

55

1999

Bolletí de la **S**ocietat
Arqueològica **L**ul·liana

ÍNDIX

MONOGRAFIES

JOSEP AMENGUAL BATLE: Tres concilis, tres models d'església i tres estils sinodals	7
MARÍA LUISA SÁNCHEZ LEÓN: <i>Ebusus</i> , municipio flavio	55
ALEXANDRE FONT JAUME: Nòtules de toponímia llatina preislàmica. Composts i derivats de villa a Mallorca	65
ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: Las penas en el derecho histórico de Mallorca	85
FRANCESC BELTRAN SERRANO; MARGALIDA BERNAT ROCA: "Dels peys, ne en qual manera los deu hom usar". Alimentació i consum de peix a la Mallorca del segle XIV	119
JERÒNIA PONS PONS: La normativa asseguradora mallorquina de 1492 i la influència de les ordinacions barcelonines	145
AINA PASCUAL: Notas históricas sobre el barrio de Santa Creu y la tipología de sus casas de mercaderes: el ejemplo de Can Xambo (ss. XVII al XX)	163
MARIÀ CARBONELL BUADES: El pintor Miquel Pont Cantallops (1678-1755) i el viatge d'estudis a Roma	195
DOMINGO GARCÍAS ESTELRICH: Diez calas en el teatro mallorquín setecentista de Mallorca - 1785.	211
MARGALIDA BERNAT I ROCA: "Molenderos de chocolate" (Ciutat de Mallorca - 1785)	227
PERE FULLANA PUIGSERVER: L'Església de Mallorca a la vigília de la guerra del francès	239
MIGUEL FERRER FLÓREZ: Vicisitudes agrarias. El cultivo de la vid en Mallorca (1800-1850)	249
ISABEL MARIA PASCUAL SASTRE: La democracia mallorquina del ochocientos y Garibaldi	281
JOAN JOSEP MATAS PASTOR: L'Acció Catòlica a Mallorca a través de la revista <i>PROA</i> (1939-1961)	301

PORTADA: Estat actual del pati d'accès del Casal Aguiló, seu de la Societat Arqueològica Lul·liana. Octubre de 1999 (Fotografia de Joan i Miquel Àngel Capellà).

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CXV

Núm 853

LV

TERCERA ÈPOCA

PALMA DE MALLORCA
1999

La Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana, com a responsable del seu BOLLETÍ no es responsabilitza ni necessàriament s'identifica amb els judicis i opinions exposades pels respectius autors, que col·laboren en aquest número, els quals fan ús de la seva seva plena llibertat intel·lectual

Local social: Monti Sion, 9, - 07001 Palma de Mallorca
Depòsit Legal: PM. 738 - 1960
ISSN: 0212 - 7458

- © La SAL. d'aquesta edició.
- © Els respectius autors dels articles corresponents.
- © Els fotògrafs i arxius fotogràfics de les il·lustracions

PRINTED IN SPAIN

Gràfiques Miramar, s.a.
Torre de l'Amor, 4
07001 Palma de Mallorca

ARTICLES

TRES CONCILIS, TRES MODELS D'ESGLÉSIA I TRES ESTILS SINODALS

JOSEP AMENGUAL I BATLE, M.SS.CC.

Tot i que, des de la restauració del bisbat de Mallorca hi hagi hagut una sèrie nodrida de concilis generals, hem de reconèixer que per a la història dels sínodes mallorquins solament són tres els que hi han incidit. Se tracta dels concilis del Laterà IV (1215), de Trento (1545-1563) i el Vaticà II (1962-1965). Són concilis amb unes pretensions que abasten la vida general de l'Església, amb contextos força diferenciats, no just per la distància cronològica, sinó, sobre tot, per la mentalitat subjacent.

Una aproximació a la història dels sínodes de Mallorca.

1.- La sinodalitat de l'Església origen dels sínodes

Els concilis i sínodes tenen l'arrel en el Nou Testament, amb l'anomenat Concili de Jerusalem (Fets 15,6-29).¹ El terme sínode té les arrels gregues i el podríem traduir lliurement dient que vol dir fer camí junts, plegats. De fet el terme església, que té una provenença semblant, ens fa veure que els cristians l'adoptaren perquè expressava dues coses a la vegada, reunir-se, és a dir, fer sínode, i ser comunitat. Evidentment, la comunitat existeix en la mesura que hi ha un objectiu comú, uns vincles que comprometen els seus membres i uns mitjans assequibles a tots, dins una igualtat fonamental.

Per això, els cristians tenen una necessitat, més que un manament, de reunir-se, sobre tot en les celebracions que els són característiques, com són les sacramentals, i sobre tot la de l'eucaristia dominical.

Però hi ha aspectes doctrinals, qüestions de funcionament, discussions bàsiques sobre el nucli cristià, noves situacions, la missió, etc., que no es resolen en les celebracions litúrgiques. Per tal d'arribar a postures comunes, sorgí la pràctica sinodal, l'exemplar de la qual, com hem dit, té arrels apostòliques.

---

¹ Vegeu Gerardo SÁNCHEZ MIELGO: "La asambleas del Nuevo Testamento, modelo bíblico para los sínodos de la Iglesia", *Los sínodos diocesanos del pueblo de Dios. Actas del V Simposio de Teología Histórica. (24-26 de octubre 1988)*, (Facultad de Teología San Vicente Ferrer. Series Valentina, XXIII), Valencia, 1988, 115-157.

En conseqüència, la sinodalitat de l'Església s'exercí des de l'antiguitat. I podem dir que la seva decadència és pròpia dels temps moderns, des de que la centralització de l'Església llatina ha crescut i des de que els reis absoluts els temeren, i també els obstaculitzaren amb el seu contradictori intervencionisme els liberals decimonònics. Però es pogué celebrar en dos règims tan diferents, com el de la II República i el franquisme. De tota manera, no deixa de ser una paradoxa que, com més possibilitats hi ha per poder-se reunir, menys hagin estat les convocatòries sinodals. Vora les causes polítiques, que sorprenentment emergeixen en temps més recents, quan la llibertat religiosa s'anava besllumant, hi ha una eclesiologia subjacent, que es la que tendeix a la piramidalitat. Hom tindrà dificultat en prendre amb seriositat una assemblea simplement consultiva, sobre tot si l'estil amb la qual se convoca es expressament piramidal. Vegeu, més endavant, com ho va recalcar el bisbe Josep Miralles, que en el seu sínode parla tan bé del Poble de Déu.

Però, retornant als començaments, seguint la lògica de l'estructura comunitària de l'Església, a diferència del que hom pensa sovint, ja abans de què Constantí acordàs la llibertat a l'Església Catòlica els bisbes es reunien. Àfrica del Nord, des d'on possiblement arribaren els primers cristians de les Balears, n'és una mostra clara.

A la Hispània, a una data imprecisa del primer decenni del s. IV, en temps de Dioclecià, se va reunir el sínode d'Illiberri o Granada, molt conegut. Amb la tolerància oficial de què va gaudir l'Església a partir de l'any 311, les reunions pogueren fer-se sense entrebancs. Fins i tot Constantí va posar al servei dels bisbes els correus de l'imperi, per a aquestes reunions, particularment per al primer concili ecumènic de Nicea, de l'any 325. Sembla que el primer sínode diocesà va ser el d'Auxerre, a les Gàl·lies, l'any 585.

2.- La norma jurídica estableix la reunió anual del sínode provincial i del diocesà

Si per raons de brevetat botam fins a ben entrada l'Edat Mitjana, ens trobam que quan l'Occident entra per vies de consolidació, el concili del Laterà IV, de l'any 1215, va donar les primeres prescripcions generals sobre la celebració anual dels sínodes provincial i diocesà, amb el constitució n.º 6.² A partir d'aquesta època la participació laical, tot i que havia estat molt reduïda, va desaparèixer.³ Recordem una dada molt anterior, del XVII concili de Toledo (694). En el seu cànon primer va determinar el que segueix: *creim oportú establir que, al començament de qualsevol assemblea, durant tres dies dedicats al dejuni, se tracti entre ells [bisbes], sense la presència de cap seglar, del misteri de la Sma. Trinitat i d'altres coses espirituals i de l'esmena dels costums episcopals [...].*⁴ És a dir, els laics ja eren considerats com incompetents en les matèries teològiques i d'espiritualitat.

² *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ed. J. ALBERIGO, J. A. DOSSETTI, P-P JOANNOU, Claudio LEONARDI, P. PRODI, H. JEDIN, Bologna ³, 1973, 236-237.

³ Willibald M. PLÖCHL: *Storia del diritto canonico. II: Il diritto canonico della civiltà occidentale 1055-1517*, Milano, 1963, 132-133.

⁴ J. VIVES i col·laboradors: *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. (CSIC), Barcelona-Madrid, 1963, 528.

Tenien dret a participar en aquestes assemblees els abats, els prelats, els canonges i el clergat del bisbat. Però la tendència predominant va ser la d'eliminar la participació dels clergues que no tenien cura pastoral directa.

Els sínodes se manifestaren com assemblees de caràcter consultiu per al bisbe, que era el ver legislador. També, a partir l'època que ens pertoca, aquestes reunions varen servir per estendre el dret canònic en la forma que s'usava a Roma, de manera que altres tradicions o formes jurídiques força antigues i igualment legítimes anaren reculant.

De tota manera el sínode era un fòrum en el qual la possibilitat de que els participants s'expressassin amb certa llibertat sempre es mantenia, tot i que depenia de l'estil del bisbe convocant. També la participació depenia de la temàtica, que solia contemplar la disciplina eclesiàstica en general, la rectitud de la doctrina, els costums, els sagraments, la col·lació dels beneficis i, des del concili IV del Laterà ja esmentat, es fa imprescindible la regulació de la presència dels jueus. Després de les constitucions 65 i 66, que condemnen les pràctiques d'usura dels bisbes i dels clergues, en segueixen tres sobre l'usura dels jueus, sobre la necessitat que aquests es distingeixin pel seu vestit i finalment se'ls prohibeix l'exercici de funcions públiques. La constitució 70 prohibeix les pràctiques jueves als conversos.⁵ Com hom pot veure, els primers sínodes mallorquins foren poc originals, en aquest sentit. Val a dir, que la seva disciplina s'inspirava en la que era comuna a les normes d'altres sínodes diocesans del s. XIII.

Així uns dels vestigis de la col·legialitat de l'Església, com és ara la reunió dels sínodes diocesans, va perdurar durant l'Edat Mitjana, resistint al centralisme romà i diocesà. Aquesta herència jurídica medieval se va confirmar en el concili de Trento, que manà també que cada tres anys es reunissin els concilis de les províncies eclesiàstiques.⁶

La decadència va afectar als sínodes diocesans. Sembla que hi hagué una mena de desobediència tàcita i consentida per l'autoritat eclesiàstica.

Entre els participants per dret hi trobam els canonges. Segons els estatuts establerts pel Capítol i el Vicari General del bisbe Lluís de Prades, i sancionats pel papa Martí V el dia 16 de juny de 1422, els canonges no podien ser sinó nobles, o graduats universitaris, car les finances de l'Església eren precàries i s'havien de remeiar amb el poder i saber dels capitulars.⁷ Aquest classisme clerical se detecten els llinatges que llegim a les llistes parcials o completes dels capitulars de diverses èpoques;⁸ fins i tot hi ha una certa transmissió

---

⁵ *Conciliorum*, 265-266.

⁶ *Conciliorum*, 761.

⁷ Jaime VILLANUEVA: *Viage Literario à las Iglesias de España: XXII:- Viage à Mallorca*, Madrid, 1852, 53-54.

⁸ Enric FAJARNÉS TUR: "Población eclesiástica de la ciudad de Palma en 1720", *BSAL*, 6, 1896, 334. I als diversos sínodes.

familiar de càrrecs.⁹ Altres participants eren els rectors, que si ho eren de parròquies grans també solien pertànyer als estaments més poderosos de la societat. No oblidem que hi ha fonament quan els sínodes prohibeixen que els clergues facin de mercaders. Per això, no podem parlar simplement d'una participació, diguem-ne democràtica, del clergat als sínodes, sinó és amb reserves i sense aplicar anacrònicament els criteris actuals. Els sinodals ja anaven, en bona part, segons l'estratificació que generalment hi havia en l'accés a molts de càrrecs.

3.- Els sínodes mallorquins

3.0 Tres concilis encunyen el tarannà dels sínodes de Mallorca

El concili del Laterà IV (1215) se va reunir quan s'afermava la incipient societat burgesa; la cristiandat se revestia dels seus trets més característics, les tres religions monoteistes vivien enfrontades, però no s'havia arribat al règim de la intransigència. Sorgien els ordes mendicants, amb el seu estil itinerant, que serviren de vehicle per a les pretensions centralitzadores de la seu romana. No haurien passat quinze anys, i l'Església restauraria la seva presència a Mallorca, no amb els trets tardo-romans, sinó amb els de la Cristiandat.

El Laterà IV, al bell mig de l'efervescència dels albigesos, ha d'introduir reformes en la predicació, i ha de vetllar per la puresa de la doctrina. S'implanta l'obligació de la confessió i comunió anual, se restringeix la pràctica del matrimoni clandestí. Se reformen els costums dels clergues, l'hàbit, les pràctiques comercials, portar armes, concubinat, etc..

L'excedent de personal eclesiàstic obliga a posar ordre i fins i tot s'arribarà a establir un funcionament pastoral basat en exclusives dels rectors, pel que fa la confessió i comunió pasquals, en termes semblants a les exclusives dels gremis.

La puixança de la clerecia i les pretensions dels càtars i albigesos per implantar la predicació laical, provoca una major clericalització de l'Església.

Se regula la possessió d'esclaus en general. Els eclesiàstics consideren que han d'emetre directrius d'ordre econòmic, sobre els documents de propietat, la possessió i restitució, la usura, etc. D'aquí s'entra directament en la regulació de la convivència amb la minoria jueva, que és poderosa econòmicament. Els laics comencen a tenir un grau superior de cultura i s'especialitzen en el comerç, per la qual cosa hi ha uns nous plantejaments en les

⁹ P. DE MONTANER: *Una conspiración felipista: Mallorca, 1711*, Palma de Mallorca, 1990, 83, on diu: "Las listas de canónigos demuestran que pertenecían en su totalidad a familias de nobles, caballeros, ciudadanos militares y ricos mercaderes". Completa aquest punt amb la nota 13 de la 200, on, abans de donar els noms, escriu: "Interesa consignar la sucesión de los cargos como por juro de heredad en algunas familias".

relacions clergue-laic. Esmentam solament aquells trets que d'una o altra manera incidiran en els sínodes mallorquins.

El concili de Trento es veurà de bell nou constret a relançar la formació del poble cristià. L'humanisme i l'ús de les llengües vernacles reivindicat per Luter, així com la generalització de la impremta obligaran a renovar la predicació, com havia proposat el Laterà IV, mogut pels càtars, però ara s'ha d'afegir l'explicació i l'aprenentatge del catecisme, en llengua vernacle. L'avenç sobre l'Edat Mitjana serà espectacular. És l'època d'una certa escolarització, en mans quasi sempre de la clerecia i dels nous ordes religiosos. Els costums dels clergues s'hauran de renovar, començant per residir on tenen el benefici. La legislació sobre els beneficis esdevindrà complicada com una tela d'aranya.

L'excés del personal eclesiàstic no arribarà a posar-se al servei d'un projecte pastoral; els conflictes clericals se perpetuaven. Aquestes dissensions són característics d'una època en la qual els estaments eclesiàstics tenien la sensació que el món era seu. Era la seguretat que donava l'època de la cristiandat. Els concilis i sínodes malevejaven promoure la concòrdia, però les bregues clericals no arribaven a qüestions transcendents.

La celebració sacramental continuarà essent considerada com una administració, per la qual cosa se perpetuarà la forma de tractar-la en clau de poder, que exigeix l'exclusiva més que la qualitat. El culte creixerà, sobre tot en l'adoració de l'eucaristia, com a resposta als protestants. Els sínodes se desentendran dels jueus, perquè paral·lelament ja hi ha el sistema coercitiu de la Inquisició. L'absència d'impuls missioner a Trento se reflectirà en els sínodes, que ignoraran les noves esglésies que sorgeixen a altres continents, especialment a Amèrica, amb els esforços de centenars de mallorquins, fins i tot abans que al Regne de Mallorca li fos concedida la possibilitat de comerciar amb el Nou Món.

El concili Vaticà II volgué ésser pastoral en sentit profund i global, de manera que l'eclesiologia se va edificar sobre el baptisme, incloent el ministeri. Volgué ser ecumènic, posant les bases per parlar amb les persones, per parlar amb els pobles com a comunitats amb drets col·lectius reconeguts, per créixer dins totes les cultures i per atansar-se a totes les religions. Fins i tot es va donar la passa de considerar els ateu amb el respecte que mereix tota persona humana que, en definitiva, mai no deixa de ser una imatge de Déu, que per als cristians és Pare, Fill i Esperit.

No ens detindrem en aquest punt, perquè la història del sínode de Mallorca de 1998.1999 se viu i encara no s'escriu. El seu estil se perfila.

3.1 Des de la restauració del bisbat de Mallorca (1237) al concili de Trento

És ben sabut que el bisbat de Mallorca, restablert just una trentena d'anys després del concili Laterà IV, va ser declarat exempt, és a dir, no el varen subjectar a cap bisbe metropolità. De fet, cap seu metropolitana podia al·legar una tradició antiga, per exigir que el nou bisbat illenc entràs dins el seu espai eclesiàstic, car l'evolució de l'organització eclesiàstica a l'època tardo-romana no havia arribat a consolidar-se prou a la Hispània, de manera que afectàs a les Balears.

L'ocupació vàndala no facilità que les Balears tinguessin una vinculació eclesiàstica de tipus jurídic amb altres seus.

La línia històrica pròpia de les illes les apartà del que succeïa a la Península, per la qual cosa fins avui queda privat de tot suport històric pretendre qualsevol vinculació metropolitana de les Balears, que en tot cas hauria estat amb Tarragona, seguint la força que tenia l'haver estat englobades civilment en la Tarraconense fins que, dins el segle IV, fou constituïda la província romana de les Illes Balears.¹⁰ Aquesta situació basta per explicar que les esglésies de les Balears no participassin a cap tipus d'assemblees conciliars o sinodals de l'antiguitat,¹¹ ni de l'edat mitjana, com ja va observar Jaume Villanueva.¹² L'exempció del bisbat de Mallorca va dependre més de l'impuls centralitzador que venia de Roma, que dels problemes que hi hagué en la seva dotació, com a entitat beneficent.¹³

3.1.1 Els concilis de la província valentina i els bisbes de Mallorca

Ara bé, atès que des de finals del s. XV el bisbat de Mallorca, l'any 1492, havia estat incorporat a la província eclesiàstica de València, li atenyia també la prescripció del Laterà IV, més tard renovada pel concili de Trento, però amb periodicitat triennal, de participar en els concilis provincials, convocats en el nostre cas pel metropolità de València. Sabem que se va convocar el concili provincial de 1495, però no consta que se reunís. Sabem que en lloc del bisbe absentista de Mallorca Rodrigo Sánchez de Mercado va participar en el concili provincial de l'any 1517 el vicari general Arnau Albertí.¹⁴

¹⁰ J. AMENGUAL BATLE: *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, (Els Treballs i els Dies 36), Mallorca, 1992, 413-438, donam un repàs prou ample sobre aquestes qüestions.

¹¹ Com vaig assenyalar fa poc, no trob explicació al fet que s'esmentin els concilis de Toledo a un article sobre l'església a Mallorca, com és el de José Luis GONZÁLEZ-NOVALÍN: "Mallorca", a *Lexikon für Theologie und Kirche*, 63, 1997, 1250, cf. "Per a una clarificació dels aspectes discutits en la història del cristianisme a Mallorca i la creació de les parròquies al s. XIII", *Lluc*, 78, n.º 805, 1998, 22, nota 11.

¹² Jaime VILLANUEVA: *Viage Literario à las Iglesias de España: XXI: Viage à Mallorca*, Madrid, 1851, 58.

¹³ Vegeu "Per a una clarificació", 15.

¹⁴ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 100, amb la carta del vicari general de València, del dia 8 de setembre de 1517, adreçada al Capítol de la Seu de Mallorca, cf. *Ibid.*, 267-268.

Immediatament després del concili de Trento es va reunir un concili provincial, l'any 1565, en temps del bisbe de Arnedo,¹⁵ que hi va participar. Al s. XVII trobam vestigis de les seves decisions als sínodes mallorquins.¹⁶ El darrer concili d'aquesta província eclesiàstica tingué lloc el 1889 i va comptar amb la presència del bisbe Jacinto M^a. Cervera y Cervera.

Com se dedueix del que hem dit anteriorment, hem d'esperar a la restauració del bisbat de Mallorca per iniciar la història dels sínodes mallorquins.

3.1.2 Els sínodes anuals

El primer bisbe de Mallorca de la restauració és també el primer que va reunir els primers sínodes, tot i que no sabem quin any ni amb quins objectius començaren. Ara bé, no hi ha dubte que els sínodes se succeïen amb certa regularitat, com deduïm d'una constitució del bisbe Ponç de Jardí, de l'any 1298, que al·ludeix a les constitucions que promulgaven aquelles assemblees.¹⁷ També procedeix de la mateixa manera el bisbe Guillem de Vilanova, a una constitució que va donar amb el Capítol, dia 4 d'agost de 1305.¹⁸

Si seguim Villanueva, ens assabentam que a la *Consuetudo de tempore* de mitjan s. XIV, els sínodes se celebraven anualment, tot seguint la norma del Laterà IV. La data de la celebració en un principi devia ser irregular, com veurem més endavant. Però arribà a tenir un cert grau de regularitat, i fins i tot hi ha una data ja prevista amb preferència sobre altres, que és el divendres després del diumenge *in albis* o de l'Àngel. El bisbe Pere Cima, l'any 1385, va establir que el sínode duraria dos dies en lloc d'un, per això s'avançaria el seu començament al dijous.¹⁹ L'objectiu del sínode s'expressa en l'exhortació que havia de fer el

¹⁵ Guillermo PONS: "La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de don Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)", *Anthologica Annua*, XVIII, 1971, 479.

¹⁶ Una petja d'aquest concili se troba als *Edictes Generals* del bisbe Joan Vic i Manrique, Mallorca 1598, n.º. 20, s. p., on prohibeix les misses de St. Amador i a Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum episcopatus, sive Dioecesis Maioricensis. Per Illustrissimum, et Reverendissimum Dominum D. Didacum Escolano, Dei, et Apostolicae Sedis gratia, eiusdem Dioecesis Episcopum; in Dioecesana Synodo, Apud Cathedralem Ecclesiam celebrata, conditarum, et promulgatarum. Anno Salutis sexcentessimo quinquagesimo nono supra [sic] millesimum, Matriti, Ex Typographia Dominici Garcia Morras. Anno 1660, 8 + 745 + 50 pp., d'index sense numerar, 4.º, 129 i 130, sobre l'edat a partir de la qual els infants s'han de confessar i sobre el registre que s'ha de dur dels que es confessen per a Pasqua. Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales Episcopatus Statutae, et Promulgatae in Synodo, Dioecesana quam in sua Cathedrali Ecclesia celebravit, Illustrissimus, et Reverendis[simus] Dominus D. Petrus de Alagon, Archiepiscopus Episcopus Maioricensis*, Anno 1692, Maioricae, Apud Michael Capó Typographum, 159, 222, 272, 273, 283, 284, 285, cf. Les observacions de Marià AGUILÓ FUSTER: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1923, (repr. Barcelona-Sueca, 1977), n.º. 225, 144, nota 1. La descripció dels dos sínodes la trobareu a Francisco CANTELAR RODRÍGUEZ: *Colección sinodal "Lamberto de Echevarría"*, *Catálogo*, (Biblioteca Salmanticensis. Estudios 30), Salamanca, 1980, ns. 522 i 523, 245-246 i 246, respectivament.*

¹⁷ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 167: [...] *seu alios ludos in constitutionibus synodalibus quocumque modo prohibitos*. A la p. 168, l'autor esmenta una constitució del 4 d'agost de 1305, segons la qual el bisbe Guillem de Vilanova confirma constitucions sinodals, que acorden la llibertat de testar dels clergues. Vegeu l'ordre que es seguia en la celebració, segons la nota següent.

¹⁸ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 168, cf. el tom XXI, 164.

¹⁹ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 164 i *De celebratione Synodi in ecclesia Maioricensi*, 275-278; Antoni PONS: "Fray Pedro Cima, décimo obispo de Mallorca (1378-1390)", *BSAL*, 15, 1915, 307-308.

bisbe o, en la seva absència, el Vicari general: seguir els bons costums, l'hospitalitat, es recomanava la sol·licitud pastoral, i s'havien de publicar, seguidament, les noves constitucions.

Hi eren convocats els canonges i els rectors. Per bona sort ens ha arribat l'ordre segons els qual eren cridats els rectors de les parròquies, amb la qual cosa sabem el nombre exacte de les que hi havia un segle i mig després de la restauració.²⁰ No hi ha cap vestigi de la presència dels laics.

3.1.3 El bisbe Ramon de Torrella (1237-1266) i el primer sínode mallorquí

Ara per ara, la història sinodal mallorquina comença amb el sínode que el bisbe Ramon de Torrella va convocar i reunir l'any 1250; però no en sabem res més, per ara.²¹ Villanueva, amb bon sentit, anota que no degué ser el primer que va reunir.

3.1.4 Els primers sínodes atribuïts al bisbe de Morella són els darrers del bisbe de Torrella?

El bisbe Pere de Morella (1266-1282) va celebrar diversos sínodes, dels quals ens han arribat bastantes determinacions. Les esmentam com les va publicar Mateu Nebot.²² Ara bé, creim que com a hipòtesi, mentre no tinguem una edició crítica dels textos, podem contribuir a una clarificació de la història sinodal mallorquina amb una nova assignació dels textos.

3.1.4. 1 Un sínode del bisbe Torrella de data desconeguda?

El primer text dels sínodes del bisbe de Morella, que publica Nebot, comença a la p. 195 i ens sembla que acaba a la p. 297, amb les determinacions sobre els jueus. Seguiria un esquema inspirat en el Laterà IV. L'assemblea s'hauria reunit en una data que desconeixem.

Les determinacions d'aquest sínode, tot obeint el c. 21 del Laterà IV, comencen per manar la confessió. Com indica Tertul·lià, és la taula de salvació, després del baptisme.²³ Se legislen els minuciosos detalls de la confessió anual a la parròquia. Tota la casuística de

²⁰ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 164 i *De celebratione Synodi in ecclesia Maioricensi*, 275-277. La llista la reproduïxen Pere XAMENA, Francesc RIERA: *Història de l'Església a Mallorca*, (Els Treballs i els Dies, 29), Mallorca, 1986, 81.

²¹ Guillermo TERRASA: *Episcopologio*: "De las cosas que el Illmo. D. Ramon de Torrella Obispo hizo en su Diócesis hasta su muerte.", editat per M. ROTGER, J. MIRALLES: "Biografía y cartulario del primer obispo de Mallorca", *BSAL*, 12, 1908, 236-237. Cf. VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 165, reproduït a M. ROTGER, J. MIRALLES: "Biografía y cartulario del primer obispo de Mallorca", *BSAL*, 12, 1908, 239.

²² "El segundo obispo de Mallorca Don Pedro de Muredine (1266-1282). (Continuación. Apéndice B Transcripción de los sínodos del Pontificado de D. Pedro de Muredine", *BSAL*, 13, 1911, 195-197; 218-220; 238-240; 252-254; 267-269; 295-297; 316-318; 333-336. Citarem indicant solament la pàgina d'aquesta publicació.

²³ *De pudicitia*, 4. És un text clàssic.

l'entredit queda ben espinzellada. Se tracta d'una altra manifestació de la cristiandat. Se considera com a cosa bàsica per al perdó, el que qui ha robat restitueixi.²⁴ La minuciositat de les prescripcions feia que a vegades no es poguessin acomplir, per això se consideren les excepcions en cas de malaltia greu.²⁵

Una prescripció interessant sobre la conservació de l'eucaristia és la que se refereix a la seva renovació setmanal.²⁶ Aquesta norma se renovarà, fins i tot l'any 1691.²⁷ Un altre indici de la clericalització el trobam en el fet que solament en cas extrem el diaca pot portar el combregar als malalts.²⁸ El respecte a l'eucaristia va conduir a que els preveres havien de donar un poc de vi als qui havien combregat, per tal que se previngués contra tota profanació.²⁹ Es repeteix la reserva del Laterà IV (c. 21)³⁰ sobre la comunió Pascual, si el confessor troba que un cristià no ha de combregar.³¹

Com succeeix encara ara a les esglésies novelles, la unció dels malalts aleshores a Mallorca gairebé no s'havia celebrada, per la qual cosa mana el sínode que se recobri aquest sacrament.³² La pastoral se centrava en les celebracions que tenien com a lloc el temple. També era important la comunió als malalts greus.

Passant a les normes per als preveres, veim que se regula la celebració de la missa, que no ha de ser abans de matines i prima. També se limiten els estipendis, de manera que els preveres no negociïn.³³ Els canonges han d'assistir a totes les hores si no volen quedar sancionats.³⁴ Ningú sense autorització episcopal podrà edificar lloc de culte amb altar.³⁵

L'elecció de sepultura, les deixes pies i altres qüestions col·laterals, mereixen una llarga atenció, i s'enumeren els casos en què s'ha de negar la sepultura eclesiàstica.³⁶

Seguint el que hem esmentat del Laterà IV, se regula el matrimoni, se prohibeix que es "fassen matrimonis amagats", s'enumeren els impediments, i se mana que hi hagi uns dies

---

24 195-197.
 25 197 i 218.
 26 219.
 27 Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 73. Vegeu el títol complet a la nota 82.
 28 219.
 29 219.
 30 *Conciliorum*, 245.
 31 219.
 32 220.
 33 220.
 34 238.
 35 239.
 36 239, 352-353.

d'espera, per si algú al•lega motius perquè no se celebri. Són moltes les setmanes durant les quals no es poden celebrar núpries.³⁷

Acabat el tractament de la disciplina sacramental, les ordinations entren en el dret penal. Parla llargament de l'entredit i de l'excomunió en els seus diversos graus.³⁸ Amb fórmula solemne proclama la suspensió dels preveres, diaques, sotsdiaques i beneficiats que tenen concubines públicament.³⁹

Després d'esmentar altres penes, tot seguint el Laterà IV, entra al capítol sobre els jueus; però no segueix l'ordre dels canons conciliars, sinó que en primer lloc prohibeix que els jueus tinguin esclaus cristians.⁴⁰ No poden menjar carn públicament en quaresma, ni tampoc els cristians podran vendre a altres cristians carn que els jueus hauran rebutjada.⁴¹ Els cristians no podran menjar ni banyar-se amb els jueus.⁴²

Els esclaus sarraïns que es fan batiar abans han de ser observats, per descobrir la simulació, en cas de que existeixin pràctiques islàmiques. I, seguint la disciplina antiga, amb el baptisme, els esclaus dels cristians seguien essent-ho; en cavi, amb el baptisme quedaven lliures, si el seu amo era jueu o *altre*.⁴³ Aquest capítol acaba amb una precisió: per les terres i cases que els jueus hauran rebut dels cristians, hauran de seguir pagant delmes i primícies.⁴⁴ No era sinó aplicar el c. 67 del Laterà IV.⁴⁵

3.1.4.2 El darrer sínode del bisbe Torrella, 1266?

En l'edició de Mateu Nebot ens topam amb un problema de cronologia, irresoluble sense tenir a mà els textos, molt deteriorats, del Museu Diocesà de Mallorca.⁴⁶ El que s'ha considerat com a primer sínode del bisbe Pere de Morella, en el text imprès du la data que s'ha de resoldre en l'11 de març de 1266. Li segueix un document sobre els Rectors de les esglésies i sobre l'observança del deures beneficiats, datat el 8 de juny de 1266.

---

37 253.

38 254,267-268.

39 269.

40 296. Vegeu el concili de Narbona de 1227, c. 2; cf., Carl Joseph HEFELE: *Conciliengeschichte. Nach den Quellen bearbeitet*, V, Freiburg/B, 1863, 838 i el concili de Rouen, de 1231, c. 68, 898.

41 296. Vegeu una possible inspiració d'aquest canó al concili de Narbona de 1227, c. 3, cf., Joseph HEFELE: *Conciliengeschichte*, V, 838. Vegeu Antonio PONS: *Los judíos en el Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, II, Palma de Mallorca, 1984, 124-125, que ha esmentat aquesta i les següents determinacions, i, com és corrent, les atribueix al bisbe Pere de Morella, però, ja hem indicat els nostres dubtes sobre aquesta atribució.

42 297.

43 297.

44 297.

45 *Conciliorum*, 265-266.

46 Cf. Gabriel SEGUÍ: "Sínodes de l'Església de Mallorca", *Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca. Església de Mallorca*, 121, 1981, 66.

Ara bé, o Mateu Nebot no pogué llegir bé la datació, com tampoc ho va fer a la constitució sinodal de 1269,⁴⁷ o si va llegir bé, el sínode de 1266 és el darrer de Ramon de Torrella, així com li pertany el document del 8 de juny esmentat, car no va morir fins al dia 11 de juny de 1266 i de Morella va ser elegit pels canonges entre el 6 i el 31 d'agost de 1266, si ens atenem a la manera de signar els documents. Efectivament, el 9 d'abril i el 6 d'agost d'aquest any el seu procurador signava d'aquesta manera: *Ego Bg. de Vilalta, procurator magistri P. de Muredine arch[idiac]loni et prepositi maioricensis subscribo.*⁴⁸ En canvi, el 31 d'agost llegim aquesta altra forma: *Ego Berengarius de Vilalta procurator magistri Petri de Muredine archidiaconi et prepositi et electi maioricensis subscribo.*⁴⁹ Es tracta d'una data anterior a la que conegué Villanueva.⁵⁰ Però no va ser consagrat pel papa Clement IV, fins a 12 d'octubre de 1266. Si això fos així, la *P* de l'encapçalament d'aquest darrer document: *Com a nos en .P.*, tal vegada s'hauria de convertir en una *R*. Quant al cas del sínode de 1269 s'ha de dir que el calendari romà no conegué cap *XX* kalendas, contra el que va escriure Nebot. El màxim va ser el *XIX*.

Hi hauria la possibilitat de que la datació s'hagués feta segons l'estil de l'Encarnació, com observa Llorenç Pérez Martínez.⁵¹ D'aquesta manera l'any començava el 25 de març. Si les coses fossin així, hi hauria la possibilitat d'atribuir a Pere de Morella el sínode de l'onze de març, que cauria a la fi de l'any de l'Encarnació 1266, que per a nosaltres seria l'onze març de 1267. Però no aconseguiríem donar-li la paternitat del decret esmentat amb data del 8 de juny del mateix any 1266.⁵² Atès que ni fins i tot quan s'empra la fórmula *ab Incarnatione Domini* és segur que hom s'hi atengui, molt menys hem de pensar que en el nostre cas sigui segur que hom va seguir aquest estil, car les dues datacions diuen així: *.V. Idus Marcii Anno domini M.CC.LXVI* i *.VI. ydus Junii Anno M.CC.LXVI*. Sense cap entusiasme ni interès ens inclinam per considerar que el sínode datat per Nebot com de l'11 de març, dijous de la quarta setmana de quaresma de 1266, és del bisbe Torrella. Però de lluny estant no podríem adduir més raó que una de conveniència, com és ara el fet que el sínode del bisbe de Morella, del 7 de març de 1269, també va coincidir en el dijous de la quarta setmana de quaresma. Altres raons de tipus cronològic aconsellen aquesta hipòtesi, si tots els elements que dona Nebot són correctes. Els susdit sínode no podria ser de 1267, perquè l'11 de març va caure en divendres de Tèmpores (= primera setmana de quaresma), ni del 1268, perquè aquella data era el tercer diumenge de quaresma. Els editors dels sínodes mallorquins ens ho resoldran.

47 335.

48 Cf. els documents 320 i 321 a Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, Baltasar COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrelles primer bisbe de Mallorca. Documents – Biografies – Sepulcre*, Mallorca, 1988, 133-134.

49 Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, Baltasar COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrelles*, document 322 del 31 d'agost de 1266, 11.

50 Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXI, 143, que no havia conegut aquest document, per la qual cosa es basava en el del 25 de setembre de 1266, cf. el n.º 323, a Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, Baltasar COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrelles*, 135.

51 Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, Baltasar COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrelles*, 10-11.

52 Tampoc veig que s'aclareixin gaire les coses seguint l'estil de l'Encarnació.

Com que abans l'esmentat editor publica unes llargues constitucions sinodals, que reflecteixen les preocupacions del concili Laterà IV, consideram que pertanyen a un sínode anterior al del que suposam de 1266. Les distingim d'aquest darrer sínode, perquè el text del suposat sínode de 1266 s'obri amb prescripcions sobre la vida dels clergues, que sol ser un tema inicial en les assemblees sinodals.

La primera norma pretén l'observança del celibat, de mode que els clergues que conviuen públicament amb dones seran expulsats del ministeri. Segueix prohibint la professió de mercaders, que era una temptació de l'època, així com se vol tallar amb la participació en les lluites entre els laics. També se retorna sobre el vestit dels clergues. No han de dur ni espases, ni llances, ni s'han de perdre per les tavernes, etc. Es prohibeix exercir càrrecs municipals,⁵³ en el moment que aquestes institucions cobraven esponera.

Quant al ministeri, ens fixam com el prevere que entra en un orde religiós no pot exercir la tasca parroquial, com tampoc ho poden fer els qui han professat en aquests instituts. Se controla la captació mostrant relíquies,⁵⁴ que devia caracteritzar alguns frares, dedicats a una predicació itinerant. També els ordes mendicants són creació del s. XIII.

El sínode se va celebrar l'onze de març de 1266. Cal observar que era el dijous de la quarta setmana de quaresma, amb la qual cosa sabem que encara no era usual celebrar-lo el divendres després del primer diumenge després de Pasqua. La fórmula per a la promulgació ens diu que les constitucions foren *feites e publicadas en ple senet*⁵⁵ en la seu de Mallorca *president aquí lo senyor bisbe*.⁵⁶

3.1.5 Els sínodes del bisbe Pere de Morella (12/10/1266-1282).

El dia 7 de març de 1269, dijous de la quarta setmana de quaresma, -- jornada litúrgica en la què també coincidí la celebració del sínode de 1266 --, el bisbe Pere de Morella va promulgar una constitució sobre les observances quaresmals. La quaresma quedava marcada diàriament, excepte els diumenges, per l'abstinència de *carn ne tampoch cosa que de carn sia, així com es ous, formatge o let e algunes coses que son de carn*,⁵⁷ com diu el sínode de 1269, trobà la seva rèplica en els carnivals. Les dispenses del dejuni són més fàcils que les d'abstinència. Les dones embarassades solament podran menjar carn quan jeguin abans del part, cosa que ja no podran les que donen el pit als nadons.

53 317.

54 317.

55 Vegeu el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, IX, d'Antoni M^e. ALCOVER i Francesc de B. MOLL: Palma de Mallorca 1977, s. v. "Sènet", 824, on cita aquest i altres casos aquesta veu, que és un arcaisme per dir sínode. El terme "sènet" es torna llegir al darrer sínode del bisbe de Morella, 336. El *Diccionari* haurà de revisar el nom de "Pere" o la datació.

56 334. Segueixen altres ordinacions, sobre punts particulars, datades a temps en què el sínode no es reunia.

57 334.

Entre el 16 i el 31 d'octubre de 1270,⁵⁸ el bisbe de Morella reuní un sínode del qual ens queda una sola constitució contra els rectors de la Part Forana, que deixaven la seva parròquia i passaven dies a la *Ciutat de Mallorca*. Per evitar aquesta contravençió de l'obligació de residir al seu lloc pastoral, mana que els tals preveres s'hagin de presentar al bisbe i cada dia "ab capa o ab sobrepelis" han de participar amb els altres clergues a la missa de la Seu. Si han anat a la ciutat per curar-se d'una malaltia també ho han de fer saber al bisbe o al seu oficial. Altrament quedaran suspesos de l'exercici del ministeri per tot un mes, i si no s'atenen a la suspensió, quedaran excomunicats i solament els podrà absoldre el papa.⁵⁹

L'any 1271, el "dilluns" de St. Lluç, festa en què començaven moltes d'activitats eclesiàstiques i civils, se va reunir un nou sínode del bisbe de Morella.⁶⁰ Torna considerar la situació dels viatges dels preveres, durant els quals no cessa la seva obligació d'acomplir amb la pregària de les hores canòniques. Per això reitera el manament de resar-les totes, per a la qual cosa han de portar el breviari.⁶¹ Cal prendre nota que aquest terme, aplicat a la versió reduïda dels materials per a la pregària, no era gaire antic en el llatí eclesiàstic. Urgeix també que els preveres celebrin amb freqüència la missa.

Un fragment no datat ens ha conservat determinacions sinodals que, segons creim, corresponen a una nova assemblea sinodal.

Aquestes normes versen sobre costums clericals. Prohibeix que el clergue usi capida. No podem precisar a quin vel se podia referir. El paroxisme de la misogínia arriba quan seguidament prohibeix que es puguin fer casulles amb "veste duit de dona". No es diu que si la mudada l'havia vestida un home sí que es podia fer la casulla; però se pot entendre o al menys sospitar. Com a conseqüència del c. 21 del Laterà IV, se mana que els rectors comuniquin per escrit al bisbe i al sínode "los noms de lurs parroquians" que no han passat per la penitència aquell any i dels que no han combregat. Tenim el primer antecedent del que serà el bitllet de Pasqua.⁶² Les sancions se sumen. Cada diumenge s'han de publicar les sentències contra els laics, per tal que no puguin excusar-se de no haver-les oïdes. Finalment, si al prevere no li consta que qui demana la comunió s'ha confessat, no la hi ha de donar.⁶³

58 Possiblement la reunió devia ser per St. Lluç, dia 18 d'octubre. L'any 1270 va caure en dissabte. El sínode de 1271 se va celebrar el dia 19.

59 335.

60 335-336.

61 336. Vegeu-ne l'accepció 2 d'aquest mot, segons el *Diccionari d'ALCOVER-MOLL*, 2, (1978), 666.

62 Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE: *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*, Mallorca, 1991, 86-101, amb mostres d'aquestes cèdules pertanyents a segles distints.

63 336

3.1.6 El sínode del bisbe Pere de Cima (1377-1390)

Gabriel Seguí, que ha estudiat aquesta etapa de la història sinodal mallorquina, diu que entre 1305 i 1385 hi ha notícies aïllades sobre sínodes convocats; però no en queda la petja.⁶⁴

Ja hem esmentat el sínode del bisbe Cima, de 1385. No coneixem més continguts que els al·ludits sobre l'ordre que hom havia de seguir en aquestes assemblees. Va establir que els sínodes havien de durar dos dies, i no un, com abans.⁶⁵ Ell el va celebrar els dies 14 i 15 d'abril de 1385, dijous i divendres després del diumenge *in albis*.⁶⁶

3.1.7 El sínode del bisbe Lluís de Prades (1390-1429)

Pel que sabem, la sèrie sinodal medieval mallorquina se clou amb el sínode del bisbe Lluís de Prades de l'any 1395. Villanueva va publicar les deu constitucions⁶⁷ que s'han conservat en el *Manuale Negotiorum*, que guarda l'Arxiu Diocesà de Mallorca.⁶⁸ Les tres primeres se refereixen a pràctiques devocionals respecte de l'eucaristia i a la Puríssima.⁶⁹ En les que segueixen se donen minucioses prescripcions sobre coses menors, com són ara el vestit clerical i la tonsura. Entra també en temes més importants, com és ara el repòs setmanal dels esclaus i de les esclaves. Més encara, prohibeix fortament que per pagar al seu amo, clergue, les esclaves hagin de guanyar-se el tribut setmanal en el prostíbul. Més encara, declara la llibertat per a aquells esclaus i esclaves que han de pagar una talla o un tribut setmanal. La darrera constitució obliga els predicadors, que solen ésser frares, a que exigeixin al poble a pagar delmes i primícies.⁷⁰

Així se tanca el segle i mig de sínodes medievals mallorquins. No sembla que les seves ordinacions fossin gaire originals.

3.2 Des del concili de Trento (1545-1663) al concili Vaticà II (1962-1965)

3.2.1 L'aplicació del concili de Trento

Som a mitjan segle XVI, quan la monarquia hispànica és en el seu esplendor. Els conflictes religiosos són a l'ordre del dia, dins i fora del país. Però, directament, això no afecta als sínodes mallorquins.

⁶⁴ SEGÚ: "Sínodes", 66.

⁶⁵ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 278, com diu el copista de les actes, de l'any 1511.

⁶⁶ Antoni PONS: "Fray Pedro Cima, décimo obispo de Mallorca (1378-1390)", *BSAL*, 15, 1915, 307.

⁶⁷ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 278-282. Cf. 169.

⁶⁸ SEGÚ: "Sínodes", 66.

⁶⁹ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 278-279.

⁷⁰ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 281.

D'altra banda, és prou conegut el caràcter de la reforma tridentina. És més cridanera la reforma dels costums que la de la teologia i la pastoral. Però hem de dir que, com a resposta a Luter, el concili de Trento va promoure una reforma teològica i pastoral. Això sí, va quedar a mitjan camí. Va entrar en la revitalització del contacte amb la Bíblia; però no va permetre que el poble hi accedís directament, quan consagrava la Vulgata, o sia, la traducció llatina, com a text de referència. També aquest punt, que era necessari establir, va ser insuficient, perquè els catòlics no quedaren prou esperonats per a interessar-se encara més per als textos originals, com són ara l'hebreu, l'arameu i el grec. Els grans comentaristes catòlics sovint coneixien aquestes llengües; però el seu servei va romandre a mitjan camí, perquè les seves obres se publicaven en llatí, a diferència de bon número d'escrits dels protestants.

Trento va suplir l'accés a l'Escriptura amb el manament de la predicació i de l'explicació d'un punt de catecisme a l'ofici o missa major dels diumenges i dies festius. També va entrar en moltes altres reformes, sobre els sagraments i els costums dels clergues i també del poble, sobre tot en allò que pertoca al matrimoni.

Les reformes que proposava Trento no quedaven en una pietosa voluntat de renovar l'Església. També, com ho hem indicat, incloïen una previsió dels recursos necessaris per a promoure el canvi, entre els quals s'hi comptava la reunió anual dels sínodes diocesans. Així, un bisbe tan zelós i impulsiu com Diego de Arnedo, (1561-1572), ben prest enceta la sèrie sinodal mallorquina de l'època del Barroc. Però, si St. Pius V tenia la convicció que la pràctica sinodal era el millor instrument per assolir la reforma catòlica,⁷¹ pel seu costat el bisbe Joan Vic i Manrique va expressar en el seu informe de la visita *ad limina* de 1590 que, atès que hi havia durant l'any altres convocatòries del clergat, no era tan necessari que es reunissin els sínodes.⁷² Les insistències romanes no canviaren gaire les coses. Després d'algunes reunions dins els primers decennis del s. XVII, tres sínodes ocupen els darrers 64 anys del segle.

Tan cridanera ha estat la ruptura del manament tridentí, que des de que s'instaurà la monarquia borbònica no se'n celebrà cap altre, la qual cosa no sembla simplement fortuïta. Alguna vegada el sínodes varen ser prohibits pels reis absoluts, car podien originar alguna espira de crítica.⁷³

⁷¹ Léopold WILLAERT: "Après le concile de Trente. La Restauration catholique 1563-1648", *, a Augustin FLICHE, Victor MARTIN: *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, 18, Tournai 1960, 71, nota 1.

⁷² Guillermo PONS: "La cura", 479, nota 47: *Praeter haec capitula (que ordinaria dicuntur) multa alia intra annum extraordinaria congregantur. Unde non tam necessaria synodorum fraequens congregatio videtur.* Malgrat això, els curials romans advertiren: *Synodi diocesanæ quotannis celebrentur.* Esperam poder editar la sèrie de visites *ad limina* dels tres bisbats balears. Vegeu també Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 3.- Després del concili de Trento", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 29, 1996, 4.

⁷³ WILLAERT: "Après le concile de Trente", 171. Pel que fa als controls de la monarquia borbònica, cf. Teófanos EGIDO: "El regalismo y las relaciones Iglesia-Estado en el siglo XVIII", Ricardo GARCÍA VILLOSLADA: *Historia de la Iglesia en España*, IV, *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*, (BAC maior 19), Madrid, 1979, 203.

Encara que donarem més dades al seu lloc, diguem que pel que fa a Mallorca, la relació per a la visita *ad limina* del bisbe Francisco Garrido y Vega, del 2 d'octubre de 1770, expressa que la monarquia absoluta posa greus entrebancs a la reunió dels sínodes. El bisbe Antonio Pérez de Hírias es queixa dels impediments que havia de vèncer. Era a Lluc, en estat de refugiat, per mor dels conflictes que tenia amb el govern liberal. Tenia una mentalitat que trencava amb el tarannà dels dos bisbes que el precediren. La seva relació per a Roma du la data de 5 d'abril de 1836. A la vigília del concordat de 1851, el bisbe Rafael Manso lamenta quelcom de semblant. Aquest tipus d'intromissió dels liberals en els afers eclesiàstics ens pot servir d'explicació per a la no celebració de sínodes durant la primera meitat del segle XIX.

El panorama ens romandria escairat si no advertíssim que no mancaven raons d'origen eclesiàstic, per a marginar la praxi sinodal. Les poques cartes pastorals que coneixem del s. XVIII, en les quals s'estimula els preveres a viure segons els bons costums, tot i que incideixen en matèries tractades als sínodes, no hi fan cap al·lusió.⁷⁴

D'altra banda, sabem que a vegades els preveres de Mallorca no tenien gaire interès en que tals assemblees es convocassin.⁷⁵

Els bisbes, que devien la mitra a la proposta reial, tingueren prou cura de no reunir assemblees que poguessin complicar les relacions amb reis tan gelosos i temorencs.

Possiblement va ser el temor a que se filtrassin noves idees la causa de que tampoc se convocassin durant el s. XIX. I, a més, els bisbes del temps del liberalisme assoliren una consciència de dependència del papa infal·lible que unes vegades fregava l'il·luminisme en les seves decisions i d'altres no feien més que retransmetre el que es decidia a Roma. La seguretat amb què sovint entraven en qüestions civils i tècniques, o prenien part en problemes teològics encara debatuts ocasionava que l'apreci per les seves pastorals decaigués notablement.

Hem d'arribar a l'any 1932, perquè es celebràs un altre sínode a Mallorca.

3.2.2 Un segle de sínodes mallorquins i menorquins

Pel que podem observar, els sínodes giren l'esquena a la societat. El s. XVII va ser de profunda crisi social. Les males anyades i les guerres, entre altres factors, multiplicaren els pobres. El desinterès per la tècnica, amb resultats per a pal·liar la misèria va ser espantós.

⁷⁴ Vegeu la pastoral de Juan FERNÁNDEZ ZAPATA: *Littera Pastoralis. Datt. Palmae. 19 Martii 1724*; de la mateixa manera que Nicolau de SALAS, Vicari General en seu vacant: *Epistola circularis*, 10 de gener 1744.

⁷⁵ *Liber Communis. Ab Anno 1683 ad 1692.*, f. 246r, *Edicte*, segons el qual el bisbe Pere d'Alagó, a una circular data a la "Rectoria de Espollas", el 9 de novembre de 1689, es queixa de la poca reacció que hi hagué a la convocatòria del sínode feta el 4 d'agost de 1688, i acusa el clergat de que "los mas de vosotros estan con inteligencia, que no hayays de dar dichas Noticias hasta celebrarse dicha Sinodo".

Observarem com de fet els temes sinodals depenen dels reunits. No és una observació ociosa. El batec del poble, en les seves necessitats vitals no arriba a aquestes assemblees dels preveres més significatius. Així com a Trento li va mancar la presència dels missioners a Amèrica, com a possible veu d'una realitat de frontera, als sínodes de Mallorca hi varen mancar, per suposat, els representats del poble i fins i tot els qui podien ser la veu dels vicaris i beneficiats menors.

Perquè als sínodes hi eren convocats els prelats⁷⁶ o les dignitats i canonges de la Seu, els rectors, els representants del Comú de preveres de les parròquies. La forma de convocar-los sota manament d'obediència era estereotipada.⁷⁷ També s'esmenten els jurats i altres persones que per dret o costum havien de ser convocats. El cas és que no hem arribat a esbrinar si els laics eren presents a la lectura dels decrets o solament a les cerimònies inaugurals i a les conclusives. Possiblement s'ha de distingir entre els sínodes anteriors a 1636 i aquest i els següents, car els d'abans d'aquesta data eren molt curts en els textos a llegir.

No sempre sabem quina va ser la participació del Paborde de Menorca i dels cinc rectors d'aquesta illa als sínodes, que sempre es reunien a la Seu de Mallorca. Alguna cosa ens queda escrita pels sínodes posttridentins. Així, el Paborde menorquí fou convocat per al dia 13 de setembre de 1567, per tal que pogués assistir ja des del començament de l'assemblea sinodal, que se reuniria dia 14.⁷⁸ L'any 1691 foren admeses les excuses del Paborde i dels rectors de Maó, Alaior i Ferreries.⁷⁹ Escolano i d'Alagó expressen clarament que la diòcesis comprèn també l'illa de Menorca.⁸⁰ Aquesta unitat diocesana constava a les visites *ad limina*. Esmentem solament la primera de les publicades, que figura com un apèndix al sínode de 1636.⁸¹

3.2.2.1 Els sínodes i la seva conservació

Pel que pertoca a la sèrie dels sínodes mallorquins posttridentins, podem dir que algunes d'aquestes assemblees no han deixat cap tipus de petja, fora de la notícia de la seva celebració.⁸² S'ha parlat de quinze sínodes per al període entre 1562 i 1691; però, en realitat,

⁷⁶ Aquests prelats, segons sembla, són les dignitats del Capítol, car Mateu Rotger i Josep Miralles, més tost sembla aquest, diu que "en ninguna parte todavía ha encontrado el autor que los Pabordes de esta Santa Iglesia se hallen condecorados con el título de *Prelados*", Guillermo TERRASA: *Episcopologio*: capítulo III "Del primer obispo de Mallorca. D. Raymundo de Torrella", editat per M. ROTGER, J. MIRALLES: "Biografía y cartulario del primer obispo de Mallorca", *BSAL*, 12, 1908, 218.

⁷⁷ Vegeu la primer fórmula de convocatòria coneguda, a VIC I MANRIQUE: *Synodus Dioeclesana*, 1588, 4.

⁷⁸ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 3.- Després del concili de Trento", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 29, 1996, 4.

⁷⁹ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 1691, a la crònica, s. p.

⁸⁰ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, a la *Indictio Synodi*, [4] i Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, a la *Indictio Synodi*, 4, escrit al peu de la pàgina.

⁸¹ De SANTANDER: *Synodus Dioeclesana*, 1636, f. 154r.

⁸² Acabat aquest assaig, una vegada més, el 27 d'abril de 1999, el Director de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, Mn. Dr. Joan Rosselló Lliteras me confirma que sota la seva cura no hi ha una lletra sobre els sínodes.

solament tenim constància d'onze. Si llavors ens centram en els que han deixat un influx en els posteriors, ens hem de limitar als que s'imprimiren, que són vuit.⁸³ En el quadre que donam al final se pot veure la datació de tota la sèrie sinodal mallorquina.

Breument diguem ara que el bisbe Diego de Arnedo els celebrà el 1562 i el 1567, però no es varen imprimir. El seu successor, Joan Vic i Manrique, va convocar el primer sínode per al 13 de gener de 1577, del qual no en sabem res.⁸⁴ Ara bé, tenim constància que els va reunir el 1588, 1592 i 1597 (s'imprimiren en 1589, 1592 i 1597, respectivament). El primer del s. XVII fou convocat pel bisbe fra Simó Bauçà, l'any 1611, en què també fou estampat. Un segon sínode el reuní el 1619, publicat l'any següent. L'any 1636 correspon a la celebració i a la impressió del sínode del bisbe fra Juan de Santander. El 1659 el reuní el bisbe Diego Escolano, el qual, perquè algunes determinacions no agradaven a les autoritats civils, hagué de publicar-ne les actes a Madrid l'any següent. Malgrat no es conservin les actes, sabem que el bisbe Bernat Cotoner quan començaven a trencar la closca de l'ou de l'època tinguda com a minoria d'edat de la humanitat, reuní sínode els dies 7 al de juny de 1677. Clou aquesta sèrie el del bisbe Pere d'Alagó, que el presidí l'any 1691 i l'estampà el 1692.⁸⁵

Ja el 1814, quan el dominic Jaume Villanueva volgué relacionar els sínodes mallorquins, titulà la seva carta 151 amb paraules poc prometedores: *Escasa noticia de los sínodos celebrados en esta iglesia...*⁸⁶ Comenta quina fou la seva decepció en comprovar com havien arribat moltes informacions de tipus diversos, la qual cosa contrasta amb la mala sort que tingueren els sínodes. I, per més que ell es refereixi principalment als anteriors al segle XVI, hom pot fer la corresponent aplicació a alguns sínodes posteriors, fins i tot estampats, i lamentar-se *de la violencia del tiempo i de otras causas destructoras de las antigüedades*.⁸⁷ De tota manera, s'han conservat més exemplars dels que suposen Villanueva i altres autors més recents.

Cal fer una observació sobre la llengua dels sínodes. Els primers, dels bisbes de Torrellà i de Morella, són redactats en català. Els de de Prades i Cima són en llatí, com ho seran els 8 sínodes posttridentins, fins arribar al del bisbe Enciso que, òbviament, és en castellà, perquè les normes del sínode del bisbe Miralles, ben tradicionals sobre el català havien romàs inoperants degut a la persecució franquista.

⁸³ Ja fa quasi dos segles que Jaume Villanueva lamentava la desaparició de les actes sinodals no impreses i l'escassetat de les estampades, malgrat avui coneixem algun exemplar més dels que ell va veure i del que hom encara segueix repetint.

⁸⁴ Cf. PONS: "La cura", 480, amb la nota 48, que remet a ADM, Commun. 1570-1576, f. 208 v.

⁸⁵ Totes les portades dels sínodes impresos les trobareu reproduïdes a *Llengua i catecisme*, 41-53, amb les correccions que es feren necessàries per incúria de la impremta.

⁸⁶ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 163. Cf. G. MUNAR: "Els sínodes de la Diòcesi de Mallorca", *Lluch*, 12, 1932, 227-235, (amb la reproducció del frontispici dels sínodes de 1588, 1611, 1636, 1659 i 1691).

⁸⁷ G. MUNAR: "Els sínodes de la Diòcesi de Mallorca", *Lluch*, 12, 1932, 227-235.

3.2.2.2 L'intervencionisme de l'Antic Règim i del doctrinaris liberals obstrueixen la praxi sinodal a Mallorca

Semblarà paradoxal que apleguem sota un mateix epígraf dos modes de regir i de fer política tan diversos. Però, la poca documentació que he pogut conèixer, crec que ho explica abastament. En darrer terme, l'intervencionisme per mor de la por, que caracteritzava l'absolutisme, ha tingut unes expressions semblants en els liberals doctrinaris. No oblidem que tots venien de la mateixa escola del funcionariat o de l'exercici del poder. A més, una de les característiques dels governants a l'estat espanyol, tan generalitzada com la propensió al centralisme, ha estat la seva proverbial ignorància en el camp del fet religiós.

A la relació per a la visita *ad limina*, del 2 d'octubre de 1770,⁸⁸ preparada pel bisbe Francisco Garrido de la Vega, es diu ben clarament que per convocar el sínode se requereix l'autorització reial i que, a més, una vegada reunida l'assemblea, se fa necessària la presència d'un emissari reial per espiar allò que es pugui dir. Se tracta d'una mesura que contrasta amb les llibertats que s'obrien camí en altres camps. El monarca, envoltat de gent propera als Il·lustrats, trobava incompatible amb el seu projecte les petites llibertats que es podien permetre els eclesiàstics. La contradicció és més greu, quan el bisbe Rafael Manso y Manso assabenta a Roma que les lleis civils dels liberals, per l'any 1850, no permetien reunir lliurement el sínode.⁸⁹ Certament, el to de la informació traspua unes enyorances de l'Antic Règim que, al menys en aquest punt, no eren gaire realistes. Sense aquest romanticisme, el bisbe Mateu Jaume i Garau, l'any 1879, manifestava en la seva relació quadriennal a Roma que no havia tingut cor de convocar el sínode en aquelles circumstàncies.⁹⁰ Ara bé, aleshores no sembla que les dificultats polítiques fossin insuperables.

⁸⁸ Visita ad Limina del 2 d'octubre de 1770.

⁸⁹ Visita ad Limina, 9 de desembre de 1850, cap. II, n.º. 4. *Synodum dioecesanam haud coegit, neque ad provincialem, quae a su Metropolitano, Archiepiscopo nempe Valentino, non fuit congregata, accedere episcopus potuit, quoniam desiderata dies, quae per leges civiles libere caetus illos canonicos congregare liceat, nondum Hispaniarum Ecclesiis illuxit. Postrema Synodus Majoricensis anno 1691. a Reverendo Episcopo D. Petro de Alagon coacta fuit, ac leges in eo latae hodierna etiam haud parum adjumenti ad regendam diaecesim conferunt.*

⁹⁰ *Cap. II. 4.º. Postrema Synodus diaecesana Majoricensis celebrata fuit anno 1692 á praeclaro Antistite Domino D. Petro de Alagon, cujus saluberrima statuta ad res et personas sacras dirigendas, et tuendam Cleri disciplinam etiamnunc haud parum adjumenti afferunt, quamvis nonnulla desuetudine obsolerint ob temporum vicisitudines et nova rerum adjuncta. Novam Synodum cogere infrascriptus Episcopus non est ausus, verum ne scopulo salutare hujusmodi operis illideretur, quos iamdiu congresseret antiquo regni leges regalistarum, qui humanam conati sunt facere Ecclesiam, consilio sancita et novi et multiples obices recentioribus temporibus libertate Ecclesiastica oppositis. Verumtamen Pastorum suorum vestigiis inhaerens saepe cum Capitulo et parochis privatim consilia contulit, ut in visitatione et extra necessitatibus occurrentibus de remedio providetur. Pari modo Archiepiscopus Valentinus ad cujus Metropolitim haec diaecesis pertinet, nedum praeterito quadriennio, sed neque ab initio effluentis saeculi Synodum Provincialem coegit, quamvis illius Archidioceseos Praesules omnes studio disciplinae sacrae restituenda flagraverint. Recentiori aetate Metropolitanus saepe cum suffraganeis consilia contulit per litteras super gravioribus negotiis, ut omnes uno animo eademque ducti sententia Ecclesiae jura propugnarent, et de inflicis vulneribus rebus ac personis sacris per leges et decreta civilia apud reipublicae moderatores concorditer conquerebantur et vehementer exposcularent, ac veluti murum pro domo Israel ingruentibus novitatibus sese opposuerunt.*

3.2.2.3 El gir de l'eclesiologia a l'ascètica

La conservació dels arxius eclesiàstics, la seva catalogació i el seu servei presenten greus problemes. Sembla que a Mallorca, a més dels buits en la documentació sinodal, hi hem d'afegir la precària conservació de les informacions que implicaven les quadriennals visites *ad limina*. A l'Arxiu del Vaticà no hem trobat cap visita des de 1779 a 1829, és a dir, ens manca el parer de bisbes tan significatius com Juan Díaz de la Guerra i Bernat Nadal i Crespi. En el s. XIX-XX, ens manquen les apreciacions del bisbe Miquel Salvà i Munar. És a l'abast per a la consulta una relació del bisbe Rigobert Domènech; però ja cau dins el període de vigència del Codi de Dret Canònic.

Aquest buit és significatiu, perquè ens priva d'una font d'informació important. Però el poc que podem utilitzar del s. XIX ens posa davant un altre panorama. Els bisbes se queixen de les dificultats per reunir el sínode. Des de Roma les observacions que es fan sobre les relacions presentades són prou comprensives, amb uns bisbes que lluitaven, com els papes, amb el liberalisme. Hi havia molta sintonia, quant a la simpatia per l'antic règim. Doncs bé, en les pautes que donaven a Roma no hi solen manca les que els volen encoratjar la convocatòria dels sínodes, segons la finalitat i el mode que havia proposat Prospero Lambertini,⁹¹ el qual hem esmentat. Vicente Cárcel Ortí ha estudiat les raons segons les quals ens explicariem la manca de la celebració de sínodes en aquesta època. Motius d'ordre polític n'hi va haver a algunes èpoques del s. XIX; però segons deduïm de l'autor, no basten per explicar la manca de voluntat per convocar els sínodes. Hi hagué moments en els quals la relativa serenitat permetia aquestes reunions. Fins i tot les instruccions donades per la Santa Seu l'any 1857 al nunci Barili aconsellaven que no just es reunissin sínodes diocesans, sinó també afavoria els concilis provincials.⁹²

Les raons de fons ens sembla que eren d'ordre eclesiològic. S'imposava l'eclesiologia piramidal, enfortida durant el s. XIX, una vegada que s'havia vençut el gal·licanisme, un cert episcopalisme de l'antic règim. I, quan els bisbes, després del concili Vaticà I de 1870, veieren confirmada la força del papat, dins les diòcesis aplicaren la corresponent concentració de poder. Malgrat això, des de la Congregació per a la Interpretació del Concili de Trento, s'insistia en la celebració dels sínodes; però, veient que els bisbes de Mallorca al·legaven serioses dificultats, des de Roma aconsellaven que suplissin la manca de la reunió sinodal amb exercicis espirituals dirigits al clergat.⁹³

⁹¹ *De synodo dioeclesana libri VIII*, Romae 1748 i la reedició augmentada: "aucta libri XIII", de Roma, 1756.

⁹² Vicente CÁRCEL ORTÍ: "Por qué no se celebraron sínodos en Valencia desde 1687 hasta 1951?", a *Los sínodos diocesanos del pueblo de Dios*, 208-209.

⁹³ Vegeu les pautes que se donaven als bisbes Miquel Salvà i Munar, l'any 1856 i a Mateu Jaume i Garau, l'any 1879.

L'eclesiologia sinodal, que encara tenia vestigis a Trento, havia estat substituïda per la consideració de l'Església com un col·lectiu que havia de viure segons els bons costums, la qual cosa era més bona d'aconseguir en el clergat. Trento va posar la llavor, quan assenyalava com a objectiu principal dels sínodes la implantació de la reforma, amb particular atenció als costums, i subratllant l'exclusivitat del poder legislatiu en el bisbe.

L'interès per implantar els exercicis en el clergat, el declaren els bisbes de Mallorca ja en el s. XVIII⁹⁴ i va créixer en el s. XIX, amb tota claredat, a les visites *ad limina*.⁹⁵ El bisbe Jacinto M^a. Cervera i Cervera, l'any 1893 prodigava la informació sobre la pròpia activitat dirigint-los al clergat.⁹⁶ Com a punt important de la restauració del Santuari de Lluc, encomanant-lo als Missioners dels Sagrats Cors, a la fundació dels quals ell tant havia contribuït l'any 1890, hi posa la predicació d'exercicis al presbiteri. Ell, en quatre anys hi havia dirigit quatre tandes.⁹⁷

3.2.2.4 Uns trets descriptius

3.2.2.4.1 Sínodes de disciplina clerical

Esmenten en primer terme, els tres sínodes del bisbe Joan Vic i Manrique, començant pel que es va reunir el dia primer de setembre de 1588, en el qual se publicaren 14 decrets; el primer d'octubre de 1592 es va congregar el segon sínode, que promulgà 10 decrets i el 15 de juny de 1597 l'assemblea sinodal va assentir a 11 decrets.⁹⁸ Segueixen els dos sínodes del bisbe Simó Bauçà, convocat el primer per al dia 6 de febrer de 1611⁹⁹ va elaborar i promulgar

⁹⁴ Vegeu una mostra, que deu tenir paral·lels, en la prescripció del bisbe Pedro Rubio Benedicto, el qual en la seva visita pastoral de 1787 establí que els col·legials de Lluc havien de fer mitja hora diària d'oració mental i els convidava a practicar els exercicis espirituals.

⁹⁵ El bisbe Antonio Pérez de Hirias, en les relacions de 1829 i 1836, informava a Roma, que exigia 10 dies d'exercicis als qui s'havien d'ordenar. El mateix feia Rafael Manso y Manso, que recalca que periòdicament els seminaristes havien de practicar-los.

⁹⁶ Diu que havia establert que els capellans havien de practicar els exercicis cada anys; dues vegades recorda que ell mateix n'havia dirigits quatre tandes al clergat i tres a les monges.

⁹⁷ A més del que diu a la visita, vegeu JOSEP AMENGUAL I BATLE: *Columna y Antorcha de la Iglesia de Mallorca*. P. Joaquim Rosselló i Ferrà, Madrid 1996, 281-284.

⁹⁸ *Synodus Dioeclesana Maioricensis Celebrata praeside Illustrissimo ac Reuerendissimo Dno. D. Ioanne Vich et Manrique, Dei, et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Maioricen[se]*. Anno 1588, Maio[ricis]. Ex Typographia Gabrielis Guasp. Anno 1589, 67 pp., 8°. *Synodus Dioeclesana Maioricensis Celebrata praeside Illustrissimo ac Reuerendissimo Dno. D. Ioanne Vich et Manrique Dei, et Apostolicae sedis gratia Episcopo Maioricen[sis]*. Anno 1592, Maio[ricis], Apud Heredes Gabrielis Guasp. Anno M. D. LXXXIII, 12 ff, 8°. *Synodus Dioeclesana Maioricensis. Celebrata praeside Illus. et Reueren. Dno. D. Ioanne Vich, et Manrique, Dei, et Apostolicae sedis gratia Episcopo Maioricen[se]*. Anno 1597. Maio[ricis]. Ex Typographia Gabrielis Guasp. Anno M. D. LXXXVII. 8 ff, 8°. Vegeu-ne la reproducció de la portada de tots aquests sínodes a Juan ALEMANY MIR: *El obispo Juan Vich y Manrique y la Imprenta (1573-1604)*, Palma de Mallorca, 1988. La ressenya bibliogràfica a Marià AGUILÓ FUSTER: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1923 (repr. Barcelona-Sueca 1977), ns. 219-221, 143 i a Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca de Escritores Baleares*, II, Palma 1868 (repr. Barcelona-Sueca 1975), Apéndice, n. 692, 691.

⁹⁹ Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca*, I, un resum al n.º 110, 86-87.

42 decrets i l'altre, del 14 de juliol de 1619 també va dictar 42 decrets.¹⁰⁰ Aquests cinc sínodes¹⁰¹ varen produir textos breus, amb preceptes sobre tot el ventall de la vida dels eclesiàstics, acaramullats sense cap ordre.

El de 1588 comença per establir obligacions dels beneficiats i el de 1592 s'obre amb la prohibició de celebrar en els oratoris privats abans d'una nova visita. La resta de qüestions no entren en la mirada sinodal.

En aquests sínodes primers, més que en els restants se deixa veure la impressió dels bisbes, després de la visita pastoral. De fet, en les visites *ad limina*, solien excusar-se de no haver reunit el sínode perquè havien estat ocupats en la visita. Se tracta de corregir les desviacions observades, qüestió de celibat i sobre tot prevenir la familiaritat amb les dones, se regula l'assistència als actes litúrgics, vinculats al benefici. Se recorda l'obligació dels rectors de celebrar la missa dita *pro populo*, per la qual no percebien estipendi.

En el sínode de 1619 hi ha una petita sèrie de capítols sobre el matrimoni (cc. 28-32). És en el primer d'aquests capítols que veim manada la que serà la *Lletra* matrimonial.

Segueixen sengles capítols sobre els concubinaris, els prostíbuls, la conducció dels cadàvers, els delmes i l'obligació de pagar els impostos del regne. Totes aquestes qüestions se repetiran en els sínodes posteriors.

Per suposat, mai no se parla del seminari, ni com a preocupació per a crear-lo.

3.2.2.4.2 Sínodes de contingut general

El sínode reunit del 7 al 14 de setembre de 1636, per manament del bisbe Juan de Santander,¹⁰² s'estructura en cinc llibres, se divideix en títols i capítols. Però els temes se

¹⁰⁰ *Synodus Dioecesis Maioricensis. Celebrata, Praeside Illustrissimo ac Reverendissimo Dno. D. F. Simone Bausa, Dei, et Apostolicae Sedis Gratia, Episcopus Maioricen[is]*. Anno 1611, Maioricis, Typis Gabrielis Guasp 1611, 8°, 34 ff. *Synodus Dioecesis Maioricensis. Celebrata, Praeside Illustrissimo, ac Reuerendissimo Domino. D. F[ratre] Simone Bauça, Dei, et Apostolicae Sedis gratia, Episcopo Maioricense. Anno 1619, Maioricis, Typis Rodriguez, et Piza. 1620, 8°, 54 ff.* Descriu el contingut Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca*, I, n.º. 110, 86 i amb criteris actuals ho fa Francisco CANTELAR RODRÍGUEZ: *Colección sinodal "Lamberto de Echevarría"*, n.º. 520, 244.

¹⁰¹ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 4.- Després del concili de Trento", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/n.º. 30 (1996), 4. Una al·lusió a aquests sínodes se troba a Laureano ROBLES: "Documentació per a un estudi sobre el bisbe de Mallorca Fr. Simó Bauzá (1552-1623)", *Fontes Rerum Balearium* (nova etapa) 1 (1990) 147 i 148. Indica exemplars existents a les biblioteques de Barcelona, Madrid i Salamanca. No indica els que se troben a Mallorca. La ressenya bibliogràfica a AGUILÓ FUSTER: *Catálogo*, n.º. 222, 143, i a Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca*, II, Apéndice, n.º. 620, 681-682.

¹⁰² Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 5.- Sínode del Bisbe Santander", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/n.º. 31 (1996), 4. Vegeu la nota sobre l'exemplar que fou dels caputxins de Palma, a Francisco CANTELAR RODRÍGUEZ: *Colección sinodal "Lamberto de Echevarría"*, n.º. 521, 244-245. Parlar de que hi hagi parts "en dialecto mallorquín" és fora lloc. Ni aleshores aquest concepte volia dir el que modernament entenem, i la llengua té tots els trets ben clars del català literari, és a dir, no hi ha cap vestigi de secessió.

mesclen sense molts de miraments. En el llibre primer hi trobam un catecisme en català i els títols tercer i quart que parlen del costum i de la renúncia dels beneficis. La seva extensió és molt superior, i hi ha un esforç notable per recollir el que ja havien establert els sínodes anteriors, donant-ne la referència en cada cas.

Tot i que el bisbe fra Tomàs de Rocamora no va celebrar cap sínode, les seves ordinacions de 1648 varen merèixer una gran consideració, de manera que les citen els sínodes posteriors,¹⁰³ al costat d'altres textos sinodals, la qual cosa ha induït a error, i ha fet pensar que fra Tomàs havia celebrat un sínode.

El bisbe Diego Escolano va reunir el sínode del dia 2 al 8 de juny de 1659;¹⁰⁴ se lamentava de les confusions que sorgien, perquè havien transcorregut una quantitat grossa d'anys des del darrer sínode, la qual cosa ocasionava que molts al·legaven que certes prescripcions ja no tenien força jurídica, etc. També a la primera part, el títol segon, constitució primera conté en llatí el que es deia la doctrina cristiana, o sia el credo, manaments, obres de misericòrdia, les benaurances, el Pare nostre, Ave Maria, etc.¹⁰⁵ El volum és molt gruixat, i molt sistematitzat. Segons diu, pretenien seguir l'ordre de les Decretals,¹⁰⁶ començant per la primera part sobre les coses, seguida d'una segona sobre les persones. Entre altres coses enumera els quaranta quatre dies de festa, ultra els diumenges. El va promulgar a les misses solemnes des del 29 de febrer al 9 de març de 1660.¹⁰⁷

3.2.2.4.3 Un sínode vigent durant dos segles i mig: el del 1691

Quan ja tombava el s. XVII, l'arquebisbe-bisbe Pere d'Alagó tancà la primera etapa dels sínodes posttridentins, amb el que va reunir el 4 al dia 23 de juny de 1691. Havia fet una consulta el 4 d'agost de 1688 i hi va haver la possibilitat de proposar esmenes i qüestions no previstes.¹⁰⁸ Les lleis sinodals foren llegides públicament a la Seu els dies 23 de setembre al 15 d'octubre.

¹⁰³ Diego ESCOLANO: *Synodaliūm Constitutionum*, 348 i 349, 361 i 362, 369 377, 481, 482, 488 i Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 159, 222, 272, 273, 283, 284, 285.

¹⁰⁴ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 6.- Constitucions sinodals", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 32 (1996), 4 i "Sínodes mallorquins 7.- Sínode del bisbe Escolano (1659)", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 33, 1996, 4. AGUILÓ FUSTER: *Catàlogo*, nº. 223, 143-144, i a Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca*, II, Apèndice, nº. 227, p.631, per a la ressenya bibliogràfica.

¹⁰⁵ Diego ESCOLANO: *Synodaliūm Constitutionum*, 1659, 7-19.

¹⁰⁶ Diego ESCOLANO: *Synodaliūm Constitutionum*, 1659, editades el 1660

¹⁰⁷ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 7.- Sínode del bisbe Escolano (1659)", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 33 (1996), 4.

¹⁰⁸ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 8.- Sínode de l'Arquebisbe Alagó (1691)", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 34 (1996), 4. La ressenya bibliogràfica a AGUILÓ FUSTER: *Catàlogo*, n. 224, 144 i a BOVER DE ROSSELLÓ: *Biblioteca*, II, Apèndice, nº. 9, 596.

D'aquest codi Antoni Furió escriví amb gran hipèrbole que *es hasta nuestros días para la diócesis de Mallorca lo que las decretales espurgadas para la Iglesia romana*¹⁰⁹. Villanueva ja havia escrit el 1814 que *este sínodo es el que vige en el día, como que es el último que se ha celebrado*.¹¹⁰ Prova d'això és que, noranta anys després, el bisbe Pedro Rubio Benedicto, en lloc de convocar un nou sínode, va disposar que tots els rectors l'havien de tenir. Atès que a mitjan s. XIX els exemplars escassejaven començaren a reeditar-lo l'any 1863.¹¹¹ Les afirmacions de Villanueva i Furió varen romandre teòricament vàlides fins al sínode celebrat per l'arquebisbe-bisbe Josep Miralles el 1932, el qual, al decret de promulgació, ho reconeix amb llenguatge curial quan diu: *Entrats en aquesta Diòcesi de Mallorques, al mes de maig de 1930, ens temem que el darrer Sínodo se va celebrar molt de temps enrere, és a dir, l'any 1691*.¹¹²

És una manera episcopal d'expressar-se sobre els seus antecessors, perquè Miralles prou sabia des de molt enrere quina era la realitat. Ho sabia com a capellà intel·ligent i com a gran arxiver capitular.

De tota manera, malgrat a certes sagristies o arxius parroquials se puguin trobar exemplars d'aquestes lleis sinodals, hem de dir que amb la promulgació del Codi de Dret Canònic de 1917, la seva validesa s'havia perdut.

Aquest voluminós tom divideix les lleis sinodals en tres llibres. Sembla que l'ordre que s'havia assolit amb Escolano desapareix. Es conserva en canvi el contingut dels anteriors.

Tot i que pertanyen al segle XX, els sínodes del bisbe Josep Miralles i Sbert, de 1932 i el del bisbe Jesús Enciso Viana de 1959 teològicament i en el seu enfocament jurídic són d'esperit posttridentí.

L'estat actual de la recerca sobre els sínodes va quedar reflectit al que vaig exposar al llibre *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*.¹¹³ Per bastir una mica

¹⁰⁹ Antonio FURIÓ: *Episcopologio*, 456-457.

¹¹⁰ Jaime VILLANUEVA: *Viage*, XXII, 174; cf. 151.

¹¹¹ Vegeu l'anunci a "Catálogo de los Ilmos. Sres. Obispos de Mallorca", redactado por un curioso investigador., (Biblioteca Balear Eclesiástica, IV), 40-104, al *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Mallorca*, 3, 1863, 389.

¹¹² *Synodus Dioecesis Maioricensis sub Excmo. ac Rvmo. Domino Archiepiscopo Episcopo Ioseph Miralles et Sbert habita in alma basilica cathedrali diebus XIX ad XXII octobr[is] anno Domini MCMXXXII*, Palmae 1933, XIII: *Hanc Dioecsim Maioricarum ingressi, mense Maio 1930, animadvertimus postremam Synodum hic multo iam retro acto tempore, anno scilicet 1691, celebratam fuisse*. Vegeu una breu descripció bibliogràfica a Francisco CANTELAR RODRÍGUEZ: *Colección sinodal "Lamberto de Echevarría"*, n.º. 524, 246-247.

¹¹³ Mallorca 1991. Capítol II, *La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII*, 39-72. A la p. 44, caldrà corregir les referències següents: línia 3 diu 1599 i ha de dir 1589; lín. 10 diu 1598 i ha de dir 1588; lín. 13 diu 1598 i ha de dir 1588 i lín 17 diu 1598 i ha de dir 1588. Abans aquest text, en bona part, s'havia publicat com a "La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII", a *Llengua i Literatura a Mallorca*, *Randa*, 6, Barcelona: 1977, 5-26.

d'història no ens queda més remei que escatir el que diuen els onze sínodes, dels quals s'estamparen les constitucions, decrets o cànons, que just són vuit. De la resta, ara per ara, no podem afegir res més. Quedi constància que els segles XVI i XVII són ben poc coneguts i queda molta documentació per escorcollar, de manera que les dades poden canviar, anc que sigui lleument.

3.2.2.5 Una absència: la qüestió xueta

Diguem que els sínodes mallorquins són més tridentinistes que tridentins. Cal repetir-ho, per si algun lector està tocat de la morbositat del problema xueta, que és una qüestió gairebé de Ciutat, i no provocada fins el darrer terç del s. XVII.

Malgrat continguin molta legislació penal i les excomunicacions puguin caure en innombrables ocasions, els sínodes de l'època no parlen de la qüestió xueta més que indirectament, i possiblement només això ocorri una sola vegada, en el sínode d'un bisbe no mallorquí, Pere d'Alagó, que va fundar el Seminari de Sant Pere, i perquè els candidats als ordes poguessin ser ordenats demanava en les seves *Constituciones que sean de sangre limpia*.¹¹⁴

En canvi podem dir que els documents sinodals d'abans que sorgís el problema xueta ens assabenten que els descendents dels conversos tenien una presència major en la clerecia i en el Capítol de la Seu. Així observam que l'any 1589 Gregori Forteza era el canonge ardiaca i Jeroni Forteza era canonge degà i ambdós foren nomenats jutges sinodals el 1588, 1592 i 1597 i Gregori, a més va ser examinador sinodal els anys 1588 i 1592.¹¹⁵ Pel 1611 Jeroni Forteza era Degà i canonge i un altre Jeroni Forteza era Tresorer i canonge.¹¹⁶ L'any 1619, eren jutges sinodals Joan Baptista Forteza canonge degà i Jeroni Forteza canonge tresorer.¹¹⁷ L'any 1637 el Vicari General ja s'anomenava Çaforteza,¹¹⁸ que devia ser el Joan Bautista Çaforteza, Sacrista Canonge, del qual se parla com a integrant de la comissió per rebre queixes, en la crònica del sínode de 1636.¹¹⁹ No podem assegurar que l'hàgim d'identificar

¹¹⁴ *Leges Synodales Maioricensis*, 1691, Liber I, Tit. 8, cap. VI, 101, on estableix entre el que han de demanar als testimonis és si el candidat és novell convers. *Constituciones del Seminario de San Pedro, que conforme a lo dispuesto por el sacro Concilio de Trento ha erigido en Mallorca el Ilustrísimo Señor Don Pedro de ALAGÓN*, Lib. I, Const. IV, Mallorca 1700, 54.

¹¹⁵ VIC I MANRIQUE: *Synodus Dioeclesana*, 1588, ed. 1589, 66 i 67; ambdós seguien com a jutges i Gregori com examinador l'any 1592, *Synodus Dioeclesana*, 1592, publicat el 1593, al final del text. Gregori se mantenia com a jutge l'any 1597, segons *Synodus Dioeclesana*, 1597, al final del text.

¹¹⁶ BAUÇA: *Synodus Dioeclesana*, 1611, f. 12r.

¹¹⁷ BAUÇA: *Synodus Dioeclesana*, 1619, editat el 1620, f. 34v. Possiblement sigui el mateix Jeroni Forteza, del qual hem parlat suara.

¹¹⁸ Juan De SANTANDER: *Synodus Dioeclesana, Synodus Dioeclesana Maioricensis Celebrata anno M. DC. XXXVI. Praeside Illustrissimo, ac Reuerendissimo Domino Don Fratre Ioanne à Santander Episcopo Maioricensi, Ex Officina Emmanuelis Rodriguez, et Ioannis Piza. Anno M. DC. XXXVI, 4º, 8 + 155 fulls numerats + 35 d'índex i errades sens numerar, 9, al final de la resposta del bisbe a un teòleg que era més rigorós que el sínode, en qüestió d'abstinència. Aquest text és del dia 2 d'abril de 1637.*

¹¹⁹ De SANTANDER: *Synodus Dioeclesana, Synodus Dioeclesana*, 1636, f. 3v.

amb el canonge Sacrista, Joan Baptista Zaforteza, que trobam als textos sinodals de 1659,¹²⁰ però sembla que la identificació és molt probable. Convé tenir present, i de manera clara, que el secretari del sínode de 1636 va ser Marc Antoni Forteza, que era beneficiat de Sant Miquel de Ciutat.¹²¹ Encara el 1691 trobam com a Canonge Sacrista a Gregori Quint Zaforteza.¹²² Com hem apuntat, aquests canonges devien pertànyer a famílies poderoses, que fregaven la noblesa. Fins i tot sembla que formaven una mena de dinastia canonical.

Al sínode de 1659, un dels lectors de les constitucions, elegit pels sinodals, va ser el doctor Pere-Joan Fuster,¹²³ segons testifica el beneficiat setmaner de la Seu, Francesc Miró,¹²⁴ que possiblement és el que va caure captiu dels francesos quan en nom del bisbe Santander havia anat com a comissionat per realitzar la *visita ad limina* de 1640.¹²⁵ Contemporàniament a la cremadissa de 1691, el doctor Joaquim Aguiló, beneficiat, fou lector de les constitucions sinodals, el dia 15 d'octubre, en la presentació pública davant el poble del sínode del bisbe Pere d'Alagó.¹²⁶ Per altra banda, el P. Francesc Garau, autor de la *Fetriunfante*, el P. Sebastià Guaita, qualificador d'aquest pamflet radicalment anticristià, sobre tot per la seva intencionalitat, foren nomenats examinadors sinodals.¹²⁷ Sigui el que sigui, dins la segona meitat del s. XVII els llinatges que arribaran a ser discriminats com a xuetes són cada cop més escadussers, i els qui els porten van baixant d'escalafó eclesiàstic, i sembla que ja no poden entrar al Capítol de la Seu.

3.2.2.6 Una intensa tasca catequitzadora

Un actiu molt gran dels sínodes se troba en la seva tasca d'impulsar cada cop amb més detalls l'aprenentatge del catecisme, segons exigia l'època. Hi havia uns motius que fluïen de l'humanisme, que cercava una major qualitat de la persona. Afegiu que el concili de Trento va tractar prou deliberadament dels sagraments, per la qual cosa podia exigir que els qui els havien de rebre – aquest és el vocabulari de la concepció administradora dels sagraments – havien de saber allò que feien. Per això s'insistia en la predicació. Per cert, hi ha un indicatiu que ens confirma que per aquelles saons els sermons eren llargs. El sínode de 1611 invest contra la temeritat d'aquells capellans que ministren com a diaca o com a sotsdiaca, i en

¹²⁰ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 499, 725, 730, 740. També l'esmenta la sanció de la concòrdia entre els seculars i regulars, sobre la conducció dels cadàvers, emanada per Innocenci X, amb data de 22 de febrer de 1645, a D'ALAGÓ, *Leges Synodales*, 1691, 252 i 259.

¹²¹ De SANTANDER: *Synodus Dioecesisana*, 1636, f. +3r i r, f. [++4r], esmentat a la sanció d'Innocenci X, esmentada a la nota anterior, 253, 256, 259.

¹²² Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 5, a peu de p.

¹²³ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 539.

¹²⁴ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, a la p. immediatament anterior a la primera part i a la p. 540.

¹²⁵ *Vista ad Limina*, 1640. Possiblement sigui el Francesc Miró, beneficiat a l'altar del Corpus de la Seu, esmentat per Francesc RIERA MONTSERRAT: *Lluites antixuetes en el segle XVIII*. (Els Treballs i els Dies, 9), Mallorca, 1973, 95. Vegeu altres noms a José TARONJÍ: *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1984, 210-211.

¹²⁶ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, s. p., just abans de la p. 1 del text sinodal.

¹²⁷ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 333.

temps del sermó deixen tot sol en el presbiteri el celebrant, per anar ells a celebrar la missa, o per altres afers.¹²⁸

En el capítol II de *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política* queda reflectit el pensament dels sinodals mallorquins. L'ensenyament del catecisme aleshores era una novetat, amb el que es va aconseguir un grau de coneixement de les oracions i dels elements principals del catecisme, que difícilment se va donar a altres bisbats de la monarquia hispànica.¹²⁹

Assenyalem que el bisbe Escolano va introduir una inicial legislació sobre els mestres, que inclou l'obligació d'emetre la professió de fe.¹³⁰ De Santander s'havia acontentat amb demanar bons costums i sentit cristià.¹³¹ Els jurats han de tenir contractat un mestre i s'indiquen les condicions.¹³² Per ordre reial el bisbe d'Alagó hagué de tornar enrere en algunes d'aquestes intervencions.

Una panoràmica dels trets pastorals, sobre tot pel que fa a la predicació i a l'ensenyament del catecisme i a la política sinodal d'aquell temps sobre la llengua catalana a Mallorca, la trobareu a la revista *Lluc* de 1974-1975.¹³³

3.2.2.7 L'eficàcia dels sacraments

Hi ha una qüestió prèvia a tot aquest camp de la celebració cristiana, i és la segona reforma del ritual de Mallorca en un segle. Vic i Manrique ja l'havia reformat segons el concili de Trento l'any 1601. El sínode d'Alagó, l'any 1691 manà una acomodació al que poc després de l'edició de Vic i Manrique havia ordenat Pau V.¹³⁴ Per això ja el mateix any, abans que s'hagués editat el sínode hi hagué la nova edició del ritual.¹³⁵

Els problemes suscitats per la reforma de Luter sobre la justificació tenen una incidència en el concili de Trento i d'aquí passen als sínodes, que expliquen notablement la doctrina i la praxi sacramental. Se considera quasi de tanta importància el poder de jurisdicció

¹²⁸ De SANTANDER: *Synodus Dioeciesana*, 1611, f. 29r. i v.

¹²⁹ Gabriel LLOMPART: "Enseñanza de la doctrina cristiana en los pueblos de Mallorca en el año 1747", a "La catequesis en Mallorca en 1747", *Hispania Sacra* 25, 1972, 439. Malgrat això, José SÁNCHEZ HERRERO: "Los sínodos y la catequesis", a *Los sínodos diocesanos del pueblo de Dios*, 159-196, gairebé ignora el que passà a Mallorca i Menorca.

¹³⁰ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 6; D'ALAGÓ, *Leges Synodales*, 1691, 4.

¹³¹ De SANTANDER: *Synodus Dioeciesana*, 1636, f. 126r-v.

¹³² Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 24-25, 476-477; D'ALAGÓ, *Leges Synodales*, 1691, 204-205.

¹³³ "Trento, els sínodes mallorquins dels ss. XVI-XVII i la llengua del poble", I i II, *Lluc*, 54, 1974, 269-271; 55, 1975, 42-43.

¹³⁴ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 7.

¹³⁵ *Rituale Maioricense iuxta Rituale Romanum*. Jussu Illmi. et Rdmi. D. D. Petri de Alagon, Archiep. Episcopi Maioric[is]. Per Christophorum Fiol Praecentorem Vicarium Generalem huius Diocesis Sacrae Theologiae Magistrum elaboratum, Maioricae, Apud Michael Capó Typographum anno 1691.

com el do que rep el ministre per al servei del poble creient.¹³⁶ Tanmateix hom tenia previst el baptisme dels infants, en cas de necessitat. Per a la qual cosa les comares havien de passar anualment un examen.¹³⁷

El sagrament de la confirmació, gairebé ignorat,¹³⁸ el 1691 troba dues planes, una de les quals adverteix del parentiu espiritual entre els confirmats i els padrins, la qual cosa és un impediment matrimonial. Com a cosa de l'època, es detalla molt la cèdula que ha de portar cadascun dels que s'han de confirmar, la qual servirà per a confeccionar el registre corresponent, que s'ha d'enviar al bisbat. No s'assenyala a quina edat s'ha de celebrar aquest sagrament, sinó que depèn de la visita pastoral.

La comunió pasqual s'exigeix citant el c. 21 del Laterà IV.¹³⁹ Més encara, el 1691 se convida a combregar amb freqüència, fins i tot cada diumenge.¹⁴⁰

És molt característica de l'època la solemnitat o, per dir-ho amb una expressió propera a aquells temps, l'esplendor del culte a l'eucaristia. S'ha de mostrar la majestat del sagrament.¹⁴¹ El 1691 trobam sis cànons sobre la reverència a l'eucaristia, amb els quals se mana que hi hagi un vasset vora el sagrari, per abstergir els dits després de tocar l'hòstia consagrada, les tovalles de l'altar s'han de mudar almenys tres voltes en l'any, cada dissabte s'ha de renovar l'eucaristia, punt que s'ha de tenir present de manera semblant als oratoris dels llogarets, sota pena de prohibir que s'hi celebri la missa. Hi ha d'haver una llàntia encesa davant el sagrari, i si queda apagada s'ha de multar l'escolà. El sagrari ha de ser bell. Interiorment ha de tenir unes cortinetes davant les portes, i exteriorment el conopeu que el cobreix ha de ser de teixit d'or o de plata o de seda blanca.¹⁴² En el sagrari no s'hi pot guardar res pus i les claus solament el vicari les ha de guardar a l'armari on se custodien els sants olis. Els sínodes insisteixen en que s'acabi el costum de donar a guardar la clau del sagrari a alguna persona notable el Dijous Sant.¹⁴³

Mai ningú ha de donar l'esquena al Santíssim exposat i ja el bisbe Escolano havia manat que no se pogués exposar sense el permís del bisbe. Per a l'exposició són necessaris no menys de divuit ciris, i constantment dos preveres han de pregar agenollats davant el Santíssim exposat. També a les portes de l'església s'hi han de posar dues reixes de fusta, tal

¹³⁶ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 14.

¹³⁷ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 18.

¹³⁸ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 330, hi ha una constitució, de cinc línies, en les quals es recorda que els clergues no poden ser padrins.

¹³⁹ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 71.

¹⁴⁰ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 72.

¹⁴¹ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 71.

¹⁴² Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 59-60. D'ALAGÓ, *Leges Synodales*, 1691, 75.

¹⁴³ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 64 i D'ALAGÓ, *Leges Synodales*, 1691, 82.

com s'usa en les cases dels magnats, perquè no siguin vists de fora. I Crist és Rei de Reis. Res no podrà estar davant el sagrari. L'adoració creix en detriment de la celebració.

Escolano exalta la pràctica de les Quaranta Hores¹⁴⁴ i d'Alagó mana instituir la Confraria del Santíssim Sagrament allà on no existeixi.

Per no allargar massa, diguem que les processons, els viàtics revesteixen gran solemnitat¹⁴⁵ i formen part de l'espiritualitat vistosa i extravertida del Barroc.

Quant a la penitència se desenvolupa sobre tot l'aspecte judicial, que va remarcar el concili de Trento. Se retorna sobre el c. 21 del Laterà IV, i se prescriu el control ja esmentat abans al comentar el darrer sínode del bisbe Pere de Morella.

Cal observar que el model va ser la manera de procedir dels tribunals dels s. XV-XVII que, com les altres formes, és conjuntural. Tanta va ser la importància d'aquest sagrament, que el sínode de 1691 l'anteposa al de l'eucaristia, quan aquest és la culminació dels anomenats sagraments d'iniciació. Els sínodes carregaren la penitència, accentuant l'aspecte acusatori, per la qual cosa s'arriba a parlar més de confessió que de penitència. A més, foren prolixes en donar els llistats dels anomenats pecats reservats al papa o al bisbe, vera i innecessària tortura per al confessor i per als confessats. El bisbe Escolano va escorcollar els arxius i el seu llistat de reservats i excomunionis ocupa de la plana 143 a la 185. D'Alagó inclou butles i altres documents, de manera que és capaç d'omplir les planes 27-63. Molt diversa havia estat l'actitud del bisbe Vic i Manrique, el qual al sínode de 1588 va comprendre que les excomunionis *latae sententiae* decretades antigament eren desconegudes per a molts,¹⁴⁶ les va abolir per complet i va fer una llista incomparablement més curta que la dels bisbes del s. XVII.

La unció dels malalts, que va haver d'obrir-se camí a poc a poc, l'any 1659 cobra tanta força que li dediquen 11 constitucions. Volem ressaltar que hi havia una participació de tots els capellans.¹⁴⁷ I és molt digne de ressaltar l'exhortació que fa aquest sínode a que el rector visiti amb freqüència els malalts greus.¹⁴⁸ La mort era una realitat molt familiar, i majoritàriament hom moria en edat primerenca. Per tot això és ben escaient que els sínodes arribassin a concentrar molta atenció en tot el que pertanyia a procurar una bona mort.

¹⁴⁴ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 289.

¹⁴⁵ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 69-71. Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691 85.

¹⁴⁶ VIC I MANRIQUE: *Synodus Dioecessana*, 1588, 47-48. La llista de les excomunionis vigents se troba a les 48-52.

¹⁴⁷ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 210.

¹⁴⁸ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 207. No hem sabut trobar la corresponent invitació al sínode de 1691.

La disciplina matrimonial, que varem veure precisar després del Laterà IV, a Trento se ratifica, i els matrimonis clandestins esdevenen severament prohibit. Des de 1588 i 1592 insisteixen en evitar les noces entre parents pròxims.¹⁴⁹ Per això, al 1691 arribam a una culminació d'una disciplina matrimonial en la qual preval el seu caràcter públic, amb set capítols,¹⁵⁰ que s'obrin amb l'exigència de la "Lletra" del bisbe, ja esmentada el 1619, com hem dit. El matrimoni esdevé un sagrament de presidència exclusiva del rector.

Hom corregeix pràctiques com la de conuiu en el temps que va des de les esposalles a la benedicció pròpiament matrimonial, entremig que no pot durar més de dos mesos,¹⁵¹ així com s'obliga a la convivència a partir del tercer dia després de la celebració del matrimoni. Aquest darrer punt ja se determinà l'any 1619, al cànon 32.

3.2.2.8 Les devocions del Barroc

Hem esmentat el gran desenvolupament devocional envers l'Eucaristia, car la missa era un acte reservat a la comprensió del clergat.

En a una època de greus crisis, és ben normal que hom cercàs intercessors en el cel. No podem esmentar totes les manifestacions de devoció. Però sí que s'ho val recollir que particularment els sínodes dels bisbes Escolano de 1659 i d'Alagó, de 1691, estableixen que cada dissabte se celebri la missa matinal de la Mare de Déu¹⁵² i que el mateix dia i tots els d'Advent i de la Quaresma els rectors la saludin amb la *Salve Regina*.¹⁵³ Aquesta antífona té atorgats 40 dies d'indulgència.¹⁵⁴ Ja abans de que surti el sol, i abans de la missa d'alba, hom saludarà a la Verge amb tres tocs de campana, la mateixa cosa se farà al sol post,¹⁵⁵ i hom recomana amb força i amb indulgències la pràctica de passar el rosari.¹⁵⁶

La mort desenvolupa un complex ritual, que implicava l'eucaristia, amb el viàtic, la unció dels malalts. Ambdues ocasions movien capellans i escolans, era regulat el toc de les campanes. Passant les processons el poble se commovia. Vinculada a la mort era la pràctica freqüent de devocions indulgenciades. Ensem, hi ha un esforç per controlar aquestes

¹⁴⁹ VIC I MANRIQUE: *Synodus Dioecessana*, 1588, 44-46 i 1592, decret II, s. p.

¹⁵⁰ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 106-110, en aquest aspecte progressiu és més clar que ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 217-236.

¹⁵¹ BAUÇÀ: *Synodus dioecessana*, 1619, f. 27r. i v.

¹⁵² Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 122-124; D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 130.

¹⁵³ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 180.

¹⁵⁴ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 180.

¹⁵⁵ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 181.

¹⁵⁶ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 29-30; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 179-180. També hom pot veure De SANTANDER: *Synodus Dioecessana*, 1536, 104v-105v.

pràctiques.¹⁵⁷ Les confraries movien els seus membres quan un d'ells era en perill de mort. En aquestes associacions les pràctiques indulgenciades eren nombrosíssimes.¹⁵⁸

Dins la disciplina del matrimoni en els sínodes de 1659 i 1691 hi ha una prescripció molt forta, que prohibeix que se celebrin les noces sense especial llicència, en el cas de que els contraents no hagin donat acompliment als sufragis que poguessin tenir encomanats per testament, a favor dels seus avantpassats.¹⁵⁹

Simultàniament un esperit més crític inspira l'acceptació de noves devocions.¹⁶⁰ Vora els controls per que no se propagassin relíquies insegures,¹⁶¹ que possiblement va ocasionar la cura per depurar les tradicions dels santuaris, com el de Lluc, no obstant en aquest cas i, sobre tot en les llistes de relíquies de la Seu, que s'enviaven en les relacions de les visites *ad limina* pensam en la poca cura amb què se revisava la seva autenticitat.

3.2.2.9 Costums dels clergues

El sínode de 1619 ja quasi d'entrada comença amb una sèrie d'aclariments sobre quin ha de ser l'hàbit dels clergues casats, dels cèlibes, dels ordenats,¹⁶² que són ben útils per a poder llegir amb precisió la documentació del temps, i evitar identificar clergue amb prevere.

Una qüestió que sempre és present versa sobre la necessitat de guardar el celibat, amb una sèrie de cauteles que tendeixen a allunyar el tracte del clergue amb les dones. Ara bé, sorprèn que els sínodes de Vic i Manrique pràcticament oblidin aquest punt, que reintrodueix en la literatura sinodal el bisbe Bauçà, i llavors ja no en surt.¹⁶³ Aquest bisbe té una prescripció que reflecteix la situació social de divisió entre bàndols, per la qual cosa els clergues han de defugir-los.¹⁶⁴

Els clergues no han de tenir la taula de jocs i han d'evitar jugar,¹⁶⁵ no s'han de dedicar a negocis seculars¹⁶⁶ ni han de portar armes.¹⁶⁷

¹⁵⁷ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 294-302; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 182-192.

¹⁵⁸ Cf. una llista de confraries a Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 187.

¹⁵⁹ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 236; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 111.

¹⁶⁰ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 192-193.

¹⁶¹ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 243-246; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 193-196.

¹⁶² BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1619, 11r-13r.

¹⁶³ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1611, 28r. i v. i 1619, 16 r. i v.

¹⁶⁴ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1619, f. 14v-15r.; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 21°-211.

¹⁶⁵ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1611, 30r. i v...

¹⁶⁶ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1611, 29r. i v.; 1619, f. 16v-17.

¹⁶⁷ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1619, f. 16r. i v.; D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 211.

Per a mantenir un grau de formació adient, cada any, després de l'octava del Corpus, els vicaris hauran de passar un examen.¹⁶⁸ Se demana que els clergues sàpiguen cantar, per tal de poder exercir el seu ofici, que sovint ho exigeix, car fins i tot el capellà és més una persona del culte que dels altres serveis del ministeri pastoral.¹⁶⁹ Tot i que no volem descriure la figura del capellà segons els sínodes, podem dir que a més de la predicació dominical i de les festes colendes, que inclou un punt de catecisme, la figura ministerial pròpiament no existeix. Se'ns presenta un capellà quasi exclusivament cultualitzat. Tant és així, que els nombrosos beneficis són insuficients per a tots els candidats, que el sínode de 1611 dóna a entendre que hi havia un excés de clergat.¹⁷⁰ Efectivament, per a una població que aleshores oscil·lava prop dels 100.000 habitants, hi havia uns 600 preveres seculars, la meitat dels quals era a Ciutat, que no passava dels 25.000 ciutadans. Cal afegir els frares i religiosos, per calibrar la desproporció entre els efectius eclesiàstics i les llacunes pastorals.

3.2.2.10 Els instituts religiosos

Hem de reconèixer que ni fins i tot el bisbe Bauçà, que era dominic, no esmenta els religiosos ni les monges, a no ser com a predicadors i confessors. Malgrat aquest ministeri fos capdal atès que la predicació dels rectors i vicaris era a una sola missa dominical i festiva, s'al·ludeix als religiosos indirectament. Tampoc es té present que els jesuïtes predicaren moltes missions populars, que tampoc s'esmenten, ni que foren els editors dels catecismes i els qui introduïren els recursos pedagògics de la concertació, de les escenificacions en l'aprenentatge de la doctrina, malgrat d'aquests recursos en parli el bisbe d'Alagó. És a dir, se mostra un determinat interès pels possibles serveis que feien els diversos instituts. No hi ha dubte, que l'eclesiologia sinodal és d'encuny patrimonialista i exclouent. Religiosos i laics són subjectes al que es mani.

D'altra banda, cal dir que aleshores els instituts existents eren exempts de l'autoritat episcopal en multitud d'aspectes. Cosa típica dels temps de la cristiandat i de la desocupació de feines serioses són les quinze al·lusions als regulars, que trobam a l'índex del sínode d'Escolano de 1659. Vuit són prohibicions, dues excomunions, una recorda l'obligació d'atendre's a les censures que ha imposat el bisbe, una altra assenyala un manament compulsiu i just tres són autoritzacions.

3.2.2.11 El tabac

La nicotina, el tabac, són productes colonials que s'havien propagat per tot arreu i ja mereixen entrar en la normativa sinodal per via de la prohibició i dels impostos. L'any 1659 i també el 1691 se prohibeix el seu consum dins les esglésies, no per raons sanitàries, sinó per

¹⁶⁸ Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 11.

¹⁶⁹ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1619, 14r. i v.

¹⁷⁰ BAUÇÀ: *Synodus Dioecesisana*, 1611, 32v-33r.

reverència al lloc i a les celebracions.¹⁷¹ El sínode de 1691 urgeix que hom pagui el tribut corresponent, establert per l'autoritat.¹⁷²

3.2.3 Els sínodes del s. XX

Més avall donarem algunes dades més precises sobre la representació estrictament clerical que se va donar en els dos sínodes celebrats en el s. XX. Altra cosa passa en el que és en curs de celebració, entre 1998 i 1999.

El sínode de 1932 intenta en algun aspecte respondre a una societat pluralista, que acabava d'inaugurar la Segona República; tanmateix als països llatins no hi havia gaire experiència. I més tost els plantejaments varen ser més de resistència que d'oferir una nova presència. La manca de seglars integrats en les noves circumstàncies no afavoria que el sínode obrís nous caus, encara que haguessin estat insegurs, per entrar per la via del diàleg en un món nou. Tanmateix el plantejament sobre els laics i vers el món és més modern que el del sínode de 1959.

Els sinodals varen ser tots preveres. Més en concret, diguem que hom pot observar una extraordinària preponderància del clergat de Palma sobre el de la Part Forana. L'any 1932 i 1959 ultra els 15 canonges de la Seu, s'hi afegeix una proporció desmesurada de la representació dels rectors de Ciutat, que hi van tots al Sínode, mentre que els de la Part Forana elegeixen delegats segons la proporció establerta en cada cas.

A l'Edat Mitjana la desproporció venia sobre tot pel caire de la Seu; però en els sínodes del s. XX, la descompensació ha provingut del sistema adoptat. Tot sumat, això era una expressió del carrerisme que és implícit en l'afavoriment d'una classificació de parròquies, considerant-les unes d'entrada, altres d'ascens i altres de terme. De fet el sínode de 1932 encara parla amb el terme que indica la culminació de l'escalafó parroquial que encara és a Palma, Manacor, Inca..

3.2.3.1 El sínode de Barcelona de 1929, no publicat, fou la base del de Mallorca de 1932?

El sínode celebrat i promulgat per l'arquebisbe-bisbe Josep Miralles i Sbert, l'any 1932, tingué la pretensió d'adaptar a Mallorca el Codi de Dret Canònic preparat per Pius X i promulgat per Benet XV l'any 1917¹⁷³ i ho va aconseguir. Aquest va ser l'objectiu del bisbe Josep Miralles quan va ser traslladat de Lleida a Barcelona. Amb preveres experts va preparar

¹⁷¹ Diego ESCOLANO: *Synodaliū Constitutionum*, 1659, 342; Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 266.

¹⁷² Pere D'ALAGÓ: *Leges Synodales*, 1691, 331.

¹⁷³ *Synodus Dioecesis Maioricensis*, 1932, publicat 1933, *Decretum promulgationis*, VIII, cf. XI, on reflecteix el que pensava quan era bisbe de Lleida.

les constitucions sinodals, que se varen presentar a l'assemblea sinodal dels dies 16 a 18 d'octubre de 1929.

Atès que s'havia topat repetidament amb el dictador general Miguel Primo de Rivera, i directament amb el general Barrera, malgrat Primo de Rivera hagués dimitit, l'actitud de Madrid era semblant. A Catalunya el cardenal Francesc Vidal i Barraquer havia encapçalat una clara defensa dels preveres catalans, que eren acusats sense proves d'imposar la llengua catalana en el confessionalari, i altres coses del gènere. L'assumpte va ocasionar unes tristes cartes de les congregacions romanes.¹⁷⁴ Doncs bé, el bisbe Miralles va introduir en els seus textos sinodals de Barcelona els acords als que havien arribat els bisbes de la Tarraconense. Per tal de garantir una major autoritat moral, ingènuament, va enviar a Roma les esmentades Constitucions, requisit innecessari, com ell mateix manifesta: *perquè, per aquelles saons, adesiara les qüestions religioses i eclesiàstiques quedaven pertorbades per la intervenció del poder civil, que no s'ha de permetre en absolut, vaig creure que faria una obra de valor si, abans de la promulgació de les esmentades Constitucions, las transmetés a la Sagrada Congregació del Concili, no certament per a obtenir-ne l'aprovació, que no es requereix en absolut segons el dret, sinó perquè poguessin examinar-les i mostrar el seu vist i plau.*¹⁷⁵ Però abans de que responguessin des de Roma va ser traslladat a la seu de Mallorca, i continua Miralles, *vaig considerar que ja no m'havia de preocupar més de la postrema sort d'aquells decrets, que ben segur varen ser donats segons la norma dels sagrats cànons.*¹⁷⁶ Miralles trobava que no s'havia de permetre la intervenció civil – i aleshores era també ben militar – en les qüestions d'Església; però hagué d'experimentar que l'influx d'aquests poders tenia la mà més llarga que la seva. Mai se publicà el seu sínode barceloní, que possiblement va trobar el seu bressol en el de Mallorca de 1932.

Amb les reserves obligades sobre l'exactitud dels records confiats just a la memòria, vull deixar constància del que me va comentar Mn. Joan Bonet i Baltà, a la sala que crec que porta el seu nom a la Biblioteca de la Facultat de Teologia de Catalunya, l'any 1984.¹⁷⁷ Comentàvem alguns gestos del bisbe Miralles. Mn. Bonet recordava que per els anys en què aquell mallorquí era bisbe de Barcelona ell li feia de patge o al menys li era proper. Per això mateix recordava que quan se trobaven ja a la Seu de Barcelona per cloure el Sínode de 1929, revestit Miralles de pontifical, li portaren a la sagristia un telegrama de la Congregació del Concili, en el qual li manaven suspendre el Sínode. Va posar el telegrama dins la butxaca de la sotana i va seguir el ritus establert.

¹⁷⁴ Vegeu Ramon MUNTANYOLA: *Vidal i Barraquer cardenal de la pau*, Barcelona, 1970. La documentació sobre l'afer pastoralment maltractat per les congregacions romanes, amb un final mediocre, vegeu-la als apèndix A-E, 794-806.

¹⁷⁵ *Synodus Dioecesisana*, 1932, XII-XIII.

¹⁷⁶ *Synodus Dioecesisana*, 1932, XIII.

¹⁷⁷ Ell presidia el jurat de la "Fundació Josep Sanabre", que va guardonar amb el primer premi el meu treball *Llengua i catecisme*.

Bonet afegia que Miralles mai no va entendre ni que li prohibissin el sínode ni que el traslladassin a Mallorca. El bisbe Miralles, al seu escrit de promulgació del sínode de Mallorca, no en va ponderar la rectitud del seu procedir, quan va celebrar el de Barcelona. Teòricament no feia al cas. Però sembla que volia treure-se una espina del seu cor, d'home recte. Tanmateix tot era diplomàticament ben bo d'entendre.

Desconec el text sinodal de Barcelona, i el curt termini que m'han imposat per elaborar aquestes pàgines impedeix qualsevol recerca d'arxiu. Però, pens que un dels punts cabdals que no agradà a la cúria romana fou que Miralles retornàs sobre un fet que havia desencadenat el contenciós en el qual els curials s'hi havien mesclat i n'havien sortit amb poca gallardia. Se tracta del plantejament que devia fer sobre l'ús de la llengua catalana en la predicació i en la catequesi que, d'altra banda, se devia atendre al principi establert a Trento. Faig aquesta hipòtesi, perquè aquesta normativa, donada els dies 9 a 11 de gener de 1929 pels bisbes de la Tarragonesa, no just foren publicades pel cardenal Francesc Vidal i Barraquer, sinó també per un altre mallorquí, que com Miralles era bisbe a Catalunya, el P. Joan Perelló i Pou, M. SS. CC., bisbe de Vic. Perelló era home bo, però no sembla que copsàs el que se jugava en aquella normativa. Possiblement Miralles també les va publicar a Barcelona. El fet és que el seu sínode de Mallorca reflecteix una postura que difícilment pogué sortir d'ell tot sol. Era la dels bisbes de la Tarragonesa, com hem indicat a un altre lloc.¹⁷⁸ Però d'aquest punt, que va entrar amplament al sínode de Mallorca ja n'hem parlat a altres llocs i aquí no ens repetirem.

3.2.3.1.1 Els objectius i els participants

Dels objectius ja n'hem parlat. Però, a més de l'acomodació de la disciplina eclesiàstica al Codi de Dret Canònic,¹⁷⁹ la convocatòria, parla de la urgència de sortir a l'encontre dels nous problemes creats per la sobtada transformació de la situació jurídica i social de l'Església, a partir de la proclamació de la Segona República i la promulgació d'una nova Constitució, l'any 1931.¹⁸⁰

Foren convocades al sínode 63 persones, inclòs el bisbe. No s'esmenta el Vicari General, perquè no n'hi havia. Però la persona que fou nomenada al final del sínode hi participava.¹⁸¹ Hi figuren 15 canonges, 2 beneficiats del Concordat, 6 vicaris de la Part Forana, tots els rectors i ecònoms de Palma, o sia, 10, com a delegats dels arxiprestats són 14 els rectors o ecònoms presents, cap vicari, que tanmateix hi eren presents com hem vist,

¹⁷⁸ *Llengua i Catecisme*, 163-161 i també a "Plantejaments del bisbe Josep Miralles i Sbert contra la instrumentalització de la llengua, a través de l'ensenyament del Catecisme", (Comunicació llegida al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, València 5 de maig de 1986), *Comunicació*, 56-57, 1988, 67-77 i al vol. de les *Actes del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Àrea 7, València, 1989, 25-32.

¹⁷⁹ Pere XAMENA: "Sínodes mallorquins 9.- Sínode de l'Arquebisbe Miralles", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 20/nº. 35, 1996, 4.

¹⁸⁰ J. MIRALLES: *Synodus Dioecesis*, 1932, "Indictionis edictum", 385.

¹⁸¹ Baltasar MOREY: "Cinquantenari. El sínode de l'Arquebisbe-bisbe Mons. Miralles", *Full Dominical. Església de Mallorca*, 22/nº. 11, 1998, 3.

però amb ínfima proporció. Afegim 2 sinodals de la Comissió Preparatòria, com agregats hi ha 3 sinodals, i 10 superiors religiosos. La duració de l'assemblea comprèn els dies 16, 19 a 22 d'octubre de 1932. La possibilitat d'aportar suggeriments i esmenes va ser real.

3.2.3.1.2 El contingut

Si entrem en el contingut del sínode veurem que se divideix en quatre parts:

I.- De la fe catòlica i del magisteri eclesiàstic, pp. 1-97.

II.- De la disciplina dels costums, pp. 98-227.

III.- Del culte diví, p. 228-372.

IV.- Dels beneficis i dels béns eclesiàstics, pp. 373-381.

Just a primera vista ja hi ha una gran diferència de plantejament, si el comparem amb el sínode de 1691, el virtualment vigent fins aleshores. Una mostra és l'espai que es dedica als beneficis i beneficiats. L'índex del sínode de 1691 du 18 entrades sobre el tema i Miralles hi dedica una sola plana, amb tres números.¹⁸²

Quant a la Primera Part, se dedica en la seva major extensió a la predicació,¹⁸³ a la catequesi¹⁸⁴ i a les escoles. Eren els primers temps de la II República, que tingué una legislació més aviat hostil a les institucions eclesiàstiques. Miralles n'és conscient; però la seva mentalitat, formada en l'integrisme decimonònic, s'expressa coratjosament, i mantén que a cap escola pública pot mancar l'ensenyament de la religió i d'aquest objectiu se'n responsabilitzen els rectors.¹⁸⁵

Per primer cop se parla de les missions populars, prescrites per cada deu anys pel Codi de Dret Canònic. Una sèrie de normes regulen i animen aquesta forma de renovar el poble.¹⁸⁶

Dedica un capítol a l'"acció popular", és a dir a la participació dels catòlics en la vida públic, siguin en els partits, siguin en els sindicats.¹⁸⁷ És un punt que caldrà estudiar amb molta més atenció, per completar el pensament de Miralles, que no solament va ser protagonista de fets eclesiàstics en temps del franquisme.

No pot mancar el capítol següent, dedicat a l'Acció Catòlica,¹⁸⁸ aleshores naixent en la seva estructura centralitzada, a l'estil dels països llatins.

¹⁸² 820-822 cf. 330-336.

¹⁸³ 5-35.

¹⁸⁴ 36-45, per a la catequesi d'adults i des del n.º 47 al 59, a la catequesi d'infants.

¹⁸⁵ 65-101.

¹⁸⁶ 60-64.

¹⁸⁷ 71-78.

¹⁸⁸ 135-149.

Aquesta part acaba amb el títol cinquè,¹⁸⁹ sobre la premsa i els escriptors catòlics. La tònica és de combat i de defensa de la doctrina, dels costums i dels drets dels catòlics. També addueix cànons sobre la censura prèvia per als escriptors que se vulguin dir catòlics. Sigui dit amb comprensió, perquè els cànons són lleis que obeeixen un bisbe tan fidel com Miralles, però si haguessin estat en vigor al darrer quart del s. XIX la seva trajectòria periodística no hagués pogut passar per aquest cedaç tan fi.

Hem dit que la intenció del sínode era la d'aplicar a Mallorca el Codi de Dret canònic. Ara bé, Miralles va saber fer una tasca notable d'estudi de la documentació produïda pels papes, especialment Lleó XIII i Pius XI, així com va cercar inspirar-se en altres sínodes.

La Segona Part, sobre l'ordenament dels costums és sorprenent per les matèries que inclou. Per primer cop un sínode mallorquí tracta del Seminari,¹⁹⁰ però a un lloc poc adient. Aquí hi entren els cànons i alguna referència al concili de Trento.

Els clergues veuen la disciplina canònica moderna.¹⁹¹ Deim moderna per la data no per la inspiració, que romanien preceptista per a capellans allunyats del món. Afegim que també s'escola algun vestigi dels sínodes antics, com quan se reitera quelcom que recollí del bisbe d'Alagó, referent a que els clergues no han de dedicar-se als jocs.¹⁹² La primera prohibició d'aquesta casta que coneixem a Mallorca és la de Ponç de Jardí, de 1298, que hem esmentat. El sínode de 1959 ja no en parlarà dels jocs dels capellans.

Dins aquesta part tracta de la vida dels clergues, de les seves obligacions, de la formació,¹⁹³ de la cura dels capellans joves,¹⁹⁴ de la residència.¹⁹⁵

Hi ha un segon article que parla de les obligacions negatives dels clergues. Ara clergue ja no té en la pràctica el sentit ample de què han parlat els anteriors sínodes. Ja no prohibeix tota relació amb les dones, com feien els posttridentins, sinó que solament mana evitar la cohabitació amb les que poden contribuir a aixecar alguna sospita. La castedat del prevere ha de ser real i *exemplar*.¹⁹⁶

El número 217 aconsella que els capellans duguin una vida en comú, i allà on ja se practica, s'ha de conservar.

---

189 150-163.

190 163-178.

191 179-251.

192 220. De fet, com hem assenyalat, els sínodes medievals i els del bisbe Bauçà ja prohibien aquesta diversió.

193 187-200, amb números bastant llargs i detallats, que consideren els exàmens, les conferències de moral, l'especialització en les universitats, etc.

194 188

195 241-245, que ocupen les 137-142.

196 214-216.

Els costums inconvenients s'enumeren amb detall i possiblement tenint presents casos reals. No han de dur armes, ni participar en les caceres clamoroses,¹⁹⁷ tampoc han de passar per les tavernes i tot i que el "café" [sic] no sigui pròpiament una taverna, s'ha de conservar estrictament el costum de Mallorca de no freqüentar-lo.¹⁹⁸

Sobre les vocacions al ministeri, es parla d'instituir l'Obra corresponent.¹⁹⁹

Per primer cop es parla detingudament dels religiosos i, tant dels instituts masculins com dels femenins.²⁰⁰ El to d'aquesta secció és del més cordial que hom pot escoltar. L'anhel d'una concòrdia entre els capellans i els religiosos és acomplidament expressat.²⁰¹

També havia arribada l'hora de que, ja que els laics no tenien veu ni vot en el sínode, al menys se parlàs d'ells. I el sínode comença parlant-ne en termes neotestamentaris. No hi ha grec ni jueu, home ni dona, cf. Gl 3,28. Més encara, se reviscola una manera d'entendre els creients que havia quedat amagada al conegut Catecisme de St. Pius X. Se fa la paràfrasi del passatge 1Pe 2,9-10, sobre el poble sant i de sacerdoti reial. I de Rm 8,17, segons el qual el cristià és hereu de Déu i cohereu de Crist.²⁰² És el que se torna trobar en la constitució dogmàtica sobre l'Església, *Lumen Gentium*, 10, del concili Vaticà II. Certament, seguidament aquesta teologia quedava junyida amb el cànon 107. De tota manera, no hem escorcollat altres documents ni tampoc hem estudiat dades que ens permetin saber quina incidència tingué aquesta inspiració bíblica de la vocació laical.

Tota l'organització diocesana queda descrita en aquesta part, que acaba amb l'ordenació del que ha de ser el sínode diocesà.²⁰³ Descriu les finalitats, d'acord amb l'obra clàssica del cardenal Prospero Lambertini. Li passa per alt a Miralles que aquesta obra no és d'un papa, quan la cita toca fer -se sota el nom de Lambertini, esdevingut Benet XIV.

Posa en cursiva alguns termes ben significatius. El primer és que aquesta assemblea s'ha de reunir cada deu anys (celebranda est saltem, *decimo* quoque anno). Més endavant observa que el bisbe és l'únic legislador (*unicus* legislator) i que els sinodals tenen vot consultiu (tantum *consultivum*). La realitat mostra que solament és pràctic parlar dels dos darrers adjectius posats pel legislador en itàliques. De fet, no és bo de fer canònicament parlar en altres termes. Possiblement se pugui i s'hagi de fer en un altre estil. Canònicament els religiosos des de sempre poden decidir qüestions serioses deliberativament i segueixen.

---

197 220.

198 221.

199 165.

200 340-369.

201 340.

202 369. Sobre els laics es parla des d'aquest n°. fins al 387.

203 Sobre el sínode, vegeu els ns. 403 al 405. Del 403 prenem les indicacions de més avall.

La part més extensa és la **Tercera sobre el culte diví**. Recull de bell nou la legislació canònica i alguns textos del sínode de 1691.²⁰⁴ Evidentment, quan tracta de l'art de les esglésies recorda la documentació de Pius X i algun text posterior de Pius XI. Més modernes són les referències a la música, on mostra una atenció adequada al que produïa la cúria romana.

Hi ha un article sobre la participació dels fidels en el culte diví.²⁰⁵ Segons els darrers papes d'aleshores era considerat molt necessari que els fidels no fossin estranys ni espectadors muts. La participació s'havia de desenvolupar sobretot en l'Ofici, en les Vespres i les funcions en honor del Santíssim.²⁰⁶ Avui, malgrat no hàgim arribat al que és possible, trobam aquelles prescripcions una mica llunyanes. Però ja s'havia superat allò dels sínodes anteriors que manaven "oir" missa.

Miralles observa que molts de catòlics no van a l'Ofici, perquè ja havien combregat a missa primera.²⁰⁷ Era una dificultat que es podia superar amb remeis superiors al que proposa, com és ara, avançar-lo a les vuit del matí. Però això és bo de dir avui. Els altres sacraments, llevat del matrimoni, solament ocupen un espai reduït. Ometem altres detalls sobre els restants sacraments, per raons òbvies.

Volem esmentar el fet que el Sínode convidàs expressament a la devoció a la santa mallorquina, Catalina Tomàs, canonitzada en temps del pontificat de Miralles. Manifesta l'interès per la beatificació de Sor Francinaina Cirer, i desitja l'aprovació papal del culte al Beat Ramon Llull, per a la qual cosa promourà la Causa Pia Lul·liana. Hom mostra el desig de que s'incoïn els processos d'onze persones mallorquines més o naturalitzades, que enumera seguidament.²⁰⁸

De la **Quarta Part** sobre els beneficis i els béns de l'Església no comentarem altra cosa que el primer número presenta la situació econòmica que derivava de la nova Constitució, de 1931, segons la qual el pressupost de l'Estat suprimia el subsidi eclesiàstic, i s'havia de fer front a la situació amb altres criteris.²⁰⁹

3.2.3.2 Un sínode preconiliar, dins el preconili

3.2.3.2.1 Els sinodals

Fins a hores d'ara s'ha celebrat un altre sínode pel bisbe Jesús Enciso Viana, l'any 1959. Consideram aquest sínode com a posttridentí, perquè la seva eclesiologia encara ho és.

204 487, sobre els sufragis pels capellans difunts.

205 566.

206 567.

207 567.

208 645.

209 820-851.

El sínode se va convocar quan encara vivia Pius XII, però es va celebrar quan ja s'havia anunciada la convocatòria del concili Vaticà II.

El sínode de 1959 és tridentí pel model de societat que té al davant. No s'ha superat el model de la cristiandat. La societat no apareix com autònoma, ans l'Església se presenta com a punt de referència últim.

Veurem que el clergat és el qui té la darrera paraula. I el model del clergue segueix essent el de segles anteriors. La possibilitat de servir-se d'instruments, que la tècnica comença a incitar a consumir, se considera just des de la perspectiva proselitista. Gairebé és absent el concepte de l'estètica. La invitació i l'estímul a la creativitat en la producció de noves tècniques i d'espectacles no estrictament confessionals sembla que quedava fora de l'horitzó. La possibilitat d'aprendre del laicat o d'altres institucions no entra en consideració. La paraula turisme no l'he sabuda trobar. La complexitat d'aquest fenomen se tracta quasi exclusivament des del combat necessari per contrarestar els costums immorals que cada any s'aboquen sobre Mallorca.²¹⁰ Això depèn molt del moment, del franquisme dels tecnòcrates, però nacional-catòlics. I depèn molt també del cos sinodal, encara estrictament clerical, que encara no havia tingut prou contactes amb ambients pluralistes europeus o amb els móns de la marginació, a Amèrica i al Burundi, on anirien precisament empesos en bona part per la iniciativa del bisbe Enciso.

Entre els 112 sinodals,²¹¹ a més del bisbe hi trobam els 15 canonges, el Secretari del Sínode, el Rector del Seminari i el Superior General dels MM. SS. CC., que havia pertangut a la Comissió Central preparatòria.²¹² Hi ha dos beneficiats del Concordat, 8 arxiprests, 29 rectors de Palma. Hi havien estat convocats tots, a diferència dels de la part Forana, que havien de ser elegits pels preveres amb càrrec pastoral a la proporció de dos per arxiprestat. Aquests varen esser 8. Els representants religiosos, ultra el que hem indicat, varen esser 10 més, o sia, un més que al 1932. Com oficials del sínode trobam 7 sinodals més. El Seminari, a més del Rector ja esmentat, envià 13 sinodals més. Per l'Acció Catòlica i les Congregacions Marianes varen esser enviats dos preveres seculars i cinc jesuïtes, total 7. Afegim encara un representant de l'Hospital, un dels capellans de religioses, 4 representats dels vicaris, tres dels quals ho eren de parròquies de Palma i tres capellans castrenses, un per cada exèrcit.

Les comissions nomenades pel bisbe treballaren entre els anys 1958 i 1959, i a l'Arxiu episcopal els decrets que s'havien de presentar varen poder ser estudiats pels sinodals

---

210 Art. 189, 90.

211 31-35.

212 15.

un mes abans d'obrir-se el sínodo, o sia des del 12 de setembre de 1959.²¹³ L'assemblea va treballar del dies 12 al 14 d'octubre.²¹⁴

3.2.3.2.2 Les normes

Les constitucions sinodals se presenten en tres llibres, que segueixen aproximadament l'ordre dels Segon i Tercer Llibres del Codi de Dret Canònic; però tant a l'Esquema dels decrets sinodals,²¹⁵ com a l'índex del tercer llibre del sínodo, que correspondria al tercer del Codi²¹⁶ s'ometen les indicacions sobre les parts tercera i quarta, que es podrien reconstruir fàcilment, tot i que no se correspondrien totalment al model. Ho indicam entre claudàtors.

I.- Normes generals, pp. 50-51.

II.- De les persones, pp. 52-93.

I.- Dels clergues, pp. 52-77.

II.- Dels religiosos i dels instituts seculars, pp. 78-82.

III.- Dels seglars, pp. 82-85.²¹⁷

III.- De les coses, pp. 94-148.:

I.- Dels sacraments, pp. 94-99.

II.- Dels llocs i dels temps sagrats, pp. 114-126.

[III.- De la catequesi i de la predicació], pp. 127-130.

[IV.- D'altres institucions eclesiàstiques diocesanes], pp. 131-139.

V.- Dels béns temporals de l'Església, pp. 139-148.

Prescindim del Primer Llibre, que se desenvolupa en dues pàgines de normes generals.²¹⁸

El Segon Llibre, sobre les persones, tracta immediatament dels capellans.

Si sobrevolam les constitucions aprovades, veurem com hi ha un nou esperit en els epígrafs que encapçalen les diverses seccions. Però la lletra desentona. La primera obligació del clergue és la santedat sacerdotal, avanç ingent sobre les normes posttridentines. Però el text comença així: *Art. 12.- Será gravísimo y peligrosísimo yerro que el sacerdote dejándose llevar de falso celo, descuide la santificación propia*,²¹⁹ etc. S'inspirava en un text de Pius XI, de 1935. La tònica i la lletra del Vaticà II, en un document no massa reeixit, sobre el

²¹³ 21.

²¹⁴ 49.

²¹⁵ *Sínodo Diocesano de Mallorca 1959* Barcelona 1960, 23-27. Molt breument descriu el sínodo Francisco CANTELAR RODRÍGUEZ: *Colección sinodal "Lamberto de Echevarría"*, nº. 525, 247.

²¹⁶ *Sínodo Diocesano*, 287-288.

²¹⁷ Les 86-93 se dediquen a regular les obres socials, les obres missionals, Caritas.

²¹⁸ 50-51

²¹⁹ 52.

ministeri del prevere és ben altra. Sota l'epígraf *Obediència i caritat sacerdotal*,²²⁰ no és parla tampoc amb el to del concili sobre la fraternitat ministerial, que dimana de la comunió del ministeri. Les possibilitats de l'èxit del diàleg amb el bisbe se presenten ben fosques. Els articles sobre la ciència eclesiàstica són de molta més volada.²²¹ El que es refereix a l'hàbit eclesiàstic, que ja feu córrer les plomes dels escrivans a l'Edat Mitjana, va ser ben caduc. La sotana s'havia de vestir fins i tot en els viatges a l'estranger.²²² Un altre punt ben posttridentí és la forma com es parla de la castedat sacerdotal.²²³ L'epígraf és en castellà, però els articles són exposats en llatí.

Els canvis dels temps, i sobre tot els canvis de mentalitat no incideixen gaire, perquè encara se prohibeixen espectacles com els toros, futbol, etc. No poden acceptar invitacions a primeres comunions, noces. Tampoc poden anar a les platges públiques, ni conduir motocicletes sense permís del bisbe. Hi ha encara dues prohibicions, que sociològicament hom podria considerar ocioses i inútils. La primera és la de no excedir-se en la velocitat i la segona no fumar pels carrers.²²⁴ El sínode de 1659 havia prohibit als laics fumar dins les esglésies.

Passam per alt el que es refereix al papa, al bisbe, a la cúria diocesana,²²⁵ i espipellam un poc en la descripció del ministeri parroquial.²²⁶ Se mostra una detallada i a voltes delicada atenció pastoral. Començar per aplicar criteris més pràctics i moderns, com sectoritzar la parròquia,²²⁷ mostrar atenció a les *ovelles esgarriades*,²²⁸ l'organització de Caritas,²²⁹ atenció amb els treballadors de la parròquia,²³⁰ preocupació pels malalts. No manca l'atenció al saló parroquial i a la classificació moral de les pel·lícules.²³¹

Quant als instituts **religiosos** se diu que els preveres diocesans no just han de divulgar la seva utilitat. Això ja es sabia, sinó també han de mostrar la seva dignitat.²³²

Hi ha una clàusula sobre una nova realitat, els Instituts seculars.²³³

---

220 53-54.
 221 54-55.
 222 Article 23, 55.
 223 56.
 224 56-57.
 225 59-67.
 226 67-74.
 227 69.
 228 69-70.
 229 69.
 230 69.
 231 70.
 232 78-81.
 233 82.

La part dedicada als **seglars** comença amb un combat aferrissat contra la blasfèmia i segueix contra l'afany d'enriquir-se a tota costa.²³⁴ Són dos mals vells. El segon devia caracteritzar els anys del primer creixement del turisme, amb les improvisacions d'empreses i amb la multiplicació de fraus que caracteritzen les economies poc sòlides i menys serioses.

Entre els vicis a combatre, hi ha el de la inmodèstia, que cada any solia encoratjar els bisbes a escriure notes sobre els vestits de bany, per tal se fessin acomplir les lleis donades per l'Estat Espanyol.

Hi ha unes normes de justícia social que tenen més volada. Proclama que a més del contracte de treball, segons el qual s'estipula una remuneració, hom tingui davant els ulls el contracte de societat, per tal de participar en els beneficis i en el domini de l'empresa. Completa aquesta reflexió una exhortació als empresaris catòlics, de manera que facin evolucionar l'empresa de mode que pugui ser considerada com un fruit assolit pel cristianisme,²³⁵ amb implícit rebuig del socialisme.

Altres normes de vida se refereixen als espectacles, a les lectures, als que festegen i s'acaba recomanant el rosari i els exercicis espirituals, i a la qualitat dels professionals catòlics. Sembla una anivellació d'aspectes de la vida que ajuda a devaluar el que poden ser valors generalment reconeguts entre els cristians.²³⁶

Aquest capítol promulgat quan ja s'havia convocat el concili Vaticà II és teològicament molt pobre, si el comparem amb la volada dels inicis del tractament del mateix tema que trobam en el sínode de 1932.

No presenten aspectes nous les directrius sobre l'Acció Catòlica, que es manté fortament centralitzada.²³⁷ Res no es diu que pugui fer besllumar la crisi dels "Cursillos de Cristiandat", com tampoc apareix ni el nom de les Congregacions Marianes, de les associacions dels Ordes religiosos, etc.

Quant a organismes diocesans, diguem que Caritas cobra una gran importància.²³⁸ Més endavant s'esmenten algunes institucions molt importants aleshores, sobre la promoció de la vivenda social,²³⁹ etc. Però també s'ignora l'obra assistencial i social dels instituts religiosos, particularment els femenins, que des de més d'un segle eren a la frontera de la pobresa. Dins el llibre III, parlarà de l'Obra diocesana de Migració.²⁴⁰

---

234 82.

235 84

236 84-85.

237 87-92.

238 89.

239 93.

240 139.

Enciso fou creatiu i pioner a Mallorca amb la promoció de la cooperació del bisbat amb les esglésies del tercer Món. Per això és una novetat que se parli de les obres missionals.²⁴¹ Però simultàniament ignora els centenars de mallorquines i mallorquins que ja feien això des de sempre, a través dels instituts religiosos.

Arribats al **Tercer Llibre** solament crida l'atenció que a la confirmació²⁴² hi dediqui una extensió una mica inferior a la que s'ha consagrat al baptisme. I aquí hi ha un fet nou, com és ara que se consideri la confirmació dels adults. La societat ja havia canviat, i la immigració presentava nous casos. És important el fet que s'urgís a les escoles de formació prematrimonial que se donàs una instrucció preparatòria per a la confirmació.

Quant a l'eucaristia no sabem veure especials novetats i sí coses ben velles i alguna obsoleta, com és ara el manteniment del bitllet de Pasqua,²⁴³ exigència que era almenys en tensió en la prescripció següent, que volia servir la llibertat dels fidels en la comunió.

Quant al matrimoni s'estableix el funcionament permanent a Palma de l'Escola de Preparació per al Matrimoni,²⁴⁴ opció que suposava una gran presa de consciència de les noves circumstàncies de la societat.

Quan el problema començava a ser el de donar estabilitat a la unió matrimonial, encara hi ha un recordatori d'un escrit de la Nunciatura, sobre el fet que els catòlics que se casen just civilment són apòstates.²⁴⁵

A la part que tracta dels llocs i **temps sagrats**, se fa memòria de les funcions de la Comissió diocesana d'Art Sagrat.²⁴⁶

Hi ha normes molt restrictives sobre els aparells moderns, de mode que l'ús del magnetòfon és declarat il·lícit en els actes litúrgics.²⁴⁷

Una qüestió que començava a moure's és la d'una certa participació en la missa. Per això, a partir de la missa de les nou dels diumenges i dies festius hi haurà algú que dirigeixi aquesta participació. S'acaba amb la predicació durant la missa i amb les pràctiques devocionals durant la seva celebració.²⁴⁸

---

241 92-93.

242 98-99.

243 104. Cfr. *Llengua i catecisme* 107.

244 110-113.

245 111.

246 115.

247 120.

248 121.

Se promou el cant de Vespres els diumenges i festes.²⁴⁹

La formació dels directors de cors parroquials, l'actuació dels cors mixtes, són regulats per exigents mesures de Roma i de la Comissió diocesana de Música Sagrada.²⁵⁰

Finalment, hi ha d'haver una retribució decent als escolans i altres servidors de les esglésies.²⁵¹

Les normes sobre la catequesi presenten poques novetats.²⁵² La principal és que queda per sempre sepultat el Catecisme elaborat a Mallorca, a partir de les traduccions de del P. Diego de Ledesma, en el s. XVI i del dels PP. Jerónimo de Ripalda i Gaspar Astete, en el s. XVII, refosos pels Mns. Antoni Roig i Rexart i Antoni Evinent, a principis del s. XIX, per manament del bisbe Bernat Nadal. El substitueix el Catecisme anomenat Nacional, *que oportunamente se traducirá al mallorquín; mientras no exista esta traducción, se seguirá el catecismo diocesano en lengua mallorquina.*²⁵³

Unes referències a les missions populars²⁵⁴ sense gaire novetats, precedeixen les normes sobre el Seminari i l'Obra per fomentar les vocacions sacerdotals²⁵⁵ –no s'inclouen expressament les religioses--. Aquesta Obra era ja més necessària que en 1932, tot i que aleshores el Sínode en va parlar.²⁵⁶

Les normes escolars²⁵⁷ se corresponen amb la legislació de l'època, que afavoria legalment la presència dels ministres de l'Església i l'establiment d'escoles de titularitat eclesiàstica, tot i que econòmicament l'Estat no aportava quantitats apreciables. Se parla dels directors espirituals, dels professors de religió, etc.²⁵⁸

Quant als mitjans de comunicació se mostra un gran interès per a ells, però això no fa baixar el llistó dels controls i de les censures. Basti llegir el títol del cap. XXIV: *De la censura i prohibició de llibres*,²⁵⁹ capaç de desencoratjar a qualsevol. S'ha de celebrar la jornada de la premsa i de la informació de l'Església, un dia tan carregat ja com el de St.

---

249 121.
 250 122.
 251 122.
 252 127-129.
 253 127, art. 379, §§ 2 i 3.
 254 131.
 255 132.
 256 J. MIRALLES: *Synodus Dioecesis maioricensis*, 1932, n.º. 165.
 257 133-135.
 258 135.
 259 136.

Pere.²⁶⁰ Se recomana la federació de les sales de cinema. I també se vigila la publicitat sobre els espectacles.²⁶¹

La delegació Diocesana de Cinema i Radiodifusió i l'emissora *Nuestra Señora de la Salud*²⁶² són de creació recent. Aleshores era recent l'emissió generalitzada de la televisió a l'Estat Espanyol.

Sobre els béns de l'Església, el sínode dona força directrius.²⁶³ Ressaltam el fet que hom volgués assolir un dels trets del cristianisme, que és la solidaritat i la igualtat. Això s'aplica a les parròquies. Per a tal efecte se crea un fons de compensació, per atenuar les diferències entre les que tenen més entrades i les que a penes en perceben.²⁶⁴

Finalment, cosa insòlita, el bisbe Enciso posa el Sínode sota la protecció de la Mare de Déu de Lluc, tant en l'edicte de convocació, com en el decret de la promulgació²⁶⁵

4.- El Vaticà II i el Sínode de 1998-1999

És evident que el sínode convocat pel bisbe Teodor Úbeda ha seguit un procés totalment diferent dels anteriors. No hi entrarem, perquè ens correspon fer història. El Sínode ha anat fent les seves opcions teològiques que, d'acord amb el Vaticà II, són pastorals. D'acord amb aquestes opcions, sorgiran les derivacions que canalitzaran la vida de l'Església Catòlica a Mallorca en l'immediat futur.

5.- Llista dels sínodes mallorquins

Data	Bisbe	Imprès
1250	De Torrella	No.
126?	De Torrella	Nebot, BSAL, 13.
1266	De Torrella	Nebot, BSAL, 13.
1269	De Morella	Nebot, BSAL, 13.
1270	De Morella	Nebot, BSAL, 13.
1271	De Morella	Nebot, BSAL, 13.
127?	De Morella	Nebot, BSAL, 13.
1385	Cima	Villanueva, XXII.
1395	De Prades	Villanueva, XXII.
1562	Arnedo	No.
1567	Arnedo	No.
1577	Vic i Manrique	Just convocat. No.
1588	Vic i Manrique	1589.

---

260 137.

261 138.

262 138.

263 139-147.

264 141.

265 17 i 49. L'oració pel sínode de 1999 no ha estat tan clara.

1592	Vic i Manrique	1592.
1597	Vic i Manrique	1597
1611	Bauçà	1611
1619	Bauçà	1620.
1636	De Santander	1636.
1659	Escolano	1660, Madrid.
1677	Cotoner	No.
1691	D'Alagó	1692.
1932	Miralles	1933.
1959	Enciso	1959, Barcelona.
1998-1999	Úbeda	En curs de celebració.

Amb aquesta panoràmica molt ràpida podem tancar aquesta aproximació a la història dels sínodes mallorquins. Indubtablement, els primers de cada època contribuïren a implantar la disciplina establerta en cada Concili. Els dos darrers ja hagueren de fer front a noves realitats, comptant amb el propi esforç. Arribat el concili Vaticà II, l'església de Mallorca més que trobar-se guarnida amb una raonable preparació, es va sentir afeixugada i desorientada perquè acabava d'optar per ordenar molts de materials que, de sobte foren universalment reconeguts com a obsolets. el post-concili va ser més una ruptura que una evolució. Què ha suposat aquest endarreriment?, encara no és bo d'avaluar, tot i que certes estadístiques són conegudes però les dades sociològiques mai no basten per a fer història.

RESUMEN

La historia de los sínodos de Mallorca y Menorca es común durante los siglos XIII -XVII. La primera época refleja la disciplina eclesiástica establecida por el concilio de Letrán IV (1215), que derivó también hacia una legislación más dura para los judíos. Los problemas de conservación y accesibilidad de los textos impiden fijar el número y la datación de algunas asambleas sinodales. La etapa posterior al concilio de Trento perdura hasta 1959, sea por la teología, sea por la disciplina eclesiástica y también por la relación de la Iglesia y de los católicos del mundo. El grave problema de los *xuetes* se ignora, porque quedó en manos de la Inquisición. De los sínodos que no se editaron, no hemos podido encontrar rastro alguno. La monarquía borbónica y los primeros decenios del régimen liberal obstaculizaron la celebración de los sínodos, de manera que se crea un vacío entre 1691 y 1932.

SUMMARY

The history of the synods of Mallorca and Menorca are common during the XIII-XVII Centuries. The first period reflects the ecclesiastical discipline established by the council of Lateran IV (1215), that also inclined towards a harder legislation for the Jews. The problems of maintenance of the texts and their accessibility prevent us from fixing the number and the date of some council assemblies. The later stage at the council of Trento lasted until 1959, due to the Theology, the ecclesiastical discipline and also the relationship of the Church and the Catholics with the world. The grave problem of the *xuetes* is ignored, because it remained in hands of the Inquisition. It was impossible to find any traces of the synods that never were published. The monarchy of the Bourbons and also the first decades of the liberal government obstructed the celebration of the synods, that is why there is a void between the years 1691 and 1932.

EBUSUS MUNICIPIO FLAVIO

MARÍA LUISA SÁNCHEZ LEÓN*

La epigrafía informa acerca de la conversión de *Ebusus*¹ en municipio flavio y de las larguezas cumplidas por distintos miembros de la rica familia de los *Cornelii*. Roma había concedido a la ciudad, caracterizada tradicionalmente por su importancia comercial, el estatuto de *ciuitas foederata* (Plin. III, 76). La referencia pliniana (III,30), *Universae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit*, delinea el marco general en el que se insertó la promoción jurídica de *Ebusus*. Ésta se convirtió, al igual que el resto de las comunidades hispanas peregrinas, en un municipio de derecho latino en virtud del Edicto de Latinidad vespasiano. La doctrina conddivide actualmente que Vespasiano otorgó el *ius Latii* en el 73-74 y defiende la incidencia general de la concesión,² allegando evidencias de nuevas entidades municipales hispanas en el marco de una renovación de la problemática.³ La mención al *municipium Flavium Ebusum*, denunciante del cambio de estatuto jurídico de la ciudad, se halla contenida en una lápida marmórea muestra del evergetismo de los *Cornelii* (CIL II 3663 = CIB 191 = ILER 2044 = ERE 6 = HEp 6):

L. CORNELIVS · LONGVS. ET
M. CORNELIVS · AVITVS. F. ET
L. CORNELIVS · LONGVS. ET
C. CORNELIVS · SERVINVS. ET.
M. CORNELIVS · AVITVS. ET
P. CORNELIVS · CORNELIANVS · NEP · EX · L
ET · M · F · AQVAM · IN MVNICIPIVM · FLAVIVM
EBVSVM · S · P · P ·

Este epígrafe, altamente significativo en el dossier ebusitano,⁴ presenta varios aspectos de interés histórico. En primer lugar es, en la actualidad el único documento donde

* Universitat de les Illes Balears.

¹ *Tabula Imperii Romani* (TIR), K/J-31, Madrid, 1997, 70.71.

² Incidencia restringida, H. GALSTERER: *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlín, 1971, 46 ss.

H. GALSTERER: "Bemerkungen zur Integration vörrömischen Bevölkerungen auf der iberischen Halbinsel", *II Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca, 1979, 453 ss.

P. LE ROUX: "Municipe et droit latin en Hispania sous l'Empire", *RIDA*, 64, 1986, 331 ss.

³ Contribuciones en E. ORTIZ DE URBINA; J. SANTOS (eds.): *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania, Revisiones de Historia Antigua II*, Vitoria, 1996.

E. HÜBNER: *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) II, Berlín, 1869 y *Supplementum* 1892.

H. DESSAU: *Inscriptiones Latinae Selectae* (ILS), I-III, 5 ts., Berlín, 1892-1916 (1962)³.

C. VENEY: *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe* (CIB), Roma-Madrid, 1965.

J. VIVES: *Inscriptiones latinas de la España Romana* (ILER), Barcelona, 1971.

J. JUAN CASTELLÓ: *Epigrafía romana de Ebusus* (ERE), TMAI 20, Eivissa, 1988.

J. JUAN CASTELLÓ: "Els Oculacis d' Ebusus (a propòsit de nous testimonis", *Sylloge Epigraphica Barcinonensis II, Anuari de Filologia XVII*, 1994, 201-211; *Hispania Epigraphica* (HEP) 2, Madrid, 1990 y 4, 1994.

se menciona al *municipium Flavium Ebusum*. Además, dicho testimonio muestra a una familia de ciudadanos romanos integrante de la élite local realizando un acto de evergetismo, comportamiento social connatural al mundo cívico e imprescindible para la financiación y, por ende, supervivencia de la ciudad romana. El carácter de tal acto de munificencia, la ejecución de una obra de infraestructura, permite suponer cambios de envergadura en el entramado urbano del nuevo municipio flavio. Nuclearemos el presente trabajo en torno al análisis de los diversos niveles informativos de dicho epígrafe.

La inscripción que nos ocupa constituye hasta el presente, como señalamos, un testimonio singular del cambio de estatuto jurídico experimentado por la federada *Ebusus* en virtud de la concesión vespasiana, aunque se pueden adjuntar otros ejemplos relacionables con el carácter municipal de la ciudad. La lápida, pues, reviste una especial importancia al testimoniar la existencia de uno de los municipios flavios del archipiélago balear. Pero no siempre fue así. Por marginal que parezca, una atención a la peculiar historia de dicho documento nos hurta, hasta el último tercio del s. XVIII, la condición municipal de la capital pitiusa. Los *corpora*, a los que nos ceñiremos en los datos que siguen, no clarifican el lugar ni circunstancias del hallazgo.⁵ Probablemente el gobernador Jean Devi trasladó la lápida a Perpiñán, con anterioridad a su muerte en 1561, y allí fue empotrada en el muro de su casa, sita en la Place de l'Huile. Finalmente, el ejemplar fue trasladado por M. León de Vilar a su castillo de Corbera, en las cercanías de Perpiñán.

A partir de aquí se generó una confusión que llevó a los estudiosos a situar el municipio flavio ebusitano en tierras del Rosellón. La especie, nacida a raíz de que viera la luz la obra de Bosch (1628), se difundió a través de Pedro de Marca en cuyo trabajo, publicado en 1688, se lee:

*Ruscinonis vicem supplevit oppidum illud quod hodie dicitur Perpinianum, duobus millibus passuum distans a castro Rossilione, ampla ac munitissima arce nobile, & ob hoc Ruscinonensis comitatus confiniumque pagorum hodie caput. Ejus vetustas a nemine hactenus prodita est; licet ex antiqua inscriptione literis Romanis in marmore sculpta, quae eo in oppido affixa est parieti domus privatae in callem publicam obverso & omnibus patenti, discere quisque potuerit fuisse olim in eo loco municipium dictum Flavium Ebusum.*⁶

Semejante afirmación pasó a otros autores que, sin contrastar el documento, adoptaron este error y lo propalaron por muchos años, aunque, por fortuna, tan extravagante hipótesis fue cuestionada por Muratori y desmontada en 1777 por François Fossa. Éste se apoyó en los autores antiguos para argumentar la inexistencia de un municipio flavio de *Ebusus* entre los centros roselloneses y evidenciar que aplicaron tal denominación a la ciudad más importante de la isla de Ibiza. Aún Fossa incidió en la causa del problema exponiendo el traslado de la inscripción de la isla a Perpiñán por el gobernador Jean Devi que la empotró en su casa.⁷ Finalizaba así un lamentable episodio que había arrebatado a la

⁵ CIL II, 493; CIB, 216-218; ERE, 47.

⁶ A. BOSCH: *Sumari, index o epitome dels admirables y nobilíssims Títols de Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*, Perpinyá, 1628.

P. DE MARCA: *Marca Hispanica sive limes hispanicus*, París, 1688, cols. 20-21, 20.

⁷ CIB, 216.

F. FOSSA: *Mémoires pour l'Ordre des Advocats de Perpignan*, Toulouse 1777, 49.

Eivissa antigua el momento histórico clave en su progresión jurídica. Recuperada la lápida para la historia de *Ebusus* fue incluida por Hübner en el CIL II 3663.

Si la susodicha inscripción es clave en el proceso de allegar material referente al nuevo municipio, en el dossier epigráfico ebusitano existen evidencias denunciadoras de la presencia de un municipio flavio, dado que se cumplen las premisas establecidas por McElderry para los centros flavios y por Alföldy para las ciudades de estatuto privilegiado.⁸

Entre éstas, además de la obvia de portar junto al nombre de la ciudad el título *municipium Flavium*, se halla la denominación *res publica* que aplicada a un centro denota su estatuto privilegiado de municipio/colonia. Aunque ausente en nuestra inscripción, el genérico *res publica* está testimoniado en CIL II 3664 = ILS 6960 = CIB 192 = ERE 26, donde es equivalente a *municipium Flavium*.

Junto a estos criterios se baraja también la mención de la tribu *Quirina* como indicativa de municipio flavio, ya que la totalidad de las nuevas entidades se adscribió a esta tribu a la cual pertenecía la familia de Vespasiano. En el dossier epigráfico ebusitano cuando aparece mencionada la tribu es siempre la *Quirina* -con excepción de un personaje foráneo.⁹ La *Quirina* se constata para la familia de los *Oculatii*, cuyos antecedentes refleja un testimonio de la Cueva Negra de Fortuna (Murcia) interesante desde el punto de vista religioso, que no abordaremos. Se menciona allí a dos personajes, *L. Oculatius Rusticus* y *A. Annius Crescens*; el primero se puede relacionar con la familia ebusitana, probablemente un antepasado que vivió en el último cuarto del s. I.¹⁰

La adscripción a la tribu *Quirina* se especifica para *L. Oculatius L. f. Quir. Rectus* y su homónimo hijo, en dos ocasiones (CIL II 3659 = CIB 176 = HEp 2, 45/4, 192 = ERE 1 = IRC IV 12; CIL II 3662 = CIB 179 = ILER 5530 = ERE 4). A ello es necesario añadir un fragmento de pedestal hallado en 1988 (conservado en el Museu Monogràfic del Puig des Molins) cuyo texto alude de nuevo a dicha familia según su editor Juan Castelló:

En esta línea L. DE BONNEFOY: "Épigraphie roussillonnaise ou recueil des Inscriptions des Pyrénées orientales", *Bull. Soc. Pyr. Or.*, 1865, n° 52.

⁸ R. K. MC ELDERRY: "Vespasian's Reconstruction of Spain", *JRS*, VIII, 1918, 68 ss., 74 Ebusus.

G. ALFÖLDY: *Res publica Leserensis (Forcall, Castellón)*, Valencia, 1977.

G. ALFÖLDY: *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung*, Heidelberg, 1987, 27-30.

ABASCAL-ESPINOSA: *La ciudad hispano-romana: privilegio y poder*, Logroño, 1989, 73-74, 218.

J. MANGAS: *Aldea y ciudad en la antigüedad hispana*, Madrid, 1996, 61; sobre el apelativo *res publica infra*.

⁹ R. K. MC ELDERRY: *JRS*, VIII, 1918, 68 ss., 91.

G. ALFÖLDY: *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene*, 30, 104 ss.

R. WIEGELS: "Die Tribusinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog", *Madrider Forschungen*, 23, Berlín, 1985, 112, que actualmente se puede ampliar.

A. TOVAR: *Iberische Landeskunde, II, 3: Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989, 278-279.

Posteriormente A. U. STYLOW: "Apuntes sobre las tribus romanas en Hispania", *Veleia*, 12, 1995, 105-123.

¹⁰ A. GONZÁLEZ BLANCO *et alii*: "Las inscripciones romanas de Cueva Negra (Fortuna, Murcia). Historia de un descubrimiento", *MHA* 3, 1979, 277-284; ERE 38.

A. GONZÁLEZ BLANCO; M. MAYER OLIVÉ; A. U. STYLOW (eds.): "La Cueva Negra de Fortuna (Murcia) y sus titvli picti. Un santuario de época romana", *Antigüedad y Cristianismo IV*, Murcia, 1987, trabajos de A. GONZÁLEZ BLANCO, 15 ss., 171 ss. sobre aspectos marginales al contenido de los textos. STYLOW; MAYER: "Los titvli de la Cueva Negra. Lectura y comentarios literario y paleográfico", 191 ss., 198-203 estudio del texto que ocupa el centro del panel II/4.

[---]
 [et L (ucius) Oc] ulatius
 [Quir (ina tribu)] Rectus · f (ilius) ·
 [cum s] uis · d (e) · s (uo) · p (osuerunt).¹¹

La pertenencia a la tribu *Quirina* se repite en un individuo del orden ecuestre *L. Sempronius L. f. Quir. Senecio*,¹² que hizo una dedicatoria a su caro amigo *C. Iulius C. f. Gal. Tiro Gaetulicus* (CIL II 3661 = CIB 178 = ILER 1387 = ERE 3), adscrito a la tribu *Galeria*, según reza en un texto sobre pedestal (Portal de Ses Taules, actualmente en el Museo Arqueológico). Este personaje no ebusitano perteneció al orden senatorial datándose su *cursus* en época de Domiciano o Trajano.¹³ Juan Castelló identifica al tal *Iulius Tiro* con el rétor homónimo mencionado por Suetonio; a su vez, Plinio (*Ep.* 6,31,7-12) se hace eco de la acusación de falsificación que pesó sobre *Sempronius Senecio* a propósito de las cláusulas adicionales del testamento de *Iulius Tiro*, del que era heredero, siendo absuelto en el proceso celebrado por Trajano en *Centumcellae* en el 107. Este personaje, que cumplió el *cursus* ecuestre y fue procurador de Judea según una inscripción de Sidón fechada bajo Adriano (*ca.* 122) en la que se reitera su pertenencia a la tribu *Quirina* (AE 1975 849 = ERE 39, *L. Sempronius L. f. Q. Senecio*), entretuvo una estrecha amistad con *Iulius Tiro* del cual tomó el cognomen su hijo *L. Sempronius Tiro*.¹⁴ A todo ello cabría sumar otro monumento, hallado en las inmediaciones del Puig des Molins y actualmente en el Museu Monogràfic, que podría mencionar la pertenencia de un ebusitano a la tribu *Quirina*, pero el mal estado de conservación no permite una lectura segura.¹⁵

Además de lo expuesto, otros elementos denunciadores de la cualidad municipal de *Ebusus* son la existencia de un *ordo ebusitanus*, testimoniado sólo en una inscripción tardía (CIL II 3660 = CIB 177 = ERE 25 = HEp 2, 52), dedicada al emperador Caro (283), y la vigencia de magistraturas municipales en manos de los notables locales,¹⁶ así la familia de los *Oculatii*. El padre *L. Oculatius Rectus*, su esposa *Gemina [Aemilia] Restituta* y el hijo de ambos *L. Oculatius Rectus*, junto con los suyos, aparecen como dedicantes en un texto votivo sobre pedestal marmóreo (CIL II 3659 = CIB 176 = ILER 364 = ERE 1 = HEp 2,

¹¹ J. JUAN CASTELLÓ: "Els Oculacis d' Ebusus...", *Anuari de Filologia*, XVII, 1994, 201-211.

¹² Sobre el carácter céltico del nombre Senecio, Mª L. ALBERTOS FIRMAT: "¿Indoeuropeos o iberos en Baleares?", *Emerita*, 26, 1958, 236, 239.

Mª L. ALBERTOS FIRMAT: *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca, 1966, 204, 298.

¹³ A. CABALLOS RUFINO: *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I, Sevilla, 1990, 170-171 n° 94.

¹⁴ J. JUAN CASTELLÓ: "Il·lustracions a una inscripció romana del Portal de ses Taules", *Rev. Eivissa*, 11, 1981, 19-22.

R. WIEGELS: *Tribusinschriften*, 112.

J. JUAN CASTELLÓ: ERE, 35 ss., 104 ss. n° 39 *cursus* de Senecio.

J. JUAN CASTELLÓ: "El destinatari de l'Epístola 6, 31 de Plini...", *Anuari de Filologia*, XVIII, 1995, 175 ss.

M. MAYER: "Aproximació a la societat de les Illes Balears en época romana", M. C. BOSCH; P. J. QUETGLAS (eds.): *Mallorca i el Món Clàssic (I)*, Barcelona, 1991, 181.

¹⁵ J. FERNÁNDEZ: *Guía del Puig des Molins*, Madrid, 1983, 42; ERE 11; HEp 2, 1990, 57.

¹⁶ En general, W. LANGHAMMER: "Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spatantiken Zwangsstaates", 2.-4. *Jahrhundert der römischen Kaiserzeit*, Wiesbaden, 1973, 42 ss., *ordo decurionum* 188 ss.

Para Hispania, N. MACKIE: *Local Administration in Roman Spain A.D. 14-212*, Oxford 1983, 163 ss.

L. A. CURCHIN: *The Local Magistrates of Roman Spain*, Toronto-Buffalo-Londres, 1990, *passim*.

W. D. LEBEK: "Domitians *lex Latii* und die Duumviri, Aedilen und Quaestoren in Tab. Irn. Paragraph 18-20", *ZPE* 103, 1994, 253-292.

45/4, 192 = IRC IV 12) emplazado en el Portal de ses Taules y cuyo original se custodia en el Museo Arqueológico. La importancia de los *Oculatii* en la gestión municipal se plasma en una lápida (CIL II 3662 = CIB 179 = ILER 5530 = ERE 4) dedicada por *L. Oculatius Rectus* a su padre, el magistrado *L. Oculatius Rectus*. Éste fue *aedilis, Iivir y flamen* del *municipium Flavium Ebusum*,¹⁷ un *cursus* que la inscripción expone en orden directo y que integraron cargos civiles y el flaminado. La inscripción ha sido fechada en el s. II, con probabilidad en su segunda mitad,¹⁸ cronología propuesta también para el nuevo testimonio del Museu Monogràfic de Puig des Molins.¹⁹

Gracias a estos testimonios es posible certificar la progresión jurídica de la ciudad de *Ebusus* en época altoimperial. Dentro de este entramado municipal, se inserta un segundo nivel informativo de la inscripción que analizamos: seis miembros de los notables *Cornelii* financiaron con su patrimonio un acueducto que surtiría al nuevo *municipium Flavium Ebusum*. Ante todo, el encabezamiento del texto ha generado algunas dificultades interpretativas respecto a los grados de parentesco de estos personajes. Hübner²⁰ consideró a *L. Cornelius Longus* y *M. Cornelius Avitus* hijos de un personaje innominado, ya que aparece la filiación aunque no el nombre paterno (lin. 1), siendo los cuatro últimos personajes hijos de ambos y nietos del desconocido:

L. Cornelius Longus et M. Cornelius Avitus filii), et L. Cornelius Longus et C. Cornelius Servinus et M. Cornelius Avitus et P. Cornelius Cornelianus nep(otes) ex L(ucio) et M(arco) filiiis), aquam in municipium Flavium Ebusum s(ua) p(ecunia) p(erdixerunt).

Esta propuesta, que considera a *L. Cornelius Longus* y *C. Cornelius Servinus* hijos de *L. Cornelius Longus* así como a *M. Cornelius Avitus* y *P. Cornelius Cornelianus* hijos de *M. Cornelius Avitus* y nietos del personaje ausente en la lápida, ha sido tradicionalmente aceptada por los especialistas.

A propósito de esta cuestión, Veny creyó en la existencia de un error del lapicida que omitió la P indicativa de la paternidad de *L. Cornelius Longus*, padre de *M. Cornelius Avitus*, pues posteriormente se especifica que los cuatro últimos personajes son *nep(otes) ex L(ucio) et M(arci) filii*); la omisión de esta circunstancia se subsanó añadiendo en las líneas 6-7 que los cuatro últimos personajes eran nietos de Lucio e hijos de Marco.²¹ Así, costearían tal obra *L. Cornelius Longus* y su hijo *M. Cornelius Avitus* y los cuatro hijos de éste y nietos de aquél, *L. Cornelius Longus*, *C. Cornelius Servinus*, *M. Cornelius Avitus* y *P. Cornelius Cornelianus*. En torno al añadido *NEP EX L / ET M F*, Juan Castelló consideró impecable en ERE 6 la interpretación de Veny y sugirió identificar al

17 R. ÉTIENNE: *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste a Dioclétien*, París, 1974, 206 n° XXVI.

L. A. CURCHIN: *The Local Magistrates ...*, 204 n° 684.

18 R. ÉTIENNE: *Le culte impérial*, 206 n° XXVI, 209 s. II.

STYLOW; MAYER: "Los titvli de la Cueva Negra", 200.

MAYER: "La pervivencia de cultos púnicos: el documento de la Cueva Negra (Fortuna, Murcia)", A.

MASTINO (ed.): *L'Africa romana, Atti del VII Convegno di Studio*, Sassari, 1990, 700 propone la segunda mitad del s. II.

L. A. CURCHIN: *The Local Magistrates...*, 204 siguiendo a Étienne.

19 J. JUAN CASTELLÓ: "Els Oculacis d' Ebusus...", *Anuari de Filologia*, XVII, 1994, 210.

20 E. HÜBNER: CIL II, 493.

21 C. VENY: CIB, 217-218.

destinatario de la *Epistola* 6, 31 de Plinio el Joven, un tal *Cornelianus*, con *C. Cornelius Cornelianus* el último de los personajes mencionados en la inscripción que fecha en torno al 79. Posteriormente el autor propuso la siguiente lectura:

L(ucius) · Cornelius · Longus · et
 M(arcus) · Cornelius · Avitus · f(ilius), et
 L(ucius) · Cornelius · Longus · et
 C(aius) · Cornelius · Servinus · et
 M(arcus) · Cornelius · Avitus · et
 P(ublius) · Cornelius · Cornelianus · nep(otes) · ex · L(ucio),
 et · M(arco) · f(iliis). aquam · in · Municipium · Flavium
 Ebusum · s(ua) · p(ecunia) · p(erduxerunt).

Deduces, pues, que *Lucius Cornelius Longus-1* era el abuelo, padre de dos hijos, *Lucius Cornelius Longus-2* (ausente en el texto) y *Marcus Cornelius Avitus*, padres a su vez de dos hijos cada uno: *Lucius Cornelius Longus-3* y *Caius Cornelius Servinus*, hijos de *Lucius-2*, y *Marcus Cornelius Avitus* y *Publius Cornelius Cornelianus* hijos de *Marcus*.²² Según dicho autor la ausencia en la lápida del nombre de *Lucius Cornelius Longus-2*, que sería uno de los dos hijos del primer personaje, se explicaría por su muerte en el año 70 en la toma de Jerusalén. Finalmente otra inscripción podría referirse a un miembro de la familia, *Marcus Cornelius Avitus*, aunque queda en pie su adscripción a Villar (Valencia) o, como propone Juan Castelló, a Eivissa en base a la atribución de ciertos autores a *Ayvissae* (CIL II 4020 = ERE 37 = HEP 2, 1990, 54).

La mencionada inscripción informa también acerca de la participación de los *Cornelii* en la financiación del municipio flavio ebusitano. La actividad evergética de estos ciudadanos contribuyó de forma decisiva a la vida de *Ebusus* al posibilitar el abastecimiento de agua para uso cívico. La ejecución de esta obra pública,²³ con el asentimiento del *ordo decurionum*, fue fruto de un acto de munificencia de esta acaudalada familia, que sufragó los costes que comportó la traída de aguas a la ciudad.²⁴

aquam in municipium Flavium Ebusum s(ua) p(ecunia)
 p(erduxerunt).

No es posible fijar con exactitud los gastos que debieron afrontar los *Cornelii* al construir el acueducto, pues "hay que diferenciar entre el coste de los materiales y la mano de obra, entre la elaboración del proyecto y la compra, si hubiere menester, de los terrenos por los que debía dirigirse la conducción... correspondiendo al evergeta de turno hacer frente

²² J. JUAN CASTELLÓ: ERE, 89.

J. JUAN CASTELLÓ: "El destinatari de l'Epistola...", *Anuari de Filologia*, XVIII, 1995, 181-182.

²³ C. FERNÁNDEZ CASADO: *Ingeniería hidráulica romana*, Madrid, 1983, caps. III-IV.

J. M. BLÁZQUEZ: "La administración del agua en la Hispania romana", *Segovia. Symposium de Arqueología Romana*, Barcelona, 1977, 147 ss., 158.

²⁴ J. MANGAS: "Un capítulo de los gastos en el municipio romano de Hispania a través de las informaciones de la epigrafía latina", *HAnt* 1, 1971, 105 ss., 121, 130.

J. MUÑOZ COELLO: *El sistema fiscal en la España romana (República y Alto Imperio)*, Huelva 1980, 213, 318 n° 158.

E. MELCHOR GIL: "La construcción pública en Hispania Romana: iniciativa imperial, municipal y privada", *MHA*, 13-14, 1992-93, 140, 157, siglos I-II.

E. MELCHOR GIL: "Construcciones cívicas y evergetismo en Hispania romana", *ETF*, 6, 1993, 443-466, que como el autor señala deja fuera el estudio de la red de abastecimiento de agua.

E. MELCHOR GIL: *El mecenazgo cívico en la Bética. La contribución de los evergetas a la vida municipal*, Córdoba, 1994, 99.

al coste material de la obra en sí. En cuanto a la faja de terreno por donde debía correr el acueducto, puede que ocasionalmente fuese propiedad del generoso donante, comprada por él para tal menester, añadiendo esta segunda munificencia a la primera, pero caso de ser necesaria una expropiación de fundos, por pública utilidad no parece probable que el particular la acometiera de su bolsillo, y seguramente la realizaría antes el municipio por su cuenta", de forma que la no alusión a la propiedad del suelo en las inscripciones hace suponer que las construcciones se realizaron sobre suelo público municipal.²⁵

No se oculta la trascendencia que para la vida del municipio ebusitano debió comportar la solución del abastecimiento de agua, cumplida en el presente caso a través de una intervención evergética cuya envergadura evidencia la muy holgada posición económica que debieron disfrutar los *Cornelii*. Tan saneado patrimonio les permitió acometer esta costosa obra de ingeniería, contribuyendo así a financiar con fondos propios los gastos de su ciudad.²⁶ La lápida ebusitana menciona solamente que dicha familia corrió con los gastos de la construcción, no apreciando referencia -obligada en el caso de un munificent particular- a la propiedad de la *fons* o del suelo, que o sería propiedad del municipio o habría sido expropiado por pública utilidad, como debió ocurrir en el presente caso. Tampoco detalla las obras que comportó la tráfda de aguas desde la *fons*, construyendo arcadas, cañerías (*fistulae*) y el depósito de la ciudad (*lacus*), datos presentes en otros testimonios hispanos.²⁷

Los restos arqueológicos confirman la existencia de varias de estas obras de ingeniería romana en la isla. Así se refleja en las "Adiciones á la Relación de Iviza, del Ill.mº Sr. Don Manuel de Abad, primer Obispo de aquella Diócesis por Don Carlos González de Posada, primer Canónigo Magistral de la misma Iglesia".²⁸ Sobre un primer acueducto, el autor afirma que "en el camino Real de la ciudad á las Salinas, San Jorge y San Josef, se ven muchas varas de un acueducto romano, que atraviesa el camino por junto á la casa torre de D. Mariano Balanzat, llamada de *las Figaretas*, y se mete en la huerta de la casa del *Clot*, cuya dirección al gran campo llano de la *torongeta* al pie de la muralla y los cimientos que hay allí de grandes edificios, manifiesta que en los primeros tiempos de su grandeza estuvo allí la población, que después se pasó al abrigo del castillo...". Existieron, además, "otros acueductos de Santa Gertrudis y Santa Eulalia con la misma dirección". La noticia de González de Posada es recogida por autores que se han ocupado de la isla en la Antigüedad.²⁹ Aunque tales testimonios no son constatables, en el presente hay evidencias en S'Argamasa, Santa Eulalia, de una conducción de agua (NO-SE) en dirección al mar. Se trata de una conducción formada por grandes bloques de piedra y argamasa, de altura entre

25 J. F. RODRÍGUEZ NEILA: "Aqua publica y política municipal romana", *Gerión*, 6, 1988, 244-245, 247-248.

E. MELCHOR GIL: "La construcción pública en Hispania Romana...", *MHA*, 13-14, 1992-93, 141.

26 M. NAVARRO CABALLERO: "Les dépenses publiques des notables des cités en Hispania Citerior sous le Haut-Empire", *REA*, 99, 1997, 113 ss., 119.

27 J. F. RODRÍGUEZ NEILA: "Aqua publica y política municipal romana", *Gerión*, 6, 1988, 241-242.

E. MELCHOR GIL: *Mecenazgo cívico*, 161-162.

28 C. GONZÁLEZ DE POSADA: "Ibiza, arqueológica é histórica en 1791", *BRAH*, LI, 1907, 307-318, adiciones a *Breve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Ibiza y Formentera por D. Manuel Abad y Lasierra, primer obispo que fué de Ibiza*, Ibiza 1786.

29 C. GONZÁLEZ DE POSADA: "Ibiza, arqueológica...", *BRAH*, LI, 1907, 313.

I. MACABICH LLOBET: *Ebusus. Ciclo romano*, Palma, 1932, 21, nº 19, 27 nº 26.

I. MACABICH LLOBET: *Historia de Ibiza*, I, Palma, 1966, 33 n. 24.

C. VENY: CIB, 217-218.

2,80 m. y 0,40 m., y ancho entre 1,40 y 1,20. En la parte superior presenta un canal de 0,25 de ancho por 0,20 de profundidad, por donde discurriría el agua.³⁰

Los *Cornelii* sufragaron gastos vitales para la supervivencia del municipio y que debieron ser lo suficientemente elevados como para requerir el concurso de seis de sus miembros, hecho escasamente testimoniado. Es conocido que el coste de tal obra de ingeniería hidráulica superaba con creces al de cualquier construcción cívica, no siendo frecuente que los particulares corriesen con gastos que por su monto eran enjugados normalmente por instancias oficiales, léase la propia ciudad o el príncipe. Tan desmesurado desembolso redundaría en un reforzamiento de su posición en la comunidad cívica, aunque no existe constancia del desempeño de cargos públicos por ninguno de los seis individuos. La pertenencia de la familia a la elite local es una realidad en la que abunda otra inscripción (CIL II 3664 = ILS 6960 = CIB 192 = ERE 26) que informa acerca de un legado testamentario a la *res publica* ebusitana apareciendo *C. Cornelius Servinus* -que cofinanció el acueducto- como uno de los *h(eredes) et curatores operis*. El municipio ebusitano se benefició de la donación (90.000/96.000 sesteracios) realizada por un particular cuyo nombre desconocemos, un acto de evergetismo *ob liberalitatem*, y con las rentas que generaba debería afrontar el pago de *tributa* a Roma en años de dificultad -modalidad poco frecuente en la epigrafía- y la celebración anual de *ludi* nocturnos con iluminación -una peculiaridad en la epigrafía hispana- celebrados en conmemoración del *dies natalis* del donante.³¹ Respecto al desconocido mecenas, Veny ha propuesto identificarlo con *L. Cornelius Longus*, abuelo del dedicante *C. Cornelius Servinus*, y Juan Castelló con *L. Cornelius Longus-2* (ausente en la inscripción de los *Cornelii*) que habría dejado herederos a sus dos hijos, *L. Cornelius Longus-3* y *C. Cornelius Servinus*,³² en definitiva, un rico personaje de la misma familia.³³ Según se infiere de ambas inscripciones, la munificencia de los *Cornelii* abarcó capítulos sensibles del municipio ebusitano, una certera vía para reafirmar la notoriedad familiar.

³⁰ J. H. FERNÁNDEZ GÓMEZ: "Problemática de la Ibiza romana", *Symposium de Arqueología. Pollentia y la romanización de las Baleares*, Palma, 1983, 173.

³¹ C. VENY: CIB 220-221.

J. JUAN CASTELLÓ: ERE 89-90.

A. D'ORS: *Epigrafía Jurídica de la España Romana*, Madrid, 1953, 419.

R. P. DUNCAN-JONES: "Human numbers in towns and towns-organisations of the Roman Empire: the evidence of gifts", *Historia*, 13, 1964, 201-203.

P. PIERNAVIEJA: *Corpus de inscripciones deportivas de la España romana* (CIDER), Madrid, 1977, 110-111 n° 28.

J. MUÑIZ COELLO: *Sistema fiscal*, 194, 310 n° 93.

J. H. FERNÁNDEZ GÓMEZ: "Ibiza romana", 171.

ABASCAL - ESPINOSA: *La ciudad hispano-romana*, 179.

J. F. RODRÍGUEZ NEILA: "Liberalidades públicas y vida municipal en la Hispania Romana", *Veleia*, 6, 1989, 146, 159.

E. MELCHOR GIL: *Mecenazgo cívico*, 75 ss., 133.

E. MELCHOR GIL: "Evergetismo testamentario en la Hispania Romana: legados y fundaciones", *MHA*, 15-16, 1994-95, 216 ss.

M. NAVARRO CABALLERO: "Les dépenses publiques des notables...", *REA*, 99, 1997, 122-123, 126-127.

³² C. VENY: CIB, 221.

J. JUAN CASTELLÓ: ERE, 89 y J. JUAN CASTELLÓ: "Els Oculacis d' Ebusus...", *Anuari de Filologia*, XVIII, 1995, 182.

Sobre relaciones familiares, M. MAYER: "Aproximació a la societat de les Illes Balears en época romana", 182.

³³ Para más datos, Mª L. SÁNCHEZ LEÓN: "Financiando la ciudad. Un benefactor anónimo de Ebusus", *Mayurqa*, 24, 1997-98, 9-16.

Junto a la trascendencia de la obra cumplida en el nuevo marco municipal, se impone finalmente plantear los problemas concernientes a la urbanización. Actualmente, sin embargo, el registro arqueológico ebusitano no permite retrazar la magnitud de los cambios subsiguientes a la concesión vespasiana. Se carece de restos que permitan reconstruir el tejido urbano de *Ebusus*, superpuesto a lo largo de su dilatada historia al primer asentamiento fenicio en la bahía. La conversión de la próspera ciudad pitiusa en municipio³⁴ abrió el camino a la realización de esta obra edilicia inserta en un programa de acondicionamiento de infraestructuras, en la amplia línea seguida por los centros hispanos.³⁵ La obra hidráulica sufragada por los *Cornelii* provocaría una transformación en el paisaje urbano del nuevo municipio, aunque es del todo imposible calibrar su impacto.

Resta ya una última cuestión referente a la cronología del documento, para lo cual podemos apoyarnos en la inscripción del anónimo evergeta que realiza la donación a la *res publica* ebusitana.³⁶ Considerando la expresión *res publica*, que denota un estatuto privilegiado, nos hallamos ante una realidad posterior al Edicto de Latinidad.³⁷ Fechamos pues dicha inscripción con posterioridad al 73-74, debiendo vincular tal acto de munificencia al nuevo municipio flavio que se benefició del legado testamentario de un notable local, extremo que aún puede brindar algún elemento de interés en el plano cronológico. Según transmite el Digesto (24, 28) las ciudades provinciales no contaron con aquiescencia imperial para ser receptoras de legados testamentarios hasta el reinado de Nerva (96-98). Ello situaría la fecha de esta inscripción ebusitana necesariamente bajo la dinastía de los Antoninos, con probabilidad a comienzos del s.II. Por tanto, la fecha que proponemos para el epígrafe de los *Cornelii*, que consideramos sólo ligeramente anterior dado que se repite el nombre de *C. Cornelius Servinus* en ambos monumentos, podría caer en los últimos años de Domiciano o ya bajo los Antoninos.

La conversión de *Ebusus* en ciudad privilegiada fruto de la concesión del *ius Latii* crearía, pues, el marco idóneo para el ejercicio de prácticas evergéticas y la reafirmación de los *Cornelii* integrantes de la elite local.³⁸ La actividad desplegada por la administración local halló una colaboración inestimable en estos ricos ciudadanos, cuya prodigalidad para con el nuevo municipio flavio redundó en un beneficio inestimable para la comunidad. Con la financiación de esta obra, expresión del progreso de la romanización, los *Cornelii* contribuyeron a mejoras urbanísticas que irían parejas a la promoción jurídica de la ciudad.

³⁴ J. M. ABASCAL: "Derecho latino y municipalización en Levante y Cataluña", E. ORTIZ DE URBINA - J. SANTOS (eds.): *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania. Revisiones de Historia Antigua*, II, Vitoria, 1996, 278-279.

³⁵ W. TRILLMICH - P. ZANKER (eds.): *Stadt und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, Munich, 1990.

C. GONZÁLEZ ROMÁN: *Roma y la urbanización de Occidente*, Madrid, 1997, 46, 57 ss.

³⁶ C. VENY: CIB, 221, últimos años de Nerón o primeros de los Flavios.

J. JUAN CASTELLÓ: ERE 50, 89-90.

J. JUAN CASTELLÓ: "El destinatari de l'Epistola...", *Anuari de Filologia*, XVIII, 1995, 183, muerte del benefactor en el 70, situando la lápida de los *Cornelii* poco después, cuando *Ebusus* es ya municipio flavio.

³⁷ Mª L. SÁNCHEZ LEÓN: "Financiando la ciudad...", *Mayurqa*, 24, 1997-98, 13-15.

³⁸ Sobre Hispania, R. SYME: "La richesse des aristocraties de Bétique et de Narbonnaise", *Ktema*, 2, 1977, 373-380.

L. A. CURCHIN: "Personal wealth in Roman Spain", *Historia*, 32, 1983, 227 ss., 240 (*Ebusus*).

G. ALFÖLDY: "Drei städtische Eliten im römischen Hispanien", *Gerión*, 2, 1984, 193-238.

N. MACKIE: "Urban munificence and the growth of urban consciousness in Roman Spain", Th. BLAGG - M. MILLETT: *The Early Roman Empire in the West*, Oxford 1990, 179 ss., 187 (*Ebusus*).

RESUMEN

En el presente artículo se analiza la inscripción CIL II 3663 = ERE 6, altamente significativa en el *dossier* ebusitano. La lápida constituye en la actualidad el único testimonio de la promoción jurídica de *Ebusus* en época flavia. En el nuevo *municipium Flavium* se inserta la munificencia de los *Cornelii*, que repercutiría de forma notable en la vida local. Proponemos fechar la inscripción a fines del reinado de Domiciano o ya bajo la dinastía de los Antoninos.

ABSTRACT

This article analyses the inscription CIL II 3663 = ERE 6, of extreme significance in the Ebusitan dossier. At the present time, the inscription is the only evidence of the elevation of the juridical status of *Ebusus* during the Flavian period. The new *municipium Flavium* benefitted from the munificence of the *Cornelii* which had a notable effect on local life. We propose to date the inscription at the end of the reign of Domitian or the beginning of the Antonine dynasty.

NÒTULES DE TOPONÍMIA LLATINA PREISLÀMICA. COMPOSTS I DERIVATS DE VILLA A MALLORCA

ALEXANDRE FONT JAUME

1.- Amb l'expressió "toponímia preislàmica" s'al·ludeix, pel que fa a Mallorca, a una pluralitat heterogènia de topònims de distintes llengües (a més de la preromana, el llatí, el germànic, el grec), amb el factor cronològic comú de ser totes anteriors a la dominació islàmica. Se sol reservar per a la toponímia procedent de la llengua que resultà de l'evolució del llatí col·loquial (el romànic mallorquí) el terme "mossàrab". No amb molta conseqüència, perquè aquesta denominació hauria de fer referència a una situació lingüística simultània al període islàmic i no anterior, ni amb molta propietat, perquè a Mallorca, a diferència del que passa a altres parts, no està provada la pervivència de mossàrabs, i perquè la conquesta es produí gairebé dos segles després que a la Península, quan ja estava completament formada una llengua romànica. El terme, amb tot, està consagrat per una tradició¹ ja llarga, que s'ha centrat, sobretot, en els aspectes fonètics.

En aquest sentit, les presents nòtules no tenen altra pretensió que la d'esbrinar la filiació, situació i possible significat d'alguns topònims mallorquins formats, per composició o derivació, de *villa*. Per això s'inclou un Annex amb les notícies relatives als topònims que aquí es tracten.

2.- Dins el calaix de sastre de la toponímia preislàmica es troben, així, termes corresponents a diferents estrats lingüístics. Deixant de banda la toponímia pròpia de l'època prellatina, per a Mallorca podem adelantar la "caiguda" de Roma a l'any 454, durant el qual el rei vàndal Genseric, establert al nord d'Àfrica, s'emprà de Mallorca imposant una administració que es perllongà fins al 534, quan el general Belisari incorporà les Illes a l'imperi d'Orient. Mentre, s'anà formant una llengua autòctona, truncada amb la dominació islàmica, que introdueix una nova llengua no indoeuropea, juntament, potser, amb parlars romànics berebers.

Sembla adient creure que cada una d'aquestes llengües ha deixat algun rastre a la toponímia. No sorprèn, això no obstant, la pobresa del material toponímic del germànic i

¹ Entre altres autors, a més dels historiadors de la llengua, han tractat el tema del mossarabisme a Mallorca A. M. ALCOVER: "Los mozárabes baleares", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 7, 8 i 9, 1921, especialment 338-360 i 513-537; M. SANCHIS GUARNER: "Els parlars romànics de València i Mallorca abans de la Reconquesta", *VII Congreso de Lingüística Románica* (1956), València, 1961²; "Els mossàrabs de València i Mallorca", *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Navarra, 1980, 91-101; "El mozàrabe peninsular", *ELH (Enciclopedia lingüística Hispánica)*, Madrid, 1960, 1, 293-343; "Las minorías religiosas en la toponimia de Cataluña, Valencia y Mallorca," *Actes et memoires du cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques*, I, 1-9; J. COROMINES: *Estudis de toponímia*, Barcelona, I, 1965; J. COROMINES; J. MASCARÓ: *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, I, *Toponímia antiga de les Illes Balears*, 1989; A. GALMÉS DE FUENTES: "El mozàrabe levantino en los *Libros de los Repartimientos de Mallorca i Valencia*", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 4, 1950, 313-346; G. ROSSELLÓ BORDOY a diverses publicacions, i des d'una òptica diferent; entre elles: "De la toponímia preislàmica a les Illes Balears i la suposada pervivència de nuclis mossàrabs", *Set segles i mig de germanor*, 1989, 11-16.

del grec, donat el seu paper de superestrat, probablement eficaç, sobretot, en el camp concret de l'administració;² circumstància que no es dóna ni a la toponímia romana ni a la del romànic mallorquí.

3.- Pel que fa a la toponímia romana, una de les sèries més significativa i més segura és la dels procedents de *villa* "finca rústica", *fundus* o *praedium*, seguits del *nomen possessoris*, adjectivat sigui amb el sufix *-anum*, *-ellum*, *-acum* o altres (amb el-lipsi de *villa*, del tipus "Cornellà", de <*villa*> *Corneliana*), sigui utilitzant el genitiu.³ Tot i que el substantiu "villa" ha estat en tot temps, un gran productor de topònims, hem d'atribuir a aquests noms la banda cronològica compresa entre l'època romana -sobretot l'Imperi- i l'establiment de l'administració bizantina, ja que el mecanisme de formació d'aquest tipus de topònims es mostra igualment actiu, en general, amb l'onomàstica germànica.⁴

Hom ha considerat que aquests topònims no han deixat gairebé restes a l'actual toponímia, i que els casos possibles són incerts. J. Coromines dóna⁵ un total de dos topònims poc segurs, i J. Morán sembla identificar⁶ l'absència d'aquest tipus de toponímia amb la inexistència dels corresponents establiments agrícoles, que, projectada sobre el procés de romanització, suposa que aquesta "devia ésser bastant feble, sense grans aportacions de personal colonitzador i amb una notable persistència de l'element indígena, sobretot a l'interior de l'illa, on la llatinització possiblement no es degué consumir fins a l'expansió del cristianisme".

Però si és cert que l'existència d'un topònim és indicatiu de la presència d'una determinada cultura, la seva absència no és prova del contrari. Com que a Mallorca es produí l'aprofitament d'estructures talaiòtiques preexistents,⁷ que farien la funció d'una *villa* i conservarien, més o menys modificat, el nom prellatí, les construccions de nova planta (i, per tant, les corresponents denominacions), devien ser menors. A més a més cal comptar amb l'acció colonitzadora dels pobles vencedors: una arabització profunda⁸ seguida d'una catalanització igualment intensa pogueren arraconar molts topònims o deixar-los, en el cas del català, llengua llatina, no identificables.

Fins allà on he pogut veure, a la toponímia històrica, desapareguda actualment però conservada, aquí i allà, a la copiosa documentació dels primers segles catalans, la situació de pobresa d'aquest tipus de topònims no canvia substancialment.

² J. Coromines dóna un total de sis topònims d'origen germànic per a Mallorca, tres d'ells insegurs (*Estudis de Toponímia*, 247). A l'*Onomasticon Cataloniae*, I, 47 i altres es recullen uns pocs casos més, però la major part com a simples possibilitats. La toponímia greco-bizantina sortiria també mal parada.

³ Els reculls de topònims i antropònims d'aquets tipus tenen ja una llarga tradició. Així, M. PABÓN: "Sobre los nombres de la "villa" romana en Andalucía", *Estudios dedicados a Menéndez Pelayo*, IV, 1953, 87-165; Joseph Mª PIEL: *Nomes de "possessores" latino-cristiàns na toponímia asturo-galega-portuguesa*, Coimbra, 1948; Paul AEBISCHER: *Études de Toponymie catalane*, Barcelona, 1926, sobretot 37-165; H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE: *Recherches sur l'origine de la propriété foncière et de noms de lieux habités*, Paris 1890, etc.

⁴ Per a l'onomàstica germànica, D. KREMER: *Die Germanischen Personennamen in Katalonien*, Barcelona, 1969-1972, i Joseph Mª PIEL: "Toponímia germànica", *ELH*, Madrid, II, 1967, 531-560.

⁵ J. COROMINES: *Estudis de Toponímia*, Barcelona, I, 1965, 238.

⁶ "Els noms de lloc en -anum i la romanització de les illes Balears", *Mallorca i el món clàssic*, Palma, I, 1991, 195-6.

⁷ Per a la perduració, M. ORFILA *et alteri*: "Nuevas perspectivas en torno a la Romanización de la Isla de Mallorca. El mundo rural", *Mayurqa*, 23, 1996, 9-30.

⁸ Com succeí a una zona ben romanitzada, el Camp de Tarragona, tot i que a Catalunya es produeix la interferència d'un sol llenguatge, l'àrab. A. BADIA: *La formació de la llengua catalana*, Barcelona, 1981, 184.

4.- No es pot dir el mateix de la toponímia del romanç mallorquí, el "mossàrab", ja que comptam amb un variat conjunt de termes que es troben al *Llibre del Repartiment* i altra documentació notarial dels primers segles catalans. Entre els que fan referència a *villa*, trobam alguns composts d'adjectius que indiquen color (*Vila-roia*, *Vilalba*), circumstàncies geològiques (*Villa sicca*) i cronològiques (*Vilanova*); formes que, en definitiva, no són alienes a altres àmbits lingüístics.

5.- Això no obstant, potser caldria advertir en primer lloc que no tots els topònims composts de *vila* o *bila*⁹ procedeixen del llatí *villa*. En alguns casos el copista ha desfigurat un topònim, adaptant-lo a formes que li eren més properes. Així, un mot procedent de l'àrab *Bini/Beni/Bina* s'ha pogut interpretar com a provinent de *villa*-. Fins i tot, acceptant la hipòtesi de Coromines-Mascaró, que sostenen¹⁰ que darrera nombrosos casos de composts de *Bini* es troba un *pinna*, "penya", alterat per la fonètica àrab, es podria arribar al mateix resultat *Bina*>*villa* partint de *pinna*. No sabem l'extensió d'aquest fenomen, ni si és un problema que afecti més aviat l'àmbit notarial que al col·loquial. En els casos coneguts, la duplictat de formes originària/desfigurada ha produït una vacil·lació reflectida en les nombroses variants emprades als documents; d'alguna manera, però, la forma originària ha acabat per imposar-se.

6.- Dos casos poden aclarir la qüestió,¹¹ el de *Bilamala* i *Vilaxamen*.

Bilamala és el nom d'una alqueria que figura al Repartiment i que correspon, sens dubte, a l'actual Binibona; de nissaga, per tant, àrab. Probablement ajudà a una interpretació *vila mala* la segona part del terme, entesa com a un qualificatiu "dolenta". Abstracció feta del valor que pugui tenir, en certs casos, *mala*, és a dir, amb independència de les possibilitats d'interpretació que té,¹² és cert que es va considerar inconvenient i, després de moltes vacil·lacions, es va substituir per *bona*.¹³

Un altra cas de pseudo compost de *villa* és el nom d'una alqueria d'Esporles que apareix a documentació del s. XIII,¹⁴ propietat d'Alaman de Sadoa i en feu del comte Nunnó Sanç. El topònim, que he documentat al llarg de quatre segles, apareix amb diferents grafies als distints documents, entre elles *Vilaxamen*, *Villaychamenez*. Probablement el mot es va entendre com un compost de *villa* + nom de *possessor*, però les grafies *Belixames* i *Benixamer*, amb què també apareix ocasionalment, ens proven que en realitat es tracta de l'alqueria o rafal *Beni Samel*, de 12 jovades, que en el Repartiment correspongué a Nunnó Sanç,¹⁵ i aquest cedí en feu a Alaman de Sadoa.

7.- En algunes formacions cal anar en comptes que el compost de *villa* no sigui realment una formació postislàmica, ja catalana.

⁹ La confusió de *b-* i *v-*, al menys gràfica, és ja romana, i molt antiga. C. H. GRANDGENT: *Introducción al latín vulgar*, Madrid, 1970, 200-201.

¹⁰ J. Coromines i J. Mascaró donen una nombrosa llista d'aquest tipus de casos, entre ells, "Binimala" / "Binibona" (*Onomasticon Cataloniae*, I, 69 i 259).

¹¹ D'altres casos possibles de pseudo-composts de *villa*, com a "Vilamanent" (que apunten J. COROMINES; J. MASCARÓ: *Onomasticon Cataloniae*, I, s. v.) no he trobat documentació suficient.

¹² E. MOREU-REY: *El nostres noms de lloc*, Mallorca, 1982, 154.

¹³ J. COROMINES; J. MASCARÓ: *Onomasticon Cataloniae*, I, 206-7 (s.v. "Mirabona").

¹⁴ BSAL, XIII (1910), 657.

¹⁵ A. MUT; G. ROSSELLÓ: *La "Remenbrança..." de Nuno Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1993, 136-137.

En aquest cas es troba probablement un curiós *Vilavilar*, nom d'un rafal del terme de Manacor, però contigu al de Sant Llorenç, circumstància que ha fet pensar que eren dues propietats diferents.

A. Mut i G. Rosselló opinen¹⁶ que el nom podria ser una deformació de *Billarara*, nom d'una propietat del comte Nunó Sanç.¹⁷ Però més que en una deformació hauríem de pensar, en tot cas, en una substitució de *rara* per *vilar*, afavorida, potser, per una certa semblança fonètica.

La hipòtesi no és inversemblant, no sols perquè el topònim *Billarara* no torna a aparèixer a la documentació de què fins ara es disposa, sinó sobretot per la possible situació d'aquesta *villa*, com es veurà a l'annex.

Vilavilar és un doble compost de *villa*, el segon element del qual és, a la vegada, un derivat, ben conegut a la toponímia de Mallorca perquè s'empra per designar un poblat talaiòtic (un "velar").

Vilavilar ha de fer, per tant, referència a un monument o a monuments talaiòtics (circumstància de la qual no desdiuria l'adjectiu *rara*) reutilitzats com a vivenda i per a activitats agrícoles.

8.- En general, els composts de *villa* + adjectiu suposen un procediment toponímic diferent dels derivats en *-anum*, etc., i responen a una època molt més tardana i dilatada. A. Badia relaciona¹⁸ alguns d'ells, com *Vilanova*, amb la fundació de noves poblacions i la repoblació, i F. Marsà inclou¹⁹ els topònims *castru-/villa-* entre els propis de la Reconquesta.

Però l'abast de la toponímia de conquesta, evident a la Península, no ho és a Mallorca, on aquella es duagué a terme molt més tard, i d'una sola vegada, sense etapes. D'altra banda, la localització d'aquests topònims, d'acord amb les dades que figuren a l'annex, ens permet deduir el significat de *villa* en aquests composts preislàmics, que no és ja el de "vila", característic dels derivats romànics, sinó encara el de "vil-la", propi del llatí.

9.- Tenim, així, dins la relativitat dels límits en què ens movem, uns composts de *villa* que, d'una banda, no tenen una filiació romana o germànica, circumstància que ens podria delimitar el terme *ex quo*; i d'altra, un terme *ad quem* determinat per l'origen preislàmic d'aquests composts. Un ventall que s'obri, utilitzant dates de la història, entre el 535 i el 903, és a dir, des del final de l'època vàndala fins al començament de l'islàmica i que, lingüísticament, coincideix amb el naixement i la culminació del romanç. Però el significat encara romà de *villa* ens situa el terme més aviat a les etapes inicials de formació de la llengua.²⁰

¹⁶ A. MUT; G. ROSSELLÓ: *La "Remenbrança..." de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, 76 i 129.

¹⁷ Al *Còdex català* figura una altra *Billara*, alqueria de 6 jovades, a Pollença.

¹⁸ *La formació de la llengua catalana*, Barcelona, 1981, 79-80.

¹⁹ "Toponímia de Reconquesta", *ELH*, Madrid, II, 1967, 638-642.

²⁰ Les datacions d'aquest tipus de topònim que tenim documentades, i que suposen en realitat un terme *ante quem*, són realment molt antigues, dins la relativa modernitat de les documentacions escrites. A Catalunya, per exemple, d'acord amb l'*Onomasticon Cataloniae*, VIII, 17-22, hi ha "vilanoves"

10.- Entre els derivats de *villa* apareix en el *Llibre del Repartiment* i documentació primerenca del Regne de Mallorca el topònim "Vilella", amb diferents grafies, com a nom de rafal, alqueria o possessió. El terme, que compta amb correspondències als romànics peninsulars,²¹ ofereix un particular interès tant pel seu origen com pel seu significat.

11.- L'etimologia llatina i la derivació de *villa* resulten clares. L'explicació a partir de l'àrab no és satisfactòria. G. Rosselló Bordoy-A. Mut Calafell pensen que *Billela*, propietat del comte Nunnó Sanç a Esporles, és "tal volta relacionable amb una arrel BLL = *estar humit*, que dóna bullàlla i bulàl = *humitat*. Considerar el mot com una alteració de Malíla, grup tribal bereber, és un poc arriscat", a la vegada que recorden²² que "de la mateixa arrel prové la paraula mallorquina "albelló". Ara bé, l'existència d'engolidors a la zona on devia estar situat el topònim no s'ha pogut documentar". Posteriorment, a altra publicació,²³ G. Rosselló Bordoy considerarà el mot d'origen llatí. De qualsevol manera, comptam amb documentació de "Villetes" a Catalunya anteriors al 900, la qual cosa descarta un possible origen àrab: així, el llogaret antic situat damunt Gerri apareix citat ja els anys 866 i 870.²⁴

12.- Que "Vilella" procedesqui del llatí *villa* i que sigui preislàmic no resol la qüestió de la cronologia del topònim, ni la del seu significat, i ni tan sols el circumscriu a una determinada llengua, perquè "preislàmic", com hem vist, no és un concepte unívoc. Tot i això, resulta clar l'origen romànic del mot, que no existia en llatí. La presència del terme a totes les llengües romàniques peninsulars és índex de la seva antiguitat, ja que presuposa que totes comparteixen un comú **villella*.

13.- Les diferents grafies (*Vilella*, *Billella*, *Villella*, *Valella* etc.) amb què apareix el topònim a Mallorca no ofereixen particularitats remarcables. El mot és un derivat de *villa* amb un sufix *-ella*; la forma originària seria, com hem dit abans, **villella*,²⁵ que passà a **vilella* per reducció a simple de la primera geminada, procediment normal en llatí vulgar²⁶ i que confirma el resultat romànic. La segona geminada es palatalitzà, i la falta d'un grafema específic per al nou so produeix vacil·lacions²⁷ *l/ll*. De la confusió de *b* i *v*, al menys gràfica, n'hem parlat abans.

testimoniades el 839 i el 875; una Vilarotja (*Villa Rubia*) el 947, i una Vilalba que, com a població, està ja documentada el 986, d'acord amb la *GEC (Gran Enciclopèdia Catalana)*, i com a topònim el 1056.

²¹ A Catalunya, Galícia o Astúries trobam sobretot les formes "Vilella" o "Vilela"; a Castella, Lleó i a Aragó, "Belilla".

²² La "Remenbrança..." de Nunyo Sanç. *Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, 137 i 77.

²³ "Mecanismes de formació de la toponímia àrab al djuz d'Inca". *I Jornades d'estudis locals*, Inca, 1995, 17.

²⁴ Veure l'*Onomasticon* citat, VIII, 15.

²⁵ I no **villicella*, com equivocadament suposava en atribuir a "Viliella" el mateix origen que "Vilella" (A. FONT *et alteri: Una vil·la romana al Pla de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1995, 34).

²⁶ Dissimilació produïda quan seguia immediatament una síl·laba llarga accentuada. Veure V. VÄÄNÄNEN: *Introducció al llatí vulgar*, Madrid, 1967, 106; però *villa* devia presentar ja reducció de la geminada quan es formà la derivació, perquè el mot passà molt prest a *vila* a la Romània central.

²⁷ A un mateix document pot aparèixer, així, *Villela*, *Vilella* o *Villella*; la forma *Vieylla*, amb un punt sobre la *y*, figura al document que conté el topònim de Sant Llorenç des Cardassar. No hi ha dubte que amb la grafia *-yll-* el copista representa un so palatal, perquè al mateix document figura un antropònim "Payllissa", que ha d'estar per "Pellicer". La caiguda de la primera *l* ha d'oïr a raons de pronúncia local o a error del copista, però caldria comptar, per estar segurs, amb més documentació.

Quant al vocalisme, ultra el que hagi pogut passar a altres romanços,²⁸ la *-e-* ni s'ha tancat en *i* com a conseqüència del seu entorn palatal, ni ha diftongat;²⁹ d'altra banda, tant els casos de Selva i de Inca, que han perviscut, com el de Sant Joan, proven una pronúncia oberta de la *i*, amb un so neutre representat de vegades per *a* i de vegades per *e*. És, per tant, descartable la possibilitat que planteja³⁰ J. Coromines respecte de la "Valella" de Selva, quan apunta un origen *Va(l)liella*, "nom importat pels repobladors catalans", o *vallicula*, "nom mossàrab", ambdós derivats de *vallis*.

La forma *Vieylla*, amb un punt sobre la *-y-*, alqueria de Sant Llorenç des Cardassar, no és segura. No hi ha dubte que la grafia *-yll-* pot representar un so palatal, perquè al mateix document figura un antropònim "Payllissa", que ha d'estar per "Pellicer". Però el topònim, encara que sigui improbable, podria derivar de *vallis* (<*vallicella), de manera que necessitarem més documentació per confirmar-ne l'etimologia.

14.- Pel que fa al significat en general del mot, A. Montenegro Duque³¹ considera "Velega" un compost català de *villa vetera*, és a dir, "vila vella"; J. Coromina, a propòsit de "Vilella de Cinca", es limita a senyalar³² que "Vilella" és un diminutiu de *villa*, mentre que en comentar "Torre de Vilella" afirma³³ que "Vilella" és "un antic nom de partida o indret". Molt interessant resulta l'opinió d'E. Moreu-Rey, que situa el terme a la toponímia catalana i senyala³⁴ que "Vilella i Vileta poden haver tengut el sentit de casa aïllada". Això no obstant, a l'actual toponímia del Principat, d'un total d'11 "Vilella" (excloent un "Viliella, antigament "Valiella" o "Valielles"), hi ha un sol cas de massia, per 7 casos de municipi, caseria o parròquia; els tres casos de despoblats són aquí forçosament irrelevantes.³⁵

15.- A altres àrees lingüístiques peninsulars, el topònim *Velilla* o "Belilla", amb variants ortogràfiques, es refereix sobretot a llocs poblats, d'acord amb el *Diccionari de Pascual Madoz*;³⁶ respecte de Catalunya, mentre els despoblats disminueixen considerablement, augmenten els nuclis urbans.

A Galícia de 43 topònims "Vilela", distribuïts irregularment (34 a la part sud, a parts iguals entre Coruña i Lugo), 34 corresponen a *lugares* i 9 a llogarets; hi podriem afegir, segurament, una "Vilela" al nord de León, (Villafranca del Bierzo), que és també un *lugar*, així com la *Vilella* d'Astúries, que era, sempre segons el Madoz, un lloc.

A Castilla-León es registren 19 casos de *Velilla*, dels quals 7 pertanyen a León. Sols en un cas es tracta d'un despoblat; tres són llogarets, dos són barris urbans, els altres casos designen un "lloc", amb o sense ajuntament.

28 R. MENÉNDEZ PIDAL: *Orígenes del español*, Madrid, 1972, 152-153.

29 A. GÁLMÉS DE FUENTES: "El mozárabe levantino en los *Libros de Repartimiento* de Mallorca i Valencia", 320.

30 *Onomasticon Cataloniae*, VII, 395.

31 "Toponímia latina", *ELH*, I, 514.

32 *Estudis de toponímia*, II, 137.

33 *Estudis de Toponímia*, 131, i *Onomasticon Cataloniae*, VIII, 14.

34 *Els nostres noms de lloc*, 75.

35 Dades extretes de la *GEC*.

36 *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, I-XVI, 1846-1850.

A la Rioja hi ha un cas, a Castilla-La Mancha 4, dos dels quals són despoblats, a Guadalajara; a Aragó es registren 5 *Belilla*, totes poblades.

16.- Ni la població que puguin tenir els llocs que designa *Vilella* ni menys encara el seu règim administratiu, i ni tan sols el fet mateix de ser llocs poblats o despoblats a l'actualitat ens poden donar a conèixer com eren originàriament aquets llocs; sí poden ser, segurament, indicatiu del fet que *vilella*, com a terme de construcció, no presenta una afinitat segura amb un casa aïllada sino més aviat el contrari, amb un conjunt de cases.

17.- Quant al significat de "Valella" a Mallorca, és clar que *vilella*, en consonància amb el que sembla haver passat als romànics peninsulars, es refereix a una col·lectivitat de cases o a un nucli poblacional.³⁷ Per tant, *villa*- ha ampliat aquí, al contrari del que succeïa als composts, el seu significat³⁸ de "vil·la" a "vila", canvi produït als romanços gal·lo-ibèrics; el sufix no disminueix així el valor "granja" sino el de "població".

18.- Però potser es pugui concretar un poc aquest significat general, pel que fa a Mallorca, segons les informacions que es desprenen de les "Valelles" mallorquines. El terme sols es conserva a la toponímia actual a Selva i a Inca; en aquesta darrera localitat, emmascarat en la denominació "can Valella" o ocult en el nom d'un camí rural, el de "la Vadella". A la toponímia desapareguda sabem de l'existència d'altres 5 casos, com es pot veure a l'annex. El conjunt és relativament reduït, però ofereix una base suficientment ferma per destacar un fet i formular una hipòtesi.

El fet és la proximitat de les "Valelles" a una població, sigui aquesta de denominació més antiga (Esporles, Selva, Inca, Sineu) o més moderna (Santa Margalida, Sant Joan).

Ara bé, les "Valelles" d'ubicació ben coneguda presenten, més que una proximitat, una contigüïtat a un nucli poblacional més gran, amb el qual no es confonen. Els casos d'Inca i de Selva són, en aquest sentit, molt clars; probablement també els d'Esporles, Sineu i Sant Joan. És menys coneguda la situació precisa de la "Valella" de Santa Margalida, però res s'oposa a aquesta contigüïtat a un nucli poblacional més ampla, ni tan sols en el cas de Sant Llorenç (sí, com és probable, es trobà també aquí una *Vilella*).

Això ens dóna peu a formular la hipòtesi que el terme *vilella* s'utilitzava, al romànic mallorquí, per indicar un raval, és a dir, un petit nucli de cases contigu a un centre urbà, uns "afores" que en el transcurs del temps pogueren fer-se més properes al centre.

Aquesta situació tendria una incidència important en le còmput de l'antiguitat del poble vora el qual es troba una "Vilella". No sols Inca, Selva o Esporles, també Sant Joan, Santa Margalida, Sineu i Sant Llorenç haurien de ser preislàmics o bé ocupar el solar d'una població preislàmica.

³⁷ A. M. ALCOVER qualificava *Vilella* com a *granja, casa de campo, aldea*. "Los mozárabes baleares", 521.

³⁸ El sufix *-ella*, de qualsevol manera, pot no haver tengut sempre un valor diminutiu com ocorre, en determinades circumstàncies, en català. L'ús del sufix amb una certa idea de col·lectivitat (o d'abundància) es dóna en català per analogia amb un altre sufix de disminució, *-itum*, que evolucionarà de vegades a *-et*, confonent-se amb el sufix utilitzat per a marcar la col·lectivitat. A. MONTENEGRO DUQUE: "Toponímia Latina", *ELH*, II, 508, not. 21.

19.- Tot i que a la zona on se situen algunes de les *villae* tractades és segura l'existència de restes romanes,³⁹ seria molt útil una comprovació arqueològica de cada un dels topònims estudiats, tot tenint en compte que una explotació agrícola pot tenir una durada d'uns quants segles, i que les restes que es trobassin podrien correspondre a un espectre cronològic molt ampli. Però aquest seria ja el tema d'un altre treball.

ANNEX

I. PSEUDODERIVATS DE *VILLA*

A. BILAMALA

Bilamala,⁴⁰ alqueria de 8 joves del terme d'Inca que, en el Repartiment, correspongué a Berenguer de Montcada, juntament amb els rafal *Lain* i *Luch Abenxeri*.⁴¹

No molts d'anys després, el 1299, els marmessors de Blanca de Montcada feien relació⁴² dels seus béns. Entre ells, "l'alqueria Benimala, amb el seus rafals lo Castell i Benixerri amb les seves pertinences, oliveres i altres arbres".

"Benimala" presenta una forma molt acostada a l'originària; però la identificació entre aquesta "Benimala" i la *Bilamala* del Repartiment ve confirmada per la inclusió, com a rafal d'aquesta alqueria, de *Benixerri*, el rafal *Lluch Abenxeri* del Repartiment, actualment "Binissiri". La recuperació de la forma primitiva s'ha produït no sense vacil·lacions, com abans s'ha dit; fins i tot en el s. XVIII perdura encara certa inseguretad, segons es desprèn del Mapa del Cardenal Despuig, on figura com a "Mirabona".

La documentació confirma, d'altra banda, el canvi de "Binimala" per "Binibona"; així, quan Jordi Abrí Descallar declarava,⁴³ en 1640, tenir "fediche sobre l'alqueria antes

³⁹ Com en el cas de *Vilalba*, el de *Vila sicca* o el de *Vilaroja*. La presència romana a la zona de *Vilalba*, a més de per la necròpoli de son Sant Martí, tot i que correspon als s. I-II, està testimoniada pel nombrosos casos de perduració; entre ells, el de ses cases de son Sant Joan-el Mal Lloc, i, molt a prop, una suggerent sa Talaia Blanca (G. ALOMAR *et alteri*: *Història de Muro*, I, 94-128). En el cas de *Vila sicca*, la presència romana a la zona està testimoniada per la troballa d'una inscripció relativa precisament als "predis de Tit Vern" (C. VERNY *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*, Madrid, 1965, 18-19), al rafal del Prat de Sant Jordi, situat, d'acord amb la *GEM*, entre es Caragol, son Eixaló, Pontiró i Xorrigo. D'acord amb la notícia de la troballa (*BSAL*, 1891, 189), s'aconseguien "varios fragmentos de baldosas y tégulas", de manera que tot apunta a una explotació agrícola no lluny de la referida vil·la. En el cas de *Vilaroja* resulta òbvia la proximitat amb Pol·lència.

⁴⁰ Amb una variant *Vila Massa* que apareix al *Còdex català*, f. 53 r., edic. de R. SOTO, Palma, 1984, 147, not. 4.

⁴¹ *Abenxerif* és un antropònim relativament abundant. Al propi Repartiment figura l'alqueria *Mahomet Aben Jaffia Abenxerif*; a Muro, el 1247 i el 1249 un rafal *Abinxeri* (G. ALOMAR i R. ROSSELLÓ: *Història de Muro*, Mallorca, II, 1989, 58; Ll. PÉREZ, B. COLL: *Ramón de Torrelles, primer bisbe de Mallorca*, Mallorca, 1988, núm. 198 i 294, respectivament); al terme d'Inca un rafal *Benijeri* el 1283, que no sembla el mateix que el dels Montcada (ARM, ECR, 16, f. 29 v.).

⁴² R. ROSSELLÓ VAQUER: *Inca i Selva en el s. XIII*, Mallorca, 1978, 42.

⁴³ ARM, ERC, 1148, f. 71.

binimala ara binibona", a la parròquia de Selva. Binibona i el seu veí Binissiri estan, efectivament, al terme de Selva.

B. VILAXAMEN

Vilaxamen és el nom d'una alqueria propietat del comte Nunó Sanç que tenia en feu Alaman de Sadoa. Aquest, el 23 de desembre de 1231 donà⁴⁴ a Ramon Tonsi i altres *medietatem eiusdem alquerie nostre que dicitur Villaychamenez in termino de Esporles et totam vallem. Que vallis affrontat ex una parte cum loetro de Caunis et ab alia parte cum villa et ab aliis partibus cum montana.*

Poc més d'un segle més tard, el 12 de març de 1342, l'alqueria rep el nom de *Vilaxamen*, i era de Bartomeua, muller de Pere Sturç. Bartomeua la tenia per donació, *propter nuptias*, de son pare, Bartomeu Cabaroni, el qual l'havia rebuda de son pare Pere, el qual l'havia adquirida de Bernat Puculull i Ramon Toreyó, i aquests, a la seva vegada, l'havien obtinguda de Joan Poniero? i de Guillem Steva, els quals la reberen d'Alaman de Sadoa.⁴⁵ Les fites situen la finca limítrofe, entre d'altres, amb la vall de Canet, les possessions de Bartomeu Comallonga i Ramon de Torreyó, la muntanya i l'alqueria de Joan Durban, notari.

El 6 de març de 1369 l'alqueria, dita *Villaxame*, era de Pere Aragonès.⁴⁶ i la centúria següent, el 1465, de Pere Gomis, que, amb la denominació⁴⁷ *Belixames*, la ven el 6 d'agost a Francesc Sunyer, el qual també la tornarà a vendre, poc més d'un any després, el 24 d'octubre de 1466, a Guillem i Joan Ribes.⁴⁸ L'alqueria, que torna a aparèixer com a *Vilaxamen*, confronta amb son Tries, alqueria de Pere Gual, den Joan Rosselló, Canet, alqueria de Joan Miró i es Rafal (de Martí Tries). A ambdues transaccions les fites són les mateixes, amb la particularitat que l'honor d'en Salvà era, el 1466, del canonge Pere Gual, de manera que no hi ha cap dubte que es tracta de la mateixa finca.

A començaments de la següent centúria, la possessió, vulgarment dita *Vilaxamen*, era dels Guals, i el 1593 passà a mans d'Arnau Albertí.⁴⁹ Les fites són ara molt més identificables: les possessions de Pere Cabaspre i de Baptista Bonapart, son Tries, es rafal dels Capellans (d'en Bernardí Tries), i la possessió de Ramon Quint. Consta que tenia cases amb tafona, i el preu de venda, 1.301 lliures. La possessió era d'Arnau Albertí el 1563, segons consta a la capbreuació que feu el 15 d'abril.⁵⁰

Son Cabaspre, son Tries, es Rafal dels Capellans, es Coll, son Quint situen aquesta finca aproximadament a l'actual son Mas.

44 *Fontes Rerum Baliarium*, I, nº 94, 105.

45 ARM, P-160 Porció temporal, foli 57 v.

46 J. ALBERTÍ; R. ROSSELLÓ: *Història d'Esporles*, Palma, 1996, 159, núm. 137.

47 ARM, P-165 (Porció temporal), f. 27 v.

48 ARM, P-165 (Porció temporal).

49 ARM, P-175 (Porció temporal), f. 80.

50 J. ALBERTÍ; R. ROSSELLÓ: *Història d'Esporles*, 282, núm. 462.

II. COMPOSTS DE VILLA

A. VILAVILAR

Vilavilar, en realitat *Vila Vilar*, és el nom d'un rafal de Manacor que apareix a documentació⁵¹ de data tan primerenca com 1239, 1241 i 1295. Aquest darrer any es vengué la meitat d'aquest rafal, i entre els confrontants de la finca se cita l'actual Calicant, a la vegada un dels límits de la cavalleria dels Llulls. Molt a prop de Calicant es troba Tènja, nom que correspon a l'àrab *Atangi*, alqueria o rafal de 4 jovades, del comte Nunó Sanç, que a la relació dels seus immobles figura separada de *Billarara* sols per una propietat, *Beni Fambel*, i per tant no podia trobar-se molt lluny.

Aquestes circumstàncies semblen confirmar la hipòtesi, abans ja esmentada, de A. Mut i G. Rosselló, en el sentit que *Billarara* és en realitat *Vilavilar* i, al mateix temps, orienten la situació de *Vilavilar* cap al sur de Calicant, i a l'oest o sudoest de Tènja, a una zona rica precisament en monuments talaiòtics, com els de Sa Real o Bellver.

B. VILANOVA

Amb aquest nom es coneixen dues alqueries, una d'elles a Manacor i l'altra a Pollença.

La *Vilanova* manacorina apareix a documentació molt antiga, de 1242, com a nom d'una alqueria amb la qual limiten unes possessions que Bernat Olzet confirma a Vidal Belllloc. Entre aquestes possessions, la terra *Brocasa*, que confronta "devers migjorn" amb l'alqueria *Benigimbla*, i un rafal que "està vora l'alqueria Vilanova, devers migjorn". Anys més tard, el 1281, es ven *Benigembla*, i es marquen els límits; entre altres, *Padrina*, *Boscana* i *Algoreffa*.⁵²

Amb aquestes dades podem situar amb bastant aproximació l'alqueria *Benigimbla*. El topònim *Brocasa* possiblement correspongui a l'"Aubocassa" que figura al Mapa del Cardenal Despuig, l'actual "Albocàsser"; i cap al sudoest se situaria *Benigembla*, contigua a *Boscana*. Aquesta distribució és confirmada per la venda, el 1287, d'un rafal que confronta amb *Albocàsser*, *Benimartí*, *Algoreffa* i *Benigimbla*.⁵³ Contigua o molt a prop de *Benigimbla* es trobava *villa nova*, segons es dedueix no sols del document de 1242 citat, sinó de la divisió que el 1232 es dugué a terme entre les propietats del rei i les del comte N. Sanç,⁵⁴ al qual corresponia una *villa nova de Benigenibla*, situada *in principio de Menacor*, i més concretament molt a prop de la línia divisòria amb el terme de Petra, poc abans del pont de pedra *ubi est (...) certa divisio inter Petra et Menacor*, probablement a la zona de son Joan Jaume, a prop, precisament, d'un "Refal Nou".

⁵¹ R. ROSSELLÓ; R. FERRER MASSANET: *Història de Manacor (segle XIII)*, Mallorca, 1974, 103 i 106, i R. ROSSELLÓ: *Història de Sant Llorenç des Cardessar*, Mallorca, 1978, 109-110.

⁵² Per a aquestes cites, R. ROSSELLÓ; R. FERRER MASSANET: *Història de Manacor (segle XIII)*, 105 i 132.

⁵³ R. ROSSELLÓ: *Felanitx a la segona mitat del s. XIII*, Felanitx, 1973, 29.

⁵⁴ J. DAMETO *et aliter*: *Historia de Mallorca*, Palma de Mallorca, 2, 1841, 1007-1009.

De la *Bilanova* que figura al *Repartiment* com a alqueria de vuit jovades, del terme de Pollença, ens ha quedat la notícia⁵⁵ que Bernat de Santceloni donà, el 1252 els drets que tenia sobre aquesta alqueria (grafiada *Vilanova*), i que pertanyia al terme de *Ginent*. Estava situada, per tant, a l'antiga parròquia de Guinyent, en el terme de la qual s'aixeca l'actual Alcúdia.

C. VILALBA

Dues alqueries, que coneguem, portaren aquest nom, una en el terme de Palma i l'altra en el de Muro.

Vilalba de Palma figura en el *Repartiment* com a un rahal de poca extensió (4 jovades), del terme de Ciutat, que correspongué als homes de Marsella; el rei la donà,⁵⁶ juntament amb altres 6 alqueries, amb un total de 25 jovades, el 1230. No en coneixem l'emplaçament.

De l'altra Vilalba, en canvi, tenim prou referències des del s. XII⁵⁷ fins èpoques ja molt tardanes, el s. XVI.

Des d'al menys el s. XIV, la primitiva alqueria s'ha anat fragmentant en nombrosos establits, com ens fan evident les diverses delimitacions de trossos de terra situats *in loco* o *in termino* de Vilalba o Villalba,⁵⁸ causa, molt probablement, de la seva desaparició. Gràcies a aquestes delimitacions coneixem la ubicació de Vilalba.

G. Alomar i R. Rosselló⁵⁹ suposen que es tractava d'una vall, duits per l'aparició, una sola vegada, de la grafia "vallalba", i, gràcies al fet que confrontava amb els Fiters, identifiquen aquesta vall amb sa Coma i s'Estret. La hipòtesi que Vilalba era una vall no té prou fonament, no sols perquè una sola aparició no és significativa, també perquè pot tractar-se del reflex de la pronunciació oberta (és a dir, com a una *e* neutra) de la *-i-*.

La compra-venda⁶⁰ d'una finca situada *in loco de Vilalba* i confrontada amb Vinromà situen inequívocament el lloc de Villaba, seu de la primitiva alqueria del mateix nom, entre el Fiters i Vinromà; la xarxa de camins que comunicava aquesta vil·la amb Huyalfàs, el pou de "Lucofarret" i Artà⁶¹ desplacen el seu enclavament en direcció a l'Albufera, a la zona on actualment es troben son Sant Martí, son Sant Joan, son Mieres.

D. VILLASICCA

"Villa Secca" és el nom d'un rahal o alqueria de 5 jovades, en el terme de Ciutat, que en el *Còdex* del *Repartiment* català⁶² correspongué als homes de Barcelona. Amb tota

55 R. ROSSELLÓ: *Aportació a la història d'Alcúdia. El segle XIII*, Felanitx, 1995, s/p.

56 *Fontes rerum Baliarum. Corpus Documental Balear*, Palma de Mallorca, I, 1977, núms. 32, 41.

57 La primera documentació és de 1234, segons la *GEM*.

58 ARM, Prot., Ampúries, A-31, A-47, A-61; ARM, Prot., S-45, S-46, S-47.

59 *Història de Muro* I, 197; II, 409.

60 ARM, S-1227, Prot., f. 20.

61 G. ALOMAR *et alteri*: *Història de Muro*, Mallorca, I, 1994, 190; ARM, Prot., A-61, f. 151 v. - 152; ARM, Prot., S-43, f. 213.

62 F. 50 v. i 142.

probabilitat és la "Villaseca" documentada⁶³ el 1232 com a rafal del terme de Palma; la mateixa que, amb la grafia *Villa sicca*, apareix com a denominació d'una alqueria a un document de donació⁶⁴ de 1253. La forma *villa sicca*, amb conservació de les geminades -ll- i -cc-, és una restitució etimològica llatina que no respon ni al català ni al romànic mallorquí.

Estava situada en el terme de *Catí*, i, d'acord amb l'escriptura de donació abans citada, confrontava amb l'alqueria dels hereus del fill de Bernat de Tarragona, el camins que duïen a Lluçmajor i a Capocorp, i l'alqueria de Bernat Vita. Resulta per tant adient el qualificatiu "seca" tractant-se d'una vil·la a terra ferma, però prop de l'extens aiguamoll de 3 o 4 km² que hi havia a l'actual Prat de Sant Jordi.

La delimitació permet identificar, amb bastant aproximació, els camins a Lluçmajor i Capocorp amb les actuals carreteres a Lluçmajor per s'Aranjassa i a Cala Pi per s'Arenal; és a dir, a una zona pròxima a l'aiguamoll i la mar, on es trobava, segons el *Liber Maiolichinus*⁶⁵, el camins que duïen a les "terres de boscs", els *rura nemoralia* que podrien al·ludir no a Algaida, com opinen A. Mut - G. Rosselló,⁶⁶ sinó a Lluçmajor.⁶⁷

E. VILAROJA

Vila Roia era una alqueria extensa (15 jovades), del terme de Pollença, que en el *Repartiment* correspongué a Joan Xico i a Trovars "e de la media Tovarçii dona lo Senyor Rey iii jo- an Martí Suaritz".⁶⁸ Més endavant cita el *Repartiment* una altra segregació de la primitiva vil·la, de tres jovades, com una de les parts del lot de l'Infant de Portugal i dels seus;⁶⁹ aquest pic amb la grafia "Villaroya"; amb la mateixa grafia figura al llistat d'alqueries i rafals de la porció reial. Podem suposar, per tant, que la primitiva vil·la no tenia menys de 18 jovades, i de la seva importància ens parlen les múltiples segregacions fetes ja des del començament.⁷⁰

Sabem que confrontava amb el nucli medieval de l'actual Pollença, que conserva una porta de murada i un carrer amb aquest nom, a més d'un pou documentat⁷¹ el s. XVI; i gràcies a la compra⁷² d'aquesta alqueria per Deulosal el 1287, sabem també que *Vilaroia* arribava en aquella data a l'"honor de Boquer".

La presència romana a l'indret ve determinada per la límitrofe Bóquer

⁶³ D'acord amb la *GEM*, s.v.

⁶⁴ Publicat per LI. PÉREZ; B. COLL: *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca*, 100, núm. 229.

⁶⁵ *Lib. IV, in fine*.

⁶⁶ *La "Remenbrança..." de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, 62, not. 56.

⁶⁷ Circumstància que corroboraria l'ascendència llatina d'aquest topònim.

⁶⁸ *Còdex català*, f. 7 r., llatí, f. 5 v. Aquest Martí Suaritz és amb tota probabilitat el mateix que rebé del rei dues jovades de l'alqueria *Montegellos*, i altres 8 de l'alqueria *Axorca*.

⁶⁹ *Còdex català*, f. 37 v., 116.

⁷⁰ R. ROSSELLÓ: *Aportació a la història d'Alcúdia. El segle XIII*, anys 1256, 1259, 1275, 1285, 1286, 1298, 300.

⁷¹ D'acord amb la *GEM*, s.v.

⁷² ARM, ECR, 16, 87 v.-88.

III. DERIVATS DE *VILLA*: *VILELLA*

A. SANTA MARGALIDA

Tenim constància de l'existència d'una *Vilella* a Santa Margalida gràcies a un interessant document⁷³ de prestació d'homenatge de 1272, referenciat per primera vegada per R. Rosselló Vaquer,⁷⁴ en el qual Pere Sa Torre, cavaller, reconeix tenir en feu del comte d'Empúries les alqueries de *Larconum*, *Vilella* i *Vernissa*.

No he trobat, a la documentació consultada, cap altra referència ni a aquesta *Vilella* ni a una altra de les alqueries, *Larconum*; *Vernissa* ha subsistit com a topònim fins als nostres dies. Aquesta absència de documentació ha fet pensar que ambdues alqueries s'integraren a la cavalleria que prengué el llinatge dels primers propietaris, la Torre, topònim que ha perviscut fins ara i del qual es conserva documentació que permet esbossar, tot i que en traç discontinu, la línia de propietaris fins a temps molt moderns, irrellevants als nostres efectes.

Ja hem vist que *Vilella* va correspondre al comte d'Empúries, i que la tenia en feu Pere sa Torre; la prestació era d'un cavall armat. El 1316 era encara d'un sa Torre, Guillem,⁷⁵ i el 1474 era de Pere Molines i la seva muller Joaneta, que la vengueren a Miquel Bennasser; "Sa Torre" passà a ser coneguda com a "Torre d'en Bennassar". De Miquel Bennasser passà la propietat, el 1504, a Pere Bennassar, que la permutà el 1509 amb Lluçia de Tornamira; aquest esdevindrà definitivament propietari el 1510, després d'una amigable composició amb els Santmartí, senyors directes de la cavalleria de Lloro, alodial de sa Torre.⁷⁶ Un fill de Lluçia de Tornamira, també Lluçia, el 1573 donà la possessió a la seva filla Elisabet *propter nuptias* amb Domènec o Domingo d'Olesa;⁷⁷ consta⁷⁸ la capbreuació d'Elisabet de Tornamira el 1580 i el 1594.

Aquesta documentació permet situar amb aproximació sa Torre en el s. XVI entre les possessions del Puig Blanc, Castellet, la Sèquia Reial, Son Flor (l'antiga Loro) i Alicantí;

⁷³ El document es troba actualment a Toledo (Archivo Ducal de Medinaceli, Secc. Ampurias, leg. 43, nº 5818), i diu així a la part expositiva:

1272, vº Kal. Nov (Octubre, 28)

Sit omnibus notum quod ego Petrus de Turre de maioric. miles confiteo et recognosco vobis dno. hugoneti dei. gr. Impur. comiti quod teneo per vos et debeo tenere ad feudum tres alcherias meas quas habeo in terra. maioric. videlicet larconum et vilelam et vernissa cum eorum pertinentiis et tenedonibus per quibus sum et debeo ut homo vr. et vassallus et facio inde vobis homagium in presenti ore et manibus comendatus promittens vobis quod ego ac mei faciemus semper vobis et vestris servitia consueta p. dictis alcheris insuper iuro per deum et eius sancta iiii evangelia meis manibus tacta predicta atendere et complere actum est hoc vº kal. nov. anno dni. MºLXXº secdo. S+n p. de turre antedicti affirmo et iuro. Testes huius rei R. de pedardello et berengarius de monte lauro et arnaldus de basso et iacobus de santo. Martino milites et plures alii.

⁷⁴ G. ALOMAR *et alteri*: *Història de Muro*, I, 193.

⁷⁵ *GEM*, s. v.

⁷⁶ ARM, T-459, Prot., f. 35 v.-38 v.

⁷⁷ ARM, B-362, Prot., f. 11.

⁷⁸ ARM, A-61, Prot., f. 97 i 104.

en el s. XVII sa Torre apareix representada a un preciós mapa de Santa Margalida,⁷⁹ molt a prop del nucli urbà,⁸⁰ encara que separat d'ell per la Síquia Reial.

És possible, a les hores, formular la hipòtesi que *Vilela* formà part de sa Torre, atès que aquella era propietat de Pere sa Torre, i la possessió de dit cavaller rebé el nom de sa Torre; però això no resulta del tot conclouent. No sabem per què *Vernissa* apareix individualitzada respecte a sa Torre i no així *Larconum* i *Vilella*, ni si, efectivament, ambdues formaven part de la cavalleria de sa Torre, a on estaven situades, ni si pot ser que la línia de separació estigués a la Síquia Reial.

B. SINEU

Bilela és el nom d'un rafal de 6 jovades del *djuz* de *Sixneu* que en el Repartiment⁸¹ correspongué a "G. A. de Saragossa", inicials que a la transcripció del *Llibre del Repartiment* que féu J. M. Quadrado figuren⁸² com a *Guillermo Arnaldo*.

Sembla que és aquest el rafal al qual es refereix J. Mascaró Pasarius quan afirma⁸³ que "l'antic nom de la possessió de son Joan Arnau i son Marron" és el de "rafal *Bilela*". La coincidència en la qualificació com a rafal, la situació molt propera a Sineu (encara que avui pertanyen al terme de Lloret) i la igualtat entre el llinatge del cessionari, "Arnau", i el nom de l'actual possessió, "Joan Arnau" així ho indiquen.

D'aquesta manera, la *Bilela* del *djuz* de Sineu devia estar situada entre aquestes dues possessions. Amb tot, la qüestió no resta del tot clara, perquè a la veu "son Joan Arnau"⁸⁴ D. Ferrà Pons i Mascaró Pasarius afirmen que es tracta de l'antiga *Benidurri*, (que al Repartiment correspongué al mateix cessionari que *Bilela*), i a la veu "son Marron" afirmen⁸⁵ que aquesta finca figurava al Repartiment com a alqueria *Binitaref*, que correspongué a Ponç Arnau; això no obstant, tant el *Còdex llatí* com el *Còdex català* senyalen que *Benitaref*, rahal de 9 jovades, correspongué a Domingo Clavell (7 jovades) i al rei (2 jovades, que les cedí a Berenguer de Sant Melio).

Més envant, segons els mateixos autors, els Arnau repartiren les seves terres en tres parts: una la que correspon a l'actual *Binitaref*, altra Son Joan Arnau i la tercera son Marron, del qual precisen que antigament era *Bilela*.

D'acord amb aquestes notícies, i més concretament, s'ha de situar *Bilela* entre son Joan Arnau, l'antic *Benidurri* i *Binitaref* (nom conservat a l'actual toponímia). El fet de correspondre *Benidurri* al mateix cessionari que *Bilela*, en el Repartiment, d'estar relacionades ambdues propietats una a continuació de l'altra (de manera que probablement eren contigües), així com el fet de compartir el mateix llinatge "Arnau" tant els senyors d'aquestes terres com el cessionari del Repartiment (posant que les inicials "G. A."

⁷⁹ *Mapa de la vila de Santa Margalida*, a cura d'A. MAS, Sta. Margalida, 1997.

⁸⁰ Pròpiament entre el nucli urbà de sta. Margalida i les actuals cases de sa Torre hi ha aproximadament 1,5 km. en línia recta.

⁸¹ *Còdex llatí*, f. 8 v. i *Còdex català*, f. 11 r.

⁸² J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1858, II, 169.

⁸³ *GEM*, s. v.

⁸⁴ *GEM*, s. v.

⁸⁵ *GEM*, s. v.

corresponguin a "Guillem Arnau") fan versemblant que *Bilela* estigués situada a la part occidental i molt a prop del poble de Sineu.

C. SANT JOAN

En realitat, la *Bilela* del *djuz* de *Sixneu* que apareix al repartiment podria haver estat situada no vora l'actual Sineu sino vora el poble veí de Sant Joan, on es trobava una "Valella" ben testimoniada per documentació antiga i moderna.⁸⁶ Així, el 13 de juny de 1351 *Dominicus Bausani* (és a dir, Domènec Bauçà) de Sant Joan acudí a presència de Pere IV, al·legant que els seus avantpassats reberen, en la conquesta de Mallorca, l'alqueria *Vilela*, sota jurisdicció episcopal, i demanà seguir en la pacífica possessió de dita finca.⁸⁷ El 20 de desembre del mateix any, Pere de Tàrrega i Joan Janer, delegats reials, reconeixen la jurisdicció episcopal sobre *quadam alqueria vestra, quam in dicta Parrochia habetis per allodium franchum, vocata Vilella*.⁸⁸

La possessió degué continuar en mans dels Bauçà, perquè el 13 de desembre de 1638 Rafel Bauçà, donzell, capbreuà un alou sobre *una pocessio dita Villela, scituada en lo terme de Sant Juan de Sineu, tenguda en alou propi y affrontada una part ab la poss°. dita Maja, del Mag. Pere Gual, y de altra part ab poss°. dita Sollanda, dels hereus del Mag^{ch}. Mⁿ. Matheu togores, donsell, y per les restants parts ab la sobre dita poss°. del dit Nadal* [per Rafel] *Bauça*. Aquest Rafel Bauçà havia adquirit la propietat per donació del seu avi, del mateix nom, i aquest, a la vegada, per transacció amb Pere Bauçà (1545); el propietari més antic que se cita al capbreu⁸⁹ és un altre Rafael Bauçà, de 1537.

Anys més tard, a un capbreu⁹⁰ de 1683, Antoni Company manifesta posseir una peça de terra de pertinences de la possessió *nunc vocata lo Pujol, antiquitus vero Vilella*.

La situació de Valella, i la seva delimitació en el s. XVII queden resoltes amb la documentació citada: el Pujol formava part d'aquesta possessió, que confrontava amb Maià i Solanda.

Quina devia ser la delimitació exacta al temps del Repartiment, és qüestió que, naturalment, no podem saber. Però ja Ramon Gayà, que transcriví i publicà la resolució dels llegats reials respecte de la naturalesa jurídica de la possessió, deia des de les línies introductòries que, tot i que documentalment no pot localitzar-la, era veinada de l'alqueria sobre la qual es fundà Sant Joan: *la tradición nos dice que era vecina de la de Alhamar, cuna*

⁸⁶ Agreeesc la documentació que m'ha proporcionat R. Rosselló Vaquer.

⁸⁷ R. ROSSELLÓ VAQUER: *Sant Joan, segles XII-XVI*, Sant Joan, 1985, 94.

⁸⁸ Document transcrit per R. GAYÀ: *Documenta*, (1941-1947), Palma de Mallorca, 1966, 122-127. L'original es troba a l'Arxiu Catedralici de Mallorca (ACM) 15620, Caixa 8, 5, 14.

⁸⁹ ARM, ECR, 1148, f. 54.

⁹⁰ ARM, M-983, Prot., darrer plec. A altre protocol apareix la forma "Valella" (ARM, Prot., M-2193, f. 143).

*de las de nuestro pueblo, según afirman graves historiadores.*⁹¹ *Las casas de la Alqueria parece que se levantaban sobre un montículo al SE de Consolación.*

D. ESPORLES

Es conserva documentació antiga que testimonia l'existència, a Esporles, d'una *Vilella*.

Ja a la *Remembrança* de Nunó Sanç figura⁹² a Esporles, sense cap especificació sobre el tipus de propietat que és, *Billela, profeit e laurazon, VIII joades*. Es tracta, sens dubte, de la mateixa alqueria que apareix com a un dels límits d'Alpich (més tard "sa Granja") a la donació que féu el 10 de juny de 1233 el comte Nunó Sanç a l'abat de Poblet per edificar un monestir cistercenc.⁹³ El 22 d'agost de 1239 Nunó Sanç dóna a l'Església i Bisbat de Mallorca, entre altres rahals i alqueries que Alaman de Sadoa tenia en feu a la vall d'Esporles, *bilela*, de 8 jovades.⁹⁴

Si l'existència d'aquesta *Vilella* queda ben provada, la seva situació no consta amb precisió ni en aquesta documentació ni en la que infructuosament he consultat. Únicament tenim, a la donació d'Alpich abans esmentada, la notícia que aquesta alqueria limitava *ab oriente in alqueria que dicitur Vilela*.

Malgrat tot, podem conjecturar que si *Vilela* era contigua a Alpich i n'estava a l'est, havia de situar-se a l'oest d'Esporles i, més precisament, al noroest, confrontant amb les alqueries de Valldemossa, ja que més al sur es trobaven Son Tries (l'àrab *Alcàsser*) i altres alqueries identificades, cap d'aquestes *Vilela*.

E. SELVA

Al Repartiment correspongué a "Barul" i a "Betxayro" i a "Perera de Manresa" l'alqueria *Bilela*, de 12 jovades, al *djuz d'Inkhan*.⁹⁵ Tradicionalment s'ha identificat aquesta *Bilela* amb "Valella", topònim que designa, a més d'un barri de Selva (on una plaça en recorda el nom) una font, situada al migjorn de la vila, vora son Bonet i can Cabrera. El mot sens dubte procedeix de *Vilella*, però no resulta clar que sigui precisament la *Bilela* del Repartiment; com veurem més avall, també a Inca hi havia una *Vilella*.

De la *Vilella* de Selva hi ha documentació no primerenca, però sí antiga, a més, naturalment, de la moderna. Així, el 1392 es fa relació dels consellers de la parròquia de Selva. Entre els diferents nuclis de població s'inclou "lo puig Villala", nom que, un poc més envant, apareix grafiat "lo puig *Vilella*". Pocs anys després, el 1398, es regula el número de consellers del terme municipal, i n'esmenten els nuclis de població: el "puig de

⁹¹ A José Mª Quadrado, en efecte, trobam l'escueta referència, en parlar del rafal *Alahmar. el rojo. dícese que en su terreno se fundó la villa de Sant Juan (Historia de la Conquista de Mallorca, Palma, 1950, 467)*.

⁹² Edició a cura d'A. MUT; G. ROSSELLÓ: *La "Remembrança..." de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, 136, núm. 310.

⁹³ J. MORA; L. ANDRINAL: *Diplomatari del monestir de sta. Maria de la Real de Mallorca*, Palma, 1982, 186, núm. 6; també el núm. 15.

⁹⁴ M. ROTGER; J. MIRALLES: "Cartulario del primer obispo de Mallorca", *BSAL*, XIII, 1910, 65-67.

⁹⁵ *Còdex català*, f. 4 v.

Vilela", "camarata", "Manchor", "benimala", "caymari", "massanella", "beniamar" i "Moschari".⁹⁶

La primitiva alqueria sofrí, al llarg dels temps, diferents fragmentacions. Damià Ferrà Ponç documenta⁹⁷ el 1581, al lloc de Valella, un rafal "Valella de'n Capó"; el 1776 (2 de setembre), Vicens Cañellas estableix a Joan Satre, alias "Bresca", cases i tafona amb porció de terra contígua, situades a la vila de Selva, "a la part de Valella", límitrofes amb diferents cases i amb el "camí públic de Selva a Ciutat".⁹⁸

Donada la pervivència actual del topònim, que designa un dels tres barris en què tradicionalment s'ha dividit Selva,⁹⁹ no és necessari insistir respecte de la seva naturalesa urbana.

F. INCA

La *Bilela* del *djuz d'Inkhan* podria haver estat no a Selva sinó a Inca, on es troava una altra *vilela* que he documentat per primera vegada el 1316, a la venda d'un "pati" situat a la porció que un temps fou de la Casa del Temple; entre les fites, el *camino publico p<er>. q<uem>. itur in villam Inche, apud Vilelam*. Curiosament és també la primera documentació¹⁰⁰ que a hores d'ara tenim del camí de Valella, al qual em referiré més endavant. Tot i que la referència no és prou indicativa per localitzar *Bilela*, almenys ens situa ja l'alqueria en el terme municipal d'Inca, prop d'un dels camins d'accés al nucli urbà.¹⁰¹

Més reveladora resulta la ubicació que ens dona una altra cita, de mitjans segle XIV: la venda,¹⁰² el 4 d'agost de 1352, per Guillem Joan d'Inca, d'unes cases amb pati de terra situades *in exitu ville Inche, in loco vocato Vilela*. Queda clar, per tant, que *Vilela* ocupava un espai urbà a la sortida de la ciutat d'Inca, una rodalia que, al llarg d'aquesta centúria 13^a, es va establir i construint, segons es desprèn de les nombroses vendes de patis *ad edificandum domos*. Gràcies a aquests traspassos de propietat coneixem la delimitació aproximada entre els segles XIV i XVII.

Així, el 21 de febrer de 1364, Pascasiu Balelli (llatinització de Pasqual o Pascasiu Valella, molt probablement) i la seva muller Lucrècia, d'Inca, concanvien amb Jacobus Luppa (o Lupiri, a altres documents; Jaume Llobet, segons sembla), una peça de terra amb figueral, amb reserva d'una part de vinya, que abans havia estat de Raymundus Balelli, oncle patern de Pascasiu. La propietat confrontava amb el camí públic que va al Puig de Santa Magdalena, amb un torrent, amb l'honor de na Portella i amb una vinya que es reservava Pascasiu Valella.¹⁰³ Sabem que aquest propietat era precisament *Vilela* gràcies al fet que el 27 de març de 1597, Joana, muller de mossèn Thomàs Trobat, quan la

⁹⁶ ARM, E.O. 8, f. 12-13, i ARM, L.R., f. 18-18 v., respectivament. Agradeixo a R. Rosselló Vaquer l'amabilitat de proporcionar-me les referències.

⁹⁷ *GEM*, s.v.

⁹⁸ ARM, M-2193, Prot., f. 143.

⁹⁹ *GEC*, s.v. "Valella".

¹⁰⁰ ARM, ECR, 17, f. 159.

¹⁰¹ La preposició *apud* és equivalent, en aquest llatí notarial, a *ad*.

¹⁰² ARM, ECR, 19, f. 176 i següents.

¹⁰³ ARM, ECR, 18, f. 173-175 v.

capbreuà,¹⁰⁴ indicà de qui havia estat la propietat fins arribar precisament a aquesta permuta. La possessió rep el nom de "Valella" i confronta amb el camí públic que va a Sineu, el camí públic que va al Puig de Santa Magdalena, la "sequia real o torrent" i la peça de terra de Ge. Gali. El camí de Sineu amb tota probabilitat discorria amb el mateix traçat de l'actual carretera Inca-Sineu. El "camí del Puig de Santa Magdalena", és molt probable que sigui el camí del Rasquel, que actualment enllaça amb el centre d'Inca per l'actual avinguda dels Reis Catòlics i el primer tram de la carretera a Santa Margalida, i, a l'altura de s'Escorxador, enfila cap al Puig. La "peça de terra de Ge. Galf" sembla no haver deixat restes a la toponímia actual de la zona.¹⁰⁵ L'altra fita, la "sequia real o torrent",¹⁰⁶ no pot ser l'actual Sèquia Reial, perquè desplaçaria el límit exorbitadament cap al sud-est; ha de tractar-se del torrent d'Inca,¹⁰⁷ que neix a terres de Biniamar, passa per Mandrava, d'on pren el nom, entra a Inca avui soterrat davall la gran Via de Colom i, amb la denominació de torrent de Can Tabou, surt a la superfície passada l'actual carretera Palma-Alcúdia, discorre al llarg de l'actual carretera Inca-Llubí i desemboca en el torrent de Vinagrella o Muro.¹⁰⁸

Pel que fa al camí de Vilella, ja hem esmentat la documentació més antiga d'aquest camí, una venda del 1316. Al llarg de la centúria següent l'he pogut documentar diverses vegades.¹⁰⁹ Es tracta d'un camí amb un tram urbà; és a dir, un dels caps del camí era en realitat un carrer.

L'antic predi Vilella, en efecte, s'estenia fins al nucli primitiu de la població; des d'aquí sortia¹¹⁰ el carrer de Vilella,¹¹¹ Valella o de la Valella, via pública que coincidia amb l'actual de "can Valella", com ens demostren les delimitacions de cases situades en aquest carrer i que confrontaven amb la "travessa que va a Sant Francesc";¹¹² sens dubte, el mateix carrer que, gairebé un segle més tard, entre 1727 i 1731, i entre 1765 i 1795, s'ha convertit,¹¹³ ocasionalment, en "carrer de la Vadella" o "camí de la Vadella",¹¹⁴ potser per

¹⁰⁴ ARM, Capbreus, 113, f. 25 v.

¹⁰⁵ Sols he trobat un G. Galf propietari d'un camp, que passà per compra a Bernat Malferit i, per tant, acabà engrossint el patrimoni dels Malferit. ARM, Capbreus, 113, f. 55.

¹⁰⁶ El terme "real" ha d'expressar aquí la propietat pública o reial, i, en aquest sentit, altres torrents o sèquies han tengut històricament aquest nom, i no sols la que avui coneixem com a Sèquia Reial.

¹⁰⁷ Agreec a G. Pieras Salom les facilitats que m'ha donat en la identificació d'aquests torrents.

¹⁰⁸ GEM, s. v.

¹⁰⁹ Així, la venda, el 14 de setembre de 1413, d'unes cases amb corral a Inca (ARM, ECR, 22, f. 141), o la que dugué a efecte Ponç Ramis el 20 de febrer de 1434 d'un figueral que té *in exitu ville Inche, in camino quo itur de dicta villa Inche apud parrochiam de Sineu, in puteo de Vilella*. Hi hem d'afegir l'aparició del *camino publico nuncupatum de valella*, i la referència, ja de les darreries del s. XV, a un "carrer de valella", segons recull G. PIERAS SALOM ("Notes d'Inca del segle XV", a *Dijous Bo*, 1982).

¹¹⁰ Sortida d'Inca, més que no arribada, si hem de fer cas de la documentació antiga. El punt de destí no era, en aquest sentit, rellevant.

¹¹¹ Com es pot veure en la representació hipotètica del nucli urbà d'Inca en el s. XIII, realitzada per A. FERRETTJANS, *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV*, Inca, 1990, 86 i 87. En concordança, tenim documentat l'honor dels Belilli (molt probablement, com s'ha vist, el Valella), vora la plaça o el call de la ciutat. Així la venda, en 1356, per Pasqualis Belill, de cert hospici situat a la plaça d'Inca (ARM, ECR, 19, f. 312-312 v.).

¹¹² ARM, Capbreus, 913, f. 51.

¹¹³ ARM, Capbreus, 914, f. 5, 5v., 7, 15, 15 v., 52 v. etc., i ARM, Capbreus, 915, f. 23, 43 v., 44 v., 58 v. etc., respectivament.

¹¹⁴ Que és la denominació utilitzada oficialment per la Conselleria d'Obres Públiques als seus mapes i que seria necessari corregir per l'etimològicament correcta "Valella".

influència del veí “carrer dels Bous”,¹¹⁵ a part d’altres corrupcions (com¹¹⁶ la de “carrer de la Varella”).

Des del nucli urbà la via es perllongava vers el pou de Varella, sense, pel que es veu, una diferenciació¹¹⁷ clara, en aquest primer tram, entre el carrer i el camí. En el s. XVI, i sobretot a mitjans s. XVII, semblen utilitzar-se indistintament¹¹⁸ les denominacions “carrer públic de Varella”, “carrer públic del pou de Varella”, “camí de Varella”, “camí del pou de Varella” o altres expressions semblants (com “via publica dita la Varella”), denominacions que trobam per tot arreu en els capbreus que es feren¹¹⁹ entre 1639 i 1660.

Coneixem la ubicació d’aquest pou de Varella, un pou certament important, perquè estava vora un nus de comunicacions i perquè d’ell sortia, antigament, una sèquia, segons ens confirma la delimitació¹²⁰ d’una finca mitjançant la “sèquia que ve del pou de Varella”. El pou de Varella estava situat al final de l’actual avinguda dels Reis Catòlics, a la confluència de la carretera Palma-Port d’Alcúdia amb la que condueix a Santa Margalida.¹²¹ Podem pensar, per tant, que el primer tram del camí de Varella, que discorria des del centre històric fins al pou, tombava, en algun punt, cap a l’actual avinguda del Rei Jaume. A partir del pou el camí continuava, bordejant per la part sud “lo Cos de la Oca”, com ens testimonia¹²² abundant documentació del XVII i del XVIII. Des d’aquí, el camí corria per un tram aproximadament paral·lel a la carretera Palma-Alcúdia i passava per son Gaià.

La denominació del carrer és, oficialment, “de can Varella”, família de molta importància a Inca que durant llarg temps posseï el predi (“l’honor de Varella”) del qual prengué el nom, i de la qual és molt freqüent trobar algun membre¹²³ a compres i vendes dels s. XIV i, sobretot, del XV. Això no obstant, la congruència amb la realitat històrica exigeix la supressió de “can” per adaptar el nom al topònim del qual procedeix i no a l’antropònim.

G. SANT LLORENÇ DES CARDASSAR

Vieylla, amb un punt sobre la i grega, és el nom d’una alqueria de Sant Llorenç des Cardassar que documenta R. Rosselló Vaquer¹²⁴ el 1284, data en la qual Bernat Pardine i la seva muller Saura venen a Pere Llorenç dita alqueria, amb el rafal de Pere Bernat i l’alqueria

115 Per exemple, el capbreu d’unes cases al carrer de Varella, a la part del convent de Sant Francesc, que confronten amb carrer “quí va a Sant Francesc” i “travessa qui va al carrer del bous”, a ARM, Capbreus, 914, f. 95 v. i altres.

116 A ARM, Capbreus, 914, f. 29.

117 Com demostren les nombroses confusions entre el carrer de Varella i el camí del pou de Varella. En aquest sentit, ARM, Capbreus, 915, f. 55 v., i el capbreu d’unes “cases i corral situades dins dita vila en el carre qui va en el Pou de Varella”, f. 51 v.

118 Per exemple, la delimitació d’unes cases amb el “carrer qui va en el Pou de Varella” i el “carreró per el qual se va a Sant Francesc” (ARM, Capbreus, 915, f. 55 v.) fa segura la identificació del carrer de Varella amb el camí del pou de Varella.

119 ARM, Capbreus, 913, f. 3, 10, 11, 23, 37 v. etc.

120 ARM, Capbreus, 914, f. 36 v.

121 G. PIERES SALOM: “El problema de l’aigua a Inca, en el període 1849-1850”, 104, *1 Jornades d’estudis locals*, Inca, 1994.

122 ARM, Capbreus, 913, f. 37 v.-38, 50 v.; en el s. XVIII, ARM, 915, f. 12 v.

123 El llinatge “Varella” apareix “llatinitzat”, durant aquests segles, amb la forma “Balilli”. És molt possible que les grafies “Balil”, “Balill”, “Balell”, també freqüents (A. FERRETJANS LLOMPART: *Demografia d’Inca en el primer terç del segle XIV*, 191) en siguin simples variants.

124 R. ROSSELLÓ: *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, 89-90.

Pocafarina. Els límits són: un torrent que surt de la font den Payllissa i va en línia recta a la mata den Ballester; de la mata den Ballester al Puig de Pocafarina, i a l'honor de Traves.

No tenim altres dades per a la localització de *Vieylla* que la proporcionada per aquest document, no tant quan assenyala els límits com quan uneix en un sol conjunt aquesta alqueria amb la de Pocafarina, topònim que sí ha perviscut.

Pocafarina es troba actualment a poc més de 3 km. en línia recta de Sant Llorenç des Cardassar, i el Coster de Pocafarina a uns 2 km., molt a prop, per tant, d'un nucli urbà. *Vieylla* pogué estar situada entre Pocafarina i Sant Llorenç, o, fins i tot comprendre Pocafarina. El problema és que es coneix poc la situació de les alqueries àrabs de la zona, i no podem saber vora quin nucli de població hauríem de col·locar l'antic *Vieylla*, tot comptant que es tracti d'una *Vilella*.

RESUM

El present treball és un estudi d'alguns topònims, composts i derivats de *villa*, que apareixen en el *Llibre del Repartiment* i documentació primerenca del regne de Mallorca, com a *Vilanova*, *Vilaroja*, *Vilalba*, *Vilaseca*, entre els composts, i *Vilella*, sobretot, entre els derivats. Dins la forçosa relativitat en què ens movem, i a títol d'hipòtesi, es localitzen cronològicament aquests topònims, que pertanyen al romànic mallorquí, se'n precisa el significat destriant la realitat a la qual es refereixen (que és el "vil-la" en el cas dels composts i "raval" en el cas del derivat), i se'n determina la situació. L'estudi consta, a més, d'un Annex en el qual es recullen les notícies, publicades o inèdites, relatives a aquests termes, que han servit de base per a l'elaboració de les hipòtesis de treball.

ABSTRACT

This study is about toponyms, compounds and derivatives of the word *villa*, that appear in the book *Llibre del Repartiment* and about former documentation of the kingdom of Mallorca, e.g. *Vilanova*, *Vilalba*, *Villasicca*, *Vilaroja* (these are compounds) and *Vilella* (a derivative). If we take into account that this is a hypothesis, I think these toponyms are chronologically situated in the Majorcan Romanesque Period and their meaning is defined according to their own reality which is farm in the compounds and suburb in the derivative, and then their situation is located. This study has also got an appendix where you can find some notes, either published or unpublished, about these words on which I have worked out my hypotheses.

LAS PENAS EN EL DERECHO HISTÓRICO DE MALLORCA.

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ

I. Consideraciones generales.

La pena es la consecuencia que el Derecho apareja al delito. Salvo en aquellos casos en que el delito es objeto de composición pecuniaria o de remisión graciosa, el juez impone mediante sentencia un castigo a la persona a quien se atribuye la responsabilidad de la comisión. Las penas se establecen de acuerdo con diversos principios que examinaremos a continuación.

I. 1 El principio de Personalidad.

El principio de personalidad de la pena es asumido en el sistema jurídico mallorquín a partir de la carta de población de 1230. La pena sólo se impone a quienes se puede imputar algún grado de participación en el delito; no puede recaer sobre los parientes o vecinos del responsable, por el mero hecho de serlo, como ocurría en algunos ordenamientos altomedievales. Se halla plenamente vigente el adagio romanista *nemo punitur pro alieno delicto*.¹

El capítulo 32 de la carta dispone que los condenados a pena corporal conserven sus bienes y puedan disponer de ellos en favor de sus herederos u otras personas.² De esta manera se elimina una consecuencia que el derecho romano ligaba inexorablemente a la pena de muerte.³

Sin embargo, desde el siglo XIV se introdujeron, con carácter excepcional, penas que afectaban a los derechos sucesorios de los parientes del reo. En 1346 Pedro IV introdujo la pena de confiscación de bienes para castigar algunos delitos de lesa majestad. Asimismo desde el siglo XVI, pese a las protestas de los jurados del reino, se impone la pena de demolición de casa para castigar el encubrimiento de bandoleros y la resistencia a los oficiales reales. En este caso, la pena no sólo afecta a los parientes del reo sino que puede suponer un quebranto económico para los posibles fideicomisarios y censalistas que tengan intereses sobre los inmuebles. Los juristas Canet y Mesquida, en su proyecto de

---

¹ Un raro ejemplo de responsabilidad vecinal constituye la disposición de Jaime II de 1309 que castiga a quienes hagan fuego en el campo sin licencia del baile con una multa de 10 £ que, en caso de que no se averigüe el culpable, se deberá repartir entre todos los habitantes de la parroquia (A. PONS PASTOR, *Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca*, II, Palma, 1934, 53). La disposición es excepcional. La responsabilidad colectiva por los daños clandestinos, fundamentada en una falta de vigilancia por parte de la comunidad, fue frecuente en Francia hasta mediados del siglo XIV (J.-M. CARBASSE, "La responsabilité des communautés en cas de méfaits clandestins dans les coutumes du Midi de la France", en *Diritto commune e diritti locali nella storia dell'Europa*, Milan, 1980, 139-152).

² E.K. AGUILÓ Y AGUILÓ, "Franqueses y privilegis del Regne", *BSAL*, V, 47.

³ D. 48, 20, 1 : *Damnatione bona publicantur cum aut vita adimitur, aut civitas, aut servilis conditio irrogatur*.

recopilación de 1622, proponen la supresión de esta pena, por considerar que muchas veces recae sobre inocentes.⁴

En general, los delitos no tenían otras consecuencias para los parientes que las meramente económicas, aunque no faltan testimonios de algunas transgresiones. Juan II, en mayo de 1463, tuvo que prohibir tajantemente que los ascendientes fuesen detenidos por los delitos de sus descendientes, para reprimir los abusos introducidos en este punto por los oficiales regios.⁵

El principio de personalidad se conculca asimismo respecto a los delitos de lesa majestad de mayor gravedad. Así, la sentencia dictada en 1523 contra Joanot Colom, cabecilla de la Germanía, dispone la *capitis diminutio* de su familia hasta la cuarta generación, quedando inhabilitados para el ejercicio de cualquier oficio u honor.⁶

La responsabilidad penal colectiva sólo se da respecto a los delitos cometidos durante una insurrección popular. Este sentido tiene la multa de 150.000 £ impuesta por Alfonso V a la Universidad de las villas foráneas en 1454 como contrapartida del indulto general por los delitos cometidos durante el Levantamiento. Asimismo la comunidad foránea tiene que satisfacer la indemnización por los daños causados a los bienes de los ciudadanos y payeses leales durante la revuelta.⁷ Tal medida entrañó consecuencias injustas, pues diluida la responsabilidad, se produjeron abusos de los que se quejaban los síndicos foráneos en 1458.⁸

El principio de personalidad no impide tampoco que los jueces lleven a cabo transacciones como la pactada en 1626, que libera a Antoni Busquets de Puigderrós de la pena de servicio en la fortaleza de Cabrera, a cambio de que la cumpla su hijo.⁹

I. 2 La heterogeneidad de las penas.

En Mallorca rige el principio de heterogeneidad de las penas, pues las que se imponen son de naturaleza distinta al mal causado por el delito. La pena de talión -ojo por ojo, diente por diente- que en sentido propio sólo es adecuada para los delitos corporales, no se prevé en ningún caso. Sin embargo, algunas penas tienen carácter reflectante pues castigan en el miembro corporal que ha delinquido. Es el caso de la mutilación de lengua prevista para el falso testimonio -*ut sic in membro per quo delinquerit equissime puniatur*-¹⁰ y las de correr la villa con la lengua clavada, que se apareja a la blasfemia, o con el miembro viril clavado, a ciertos delitos sexuales.

⁴ A. PLANAS ROSSELLÓ, *Recopilación del Derecho de Mallorca. 1622. Por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*, Palma, 1996, 230.

⁵ A petición de los síndicos foráneos el monarca ordena que *patres aut alios ascendentes pro filiorum vel aliorum descendentium nec alios non culpabiles pro aliorum quovis sanguinis nexu coniunctorum criminibus, excessibus seu delictis capiatis, arrestetis vel alias quovismodo vexetis seu agravetis neque capi, arrestari, vexari seu agravari permitatis* (ARM., LR. 70, ff. 98v-99).

⁶ A. CAMPANER Y FUERTES, *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Palma, 1888, 296.

⁷ ARM., LR. 64, ff. 1, 2 y 22. A. SANTAMARÍA, "Alfonso el Magnánimo y el Levantamiento foráneo de Mallorca", en *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo*, Barcelona, 1960, 65-138.

⁸ Según los síndicos, las víctimas de los daños compraban falsos testigos, incluso entre quienes habían participado en los hechos, para que exagerasen el valor de lo destruido, diciéndoles, por ser insolventes: *que us va a vós, lo Sindicat pagarà* (J.M. QUADRADO, *Forenses y ciudadanos*, Palma, 1895, 382).

⁹ ARM., AA. 232, ff. 79v-80.

¹⁰ P.A. SANXO I VICENS, *Antics privilegis y franqueses del regne. Regnat de Jaume III*, Palma, 1911, 27.

El criterio talional fue introducido tardíamente y limitado a algunos delitos de falsedad. Cuando en 1334 Jaime III dispuso que los denunciadores calumniosos fuesen castigados según las circunstancias del caso, los jurados solicitaron al monarca que excluyese expresamente la pena de talión, por ser contraria a las franquicias de Mallorca.¹¹ Dicha pena fue introducida por Juan I en 1394 aunque limitada exclusivamente a quienes acusasen de falsedad a notarios o escribanos y no pudiesen probar su acusación.¹² La generalización del criterio talional para castigar la acusación falsa tuvo lugar en el siglo XVI. En 1519 el General Consell solicitó a los reyes Carlos y Juana que se condenase a los denunciadores y acusadores falsos a la pena que hubiese correspondido al acusado y al pago de las costas, si éste resultaba absuelto. Los monarcas dispusieron que se observase lo establecido por el Derecho Común.¹³ Asimismo, desde finales del siglo XVI los edictos de los gobernadores adoptaron este criterio para castigar el delito de falso testimonio en causa penal, de forma que se impone la pena a la que hubiese sido condenado el imputado.¹⁴

I. 3 El principio de proporcionalidad.

En la legislación y la jurisprudencia se advierte una tendencia a que las penas estén proporcionadas con la gravedad del delito. El principio de proporcionalidad aparece formulado expresamente en las sentencias de la curia del Lugarteniente General.¹⁵ Razones de política criminal dan lugar a que determinados delitos sean castigados con penas muy rigurosas, no tanto por el especial reproche moral que provocan tales conductas, cuanto por el daño social que representa su frecuencia. Así se señala que *en les parts hont se frequentan los delictes se deguen auumentar las penas per aquells*.¹⁶

La severidad de las penas deja un escaso margen a la proporcionalidad. Puesto que la pena de muerte se apareja a delitos de distinta gravedad, la proporción se observa mediante la forma de ejecución y las penas accesorias. Los edictos de los virreyes acusan desproporciones manifiestas y muy defectuosas técnicas de graduación. Tales arbitrariedades son objeto de protesta por parte de los jurados del reino. En 1547 impugnaron cierto edicto que aparejaba la pena de mutilación de mano a toda agresión en la que se produjese sangre, invocando la necesidad de que las penas estuviesen proporcionadas a la gravedad de los delitos: *las leys romanes, ab las quals la maior part dels prínceps cristians governen los vasals y súbdits, disposen que las penas imposadores per los delictes deuen esser comensurades ab los diits delictes, amonestant los jutges que ni per severitat ni per remisió se aparten de la pena al crim convenient*.¹⁷ Lo cierto es que muchas veces las severas penas previstas en los edictos se establecían con la intención de atemorizar, pero con la previa conciencia de que no iban a ser rigurosamente aplicadas. Así lo expresa muy claramente el virrey Cervelló en 1547 en su contestación a los jurados del reino: *Acustume's algunes*

¹¹ ARM., LR. 8, f. 117 = Ap. doc. 1.

¹² ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 136v. A. PLANAS ROSSELLÓ, *El Proceso penal en el reino de Mallorca*, Palma, 1998, 149.

¹³ ARM., *Llibre de n'Abelló*, f. 166. A. PLANAS ROSSELLÓ, *El Proceso penal...*, 166.

¹⁴ E. FAJARNÉS, "Edicto del virrey Don Luis Vic y Manrique (1584)", *BSAL*, XXIII, 396 (cap. 33); J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones del virrey D. Hernando de Zanoguera" [1598], *BSAL*, XL (1984), 221 (cap. 36); F.J. TORRES, *Edictes reials*, Mallorca, 1628, 51 (cap. 82); A. CARDONA, *Edictes reials*, Mallorca, 1634, 17 (cap. 75); J.F. CEBRIÁN, *Edictes reials*, Mallorca, 1671, 44 (cap. 70).

¹⁵ Sentencia de 27 de agosto de 1550: *In viam iuris, penam est cum delicto commensuranda* (ARM., AA. 237, f. 117v).

¹⁶ Edicto del virrey Doms de 15 de febrero de 1580 (J. RULLÁN, *Historia de Soller*, Palma, 1877, I, 862).

¹⁷ ARM., AH. 5976, pieza 7 / 36, f. 2; AA., II / 29, f. 5.

*voltes posar penes y fer semblants edictes, més a terror que per altre effecte, e fer estar a rol.lo los mals hòmens e reprimir la audàcia de aquells, estant en mà de Sa Senyoria moderar las penas segons la contingència del fet y la qualitat del cas.*¹⁸

La adecuación de las penas a la gravedad de los delitos se lleva a cabo por los jueces haciendo uso del arbitrio que les concede la propia legislación.

I. 4 La arbitrariedad de las penas.

El derecho no determina de forma taxativa las penas que deben ser impuestas para castigar los delitos. En la época medieval frecuentemente se prohíben determinadas conductas con la fórmula *sots pena de cos e de haver*, que permite a los jueces sancionar las contravenciones discrecionalmente con las penas corporales o pecuniarias que consideren oportunas. Asimismo, la recepción del derecho romano, a través de los textos de Ulpiano, proporcionará un eficaz fundamento al arbitrio judicial.¹⁹

En la época moderna los edictos de los gobernadores suelen dejar un amplio margen a la discrecionalidad del juez para la determinación de la pena. Es frecuente encontrar textos que aparejan penas como la de *esser clavada la mà al costell o bendeig temporal, a arbitre de sa Senyoria y Real Consell, o altres penes majors o menors*.²⁰ En otros casos, ni siquiera se establecen aquellas penas orientativas. Así, el Lugarteniente Gaspar de Marrades en 1550 dispone que la transgresión de pactos de sacramento y homenaje sea castigada con penas arbitrarias *attès que pena certa e determinada no.s pot imposar per causa de la diversitat dels casos emergents, e per occasió de la diversitat de las qualitats e circumstàncies concorrens en las persones delinquents, iuxta les quals lo ànimo del iudicant se ha de informar e instruir per poder arreglar e iustificcar lo seu arbitre*.²¹

Pero, con carácter general, incluso respecto a aquellos delitos a los que los edictos aparejan una pena ordinaria precisa, el derecho contempla un mayor o menor rigor en su imposición de acuerdo con las circunstancias que concurren en cada caso. La responsabilidad del delincuente y la pena que le es aplicable se determinan de acuerdo con ellas. Los edictos prevén que los distintos delitos se puedan castigar con penas inferiores o superiores a la ordinaria, hasta la pena de muerte inclusive, según la diversidad de personas, hechos, tiempos, y otras circunstancias.²² Sin embargo, en el derecho histórico no existe un tratamiento general y sistemático de las circunstancias modificativas de la responsabilidad, de forma que su apreciación queda al arbitrio del juez.

El arbitrio judicial no supone necesariamente que los jueces dicten sus sentencias de forma arbitraria. Por lo general, las sentencias responden a una valoración rigurosa que el juez hace de las circunstancias que concurren en cada caso, aunque no faltan ejemplos de determinación de la pena por razones de oportunidad momentánea.

¹⁸ ARM., AH. 5976, 7 / 36, f. 7; AA., II / 29, f. 10.

¹⁹ B. SCHNAPPER, "Les peines arbitraires du XIIIe au XVIIIe siècle", *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XLI (1973), 237-277 y XLII (1974), 81-112.

²⁰ J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 223.

²¹ ARM., AH. 428, 22v-23.

²² E. FAJARNÉS, "Edicto del virrey Don Luys Vich", *BSAL*, XXIII, 472; J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 240.

Por otra parte, ya hemos indicado que muchas veces las penas ordinarias señaladas en los edictos no son proporcionales a la gravedad de delito, pues se señalan más para intimidar que para ser efectivamente impuestas. Por ello es frecuente que las sentencias atenúen el rigor de la pena ordinaria, sin fundamentarlo en las cualidades y circunstancias que concurren en el caso, sino simplemente en la disposición de ánimo del virrey, *volent usar més de misericòrdia que de rigor de justícia*.²³

El arbitrio judicial degenera en arbitrariedad a través de la concesión de composiciones pecuniarias que sustituyen a las penas corporales. Algunas disposiciones prohíben que se otorguen composiciones cuando se trata de delitos graves, otras las condicionan a que se haya obtenido el perdón de la víctima o sus allegados. Sin embargo, ambas reglas son objeto de transgresiones continuas.

I. 5 La graduación por defecto de prueba.

La graduación de la pena no depende exclusivamente de las circunstancias que concurren en el delincuente o en el delito, y que suponen una mayor o menor responsabilidad. En muchos casos se aplica una pena inferior a la ordinaria cuando no se consigue probar plenamente la culpabilidad del reo. Como señala Tomás y Valiente, se creaban de este modo situaciones intermedias entre la inocencia y la culpabilidad, pues la pena era atenuada en la sentencia condenatoria no porque se reconociese que la responsabilidad del delincuente era menor, sino porque la prueba de su culpabilidad era incierta.²⁴ La existencia de meros indicios da lugar en la mayoría de casos a una absolución de la cárcel, aunque no del crimen, pero no faltan sentencias que condenan al reo a una pena pecuniaria en virtud de presunciones, indicios o *conjecturas probabiles*.²⁵

En un intento de obviar los escrúpulos de los jueces a la hora de aplicar las penas ordinarias, los edictos de los gobernadores ordenan que se impongan no sólo en caso de que el inculcado haya sido sorprendido *in fraganti*, sino siempre que se haya podido probar su responsabilidad.²⁶

I. 6 Los fines de la pena.

Las penas persiguen dos finalidades básicas : el castigo o retribución del delincuente por el mal ocasionado y la intimidación del conjunto de la sociedad para prevenir la comisión de nuevos delitos. Los fines retributivos e intimidatorios se expresan perfectamente en los textos normativos cuando aparejan al delito un determinado castigo *quod sibi in penam cedat, et aliis in terrorem*.²⁷ Otros textos, como las sentencias de la Real Audiencia, moderan la cruda expresión *terrorem* y la sustituyen por *exemplum*.²⁸

²³ Un ejemplo en ARM., AA. 233, f. 9v.

²⁴ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal de la monarquía absoluta*, Madrid, 1969, 178.

²⁵ ARM., AA. 233, f. 137.

²⁶ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 471 (cap. 98); J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 239 (cap. 97); F.J. TORRES, *Edictes*, 80 (cap. 135); A. CARDONA, *Edictes*, 27 (cap. 126); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 74 (cap. 123).

²⁷ ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 136v; *Llibre de jurisdiccions i stils*, f. 176. A. PLANAS ROSSELLÓ, *El Proceso penal...*, 149.

²⁸ R. URGELL HERNÁNDEZ, "Estudi documental de les sentències de la cúria criminal de la Reial Audiència de Mallorca", en *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma, 1993, 298.

El carácter retributivo de la pena es un elemento inescindible de la misma, que se manifiesta en el principio de proporcionalidad antes estudiado. La finalidad preventiva es invocada expresamente por la legislación. Así, el edicto del Lugarteniente Cervelló de 1547 se dicta *perquè los mals, los quals lo amor de virtut no pot apartar de cometre crims, sien per temor de la pena refrenats y fets més temerosos de perpetrar delictes*.²⁹

La finalidad ejemplar prevalece sobre la retributiva. Esto se manifiesta en la importancia que adquieren las composiciones económicas. Las penas corporales ordinarias no se aplican a todas las personas que han ejecutado la misma acción y tienen un mismo grado de responsabilidad. Para cumplir la finalidad ejemplar parece suficiente que tengan lugar ejecuciones públicas periódicamente. De hecho, las disposiciones que castigan las fugas por mar de cautivos prevén que se ejecute a alguno de los fugados en una misma barca y que el resto sean simplemente azotados.³⁰

La finalidad intimidativa de las penas se refuerza a través del carácter público de las ejecuciones -que en los casos de muerte o mutilación suele incluir la exposición pública de los miembros del delincuente- así como la comunicación de las sentencias condenatorias a penas infamantes o de exilio mediante pregón público en catalán, a son de trompeta. La liturgia posterior a la ejecución de la pena de muerte, como el descuartizamiento del cuerpo o su exposición frente a la casa de los padres del reo, se dirigen más a aterrorizar a los vivos que a castigar al delincuente ya muerto. Como apunta Carbasse, esta es una consecuencia de la escasa efectividad de la represión penal : *faute de parvenir a contrôler la masse des délinquants, le pouvoir judiciaire se doit de faire des exemples. Sa severité est en raison inverse de son efficacité*.³¹

Tomás y Valiente ha explicado el fracaso de la finalidad intimidativa de las penas por el endurecimiento de la sensibilidad colectiva que llegan a generar las ejecuciones, la falta de proporción y la confianza en el indulto.³² Esta realidad era patente para los jurados de Mallorca, quienes en 1547 exponían al gobernador que la excesiva severidad de las penas no conseguía prevenir la comisión de nuevos delitos : *E iatsie dits exemples sien molt convenients emperò V.S. pot fàcilment veure que no abasten los exemples a impedir los malefícis que de cada die se cometen, per quant V.S. ha castigats y executats tants crimosos y de aquels ab tanta rigor, que si exemples valguesen a retraure los hòmens de cometre delictes, és cert estaria aquest regne ab lo sossech y tranquillitat que V.S. y tots desitgan*.³³

Algunas penas arbitrarias de exilio no tienen carácter retributivo sino meramente preventivo. Son numerosas las sentencias que declaran la falta de responsabilidad del reo porque no se halla en su sano juicio o el resultado se ha producido por caso fortuito y, sin embargo, imponen una pena de exilio temporal del lugar donde ocurrieron los hechos. Esta disposición constituye más bien una medida de seguridad para evitar la venganza de la víctima o sus allegados.

²⁹ ARM., AH. 428, f. 2.

³⁰ A. PLANAS ROSSELLÓ, "El Mestre de Guaita y la custodia de los esclavos en Mallorca", *BSAL*, LII (1996), 98.

³¹ J.M. CARBASSE, *Introduction historique au droit pénal*, París, 1990, 212.

³² F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 359-360.

³³ ARM., AH. 5976, 7 / 36, f. 2.

Ciertas penas persiguen asimismo una evidente finalidad económica. Resulta significativo que Jaime III en su regulación del delito de falso testimonio señale que le apareja penas corporales y no pecuniarias, para castigarlo de tal manera que no se vea favorecido el fisco.³⁴ En definitiva, el monarca para remarcar el horror de este delito pretende evitar que se piense que lo castiga con fines lucrativos.

Las penas pecuniarias -que hasta el siglo XVII son muy escasas y de reducido importe- y la de confiscación de bienes, reservada a ciertos delitos de lesa majestad, persiguen sin duda una finalidad fiscal. Pero el fin lucrativo se advierte especialmente en la concesión de composiciones pecuniarias que permiten al imputado liberarse de la pena corporal a cambio de entregar una cantidad al fisco. En realidad, salvo en los casos en que está expresamente prohibido, el órgano judicial puede optar entre conseguir los fines retributivos e intimidativos, o el lucro del Real Patrimonio.

En la época moderna se advierte en los edictos de los Lugartenientes Generales un criterio utilitarista en la imposición de penas, que se manifiesta en el incremento de las de galeras o de servicio en una fortaleza, que sustituyen a otras corporales o pecuniarias.

El examen de la jurisprudencia revela que los jueces, en el ejercicio de sus facultades arbitrarias, algunas veces imponen las penas no ya de acuerdo con un criterio de utilidad, sino de oportunismo ocasional. Así, por ejemplo, en 1510, el Lugarteniente, en consideración a la edad del reo y *atinent a la necessitat qui de present ocorre en la ciutat de Bugia*, sustituye la pena ordinaria de muerte por la de servir cinco años en la fortaleza de aquella ciudad.³⁵ Asimismo, en 1638 estando la armada real surta en el puerto de Palma y necesitada de remeros la Audiencia condenó a un importante número de personas a pena de galeras, de forma sumarísima.³⁶

II. Las modalidades de la pena.

II. 1. Las penas de Libertad

Son aquellas penas que inciden sobre la libertad del reo, bien privándole de ella mediante su reclusión en una cárcel o sometiéndole a trabajos forzados, o bien restringiéndosela por prohibir su presencia en un determinado lugar.

II. 1. 1. Las penas privativas de libertad

Las penas privativas de libertad son infrecuentes durante el Antiguo Régimen. La prisión se utiliza como medida cautelar para retener al presunto delincuente pendiente de ser juzgado, pero muy raramente se aplica con carácter punitivo, de acuerdo con el principio romano *carcer ad continendos homines non ad puniendos haberi debet*.³⁷ De hecho, cierto

³⁴ P. A. SANXO I VICENS, *Antics privilegis...*, 27.

³⁵ ARM., AA. 233, f. 5.

³⁶ ARM., AGC. 59, f. 370.

³⁷ D. 48, 19, 8.

tratado procesal utilizado por las curias de Mallorca en el siglo XIV afirma que *presó a guardar fo feta e atorgada, e no a punir*.³⁸

Aun así, algunas disposiciones de derecho propio prevén la pena de prisión para delitos de escasa gravedad, aunque por periodos muy breves. Las primeras que hemos localizado datan de mediados del siglo XIV e introducen esta pena como sustitutoria, en caso de insolvencia, de las multas por blasfemias o juegos prohibidos.³⁹

Los edictos virreinales de los siglos XVI y XVII castigan algunos delitos leves con penas privativas de libertad. Tales penas se establecen con carácter único o como sustitutorias de otras pecuniarias. El edicto del Lugarteniente Doms (1578) prevé una pena de seis meses de prisión para quienes porten arcabuces, pedreñales o ballestas.⁴⁰ Los edictos posteriores prevén un periodo máximo de dos meses, que se reduce a uno en el del virrey Cebrián (1671). De hecho, las multas inferiores a 25 £ se sustituyen, en caso de insolvencia, por penas de prisión proporcionales a su montante, mientras que las superiores a tal cantidad son sustituidas por penas de exilio o vergüenza pública, para evitar que la reclusión se prolongue en exceso.

En algunos casos se especifican las condiciones de la prisión : el edicto del Lugarteniente Gaspar de Marrades prevé periodos de dos o cinco días a pan y agua;⁴¹ otras veces se dispone que el preso deberá permanecer con una cadena al cuello.⁴²

Hemos documentado el caso excepcional de un esclavo que fue condenado a reclusión perpetua por la muerte de otro cautivo en 1389.⁴³ Esta pena -que estaba admitida por el derecho canónico-⁴⁴ se impuso en lugar de otras más graves como consecuencia de que se le había concedido el salvo de su vida y sus miembros para que abandonase el asilo en un convento. Sin embargo, finalmente se le otorgó una composición pecuniaria.

El hecho de que determinadas penas corporales, como la de galeras, no se considerasen adecuadas para las mujeres, supuso que se las sancionase con penas de distinta naturaleza a las previstas para los varones. En principio, los periodos de cumplimiento como remero se sustituían en caso de que el delincuente fuese mujer por la pena de exilio. Sin embargo, en el siglo XVII se creó una cárcel de mujeres llamada *La Galera* -a imitación de la fundada en Madrid en 1608-⁴⁵ donde cumplían penas de larga duración -tres años en

³⁸ ARM., Códice 17, f. 145.

³⁹ La ordenanza contra la blasfemia de 1396 prevé una pena de 20 días de cárcel como sustitutoria de una multa de 20 sueldos (E. PASCUAL, "Bandos contra la blasfemia", *BSAL*, III, 35-36). El bando contra el juego de 1346 establece para los jugadores una pena de 20 días de cárcel, sustitutoria de una multa de 1 £ (G. ENSENYAT PUJOL, "La penalització del joc d'atzar a la Mallorca baix-medieval", en *Espai i temps d'oci a la Història*, Palma, 1993, 355).

⁴⁰ La pena se reducía a tres meses de prisión si el reo era persona de honor (J. RULLÁN, *Historia de Soller*, I, 934-935).

⁴¹ ARM., AH. 428, ff. 7v-13.

⁴² E. FAJARNÉS, "Edicto del virrey Don Luys Vich", *BSAL*, XXIII, 430 (cap. 44); F.J. TORRES, *Edictes reals*, 37 (cap. 57); J.F. CEBRIÁN, *Edictes reals*, 27 (cap. 43).

⁴³ ARM., RP. 3813, f. 128.

⁴⁴ En el derecho canónico, al contrario que en el secular, son frecuentes las condenas a prisión, en consonancia con la finalidad correctiva que se atribuye a la pena (R. MERLE, *La penitence et la peine: théologie, droit canonique, droit pénal*, Paris, 1985).

⁴⁵ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 392; I. BARBEITO (Ed.), *Cárceles y mujeres en el siglo XVII*, Madrid, 1991.

cierto caso- por delitos como el de adulterio o el de proferir palabras escandalosas.⁴⁶ Parece que tal galera estaba relacionada con la casa de la Piedad, institución destinada a acoger a las mujeres relacionadas con el mundo de la prostitución, que se recluían en ella voluntariamente.⁴⁷ La noticia de que en 1642 huyeron de la casa de la Piedad siete mujeres *que estaven encadenades a la Galera per sos demèrits*⁴⁸ nos indica que dicha prisión debía constituir un apartado de aquélla. En 1727 se aprobó la construcción de una nueva cárcel de mujeres, con el nombre de Galera, en un solar contiguo a la casa de la Piedad, para castigar a las mujeres de vida deshonesto y escandalosa.⁴⁹

II. 1. 2. Las penas de servicios forzosos.

Los edictos de los siglos XVI y XVII prevén algunas penas de trabajos forzados, como servir en Cabrera o Dragonera,⁵⁰ en los llamados presidios del norte de África, o en las obras de fortificación de la ciudad de Mallorca.⁵¹

Tales penas se pueden imponer con carácter principal o como sustitutorias de penas pecuniarias superiores a 25 £.

Por lo general se imponen por un periodo máximo de un año. La razón estriba en que siendo penas de carácter utilitario, aquellos delitos cuya gravedad merece una duración superior son castigados con la pena de galeras, mucho más útil para la Monarquía. Las penas de servicio en una isla o fortaleza por periodos dilatados -hasta un máximo de 10 años- son excepcionales. Solamente se imponen como sustitutorias de la pena de galeras, cuando el reo pertenece al brazo militar.⁵²

A pesar de que los edictos no prevén penas prolongadas de servicio en el ejército o en las fortalezas, la Real Audiencia, en uso del arbitrio judicial, puede imponerlas en sustitución de las penas ordinarias. Así, ya en 1510 tenemos noticia de la imposición de penas de servicio en la fortaleza de Bugía por un periodo de cinco años.⁵³ Este tipo de penas aumenta considerablemente en la segunda mitad del siglo XVII.⁵⁴ La razón hay que buscarla en las necesidades militares del momento.⁵⁵

⁴⁶ R. ROSSELLÓ VAQUER y J. BOVER PUJOL, *El sexe a Mallorca*, III, Palma, 1996, 35, 157 y 174.

⁴⁷ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Les cases de penedides a la Ciutat de Mallorca*, Palma, 1992.

⁴⁸ A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 399; R. ROSSELLÓ VAQUER, *Les cases de penedides*.

⁴⁹ E. FAJARNÉS, "Fábrica de La Galera", en *BSAL*, VII (1906), 289.

⁵⁰ La impone Vic y Manrique, por un periodo de tres meses, como alternativa a la pecuniaria de 50 £ contra quienes injurian o amenazan a quienes pleitean contra ellos o a sus abogados, procuradores o testigos (E. FAJARNÉS, "Edicto...", 430, cap. 42). Para el mismo supuesto el virrey Cebrián sustituye la pena de 100 £ por un año de servicio (J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 22, cap. 34).

⁵¹ La impone Vic y Manrique contra quienes beben, comen o habitan en un hostel teniendo casa propia (E. FAJARNÉS, "Edicto...", 471, cap. 82) y la reproduce el virrey Torres (F.J. TORRES, *Edictes*, 58, cap. 96). En ambos casos el periodo de cumplimiento es de un mes.

⁵² Los edictos castigan los desafíos con pena de 10 años de galeras, o 10 años de servicio en una fortaleza si el reo es noble. J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 218-219 (caps. 27-29); F.J. TORRES, *Edictes*, 33-34 (caps. 49-51); A. CARDONA, *Edictes*, 10 (caps. 41-43); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 23-24 (caps. 36-38). Asimismo castigan a los pregonados que pasean por la ciudad o las villas con pena de 300 £, que se sustituyen en caso de insolvencia por 5 años de galeras, o de servicio en una fortaleza si el reo es noble (J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 28, cap. 45).

⁵³ ARM., AA. 233, f. 5.

⁵⁴ ARM., AA. 220.

⁵⁵ G. LASALA NAVARRO, "Condena a presidios militares", *Revista de Estudios Penitenciarios*, 89 (1952), 64-65; R. PIKE, *Penal servitude in early modern Spain*, Wisconsin, 1983, 41-42.

Una carta dirigida en 1526 por el Lugarteniente Carlos de Pomar a las autoridades de los presidios nos informa de una corruptela que debía ser frecuente. El Lugarteniente, tras recomendar que se trate con humanidad a ciertos presos que les envía, ordena que se les haga cumplir la condena sin darles la libertad a cambio de un rescate.⁵⁶

La supresión de la pena de galeras en el siglo XVIII supuso la generalización de los trabajos forzados en los presidios de África, arsenales y minas, para los delitos antiguamente sancionados con aquélla.⁵⁷ Los delitos considerados de menor entidad pasaron a ser castigados con la pena de servicios forzosos en obras reales y públicas. En abril de 1750, en atención a los gastos de manutención que suponían para la Monarquía los condenados a dicha pena, el Consejo de Castilla dispuso que se estudiase la posibilidad de enviarles a realizar dichas obras en los arsenales o a formar parte de los regimientos fijos de Ceuta y Orán. Según el informe elaborado por la Audiencia de Mallorca, en aquel momento había once personas en la isla cumpliendo la pena de trabajos en las obras públicas, por periodos de entre uno y seis años.⁵⁸ Por pragmática de Carlos III de 12 de marzo de 1771 se asignó el arsenal de Cartagena como lugar de cumplimiento de la pena de trabajos forzados para los condenados naturales de los reinos de la Corona de Aragón.⁵⁹ Sin embargo, mediante real orden de 19 de noviembre del mismo año se permitió que los reos cumpliesen la condena trabajando en la limpieza y reparación del muelle de la ciudad de Mallorca.⁶⁰ Las sentencias disponían asimismo que si no había trabajo en el muelle se les enviase a cumplir la condena en los caminos públicos de la isla. En caso de quebrantamiento de la condena se les debía doblar el tiempo de servicio. En el periodo 1771-1778 la pena de mayor duración es de seis años⁶¹.

II. 1. 3. Las penas restrictivas de libertad

El exilio, también denominado indistintamente destierro, relegación o *bandejament*, es una pena que restringe la libertad de movimientos del condenado, al prohibirle entrar en un lugar determinado. La pena se aplica a un amplio género de delitos. Aunque puede ser adecuada como medida para erradicar determinadas conductas, en la mayoría de casos supone transferir a otros lugares los problemas que generan determinados delinquentes habituales.⁶²

Las penas de exilio se gradúan espacial y temporalmente según la gravedad del delito. Se trata de una pena flexible que permite una adecuada graduación de la sanción penal.⁶³ El exilio puede ser temporal -hasta un máximo de 10 años- o perpetuo. En algunos casos la duración es indeterminada y queda a beneplácito del Lugarteniente General.⁶⁴ Espacialmente

⁵⁶ ARM., AA. 224, ff. 54v-55 = Ap. doc. 5.

⁵⁷ Sobre las penas de servicio en presidios y arsenales cfr. R. SALILLAS, *La cárcel real de esclavos y forzados de las minas de azogue de Almadén y las características legales de la penalidad utilitaria*, Madrid, 1913.

⁵⁸ ARM., AA. 572.

⁵⁹ Novísima Recopilación, XII, XL, 7, 4ª.

⁶⁰ ARM., AH. 844.

⁶¹ En un caso la pena es de diez años, por quebrantamiento de la condena anterior (ARM., AH. 842, f. 2v).

⁶² En el siglo XVIII el Capitán General de Cataluña tuvo que escribir al de Mallorca en protesta por el constante envío de delinquentes mallorquines a su demarcación, diciéndole *pido a V.E. que me liberte de otras fatigas que las que me causan los malos que aquí tengo* (ARM., AA., XVII / 1681).

⁶³ A. LAINGUI y A. LEBIGRE, *Histoire du droit penal*, Paris, 1991, 120.

⁶⁴ Vid. por ejemplo la sentencia de 8 de septiembre de 1518 (ARM., AA. 235, f. 178).

el exilio se puede limitar al lugar de comisión del delito, o dicho lugar y la ciudad de Mallorca, o extenderse a toda la isla.⁶⁵

El exilio se puede imponer como pena única o acompañado de penas de vergüenza pública y mutilaciones leves. Asimismo es la pena sustitutoria de la de galeras cuando el reo es mujer o pertenece al brazo militar.

Algunas disposiciones prevén la pena que se debe aplicar en caso de quebrantamiento del exilio. Así, en 1336 se dispone que si se quebranta la pena de exilio perpetuo impuesta al testigo falso se le aplique la de muerte.⁶⁶ Pero más frecuentemente la pena por quebrantamiento se señala en la sentencia condenatoria. Por lo general la transgresión de la pena de exilio temporal de una localidad se castiga con la de exilio de la isla por el mismo plazo; el quebrantamiento de la pena de exilio de la isla se sanciona con el servicio en galeras por el plazo equivalente (aunque en algún caso se prevé la de servicio en las plazas del norte de África durante el doble de tiempo); el de la pena de exilio por un periodo de diez años o superior, con la pena de muerte.⁶⁷

Cuando los delitos no quedan plenamente probados, con frecuencia se impone una pena arbitraria de exilio temporal del lugar de la comisión, que se justifica simplemente con la fórmula *ex justis tamen causis et iudicis considerationes*.⁶⁸ Esta medida se dirige a evitar la venganza de la víctima o sus allegados, más que a purgar los indicios acumulados contra el reo.

II. 2. Las penas de vergüenza pública.

Las penas de vergüenza, que se aparejan a un importante número de delitos, son aquellas que persiguen la pública ignominia del reo. Sin duda este resultado se produce mediante diversos tipos de penas. Estudiaremos en este apartado aquellas que tienen esta exclusiva finalidad.

Las formas previstas por el derecho de Mallorca son la de correr la villa y la de exposición en la picota (*costell*).

La pena de correr la villa consiste en recorrer determinadas calles de la ciudad expuesto al escarnio público. Sus orígenes son inciertos pues el hecho de que se documente en el antiguo derecho germánico, puede constituir una de las *analogies sens contact*, tan

⁶⁵ Carácter excepcional posee la condena, dictada por Jaime II en 1308 contra un falsificador de moneda, a exilio perpetuo de todos los territorios de la Corona de Mallorca (A. PONS PASTOR, *Constitucions...*, II, 33-34).

⁶⁶ P.A. SANXO I VICENS, *Antics privilegis...*, 27.

⁶⁷ Por ejemplo una sentencia del Lugarteniente General de 22 de agosto de 1550 condena a la pena de 10 años de exilio y señala la pena de muerte en caso de quebrantamiento (ARM., AA. 237, f. 126). Vid. una condena a muerte por quebrantamiento del exilio perpetuo en 1606 (AA. 220, *Conclusions*, 20 de noviembre de 1606).

⁶⁸ A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 101.

frecuentes en la Historia.⁶⁹ La institución aparece en el siglo XII en numerosas cartas de población catalanas y se extiende por el Languedoc.⁷⁰

A menudo se impone dicha pena como accesoria de otras más graves, pero reviste cierta importancia en sí misma pues se señala también como alternativa de la pena de exilio durante tres años.⁷¹ El recorrido por las calles acostumbradas se puede imponer sin otra especificación o, para acentuar la vergüenza, obligando al reo a ir semidesnudo o provisto de un atuendo ridículo. Por ejemplo, en algunos casos se dispone que deberá cabalgar a lomos de un asno, desnudo hasta la cintura, con una cabeza de asno o con un bonete amarillo y una guirnalda de ajos en la cabeza.⁷² Algunas disposiciones antiguas establecen modalidades como la de correr la villa con la lengua clavada⁷³ o con el miembro viril ensartado en un tablón con clavos.⁷⁴ Los ladrones de ganado deben hacerlo con una piel al cuello o -según el virrey Cebrián- *cuperts de pells o altres acustumades insígnies*.⁷⁵ En 1578 la Real Audiencia condenó a algunos reos a correr la villa completamente desnudos, causando el asombro de la población. Los síndicos del reino solicitaron al monarca que prohibiese esta novedad *perquè se podrà seguir que algun home de honra se veje ab semblants affrentas*.⁷⁶

La modalidad de correr la villa con azotes, es contraria a la franquicia que prohíbe la flagelación de las personas libres naturales del reino. Sobre ella trataremos al estudiar las penas corporales.

La pena de correr la villa puede ser única o accesoria de otras más graves como las de muerte y galeras, con las que se acumula frecuentemente. En tales casos constituye un medio de dar publicidad a la pena para acentuar su ejemplaridad.

La pena de exposición en la picota es muy antigua en Mallorca, pues ya se prevé en la carta de población para el delito de defraudación en el peso del pan.⁷⁷ Como en el caso anterior, requiere la participación del público que se convierte en el auténtico ejecutor, mediante sus burlas, insultos u otros actos denigratorios.

La picota puede consistir en un simple poste o pilón dispuesto en un lugar público, generalmente una plaza. En el libro de sentencias de la Real Audiencia de 1607-1635 se representa como un cepo con tres agujeros donde se aprisionan la cabeza y los brazos del reo.⁷⁸

⁶⁹ F. ROQUES, "Note sur l'origin de la course", *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, XXXVI (1959), 398-406.

⁷⁰ J.-M. CARBASSE, "Carrant nudi, la répression de l'adultère dans le Midi médiévale", en *Droit, histoire et sexualité*, Lille, 1987, 89.

⁷¹ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 468 (cap. 71).

⁷² Sentencias del año 1518 (ARM., AA. 235, ff. 165v y 171bis).

⁷³ En 1320 Sancho I prevé esta pena para ciertos supuestos de bigamia (ARM., *Llibre de Jurisdiccions i stils*, f. 176). También se aplica a ciertos casos de blasfemia (E. PASCUAL, "Bandos contra la blasfemia", *BSAL*, III, 35).

⁷⁴ R. ROSSELLÓ VAQUER y J. BOVER PUJOL, *El sexe a Mallorca*, I, Palma, 1992, 279.

⁷⁵ J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 37 (cap. 57).

⁷⁶ ARM., AGC. 40, f. 251. A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 169.

⁷⁷ Cap. 21. E.K. AGUILÓ, "Franqueses y privilegis del Regne", *BSAL*, V, 46.

⁷⁸ El dibujo ha sido reproducido por R. URGELL, "Estudi documental de les sentències...", 314.

La exposición en la picota es considerada una pena grave pues las injurias se castigan con 20 días de cárcel con una cadena al cuello, pero si se dirigen contra persona de honor o principal, se sustituye por estar atado al *costell* durante una hora.⁷⁹ El edicto del virrey Zanoguera (1598) todavía prevé dicha pena para numerosos supuestos delictivos. A partir del de Torres (1618) es mucho más infrecuente.

Las formas de exposición en la picota son diversas. Se puede estar simplemente atado, con una mano clavada,⁸⁰ con la lengua clavada o la boca amordazada,⁸¹ etc. El tiempo de exposición puede durar según algunas disposiciones medievales hasta un día.⁸² En los edictos de la época moderna se gradúa entre un mínimo de una hora y un máximo de tres. Sin embargo, las sentencias imponen penas de un cuarto o media hora de exposición.⁸³

La picota, como los rollos de justicia castellanos, es un símbolo jurisdiccional.⁸⁴ Por ello su instalación da lugar a conflictos en los dominios señoriales. En 1350 se construyó una picota en Felanitx como consecuencia del *Pariatge* entre el monarca y el señor jurisdiccional del Honor de la villa. Este instrumento fue destruido poco más tarde.⁸⁵ En un posterior pleito sobre dicha jurisdicción se afirma que semejante instrumento no había sido utilizado jamás, salvo en la ciudad y en la villa de Inca.⁸⁶ La jurisdicción real, que en 1343 carecía de picota en Pollensa, instaló una provisional, mediante dos escaleras, para ejecutar cierta sentencia contra dos ladrones. Ante las protestas de los caballeros del Hospital el Lugarteniente real replicó que desde antiguo la jurisdicción real contaba con dos picotas en aquella villa.⁸⁷

II. 3. Las penas patrimoniales.

Las penas patrimoniales o pecuniarias consisten en la imposición del pago de una cantidad determinada o, excepcionalmente, la incautación del íntegro patrimonio del reo o una porción del mismo. En el primer caso se trata de multas y en el segundo de confiscaciones de bienes. Caso especial es la pena de demolición de casa, que supone una mengua patrimonial para el reo y su familia sin un correlativo enriquecimiento del fisco, y persigue la finalidad de perpetuar la memoria del castigo.

II. 3. 1. Las multas

Generalmente las multas se prevén para delitos de escasa gravedad y en cantidades no muy elevadas. Alonso ha destacado la gran extensión que alcanzan las penas pecuniarias en Castilla, donde cumplen una función de incentivo y autofinanciación del aparato

⁷⁹ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 430 (cap. 44).

⁸⁰ J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 218 y 223 (caps. 26 y 44); F.J. TORRES, *Edictes*, 31 (cap. 44); A. CARDONA, *Edictes*, 11 (cap. 46).

⁸¹ Así se castiga el delito de blasfemia. J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 230 (cap. 66); F.J. TORRES, *Edictes*, 5 (cap. 2); A. CARDONA, *Edictes*, 1 (cap. 2).

⁸² A. PONS PASTOR, *Llibre del Mostassaf de Mallorca*, Palma, 1949, 215.

⁸³ ARM., AA. 237, f. 134 y 152v.

⁸⁴ C. BERNALDO DE QUIRÓS, *La Picota. Crímenes y castigos en el país castellano en los tiempos medios*, Madrid, 1907.

⁸⁵ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer*, I, Felanitx, 1984, 139-140.

⁸⁶ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer*, I, 143.

⁸⁷ M. ROTGER CAPLLONCH, *Historia de Pollensa*, I, Palma, 1967, xxxvi-xxxvii.

represivo.⁸⁸ No podemos afirmar lo mismo de las penas pecuniarias en Mallorca. Son las composiciones económicas, otorgadas graciosamente por los jueces, las que ejercen ese papel.

Las multas se imponen muchas veces como pena única, aunque en algunos casos se acumulan a otras penas corporales o de prisión.

Cuando la multa se impone como pena principal las disposiciones medievales señalan penas sustitutorias de vergüenza o incluso de amputación de miembro, para los casos de insolvencia. Los edictos de la época moderna suelen prever una pena sustitutoria de prisión. En el edicto de Vic y Manrique las sustituciones están proporcionadas, aproximadamente a razón de 15 días por 5 libras.⁸⁹ Las cantidades superiores -que hasta 1618 alcanzan un máximo de 50 £- se sustituyen por tres meses de servicio en Dragonera o Cabrera⁹⁰ o por seis de exilio del lugar de su domicilio.⁹¹ Los edictos posteriores aplican idénticas reglas, aunque el de Cebrián elimina las penas de prisión por periodos superiores a un mes.⁹²

En el siglo XVII los virreyes introdujeron nuevas penas pecuniarias, siguiendo criterios diferentes a los señalados. Los edictos castigan ciertos delitos con multas elevadas -hasta 1.000 £- como penas accesorias a la de muerte o galeras. Pero la principal novedad radica en que pueden ser ejecutadas incluso si el delincuente no se halla en poder de la curia. En algún caso se prevé una multa ordinaria cuyo montante se duplica en caso de contumacia. A tal efecto se entiende por contumacia el hecho de no entregarse voluntariamente en las cárceles reales, de forma que la multa se impone doblada aunque el delincuente sea capturado y juzgado.⁹³ Tales medidas fueron utilizadas para la represión del bandolerismo y constituyen un testimonio de las dificultades del poder público para capturar a los delincuentes. Los libros de composiciones y penas pecuniarias de la Real Audiencia revelan que este medio resultó muy lucrativo para el Real Patrimonio.

Algunas disposiciones señalan el destino que se debe dar a las multas. A diferencia del derecho castellano, jamás se prevé la participación de la víctima o parte ofendida en la distribución de su importe.⁹⁴ Al tratarse de una pena pública, la multa es independiente de la indemnización por la responsabilidad civil derivada del delito. Con carácter general se atribuyen dos tercios de la cantidad al Real Patrimonio (*als cofres reials*) y el tercio restante al acusador.⁹⁵ En su caso, los oficiales reales pueden ejercer como acusadores y percibir el

⁸⁸ M.P. ALONSO ROMERO, "Aproximación al estudio de las penas pecuniarias en Castilla (siglos XIII-XVIII)", en *AHDE*, LV (1985), 9-94.

⁸⁹ Se sustituye una pena de 25 £ por dos meses de cárcel (E. FAJARNÉS, "Edicto...", 394, cap. 15), 10 £ por un mes (p. 431, cap. 48), o 5 £ por quince días (p. 397, cap. 36).

⁹⁰ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 430 (cap. 42).

⁹¹ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 431 (cap. 52).

⁹² De forma que la pena pecuniaria de 25 £ se sustituye por un año de exilio del lugar del domicilio (J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 11, cap. 17).

⁹³ A. CARDONA, *Edictes*, 2 (cap. 5).

⁹⁴ La única excepción a esta regla se recoge en el edicto del Lugarteniente General Cervelló, de marzo de 1547, que dispone que los libertinos receptadores, además de las penas habituales, deberán pagar a la víctima el doble del montante del hurto, si es la primera vez que se les condena, o el triple, si es la segunda (ARM., AH. 428, f. 3).

⁹⁵ F.J. TORRES, *Edictes*, 60 (cap. 132); A. CARDONA, *Edictes*, 26 (cap. 123); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 73 (cap. 120).

tercio correspondiente.⁹⁶ Alguna disposición atribuye un tercio al Erario y los dos restantes al acusador y al oficial ejecutor.⁹⁷ Más raramente se dispone que uno de los tercios se aplique a obras pías o públicas, como el sostenimiento del Hospital General⁹⁸ o la obra de las murallas.⁹⁹

La concesión de una parte de las multas a los particulares que actúen como denunciadores o acusadores constituye un estímulo para conseguir su colaboración en la persecución de los delincuentes. Más significativo es que se conceda una porción a los oficiales regios, pues demuestra que éstos necesitan ser estimulados con una especial retribución económica para que cumplan diligentemente las obligaciones de su oficio.

Al contrario de lo que ocurre en Castilla, no se prevé la retribución del órgano jurisdiccional con una parte de las multas recaudadas. Ello se debe a que los jueces y demás funcionarios del tribunal percibían otras cantidades en concepto de averías y *capsous*. De hecho, los edictos aclaran que las cantidades que se señalan en concepto de multa se deben entender francas, de forma que no comprenden las otras exacciones que debe pagar el condenado.¹⁰⁰ Tales cantidades ascienden a una quinta parte del montante de la multa.

II. 3. 2. La confiscación de bienes.

La confiscación de bienes -del íntegro patrimonio del reo o una porción del mismo- sólo se aplica, con carácter excepcional, a los delitos de lesa majestad, humana o divina. En Mallorca no se sigue la tónica del derecho romano, que preveía dicha pena para numerosos delitos. La lesión que la pena de confiscación supone para las expectativas hereditarias de los familiares del reo es la causa del rechazo que motivó en toda época. Sin embargo, Tomás y Valiente señala que la doctrina castellana apenas se pronuncia en contra de los efectos de las confiscaciones.¹⁰¹

La carta de población de 1230 dispuso que los condenados a pena corporal pudiesen disponer libremente de sus bienes.¹⁰² Así, hemos podido documentar el testamento dictado en 1268 por Pere Bertran, condenado a muerte.¹⁰³ Jaime II, en la reforma de las franquicias de 1299, excluyó de tal privilegio a los condenados por herejía y delitos de lesa majestad.¹⁰⁴ En 1311 Sancho I derogó la reforma de las franquicias introducida por su padre, de forma que el privilegio recuperó su extensión original.¹⁰⁵

⁹⁶ E. FAJARNÉS, "Edicto", 471 (cap. 87); F.J. TORRES, *Edictes*, 60 (cap. 134); A. CARDONA, *Edictes*, 26 (cap. 125); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 74 (cap. 122).

⁹⁷ E.K. AGUILÓ, "Ordinacions generals del governador Joan Aymerich (1493)", en *BSAL*, IV, 204.

⁹⁸ E.K. AGUILÓ, "Ordinacions generals...", en *BSAL*, IV, 205.

⁹⁹ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 430-431 (caps. 45-46).

¹⁰⁰ F.J. TORRES, *Edictes*, 60 (cap. 133); A. CARDONA, *Edictes*, 26 (cap. 124); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 73 (cap. 121).

¹⁰¹ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 393-394.

¹⁰² Cap. 32. E.K. AGUILÓ, "Franqueses y privilegis del Regne", *BSAL*, V, 47.

¹⁰³ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Felanix a la segona part del segle XIII*, Felanitx, 1973, 12-13.

¹⁰⁴ *De quo capitulo dicte franquesie, Nos Jacobus, rex Maioricarum predictus, excipimus crimen heresis et lese magestatis, ut incidentes illis in personis et bonis suis ut de iure fuerit puniatur* (ARM., *Llibre de jurisdiccions i stils*, f. 146).

¹⁰⁵ ARM., Pergaminos Reales, Sancho I, Perg. 1.

Tras la incorporación de Mallorca a la Corona de Aragón las nuevas autoridades procedieron a la confiscación de los bienes de los partidarios de Jaime III. Esta medida dio lugar a las protestas de los Jurados de la ciudad y reino, quienes invocando la antigua prohibición, recientemente confirmada junto con las restantes franquicias por el propio Pedro IV, iniciaron gestiones para conseguir la devolución de los bienes confiscados a sus antiguos propietarios o sus herederos. Finalmente el monarca acogió la pretensión de los Jurados y ordenó la restitución.¹⁰⁶ Sin embargo, por disposición de 6 de agosto de 1346, aunque reconoció la vigencia del antiguo privilegio excluyó de su beneficio a los reos de determinados delitos de lesa majestad que enumeró taxativamente.¹⁰⁷ En aplicación de esta disposición restrictiva se produjeron nuevas confiscaciones en los años sucesivos.¹⁰⁸ También, tras la rebelión catalana contra Juan II los bienes de los sublevados fueron confiscados por el monarca e incorporados al Real Patrimonio o concedidos a sus partidarios.¹⁰⁹ En 1523 se procedió a la confiscación de bienes de los implicados en la Germanía, por delito de lesa majestad.

Por lo demás, los condenados a muerte por otro tipos de delitos siguieron gozando de la facultad de testar concedida por el Conquistador. De hecho, nos consta la adverbación del testamento otorgado en 1478 por Joanot Sureda, condenado a muerte, estando en la cárcel encadenado y aprisionado por un cepo en los pies, redactado en parte por él mismo y en parte por su último confesor, en ausencia de notario, momentos antes de su ejecución.¹¹⁰

La modalidad de confiscación de una porción del patrimonio del reo, muy frecuente en Castilla,¹¹¹ no se documenta en Mallorca.

II. 3. 3. La pena de demolición de casa.

La pena de demolición de casa es calificada por Lalinde como una pena de daños en el patrimonio del reo.¹¹² Como la confiscación de bienes, la demolición de casa contraviene el principio de personalidad de la pena, pues afecta directamente a los familiares y otras personas que conviven con el reo. Por ello tiene carácter excepcional y es objeto de continuas protestas por parte del Gran i General Consell.¹¹³

En la época medieval la demolición de casa se aplicaba únicamente para castigar determinados delitos de lesa majestad. Los escasos testimonios de que disponemos están relacionados con los grandes disturbios públicos. Así, nos consta que se impuso dicha pena a algunos partidarios de Jaime III,¹¹⁴ a diversos condenados por su participación en la

¹⁰⁶ G. ENSENYAT PUJOL, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Palma, 1997, I, 368-375.

¹⁰⁷ J. VICH I SALOM y J. MUNTANER BUJOSA, *Documenta Regni Maioricarum*, Palma, 1945, 225-227.

¹⁰⁸ G. ENSENYAT PUJOL, *La reintegració...*, 379-380.

¹⁰⁹ R. URGELL, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II*, Palma, 1997, 43-45.

¹¹⁰ E.K. AGUILÓ, "Sobre l'execució de Joanot Sureda, donzell", *BSAL*, VIII, 216.

¹¹¹ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 393.

¹¹² J. LALINDE ABADÍA, *Iniciación histórica al Derecho español*, Barcelona, 1983, 659.

¹¹³ En 1606 los síndicos del reino, Albertín Dameto y Gabriel Ferrer, solicitaron la supresión de dicha pena. A pesar de que consta que el rey, el 9 de septiembre de 1606, solicitó al Lugarteniente un informe sobre la cuestión, no se consiguió su aprobación (ARM., Cod. 31, f. 52).

¹¹⁴ Así lo dispone la sentencia dictada en octubre de 1345 contra Pere de Puigdorfilá como reo de un delito de lesa majestad (J.M. QUADRADO, *Islas Baleares*, Barcelona, 1888, 611).

rebelión foránea del siglo XV¹¹⁵ y, en 1523, al instador del pueblo agermanado Joanot Colom.¹¹⁶

En la segunda mitad del siglo XVI la pena se aplica a otros delitos. El edicto del Lugarteniente Antoni Doms de 1578 sanciona con ella a los fautores de los bandoleros.¹¹⁷ El posterior edicto de Zanoguera la prevé asimismo para el delito de resistencia armada a los oficiales reales.¹¹⁸ En 1607 los jurados impugnaron un edicto del gobernador que castigaba ciertos delitos con penas corporales, pecuniarias y de derribo de casa, por considerar que era injusto que un mismo delito se castigase en la persona y bienes del reo, salvo en los casos admitidos por el derecho común.¹¹⁹ Sin embargo, la pena no fue suprimida. Los edictos de 1618 y 1634 la siguen aparejando a los delitos de fautoría y resistencia a los oficiales reales.¹²⁰ En 1621 por mandato de la Real Audiencia se demolió la casa de Jaume Ferrà en Valldemossa, acusado de asesinato, a pesar de que no había sido capturado y, por tanto, no había tenido oportunidad de defenderse.¹²¹ En 1640 se demolió la de Pere Guitard, en Sineu, por resistencia a un alguacil, al que disparó con un arcabuz.¹²²

La pena de demolición de casa podía suponer perjuicios para terceros, especialmente cuando el inmueble se hallaba gravado con censos o sujeto a fideicomiso. Cuando las casas se hallaban gravadas con censos se procedía a redimirlos con cargo a la Procuración Real. Así se hizo con el que poseía Pere de Pacs sobre la casa de Joanot Colom.¹²³ En 1622, los juristas Canet, Mesquida y Zaforteza, en su proyecto de recopilación, propusieron que se sustituyese la demolición por la confiscación de los inmuebles, para evitar la lesión de tales intereses.¹²⁴ Sin embargo, en 1644 se derribó la casa del doncel Albertín Dameto, en la villa de Selva, por encubrimiento de un bandolero, a pesar de que se hallaba vinculada por un fideicomiso.¹²⁵ De nuevo, en 1656 los Jurados levantaron acta de protesta porque el Lugarteniente había ordenado la demolición de las casas de diversos fautores.¹²⁶

La constante oposición de los representantes del reino acabó por dar sus frutos. El edicto del virrey Cebrián (1671) suprime la demolición de casa para castigar los delitos a los que antaño se hallaba aparejada. No debe ser ajeno a esta medida el nuevo ambiente que se respiraba en la isla tras la captura y ejecución de un importantísimo número de bandoleros en la campaña emprendida por el virrey Rodrigo de Borja en 1666.

Una pena semejante a la estudiada es la de quemar los barcos en los que se extraen provisiones de la isla o se facilita la fuga de los delincuentes pregonados, dispuesta por el

¹¹⁵ En 1454 Sor Beatriu Puigdorfilá reclamaba al gobernador la cantidad de 100 sueldos que le debía Rafel Gradolí, condenado a muerte y confiscación de bienes, y suplicaba que se le pagasen de las piedras de su casa, que había sido demolida como pena por sus delitos (M. ROTGER, *Historia de Pollensa*, III, lxxix).

¹¹⁶ A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 296.

¹¹⁷ J. RULLÁN, *Historia de Soller*, I, 930.

¹¹⁸ J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 212 (cap. 7) y 221 (cap. 37).

¹¹⁹ E. FAJARNÉS, "Penas corporales y pecuniarias (1607)", en *BSAL*, VII, 71.

¹²⁰ F.J. TORRES, *Edictes*, pp. 27 y 30 (caps. 39 y 42); A. CARDONA, *Edictes*, pp. 8, 9, 13 (caps. 32, 35, 36 y 56).

¹²¹ J. MUNTANER BUJOSA, *Introducción a la Historia de Valldemossa*, Palma, 1980, 377.

¹²² ARM., AA. 230, f. 93.

¹²³ A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 303.

¹²⁴ A. PLANAS ROSSELLÓ, *Recopilación...*, 230.

¹²⁵ A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 404 y 466.

¹²⁶ ARM., EU. 73, f. 277.

virrey Zanoguera.¹²⁷ Los edictos posteriores, con criterio utilitario, la sustituyen por su confiscación.¹²⁸

II. 4. Las penas corporales.

Las penas corporales son aquellas que se infligen en el propio cuerpo del reo. Adoptan formas variadas. Podemos distinguir cuatro modalidades : flagelación, mutilación, galeras y muerte. Las dos primeras no sólo tienen una finalidad aflictiva sino también infamante. La de galeras es pena privativa de libertad y de trabajos forzados, pero las fuentes coetáneas la incluyen entre las corporales.

II. 4. 1. La flagelación.

Las personas libres de Mallorca estaban exentas de la pena de flagelación, según una vieja costumbre. Por el contrario, era muy frecuente castigar con azotes los delitos cometidos por esclavos. No faltan ejemplos de aplicación de dicha pena a los mallorquines libres hasta la primera mitad del siglo XV.¹²⁹ Pero, por lo general, se debió imponer a personas de condición vil y siempre se debió considerar impropia de los mallorquines. La costumbre se convirtió en un privilegio de los libres respecto a los esclavos, al que debieron ser especialmente sensibles los mallorquines por la enorme importancia de la población servil en la isla.

En 1430 Alfonso V, a instancias de los jurados de Mallorca, confirmó el antiguo uso y costumbre que prohibía condenar a flagelación a las personas libres de cualquier condición, porque había sido transgredida por el gobernador.¹³⁰ Sin embargo, tal confirmación debió tener escasa efectividad. En la década de 1450 son muy numerosas las condenas a correr la villa con azotes.¹³¹ En 1468 el rey Juan II impone esta pena a que quienes besen a las doncellas para conseguir las en matrimonio contra la voluntad de sus padres.¹³²

Los edictos virreinales de los siglos XVI y XVII observan escrupulosamente el privilegio, de forma que sólo prevén la pena de azotes para el caso de que los reos sean esclavos o extranjeros. En ningún caso se señala el número de azotes que deberán ser aplicados, de forma que su determinación queda al arbitrio del juez en cada supuesto.

Tras la Nueva Planta de Gobierno la Real Audiencia solicitó al monarca la revocación del viejo privilegio, por considerar que la pena de flagelación era la más indicada para frenar la delincuencia ya que *es el castigo a que tienen más [h]orror, porque el de galeras, presidio y otros no les hazen fuerza*. Sin embargo, el monarca mediante Real

¹²⁷ J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 211 (cap. 4).

¹²⁸ F.J. TORRES, *Edictes*, 40 (cap. 62); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 68 (cap. 111). En 1634 fue confiscada una saetía por haber sacado del reino a variosregonados (AA. 232, f. 164).

¹²⁹ Por ejemplo, en 1320 un clérigo tonsurado fue azotado por las calles de la ciudad, motivando la queja del obispo de Mallorca por el desacato a su jurisdicción (A. PONS PASTOR, *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma, 1984, I, 193).

¹³⁰ ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 147v; LR. 55, f. 145 = Ap. doc. 2.

¹³¹ E. PASCUAL, "Notas para una estadística histórica-criminal", en *BSAL*, IV, 7, 20, 25, 45.

¹³² ARM., LR. 72, f. 117.

Resolución de diciembre de 1717 denegó la petición, remitiéndose al estilo y lo prevenido en el Decreto de Nueva Planta.¹³³

El Tribunal de la Inquisición -que no se sujetaba a las franquicias de Mallorca- imponía penas de flagelación a los naturales del reino, motivando las quejas de los jurados. Es interesante la opinión expresada en 1583 por el inquisidor Ebía de Oviedo sobre la pena de flagelación: *imponer esta pena se siente y tiene en más que diez años de galeras al remo, porque dicen que jamás se olvida y que todos los parientes del delincente y los que de ellos descienden siempre quedan affrentados*.¹³⁴ En diciembre de 1619 los jurados se negaron a asistir a la ejecución de una pena de correr la villa con azotes impuesta por los inquisidores apostólicos, en protesta por la violación de las franquicias de Mallorca que representaba tal acto.¹³⁵

II. 4. 2. Las torturas.

La tortura judicial constituye un medio probatorio aflictivo que no debe ser confundido con una pena corporal. Sin embargo, en algunos casos las sentencias disponen la tortura del reo previa a la ejecución de la pena de muerte, para que confiese los nombres de sus cómplices, inductores o encubridores. Se trata de la llamada tortura *tamquam cadaver* o *in capite sociorum*,¹³⁶ que se configura como una pena accesoria que puede servir como medio de prueba.

La introducción de esta forma de tortura tuvo lugar en el siglo XVI, poco después de la creación de la Real Audiencia, cuando los problemas de orden público alcanzaron su máxima cota. En marzo de 1578 el Gran i General Consell solicitó sin éxito al monarca que prohibiese esta novedad recientemente implantada. La imposición de tal pena accesoria fue muy frecuente en la siguiente centuria.¹³⁷

La doctrina consideraba que este tipo de tortura era utilísimo porque como en nada aprovechaba al condenado mentir, solía responder a las cuestiones para evitar el tormento.¹³⁸

II. 4. 3. Las penas de mutilación.

Las penas de mutilación, que consisten en la amputación de un órgano del reo, además de ocasionarle un mal físico, pueden servir para identificarle. Por ello pueden responder a una finalidad práctica y tener un efecto infamante.

¹³³ ARM., LR. 100, ff. 76v-77 = Ap. doc. 7.

¹³⁴ M. COLOM PALMER, *La Inquisició a Mallorca (1488-1578)*, Barcelona, 1992, 124.

¹³⁵ ARM., EU. 61, f. 170.

¹³⁶ A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 97.

¹³⁷ Puede verse un modelo de tales sentencias en R. URGELL HERNÁNDEZ, "Estudi documental de les sentències...", 299. Conocemos el acta del interrogatorio bajo tortura a un condenado en 1636 (J. RULLÁN, *Historia de Soller*, II, 983-990). En el célebre proceso Berga se impusieron diversas torturas como penas accesorias a la de muerte (A. LE-SENNE, *Canamunt i Canavall*, Palma, 1981, 118-119).

¹³⁸ Por ejemplo Fernández de Herrera, cit. por F. TOMÁS Y VALIENTE, *La tortura en España*, 105.

En la época medieval las penas de mutilación son muy frecuentes y se aplican a un amplio género de delitos, especialmente a los patrimoniales. Es muy característica la amputación de orejas que se impone a quienes cometen un hurto por segunda vez.

En algunos casos las penas de amputación de miembro reflejan el órgano con el que se ha cometido del delito, por ejemplo la reservada a los falsos testigos, a quienes desde 1336 se condena a amputación de la lengua.¹³⁹

Las penas se gradúan según el órgano que es objeto de la mutilación. Por ejemplo, en cierta causa por robo del año 1303 se conmuta la pena de amputación de pie por la de las orejas.¹⁴⁰ La amputación de mano es considerada muy grave. En 1547 los jurados de Mallorca protestan contra ciertas penas de amputación de la mano previstas en el edicto del virrey Cervelló y afirman que *la pena de perdre la mà és gravíssima y molt propinque a la mort*.¹⁴¹

En algunos casos la pena de mutilación es sustitutoria de ciertas penas pecuniarias. Así, en 1392 se prevé la amputación de una mano como sustitutoria de una multa de 10 £, para ciertos delitos de caza¹⁴² y en 1401 la amputación de orejas para los hurtadores de harina que no puedan pagar una multa de 25 £.¹⁴³

En la época moderna se produce la decadencia de las penas de mutilación. La razón, como apunta Tomás y Valiente, es que fueron sustituidas por la pena de galeras, mucho más útil para la monarquía.¹⁴⁴ La última pena principal de amputación de orejas que he documentado data del año 1551.¹⁴⁵ La única pena de mutilación prevista por los edictos del siglo XVI es la amputación de mano, con la que se sancionan escasos delitos. El edicto de Marrades de 1549 la apareja a algunos supuestos de tenencia de armas ilícitas y el de Zanoguera a dos únicos delitos.¹⁴⁶ En ocasiones, las sentencias imponen penas arbitrarias de amputación de dedos¹⁴⁷.

En el siglo XVII la pena de mutilación desaparece totalmente de las disposiciones edictales. Pese a su supresión como pena principal es frecuente que las mutilaciones se impongan como penas accesorias a la de muerte, con carácter previo a la ejecución del último suplicio. Asimismo para algunos delitos de especial atrocidad se prevé el descuartizamiento del cadáver del reo.

Los órganos mutilados eran expuestos en lugares visibles, para acentuar el escarmiento y conseguir una mayor ejemplaridad.

¹³⁹ ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 122; P.A. SANXO, *Antichs privilegis...*, 27.

¹⁴⁰ A. PONS PASTOR, *Los judíos...*, I, 189.

¹⁴¹ ARM., AH. 5976, pieza 7 / 36, f. 2. = Ap. doc. 6.

¹⁴² E. PASCUAL, "Nuevas noticias sobre la caza en Mallorca", en *BSAL*, VI (1895), 185-186.

¹⁴³ A. PONS PASTOR, *Constitucions...*, I, 192.

¹⁴⁴ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 381.

¹⁴⁵ Sentencia de 20 de marzo de 1551 impuesta a un reo por su segundo hurto (ARM., AA. 237, f. 168).

¹⁴⁶ Se prevé en el edicto de Zanoguera para los testigos falsos en pleito civil (J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 221, cap. 36) y para quienes amenazan o dañan a quienes pleitean contra ellos, sus abogados o testigos (*Ibid.*, 223, cap. 45).

¹⁴⁷ Así en 1549 se castiga un delito de lesiones leves con pena de amputación del meñique de la mano izquierda y tres años de exilio (ARM., AA. 237, f. 11), o con la pena de amputación del corazón y anular de la mano izquierda y un año de exilio (*Ibid.*, f. 17).

II. 4. 4. La pena de galeras.

La pena de galeras, calificada por la doctrina como pena corporal, es muy frecuente en los siglos XVI y XVII. Se suele afirmar que dicha pena fue introducida por vez primera en Francia, en 1443 durante el reinado de Carlos VII.¹⁴⁸ Sin embargo, su origen resulta inseguro pues en Mallorca disponemos de noticias sobre el reclutamiento forzoso de remeros anteriores a las primeras documentadas en aquel reino.

La introducción de dicha pena en Mallorca, como hemos indicado, fue muy temprana. Tenemos constancia de que en la primera mitad del siglo XV la necesidad de hombres para remar en las galeras daba lugar en ocasiones a medidas punitivas extraprocesales. Por ejemplo, en 1415 el gobernador ordenó al baile de Sineu que le enviase presos ciertos vagabundos que -según se decía- dañaban las viñas, cultivos y animales, para que sirviesen en el armamento de una galera.¹⁴⁹ Los oficiales reales reclutaban galeotes de forma arbitraria. En el reino de Aragón, Alfonso V, en las cortes de Teruel de 1428, aprobó un fuero por el que se señalaron graves penas a quienes apresasen personas para el servicio forzoso en las galeras.¹⁵⁰ En Mallorca, los jurados solicitaron a la reina María en 1436 que se les permitiese ajustar hombres con armas para hacer frente a tales violencias.¹⁵¹

En 1469 Juan II, a instancias de los jurados del reino, dispuso que se pusiera en libertad a los mallorquines libres que habían sido reclutados forzosamente como remeros de las galeras, salvo que se tratase de condenados por delitos, especialmente si eran reos por su participación en la rebelión de Mahón.¹⁵²

En el siglo XVIII este privilegio se interpreta como una prohibición de imponer la pena de galeras a los mallorquines libres. La crónica de Terrassa señala que Juan II otorgó a los mallorquines el privilegio de no poder ser condenados a pena de galeras, declarando libres a quienes en aquel momento se hallasen sirviendo en las galeras reales.¹⁵³ Buenaventura Serra mantiene la misma interpretación y se lamenta de que el privilegio no sea observado en su época.¹⁵⁴ Estas afirmaciones han provocado cierta confusión en la historiografía reciente.¹⁵⁵ Sin embargo, se trata de una disposición que -como la otorgada por la reina María en 1436- pretende reprimir los abusos de los oficiales reales que enviaban a galeras sin un previo proceso. De hecho, la pena de galeras se convirtió en ordinaria para un importante conjunto de delitos. La primera condena a galeras impuesta mediante sentencia que he podido localizar data del año 1458.¹⁵⁶

La pena de galeras se puede imponer con carácter temporal o perpetuo. La de galeras perpetuas se equipara a la pena de muerte. De hecho, los edictos virreinales las aparejan

¹⁴⁸ L. RODRÍGUEZ RAMOS, "La pena de galeras en la España Moderna", en *Estudios penales. Homenaje al Prof. Antón Oneca*, Madrid, 1982, 526-527; A. GARCÍA SANZ, *Historia de la marina catalana*, Barcelona, 1977, 294.

¹⁴⁹ B. MULET, R. ROSSELLÓ, J. SALOM, *La crisi de la vila de Sineu (Segle XV)*, Palma, 1995, 290.

¹⁵⁰ P. SAVALL y S. PENÉN, *Fueros, observancias y actos de corte del reino de Aragón*, Zaragoza, 1866, I, 314.

¹⁵¹ ARM., *Llibre de n'Abelló*, f. 68 = Ap. doc. 3.

¹⁵² ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 185 = Ap. doc. 4.

¹⁵³ A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 181.

¹⁵⁴ B. SERRA FERRAGUT, *Reflexiones críticas sobre el estado presente de la Jurisprudencia*, c. 44, 1v.

¹⁵⁵ A.I. ALOMAR CANYELLES, *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval*, Palma, 1995, 84.

¹⁵⁶ E. PASCUAL, "Estadística criminal", *BSAL*, IV, 20.

alternativamente a los mismos supuestos delictivos. En algún caso la sentencia indica que se entregará el reo a las galeras como hombre muerto.¹⁵⁷ Las temporales solían imponerse por periodos de tres, cinco o diez años. Aunque hasta principios del siglo XVI encontramos algunas condenas a galeras por periodos de un año o dos,¹⁵⁸ a partir de mediados de la centuria el mínimo es de tres años, por razones utilitarias. Según un autor del siglo XVII si dicha pena fuese de duración inferior *se seguiría al fisco más daño que provecho, pues los primeros dos años no hacen los reos otra cosa que aprender a remar.*¹⁵⁹

Los edictos prevén la pena de galeras para un importante conjunto de supuestos delictivos, como el uso de ciertas armas prohibidas, los daños o lesiones en el domicilio de la víctima o camino real, las lesiones dolosas con armas prohibidas, la resistencia a los oficiales reales, los desafíos, ciertos hurtos o robos cualificados, determinados delitos sexuales como el rufianismo, la exportación ilegal de armas o municiones, y el vagabundeo.

El amplio arbitrio judicial concedido por los edictos permite a los jueces imponer dicha pena para castigar otros delitos. Haciendo uso de tales facultades los jueces condenaban a galeras en función de las necesidades coyunturales de la armada. Por ejemplo, en 1638 estando la armada real surta en el puerto de Palma el virrey condenó a pena de galeras a un importante número de personas, de forma sumarsísima. El Gran i General Consell manifestó su preocupación al virrey, quien tranquilizó los ánimos de la asamblea contestando que todos los condenados eran extranjeros y no naturales del reino.¹⁶⁰

Una vez publicada la sentencia, los condenados eran encadenados con grilletos y tratados como esclavos del rey. El Tesorero del Real Patrimonio proveía su manutención con un sueldo diario. A los reos se les enviaba a la villa de Sóller desde donde se les remitía a Barcelona para ser embarcados en las galeras en las que debían cumplir su condena. Durante unos años se obligó abusivamente a los vecinos de Sóller a custodiarlos a sus propias expensas, aunque tras mover litigio sobre el particular, consiguieron eximirse de esta carga.¹⁶¹ En muchos casos, desde que recaía la sentencia hasta que comenzaba el cumplimiento efectivo pasaba largo tiempo, especialmente porque su traslado a Barcelona se demoraba por causa de los temporales o del peligro de desembarcos piráticos. Según la Práctica Criminal de la Real Audiencia de principios del siglo XVII, esta demora, además de ser onerosa para el Patrimonio Real, constituía una molestia para el Real Consejo, pues los condenados, que no perdían la esperanza de que les fuese conmutada la pena, importunaban al tribunal con sus súplicas y peticiones. Como prueba de la desesperación que tal pena producía se relata el caso de un condenado que se cortó una mano para conseguir la conmutación.¹⁶²

Felipe II, en las cortes de Barcelona de 1585 dispuso que el cómputo del periodo de cumplimiento de la pena se iniciase a los 15 días de dictada la sentencia, independientemente

157 Sentencia de 21 de septiembre de 1512 : *donant aquell a les dites galeres per home mort* (ARM., AA. 233, f. 195v). Sentencia de 4 de marzo de 1550 (AA. 237, f. 113).

158 El edicto de 1547 castiga a los vagabundos con la pena de dos años de galeras (ARM., AH. 428, f. 4).

159 E. GACTO FERNÁNDEZ, "Aproximación a la Historia del Derecho Penal español", en *Hispania. Entre Derechos propios y derechos nacionales*, Milán, 1990, 522.

160 ARM., AGC. 59, f. 370.

161 J. RULLÁN, *Historia de Soller*, I, 945-954.

162 A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 179.

de que se hiciese efectiva en ese tiempo.¹⁶³ En Mallorca no hemos hallado una disposición semejante que, por las circunstancias insulares, era especialmente necesaria.

La vida en las galeras era extraordinariamente dura.¹⁶⁴ Por ello, las penas temporales de galeras causaban muchas veces la muerte del condenado antes de que se cumpliera el plazo establecido. Sin embargo, los supervivientes, sometidos a todo tipo de vejaciones, veían cómo una vez cumplido el periodo de su pena, no se les ponía en libertad. En Cataluña, las cortes de Barcelona de 1585 solicitaron al monarca que los remeros fuesen liberados por el capitán de las galeras inmediatamente que hubiesen cumplido la pena. Felipe II encomendó al Lugarteniente General el adecuado cumplimiento de dicho capítulo.¹⁶⁵ Sin embargo, por necesidades militares, frecuentemente los monarcas ordenaban a los generales de sus escuadras que no pusiesen en libertad a los remeros que fueren cumpliendo en ellas, sino que les proporcionasen salario y rancho.¹⁶⁶

Las mujeres, como los nobles, estaban excluidas de la pena de galeras. Siempre que las disposiciones edictales hacen referencia a la condición del delincuente prevén que se sustituya por la pena de exilio. Así lo dispone el edicto del virrey Cebrián respecto al delito de lenocinio, pues con frecuencia es cometido por personas de sexo femenino.¹⁶⁷ La misma regla se observa cuando el reo varón, por edad o condiciones físicas, no es apto para el servicio como remero.¹⁶⁸

La pena de galeras fue suprimida con carácter general para la Monarquía española mediante Real Orden de 16 de noviembre de 1748, para evitar el quebranto económico que suponía el mantenimiento de unas naves que ya se consideraban de escasa utilidad. El mismo año, Luis XV decretó la disolución de la armada de galeras en el reino de Francia.¹⁶⁹ La pena fue sustituida, según la gravedad de los delitos, por las de trabajos forzados en las minas, los arsenales o los presidios de África. Restablecida mediante Real Orden de 31 de diciembre de 1784, para surtir de remeros a las nuevas naves de este tipo fletadas para reprimir el corso argelino,¹⁷⁰ fue definitivamente eliminada por Real Orden de 30 de diciembre de 1803.¹⁷¹

II. 4. 5. La pena de muerte.

¹⁶³ C.Y.A.D.C., IX, XXIX, 8.

¹⁶⁴ F. SEVILLA SOLANAS, *Historia penitenciaria de España. La galera. Apuntes de Archivo*, Segovia, 1917; G. MARAÑÓN, "La vida en las galeras en tiempo de Felipe II", en *Vida e Historia*, Madrid, 1941, 94-124; G. LASALA NAVARRO, *Galeotes y presidiarios al servicio de la Marina de Guerra en España*, Madrid, 1961; F.F. OLESA MUÑO, *La galera en la navegación y en el combate*, Madrid, 1971.

¹⁶⁵ C.Y.A.D.C., IX, XXIX, 9.

¹⁶⁶ F. TOMÁS Y VALIENTE, *El Derecho penal...*, 391.

¹⁶⁷ J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 50 (cap. 80).

¹⁶⁸ Por sentencia de 15 de junio de 1549 se condenó a seis años de exilio de la isla a cierto reo que había sido previamente sentenciado a remar en galeras, al comprobarse que era inhábil por una lesión en un brazo (ARM., AA. 237, f. 8v).

¹⁶⁹ J.-M. CARBASSE, *Introduction historique au Droit pénal*, 226.

¹⁷⁰ Novísima Recopilación, XII, XL, 10.

¹⁷¹ Comunicada a la Audiencia de Mallorca el 10 de enero de 1804 (ARM., AA. 586, 1804 / 2).

La pena de muerte se apareja a un importante conjunto de delitos.¹⁷² Por disposición de derecho común se aplica a los de lesa majestad humana y divina, y a ciertos delitos sexuales. Los edictos de los lugartenientes la prevén expresamente para algunos delitos, como los homicidios, la ruptura de homenajes, determinados delitos cometidos en camino real, hurtos cualificados o ciertos casos de violación; pero además disponen que el Lugarteniente General podrá elevar las penas ordinarias hasta la de muerte natural, atendiendo a las cualidades y circunstancias que concurran en cada caso.¹⁷³

Las causas criminales por delitos que se castigan con la pena de muerte sólo pueden ser conocidas por determinados órganos judiciales y están sometidas a especiales garantías procedimentales.

La extensión de la pena de muerte a una amplia variedad de delitos supone que el principio de proporcionalidad sólo se pueda observar reservando a los delitos más graves medios especialmente atroces de ejecutarla, precediéndola de ciertas torturas y mutilaciones, o dispensando un trato infamante al cadáver del reo.

Las diversas modalidades de pena de muerte no sólo dependen de la gravedad del delito sino de la condición de las personas. A principios del siglo XIV los judíos exponían al monarca que las condenas de horca dictadas contra los miembros de su comunidad se ejecutaban colgándoles por los pies y no por el cuello, de forma que la agonía se prolongaba durante dos o tres días.¹⁷⁴ Los nobles gozaban del privilegio de ser ajusticiados mediante decapitación.¹⁷⁵

Los delitos de herejía, sodomía y bestialismo eran castigados con pena de muerte por combustión. Dicha pena se aplicaba asimismo en el siglo XIV a los falsificadores de moneda.¹⁷⁶ Los testimonios de ejecución de la pena de combustión por los delitos de sodomía y bestialismo son muy numerosos. Por lo general, si el reo era libre se le estrangulaba y posteriormente se quemaba su cuerpo, en cambio, si era esclavo, las sentencias disponían que fuese quemado vivo, y calcinados sus huesos para hacer pólvora.¹⁷⁷ En los casos de bestialismo se debía quemar al reo junto con el animal, pena ya establecida en el Levítico.¹⁷⁸ La combustión en vivo se hizo rara en la época moderna. En

¹⁷² Sobre la pena de muerte cfr. P. SAVEY-CASARD, *La peine de mort, esquisse historique et juridique*, Genova, 1968; J. IMBERT, *La peine de mort*, Paris, 1972; D. SUEIRO, *La pena de muerte. Ceremonial, historia, procedimientos*, Madrid, 1974.

¹⁷³ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 472 (cap. 89); J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 240 (cap. 88); F.J. TORRES, *Edictes*, 83 (cap. 138); A. CARDONA, *Edictes*, 27 (cap. 129); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 66 (cap. 126).

¹⁷⁴ A. PONS PASTOR, *Los judíos...*, I, 192-193.

¹⁷⁵ Por ejemplo un edicto del año 1391 castiga los daños a judíos con pena de decapitación para quien sea *hom de paratge*, o de muerte en la horca para quien sea *hom de peu* (É.K. AGUILÓ, "Rúbrica dels llibres de pregons", *BSAL*, IX, 31).

¹⁷⁶ En 1343 Pere Marimon, de Inca, fue condenado a la hoguera por este delito (R. PIÑA HOMS, *El Derecho histórico del Reino de Mallorca*, Palma, 1993, 238).

¹⁷⁷ Así, cierta sentencia del año 1451 condena por sodomía a Joan García a ser estrangulado y quemado, por ser cristiano, y al cautivo moro Balchoren, a ser quemado *de viu en viu* (R. ROSSELLÓ y J. BOYER, *El sexe a Mallorca*, II, Palma, 1994, 253). Otros ejemplos en 1416, 1420 y 1498 en *Op. cit.*, I, 239 y 245).

¹⁷⁸ Lev. 20, 15. En 1621 la Real Audiencia condenó a esta pena -aunque una vez degollado- a un hombre de 19 años por practicar el acto sexual con una cabra. Mucho más moderadas eran las penas impuestas por el Tribunal de la Inquisición para castigar semejante delito (J. SERRA BARCELÓ, "Postura de la societat mallorquina davant algunes pautes sexuals", en *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*, Palma, 1985, 208).

1675 fue ejecutado de esta forma el judaizante Alonso López. Su suplicio causó una profunda impresión pues, según una relación coetánea, no había entonces en la isla memoria de otro caso.¹⁷⁹ Sin embargo, pronto los mallorquines pudieron contemplar nuevas ejecuciones en el auto de fe de 1691 del que contamos con la escalofriante descripción publicada por el jesuita Francisco Garau.¹⁸⁰

La forma ordinaria de aplicar la pena de muerte, como señala la Práctica Criminal de la Real Audiencia es la suspensión en la horca.¹⁸¹ Este medio se mantuvo hasta que en 1832 fue definitivamente suprimido y se le sustituyó por el garrote.¹⁸² Sin embargo, conocemos algunos casos de estrangulamiento mediante garrote desde finales del siglo XV. En 1493 la mujer del veguer Hugo de Sant Joan fue agarrotada por haber envenenado a su marido, y otras dos mujeres lo fueron en 1501 por diversos delitos.¹⁸³

La muerte por garrote se aplicaba a los miembros del brazo militar, en sustitución de la suspensión en la horca, procedimiento infamante que producía una agonía más lenta.¹⁸⁴ En 1619 se ejecutó de esta forma al caballero Jeroni de la Cavalleria.¹⁸⁵ Pero en el siglo XVII el garrote se utiliza de forma casi clandestina, para ejecutar a los reos con carácter sumárisimo sin un previo proceso con garantías. En 1657 y 1666 los jurados de Mallorca hubieron de protestar contra algunas penas de muerte mediante este instrumento impuestas contra las franquicias.¹⁸⁶ La utilización arbitraria de este medio de ejecución se constata asimismo en Valencia durante la segunda mitad de aquella centuria.¹⁸⁷

La antigua pena romana del *culleus* -que consistía en introducir al reo en un odre junto con un mono, una víbora, un perro y un gallo, y arrojarlo al mar- no se aplica en Mallorca, pese al influjo del *ius commune*.¹⁸⁸ Sólo en el siglo XVIII se documenta un caso. En 1776 una parricida fue arrojada al mar, después de muerta, en el interior de un tonel en el que se habían pintado ciertos *animales feroces*.¹⁸⁹ Esta forma simbólica de aplicar el *culleus* era utilizada en Castilla para castigar a los parricidas.¹⁹⁰

Según la Práctica Criminal de la Real Audiencia, la sentencia de muerte era comunicada al reo en la cárcel por el escribano, el procurador fiscal, un alguacil y dos testigos. Inmediatamente se daba entrada a dos padres teatinos para que confortasen y confesasen al reo. Durante el resto de la noche se debía dar aviso a otros religiosos para que

179 B. BRAUNSTEIN, *Els xuets de Mallorca*, Barcelona, 1976, 120.

180 F. GARAU, *La Fee triunfante en cuatro autos*, Mallorca, 1691.

181 A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 178.

182 La pena de muerte en la horca fue suprimida por decreto de 24 de enero de 1812. Restablecida por Fernando VII, fue definitivamente sustituida por la de garrote mediante Real Cédula de 28 de abril de 1832. J.M. PUYOL MONTERO, "La abolición de la pena de horca en España", en *Cuadernos de Historia del Derecho*, 4 (Madrid, 1997), 91-140.

183 A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 196 y 219.

184 P. PÉREZ GARCÍA y J. CATALÁ SANZ, "La pena capital en la Valencia del siglo XVII", en *Estudis*, 24 (Valencia, 1998), 210.

185 A. LE-SENNE, *Canamunt i canavall*, 115.

186 ARM., EU. 74, ff. 89-90 y EU. 77, f. 187.

187 P. PÉREZ GARCÍA y J. CATALÁ SANZ, "La pena capital...", 210.

188 Sobre esta pena véase el completo estudio de E. NARDI, *L'otre dei parricidi e le bestie incluse*, Milán, 1980.

189 A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, 573.

190 F. DE LA PRADILLA, *Suma de las leyes penales*, Madrid, 1639, 10; J. BERNI, *Práctica criminal*, Valencia, 1749, 48.

le asistiesen. A la mañana siguiente se le permitía oír misa y comulgar, de acuerdo con una pragmática de Felipe II que dio fuerza civil a un breve del Papa Pío V de 1568 que así lo ordenaba.¹⁹¹ La ejecución debía tener lugar transcurridas veinticuatro horas desde la publicación. El reo era conducido al patíbulo acompañado por los cofrades de la Sangre recorriendo las calles de la ciudad con un cortejo integrado por el procurador fiscal, el escribano y los alguaciles a caballo, y los *verguetes* a pie. Los jurados solían situarse en el banco de la plaza de Cort, donde se les leía la sentencia en catalán.¹⁹²

Aunque el derecho canónico permitía que los ajusticiados fuesen enterrados en sagrado, salvo en algunos casos concretos, en principio las autoridades civiles les negaban este derecho.¹⁹³ Sus cadáveres eran expuestos en unas horcas instaladas en el Pont d'Inca, a la salida del término de la ciudad. La posibilidad de enterrar en sagrado se concedía como gracia especial a instancias de los familiares y amigos del ejecutado.¹⁹⁴ Por un antiguo privilegio confirmado en 1480, el rector de San Antonio de Viana podía retirar anualmente el Miércoles Santo el cadáver o los huesos de uno de los ahorcados en el Pont d'Inca y trasladarlo a su iglesia donde era expuesto hasta ser enterrado el lunes siguiente.¹⁹⁵

En muchos casos la sentencia preveía que el cuerpo del reo fuese descuartizado, y sus cuartos expuestos en diversos lugares.¹⁹⁶ Las disposiciones virreinales no suelen detallar el destino de los miembros, sino que esta circunstancia se suele indicar en la sentencia.¹⁹⁷ Constituye una excepción la norma que ordena que los salteadores de caminos sean colgados frente a su propia casa o la de sus familiares más cercanos.¹⁹⁸ Para prevenir la previsible actuación de los parientes ante una pena de tal crueldad se dispone que quien retire el cadáver será asimismo castigado con pena de muerte. Generalmente las cabezas se colgaban en una torre del palacio de la Almudaina, la llamada *torre dels caps*. Los cuerpos ahorcados solían dejarse en las horcas del Pont d'Inca. En 1546 el Lugarteniente General ordenó la instalación de horcas en todas las villas de Mallorca.¹⁹⁹ En ellas, además de ejecutarse las sentencias, se exponían algunos de los cuartos de los cuerpos de los condenados.

¹⁹¹ La pragmática de 17 de marzo de 1569 se recoge para Castilla en la Nueva Recopilación I, 1, 9. Las constituciones sinodales de la diócesis de Mallorca del siglo XIII prohibían que se administrase la eucaristía al condenado a muerte, salvo que hubiesen de transcurrir tres o cuatro días hasta la ejecución. En cambio se le permitía adorar el cuerpo de Cristo (M. NEBOT, "El segundo obispo de Mallorca D. Pedro de Muredine (1266-1282)", en *BSAL*, XIII, 220).

¹⁹² A. PLANAS ROSSELLÓ, *El proceso penal...*, 178.

¹⁹³ Las constituciones sinodales del siglo XIII disponen que *los justiciats pot hom soterrar en cimenterí, si la senyoria o vol*. Sólo los herejes, vedados de excomunión mayor, ladrones famosos o fallecidos manifiestamente en pecado mortal tenían vetada la sepultura eclesiástica, a menos que diesen signos de penitencia antes de su muerte y fuesen absueltos (M. NEBOT, "El segundo obispo...", 220 y 240).

¹⁹⁴ Por ejemplo, en 1354 el baile concedió como gracia especial, a súplica de los familiares de cierto condenado a muerte, que pudiese ser enterrado en el cementerio (L. LLITERAS, *Artà en el siglo XIV*, 406).

¹⁹⁵ "Carta real confirmando el privilegio del rector de S. Antonio de Viana", en *BSAL*, II, 288-290.

¹⁹⁶ Existía por ejemplo la costumbre de que las cabezas de los cautivos degollados fuesen lanzadas en la plaza de Cort de la ciudad, según exponían los jurados de Andratx ante el Gran i General Consell en 1483 (E. PASCUAL, "Las cabezas de los degollados", *BSAL*, VI, 147).

¹⁹⁷ Por ejemplo, una sentencia de 21 de agosto de 1512 dispone que se expongan dos cuartos del reo en el lugar de la comisión del delito, uno en la ciudad y el restante en el Pont d'Inca (ARM., AA. 233, f. 20).

¹⁹⁸ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 346 (cap. 13); J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 215 (cap. 14); F.J. TORRES, *Edictes*, 44 (cap. 68); A. CARDONA, *Edictes*, 14 (cap. 62).

¹⁹⁹ A. GILI FERRER, *Artà en el segle XVI*, Palma, 1993, 182.

La ejecución de la pena de muerte -como las de mutilación y flagelación- requiere la intervención de un siniestro ministro de la justicia : el verdugo (*botxí* o *morrodevaques*).²⁰⁰ Como ha escrito Foucault "en el castigo-espectáculo un horror confuso brotaba del cadalso, horror que envolvía a la vez al verdugo y al condenado, y que si bien estaba siempre dispuesto a convertir en compasión o admiración la vergüenza infligida al supliciado, convertía regularmente en infamia la violencia legal del verdugo".²⁰¹ Efectivamente el oficio estaba notado de infamia, hasta el punto de que las ordenanzas del *Mostassaf* sólo le permitían tocar las viandas con un bastón de cuatro palmos de longitud, y prohibían que se le sirviesen bebidas en las tabernas si no portaba su propio vaso.²⁰² Por esta razón no era fácil conseguir personas que quisiesen ejercer el oficio. En 1421 se decía que *de molt temps ensà non ha, ne se.n pot trobar qui vulla aytal ofici pendra*.²⁰³ En 1424 se hubo de conmutar una pena de muerte por la de exilio perpetuo, pues no se había podido ejecutar la primera por falta de verdugo.²⁰⁴ La principal ocupación del verdugo era administrar los azotes para castigar las infracciones cometidas por los esclavos. La pragmática de *Sort i sac* de 1447 ordena que el verdugo acompañe continuamente al *mestre de guaita* -el oficial encargado de la custodia y castigo de los esclavos- pues sin su concurso éste no podría ejercer su oficio.²⁰⁵

II. 5. Las penas privativas de derechos.

Las penas que llevan aparejada la nota de infamia del condenado, suponen que éste quede inhabilitado, con carácter general, para el ejercicio de importantes derechos, como el de ocupar cargos públicos o testificar en juicio.

Por otra parte, determinados delitos llevan aparejada como pena principal o accesoria la inhabilitación para el ejercicio de cargos u oficios reales o universales, y determinadas profesiones como las de notario o corredor. Así, en 1393 se establece la pena de inhabilitación para el ejercicio de oficios reales y universales, para el delito de quiebra fraudulenta.²⁰⁶ Los edictos prevén diversas penas de inhabilitación, temporal o perpetua, para determinados delitos cometidos por oficiales públicos, notarios, corredores, procuradores y taberneros u hosteleros. Por ejemplo, castigan a los corredores que intervienen en contratos usurarios con pena de 50 £ e inhabilitación.²⁰⁷

²⁰⁰ Sobre el oficio de verdugo Cfr. V. GRAULLERA SANZ, "El verdugo de Valencia en los siglos XVI y XVII (ejecución de sentencias)", en *Estudios de Historia de Valencia*, Valencia, 1978, 203-215.

²⁰¹ M. FOUCAULT, *Vigilar y castigar*, México, 1976, 17.

²⁰² A. PONS PASTOR, *Llibre del Mostassaf de Mallorca*, 114. La obligación de señalar las viandas con una varilla se documenta asimismo en Valencia (V. GRAULLERA, "El verdugo...", 205).

²⁰³ P.A. SANXO, "El verdugo de Mallorca en 1421", en *BSAL*, III, 305-306.

²⁰⁴ R. ROSSELLÓ y J. BOVER, *El sexe...*, I, 240.

²⁰⁵ A. PONS PASTOR, *Constitucions...*, I, 279. A. PLANAS ROSSELLÓ, "El Mestre de Guaita y la custodia de los esclavos en Mallorca", en *BSAL*, LII (1996), 95-128.

²⁰⁶ E.K. AGUILÓ, "Rúbrica dels llibres de pregons", *BSAL*, IX, 64.

²⁰⁷ E. FAJARNÉS, "Edicto...", 433 (cap. 62); J.A. VIDAL RETTICH, "Los pregones...", 231 (cap. 69); F.J. TORRES, *Edictes*, 53 (cap. 86); A. CARDONA, *Edictes*, 18 (cap. 79); J.F. CEBRIÁN, *Edictes*, 46 (cap. 74).

APÉNDICE DOCUMENTAL

Doc. 1

1335, abril, 20. Perpiñán.

Jaime III, a instancias de los jurados del reino, prohíbe que el delito de acusación falsa se castigue con la pena de talión, por ser contraria a las franquicias de Mallorca.

ARM., LR. 8, f. 117

Jacobus, Dei gratia rex Maioricarum, comes Rossilionis et Ceritanie ac dominus Montispesulani. Dilecto Petro de Pulcro Castro, militi, domino Villelonge, locum nostrum tenenti in regno Maioricarum, salutem et dilectionem. Nuper ad instantiam nuntiorum ad nos tunc missorum per fideles nostrorum juratos et probos homines Maioricarum vobis mandasse meminimus per literam nostram data in loco de Turri subtus Elne quinto idus martii anno domini millesimo CCC XXX quarto ut cum super denuntiationibus faciendas in curiis Maioricarum super criminibus ex officio curie procedetur et procedi debet expensas fiendas propter eo faciatis per nostram curiam ministrari et negotium denunciacionum huiusmodi prosequi sumptibus nostris, set si in prosecutione negotii denunciator calumpniosus apparuerit illum puniri iussimus in expensis quod inde facte fuerint et alias prout aparuerit debere fieri rei qualitate et circumstanciis circumspectis verum est in dubium inter dictos juratos et eorum consilium quin pena talionis super talibus videretur vindicare sibi locum, quod iuxta eorum franquicias ibi series nullo locum habent. Quare nobis extitit suplicatum ut pro conservatione dictarum franquiesiarum hoc declarare dignaremur. Nos igitur eorum suplicatione annuentes benigne declarandum dicimus per presentes penam talionis locum non habere vel debere habere in premissis vel similibus ex dicta clausula vel alias quovis modo quare mandamus vobis ut declarationem huiusmodi servetis firmiter et faciatis servari firmiter. Datum Perpiniani XII kalendis madii anno Domini M CCC XXX quinto.

Doc. 2

1430, agosto, 11. La Almunia.

Alfonso V, a petición de los jurados y el Gran i General Consell, confirma la costumbre según la cual en el Reino de Mallorca no se puede imponer por delito alguno la pena de flagelación a las personas libres de cualquier nación o estamento.

ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 147v ; LR. 55, f. 145.

Alfonsus, Dei gratia Rex Aragonum, Sicilie, Valentiae, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comes Barchinonae, Dux Athenarum et Neopatrie ac etiam Comes Rossilionis et Ceritanie. Dilecto consiliario nostro Gubernatori Regni Maioricarum vel eius locumtenenti, algutziriis, vicariis, subvicariis, ceterisque officialibus et subditis nostris in civitate et regno Maioricarum predicto ubilibet constitutis, qui nunc sunt et pro tempore fuerint, salutem et dilectionem. Pro parte dilectorum et fidelium nostrorum Juratorum Consilii universitatis et proborum hominum regni predicti, nostre magestatis culmini expositum extitit cum clamore quod vos, dictus Gubernator, non attendens qualiter ex usu et consuetudine dicti regni a magno tempore citra hactenus observatis, et per nos et illustris reges predecessores nostros ut fert juratis et confirmatis, aliquis liber sive libera cuiuscumque conditionis fuerit in eodem regno existens non debeat pro quibuscumque criminibus aut alia quavis causa ad flagello et fustigationem aut

inflationem condempnari nec flagellis in toto dicto regno infligere aut fustigari, vos attamen dicta consuetudine atque usum infringentes ac novitatem inaudita in dicto regno faciendo et attentando non nullas personas liberas per civitatem Maioricarum flagellis fustigare fecistis et attentastis, in evanuationem dicte consuetudinis atque usus periducium evidens et jacturam incolarum et habitantium in regno supradicto. Quare fuit maiestati nostri humiliter supplicatum ut super premissis dignaremur de opportuno remedio debite providere. Nos autem dicta supplicatione benigne admissa, quia ex informatione quam super hiis recipi mandamus legitime constat consuetudinem predictam a tanto tempore citra hactenus observata fuisse quod memoria hominum in contrarium non existit, volentes super his debite providere ac dictum regnum et ipsius incolas circa observantiam dictarum consuetudinum favore benevolo pertractari vobis et unicuique vestrum dicimus et mandamus, de certa scientia et expresse, sub nostre gratie et mercedis obtentu, peneque mille florenorum auri incursu, quatenus dictam consuetudinem atque usum omnino observantis, personas liberas cuiuscumque conditionis, nationis aut status existant, quacumque ratione sive causa flagellis minime fustigari in dicto regno a cetero faciatis quimpotius a dicta novitate et aliis quibuscumque contra consuetudines et usus dicti regni per vos attentatis cessetis ab inde et vos omnino abstineatis hocque non mutetis ratione aliqua sive causa, cum de certa scientia, deliberate et consulte sic duxerimus providendum contrarium peragendi vobis potestatem omnimodam auferentes ac irritum declarantes et inane siquid et quidquid in adversum ageritis premissorum. Data in loco de I.Almunia sub nostro sigillo secreto die XI augusti anno a nativitate Domini millesimo CCC° XXX°. Rex Alfonsus.

Doc. 3

1436, marzo, 10. Monzón.

Los embajadores del reino solicitan a la Reina María que no se pueda forzar a los mallorquines a servir en las galeras, ni siquiera en caso de que se les imputen crímenes, sino que deban ser juzgados en Mallorca.

ARM., *Llibre de n'Abelló*, ff. 67v-68v.

Item senyora molt excellent, com lo dit regne sia quasi despoblat e molt disminuït en població, per la qual població créixer o augmentar sien stats en antichs e pessats temps atorgats franqueses e privilegis, e entre los altres que forsa ni destret no sia fet als habitants del dit regne per lo senyor rey ni per successors o oficials seus. Per tant, senyora molt excellent, plàcia a vostre senyoria provehir e statuhir que en lo dit regne, per oficials ni per singulars no sia feta força en manar los hòmens en galera, com açò sia no solament offensa de nostre senyor Déu, mas encara destructió de aquell regne. E més no puxen los habitants del dit regne, sots occasió de crims o de deutes per algun oficial o cort esser mesos en galera, mas sien en lo dit regne iudicats segons justícia. E per ço que les dites forses puxen esser extirpades e lo dit regne conservat al senyor Rey, plàcia a vostre senyoria provehir e statuhir que los jurats del dit regne ab interveniment del balle e del vager de la ciutat, lo qual request aia seguir los dits jurats en los dits actes per virtut del jurament per ell prestador en lo entrament de son offici. E ara de present puxen aiustar alguns hòmens de la dita ciutat ab armes o sens armes per resistir les dites violències fahedores per patrons de galeres, oficials o companyons de aquelles en mar o en terra. E més avant vos plàcia proveyr, senyora molt excellent, que com segons forma de privilegi del dit regne los qui.s volen alegrar de guiatges atorgats per armades haien e sien tinguts ydoneament assegurar abans de totes coses en poder del visalmirall que entegrament pagaran a llurs crehedors tots e sengles deutes en los quals li sien tinguts final lo temps del guiatge o alongament, e.n altre manera que los guiatges no sien servats als acordats, vos plàcia, senyora molt excellent, manar e provehir lo dit privilegi esser inviolablement observat. E més avant plàcia provehir a vostra senyoria he statuhir e manar que si los patrons o altres oficials de galeres o companyons han béns en la ciutat e regne de Mallorques e faran forces als habitants del dit regne, que sien executats los llurs béns per los oficials del dit regne a qui la executió pertanyarà per los dans he injúria del pres o qui serà forsat e més en galera fins tant li haien emendats e restituhits los dits dans. E perçò, senyora molt excellent, que les dites coses sien en maior effecte exequatades plàcia

a vostre senyoria abdicar e tolre tot poder al governador del dit regne de fer alguns procehiments, manament e actes per empatxar la executió de les coses contengudes en lo present capítol, ans sia tingut fer tota favor e esforç en la executió del present capítol.

La senyora Reyna mana esser servade la provisió feta per lo senyor Rey sobre la presó de les persones e matiment de aquelles en galera. E quant al fet dels acordaments, guiatges e alongaments, sien servats los privilegis e franqueses del regne de Mallorca. E abdica ab inhibició a tots los officials del dit regne tota potestat de fer lo contrari.

Doc. 4

1469, julio, 7. Prats del Rey.

El rey Juan II ordena que sean puestos en libertad los mallorquines naturales y libres que han sido forzosamente reclutados para remar en las galeras de la armada real, salvo que hayan sido detenidos por sus crímenes y deméritos, especialmente si han participado en la rebelión de Mahón.

ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 185.

Don Johan, per la gràtia de Déu Rey de Aragó, de Navarra, de Sícilia, de València, de Mallorca, de Cerdanya e Còrcegua, Comte de Barcelona, Duch de Athenes e de Neopàtria, e encara Comte de Rosselló e Cerdanya. Als spectables, magnífichs e amats consellers nostres en Ffrancesch Berenguer de Blanes, Loctinent General en lo regne de Mallorca, e en Johan de Vilamarí, capità de nostres galeas, e a tots e sengles patrons de galeas e galiotas e altres qualsevol al qual o als quals les presents pervindran e toquen e pertanguan les coses infrascriptes, salut e dilectió. Per lo amat e fael nostre en Guillem Llinars, mercader, jurat e missatger de la Universitat de la Ciutat e Regne de Mallorca és stat a nostra Maiestat humilment exposat que en les dites galeras e galiotes de nostra armada són estats violentment mesos e detenguts per forza com a galiots et alias diverses hòmens franchs nadius del dit nostre regne de Mallorca, los quals voguen e són detenguts en aquellas, privats de llur pròpria libertat, per la qual cosa ha nos humilment suplicat lo dit jurat e missatger que los dits hòmens manàssem esser trets e liberats de les dites galeras e restituhits a llur pròpria libertat. Nós emperò, volents sobre açò degudament e per justícia provehir, a vosaltres e a cascú de vosaltres diem e manam, sots pena de dos milia florins d.or dels béns de qualsevol contrafahent havedors e aplicadors als nostres còfrens, que tots e sengles hòmens mallorquins o nats en lo dit regne de Mallorca, los quals en les dites galeres o galiotes sien detenguts per forza, de continent libereu e traschau de aquelles restituhint los a llur pròpria libertat, com axí exhigint ho justícia vullam esser fet e complit, si donques per causa de crims e llurs deméritos no seran stats mesos en les dites galeras o galiotes, o si eren dels rebelles de Mahó o altres qui contra Nós llur Rey e Senyor haguessan rebellat, car tals encara que del dit regne sien naturals o mallorquins no volem esser trets de las ditas galeras.

Dada en la nostra vila dels Prats del Rey, a VIII de juliol en l.any de la nativitat de Nostre Senyor Mill quatracents sexanta nou. Rex Jo[annes].

Doc. 5

1526, julio, 17. Mallorca.

El virrey Carlos de Pomar escribe a los capitanes de Argel o de Bugía, comunicándoles que les envía cuatro presos a cumplir la pena de servicio en las fortalezas, a la que han sido condenados. Se les encarga que les traten con humanidad y que se les haga prestar el servicio sin dejarles en libertad a cambio de un rescate.

ARM., AA. 224, ff. 54v-55.

A los capitans de Alger o de Bogia.

Muy magníficos señores o al que las presentes pervindrán. Con la fusta de Mossen Almunia de Valencia os embiamos quatro hombres inculpados de diversos crímenes por los quales han seydo condenados a servir a Su Magestat en una dessas fortalezas a nuestro beneplácito. Por ende hos rogamos y de parte de Su Magestat encargamos que los dichos hombres, es a saber Joan Cardona de la isla de Manorcha, Cosme Calaffat de la villa de Soller, Guabriel Forsimany de Luchmaior y Xristòfol Castellà, recibays y hagays servir en essas fortalezas tanto quanto fuere nuestro beneplácito tractándolos con toda umanidad y como dellos se tiene por cierto lo harán que ya pueden pensar quanto cumple a su real servicio. Y porque se dize que algunos que se han embiado allí, con algún rescate que dan los dexan ir a donde quieren, en gran preiudicio de la justicia y gran danyo deste reyno, porque luego se vuelven achá y hazen y causan muchos inconvenientes en la tierra, y por todo lo susodicho y por lo que se pueda más ofrecer os rogamos quanto podemos que los tenguyas en las dichas fortalezas en servicio de Su Magestat fasta que nos sirvamos de nuestro beneplácito y con nuestra promisión se rediman del dicho servicio, en otra manera por nuestro descarguo lo scriviremos a Su Magestat porque en ello se hagua devida provisión. Y mandar nos heys scrivir de como los habreys recebido porque se pueda continuar en los registros de nuestra corte aziéndolo todo como cumple al servicio de Dios y de su Magestat. Y si achá señores quereys mandar algo, se hará con buena voluntad, encharguandos mucho mireys en la manera que se habrán los dichos Forsimany y Calaffat porque antes que hiziessen los casos por los quales en essas fortalezas han sido condenados stavan en opinión de hombres de sesso y después que los tovimos en los carcelles reales bolviéronse locos, lo qual pensando fuesse fiction hemos querido examinarlo tan complidamente como el negocio requiría, y todas cosas bien miradas y examinadas nos ha paresido por descargo de nuestra consensia embiarlos en essas fortalezas, como dicho hos tenemos, rogando os mucho nos querays avissar de cómo se habran con su locura por que pudamos proveher lo que menester fuere conforme a justicia y descarguo de nuestra consciencia. De Mallorques a XVII de julio de mil y quinientos y veinte y seis. = Don Carlos de Pomar.

Doc. 6

1547, febrero, 8. Mallorca.

Escrito dirigido por los Jurados de Mallorca al Lugarteniente General Felip de Cervelló en el que solicitan que declare la nulidad de los edictos penales que ha mandado publicar recientemente, por ser contrarios a diversas franquicias del reino.

ARM., AH. 5976, pieza 7 / 36, ff. 1-2 y 6 ; A.A., Exp II / 29, ff. 1-6.

Molt Spectable y Molt Noble Senyor Loctinent General.

Essent pervingut a notítia dels Magnífichs Jurats que en la plaça de las Corts de la present ciutat eren stats promulgats ab veu de pública crida alguns edictes per V.S. instituits, no podent per deute de lur offici dexar de veure e entendre aquels, supplicaren dits jurats a V.S. per lo syndich de la Universitat manàs los fos donada còpia de dits edictes, los quals ab molta maturitat ligits y entesos, y ab consell ordinari y extrahordinari per la importància del negoci bé disents y ruminats, són stats atrobats contradir y repugnar a las leys y franqueses per los Reys passats de immortal memòria en aquest regne stablides y als habitants de aquell concedides, e per la Cesàrea Magestat del Rey nostro Senyor vuy beneventuradament regnant confirmades, y per V.S. quant fench admès y rebut en lo exercici de son presidal offici jurades. E perquè als dits Magnífichs Jurats se guarda instar y supplicar la mantenèntia e observància de dites franqueses, e procurar tota altra cosa convenient a la pública utilitat del present regne, y lo pes y gravitat del present negoci los forse haien discórrer alguns caps, supplican perçò a V.S. li plàcia hoir benignament la present scriptura y provehir en e circa de aquella lo que serà supplicat, puys dits jurats no desitjan ni entenen impetrar de V.S. sinó una cosa a rahó e justítia conforme.

Primerament, fan a saber a V.S. dits Magnífichs Jurats com per una de las franquesas de aquest regne és dispostat que si la cort vol fer nous statuts deu fer aquels ab consell dels jurats o de alguns hòmens de bondat y rectitut insignits, y d.esta franquesa fan fe a V.S. ut ecce. E com los edictes per V.S. ab dita pública crida promulgats sien noves ordinations y en la institió de

aqueles no haie entrevengut consell de dits jurats o de altres particulàs, sinó dels magnífichs Regent y Advocat Fischall, qui ab V.S. fan y constituexen la matexa cort, és molt cert e indubitat que de açò manifestament resulte que los dits nous edictes per V.S. statuits, parlant ab lo degut acatament, no poden tenir subsistència o validitat, com apareguen destituïts de la qualitat per dita franquesa exigida y necessària per aconseguir aquella auctoritat de legítimes leys. E si a V.S. ha aparegut convenir per reprimir y castigar los crimosos fer noves ordinations, és molt fàcil cosa manar als dits jurats fòssen ab V.S. y ab aquels sens alguna difficultat podie practicar dites noves ordinations, y dits jurats no hagneran faltat en aconsellar tota cosa a la qual per servey de Sa Magestat y per lo convenient càstich dels delinqüents y bé universal del regne apareguessen esser obligats.

Més avant sap molt bé V.S. que las leys romanes, ab las quals la maior part dels prínceps cristians governen los vasals y súbdits, disposen que las penes imposadores per los delictes deuen esser comensurades ab los dits delictes, amonestant los jutges que ni per severitat ni per remisió se aparten de la pena al crim convenient. E açò mateix, abans que los romans haguessen constituïdes leys, legim haver ordenat Déu omnipotent quant manà a Moysés que entre los preceptes al poble de Ysraell insinuats scrigués que *iuxta mensuram delicti esset et modus plagarum*. E jatsie no ignoren dits jurats que lo temps e lo loch persuadexen y forcen algunes vegades augmentar e créixer las penas per refrenar la multitud dels delinqüents. Emperò, parlant tostemps ab la deguda reverència a V.S., per lo crim de traure sanch qui moltes vegades se perpetre ab molt poch dan e iniúria del ofès, és molt excessiva la pena de perdre lo puny. V.S. no ignore quant fàcil cosa és als hòmens destruir.se y après sentint.se algú dels per iniuriat y affrontat insultar l.altre y traure sanch. E la pena de perdre la mà és gravíssima y molt propinque a la mort. Y per consegüent una tant severa y dura pena per un poch crim no appar conferir al bé universal, com sie cert axí puga provenir dan a la comunitat per la severitat de penes com per la remissió de aquelles és cert incorre.

Més avant fan a saber a V.S. dits jurats com per franquesa de aquest regne és disposat lo horde observador en lo examen e conexença de les causes criminals, y és que les enquestes se deuen íntegrament fer y après íntegrament publicar als delats, y feta dita publicació deu esser assignat un competent terme al delat per defensar.se. Y de esta franquesa fan dits jurats fe a V.S. ut ecce. Tota esta franquesa repugne y contradia al nou edicte per V.S. statuhit en quant vol que si los delats y bandegats per alguns crims staran en lo bandeix per spay de un mes, sien haguts per confessats los delictes per los que són stats bandegats. Axímateix dit edicte és contra dispositió del Dret comú conforme a dita franquesa. E quant la franquesa prohibint a la cort fer noves ordinations no obstàs al dit edicte és cert que V.S. per la auctoritat de son ofici encara que tingúes prorogativa prefecti pretorio seu legati de latere, no poria fer edictes contra dispositió del dret comú y municipal, maiorment jurat. E noresmenys los altres dos caps del dit nou edicte en los quals sta statuhit que perseverant lo delat en lo bandeix per spay de dos mesos incorregue pena de mort, y si serà en aquell per temps de un any incidexen en pena de confiscació de béns, evidentment són contra lo dret comú per moltas y manifestes considerations.

Tenint V.S. intentió recta de refrenar los mals hòmens y que no.s cometen tants malífichs com de cada die són perpetrats en las parts foranes de aquest regne, desitge no tingue impediment algú de fer executions de mort en les persones infamades de crims que en poder de V.S. arribaran, perquè de tots càstichs reste exemple als qui semblants delictes volran cometre. E jatsie dits exemples sien molt convenientes emperò V.S. pot fàcilment veure que no abasten los exemples a impedir los malefichs que de cada die se cometen, per quant V.S. ha castigats y executats tants crimosos y de aquels ab tanta rigor que si exemples valguesen a retraure los hòmens de cometre delictes, és cert estaria aquest regne ab lo sosseh y tranquil·litat que V.S. y tots desitgan. E com los bandegats qui són auctors dels crims se cometen, tingan per molt cert que arribant en mans de V.S. han perdre la vida, com per experiència haien vist nigú de els qui en poder de V.S. són vinguts haver puscuda excusar la pena de mort, puys per esser incorreguts en les penes de edictes realls la marexien. Lo pensament de V.S. de mentir temor de pena de mort als delinqüents e bandetiats tenen molt dupte dits Magnífichs Jurats sie sufficient per arribar al fi per V.S. y per tots desitgat. E perquè dits jurats volrien se fessen tals provisions que los mals perdressen la seguretat que tenen de present en perpetrar los crims, que seria lo remey més convenient a la voluntat e intentió de V.S., e tenen sperança dits jurats que si per tals provisions és manester la

ajuda de Sa Magestat, que scrivint V.S. y essent la Cesàrea Magestat de açò supplicada per part de aquest seu regne no dexarà provehir tota cosa convenient e necessària per comprimir y castigar los mals hòmens.

Finalment, per lo molt desitg tenen dits Magnífichs Jurats de procurar lo repòs y quietut del present regne y fer quant en açò poden, suppliquen a V.S. li plàcia consultar ab els las provisions convenients per lo servey de Sa Magestat y bé del regne, offerint en la present scriptura a V.S., dexades totes les altres occupations, entendre en aquest negoci tots los dies y horas manarà. E aximatex suppliquen a V.S. que puy appar los dits nous edictes esser contra franqueses de aquest regne, que plàcia a V.S. revocar aquells y provehir y manar no sien observats.

Altissimus, etc.

Doc. 7

1717, diciembre, 11. Madrid.

Felipe V deniega a la Real Audiencia su petición de que revoque el privilegio que impide aplicar a los mallorquines la pena de azotes.

ARM., LR. 100, ff. 76v-77.

Duda séptima = Que tiene aquel Reyno (según se dize) privilegio especial observado y guardado, de que por ningún delito se pueda imponer pena de azotes, lo que ha sido ocasión en los tiempos de que se aumenten los delitos, especialmente los robos, blasfemias, resistencias de justicias y uso de armas cortas, a cuyos delitos han sido siempre muy inclinados los naturales. Y sólo podrá refrenarlos y contenerlos en miedo de los azotes, que es el castigo que tienen más [h]orror, porque el de galeras, presidio y otros no les haze fuerza, como se experimenta cada día con los reos ausentes que solicitan componer y ajustar sus delitos ofreciendo servir en galeras por el tiempo que se les señalare. Y sobre este conocimiento discurre la Audiencia que el único medio que podrá haver para atajar estos delitos, que por los genios de los naturales y proporción del terreno son muy frecuentes, será que se execute la pena de azotes, como se ha experimentado en los demás reinos de esta Corona después que se usa este castigo.

Sobre esta duda mando se observe el estilo y lo prevenido en la Nueva Planta del Gobierno.

RESUMEN

El artículo estudia las penas que el Derecho de Mallorca aplica a los delitos, desde el siglo XIII hasta las postrimerías del Antiguo Régimen. En una primera parte se analizan los conceptos generales que inspiran la imposición de las penas : los principios de personalidad, heterogeneidad y proporcionalidad. Asimismo se estudian las facultades arbitrarias con las que contaban los jueces para la determinación de la sanción aplicable a un determinado delito y los fines que se pretendían conseguir a través de la punición. En la segunda parte se estudian las penas concretas que se aplicaban en Mallorca durante aquel periodo, que se pueden clasificar como privativas o restrictivas de libertad, corporales, patrimoniales, de vergüenza pública y privativas de derechos.

ABSTRACT

The article studies the penalties that the Law of Majorca applies to crimes, from the XIII century to the closing stages of Ancien Régime.

The first part analyses the general concepts that inspire the penalties imposition: the principles of personality, heterogeneity and proportionality. Furthermore it studies the arbitrary powers that the judges had to determine the applicable sanction to each offence and the purpose pursued through punishment.

The second part of the article studies penalties applied in Majorca during that period, which can be classified in preventive or restrictive of freedom, corporals, of inheritance, of public shame and preventive of rights.

«DELS PEYS, NE EN QUAL MANERA LOS DEU HOM USAR». ALIMENTACIÓ I CONSUM DE PEIX A LA MALLORCA DEL S. XIV.

Francesc BELTRAN SERRANO
Margalida BERNAT i ROCA

«No mengs gallines ne capó
menja llegums i algun peixó;
a les festes carn de moltó
ton menjar sia».

ANSELM TURMEDA
«Hom compa.l peix:
no sap si.l menjarà»
RAMON LLULL

0. Introducció.

En el marc de la societat cristiana de l'Edat Mitja, el paper i el consum de peix es revesteixen d'una sèrie de connotacions especials. En primer lloc, gairebé sempre la inclusió del peix en una menjada suposava l'absència de la carn: eren dos tipus d'aliment excloents entre sí. Però també, i no precisament amb caràcter secundari, hi figuren els aspectes religiosos. Les normes eclesiàstiques de l'època imposaven a aquesta societat, essencialment consumidora de carn, l'abstinència de la seva ingesta una mitjana de 140 a 160 dies en l'any,¹ (encara que dividits en diversos períodes com Quaresma i Advent, vigílies, dilluns, dimecres i divendres, segons quins dissabtes... i amb inclusió de festes locals que podien introduir alguna petita variació). Això arribava a tal punt que, fins i tot, l'any es considerava dividit en *dies de carn* i *dies de peix*, forçant una alternança que afectava a tothom que es tengués per cristià.² A tall d'exemple, es pot veure quina era la pauta a les institucions assistencials. A l'Hospital de Sant Andreu de Ciutat de Mallorca, a 1324, era aquesta: dimarts, dimecres i diumenges: pa, vi i carn amb l'anomenat *cozinato* (tal vegada, un antecedent del *cuinat*); els dilluns, dimecres divendres i dissabtes: pa, ou i formatge o, en lloc d'aquest dos darrers companatges, el peix.³ Si aquest era el panorama general pels malalts,⁴ quin no havia d'esser el dels sans. Tant Antoni Contreras com Robert Grewe han constatat que el com es menjava en hospitals, naus, cases benestants o cases senzilles

¹ M. MONTANARI: *El hambre y la abundancia. Historia y cultura de la alimentación en Europa*, Barcelona, 1993, 82.

² T. Mª VINYOLES I VIDAL: "Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la Baixa Edat Mitjana", *1r Col·loqui de Història de l'alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana* - Lleida, 1995, Volum de Ponències, 115-151. Particularment, 130-132.

³ A. CONTRERAS: *La cocina del medievo mallorquín*, Palma de Mallorca, 1986, I, 5.

⁴ A. RIERA MELIS: "Pobreza y alimentación en el Mediterráneo Noroccidental en la Baja Edad Media", *Actes de les XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals: La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (Segles V - XVIII)*. - Palma de Mallorca, 1996, 39-72. Veure: 57.

diferia molt poc en quan a aliments bàsics. Si un cas, les diferències es donaven pel que fa a la condimentació (principalment d'espècies), les quantitats i la freqüència de certs productes, en una pauta vàlida fins les darreries del S. XV.⁵

El fet és que, a les diverses obres gastronòmiques de l'època, es tenia molt present aquesta necessitat. Així, el *Libre del coc de la canonja de Tarragona*⁶ (de finals del S. XIV) més que un llibre de cuina, ve a ésser un vertader manual d'instruccions sobre l'alimentació que havien de seguir aquelles persones que depenien de la Seu de Tarragona, tot obeint el calendari litúrgic. Una altra mostra és el *Libre de Sant Soví* (de datació semblant a l'anterior, però remuntant-se a començaments de segle i que sí és un receptari), que conté un calendari de les *saons del peix* per orientar-ne el millor consum segons l'estacionalitat de les captures. Si bé pertany a Catalunya, no s'ha d'oblidar que la font d'on s'extreien és la comuna Mar Mediterrània, essent les variants locals poc representatives, ja que sovint poden respondre a una diferent denominació d'una mateixa espècie.⁷

Resta clar el per què els substitutius de la carn durant aquest dies passassin a primer terme.⁸ Es podia optar pel vegetarianisme, però aquest es deixava com a pràctica reservada a ermitans, anacoretas o altres penitents. El formatge i els ous, per segons quines consciències estrictes, tenien en contra el seu origen animal. Restava el peix i val la pena tenir en compte algunes particularitats. El *peix pescat* és posseïdor d'una *carn diferent* apte pel consum en els moments en que la *vertadera carn animal* està vedada, per més que la seva imposició i l'assimilació per part de la cultura cristiana va tenir dificultats per obtenir una acceptació general,⁹ cosa que no es donà sinó després d'un procés lent.¹⁰ Un dels motius era de tipus ètnic-religiós i no s'ha d'oblidar que les preferències i les aversions alimentàries tenen una doble lectura, des de la psicobiologia i la biocultura, ja que poden ésser a nivell individual i de caire col·lectiu.¹¹

Centrant-se en l'aspecte religiós, no està de més recordar que sobre el consum de certes espècies, més o menys subtilment, hi pesaven resabís heretats de les cultures jueves i

5

A. CONTRERAS *La cocina del medioevo mallorquín*, I, passim.
A. CONTRERAS: *La cocina del medioevo mallorquín*, Palma de Mallorca, 1987, vol II.
R. GREWE: *Libre de Sent Soví... Veure la Insroducció*.
MESTRE ROBERT: *Libre del coch*. [Edició a cura de V. LEIMBRUGER] - Barcelona, 1982.

6

És conegut per una edició de 1935 feta a Barcelona.

7

A. CURTO HOMEDES: "El consum de peix a la Tortosa baix-medieval", *1r Col·loqui d'Història de l'alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitja*, Lleida, 1995, Comunicacions, 149-166. Veure: 152-154.
J. HINOJOSA MONTALVO: "Abastecimiento y consumo de pescado en tierras alicantinas durante la Baja Edad Media", *Actes de les XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals: La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (Segles V - XVIII)*, Palma de Mallorca, 1996, 209-222, especialment 217-221.

8

J. V. GARCÍA MARSILLA: *La jerarquía de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, 1993, 202.

9

H. ZUG TUCCI: "Il mondo medievale dei pesci tra realtà e immaginazione", *L'uomo di fronte al mondo animale nell'alto Medioevo* - Spoleto, 1985, 291-360.

10

M. MONTANARI: *Alimentazione e cultura nel Medioevo*, Roma-Bari, 1988.

11

P. ROZIN: "Perspectivas psicobiológicas sobre las preferencias y aversiones alimentarias", CONTRERAS; J. [Compilador:] *Alimentación y Cultura. Necesidades, gustos y costumbres*, Barcelona, 1995, 85-109

D. N. SHAK: "El gusto del catador: Determinantes sociales y culturales de las preferencias alimentarias", CONTRERAS; J. [Compilador:] *Alimentación y Cultura. Necesidades, gustos y costumbres*, Barcelona, 1995, 111-125.

musulmanes,¹² essent tal vegada la primera d'elles la que té un paper més destacat com a generadora dels tabús. En efecte, és a la Torah (o versió jueva de l'Antic Testament) i amb menor intensitat en el Talmud on figura la prohibició de determinants aliments. Es tracta d'un fet que, principalment des de fora del judaisme, s'ha volgut explicar mitjançant raons higièniques. Val a dir, emperò, que des del propi sí d'aquesta religió, la postura al respecte no és unànim. No han mancat veus que han considerat aquesta explicació com a una degradació de la Llei de Moisès pel fet de reduir-la a poc més que un manual complex de dietètica,¹³ ni tampoc han faltat les postures positivistes tot sostenint que tals tabús són efectivament un cos dietètic amb un fonament científic real.¹⁴ Sigui com sigui, el que no es pot deixar de banda és el fet que tot aquest conjunt de prescripcions sobre puresa e impuresa dels aliments es troba recollit a la cultura islàmica i la cultura cristiana n'és hereva d'ambdues. D'aquí que, com es veurà, determinades espècies de peixos, si bé no eren (ni ho són encara ara) completament refusats, si que la seva acceptació es troba fortament condicionada per no pocs recels.

1. Carn *versus* peix.

Una de les lectures més interessants d'aquesta dicotomia *carn/peix* és la de les implicacions de caire social que suposava el consum d'un o altre producte. El consum d'aliments en general configurava, en paraules de Ramon Llull, una cuina de *magres viandes* i una cuina de *menjars delicats*,¹⁵ destacant en aquesta darrera l'abundància de carn com a autèntic *status symbol*.¹⁶ Era l'ensenyà del privilegi social i així es mantendria pràcticament fins la inflexió de les pautes alimentàries que va suposar el descobriment d'Amèrica. Els altres aliments eren merament complementaris, per més necessaris que fossin: es considerava que no associaven. És en aquest sentit que s'ha de veure la diferenciació entre la carn com a *aliment fort*, mentre que el peix era tengut com a un *aliment lleuger*, de poca consistència, per més que la preparació i condimentació d'ambdós productes podia ésser molt semblant.

La obligatorietat per tothom de consumir peix certs dies en l'any implicava una igualtat entre classes que no era gens ben acollida per quant la diferència d'accessibilitat de *substàncies* era una més de les maneres de reforçar la ineludible diversitat social. El conflicte es venia a resoldre marcant la separació tot partint d'una qüestió de preus: el *peix fresc* era car, tant i més si era d'espècies selectes, i, a segons quins indrets, a més a més era difícil d'obtenir;¹⁷ el *peix salat* (o altre tipus de conserva con el fumat) era menys costós i, per tant, apte pels pobres,¹⁸ encara que podien conformar-se amb unes poques espècies de

12 J. JIMÉNEZ LOZANO: "Supervivencia de cultemas y mitemas islamo-hebraicos en la sociedad española o el fracaso histórico de la Inquisición", A. ALCALÁ *et alii*: *Inquisición española y mentalidad inquisitorial*, Barcelona, 1984, 352-370.

13 M. LÉVY: *Essai sur la morale du Talmud*, Brusel·les.

14 D. SHAPIRO: *L'higiène alimentaire des juifs devant la science moderne*, Paris, 1968.

15 S. TRIAS MERCANT: *Antropologia de la cuina mallorquina*, Palma de Mallorca, 1993, 60-63.

16 T. Mª VINYOLE: "Alimentació i ritme del temps ...", 126.

17 F. X. MEDINA: "Alimentació, dieta i comportaments alimentaris en el context mediterrani", F. X. MEDINA [Editor]: *L'alimentació mediterrània*. Edicions Proa S.A., Barcelona, 1996, 21-40. Veure: 34.

18 A. RIERA I MELIS: "Jerarquia social i desigualtat alimentària al Mediterrani nord-occidental a la Baixa Edat Mitjana. La cuina i la taula dels estaments populars", F. X. MEDINA [Editor]: *L'alimentació mediterrània*, Barcelona, 1996, 73-94. Veure: 91.

qualitat comuna que es consumien en fresc¹⁹ i, en últim extrem, sempre restava resignar-se al peix estantis. Amb tot, les conserves en sal no eren del tot menyspreades per la cuina benestant i se les podia trobar fins i tot en el rebost reial. En aquest sentit, Jaume III ordenà explícitament que el *museo* (o *cellario*) havia de tenir cura de què, entre les viandes sempre presents en el *reservatorio* (el rebost), hi havia d'haver-hi no sols *carnium salsorum* sinó també *piscium salsorum*.²⁰

En termes generals, una primera font molt interessant pel coneixement dels productes alimentaris a l'abast en els mercats per la població de Mallorca a l'Edat Mitja és *Libre del Mostassaf de Mallorca*.²¹ Es va redactar en bona part a partir de la segona mitat del S. XIV i s'estén fins els inicis del S. XVI. A això s'ha d'afegir que malgrat cada vila o la majoria d'elles tengués el seu propi mostassaf, el de Ciutat de Mallorca era el mirall i guia. D'aquesta manera, el que d'aquest llibre se'n pugui extreure és extrapolable prudentment a tota l'illa i, a partir d'ell, s'ha tret la mostra de quina representació tenien els diferents aliments a l'abast en la dieta de l'època. Si bé és poc extens, el llistat de productes (el que hi ha al Quadre 1 i al Gràfic 1) és un bon indicador de quins i del que eren els aliments bàsics de l'època. Les referències sumen un total de 102 que, tot comparant-se amb altres distribucions d'altres indrets, són ben representatives del paper que cada aliment tenia en el codi alimentari del moment.

Quadre 1: Referències de productes alimentaris segons el <i>Libre del Mostassaf de Mallorca</i> .		
Producte:	núm	%
CARN	47	46,08
PEIX	14	13,73
Pa	10	9,80
Vi	10	9,80
Oli	6	5,88
Verdures	6	5,88
Condiments	4	3,92
Ous	3	2,94
Formatge	2	1,96
TOTAL	102	100,00

El primer tret a constatar és que els productes es redueixen a un conjunt bastant senzill. El que la carn sigui l'aliment més vegades esmentat respon al fet de què era el més demandat i el més ofert, a la vegada que el més consumit. Con a conseqüència, a les taules dels carnisers n'hi havia una gran diversitat.²² Això respon a més dels motius que es puguin haver esmentat en altre lloc, a què la dieta que podia seguir qualsevol individu de qualsevol estament o condició física diferia poc: el pa i un predomini de companatge, com

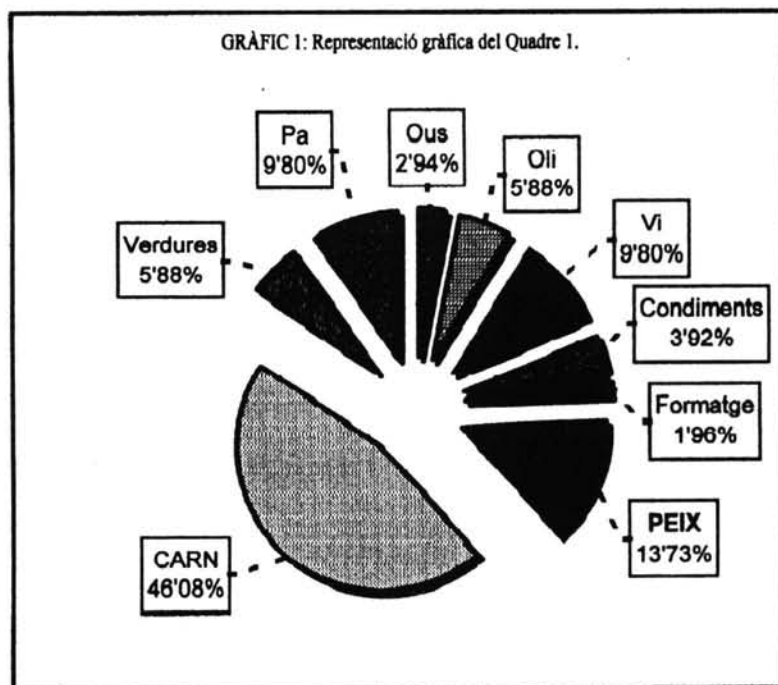
19 A. RIERA I MELIS: "Jerarquia social i desigualtat alimentària...", 83.

20 JAUME III DE MALLORCA: *Leges Palatinae*, ff. 13-13v.

21 A. PONS: *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Mallorca, 1949, 1-137.

22 A. PONS: *Libre del Mostassaf*, 2: Cap. 2; 5: Cap. 45; 7-8: Cap. 47; 8: Cap. 53 i 9: Cap. 55. M. ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollença I*, Pollença, 1995, CI-CII.

era propi de l'Edat Mitja, abans de la inflexió que donaria paulatinament la primacia al primer, fins imposar-se a l'Edat Moderna.²³

2. El peix.

Tal com s'ha vist, el peix és el segon aliment en nombre de referències encara que amb prou diferència amb comparació a la carn. També s'ha indicat que hi havia interès en accedir a una bona varietat de peixos aprofitant-se, entre altres coses, de l'estacionalitat. Quan algun d'aquests paràmetres es trencava, la resposta social o institucional no es feia esperar.

Així ho fa patent, encara que en una data tardana, una notícia de 1518. En aquest any, els pescadors es posaren en vaga tot protestant per la *postura* o taxació del preu del peix que havia imposat el virrei a instàncies dels jurats. El Gran i General Consell exclamà que, com

²³ F. CAZZOLLA: "La città e il pane: produzioni agricole e consumi alimentari a Ferrara tra medioevo ed età moderna", *A tavola con il Principe*, Ferrara, 1988, 21-46.

CH. DYER: *Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra (c. 1200 - 1520)* - Barcelona, 1991, 72-115, 194-239 i 250-254.

W. RÖSSENER: *Los campesinos en la Edad Media* - Barcelona, 1990, 113-125.

T. Mª VINYOLÉS I VIDAL: "El menjar a la Barcelona gòtica: necessitat primària i educació del gust", L. UBERO; R. GONZÁLEZ; A. NICOLAU: *Del rebost a la taula. Cuinar i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, 1994, 19-21.

a conseqüència, *no volen pescar i han fet passar mala vida a tot lo poble aquesta quaresma*.²⁴ Per altra part, el peix també podia esser una menja d'emergència: s'acudia e ell quan no hi havia altra cosa i així ho assenyala una altra referència també tardana. A l'any 1554, es sap que el peix es consumia *per quant en temps de stretura de carns [...] se devertia la gent en menjar de dit peix y en temps de abundancia se salava de aquell*.²⁵

Arribats aquí, ja cal preguntar-se quins eren aquests peixos que *feien passar la mala vida de Quaresma* o que *devertien* la fam de la gent en temps de stratura.

2.1. Quins peixos?.

A partir de diverses fonts, s'ha intentat fer un petit inventari dels peixos preferentment consumits dins l'àmbit cronològic del S. XIV. Les utilitzades, en raó del seu més fàcil abast, han estat *els Capítols de peixcadors e venedors de peix* continguts en *Libre del Mostassaf de Mallorca*²⁶ (de cronologia ja indicada), uns *Capítols sobre el fors del peix* per Ciutat de Mallorca entre 1361 i 1365 i uns *Capítols per l'ajuda del peix e de la volateria* de 1361, procedents de Pollença. L'elenc aportat és el que es pot veure a l'apèndix final. A aquesta relació, s'hi ha d'afegir el *dofí*, ja que s'ignorava la seva naturalesa de mamífer marí, i el *peix de bestina* o *peix bestinal*.

Aquests darrers es fan mereixedor d'un poc d'atenció. Els qualificadors *bastinal* i *de bastina* (en la seva grafia correcta) no és altre que el *peix de tendrum*, tot ell pertanyent a l'orde dels eslamobranquis i fa referència a les captures de *turons* (la *mussola*, l'*escat* i el *ca marí* ho són) i les *ratjades*, a les qual es donava aquest nom genèric, en lloc de anomenar-los amb el propi. La raó d'aquesta pràctica rau en què alguns d'ells són esquals i poden esser devoradors de carn humana (com el *ca marí*). Es feia això perquè els consumidors s'estimaven més no sobre'n res i d'aquí que el seu nom vertader s'amagàs d'aquesta manera. Quan les peces eren de gran tamany, existia l'expressió *peix rodó de bastina*, per marcar la diferència amb el *peix de tall* pròpiament dit. Aquest era la tonyina o la sírvia ja grosses i que es venia a tallades.

Tant la voluntat de marcar les diferències, com la reticència en concretar noms es devia, en part, a la presència a nivell de subconscient col·lectiu d'un cultema religiós al que ja s'ha al·ludit amb anterioritat i que es fonamenta en bona mesura principalment en les prohibicions talmúdiques. Totes les espècies que es poden amagar sota denominació de *bastinal* tenen una morfologia comú, al no comptar ni amb escates ni amb aletes com les d'altres peixos, com s'explica a l'apèndix. Només per això, per jueus (i musulmans), són assimilables als rèptils i, per tant, impurs²⁷ i, si a més a més, hi ha la remota possibilitat de què puguin haver ingerit car humana, ho són encara més. En aquest context, és on té sentit que algunes vegades s'especificàs que la normativa general era d'obligatori

²⁴ "Huelga de pescadores (1518)", *BSAL*, IV, 1891, 60.

²⁵ A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 322: Doc. 183.

²⁶ A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 26-31. Aquest capítols varen esser objecte de revisió entre 1553 i 1554, i les modificacions que se'n feren es troben interpolades entre l'articulat. Ara bé, pel llenguatge utilitzat i la redacció, és obvi que són, en conjunt, anteriors al S. XVI.

²⁷ A ells s'hi ha de sumar l'*anguila* (*Anguilla anguilla*), encara ara tan característica de l'Albufera i que comparteix morfologia

compliment tant pels venedors de peix tan cristians com jueus.²⁸ Aquesta darrera comunitat necessitava assegurar-se la puresa dels peix que volgués consumir de la mateixa manera que ho feia amb la carn mitjançant la figura del *xoet* o carnisser especialista en sacrificar els animals d'acord amb les minucioses regles prescrites a tal efecte. Sigui com sigui, hi havia el manament d'esmocar-los en alta mar i no a terra, amb una evident intenció d'evitar que els potencials consumidors poguessin veure (o que només fos intuït) els continguts dels seus budells i estómac.

Com es pot comprovar al nomenclàtor recollit a l'apèndix,²⁹ i tot confirmant afirmacions anteriors, la varietat que s'ha pogut inventariar és notòria: 90 denominacions, comptant els duplicats pel fet d'esser variants d'un mateix espècimen (com és el cas de l'*aranya* o del *moll*). D'aquesta manera, l'esforç per compensar l'obligada absència de carn resta ben palès. És cert que l'elenc que s'ha pogut establir per Mallorca no és massa diferent al que es desprèn del *Libre de Sant Savi* o d'altres fonts de caire semblant, tot tenint en compta que aquí no s'ha fet inclusió del mariscs: ni cefalòpods ni crustacis; tanmateix, s'ha de dir que les referències són minses del tot.³⁰ Pel que fa als noms populars donats als peixos, cal tenir present que, com per a tants d'altres components de la natura, és un accident derivat de la voluntat humana i que, per tant, un mateix element pot rebre diferents noms tot depenent del col·lectiu o de l'època fins i tot en el sí d'un mateix idioma. És per això que la seva identificació pot no ésser sempre tot el concreta que es voldria. Fins i tot, això és aplicable als noms científics, aplicats des del S. XVIII quan es va adoptar el costum de denominar totes les espècies del món amb una mateixa nomenclatura científica. Els peixos no varen ésser una excepció. També cal assenyalar que algunes vegades s'ha emprat o s'empra encara ara un mateix nom comú per designar diferents exemplars que, com és lògic, tene nom científic diferenciat, detall que s'a fet constar en les notes. D'altra lloc, s'ha de dir que, sempre dins el possible, s'ha intentat recollir els noms comuns, tan els arcaics com els més presents, ja que són un factor importantíssim de la identitat i la riquesa lingüística,³¹ sense que això vulgui suposar la ignorància o el menyspreu d'altres denominacions del mateix àmbit lingüístic ni tampoc de les seves equivalència a altres llengües.³²

28 ARM. Còdex 29 – f. 56.

29 El nomenclàtor que aquí es presenta, s'ha confeccionat a partir de:

A. Mª ALCOVER; F. DE B. MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Barcelona, 1975-1977, 10 vols.

Ll. CARDONA: *Peixos de Menorca*. Consell Insular de Menorca, Menorca, 1997.

J. Y. COUSTEAU et alii.: *Enciclopedia Cousteau del Mundo Submarino*, Madrid, 1980, 10 vols..

F. LOZANO CABO: *Oceanografía, biología marina y pesca*, Madrid, 1978, 3 vols.

M. MASSUTI: *Peces para la pesca deportiva en las Baleares*, Palma de Mallorca, 1983.

B. J. MUSS; P. DAHLSTRÖM: *Guía de los peces de mar: Del Atlántico y del Mediterráneo*, Barcelona, 1981.

F. NAVARRO DE LA FUENTE et alii.: *Clasificación de los Animales*, Madrid, 1972.

F. RIERA MUNUERA; J. OLIVER VALL; J. TERRASSA MATAS: *Peixos de les Balears*, Palma de Mallorca, 1995.

30 A. PONS: *Libre del Mostassaf ...*, 295: Doc. 156. De fet, només es té una única allusió i encara de 1416, referida a les gambes, tot prohibint collir-les en *los stanyes de l'alqueria o possessió de Julia Thomas, ciutada*.

31 J. CORBERA: "El recobrament del lèxic patrimonial mallorquí", *Actes del IV Congrés. El nostre Patrimoni Cultural: El Català, Patrimoni de Mallorca*. – Palma de Mallorca, 1997, 199-212.

32 Mª P. TORRES: "La ictionimia en el 'Vocabulista' de Alcalá", E. GARCÍA SÁNCHEZ (ed.): *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus. Textos y estudios*, Granada, 1990.

En el referit apèndix, també s'ha inclòs, fent cas del costum gastronòmic tradicional d'aquesta classificació, la divisió entre peix blau i peix blanc. Sempre s'ha considerat peix blau aquell que presenta les escates d'un color blavós i que ha estat considerat més bast al gust; mestres que el peix blanc és el que presenta escates de color platejat; però cal tenir present, per més que no es trobi tan divulgat, que existeix el denominat peix vermell que deu el seu nom al color vermell-groc de les seves escates. Són aquest dos darrers grups, el blanc i el vermell, els més apreciats a la cuina.

Aquesta classificació per colors (que no afecta només a les escates, sinó que també depèn de l'epidermis) respon, bàsicament a la presència de tres pigments que, segons la proporció en que es trobin a cada animal, fa variar el color encara que, també es poden produir modificacions a causa de la llum i altres factors ambientals quan l'animal és viu, o bé quan ja ha estat pescat. Els pigments responsables de la coloració natural del peix, són: la melanina, pigment de color negre causat per l'acció del enzim tirosinasa que actua sobre el teixit viu; el carotè és un pigment que, gràcies el gran nombre de carbonis insaturats disposats de forma successiva a la seva molècula, és el responsable de la coloració vermellosa i groguenca; i, finalment, la guanina que dóna el color argentat i que forma part dels àcids nuclèics. El resultat d'aplicar aquest criteri de classificació als espècimens detectats, tot respectant el costum de considerar el peix blanc i el peix vermell com a equivalents, és el següent:

Blau:		14
Blanc:	32	44
Vermell:	8	
	TOTAL:	58

3. La venda del peix.

En el moment de la conquesta feudal de Madīna Mayūrqa, sembla esser que els seus habitants comptaven amb una *al harayhra* o lloc on es salava peix o es fumava.³³ En el *Còdex Català del Repartiment* hi figura amb la postil·la *zo es piscaire*.³⁴ Res més es sap d'aquest únic nucli vertaderament urbà en poca andalusí, excepció feta que aquesta instal·lació (o alguna altra) varen caure en porció de Nunó Sanç. Poques coses es saben dels punts reals de venda del peix a l'Edat Mitjana i això obliga a estendre's fins al S. XVI per tal de poder reunir alguna notícia en sentit retrospectiu.

3.1. La «Peixeteria» o «Peixcateria».

Segons Antoni Furió,³⁵ després de la conquesta, el 13 de juliol de 1246, Maymó i Guillem Corna, Arnau Fuster, Arnau Oger, Guillem de Fox, Pere de Pax, Pere Coc i Berenguer de Granollers varen rebre en emfitèusi d'Antoni Font, batle de Mallorca, les vuit

³³ M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madīna Mayūrqa*. - Palma de Mallorca, 1993, 124.

³⁴ R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català del Libre del Repartiment. de Mallorca* [Edició a cura de ...], Palma de Mallorca, 1984, 23.

³⁵ *Almanaque Balear*, Palma. 1882, 102.

taules de venda de peix i els dos pilons de tall a existents a les hores, amb l'obligació d'un censal anual de 2 morabatins d'or per taula. Estaven autoritzats a augmentar-ne el nombre sempre que el *tinglado* existent, de vuit columnes, ho permetés. Aquest establiment es va confirmar pel mateix batle reial amb data de 9 de les calendes d'abril de 1250. La instal·lació va ésser coneguda popularment amb el nom de *Gàbia* i aquest nom li venia d'unes barreres de ferro que sostenien la porxada i en les que hi figuraven les armes de la Corona d'Aragó. Amb posterioritat, en una evident castellanització, se li va dir *Rastrillo*, denominació encara ara existent com a topònim del lloc del seu emplaçament transformat en placeta. Ja en el S. XV, concretament a 1414, les taules primeres havien augmentat fins a tretze, escampant-se pels carrers dels voltants. En aquest moments, el lloc ja era conegut coma *Pescateria Vella*.

A més de punt de venda, tot indica que també actuà de llonja, tal i com es desprèn d'una notícia de 1587, en la que d'un *foro piscario* situat a la parròquia de Santa Eulàlia. En el S. XVII, els perceptors del *dret del taulatge* de la *Pescateria* eren el Col·legi de Pescadors i la família Vivot. El dret era de 4 diners per lliura de peix venut. Temps després, encara que en el mateix segle, aquest dret va passar a ésser cobrat pel Capítol de la Seu que arribà a ingressar per aquest concepte fins unes 36 L. anuals.

3.2. La regulació de la venda.

En termes generals, la normativa que regularitzava la comercialització del peix fresc, sec o salat responia a uns mateixos models detectables des del S. XIII i la normativa que s'aplicava al S. XIV no era gaire diferent.³⁶

A més a més de la venda a la Peixeteria, hi havia algun tipus de venda ambulat, sovint fraudulenta molt possiblement per defugir del pagament dels drets a la que estava sotmesa la venda oficial, que eren de 2 diners per lliura i del que es trobava exclòs el peix provinent de l'*Albufera Maior*,³⁷ així com les vendes a la menuda a no ésser que es destinassin a la revenda.³⁸ En aquests sentit hi apunten les disposicions que prohibien amagar peix en les cases particulars i que, fins i tot, al·ludien aquells que es dedicaven a la pesca per divertiment, privant per damunt de tot l'obligació de dur totes les captures a la peixateria per comercialitzar-les a les taules, fent-se menció especial del vet d'una venda domèstica.³⁹ D'aquí també les prohibicions com la de no poder adquirir grans quantitats de peix, sinó les limitades a *aytant com mester ne haura* el comprador⁴⁰ o el no poder comprar-ne a la ribera, ni a les viles o pobles de la Part Forana.⁴¹

Per la mateixa raó, s'havia de obtenir permís especial per dur peix a Ciutat de Mallorca provinent d'aquelles viles que tenguessin port. Això és el que va succeir a 1388,

³⁶ Les dades de les que es farà ús sempre que s'indiqui aquesta cronologia procedeixen del Còdex 28, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Sobre la naturalesa i particularitats d'aquesta font, veure:

M. BERNAT I ROCA: "«Sens licència de Mostaçaf». Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del S. XIII (1230-1300)", *Actes de les XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca a l'època de la Dinastia Privativa* – Palma de Mallorca, 1998, 291-311.

³⁷ ARM. Còdex 29 – f. 55.

³⁸ ARM. Còdex 29 – f. 55v.

³⁹ ARM. Còdex 28 – f. 130.

⁴⁰ ARM. Còdex 28 – f. 132v-133.

⁴¹ A. PONS: *Libre del Mostassaf* ... p. 27: Cap. 11; p. 28: Cap. 12 i p. 26: Cap. 5.

quan Francesc Simón i Bartomeu Reya, de Sóller, sol·licitaren poder dur-n'hi ja que *a les vegades tanta es la multitud de peix que prenen que aquí [es refereix a Sóller] no's poria ne's pot vendre en alcuna manera*.⁴²

Poques coses es saben dels altres indrets de pesca més habituals, però es coneix que hi havia pesqueres especialment freqüentades *de la Dragonera tro a Cabrera*⁴³ i, a jutjar per algunes notícies, anar-hi implicava algun tipus de perill ja que s'autoritzava que els pescadors es proveïssin d'armes, particularment els que calaven a *La Palomera*.⁴⁴ Encara que en una quantitat desconeguda, també hi havia peix de fora de l'illa. Ara bé, la seva comercialització no era gens fàcil. N'hi havia de provinent d'Eivissa i d'altres parts i només es podia vendre a la peixeteria, de tal manera que els infractors eren sancionat amb el considerable ban de 60 s.⁴⁵ I el peix salat *del que ve per mar* pesava la prohibició de comprar-ne en gros amb destinació a la venda interior, però si era per redistribuir fora del regne.⁴⁶

Més minses són encara les dades pel que fa a la venda de peix a la zona interior de l'illa, encara que es té notícia d'algun tipus de problemàtica. Ara per ara, la millor mostra és el cas d'Inca, on el peix hi compareixia provinent d'Alcúdia i també des de Ciutat de Mallorca. A 1373, la vila d'Inca comptava amb algunes taules de venda de peix, des de feia més de 100 anys. Dues d'elles eren de Francesc de Roses⁴⁷ i n'hi devia haver algunes més, ja a 1338 existia el topònim de *Peixeteria* com a lloc on s'hi jugaven jocs prohibits.⁴⁸ Del com es bastien aquestes taules se'n té notícia a partir d'algunes intervencions del mostassaf. A 1386, els pescadors d'Alcúdia es queixaven que aquest oficial els obligava a dur el peix personalment, impeding-los la venda a través d'altres persones.⁴⁹ El mateix és el que els va succeir a Jaume Martí i els seus germans, també pescadors d'Alcúdia a 1393 i pels problemes que denuncià tenir Francesc Castell, senyor de l'Albufera en aquest mateix any, es pot sebre de l'oposició del mostassaf a què el peix provinent d'aquest indret es venes segons costum de l'Albufera de València.⁵⁰ La querella venia d'antic i no sols afectava la vila d'Inca, sinó que era extensiva a tota l'illa. A l'any 1360, Berenguer de Codinach, com a conseller del rei, responia a una carta de Bernat de Tous, governador general del Regne de Mallorca, i l'informava que el peix de l'Albufera de València no es trobava sotmès a cap ordinació o estatut per part dels jurats ni altre càrrec ja que *per res es sofriria que imposassin alguna imposició sobre dit peix, ans los pescadors venen aquell liurament e franca, a uyl e a aquell for que's volen*.⁵¹ Cal recordar que aquesta confrontació només té sentit quan es recorda que el mostassaf, tant el de Ciutat de Mallorca com els de la Part Forana, havia d'exercir el seu ofici *iuxta morem civitatis Valencie*, almanco des del 24 de juliol de

42 A. PONS: *Libre del Mostassaf ...* 220: Doc. 77.

43 A. PONS: *Libre del Mostassaf ...* 28: Cap. 12.

44 Tal és el cas d'un pregó de 13 de maig de 1387 i no és certament l'únic. Veure: "Rúbriques dels Llibres de Pregons de la antiga Cúria de la governació (I). any 1385", BSAL, IX, 13.

45 ARM. Còdex 28 – f. 132-132v.

46 ARM. Còdex 28 – f. 133-133v.

47 R. ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Inca (1350-1516)*. Palma de Mallorca, 1997, 92.

48 P. J. LLABRÉS I MARTORELL; R. ROSSELLÓ VAQUER: *Inca en la història (1229-1349)*, Inca, 1998, 152.

49 R. ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Inca*, 92.

50 R. ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Inca*, 104.

51 A. PONS: *Libre del Mostassaf ...*, 182-184: Doc. 31.

1343,⁵² cosa que es reiterà en diverses dates posteriors.⁵³ Resta clar quin era el problema i que la raó assistia al senyor de l'Albufera.

A Felanitx tampoc deixava d'haver-hi alguna qüestió. Per exemple, a les darreries del s. XIV, Gabriel Sunyer tenia una taula de vendre peix devora la carnisseria. Però Pere Arnau Ferrer i alguns altres demanaren permís al governador per poder-ne vendre a les seves cases i procedent de Ciutat de Mallorca. El mostassaf s'hi oposà i ordenà que sols se'n venes a les taules, com era costum.⁵⁴

3.3. Control de preus i pesos.

Òbviament, dins aquesta mateixa línia de prevenció del frau hi havia la qüestió del control dels preus i dels pesos. En relació al preu, es sap que la seva fixació depenia de la intervenció del mostassaf que l'havia d'aforar. Un cop fet això, no es podien fer mescles de peixos de diferent aforament, ni procedir a cap tipus de separació del lot aforat.⁵⁵

Sobre el preu d'aquest aliment no són gaire les dades que se n'ha pogut replegar. Però, amb tot, és possible fer una certa comparació entre el que es pagava per una lliura carnissera (400 gm.) tant de peix com de carn, gràcies a dades provinents dels anys 1361 i 1365 (Quadres 3 i 4), i una taxació de venda de carns a la menuda, per 1396⁵⁶ (Quadre 5).

Quadre 3: Preu del peix per lliura a Ciutat de Mallorca (1361-1365) en d. per L.	
Peix	Preu
Alatxa grossa i menuda	6
Melba, orell i gerret	8
Sardina grossa i menuda	10
Esparralló, donzella, bonitol i dolíf	12
Sorra, tonyina, bis, sarrà, mabre, vaca, sard, sorell, oblada i llampuga	14
Sírvia, palomida, congre fresc, agulla i serclet	16
Amfós, espet i pàguer	18
Pagell, llissa, mujol i orada	20
Emperador i anguila	24

52

ARM. Sant Pere - f. 105. També a: ARM. Rosselló vell - f. 321.

53

M. BERNAT I ROCA: "Sens licència de Mostaçaf. Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del S. XIII (1230-1300)", *Actes de les XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca a l'època de a dinastia privativa* - Palma de Mallorca, 1998, 291-311; en particular: 296-297.

54

P. XAMENA FIAL; R. ROSSELLÓ VAQUER: *Historia de Felanitx. I*, Mallorca, 1976, 101.

55

ARM. Còdex 28 - f. 130-131v.

56

I. GARAU LLOMPART: *El Mostassaf de Pollença (1393-1413)*, Pollença, 1987, 63-64; Doc. 14.

Quadre 4: Ajuda del peix per 1361 a la Parròquia de Pollença, segons disposició dels jurats.			
PEIX	PREU PER LLIURA CARNISSERA	SENYOR DEL PEIX	AJUDA
Emperador	2 s. 6 d.	--	2 s. 6 d
Anfós	1 s. 10 d.	1 s. 6 d.	2 d.
Tonyina	1 s. 2	1 s.	2 d.
Bis	1 s. 4 d.	1 s.	1 d.
Congre fresc	1 s. 6 d.	1 s. 4 d.	2 d.
Serrans, marbre, sard, variada i vaques	1 s. 4 d.	1 s. 2 d.	2 d.
Pagells, aranyes i escórperes	2 s.	1 s. 8 d.	1 d.
Esparrallons, donzelles i tords	1 s. 1 d.	1 s.	1 d.
Bonftols	1 s. 2 d.	1 s.	2 d.
Mel·lera i dauradella	8 d.	7 d.	1 d.
Espet	1 s. 8 d.	1 s. 6 d.	2 d.
Agulles	1 s. 6 d.	1 s. 6 d.	2 d.
Gall	1 s. 8 d.	1 s. 6 d.	2 d.
Pàguer i déntol	1 s. 8 d.	1 s. 6 d.	2 d.
Anguila fresca	2 s. 4 d.	2 s.	4 d.
Sardina grossa, emuda i moixó	10 d.	9 d.	1 d.
Alatxa grossa i menuda	8 d.	7 d.	1 d.
Bogues, gerret, ravell, xucles i gerleres	10 d.	10 d.	1 d.
Sorells	1 s. 3 d.	1 s. 2 d.	1 d.
Serçlet	1 s. 4 d.	1 s. 3 d.	1 d.
Mújols	2 s.	1 s. 8 d.	4 d.
Lliça de mar	2 s.	6 d.	4 d.
Orada de mar	2 s.	1 s. 8 d.	4 d.
Raons i molls	2 s. 4 d.	2 s.	4 d.
Salpes	1 s.	11 d.	1 .
Oblades, sanut i llampuga	1 s. 4 d.	1 s. 3 d.	1 d.
Morruda, càntara, mòllera i corba	1 s. 4 d.	1 s. 4 d.	1 d.
Corball <i>llampresa</i>	1 s. 6 d.	1 s. 4 d.	2 d.
Morena	1 s. 2 d.	1 s. 1 d.	1 d.
Pàmpol	1 s. 8 d. 1 s. 6 f.	1 s. 6 d.	2 d.
Mussola i aguiador (?)	10 d.	9 d.	1 d.
Peix bestinal	1 s.		1 d.

	A:	B:	C:	D:	E:	F:	G:	H:	I:
Moltó	18	8	8	5	4	6	–	–	–
Crestat	11	5	–	3	2	–	–	–	–
Boc collut	10	5	–	–	–	–	5	–	–
Ovella	8	4	4	2	2	–	–	–	–
Cabra	8	4	4	2	2	–	–	–	–
Vedell/a	18	16	–	–	–	–	–	1	–
Vedell/a	14	–	–	–	–	–	–	–	–
Bou/Vaca	11	16	–	–	–	–	–	1	–
Anyell	14	–	6	–	–	4	–	–	7
Cabrit	20	–	6	–	–	4	–	–	10

CLAU: A = Lliura carnissera; B = Cap; C = Freixura; D = Fetge; E = Lleu i cor; F = Ventre; G = Raxumeta (?); H = Llengua; I = Cap i peu.

Aquestes dades poden ésser un bon indicador no tant pel que fa a la confrontació de preus, sinó pel fet que es corresponen a moments en els quals es donaren una sèrie de males collites,⁵⁷ com és el cas dels preus del peix, o en circumstàncies en què Ciutat de Mallorca va patir problemes d'abastiment com a conseqüència d'un context social i polític molt tens, com ara els assalts als calls d'Inca i de Ciutat, a 1391 i que seria aplicable als preus de la carn de 1396, per més que el problema no era nou: el 12 de maig de 1385 ja s'havia hagut de fer crida pública vedant treure peix fresc o salat de l'illa per la fretura d'aliments que es patia. La situació devia ésser prou greu com per què la multa fos de 50 lliures.⁵⁸

La legitimitat del pes s'intentava assegurar segons el costum de l'època i estava ordenat que qualsevol mercader o venedor de peix, tan si era de fresc com salprès, havia de disposar d'un pes o dos, amb les seves corresponents *balances e lliures*, per tal que els clients poguessin verificar les pesades i així evitar-se el *perill e damnatge a persones puerils, a fembres prenyades e a persones velles*.⁵⁹ Sols en el cas del *peix de tall* (sovint el *bastinal*, però també altres exemplars amb escata o el *dofi*) es troba una disposició molt concreta: s'havia de vendre a *lliura grossa de 18 unces* i al preu aforat, sots pena de 60 s.⁶⁰

3.4. Higiene i qualitat.

En aquest aspecte, la preocupació del les autoritats i la funció del mostassaf s'encaminava tant al control de la higiene del llocs de venda com al control de la qualitat del peix que s'ofrenava al consum. Pel que fa a la qualitat, les mesures ocupaven un ampli ventall que anava des de que el producte fos fresc fins a les característiques que havia de tenir per ésser considerat apte pel consum humà.

⁵⁷ A. SANTAMARIA ARANDEZ: *El Reino de Mallorca en la primera mitad del S. XV*. Palma de Mallorca, 1955, 27-28.

⁵⁸ A. PONS: *Libre del Mostassaf*..., 213: Doc. 69.

⁵⁹ ARM. Còdex 28 – ff. 131v-132.

⁶⁰ ARM. Còdex 28 – f. 130.

Una de les primeres mesures era la d'ordenar que la Peixeteria fos una instal·lació neta tant pel que fa al local com a les taules de venda. Estava prohibit tirar al trespol i menys davall les taules qualsevol brutor, ni tant sols les aigües de salmorra, multant-se els infractors amb 10 s. Per tal que aquesta norma fos obeïda, s'ordenava que *el peix malfrech, moques, coes de ratjades ne altre natura de peix, qui s'haia de gitar, sino en la riera de la mar, e aquell que gitara haia entrar dins la mar tant, que l'aygua li toch fins al genoll o mes avant*. La multa era de 5 s. i en cas que l'infractor fos un captiu que no podia satisfer aquesta quantitat havia de rebre 50 assots, a més d'haver de pagar la feina de l'assotador que es valorava en 1 s.⁶¹ La preocupació de cara a la venda es centrava en la presentació que s'havia de fer. El peix havia d'esser a les taules, generalment en paners, i no al terra. La disposició també afectava a altres contenidors com portadores, gerres i barrils: ni plens ni buits es podien tenir al carrer. El ban era de 5 s.⁶²

A l'igual que amb les carns, una de les primers preocupacions era que el peix fos fresc del jorn ja que, en cas contrari, s'havia de tirar a la mar sots ban de 10 s. Amb tot, aquesta norma era d'aplicació un tan relativa, ja que estava permès que aquell que no fos del dia es podia vendre sempre que se li tallas la coa com a avís de la seva condició. Això sols era aplicable al peix de certes dimensions, ja que el més menut s'havia de salar. A la realitat, existia la pràctica de retirar el no venut a les cases dels venedors amb una evident intenció de tornar-lo oferir al públic, a vegades mesclat amb el ja conservat amb sal, no limitant-se a fer-ho a les taules sinó també a la mar, per més que s'insistís en *esquivar malalties e damnatges a les gents a causa del pex malfrechs*.⁶³ Una altra disposició era la relacionada amb els peixos amb espines verinoses, que sol es podien posar a la venda una vegada separats dels altres i quan se li haguessin tallat les espines verinoses. No s'especifica quins podien esser dits peixos, però molt probablement es tracti de les escòrpores i les aranyes que figuren en els *Capítols per l'ajuda* de Pollença. Possiblement, per evitar això i altres enganys al consumidor, es prohibien les barreges d'un mateix peix provinent de distints paners i, com no, la d'espècies diferents.⁶⁴

Sobre el *peix de bastina*, degut a les reticències ja esmentades en altra lloc, únicament s'autoritzava la venda de talls (de la carn i dels fetges) prèvia visura dels mostassaf acompanyat d'alguns prohoms *peixcadors* que havien de dictaminar si era o no comestible⁶⁵ i sempre que *primer no li sia treta la mocha o budellada*⁶⁶ en funció de les raons indicades en altre lloc. Semblants disposicions afectaven a l'anomenat *peix de tall*, que no era altra cosa que les tonyines i sírvies de gran tamany. També havia d'esser reconegut per sebre si era fresc o no i donar el seu nom, a diferència del de bastina. Sols després d'aquests tràmits podia passar a la venda, essent obligatori tallar-lo des de la coa fins el cap.⁶⁷ En aquest apartat cal recordar la inclusió del dofí, que es consumia tant en fresc

61 A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 26-27: Cap. 6 i 29-30: Cap. 19.

62 A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 27: Cap. 8.

63 ARM. Còdex 28 – ff. 130v-131.

64 A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 26: Cap. 1; 29: Cap. 9 i 26: Cap. 4.

65 ARM. Còdex 28 – f. 133.

A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 28: Cap. 14 i 30: Cap. 24.

66 ARM.: Còdex 28 – f. 132.

67 A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 26: Cap. 2 i 28: Cap. 13.

com salat i s'havia de vendre al mateix preu.⁶⁸ En el present, resulta un producte un tan estrany, però no ho devia esser en aquests anys de l'Edat Mitja quan en el *Libre de Sent Soví* se'n registren almenys tres mencions, essent dues d'elles receptes.⁶⁹ En canvi, en el *Libre del coch*,⁷⁰ redactat a les darreries del S. XV, ja no apareix, com tampoc ja no ho fa en una relació de preus de 1518.⁷¹

5. Una opinió mèdica: Arnau de Vilanova.

Lògicament, a més de l'opinió popular dels consumidors sobre la ingestió de peix i els seus valors alimentari, hi havia els metges que emetien la seva sobre el que era i el que no era el peix, a més de la seva conveniència segons el tipus. Són molts d'uns i altres dels que es podria fer esment, però a tall d'exemple sols se'n farà d'Arnau de Vilanova com a portaveu de la ciència mèdica més avançada del moment.

El prestigi d'Arnau de Vilanova com a metge, al marge de les afeccions per les ciències ocultes, va esser tal que comptava amb al confiança de les Corts d'Aragó i pontificia, fins el punt d'esser cridat per Pere el Gran, Alfons el Liberal i acudir freqüentment a consulta sobre la salut de Jaume II d'Aragó. Resultat d'aquestes consultes va esser la redacció d'un tractat d'higiene i alimentació dedicat a aquest darrer monarca, obra de la que cal situar-ne la composició entre els anys 1305-1307, molt probablement en una de les estances de l'autor a l'Escola de Medicina de la Universitat de Montpeller,⁷² d'on era regent d'una càtedra de medicina en una època en què aquesta ciutat era formalment part del Regne de Mallorca. L'obra en qüestió té és el *Regiment de sanitat de Jaume II*.⁷³ Ara bé, malgrat el reial destinatari, sembla que l'autor ve esser conscient de què aquesta obra tendria una certa transcendència fora de l'àmbit cortesà i va fer constar molt clarament al seu començament que malgrat haver-la escrita *a honor del molt alt senyor En Jacme seguon, rey d'Arago* també havia ordenat *aquest libre per donar doctrina de viure san e de venir a natural vela a aquels qui ho volran entendra e metre en obra*. Aquesta afirmació i la ràpida traducció al català de l'original llatí fan suposar que la difusió va respondre a les expectatives. Fins i tot, cal fer constar que n'existí una traducció a l'hebràic, de 1327, per mà de Josef ha-Levi Caslari, també conegut com a Vidal de Caslari, membre de la família provençal de Cresques, ben estesa a Catalunya i Mallorca. Al marge d'altres còpies, també n'existeix una versió abreujada del S. XV⁷⁴ que, malgrat esser poc fidel en relació a l'original llatí tant pel que fa a la traducció com per la feina del copista,⁷⁵ és prou útil pel tema que aquí es tracta ja que conte petits excursions que resulten aclaratoris.

68 A. PONS: *Libre del Mostassaf*..., 28. Cap. 13 i 29: Cap. 15.

69 R. GREWE: *Libre de Sant Soví*, 196; 209: CCVII. Qui parla com sa deu fer aperellar tunhina ffrequa ho dolffi; 211: CXXI. Qui parla com deu hom donar deuffi cuyt en aygua.

70 MESTRE ROBERT *Libre del coch*. passim.

71 A. PONS: *Historia de Mallorca. VII: El Mar*. Palma de Mallorca, 1972, 201-202.

72 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes. Volum II: Escrits mèdics* - Barcelona, 1947 Veure: J. CARRERAS I ARTAU: *Pròleg*, 9-51 i M. BATLLORI; M. *Notícia preliminar*, 53-91.

73 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes. II*. 98-200: Versió de Berenguer de Sarriera, traducció de l'original llatí i feta entre 1305 i 1310 per encàrrec de Balca d'Anjou, esposa de Jaume II d'Aragó. A les plenes 201-249 es pot trobar una versió abreujada del S. XV.

74 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes. II*, 201-249.

75 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes. II*. Veure: M. BATLLORI *Notícia preliminar*, 85-86.

Tot mantenint la posició distant amb el peix tan característica de l'època, dels 18 capítols dels que consta el *Regiment de sanitat de Jaume II*, sols un, i encara breu, apareix íntegrament dedicat al peix i a quin ús n'han de fer les gents. Es tracta del Capítol XV, que figura sota el títol *Dels peys, ne en qual manera los deu hom usar* i en el que es recollen un conjunt variat de consells sobre el tenir cura de la seva procedència i de com consumir-lo.

Just començar, es parla dels peixos d'aigua dolça, tot prevenint que s'ha de vigilar que procedixin de llocs d'aigües netes i abundants (*llacs, fonts o flums*), tenint sobre tot cura que no estiguin contaminades, fent-se especial esment d'aquelles que contenen *erbes pudrides* o en les que s'aboquen sobrants de l'amarat de cànyom i lli o de l'adobat de cuiros, sense oblidar les *sobreflujitzatz de viles ho de castels*.

La contaminació humana provinent de l'abocament d'aigües de claveguera des de centres de població o de castells, en principi, es pot deixar de banda pel que fa a Mallorca, donada l'absència de rius, encara que cal tenir en compte que, abans de les diverses variacions climàtiques, alguns torrents eren de curs més o manco constant. No succeeix el mateix amb els abocaments de caire manufacturer i molt concretament pel que fa a aigües més o manco estanys. Com a mínim, cal tenir presents el cas de l'Albufera que, en el S. XIV de molt més extensió que l'actual i que afectava a les antigues parròquies de Pollença, Alcúdia, Muro i Sa Pobla. Els habitants de totes aquestes demarcacions dedicats a la preparació de les dues principals fibres tèxtils d'origen vegetal, a Mallorca tenien els seus amaradors en aigües de l'Albufera. Les restants viles allunyades d'aquest indret, ho feien en altres contrades que reunissin les condicions escaients com l'anomenat *Pèlag* de Lluçmajor o altres estanys⁷⁶ i sense desdenyar fer-ho pràcticament a vora de mar.⁷⁷ Pel cas de Ciutat de Mallorca, cal recordar que l'actual del Prat de Sant Jordi va ésser zona d'aiguamolls fins el S. XVIII.⁷⁸ I pel que fa a corrents d'aigües dolces, cal referir-se a una altra activitat contaminant com és ara la dels molins drapers. Encara que aparentment allunyada del tema, se l'ha de tenir present per dos fets. En primer lloc, que els molins drapers acostumaven a funcionar a partir de l'aigua de síquies. Si bé l'aigua que actuava com a força motriu no en sortia contaminada, la que s'havia emprat per l'adobat i neteja dels draps sí que no se'n alliberava de dur-se'n productes contaminants.⁷⁹ En segon, el problema rau en què els qui tenien empriu a trams de síquia també tenien dret a la cria d'anguiles en ells pel propi consum. Era un dels drets que tenien els detentadors de fibres i molins; a més a més,

⁷⁶ [E. FAJARNES]: "Ordinacions sobre amerar llins y cañum en les viles de Mallorca en 1513", *BSAL*, 1899, VIII, 1899, 89-92. Malgrat tractar-se d'una ordre de començament del S. XVI, el document de referència data de 1696. Ambdós anys denoten que la problemàtica venia d'enrera, encara que no se'n tengui cap testimoni general.

A títol particular, es pot parlar del cas d'Inca, on aquest problema es detecten a començaments del S. XIV. Segurament, no eren nous.

⁷⁷ A tall d'exemple, *S'Amarador* de Santanyí es localitzava a la desembocadura del Torrent de S'Amarador cap a Cala Mondragó. Tammateix, es torna tractar d'aigües salobres.

⁷⁸ M. BERNAT I ROCA: "*Aeris salubritate*. Neteja i higiene pública a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)", *BSAL*, 50, 1994, 253-286, especialment 268-270 per l'amarat de lli i cànyom, i 275 per les malalties com la tuberculosi.

M. BERNAT I ROCA: "El manteniment de la salubritat pública a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XV)". Comunicació presentada a la *XXV Setmana Internacional d'Estudis Medievals* - Barcelona, 30 de juny, 1 i 2 de juliol de 1997.

⁷⁹ M. BERNAT I ROCA; M. "Molins drapers a Ciutat de Mallorca. Entre els interessos polítics i econòmics (S. XIII-XVII)", *Estudis Baleàrics*, 58/59, Palma, 1997-1998, 127-150.

sembla que es posaven a les síquies mantenir-les netes, i la seva captura era un privilegi reservat sols als senyors de molins *en la sua scuro*.⁸⁰

Centrant-se ja en el peix de mar, es recomana que sigui de *substancia pura, qui no sia de greu olor ne de greu sabor* i ha d'oferir un tacte no *limós*. Aquestes característiques condueixen a què l'únic peix que les reuneix és el que té escates i *la polpa blanca axi com argent*, precisant-se que *si no han escates, guardar deu hom*. Resta clar que el que es recomana és el consum de peix blanc. Ara bé, no resulta una norma universal, tota vegada que quan es tracta de peces de gran tamany, l'anomenat *peix de tayl* i tot fent menció específica de l'anfós, l'esturió i el *rey*,⁸¹ el consell és que *no menuch hom frechs* sinó que, un cop esmocat i fet net, es deixi reposar per comptes *que tornen tenres*, però sense deixar-los corrompre.

6. L'aspecte religiós i moral: L'exemple de Francesc Eximenis.

Cal començar recordant que l'obra eiximeniana ve a representar tot un recull del saber cristià per tal d'apropar-lo a l'home comú. En el cas concret de les seves opinions de caire moral i religiós, se les pot trobar disperses a gairebé tota la seva producció. Però val a dir que la titulada *Com usar bé de beure i menjar* n'és un bon compendi, si bé no es tracta, en realitat, d'una obra independent sinó que es troba integrada dins la titulada *Terç del Cristià*, datable a l'entorn de 1384. Tant d'una manera, com de l'altra, amb ella es pretenia oferir al bon cristià tant un tractat de moral en relació a la gola com un manual de comportament a la taula des de com servir-la fins a com servir-se'n, amb abundància de cites bíbliques i de referències als sants pares i al pensadors religiosos coetanis seus,⁸² per tal de articular una argumentació sòlida i convincent. Encara que la intenció general és la de dirigir-se a qualsevol individu per tal orientar-lo en com ser un millor cristià, els consells es personifiquen insistentment en persones de l'estament religiós en tant que es suposa que aquestes han de ser model i exemple de la gent comú. El fet no és gratuït, no tant per la condició de frare franciscà de l'autor, com pel context de l'època en que es va redactar l'opuscle: el Cisma d'Occident i un clergat de vida desordenada i llicenciosa, pèssima mostra pels seglars.

Les referències que tracten directament el tema són escasses, ja que només se'n troben clarament explicitades en tres capítols dels 47 que integren el tractat i sempre diluïdes en el sí de les pautes generals que es donen per la dieta que a seguir tot bon creient. Ara bé, encara que minsos, els comentaris són prou indicadors de quin era el seu pensament, compartit per altres moralistes, sobre la conveniència i necessitat de menjar peix, així com sobre quin peix menjar.

80 A. PONS: *Libre del Mostassaf* ..., 254-256: Doc. 117.

81 Sobre la identificació d'aquest *peix roig* es presenten algunes dubtes. Per una banda, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear (Tom 9, 309, accepció 3l, es tracta de l'espècie *Apogon imberbis*, anomenat comunment *reiet*, *anfós* i *mare d'anfós*, mentres que en altre lloc (312, c), encara que donant-li el mateix nom científic, es diu que és el *rey de los salmonetes*. En capítol CLXXXLI del *Libre del Sant Sovi*, apareixen la *roja* (197) i el *cap-roig* (196). En la n. 1 s'afirma que es tracta del mateix peix i a la n. 15 es diu que és semblant a l'*escorpora*. Per últim, a l'apèndix sobre peixos, marisc i cetacis del mateix llibre, com a *cap-roig* se li dona el nom científic de *Scorpena scrofa* L.

82 F. EIXIMENIS: "*Com usar bé de beure e menjar*". - Barcelona, 1977. Veure: *Introducció* a cura de GARCIA; J. E., 15-17.

Es té, per començar, que el Capítol IX s'enuncia tot dient *qui posa una letra que un gran golafre eclesiàstich tramès a un metge per demanar-li consell sobre lo regiment de sa vida*. Entre la diversitat d'aliments que l'eclesiàstic diu consumir, manifesta: *Si meng peix, tot temps l'é ab dents e de tall, frit e en caçola, o en graylles e en pa*. S'ha de notar que les peces al·ludides són d'espècies pertanyents al *bastinal* i l'absència de les bullidures. Això, juntament amb les resta de productes habitualment consumits i manifestament preparats de les formes menys escaients, fan que el metge consultat doni com a resposta, recollida en el capítol següent, *que usats [...] de aytals viandes [...] dich-vos que les coses aquexes son mortals*. És clar que el consell no afecta sols al peix, sinó a tota *vianda forta*, recomanant-li que l'única forma d'adquirir la salut que diu faltar-li és *que anets a casa del vostre pare e vostres parents, e aqul trobarets prou fam i set*, en una múltiple al·lusió a la pobresa dels seus orígens, la manca de costum d'aliments de luxe com els que usa i la conveniència de la modèstia com a esglesiàstic fins i tot en l'alimentació.

Com a complement d'això, el Capítol XXII, *qui ensenya què deuen los religiosos esquivar per esser massa delicats en menjat i beure*, es recomana que es consumeixi *menjars grossers e no delicats*, especificant que, pel que fa al peix, s'ha d'excloure el *peix de tall, mentre d'altre ne puxa haver*. Finalment, la confirmació què es deuen esquivar aquest tipus de peixos apareix en el Capítol XX en el que, tot parlant que *es cosa mala voler les viandes massa delicades* es censura que *hom de simple condició és massa delicat e curiós en son menjar e beure* de tal manera que *no menjaria [...] peys menuts sinó de tayll*.

7. «Deu hom esquivar peix ...»; però, com preparar-lo?.

Pel *Libre de Sant Sovi*, les fórmules bàsiques de preparar el peix gairebé coincideixen amb les de la carn, tot parlant de les *cuines* i de les *pietances*, fent esment que aquestes darreres poden esser a *la graella, cuyt en aigua, enferinat i fregit o en empanada*⁸³. Per Arnau de Vilanova, tres són les fórmules bàsiques; l'*arsat*, el *cuyt en aygua* i el *frit*, amb algunes al·lusions al consum dels *peix salats e secs*, independentment de com es preparin.

Del peix *arsat* es fa distinció entre si es cuit en forn o a la brassa, donant-les ambdues per bones sempre que es mengin d'hivern. Únicament es posa una condició: mai se l'ha d'untar d'oli, sinó que ha d'esser adobat amb vi i sal. Segons les indicacions del *Libre de Sant Sovi* sobre els menjars de Quaresma, el *pex en ast* ha de comparèixer a la taula *possats-los-ne a lur voluntat*.⁸⁴ També indica amb quins acompanyaments es pot presentar *tot pex d'ast ho de greylla: amb aygue-sal, poriola ab vi o aylada blanca*.⁸⁵ D'aquests acompanyaments, Arnau de Vilanova, en el *Capítol XVI: De les sabors e dels condimentz* no diu res de les dues primeres, però si expressà la seva opinió sobre l'allada. La classifica entre les *coses agudes* i indicant que *no són coniventz als dits corses*, tot seguint l'Escola de Salern.⁸⁶

83 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, 23.

84 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol CLXXXX.

85 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol CLXXXXIII. Per la *poriola*, veure Capítol LXXII, n. 1 i per la recepte de l'*ayada blanca*, veure Capítol CXXXIII, n. 1.

86 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes/II*, 178.

Del peix *cuyt en aygua*, (que a la versió del S. XV d'Arnau de Vilanova se'n diu *elicxidura*) és considera menja d'estiu, possiblement perquè per creure que les bullidures són manco fortes, a no esser que sigui cuit en vi blanc i aleshores se'n pot menjar en tota estació. El *Libre del Sant Sovi* no presenta cap sopa de peix, per més que se'n devia fer qualcuna; en canvi, ofereix algunes receptes sobre les maneres de coure el peix en aigua o altres líquids i es tenen aquestes variants: en Capítol CCV es parla de *com se ffa salsa a pex cuyt en aygua*,⁸⁷ el Capítol CCVIII indica *com sa deu ffer salsa de pex en aygua ab amelles*,⁸⁸ en el Capítol CCXII s'explica *com sa deu ffer pex de aruga*.⁸⁹ D'aquest darrer condiment n'apareixen vèries receptes⁹⁰ i Arnau de Vilanova en fa algun qualcun comentari, tot sentenciant que *l'oruga és aguda sabor*, juntament amb la *mostaya* (mostassa), i cap de les dues *no són coniventz*; però també indica que l'oruga, si cou molt de temps en aigua i es mescla amb ametles i vinagre, es tolerable⁹¹ i aquest judici no pot esser de tot aliè a les virtuts que s'atribuïen i s'ha confirmat per aquesta herba, tals com la d'esser antiescorbútica, estimulante, diurètica i rubefaent.⁹² En aquestes preparacions hi ha altres components com la sal i la frígola, a més del vinagre, tot configurant una salsa que rebia el nom de *sols*, aplicable també al peix frit.⁹³ Dins d'aquesta sèrie se n'han d'incloure altres: la *qui parla con se deu ffer pex de pebrada* i la *qui parla com se deu ffer pebrada comuna*.⁹⁴ La *pebrada* és una salsa originalment per carn, especialment la de caça i d'aquí que també es digui *salsa salvatgina*; com a tal salsa és molt antiga i es correspon al *piperatum* dels romans⁹⁵, però que es considerava apta per tot tipus de peix. La diferència a l'hora d'acompanyar el peix, (cosa per la qual es considerava molt apta) estribava en no usar vinagre. El *Libre de Sant Sovi* parla de la simple fregidura,⁹⁶ però també de *pex ffryt ad salsa de vinagre he d'ayls bulida*, tot recordant l'escabetx,⁹⁷ heretat en part de la saviesa oriental i que es considerava molt apte per les persones de temperament fred o d'edat avançada per la seva força moderada que atempera la força de la carn, virtut que es feia extensiva a tot condiment que contribuís a obtenir un sabor agre dolç.⁹⁸ Es tracta de plats que es servien generalment freds i hi ha el consens general del seu origen en la cuina andalusí,⁹⁹ malgrat tenir clars antecedents en la cuina romana. D'aquest tipus de preparació se'n troben tres fórmules: *con se ffa escabeyg a pex frit ab let de amelles*, *com se de ffer pex frit ab escabeyg* i *altra manera com se ffa escabey ab nius e ffryta seca ab pex frit*.¹⁰⁰ Per

87 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, 208.

88 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, 209-210.

89 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, 211.

90 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítols CLXIII, CLXVIII, CLXV i CCXVIII.

91 A. DE VILANOVA: *Obres catalanes/II*, 178.

92 P. FONT I QUER: *Plantas medicinales. El Discorides renovado* – Barcelona, 1988, 267-268.

93 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol CXXXXVIII.

94 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítols CCXIII i CCXV.

95 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol LXVIII.

96 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol CLXXXXI.

97 R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítol CLXXXX.

98 L. BOLENS: *La cocina andaluza, un arte de vivir. Siglos XI-XIII*, Madrid, 94-95. Un exemple d'aquest gust per l'àcid es té en la recepte *Plato de atún fresco con cerezas ácidas*, en el que el secret resideix en l'adobat de vinagre de les tallades del peix i el de la pruna probablement encara no madura.

99 G. ROSSELLÓ-BORDOY: "Pervivència de la cuina andalusí en la cuina tradicional mallorquina", *Actes de les XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals: La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*, Palma de Mallorca, 1996, 615-626. Veure: 618-619.

Arnau de Vilanova, l'única precaució contra el peix frit es centra en que no es consumís ni la *cotna* ni l'*ensuya*.

La resta de comentaris d'Arnau de Vilanova es dediquen al *peis salats e secs*. Es comença indicant que no és convenient i molt manco si es té, com especifica la versió del S. XV, *caldà complexió*. Es considera que es pot ingerir el seu brou com a principi de taula, ja que se'l te per bo perquè *mundifica les entramenes*, assenyalant que aquesta virtut és tan més profitosa en temps de Quaresma tota vegada que els aliments que es consumeixen en ella són opilatius. En cas de menjar-se'n la *substancia* o popa, ha d'esser sempre en poca quantitat i a la fi de l'àpat. Si aquesta *substancia* és de *pex complidament salat gras e lardós*, com és el cas de la tonyina i la *balena* [sic], es recomana que es consumeixi amb espinacs i al començament del menjar, especialment en cas de *sobreconstipacions* o, com diu la versió del S. XV, *constipació de ventrell*. En general, s'aconsella que aquest peix gros i gras només se'l tengui 2 o 3 dies en sal i que es mengi bullit, ja que és la forma més sana.

En el *Libre de Sant Sovi* els peixos que apareixen secs són el congre i la tonyina, aquest darrer amb la seva variant de *sorra* o ventresca i la sardina. Així es tenen les receptes que parlen de *com se deu aperellar congre cech*, *com se ffa la salsa de congre ab let d'emeles* i de *com se deu ffer ab tonyina sequa ho de sora*, *ho de serdina selada ab sohenga*.¹⁰¹ Val a dir que cap de les preparacions respon als consells mèdics ni d'enfora.

Fins aquí el que es pot contrastar entre l'opinió mèdica i les possibles formes de consum més usuals. A més de les receptes esmentades, el *Libre del Sant Sovi* n'aporta d'altres aplicades a peixos concrets (anfós, molls, pagells, ... dofí [sic], ...), emperò no contribueixen en cap detall nou al que ja s'ha dit, tota vegada que les fórmules de preparació giren sobre els condiments ja al·ludits. Sumades a les dades i característiques del tipus de peix més capturat i cal inferir que me's consumit, resta en mans dels especialistes en nutrició la tasca d'aclarir la ingeta de peix a la Mallorca del S. XIV respon o no a unes pautes equilibrades.

Ciutat de Mallorca, 30 d'abril de 1999.

¹⁰⁰ R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítols CCII, CCIII i CCIII.

¹⁰¹ R. GREWE: *Libre de Sant Sovi*, Capítols CLXXXIII, CLXXXV i CCVI. L'expressió *sohenga* es refereix a un sofregit de cebes, veure Capítols LXXX, n. 1 i CLXXX, n. 1.

APÈNDIX I:
Nomenclàtor aproximat dels peixos de consum habitual a la Mallorca del s. XIV

NOM CATALÀ	NOM CASTELLÀ	NOM CIENTÍFIC	FAMÍLIA	
AGULLA ¹	Aguja de mar, agujeta, becada de mar, orfia	<i>Belone vulgaris</i> <i>Belone belone</i> (Linnaeus, 1758)	BELONIDAE (T)	BLAU
ALADROC	Boquerón, anchoa	<i>Engraudis encrasicolus</i> (Linnaeus, 1758)	CLUPEIDAE (T)	BLAU
ALATXA ²	Alacha	<i>Clupea aurita</i> <i>Sardinella aurita</i> (Valenciennes, 1847)	CLUPEIDAE (T)	BLAU
ANXOVA:	Veure	ALADROC ³		
ANFÓS ⁴	Mero	<i>Epinephelus gigas</i> <i>Epinephelus guaza</i> (Linnaeus, 1758)	SERRANIDAE (T)	BLANC
ÀNGEL ⁵	Pez àngel, angelote	<i>Rhina squatina</i> <i>/Squatina squatina</i>	SQUATINIDAE (E)	BLANC
ANGUILA	Anguila	<i>Anguilla anguilla</i> (Linnaeus, 1758)	ANGUILIDAE (T)	BLAU
ARANYA BLANCA ⁶	Araña de mar, escorpión	<i>Trachinus draco</i> (Linnaeus, 1758)	TRACHINIDAE (T)	BLANC
ARANYA FRAGATA	Araña común	<i>Trachinus araneus</i> (Cuvier, 1829 i Valenciennes, 1847)	TRACHINIDAE (T)	BLANC
BARAT:	Veure	BIS		
BIS ⁷	Caballa	<i>Scomber scombrus</i> <i>Scomber colias</i> (Linnaeus, 1758)	SCOMBRIDAE (T)	BLAU

¹ També es pescada en aigües de les Balears l'espècie *Tetrapterus belone*, anomenada vulgarment agulla de paladar (En castellà, marlin), de cos menys estilitzat i de talla doble que el de l'agulla i que pertany a la família dels tetrapteridae. La forma *agulló*, que apareix documentada a Pollença, bé pot ésser un localisme o bé es faci referència a peces de poc tamany.

² Semblant a la sardina però més grossa.

³ Anxova (Castellà, anchoa) es diu de l'aladroc en conserva d'aigua i sal; en canvi les formes catalana *aladroc* i castellana *boquerón* s'utilitzen quan el peix es fresc o conservat en vinagre.

⁴ A Mallorca es pesquen les varietats de anfos ver i anfos llis.

⁵ Encara que la seva forma pot dur a confusió es tracta d'un selcèid, es a dir, un tauró. Es un animal que té característiques de tauró i de rajada.

⁶ També es pesquen en aigües balears les espècies *Trachinus radiatus* (C. 1829 & V. 1847), coneguda com aranya de cap negre (Castellà, araña de cabeza estriada) i *Trachinus vipera*, coneguda a la Península amb els noms de: araña víbora o faneca brava.

⁷ També es pesca l'espècie *Scomber japonicus* (Houttuyn, 1782), coneguda a la Península amb el nom de "estornino", que es molt semblant i es pot confondre amb el *Scomber scombrus*, però que té els ulls i les escates pectorals més grosses presentant, també, petites diferències de coloració.

BOGA	Boga, catalufa	<i>Box boops</i> <i>Boops boops</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
BONÍTOL ⁸	Bonito, pelámide	<i>Pelamys sarda</i> <i>Sarda sarda</i> (Bloch, 1793)	SCOMBRIDAE (T)	BLAU
CA MARÍ ⁹	Pez peine	<i>Galeus canis</i> <i>Galeorhinus galeus</i> (Linnaeus, 1758)	GALEIDAE (E)	BLANC
CÀNTARA:	Veure	CÀNTERA		
CÀNTERA	Càntara, brema de mar, chopà,	<i>Cantharus vulgaris</i> <i>Spondylisoma cantharus</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
CÈRVIA:	Veure	SERVIOLA		
CLAVELL ¹⁰	Bramante, raya de clavos	<i>Raja clavata</i> (Linnaeus, 1758)	RAJIDAE (E)	BLANC
CONGRE ¹¹	Congrio, safio, varga	<i>Conger conger</i> (Artemi 1738 i Linnaeus, 1758)	CONGRIDAE (T)	BLAU
CORBA:	Veure	CORBALL		
CORBALL ¹²	Corvina, corbina	<i>Argyrosomus regius</i> <i>Sciaena umbra</i> (Linnaeus, 1758)	SCIAENIDAE (T)	BLANC
CORVINA:	Veure	CORBALL		
DÉNTOL	Dénton, sabia, sama dorada	<i>Dentex vulgaris</i> <i>Dentex dentex</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
DONZELLA	Doncella comú, julia	<i>Julis mediterranea</i> <i>Coris julis</i> (Linnaeus, 1758)	LABRIDAE (T)	VERMELL
EMPERADOR	Pez espada, espadón	<i>Xiphias gladius</i> (Linnaeus, 1758)	XIPHIDAE (T)	BLAU
ESCORBALL:	Veure	CORBALL		
ESCÒRPERA	Escorpena, peje diablo, rascacio, rescaza	<i>Scorpaena porcus</i> (Linnaeus, 1758)	SCORPAENIDAE (T)	VERMELL
ESCÒRPORA:	Veure	ESCÒRPERA		

8

Peix semblant a la tonyina del qual, amb el mateix nom de bonítol, es pesquen dues espècies més a la Mediterrànea: *Katsuwonus pelamis* (Castellà, bonito de vientre rayado), més corrent a l'Atlàntic; i *Euthynnus alleteteratus* (En castellà, bacoreta) que es troba sovint mesclat en bancs de tonyina.

9

Es tracta, senzillament, d'una de les diferents espècies de selacis (taurons) que es poden trobar a la Mediterrànea.

10

Peix molt semblant a la rajada, encara que una mica més gros i de carn més apreciada. Hi ha diverses espècies de la família dels rajidae que es pesquen habitualment en aigües de les Illes Balears com, per exemple, la rajada peluda, en castellà raya áspera (*Raja radula*); el clavell morell, raya batis (*Raja batis*); llisol, raya estrellada (*Raja asterias*)... etc.

11

També es pesquen habitualment dues varietats més petites del congre, el *Conger balearicus*, o congre roig; i el congre dolç, *Conger mystax*.

12

Una varietat del corball es coneix a la Península amb el nom de cuervo de mar (*Corvina nigra*)

ESPARRALL	Mojarra, esparrallón	<i>Sargus sargus</i>	SPARIDAE (T)	BLANC
ESPARRALLÓ ¹³	Raspallón	<i>Sargus anularis</i> <i>Diplodus anularis</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
ESPET	Barracuda, espetón, picuda	<i>Sphyraena vulgaris</i> <i>Sphyraena sphyraena</i> (Linnaeus, 1758)	SPHYRAENIDAE (T)	BLANC
GALL	Gallo de mar, pez gallo, gallo de San Pedro,	<i>Zeus faber</i> (Linnaeus, 1758)	ZEIDAE (T)	VERMELL
GAT:	Veure	GATÓ		
GATÓ ¹⁴	Pintarroja, tolo, lija	<i>Scylliorhinus canicula</i> (Linnaeus, 1758)	SCYLLIORHINIDAE (E)	BLANC
GERLA	Ave zonza	<i>Maena osbeckii</i>	MAENIDAE (T)	BLAU
GÈL-LERA:	Veure	GERLA		
GERRET ¹⁵	Caramel, mocarro	<i>Smaris vulgaris</i> <i>Spicara smaris</i> (Linnaeus, 1758)	CENTRACANTHIDAE (T)	BLANC
LLAMPUGA	Lampuga, dorado	<i>Coryphaena hippurus</i> (Linnaeus, 1758)	CORYPHAENIDAE (T)	BLAU
LISSA	Liza, galupe, lisa	<i>Mugil auratus</i> (Risso, 1826)	MUGILIDAE (T)	BLANC
LLOBARRO	Robalo, lobo, sollo	<i>Labrax lupus</i> <i>Dicentrarchus labrax</i> (Linnaeus, 1758)	MORONIDAE (T)	BLANC
LLOBINA:	Veure	LLOBARRO		
LLOP:	Veure	LLOBARRO		
MABRE:	Veure	MARBRE		
MARBRE	Herrera	<i>Pagellus mormyrus</i> <i>Lithognathus mormyrus</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
MELBA:	Veure	MELVA		
MELVA	Melva	<i>Auxis bisus</i> <i>Auxis rochei</i> (Risso, 1810)	SCOMBRIDAE (T)	BLAU
MÈLVERA:	Veure	MELVA		
MOLL DE FANG	Salmonete	<i>Mullus barbatus</i> (Linnaeus, 1758)	MULLIDAE (T)	VERMELL

¹³ De tamany més petit que l'esparrall i meyns apreciat.

¹⁴ Es un selàcid. De la mateixa família també és pescat a les nostres aigües el gatvaire, *Scylliorhinus canicula* (Linnaeus, 1758), anomenat alitán a la Península. Es tracta de dues espècies poc apreciades a la cuina.

¹⁵ Es pesca, també amb el mateix nom, l'espècie *Smaris alcedo* molt semblant al *Smaris vulgaris*.

MOLL DE ROCA	Salmonete de roca	<i>Mullus surmuletus</i> (Linnaeus, 1758)	MULLIDAE (T)	VERMELL
MÓLLERA	Brótola de roca	<i>Phycis tinca</i> <i>Phycis phycis</i> (Linnaeus, 1758)	GADIDAE (T)	BLANC
MONJA:	Veure	ARANYA BLANCA		
MORENA	Morena, murena, moriòn	<i>Muraena helena</i> (Linnaeus, 1758)	MURAENIDAE (T)	BLANC
MORRUDA ¹⁶	Sargo picudo	<i>Charax puntazzo</i> / <i>Puntazzo puntazzo</i> <i>Diplodus puntazzo</i> (Cetti, 1777)	SPARIDAE (T)	BLANC
MÚJOL ¹⁷	Mújol cabezudo, pardete	<i>Mugil cephalus</i> (Linnaeus, 1758 & Cuvier, 1829)	MUGILIDAE (T)	BLANC
MUSSOLA ¹⁸	Cazón, ¹⁹ mustela, musola	<i>Mustelus vulgaris</i> <i>Mustelus mustelus</i> (Linnaeus, 1758)	GALEIDAE (E)	BLANC
OBLADA	Oblada, chopà ²⁰	<i>Oblada melanura</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLAU
ORADA	Dorada	<i>Chrysophrys aurata</i> <i>Sparus aurata</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
PAGELL	Pagel, breca, besuguete	<i>Pagellus erythrinus</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	VERMELL
PÀGUER:	Veure	PÀGUERA		
PÀGUERA	Pagro, pargo	<i>Pagrus vulgaris</i> / <i>Pargus pargus</i> <i>Sparus pagrus</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
PAGRE:	Veure	PÀGUERA		
PALOMIDA	Veure	PALOMINA		
PALOMINA ²¹	Palometa blanca	<i>Lichia amia</i> (Linnaeus, 1758)	CARANGIDAE (T)	BLANC
PÀMFIL:	Veure	GERRET.	Nom específic que antigament es donava al gerret quan ja ha desovat i és groc i mustii.	
PÀMPOL	Pez piloto	<i>Naucrates ductor</i> (Linnaeus, 1758)	CARANGIDAE (T)	BLAU

¹⁶ Aquest peix és molt semblant al sarg i a la variada, encara que aquesta és de talla més petita que els altres dos.

¹⁷ Peix que pertany al mateix gènere que la llissa. Mújol també serveix per anomenar a l'espècie *Mugil ramada*, que en castellà es diu capitón.

¹⁸ Es pesquen les varietats de mussola quisona i mussola vera.

¹⁹ El nom de cazón també s'aplica a l'espècie *Squalus galeus*.

²⁰ El nom de chopà també fa referència a l'espècie *Cantharus vulgaris* (Càntera)

²¹ També es diu palomina o palomida, a l'espècie *Trachinotus glaucus* (Linnaeus, 1758), de la mateixa família però molt més petita que es coneguda, en castellà, com palometón dorado.

PEIX ESPASA:	Veure	EMPERADOR		
RAÓ:	Veure	RAOR		
RAOR	Papagallo, raor	<i>Xyrichthys novucala</i> (Linnaeus, 1758)	LABRIDAE (T)	BLANC
RAJADA	Raya, raya de espejos	<i>Raja miraletus</i> (Linnaeus, 1758)	RAJIDAE (E)	BLANC
RATJADA:	Veure	RAJADA		
RETJADA:	Veure	RAJADA		
SALPA	Salpa, salema	<i>Box salpa / Boops salpa</i> <i>Salpa salpa</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLANC
SANUT ²²	Señorita	<i>Labrus mixtus</i>	LABRIDAE (T)	VERMELL
SARD:	Veure	SARG		
SARDINA	Sardina	<i>Clupea sardina</i> <i>Sardina pilchardus</i> (Risso, 1826)	CLUPEIDAE (T)	BLAU
SARG	Sargo común	<i>Diplodus sargus</i> (Linnaeus, 1758)	SPARIDAE (T)	BLAN
SAUPA: Veure SALPA	SAUPA: Veure SALPA	SAUPA: Veure SALPA		
SERCLET ²³	Chucleto	<i>Atherina hepsetus</i>	ATHERINIDAE (T)	BLANC
SERRÀ	Serrano	<i>Serranus cabrilla</i> (Linnaeus, 1758)	SERRANIDAE (T)	VERMELL
SERVIOLA	Pez de limón, servia	<i>Seriola dumerilii</i> (Risso, 1826)	CARANGIDAE (T)	BLANC
SIRVIA:	Veure	SERVIOLA		
SIRVIOLA:	Veure	SERVIOLA		
SORELL	Jurel, chicharro, saurel	<i>Trachurus mediterraneus</i> (Steindachner, 1868) <i>Trachurus trachurus</i> (Linnaeus, 1758)	CARANGIDAE (T)	BLANC
TAURÓ:	Veure	CA MARI		
TONYINA	Atún, atún común, atún rojo	<i>Thunnus thynnus</i> (Linnaeus, 1758)	THUNNIDAE (T)	BLAU
VACA ²⁴	Vaca, vaca serrana	<i>Serranus scriba</i> (Linnaeus, 1758)	SERRANIDAE (T)	VERMELL
VARAT:	Veure	BIS		
VARIADA	Mojarra	<i>Diplodus vulgaris</i>	SPARIDAE (T)	BLANC
VERAT:	Veure	BIS		
VERDEROL ²⁵ : Veure serviola	Veure	SERVIOLA		

22 De la mateixa família que el tord (Castellà, tordo), *Labrus viridis* (Linnaeus, 1758)

23 Hi ha dues espècies més, *Atherina boyeri*, coneguda en castellà com sula; i *Atherina mochon*, pejerrell en castellà.

24 Semblant al serrà, però més petit.

25 Serviola jove, quan encara té color verd groguenc.

VOGA:	Veure	BOGA		
XUCLA	Chucla, mena	<i>Maena vulgaris</i> / <i>Maena maena</i> <i>Spicara maena</i> (Linnaeus, 1758)	CENTRACANTHIDAE (T)	BLANC

(E) = Família de l'orde dels *Elasmobranquis*, peix de tendrum o peix de bastina. Són peixos sense escates i en el seu lloc presenten uns dentículs dèrmics consistents en unes plaques que es troben dins l'epidermis de l'animal, i que acaben amb una petita pua que surt de la pell orientada cap a la regió caudal. Són peixos que es reproduïxen mitjançant fecundació interna.

(T) = Família de l'orde dels *Teleostis*, peixos ossificats amb escates, que en alguns casos presenten anells de creixement. A diferència dels *Elasmobranquis*, presenten una *bufeta natatòria* i la seva fecundació es externa.

RESUMEN

A lo largo de la Edad Media, el pescado siempre fue visto como un alimento secundario, de época calidada y nada satisfactorio en comparación a la carne. Pero los preceptos religiosos obligaban a su consumo durante una considerable cantidad de días a lo largo del año. De ahí que existiera una honda preocupación, por parte de las autoridades municipales, para que lo hubiera en los mercados en cantidad y en una suficiente variedad con la que hacer más llevadera su condimentación e ingestión. La Mallorca medieval responde perfectamente a esta pauta y, concretamente, para el S. XIV se conocen una serie de normas reguladoras de la captura y distribución del pescado, de la considerable diversidad de especies atrapadas y de las actitudes renuentes de los consumidores ante algunas de ellas. De todo ello se intenta dar cuenta en este trabajo.

ABSTRACT

Throughout the Middle Ages fish was always considered a second-rate food, poor in quality and unsatisfactory in comparison with meat. But religious precepts obliged people to eat it on considerable number of days in the year. The municipal authorities were therefore very concerned that there should be plenty of fish in the markets, and of a sufficient variety to make it more agreeable to cook and eat. Mediaeval Majorca responded well to this policy, and by the fourteenth century there were regulations governing the catching and distribution of fish, together with records of the considerable diversity of species caught and of people's dislike of some of them. This book sets out to describe the story.

LA NORMATIVA ASSEGUADORA MALLORQUINA DE 1492 I LA INFLUÈNCIA DE LES ORDINACIONS BARCELONINES.

JERÒNIA PONS PONS*

El desenvolupament de l'assegurança marítima durant els segles medievals generà tota una sèrie de normes legislatives a diferents indrets de la mediterrània que persistiren durant centúries, en el cas de les àrees d' influència catalana fins a l'aparició del Codi de Comerç de 1829. Malgrat l'aparença d'immobilitat les transformacions a la pràctica que envolta l'activitat comercial i les operacions asseguradores conduí a nombroses fórmules de flexibilització de la llei, bàsicament acords privats entre assegurats i asseguradors, per tal d'adaptar el marc jurídic a la realitat econòmica. Aquests canvis i adaptacions permeteren continuar l'activitat asseguradora sense rectificar la legislació malgrat que en moltes ocasions, sobretot en el segle XVII i XVIII, es donaren importants contradiccions entre la llei i la pràctica asseguradora.

La ciutat de Barcelona com un dels centres comercials de l'època formulà des d'antic diferents ordinacions que regularen aquestes activitats.¹ Les ordinacions més antigues daten de l'any 1432. Són les més reduïdes i bàsicament prohibien la cobertura del risc a aquelles embarcacions que es consideraven enemigues: les naus venecianes, florentines, genoveses, pisanes, luqueses i sieneses o llombardes. Aquesta prohibició es suspengué quan finalitzà la guerra el 8 de gener de 1434. Les següents ordinacions es publiquen el 21 de novembre de

* Universidad de Sevilla

1 Els textos de les diferents ordinacions barcelonines, foren recollides, parcial o totalment en les diferents obres de Jean-Marie PARDESSUS: *Collection de lois maritimes*, t.1-6, París, 1928-1931 i Ferran VALLS TABERNER: *Consolat de Mar*, III, Barcelona, 1933. L'estudi històric-jurídic de la normativa barcelonina, per la seva importància i influència en la legislació mediterrània posterior, ha estat objecte de nombrosos estudis monogràfics o s'ha fet menció en el marc d'estudis més amplis. A part de l'esmentat Pardessus, es troben referències als treballs següents: Enrico BENSA: *Il contratto di assicurazione nel Medio Evo. Studi e Ricerche*, Genova, 1884; Santos CORONAS GONZÁLEZ: *Derecho mercantil castellano. Dos estudios históricos*, León, 1979; G. STEFANI: *L'assicurazione a Venezia dalle origini alla fine della Serenissima*, 2 vol., Trieste, 1956; L. PIATTOLI: "Ricerche intorno all'assicurazione nel medio evo I. L'assicurazione di una parte della cosa comune", *Assicurazioni*, 1937, 488-497; Manuel BASAS: "Contribución al estudio del seguro marítimo en el siglo XVI", *Revista de Derecho Mercantil*, XXIV, 1957, 307-346; Mario DEL TREPPO: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, 1976; Federigo MELIS: *Origini e sviluppi delle assicurazioni in Italia (secoli XIV-XVI)*, Roma, 1975; Claude CARRÈRE: *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés (1380-1462)*, París, 1967; Gustavo ROMANELLI *et alii*, "Le ordinanze di Barcellona del XV secolo sulle assicurazioni marittime", *Archivio Giuridico*, CLXXXV, 2, 1973, 121-143. Però, els autors que més han reflexionat sobre aquestes han estat especialment Arcadi GARCÍA SANZ; Maria Teresa FERRER MALLOL: *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, 1983 i també Arcadi GARCÍA SANZ: "Ordinacions inèdites de Barcelona i Perpinyà sobre assegurances marítimes", *Estudis d'Història Medieval*, IV, 1971, 121-141. Finalment, cal parlar de l'obra de Manuel Jesús PELÁEZ. Aquest és l'autor que ha concentrat major esforç i obra a l'estudi de les ordinacions barcelonines i també per extensió a la seva influència en altres legislacions asseguradores posteriors. Les seves investigacions sobre el tema es concentren preferentment en tres treballs: *Tres estudios de historia del Derecho marítimo catalán en su proyección italiana*, Barcelona, 1980; "La legislación histórica barcelonesa de seguros marítimos en su proyección italiana", *Anuario de Derecho Marítimo*, I, 1981, 95-129 i *Cambios y seguros marítimos en Derecho Catalán y Balear*, Bolònia, 1984. En aquestes tres obres Manuel Jesús PELÁEZ efectua una crítica acurada als diferents autors que han estudiat les diferents regulacions catalanes.

1435. Consten de 20 capítols que constituïran el nucli de la regulació asseguradora que serà perfeccionada amb les del 1452, 1458 i, finalment, amb les del 1484.² Les darreres tindran una major projecció internacional.

La influència de la normativa barcelonina de 1484 fou molt important a l'àrea catalana, inclòs Nàpols i Sicília, inspirant també els més importants capítols de les normatives de Messina. Entre d'altres destaca la prohibició d'introduir pactes que deroguin les pròpies ordinacions, la invalidesa de l'assegurança impagada, i l'obligatorietat del document públic.³

D'igual manera la legislació mallorquina sobre les assegurances marítimes rebé l'influx de les regulacions barcelonines de 1484. La historiografia sobre el tema suposava, fins el moment, que no existien disposicions i ordinacions pròpies sobre assegurances marítimes, sinó que es regien per les normes barcelonines.⁴ En contra d'aquest parer cal dir que A. Pons recollí la notícia de la publicació en el 1492 per el governador de Mallorca, Gimeno Pérez, de 26 capítols que ordenen l'assegurança a l'illa.⁵ La normativa fou presentada pel Col·legi de la Mercaderia. La manca dels capítols originals, del que únicament disposaven del resum "sui generis" d'Antoni Pons feia molt agosarat l'establiment de comparacions.⁶

Certament aquestes normativa mallorquina es localitzà a l'Arxiu del Regne de Mallorca, en la secció de suplicacions.⁷ L'anàlisi de les ordinacions mallorquines (=OM) permet confirmar la clara influència de les ordinacions barcelonines (=OB) (veure apèndix). En nombrosos articles, la redacció mallorquina representa còpia literal de la catalana. Malgrat tot, el text mallorquí disposa d'una articulació pròpia i de capítols amb contingut original. L'existència de aquestes ordinacions pròpies dificulta la interpretació de la fórmula detectada als contractes d'assegurança del cinc-cents i sis-cents, que inclouen al seu encapçalament la contractació de l'assegurança "segons les noves ordinacions", que fins ara

2 Entre unes i altres ordinacions existeixen algunes correccions: en 1461, 1471, 1494 i 1513. Manuel Jesús PELÁEZ: "La legislación histórica barcelonesa de seguros marítimos en su proyección italiana", 101. En aquest mateix article aquest autor crítica a Arcadi Garcia Sanz per incloure altres correccions (1462, 1465, 1469 i 1470) que ell considera només llicències atorgades per assegurar mercaderies o embarcacions estrangeres. Per a veure les diferències entre les diferents ordinacions i les modificacions introduïdes fins arribar a la més o manco definitiva de 1484 Arcadi GARCÍA SANZ i Maria Teresa FERRER MALLOL: *Assegurances i canvismedievals a Barcelona*, 154-163.

3 Manuel Jesús PELÁEZ: *Cambios y seguros marítimos en Derecho Catalán y Balear*, 138. Ell mateix a "La legislación histórica barcelonesa de seguros marítimos en su proyección italiana", 105-116, analitza les repercussions de les ordinacions barcelonines a Savana, València, el Consolat de Burgos i la normativa francesa sobre comerç de 1673. El model català servirà de referència a Florència, a les lleis venecianes de 1586, 1602 i 1624. Però on realment es nota la influència és a la pràctica asseguradora siciliana i napolitana.

4 Manuel Jesús PELÁEZ escriu: *Un hecho constatable dentro de la normativa consular y municipal de Mallorca es la carencia de ordenanzas y disposiciones sobre seguros marítimos, ya que tanto en Mallorca como en Menorca van a estar vigentes las distintas ordenanzas barcelonesas del siglo XV*. Veure: *Cambios y seguros marítimos en el Derecho Catalán y Balear*, 124.

5 Antoni PONS: *Historia de Mallorca*, VI, Palma, 1970, 68.

6 Antoni Pons no esmentava la font ni la situació documental de les ordinacions. Per tant els primers anàlisis es realitzaren a partir del resum d'aquest autor. Jerònia PONS PONS: "El pago del seguro marítimo y los conflictos ante el Tribunal Consular", *Pedralbes*, 12, 1992, 71-94. La regesta d'Antoni Pons no fa distinció dels capítols i confon alguns elements importants com els canvis marítimes amb les lletres de canvi. Per tant era quasi impossible efectuar un anàlisi en profunditat d'ambdues ordinacions.

7 Arxiu del Regne de Mallorca, Suplicacions, 41, ff. 217-225v.

s'havien interpretat com una referència a les ordinacions catalanes de 1484. Aquesta frase podria també fer referència a les ordinacions mallorquines del 1492.⁸

En línies generals, la norma asseguradora mallorquina es distingeix de la barcelonina del 1484 pels següents elements:

- 1) Els capítols mallorquins s'ajusten als costums i institucions illenques.

La primera acomodació destacable s'indica en el capítol primer (OM) on s'especifica que quan el cost de les mercaderies no es sap o no es concreta per part de l'assegurat al contracte d'assegurança s'indicarà el cost segons els victigals. Aquest era un impost sobre el transport de mercaderies que s'aplicava a Mallorca des del segle XIV.⁹ Les barcelonines, també en el seu capítol primer, indiquen únicament que el cost s'adjudicarà *segons lo spatxament del general*.¹⁰

En el mateix capítol es precisa la similitud en la destinació de les multes que s'aplicaran als transgressors de la norma que estableix l'obligació de córrer el risc de la vuitena per part de l'assegurat vassall del rei i de la quarta part pels estrangers. A Mallorca la quantitat recaptada en concepte de ban en divideix en tres parts iguals. La primera es destina a la judicatura dels Cònsols de Mar, l'altra per la muralla de la Ciutat i el terç restant a l'acusador. Els bans aplicats en altres capítols tenen la mateixa adjudicació. A Barcelona es distribuïa, també, en tres parts però s'assignen una part a l'oficial qui efectua l'execució, l'altra fracció a l'obra de la Llotja i la darrera, també, al denunciante.

Es pot incloure en aquest grup la fixació d'un interès diferent entre Barcelona i Mallorca en alguns capítols referits al sistema processal. En el capítol 18è les ordinacions mallorquines adjudiquen un interès del vuit per cent anual pel temps que l'assegurat s'és torbarà en tornar la quantitat rebuda si no s'ha fet sentència sobre la causa plantejada. En les ordinacions catalanes (capítol 19è), s'atribueixen dos sous per lliura pel mateix concepte, és a dir un deu per cent.¹¹

- 2) La incorporació de prohibicions relacionades amb la cobertura d'alguns riscos. En aquest apartat cal destacar la introducció de tres capítols originals, al menys no són incorporats de les ordinacions barcelonines de l'any 1484.

En el capítol setè titulat *que senyor o personer nos puga assegurar sobre buch e nolits*, es priven les assegurances sobre buc i nòlits contractades pels parçoners de l'embarcació per *l'incertiment del valor dels nolits*. Aquesta prohibició no apareix de forma explícita a les ordinacions barcelonines.

El següent capítol, el vuitè, apareix sota l'encapçalament *que los asseguradors no son tenguts a barateria de patró*. S'argumenta, en aquest apartat, que els asseguradors no són

8 L'autora no descarta que la inclusió de la frase "segons les noves ordinacions" es refereixi a les ordinacions barcelonines de 1484 com esmenta Manuel Jesús PELÁEZ: *Cambios y seguros marítimos en el Derecho Catalán y Balear*, 124, però l'existència de les ordinacions mallorquines no ho deixa tant clar.

9 El victigal fou un impost concedit pel rei Joan I en 1393 a la Universitat perquè aplicàs taxes impositores sobre diferents productes. Entre els impostos més coneguts està el victigal de l'oli i el victigal de la mercaderia. Ubaldo DE CASANOVA; Josep Francesc LÓPEZ BONET: *Diccionario de terminos históricos del Reino de Mallorca (s. XIII-XVIII)*, Palma, 1986, 110.

10 Ferran VALLS TABERNER: *Consolat de mar*, III, 79.

11 Ferran VALLS TABERNER: *Consolat de mar*, III, 99.

responsables de la barataria o mala fe del patró, i és obligació dels assegurats investigar la *bondat, virtut e industria* del capità o patró del vaixell on carreguen les seves mercaderies. En el cas que l'assegurat inclogui o obligui per pacte als asseguradors a córrer el risc de barataria, aquestes obligacions es declaren nul·les i no es pot entaular judici per aquest motiu. En aquesta ocasió els asseguradors es declaren eximits de qualsevol responsabilitat i guanyen els premis rebuts.

En el novè capítol s'eximeix als asseguradors de córrer el risc de robes gastades o banyades. Segon es desprèn del text, el costum mallorquí permetia reservar el dret d'incloure aquest risc, per pacte explícit, als asseguradors. Degut als nombrosos litigis i discussions establertes per aquest motiu les noves ordinacions prohibeixen que es fase judici. En el cas de que l'assegurat inici una causa per aquesta raó automàticament els asseguradors queden alliberats del *gast* o la *banyadura de les robes*.

3) L'eliminació o omissió d'algunes prohibicions o obligacions incloses a les normes barcelonines. Les ordinacions mallorquines no acoten l'àmbit espacial que es pot cobrir per les assegurances contractades a l'illa. D'aquesta forma a Mallorca no s'incorpora el capítol segon de Barcelona *que robes carregades dallà l'Estret per portar en Flandes o en Barberia, etc., ne navilis, no.s puguen assegurar*,¹² per la impossibilitat de saber la veritat de la càrrega. S'exceptuen les assegurances contractades per ciutadans de Barcelona. Si les robes o embarcacions es carreguen més enllà de Gibraltar i es dirigeixen a l'est, a excepció de Barberia sí es poden assegurar. A Mallorca es poden assegurar totes les robes, mercaderies i embarcacions que vindran a Mallorca (capítol III OM), tret de les d'enemics, i les que sortiran de l'illa malgrat siguin d'enemics (capítol IV OM).

No s'incorpora tampoc el capítol quart (OB) que esmenta instruccions sobre les assegurances concertades sobre les robes carregades a Alexandria. S'elimina, també, el darrer capítol (25 OB) relacionat amb les normes processals. Els cònsols prendran jurament als assegurats i asseguradors, abans d'iniciar un plet, que no hauran fet pactes en contra de les ordinacions tant de paraula com per escrit.

4) Major desenvolupament d'alguns capítols sobre l'actuació processal. Bàsicament, l'extensió i detall de les ordinacions mallorquines s'inclouen en dos capítols. En el capítol 18 de *la paga de les seguretats e de les excepcions que seran oposades e moltes modifficacions per dites excepcions* s'incorpora un apartat original sota el subtítol *Al que son tenguts los asseguradors si les proves toquen a ells*. L'article especifica la possibilitat que després de pagades les quantitats exigides pels assegurats la sentència afavoreixi als asseguradors. En aquest cas els assegurats retornaran les quantitats pagades pels asseguradors més el vuit per cent d'interès des del moment en que la quantitat fou pagada per l'assegurador fins el retorn real dels diners per l'assegurat.

El contingut del capítol 21 titulat *de la pena que incorren aquells qui indegudament se fan pagar les seguretats* està basat en el paràgraf tercer del capítol 19 de les ordinacions barcelonines. Nogensmenys, té un desenvolupament més extens on es concreten algunes de les possibles infraccions o fraus que són possibles per part dels asseguradors i les solucions i multes imposades si són conegudes les infraccions pels Consols, encara que hi hagi sentència anterior al seu favor.

12 Ferran VALLS TABERNER: *Consolat de mar*, III, 81-82.

No s'ha pogut, fins el moment, avaluar si la normativa pròpia i autòctona descrita, inspirada en les ordinacions barcelonines de 1484, s'utilitzà en la pràctica jurídica mallorquina. Nogensmenys el que si se pot establir, mitjançant l'estudi de nombroses pòlisses d'assegurances del segle XVII i a l'exercici processal del Tribunal del Consolat és l'aplicació de la norma catalana¹³ en el judicis mallorquins. A les assegurances contractades a Mallorca, a mesura que avança el segle, s'introdueixen formules pel tal de fugir de la rigidesa de la norma i dinamitzar les operacions asseguradores. Entre d'altres cal destacar la contractació de pòlisses privades sense la participació de notari públic, prohibides per les normes catalanes i mallorquines, l'acceptació de la cobertura total del valor assegurat o l'acord entre les part de no presentar la pòlissa de carregament en el cas de sinistre. Aquesta pràctica tolerada contrasta en la fèrria aplicació de l'antiga norma medieval als plets quan en romp el consens entre assegurats i asseguradors. Però en tots els judicis estudiats per a la segona meitat del sis-cents els articles esmentats corresponen al contingut i ordre de la regulació barcelonina d'assegurances de 1484, no a la articulació de les ordinacions mallorquines. No s'ha pogut datar la substitució de la norma mallorquina o si aquesta es dugué realment a la pràctica, però en la documentació queda molt clar que les decisions judicials preses tenen com a marc jurídic la legislació catalana. L'enorme difusió dels costums i normes del Consolat de Mar barceloní al mediterrani s'imposà per sobre de les ordinacions particulars redactades a Mallorca.

COMPARACIÓ ENTRE LES ORDINACIONS MALLORQUINES DE 1492 I LES ORDINACIONS CATALANES DE 1484

La comparació capítol a capítol s'ha establir a partir del títol i contingut de les ordinacions mallorquines (=OM) i identificant el contingut similar a les ordinacions barcelonines (=OB). El text de referència de les ordinacions catalanes s'ha pres de l'obra de Ferran Valls Taberner: *El consolat de Mar*, III, 1933 (les planes indicades corresponen a n'aquesta edició). En cas de no existir correspondència s'indica l'originalitat.

Capítol 1

OM que totes fustas, cambis o havers axi de vassalls del Senyor Rey com de strangers poden esser assegurades en mallorques fins en set octaus o tres quarts.

OB cap. 1, paràgraf 1er, pp. 78-79

Capítol 2

OM que los navilis sien stimats e lo modo del stim e lo que se ha de deduhir de dit stim.

OB cap. 1, paràgraf 4art., pp. 80-81.

Capítol 3

OM que robes de genovesos ne de Inimichs del Senyor Rey no puguen esser assegurades.

OB cap. 1, paràgraf 3er, p. 80.

13 Sobre els pactes privats introduïts a les pòlisses d'assegurances contraries a la norma i els plets entaulats entre assegurats i asseguradors on es recullen les normes catalanes Jerònia PONS PONS: "Legislación y práctica en el seguro marítimo. Las contradicciones de la segunda mitad del seiscientos en Mallorca", en Carlos MARTÍNEZ SHAW (ed.): *El Derecho y el Mar en la España Moderna*, Granada, 1995, 39-58 i a Jerònia PONS PONS: *Companys i mercat assegurador a Mallorca*, Palma de Mallorca, 1996, 149-201.

Capítol 4

OM que tots navilis e havers que vinguen en Mallorca e los que axiran de Mallorca encare que sien de genovesos o de inimichs puguen esser assegurats.

OB cap. 3, fragment original, pp. 82-83.

Capítol 5

OM que cambis dats a risch de buch e nolits o de havers se puguen assegurar.

OB no hi ha cap capítol amb aquest contingut.

Capítol 6

OM que los asseguradors no haien guanyat sino per lo que hauran corregut de risch ab algunes limitacions.

OB cap. 5, fragment original, p. 84.

Capítol 7

OM que senyor o personer nos puga assegurar sobre buch e nolits.

OB no hi ha cap capítol amb aquest contingut.

Capítol 8

OM que los asseguradors no son tenguts a barateria de patró.

OB no hi ha cap capítol amb aquest contingut.

Capítol 9

OM que los asseguradors no son tenguts per robes guastades e banyades.

OB no hi ha cap capítol amb aquest contingut.

Capítol 10

OM que totes les seguretats se haien a fer ab cartes publiques presen per notari e no ab polices o albaranans.

OB Cap. 7, pp. 86-87.

Capítol 11

OM que los quis faran assegurar haien a jurar que les seguretats son vertaderas e que designa les robes, pes, cost e valor.

OB Cap. 9, pp. 87-89.

Capítol 12

OM que los asseguradors haien a jurar que la ferma que fan es verdadera e no ficta.

OB Cap. 10, pp. 86-87.

Capítol 13

OM "que no gosen posar paraules deogatories a les presents ordinacions.

OB Cap. 13, p. 93.

Capítol 14

OM que les seguretats no seran pagades no valegan

OB Cap. 15, p. 94.

Capítol 15

OM de pena de notari

OB Cap. 14, pp. 93-94.

Capítol 16

OM que virtualles poden esser assegurades no obstant les presents ordinacions

OB Cap. 18, p. 97.

Capítol 17

OM que si era nova de la pèrdua no valega

OB Cap. 17, pp. 93-94.

Capítol 18

OM que la paga de les seguretats e de les excepcions que seran oposades e moltes modificacions per dites excepcions.

OB Els 3 primers paràgrafs: Cap. 19, paràgrafs 1er i 2on, pp. 97-99; El 4art paràgraf: Cap. 20, p. 101; el 5è paràgraf: Cap. 19, paràgraf 4art, p. 100; el 6è paràgraf: Cap. 21, p. 102.

Capítol 19

OM que vinent lo temps de la paga los asseguradors puguen entrar en los merits de llurs excepcions.

OB Cap. 22, p. 103.

Capítol 20

OM del temps de la paga que han a fer los asseguradors

OB Cap. 23, pp. 103-104.

Capítol 21

OM de la pena que incorren aquells qui indegudament se fan pagar les seguretats

OB Cap. 19, 3er paràgraf, fragment original, pp. 99-100.

Capítol 22

OM que negu nos puga assegurar en altres parts per tant com li mancaria fins als set octaus o tres quarts.

OB Cap. 6, pp. 85-86.

Capítol 23

OM que las fermas de hun matex contracte dels asseguradors haien força de hun matex concepte

OB Cap. 16, p. 94.

Capítol 24

OM que les seguretats se haien acausar per pacte segons les presents ordinacions.

OB Cap. 11, p. 89.

Capítol 25**OM** *que no poden declinar de for dels Consols.***OB** Cap. 12, p. 91.**Capítol 26****OM** *que les seguretats fetes abans de les presents ordinacions no sien encloses en dites ordinacions***OB** Cap. 24, pp. 104-105.**APENDIX**

1492, juny, 23, Ciutat de Mallorca.

Arxiu del Regne de Mallorca, Suplicacions, 41, ff. 217-225v.

Ordinacions mallorquines que regulen la contractació de les assegurances marítimes.

Ordinacions fetes sobre les seguretats marítimes

Capítol primer que totas fustas, cambis o havers, axíde vassalls del Senyor Rey com de strangers, poden ésser assegurades en Mallorques fins en set octaus o tres quarts.

Primerament que tots e sengles navilis o fustes, axí de vassalls del Senyor Rey com de strangers de qualsevol nació sien, e tots cambis dats a risch de aquells, e totes robes, mercaderias o tots havers e cambis dats a risch de aquelles qui.s carregaran sobre dits navilis o fustes es navegaran ab aquellas en qualsevol part del món, se pugen assegurar en Mallorques. Ço és: de vassalls del Senyor Rey fins en set octaus; e de strangers fins los tres quarts tantolament del ver cost; lo qual cost pugen ésser compresos tots los spachaments e altres despeses e costs de tals seguretats. E lo qui.s fara assegurar e de qui seran los dits navilis, cambis, robes e havers haien a córrer risch; ço és: los dits vassalls del Senyor Rey de la vuytena part e los strangers de la quarta part. E si sera fet lo contrari, directament o indirectament, que en tal com sera de més dels set octaus dels vassalls del Senyor Rey o del tres quarts dels strangers, sia nulla e no aprofit als assegurats, e los asseguradors haien guanyat tots los preus hauran rebuts per fer les seguretats, ne per tant com seria de més del set octaus o dels tres quarts los asseguradors non pugen ésser convenguts, ne se.n puga esser fet juy algu. E en cars de pèrdua, despeses o dan algu, lo assegurat haia apendre en compte e satisfacció del dit dan, despeses o pèrdua, tota aquella quantitat que te de més se sera feta assegurar axí com si vertaderament li fos pagada. E si la quantitat que de més se sera assegurada no abastava a la dita pèrdua, despeses o dan, en tal cas, tots los asseguradors paguen la resta e facen compliment a la dita pèrdua, despeses o dan, se sera seguit en les coses per ell assegurades. E ultra les dites coses, los dits assegurats qui de més se seran fets assegurar incorreguen en ban de cent lliures mallorquines, del qual ban la terça part sia adquisida e applicada a les judicadures dels magniffichs Còsols, e l'altre terça part per los murs de la Ciutat, e l'altre terça part al acusador.

Entès, emperò, e declarat que si no.s pora haver lo vertader cost de les robes qui.s carregaran en Mallorques, se haia ametre e de singlar \en/ les cartes de tals seguretats lo cost segons los spachaments dels vitigals.

Capítol Segon que los navilis sien stimats, e lo modo del stim, e lo que se ha a deduir de dit stim.

Entès, emperò, que abans no puguen ésser fetas seguretats sobre navilis o fustes haien ésser stimades per dos homens, elegidors per los magnífichs Cònsols, los quals, migençant jurament, haien a fer dit stim, segons Déu e llurs bones consciències. E tal stim se haia ametre e designar en les cartes de tals seguretats axí que tot lo risch de tals navilis pugua ésser reduhit e assegurat sobre lo buch de aquell. E si cars sera lo buch de tals navilis, lo risch del qual sera reduhit e assegurat, se perdra, e los membres e arreus de aquell se trobaven o.s salvaven, que lo valor de aquells hàien a contribuir per porrata de llur valor en la pèrdua de dit buch. E, en tal cars, lo buch, membre e arreus sien hauts per ajermanats e sia comptat axí com si eran agermanats. E del dit stim haia e sia tengut corre de risch lo vassall del Senyor Rey la vuytena part e lo stranger de la quarta part. E si sobre dits navilis o fustes seran presos cambis o degut algun \deute o/ crèdit de e per los quals dits navilis sien obligats specialment e expresse, e encara que dits cambis, deutes o crèdits vaien a risch de buch e nòlits de dits navilis, se haien a deduhir dits cambis o deutes e crèdits, tant quant muntaran dels set octaus o dels tres quarts del dit stim. E lo que restara se pugua assegurar per dit navilis o fustes e no més avant. E si lo contrari serà fet en lo que de més se seran fets assegurar sia fet en e per lo modo e ab lo ban segons que en lo primer capítol és ordenat. E en dits deutes o crèdits no hi sia entès lo que sera degut per lo sou a la gent.

Capítol III^{er} que robes de genovesos ne de Inimichs del Senyor Rey no puguen ésser assegurades

Item que robes, mercaderias o havers, navilis o fustes qui sien de genovesos e de altres persones que sien inimigues del Senyor Rey, ne de amichs qui tinguen participi ab aquells dits navilis o havers, no puguen ésser assegurats en Mallorca, directament o indirecta, per supposit fossen guiats dits navilis o havers. E si sera fet lo encontrari, tals seguretats sien, *ipso facto*, nul·les e no se'n pugua fer juy algú, tostemp havent guanyat los dits asseguradors los preus hauran rebuts de tals seguretats. E sia incorregut, lo tal assegurat, en ban de tanta quantitat com se seria fet assegurar. Del qual ban sia adquirida e aplicada la terça part a les judicadures dels Cònsols, e l'altre terça part per los murs de la Ciutat, e laltre terça part al acusador.

Capítol IIII que tots navilis e havers que vinguen en Mallorca e los que axiran de Mallorca, encare que sien de genovesos o de inimichs, puguen ésser assegurats.

Item, que qualsevol robes o mercaderies o havers qui.s carregaran en qualsevol parts del món, per aportar en lo Regne de Mallorca, e, axí matex, qualsevol navilis o fustes ab los quals dits havers se carregaran, e cambis dats a risch de dits navilis, e de dits havers, e, per lo semblant, robes o havers qui.s carregaran en Mallorca, ara sien de genovesos o de Inimichs del Senyor Rey, puguen ésser assegurats en Mallorca fins lo set octaus, si seran de vassalls del Senyor Rey, de dels tres quarts si seran de strangers, corrent tostemp lo risch de la vuytena part lo vassall del Senyor Rey e lo stranger de la quarta part del ver cost, compresos los spachaments e cost de la seguretat. E si no.s pora haver lo ver cost dels havers carregats en Mallorca, se haia ametre lo cost segons los spachaments dels vitigals. E si los havers se carregaran fora lo present Regne de Mallorca, lo assegurat e assegurador se puxen concordar de dos corredors de orella, o de dos altres homes, los quals, migençant jurament lo qual haien a fer en presencia del notari, e testimonis de l'acte o contracte de la seguretat que stimaran lo valor de dits havers, segons Déu e llurs bones consciències, valen al comptat tal havers e los dits navilis haien ésser stimats. E sia fet segons en lo capítol segon del stim de navilis es contengut. E si demés se seran fets assegurar del que dalt es dit en lo que de se seran assegurats, sia fet en e per lo modo, e ab lo ban segons en lo primer capítol es contengut.

Capítol V^è que cambis dats a risch de buch, e nòlits, o de havers se puguen assegurar.

Item, que si algu se volia assegurar sobre cambis o altres deutes, o crèdits dats a risch de buch e nòlits, o a risch del buch, o de fustes, o navilis, o a risch de robes o havers, que aquelles tals seguretats haien ésser fetas de e per la quantitat que revera sera dada de comptants, sens tot frau. E si per dits cambis, deutes o crèdits seran stades dades robes, e altres coses, lo que seràstat dat, sia stimat per dos homens elegidors per los dits Cònsols, los quals ab jurament, haien fet dit stim e de e per aquell stim, e de la quantitat que revera sera stada dada de comptants se puguen fer assegurar fins en set octaus si seran de vassalls del Senyor Rey, e si seran de strangers fins en los tres quarts e no mes avant. E si serà fet lo contrari, en lo que de més se serà assegurat, sia fet en e per lo modo, e ab lo ban segons en lo primer capítol es contengut.

Capítol VIe que los asseguradors no haien guanyat sino per lo que hauran corregut de risch ab algunes limitacions.

Item, si cars serà que les robes, mercaderias o havers assegurats eran, part o tot, descarregades, e les fustes sobre les quals seran stades carregades no eran exides del loch on dites robes se seran carregades, e tals robes se descarregassen, o les dites fustes ensemps ab les robes mudaven de partit o de viatge, axí en dit loch com en qualsevol altre loch o part, evans dites fustes sien en lo loch o terra per a hon se son fetas dites seguretats, los asseguradors haien guanyats los preus hauran rebuts per dita seguretat. Si, emperò, totes dites robes seran stades carregades, e si totes no seran stades carregades haien guanyat per tant e quant hauran corregut de risch, e si no hi havien res carregat, en tal cars, los asseguradors sien tenguts restituhir los preus hauran rebuts per dites seguretats.

Entès, emperò, e declarat que sien lo loch hon se seran dites robes carregades, o en qualsevol altres parts, evans que dits havers sien en lo loch o terra per hon se seran fetes dites seguretats se descarregaven, o les dites fustes e robes mudaven depertit o viatge per justs imploms o legittimes causes o rahons, los dits asseguradors no haien guanyat dels dits preus sino lo quals ne tocara, segons prorata de mylles, per lo que hauran corregut de risch e la resta de dits preus sien tenguts restituhir als assegurats, ensemps ab les justes despeses, siní haura conengudes fer. E, en semblant manera, sia entès de les seguretats de exida e de les seguretats fetes sobre navilis, cambis o havers.

Capítol VIIe que senyor o personer no.s puga assegurar sobre buch e nòlits.

Item, com sia ordenat que evans de assegurar los navilis o fustes sien stimades, e lo dit stim se puga reduhir sobre buch, e aquell se puga assegurar en la forma desus ordenada, e axí sia, sans fet al interès del patró o senyor e personers de dits navilis o fustes. E per ço no es necessari se asseguruen, o.s facen seguretats sobre buch e nolits axí com se acostumava fer, e aço per squivar fraus e engans qui.s porren fer, e per levar e remoure diverses questions se.n porra seguir si era permès que tals seguretats per los dits senyors patrons e personers de navilis o fustes sobre buch e nòlits se permetessen fer, e aço per la incertiment del valor dels nòlits; per tant és instituit e ordenat que tals seguretats sobre buch e nolits per algun patró, senyor o personer no.s puguen fer en alguna manera, directament o indirecta, e los qui contrafaran incorreguen en ban; ço és: lo assegurat en tanta quantitat com se sera fet assegurar, e los asseguradors en altre tanta quantitat com cascu haura assegurada, e lo tercer o corredor en deu lliures mallorquines e sia prohibit del offici e lo notari en cinquanta lliures mallorquines. E los predits bans sian adquirits, ço es: la terça part al acusador e l'altre terç per los murs de la Ciutat, e l'altre terça part sia adquirida e aplicada a les judicadures dels Consols.

Capítol VIIIe que los asseguradors no son tenguts a barateria de patró.

Item, com les persones que carregan, trametan o envien robes o havers, o donen cambis a risch de fustes o de havers, sia rahonable cosa que se entremetan e investigan de la bondat virtut e industria del patró o capità de la fusta en la qual volen carregar dits havers o dar cambis. E aço per llur interès, e de llurs particips, o de aquells qui tals coses los rametan car principalment toca a ells enguardar e saber de qui sian e no togua tant als dits asseguradors. Per ço, es instituhit e ordenat que los asseguradors, directament o indirecta, no sien tenguts o obligats a barateria o mala fe del dit capità o patró, o d'altre persona de dita fusta qui tal barateria o mala fe pogués fer, e per qualsevol cars de pèrdua o dan algú que se devengues per dita causa als assegurats. E si per pacte o obligació tàcita, o expressió, los dits asseguradors en tal cosa fossen obligats es declarat tals obligacions ésser nul.les e invalides, e no se.n puga fer juy algú, e los dits asseguradors, *ipso facto*, sien absolts, guanyants tostemps los preu hauran rebuts de dites seguretats.

Capítol VIIIe que los asseguradors no son tenguts per robes guastades e banyades.

Item, com los asseguradors en los contractes de les seguretats se reserven per pacte exprés que en neguna manera no volen ésser tenguts en banyadura e guast en e per dites coses setemplan es fan algunes questions. Per ço, volent remoure tot dubte, es declarat que tals questions, per dit guast e banyadura, no.s puguen fer-ne intemptar, ne.n sia fet juy algu, ans los dits asseguradors, *ipso facto*, sien absolts per qualsevol manera vingués lo dit guast o banyadura.

Capítol X^e que totes les seguretats se haien a fer ab cartes públiques preses per notari e no ab pòlices o albarans.

Item, que totes les seguretats se haien a fer ab cartes públiques preses per notari públich de Mallorques e no ab polices, e altres scriptures firmades. E si seran fetes ab albarans, polices o altres scriptures privades, directament o indirecta, que tal seguretats albarans polices, escriptures, *ipso facto*, sien nul.les e de negun effecte, ne a pagar aquelles los asseguradors puguen ésser compellits, ne juy algú ne puga ésser fet. E ultra las nul.litats de aquellas, los assegurats e asseguradors e lo tercer o corredor, qui en tals actes entrevindra, sien incorreguts e concórreguen cascu dells, *ipso facto*, en ban, ço és, lo assegurat de tanta quantitat com se seva fet assegurar, e lo assegurador de tanta quantitat com haura assegurada, e lo tercer o corredor encorrenga en ban de deu lliures e sia prohibit del offici. E los dits bans la terça part sia adquisida e aplicada a les judicadures dels Cònsols, e l'altre del acusador, e l'altre terça part per los murs de la Ciutat.

Capítol XIe que los qui.s faran assegurar haien a jurar que les seguretats son vertaderas e que designa les robes pes, cost e valor.

Item, que tots e sengles qui.s faran assegurar en nom propi o d'altre havent plen poder, prometent en nom propi de *rato habendo*, haien a primer jurar que aquellas seguretats són vertaderas e no fictes, e que les coses/ que fan assegurar son llurs pròpies e de aquells per qui.s fan assegurar e de llurs particips o daltres havent part o interès. E que posen e designen en les cartes de las seguretats, distinta e clara, tant quant possible los sia, les coses sobre les quals se fan assegurar, ço és, pes, nombre, cost o valor, e si seran navilis, la stima, segons demunt es dit; e que no són fetas o posades sobre aquellas coses seguretats en altre part, ne se'n hi feran o posaran après de aquellas en altre part; e si eran fetas os faran, que encontinent que ho sàpien ne avisaran los asseguradors e.n faran fer menció en lo peu de la seguretats, narrant com són avisats que sobre aquellas coses abans o après se són fetes seguretats a lo loch a hon se seran fetas e les quantitats que hi seran fetas. E si hauran sebut e no ho hauran denunciat, e sera declarat per los Cònsols tal qui ha

posada la seguretat haver-ho sebut e no haver-ho denunciat, que en tal cars tals seguretats sien hagudes per fraudulentoses e posades ab frau e fictes, e no sien de algun effecte, tostemps havent guanyat los asseguradors los preus de tals seguretats. E los assegurats sien incorreguts en ban de Cent lliures mallorquines, del quan ban sia adquirida e applicada la terça part a les judicadures dels Cònsols, e l'altre part per los murs de la Ciutat, e l'altre terça per al accusador.

Capítol XII^è que los asseguradors haien a jurar que la ferma que fan es vertadera e no ficta.

Item, que cascu dels asseguradors abans que no ferman en les seguretats haien a jurar que la ferma que enten a fer en la seguretat es vertadera e no ficta, ne feta per frau o decepció alguna, ne per que altres sots color de la sua ferma, ne que per la ferma que designen altres hi ferman.

Capítol XIII^è que no gosen posar paraules derogatòries a les presents ordinacions.

Item, que en seguretat algunes no puguen ésser posades o meses per pacte algú paraules derogatòries a les presents ordinacions, ne que diga "valega" o "no valega", o "haia" o "no haia", ne que lo assegurat, si sera vassall del Senyor Rey, no córrega la vuytena part del risch, e si sera stranger la quarta part, ne per alguna manera puga esser renunciat a les presents ordinacions, com sien fetas e.s facen en favor e utilitat de tota la cosa pública. E si tal renunciació fos attemtada fer, sia *ipso facto* nul.la e no haia algun effecte, ne se'n puga fer juy algú.

Capítol XIII^è que les seguretats no seran pagades no vàlegan.

Item, que les seguretats que.s faran no puguen haver effecte algú, ne vàlegan fins a tant los preus sien entegrament pagats realment e de fet als asseguradors, e los assegurats haien fermada la seguretat en la forma predita.

Capítol XV^è de pena de notari

Item, que tots e sengles notaris en poder dels quals tals seguretats seran fermades haien primer, e abans de totes coses, haver jurament dels asseguradors, e migençant aquell aquells dits asseguradors interrogar que la ferma que entenen a fer en tal seguretat es vertadera, e que no la fan per frau o salvetaria alguna, e que ho la fan per que altres aprés d'ells ferman. E causen les dites seguretats segons forma de les predites ordinacions, e no desexint o partint-se de aquellas, e que abans que reban ferma alguna de algun assegurador, haien haver primer la ferma de aquell qui.s fa assegurar, ne per lo semblant per senya algu en dita seguretat, ne que per a alguna de les dites parts, permetra hi sia fet per lo qual fos causa de no corre risch del vuyte o del quart segons demunt és dit. E si lo contrari faran, sian tenguts al dan e interès que lo assegurat o assegurador haurien per ells no haver fetes o permeses fer dites coses.

Capítol XVI^è que vitualles poden ésser assegurades, no obstant les presents ordinacions.

Item, que forments, ordís, civades e legums carregats evan per aportar en Mallorques, puguen ésser assegurades en res, no obstant les presents ordinacions, per lo cost o stima que.s concordaran; e tant quant les presents ordinacions obvien no obstant en alguna manera; emperò en totes les altres coses haien ésser observades.

Capítol XVII^è que si era nova de la pèrdua, no valega.

Item, que si.s convendrà fer posar o fermar seguretat alguna sobre navilis o fustes, cambis, robes o havers qui.s carregaran o partesquan axí de Mallorques com fora la illa de Mallorques, e aquelles fustes, navilis, cambis e havers eran ja perduts, o cars s'i havia seguit en tal manera que lo dia de la ferma dels asseguradors o de algú de aquells podia ésser sebuda nova en la Ciutat de Mallorques de la dita pèrdua o cars seguit, que tal seguretat sia nul.la e haguda per no feta, e los asseguradors no haien guanyat preu algú, ans haien a restituir aquell, tota excepcio remoguda, ne los asseguradors en pagar tal seguretat puguen ésser compel.lits en alguna manera. E per remoure tot dubte del temps dins lo qual poria ésser sebuda tal nova, es declarat que si cars es que dita fusta, cambis, robes o havers eran predits, o cars los havia seguit en qualsevol part de la illa de Mallorques, sia entès per haver-hi bastat temps comptant huna ora per cascuna legua, ço es, tantes hores per tantes leguas haura, del loch e de la hora se seran perdudes, o cars los havia seguit fins en la Ciutat. E per lo semblant comptant huna ora per cascuna llegua del lloch de la illa e de la hora on la nova de dita pèrdua, o cars seguit en dites coses sera primer venguda o sebuda fins en la Ciutat. E si per ventura tal nova venia de pronta en la Ciutat que aquell temps sia comptat e hagut per cert de aquell moment que aquella tal fusta haura dada llegua o presa terra; en tal manera que pus temps abastas a coneguda dels Consols a poder ésser prevengut a notficia del assegurat abans que tals assegurats no.s fermaren, aquellas seguretats sien nul.las en la forma desus declarada.

E si sera cars que lo qui.s fara assegurar sebia la nova de la fusta, cambis o havers perduts ans de fer la seguretat en tal cars, los asseguradors haien guanyat los preus hauran hauts, e lo assegurat encórrega en ban de Cent lliures Mallorquines, del qual ban sia adquirida e applicada la terça part a les judicatures dels Còsols, e la altre terça part per los murs de la Ciutat, e l'altre al acusador.

Capítol XVIII^è de la paga de les seguretats, e de les excepcions que seran opposades, e moltes modifficacions per dites excepcions.

Item, que los asseguradors e cascú de aquells sien tenguts e haien a pagar les quantitats hauran assegurades o aquella part que per aquellas los seran demanades, dins dos, tres o quatre mesos après que nova certa o dels sis mesos differenciats segons les distàncies dels lochs e devall és declarat, comptadors après que nova certa o hauda per certa e serà stada intimada als asseguradors a coneguda dels Còsols, de la pèrdua o dan o cars seguit a la fusta o coses assegurades; per les quals sia feta prompta execució, axí com de cambis.

Mas si per part dels asseguradors serà oposada alguna justa excepcio o apparent, a coneguda dels Consols, de no pagar les quantitats los seran demanades per dita pèrdua o dan per cars seguit a les coses assegurades, e sia passat lo temps desús prefigit de la paga, si request seran per los assegurats sien executats los asseguradors juxta forma de la seguretat, totes excepcions reprellides.

E si per part de los asseguradors seran opposades e exprimydes clarament e distincta excepcions algunes per les quals pretenga que los assegurats no puguen, ne deuen rebre o haver les quantitats que.ls seran demanades, e aquellas per lo dit Juy serà conegut que són tals, que lo assegurat qui rebre volrà tals quantitats assegurades és tengut provar o mostrar ço que li serà demanat o oposat. E no mostrant-ho provant lo que serà demanat per los asseguradors se haura a judicar dits assegurats no deure haver tals quantitats, que en tal cars tal assegurat qui rebre volra, haia e sia tengut fer obligació prestar o dar caució, fermança o fermances ydóneas, a coneguda dels dits Còsols, de tornar e restituir la dita quantitat a cascu dels asseguradors, ensemps ab totes les messions e despeses que los

asseguradors haurien fetas, e interès a rahó de vuyt per cent a rahó de any si dins hun any, comptador del dia que la quantitat li sera stada pagada o deposada, no ha fet declarar o condemnar en la Cort o juy del Consolat per sentència en cosa jutgada passada lo assegurador o asseguradors en la quantitat que lo assegurat haura feta pagar o haura rebuda. E si passat l'any seran requests per los dits asseguradors que'ls sia restituhit lo que hauran pagat o deposat, ensemps ab les despeses e dits interessos axí com dalt es dit, sia en continent feta prompta execució axi com de cambis.

Si los assegurats, per no haver fet declarar, hauran a restituhir les quantitats.

E si.s vonendra lo assegurat o assegurats restituhir e tornar les quantitats, segons es dit, per no fer declarar dins l'any, en tal cars feta la dita restitució cascuna de les parts romanguen en llur dret, obligació e accions axí que après l'any se puga prosseguir es haia aconèxer si los asseguradors seran tenguts pagar les dites quantitats demanades romangut los dits interessos e messions rebuts als dits asseguradors. Las quals no sien tenguts restituhir en cars que fos declarat ells deure pagar les dites quantitats per los assegurats demanades.

De les messions que faran los assegurats

E per tant com no és cosa tolerable que los assegurats qui.s són fets assegurar e han pagats los costs de les seguretats per intenció de cobrar les quantitats assegurades sens altres despesas, e los asseguradors hauran volgudes posar e fer excepcions tals que, aquellas no obstant, és declarat lo assegurat haver ben rebut o fet depositar; per tant es instituhit e ordenat que en cars que los dits asseguradors subcumbiran de tals excepcions, sian condemnats e haian a pagar als assegurats totes e qualsevol messions que al assegurat li haurà conegudes fer per dita causa.

Al que son tenguts los asseguradors si les proves toquen a ells.

Més, si les dites proves o altres coses tocaven a mostrar o provar als dits asseguradors, e era declarat que lo assegurat o assegurats fossen tenguts pagar o restituhir la quantitat o part de aquella que haurien rebuda o feta pagar o depositar, en tal cars sien tenguts los assegurats e les fermances de aquells en pagar lo que serà judicat per sentència en cosa jutgada passada, ensemps ab los interessos de que serà judicat a rahó de vuyt per cent a rahó de any, comptant lo dit interès de la ora que la quantitat serà stada deposada o pagada per los asseguradors fins a la real paga de la quantitat judicada o sentenciada.

Si los assegurats lexaran possehir les quantitats als asseguradors fins sia declarat.

E si era vist per los dits Cònsols los assegurats deure prestar o dar caucions, segons dit és, e sens donar la dita caució o diceptar de aquella los assegurats dexaran de tenir als asseguradors les quantitats assegurades o aço que demanat los serà per aquells, e après, per Juy del dit Consolat, era judicat aquells dits asseguradors ésser tinguts pagar ço que'ls serà stat demanat, no obstant les excepcions per llur part fetes, en tal cars los asseguradors sien tenguts pagar totes les messions que hauran fetas ensemps ab interès a rahó de vuyt per cent a rahó de any, per tant temps com hauran diletada la paga. E per les quantitats demanades e interesos de aquellas, si per lo assegurat serà request, sien tenguts e haian a dar los dits asseguradors seguretats de Juy, si donchs aquells tals asseguradors no faran depòsit per la quantitat demanada de continent que per los dits Consols seran vist los dits assegurats deure prestar o dar caucions, segons es dit, en lo qual cars axí poch sien tenguts los dits asseguradors en algun interesser.

Capítol XVIII^è que vinent lo temps de la paga, los asseguradors puguen entrar en los mèrits de llurs excepcions.

Item, que si corrent lo temps de la paga es del dos, tres, quatre o sis mesos, diferenciats segons les distàncies dels lochs, los asseguradors requerran e volran que sobre les excepcions per llur part fahedores e posades en deffensar que no són tenguts pagar, sia entrar en los mèrits, e axí sia entès e declarat puga ésser fet. Axí, emperò: que si aconseguít lo temps de la paga la causa no era decidida, que sens passar pus avant los dits asseguradors sien tenguts e haien a pagar totes excepcions repellidos segons desus clarament es deduht; e pagat o depositat puguen prosseguir llur causa.

Capítol XX^è del temps de la paga que han a fer los asseguradors.

Item, és ordenat que los mesos de la paga haien loch en la forma següent: ço és, dins dos mesos, si les fustes deuen ésser navegades, robes o havers portades o trameses dins los Regnes de Mallorques e Valencia e principat de Catalunya; e dins tres mesos, si seran navegades o trameses ultra dichs lochs, pus no passen los Regnes de Nàpols, Sicília e Barberia e daça lo stret de Gibraltar; e dins quatre mesos si seran navegades o trameses ultra los predits lochs en qualsevol altres parts; e dins sis mesos après que nova o sebuda no sera de tal fusta o navili.

Capítol XXI^è de la pena que incorren aquells qui indègudament se fan pagar les seguretats.

Item, per ço com algunes persones poch tements Déu se són fetes pagar de algunes seguretats sens que les robes o havers no eran stats perduts, ans juntes ab bon salvament descarregades e venudes per lo senyor de aquellas en lo loch a hon era finit lo risch de aquellas, e axí mateix se són fetes pagar de robes o havers qui no eran stats carregats, e de cambis qui no eran stats dats, e de fustes e navilis los quals eran tant obligats a tants crèdits, deutes e cambis que absurdien lo valor de aquells, e en moltes altres vias e maneras dceptives ultra les predites, en e per forma que los dits asseguradors qui havien passat lo risch e guanyada la seguretat e los qui no havien corregut risch o no podien correr risch algú los dits assegurats ab fustes e palliades peraules e ab sinistres e no vertaderas informacions, donant entenen les coses per ell fetas assegurar eran stades perdudas o dan algu los havia seguit, de e per la qual cosa ells son stats pagats dels asseguradors. E dels dits assegurats ni ha hauts qui se han fets pagar interessos e gran dan, factura e evident perjudici dels dits asseguradors qui ab bona fe han contractat ab los predits assegurats. Per ço, volent algun tant obvitar, corregir e reffrenar tals malesas, fraus e engans, és instituhit e ordenat que tota hora e quant dits fraus malesas e engans pervengan a notícia dels dits asseguradors, e provades o confessades per lo assegurat dites coses, e los Consols conexeran ésser tals que los asseguradors han mal pagat o depositat, e per consegüent lo assegurat haver mal rebut o fet depositar en tal cars, sia entès los tals assegurats com a mals homens e poch tements Déu ésser tenguts restatuhir lo que hauran fet depositar o pagar, no obstant si car se devendra quen tinguessen sentèncias passades en cosa jutgada avinencas o concordias, sentència arbitral o pacte algu o contracte e obligacions stipulades, ab penas e jurament com dites coses havent principi de frau decepció e engan, es declarat ésser nul·la e de neguna efficacia e valor e axí los tals assegurats ésser compellits ab rigorosa execució, axí com de cambis en pagar e restituhir les quantitats seran stades pagades o depositades per los dits asseguradors, ensemps ab totes les despesas e dans sine hauran sostenguts e interessos a rahó de vuyt per cent a rahó de any comptador de la hora seran stades pagades o depositades fins a la real paga de aquellas, e ultra les dites coses los tals assegurats incorregan en ban de tanta quantitat com se seran fets assegurar. Del qual ban sia adquisida e applicada la terça part a les judicadures dels Còsols, e l'altre terça per los murs de la Ciutat, e l'altre terça part del acusador. Si,

emperò, en les predites sentències seran stades provades e deduhides dites malesas fraus e engans, en tal cars, no sen puga a ne'l Juy ... .. tal coses ... sian stades provades e sentensiat no es rahnoble cosa se ... tal sentencias més si aquellas eran novament prevengudes a notfisia dels assegurados o per els no eran provades, en tal cars sia entes les predites sentències no ... loch axí com dit es.

Capítol XXIIe que negú no.s puga assegurar en altre part per tant com li mancaria fins als set octaus o tres quarts

Item, que qualsevulla qui.s sera fet assegurar en altre part, no.s puga fer assegurar en Mallorques sinó per tant com li mancaria fins a la firma del set octaus, si seran vassalls del Senyor Rey; e si seran strangers dels tres quarts. Ne lo qui.s serà fet assegurar en Mallorques no.s puga fer assegurar en altres parts, sinó fins al compliment dels set octaus, si seran vassalls del Senyor Rey, e dels tres quarts si seran strangers, corrent tostemps lo risch de la vuytena part, si seran vassalls del Senyor Rey, e de la quarta \part/ si seran strangers. E si seran fets assegurar més dels set octaus los vassalls del Senyor Rey e dels tres quarts los strangers, directament o indirecta, que tant com serà de més sia fet, en e per lo modo e ab lo ban, segons en lo primer capítol es contengut.

Capítol XXIIIe que les fermas de hun matex contracte dels asseguradors haien força de hun matex concepte.

Item, que les fermas dels asseguradors de hun matex contracte haien força de hun matex concepte, encare que sien fetes sots diversos calendaris, e que prioritat de temps entre ells en llurs fermas no puga ésser al.legada, ne per juy algú sia admesa.

Capítol XXIIIe que les seguretats se haien acausar, per pacte, segons les presents ordinacions.

Item, que los assegurats e asseguradors en lo contracte e ferma de les seguretats haien a deduhir totes les presents ordinacions entre ells en pacte, e fer causar aquellas juxta forma, de les presents ordinacions, e jurar e prometre que, en tot e per tot, servaran aquellas a la letra; e que per rahó de les dites seguretats faran juy en la Cort del Consolat, e no en altre part o juy, e renunciën a llur propi e apropiat e a privilegiat for, en e per la forma que devall e següent capítol serà declarat e per los notaris parrà ésser adeptat a la substància de aquell.

Capítol XXVe que no poden declinar de for dels Cònsols.

Item, com les dites seguretats són contractes tals qui.s fan per la endressa de la mercaderia és impertinent, de e per les questions qui.n surten e execucions qui se han a fer per causa de aquellas, se haia a fer juy devant altres consistoris ne persones sinó devant los dits Cònsols que daquí avant algú qui.s serà assegurat, o haurà assegurat, no puga declinar de for o juy de la dita Cort del Consolat, ni evocar per qualitat alguna les causes de les dites seguretats de la dita Cort. E si serà fet lo contrari, que lo qui.s serà assegurat recurrent del dit Judici en altre part per qualitat o qualsevol altre manera, encórrega en ban, e aquell de bon grat en la carta se impòs e consenta que la acció que a ell se pertanyeria abans de ésser pagat per causa de les obligacions a ell fetas, sia perduda, e los asseguradors reus sien absolts e liberats e en tal cars se imposen silenci. E si après que seran pagats los dits assegurats fahin evocar les causes per qualitat o en altre manera exir del Juy dels dits Cònsols, incórregan en ban, en lo qual ab les cartes de bon grat se imposen de resatuhir les quantitats que rebudes haurien e adquirides als asseguradors, tota excepció postposada. E los asseguradors qui tal for declinarian, per qualitat o en altre manera, del Consolat tals causes evocarien en alguna manera, incórreguen en ban e aquell ban ab les cartes e

promissions e obligacions que faran se impose e consentan que *ipso facto* les quantitats que seran demanades sien hagudes per confessades, e totes excepcions a ells pertanyents e per les quals se posguessen scusar de tal paga, sien *ipso facto* nul.les, e aquelles als assegurats remetan e renuncién, e ara per llavors e llavors per ara a pagar a ells matexs condemnen per pena e en loch del dit ban que de bon grat se imposen als dits assegurats aquella quantitat, que per tal seguretats los serà demanada, ensemps ab totes les messions que per demanar aquellas se serian fetas; coborant totes les dites coses ab jurament, renunciacions de propi for, e ab totes aquelles clàusules, stipulacions que seran vistes ésser útils e necessàries al negoci e a coneguda del notari rehebent e en poder del qual se fermeran tals seguretats.

Capítol XXVIe que les seguretats fetes abans de les presents ordinacions no sien encloses en dites ordinacions.

Item, que qualsevol seguretats fetas en la present Ciutat de Mallorques sobre qualsevol coses robes, navilis, havers o cambis dats a risch fins lo jorn de la publicació de les presents ordinacions, sots qualsevol forma o pactes sien fetas o concabudes, sien vàlides e fermas, ne les presents ordinacions puguen derogar a dites seguretats ya fetas.

Emperò que da qui avant, publicades les presents ordinacions, les seguretats qui.s faran, no.s pugan fer en la present Ciutat sinó Juxta forma de les presents ordinacions.

RESUMEN

Las normas de Mallorca que regulaban los seguros marítimos fueron aprobadas en 1492, bajo la influencia de las *Ordinacions* de Barcelona de 1484. A pesar de todo las leyes sobre seguros de Mallorca tenían una formulación propia. Sin embargo en los siglos posteriores, sobre todo en los siglos XVII y XVIII, la difusión de la legislación catalana en el Mediterraneo sustituyó las normas de la isla en la práctica judicial.

RESUM

Les normes mallorquines que regulaven les assegurances marítimes foren publicades el 1492, sota la influència de les *Ordinacions* de Barcelona de 1484. Malgrat tot, les de Mallorca tenien una formulació pròpia. Nogensmenys en els segles posteriors, sobre tot als segles XVII y XVIII, la difusió de la legislació catalana en la Mediterrània substituí les ordinacions illenques en la pràctica processal.

ABSTRACT

The procedures of Mallorca that were regulating the maritime insurances were approved in 1492, under the influence of the *Ordinacions* of Barcelona of 1484. In spite of all the laws on sure of Mallorca had an own formulation. However in the subsequent centuries, above all in the centuries XVII and XVIII, the diffusion of the Catalan legislation in the Mediterraneo substituted to the procedures of the island in judicial practice

NOTAS HISTÓRICAS SOBRE EL BARRIO DE SANTA CREU DE PALMA Y LA TIPOLOGÍA DE SUS CASAS DE MERCADERES: EL EJEMPLO DE CAN XAMBÓ (SS. XVII AL XX)

AINA PASCUAL

La calle de Sant Llorenç a lo largo de los siglos: su entorno, sus casas y sus gentes a través de la documentación histórica

Can Xambó —actualmente Can Calafell— se encuentra situada en la calle de Sant Llorenç.¹ Esta calle la forman dos manzanas (*illetes*), de forma muy parecida, que en el Manzanario de 1831, grabado por L. Muntaner, llevan los números 205 y 200.² Tomando como referencia la iglesia de Santa Creu, a la derecha queda la manzana 205 y a la izquierda, la 200.

La manzana 205 fue denominada hasta el s. XVII indistintamente *de Santa Creu* (s. XV)³ o *del Fossar de Santa Creu* (ss. XVI y XVII).⁴ Cuando se levantó el Catastro de 1685, el nombre era *de la iglesia parroquial de Santa Creu*.⁵ Está delimitada por la citada calle de Sant Llorenç, la de Sant Pere —denominada en el s. XVI, *de Mossèn Joan Angelats*⁶ y también *de la Porta vella de Santa Catalina*⁷ —, el callejón de la Mestra, el *carrer del Forn*

---

¹ Esta vía se denominó en el siglo XIII y principios del XIV *den Reyat*. Juan Bautista ENSEÑAT: *Historia de la Baronía de los Señores Obispos de Barcelona en Mallorca*, I, Palma, 1919, 10. El nombre actual arraigó desde el siglo XV.

² Publicado en *BSAL*, 9, 1902, lámina CXXIX. A partir de aquí siempre citaremos esta numeración.

³ "Tall per una armada contra corsaris, 1449", *BSAL* 24, 1933, 8.

⁴ Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*, Palma, I-V, 1987, 1989, 1988. "Manzanario de 1521" (I, 137). [A partir de aquí se citará como Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca...*, tomo y página].

Josep RAMIS DE AYREFLOR: "Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)", *BSAL*, 15, 1914, 161 [a partir de aquí, Catastro 1576 y página]. Catastro de 1620, ARM, D-1.256, 663.

⁵ Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca...*, I, 1987, 189.

⁶ Daba nombre a la calle la casa de la familia Angelats, situada en la manzana 211, establecida allí desde 1446. Catastro 1576, 159.

⁷ La puerta correspondía a la de la muralla medieval y estaba en lo alto de la calle, unos 200 mts al sur de la que se abrió a mediados del s. XVII. Esta vieja denominación está bien documentada en las Actas de

den Parets, actual calle de Corralasses,⁸ la del Forn de l'Olivera⁹ y la costa de Santa Creu. La manzana se asienta sobre un terreno de topografía desigual, en pendiente, porque está en una de las vertientes de una zona elevada conocida popularmente como *es Puig* y se desarrolla de norte a sur.

La *illeta* 200 hasta el s. XVII fue conocida con el nombre de *la Rectoría de Santa Creu*;¹⁰ en el Catastro de 1685 era la *Illa de les cases de Antoni Mulet, notari qui compren part del carrer del Ví fins baix del carrer del Ví*¹¹ y, desde el s. XVIII, se la conoció con el nombre de uno de los vecinos más célebres de este barrio, el capitán Antoni Barceló que tuvo su casa en el n° 12 de la calle del Ví. La circundan: calle de Sant Llorenç, costa de Santa Creu, calle de Can Sales, calle del Ví, calle de Sant Pere.

Antes de terminar este apartado comentaremos aquí brevemente dos enclaves que distinguían la manzana 205 de entre otras de la misma parroquia: el cementerio y el templo parroquial [Ver apéndice, ilustración n° 5].

Dos planos, uno de 1644, y otro de finales del s. XVIII,¹² nos permiten visualizar la ubicación del cementerio con respecto al templo y las casas, así como a entender el espacio que ocupaban antiguamente.

Recordemos que hasta las primeras décadas del s. XIX fue costumbre enterrar en las iglesias. En la edad media, la falta de espacio y la carga económica que suponía el entierro dentro de los templos parroquiales hizo aparecer junto a éstos cementerios donde se enterraba a la gente más pobre. La mayoría de estos cementerios desaparecieron pronto por razones urbanísticas ya que ocupaban espacios necesarios para el crecimiento de la Ciudad. Fue el

la *Curia del Pariatge* de los ss. XVI y XVII. Comenzó a denominarse de Sant Pere cuando se construyó el oratorio de este nombre, en el s. XVI. Algún documento aún recuerda como la Puerta vieja de Santa Catalina había sido denominada de "Porto Pi". ARM, Prot. P-95, 38.

⁸ Se equivoca Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca...*, III, 328, al creer que el apellido de este panadero era "Palet".

⁹ El horno existía desde el s. XVI. Joan ROSSELLÓ: *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu*, II, Palma, 1989, 384. Catastro 1576, 160. Esta calle, en los siglos XVI y XVII, era citada como "carrer que del portal major de Santa Creu va a la porta vella de Santa Caterina". A partir del s. XVIII tomó la denominación actual.

¹⁰ La antigua rectoría de Santa Creu estaba en el n° 5-5a de la Costa de Santa Creu. También fue conocida como "Posada de Cartoixa" porque fue la primera *posada* que los cartujos tuvieron en la Ciudad. Donald G. MURRAY, Aina PASCUAL, Jaume LLABRÉS: *Conventos y Monasterios de Mallorca*, Palma, 1992, 192-3.

¹¹ Citamos del documento original, ARM, D-1.253, 157. Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca...*, I, 188, se confunde en la denominación de esta manzana.

¹² El primero es el del canónigo Antoni Garau. El otro es un óleo que se conserva en el Ayuntamiento de Palma y sobre cuya fecha hay varias hipótesis (Ver sobre ello Marià CARBONELL: *Balears*, 27/11/97). Aunque la cartela anuncia que es de 1792, en mi opinión se trata de una obra anterior, tal vez de finales del s. XVII, desde luego inspirada en el de Garau pero con variantes perceptibles.

caso de los de Santa Eulàlia,¹³ Sant Jaume,¹⁴ Sant Miquel,¹⁵ etc. En cambio el de Santa Creu perduró hasta principios del s. XIX. Entre otras razones, no directamente relacionadas con el objeto de este estudio, porque el solar que ocupaba estaba dentro de la manzana y no estorbó nunca al desarrollo urbanístico de la calle.

El cementerio primitivo eran en realidad dos: el de Santa Creu y el de Sant Llorenç. El perímetro del primero se extendía por la parte alta de la manzana, adosado al lado sur del templo, junto al campanario.¹⁶ Vemos en el plano que estaba rodeado de un muro alto y, aunque no se percibe con claridad, tenía su entrada por esta misma parte que lindaba con la actual calle del Forn de l'Olivera. A continuación del cementerio —lado oriental, en dirección a la calle Sant Llorenç—, vemos en el plano otro espacio sin construir que pertenecía también a la Parroquia: es el lugar que actualmente ocupan la Rectoría y la escalera de acceso a un portal lateral de Sant Creu. Antes, fue el *cementerio de Sant Llorenç* o *fossar inferior*. Estas dos denominaciones las hemos localizado en un documento de 1588 en donde se habla de la casa de Margalida y Pere Comelles que estaba en la calle de Sant Llorenç y lindaba con los dos cementerios: por la parte de atrás y por uno de los laterales. Curiosamente esta casa se la había vendido el año anterior la *Senyora* Caterina Peleara, mujer del *Magnífic* Jordi Pelear y Fratin. Se trataba de un ingeniero italiano que había venido a Mallorca a ayudar a su hermano Jacobo en la supervisión de las obras de la nueva muralla, el conocido como *quinto recinto*. La vivienda en cuestión ocuparía el solar de una casa que antes de construirse la actual Rectoría, lindaba con el cementerio. Otro documento, este de 1679, muestra que había un paso que comunicaba el cementerio inferior con la parte superior y se denominaba: *Costa del fossar de Santa Creu*.¹⁷

El enterramiento en las iglesias y en cementerios dentro de las poblaciones se prohibió en 1821. A partir de aquella fecha no se llevaron a cabo más enterramientos en el de Santa Creu pero, el solar quedó tal cual durante décadas lo que originó enfrentamientos entre la Parroquia y los vecinos que se quejaban tanto del estado de abandono como del aspecto lúgubre del lugar. La documentación relacionada con estas escaramuzas entre la

---

¹³ Se extendía enfrente del portal mayor, ocupando parte de la plaza actual. Antoni PONS: *Historia de Mallorca*, II, Palma, 1965, 217.

¹⁴ Estaba en lo que hoy es el solar de la plaza de Santa Magdalena. Gabriel LLOMPART: "La población hospitalaria y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311-1324)". *Separata de Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, Zaragoza, 1979, 69.

¹⁵ Junto al templo, hacia el sur, extendiéndose por la actual calle de Arabí hacia la manzana que linda con la Costa de sa Pols. El Catastro de 1576 todavía la denomina, "Illa del fossar de Sant Miquel", a pesar que hacía tiempo que el cementerio había desaparecido. Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca*..., I, 1, 57.

¹⁶ En alguna documentación del s. XIV se le denomina "fossar superior". Joan ROSSELLÓ: *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu*, I, 72, n° 136.

¹⁷ ARM, Prot. P-95, 13. y P-59, 92.

Parroquia y los vecinos de la calle de Sant Llorenç permite hoy conocer la situación y la evolución urbanística de aquel espacio que caracterizó el enclave durante siglos.¹⁸

Finalmente, hacia 1863, después de diversos pleitos entre las partes afectadas, el rector solicitó permiso al Ayuntamiento para ampliar la sacristía,¹⁹ ocupando buena parte del antiguo cementerio inferior "recobrando el corralón inmediato al solar por donde se sube a la Parroquia desde la calle de San Lorenzo" (actual nº 4 y 4a de la calle). El arquitecto de la obra fue Antoni Sureda i Villalonga y el coste total de 8.000 £. En la parte alta donde estuvieron la antigua casa del sacristán y el almacén de Boet,²⁰ se construyeron dos edificios, actuales números 3 y 5 de la calle Forn de l'Olivera, que son aún propiedad de la Parroquia.

Por su fundación, la parroquia de Santa Creu es una de las más antiguas de Palma.²¹ En cuanto al edificio, se ha especulado con el hecho de que la cripta de Sant Llorenç, que se construyó a principios del s. XIV, hubiera sido la parroquia primitiva.²² Aunque de momento no existe ningún estudio en profundidad sobre el edificio de Santa Creu que revise y actualice todo lo estudiado hasta ahora, los historiadores más solventes aseguran que hacía 1335 existía una iglesia de la cual no queda otro vestigio que el campanario que parece quedó finalizado en 1371, fecha grabada en la campana mayor.²³ El templo actual se inició en el siglo XV, pero las obras avanzaron tan lentamente que no finalizaron hasta el siglo XVIII. Merece la pena recordar aquí que a algunos de los grandes mecenas de este templo —desde el s. XIV al XVIII— fueron los Piris,²⁴ los Cunilleres,²⁵ los Pax y sus sucesores

¹⁸ Se guarda en ADM, bajo las signaturas: 17/138/11; III/40/101; III/40/109; III/40/111; III/40/113 y III/40/114.

¹⁹ Hacía tiempo que el Rector se quejaba en los informes de la falta de espacio de la vieja sacristía. En cualquier caso, las reticencias más de peso eran de orden económico pues el rector pretendía que fuera el Estado el que pagara las obras.

²⁰ Se le denomina así en la documentación porque Josep Boet, en un terreno que la alquiló la Parroquia había construido un almacén por el cual pagaba una renta.

²¹ Recordemos que fue su fundador y benefactor Don Berenguer de Palou, obispo de Barcelona. El territorio de esta parroquia y otros muchos formaron una baronía que estuvo bajo el dominio directo y jurisdicción del Obispado de Barcelona hasta 1323 cuando firmado, el *Pariatge* entre el Rey y el Obispo, el gobierno y administración de la Baronía fue compartida.

²² Así lo asegura el cronista Joan BINIMELIS en su *Historia General del Reino de Mallorca*, Ciutat de Mallorca, 1595. Citamos por la edición traducida por el paborde Guillem Tarrassa, Palma, 1927. III, Palma, 1927, 296.

²³ Juan Bautista ENSEÑAT: *Historia de la Baronía de los Señores Obispos de Barcelona en Mallorca*; Marcel DURLIAT: *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, 1989.

²⁴ Uno de los más notables fue Maimó Piris a quien en 1314 el Obispo de Barcelona vendió la *Cavalleria de les Arnaldes*. También le cedió la propiedad del antiguo palacio del Obispo en Palma que será el núcleo original de la mansión de los Salas.

²⁵ Los Cunilleres fue una familia de ciudadanos, documentada viviendo en el barrio en el s. XIV. Desde el s. XV estuvieron domiciliados en la manzana 147 donde poseyeron una casa que se integrará en Can Salas Major. Bernat de Cunilleres († 1445) fue un importante benefactor de la fábrica del templo. Marcel DURLIAT: *L'art en el Regne de Mallorca*, 103.

los Salas²⁶ y Fuster de Salas, todos ellos emparentados y sucesivos propietarios de Can Salas Major, situada en la manzana 147, frente al portal lateral de Santa Creu, una de las grandes mansiones del barrio.²⁷

En cuanto a la composición social de las dos manzanas estudiadas fue siempre muy parecida (ss. XV-XIX), así como lo fue la tipología de los edificios que las conformaban. Por lo que se refiere al Catastro de 1576 las dos manzanas estuvieron compuestas por edificios modestos. La mayoría de estos edificios son denominados en el Catastro 'casa', pero había también algunos denominados *botiga y algorfa*.

Para conocer los aspectos urbanísticos de la manzana estudiada, uno de los documentos que mejor la describe globalmente es el citado Catastro de 1576 [Ver ilustración nº 1]. En aquella fecha había en ella 28 edificios, valorados entre las 25 £ y las 500 £. Para poder estimar estas valoraciones hay que comparar con el precio de las mansiones más lujosas. Así, por ejemplo, entre las que alcanzaron más valor en este catastro fueron precisamente dos casas del barrio de Santa Creu, Can Burgues, situada en el calle de Sant Feliu (actual nº 5 y 7), estimada en 6.000 £ y Can Fuster (más tarde Can Salas major), 4.000 £, de la que acabamos de hablar. Por comparación, es fácil deducir que las otras eran edificaciones modestas.

La casa más valorada de esta manzana, 500 £, fue entonces la que será el núcleo de la casa que estudiamos, Can Xambó. Y las que le seguían en valoración —400 £ y 325 £— son las que corresponden a las actuales nº 14 y nº 12. Junto a ellas se levantaban una serie de casas sencillas, algunas modestísimas. Las casas más importantes eran propiedad de sacerdotes, vinculados a la Parroquia, como el caso de Mossèn Jaume Castanyer,²⁸ promotor de la devoción al Santo Cristo, muy popular en este barrio. El resto eran gente de extracto social humilde: 2 pescadores, 1 *mestre d'aixa*, 1 tejedor de lino, 1 sastre, 1 pelaire y varias viudas, del oficio de cuyos maridos no se dice nada pero que, por la estimación de la vivienda, era de la misma categoría. En la manzana se encontraba también la sede del Gremio de Carpinteros,²⁹ la casa de un abogado, el Dr. Francesc Milia,³⁰ la casa y la panadería de Damià Cerdà que había sido la de Joan Parets, que dio nombre a la calle y estaba en lo alto de la actual calle Corralasses. Cerca de éste tenía una casa un tal Bernat

²⁶ Las bóvedas que cubren la nave se hicieron entre 1728 y 1779. Tres de ellas fueron pagadas por Dona Maria de Salas i Sureda, una dama que destacó como mecenas de las artes. Ver su biografía en el catálogo: *Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a Mallorca*, Palma, 1995, 17.

²⁷ Esta casa que fue en sus días de esplendor, ss. XVII y XVIII, una de las mejores de Palma fue derruida hace pocos años. De las familias antes citadas y de la casa se habla en Aina PASCUAL et alii: *Can Salas Major*, Palma, 1993.

²⁸ Propietario de la casa nº 14, hoy Hotel San Lorenzo.

²⁹ Esta sede fue vendida poco después a un particular. ARM, Prot. P-95, 51v.

³⁰ Se especifica que valía 300 £ pero "are stimada tan solament vint y cinch liures". Estaba en la calle de Sant Pere.

Garbí oficial del Procurador Reial que poseía además varias *botigues i algorfes* al otro lado de la calle, en la manzana 200.

Por lo que respecta a la manzana de enfrente, *de la Rectoria de Santa Creu*, había 51 edificios, valorados entre 50 £ y 500 £, y un paisanaje muy similar: pescadores, marineros, carpinteros de ribera, tejedores de lino, pelaires, carpinteros, varias viudas, un sacerdote, un doctor en medicina, un capitán de galeras y dos patrones de barca.³¹ También había una panadería que era de Jaume Font y estaba situado en la esquina de las calles de Can Sales y del Ví, frente a la Font de Santa Creu.

En el de 1685 [Ver ilustración nº 2], en cambio, proliferan el tipo de construcciones denominadas *algorfas* y *botigues*, unas 25, y hay también unas 12 edificaciones señaladas como 'cases'. Había 31 propietarios. Las valoraciones oscilaban entre las 80 £ de alguna *botiga* y las 900 £ de Can Xambó. En muchos casos la propiedad incluía una o dos *botigues* o una *botiga* y una *algorfa*, en estos casos venía siempre indicado. En cuanto a las casas —siempre referido a esta calle—, las de más envergadura eran las de los mercaderes —muchos de ellos relacionados con el corso— que se enriquecieron durante el s. XVII y que en gran medida mantendrán un cierto prestigio social y económico durante los ss. XVIII y XIX. Pongamos algunos ejemplos entresacados del Catastro de 1685, siempre en la Parroquia de Santa Creu: la del mercader Xambó valía 900 £, la del mercader Thomàs, 800 £, los Manente, también mercaderes, 640 £, el mercader Joan Ballester, 700 £, el patrón Antoni Barceló 475 £, el canónigo Joan Genestar, 900 £; comparar con los precios de las que podemos considerar mansiones: Can Salas major, 3.600 £, Can Valero, 1.400 £, Can Belloto, 1.200 £; Can Thomàs des Predís des Born, 2.000 £, Can Desbrull, 2.000 £, Can Montenegro, 2.500 £; Can Dameto, 2.000 £, etc.

En cuanto a la composición social de ambas manzanas, la 205 y la 200, era muy parecida a finales del seiscientos a como era cien años antes: marineros, pescadores, carpinteros, albañiles, sastres, sacerdotes, un jabonero, un molinero y varias viudas de menestrales. También patrones de barca, como los Barceló que ya estaban domiciliados en la calle del Ví y varios mercaderes. En ninguna de las dos manzanas comentadas había grandes mansiones, las *cases majors* de la nobleza o de mercaderes / corsarios ennoblecidos, pero las hubo esparcidas por todo el barrio y muy importantes como hemos señalado antes.

A finales del XVII —dejando aparte la alta nobleza afincada en el barrio: Fuster de Salas, Sureda-Valero, Net, Belloto, Conde de Montenegro— los habitantes de más poder económico eran precisamente los mercaderes —así como capitanes y patrones relacionados con actividades mercantiles, etc.— de las características de Gabriel Xambó: extracción social modesta, vinculados al mar por tradición familiar, con negocios relacionados con el corso y el auge de esta actividad les hace vivir una etapa de bonanza económica que queda reflejado

---

31 Catastro 1576, 163-4.

en las casas que adquieren y en sus hábitos sociales. Otra característica observada son las relaciones entre ellos, muchas veces no sólo mercantiles sino también familiares. Fijémosnos sólo en los que vivían en las dos manzanas de la calle Sant Llorenç. En la 205, además de los mercaderes Xambó y Thomàs, habitaban los capitanes Bernat Camps de Sunyer y Pere-Joan Munar, el patrón Francesc Costabella; en la 200: varios patrones como Antoni Barceló, Jaume Bauló, Guillem Fàbregues, Jerònim Cirer, Jerònim Sunyer y dos capitanes, Francesc Xapera Torres-Valento [calle de Sant Llorenç, nº 9], Bernat Calafat³² y un mercader, Antoni Manente [costa de Santa Creu, nº 5].

Un documento de 1695,³³ un pleito sobre los bienes del capitán Bernat Camps de Sunyer († 1684) nos confirma las relaciones familiares, comerciales y e incluso de vecindario de este grupo social. El capitán Sunyer estaba casado con Joana Rimbaldo, viuda a su vez de un patrón y en el momento del pleito casada en segundas nupcias con Joan Oliver, también patrón. Por su testamento e inventario conocemos que tenía negocios con los también capitanes Miquel y Bernat Calafat, con Francesc Castellano, con un tal Pedro Pedroti de Venecia y con el mismo Gabriel Xambó. Era propietario de un bergantín, el *Nostra Senyora de Betlem*, y de una octava parte de la carga de otros dos, el *Sant Bernat* y el *Mare de Deu del Dessemparats*. Tenía en propiedad varias *botigues* y alforfas, algunas alquiladas. El habitaba en la calle de Sant Pere, casa que más tarde fue vendida al patrón Honorat Gelabert.

Otra característica que hemos constatado desde s. XVI y que se mantiene durante los siglos siguientes es la gran movilidad de la propiedad. Las casas cambiaban de manos con relativa frecuencia e incluso eran divididas entre los hijos; más tarde, nos encontramos con que la propiedad volvía a ser reunida por un nuevo propietario y así sucesivamente. El hecho de no estar vinculadas favorecía esta actividad de compra-venta y la efímera composición y descomposición de propiedades, lo que no ocurría en el caso de las grandes casas que siempre estuvieron fideicomisadas y se convertían, por lo tanto, en emblemáticas de una misma familia durante siglos.

Los sucesivos catastros permiten hacer un seguimiento de la evolución de esta manzana. Desde el s. XVII se observa una tendencia a aumentar el volumen de las edificaciones o sea las casas se hacen más grandes, generalmente añadiéndoles un piso o dos [caso de calle Sant Llorenç, 10 y 12], así como a la agrupación de edificaciones pequeñas que se transforman en una [calle de Sant Pere, nº 10-10a]. El Catastro de 1766 nos dice que entonces había 23 propietarios (28, en 1576; 31, en 1685), lo que viene a confirmar lo que hemos comentado antes: hay menos edificios pero éstos son más grandes. En el s. XIX, por razones demográficas y urbanísticas, las casas tienden a dividirse, a compartimentarse más y

---

³² Tanto el capitán Torres como Calafat destacaron como corsarios, especializados en operar en las costas del Norte de África. Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental 1652-1698: un comerç forçat*, Palma, 1986, 358, 365 y 395.

³³ ADM, 17/137/13.

a crecer en altura porque faltan viviendas debido a que la ciudad había alcanzado su máximo desarrollo urbanístico y las murallas impedían el crecimiento. Por lo que se refiere a esta manzana, la documentación muestra como a finales del s. XVIII se derribaron varios edificios y se construyeron fincas de pisos, como fue el caso de los números 18 y 20 de la calle Sant Llorenç.³⁴

Por último, comentaremos dos documentos de principios del s. XIX, el Padrón 1816 y el *Libro del Alumbrado de 1819*.³⁵ Son dos documentos casi coetáneos que por su diferente contenido se complementan y permiten conocer muy bien la situación social de la manzana en esta época. El primero indica la composición de cada familia: estado civil, número de hijos, edad y profesión del cabeza de familia; el segundo, detalla muy claramente el número de edificaciones y cuántas familias viven en ellos.

En ambos documentos la manzana estaba dividida en 54 números o sea se numeraban todos los portales abiertos a la calle: así por ejemplo, a Can Sard [Can Xambó] le correspondían tres números (15, 16 y 18) y la *botiga* situada en medio venía señalada con el 17 [actual nº 16a] que era entonces de otro propietario.³⁶ La numeración también incluía el templo parroquial, almacenes, etc. Repartidas en 16 edificios, había 33 familias. Es una distribución desigual, de hecho muy semejante a la actual y pondremos otros ejemplos bien ilustrativo: en el nº 10 de la calle de Sant Llorenç, habitaban dos familias; en los actuales nº 12, 14 y 16-16c [Can Xambo/Sard] vivían una sola familia, en la casa vecina de ésta, el nº 18, habitaban cuatro y en el nº 22, cinco familias.

Por lo tanto, podemos concluir lo que ya comentamos antes que el reagrupamiento, la demolición de viejas construcciones —algunas de origen medieval— sustituidas por edificios de pisos (calle de Sant Pere nº 10-10a, calle de Sant Llorenç, 18 y 20) había tenido lugar ya en el s. XVIII.

En cuanto a la composición sociológica, es también muy parecida a la de las centurias anteriores: 9 marineros, 6 carpinteros de ribera, 3 tejedores de lino, 1 herrero, 1 tabernero, 1 panadero, 1 zapatero, 1 comerciante y varios con oficios relacionados con la navegación: 2 patronos, 1 contramaestre, 2 sobrecargos y 2 pilotos de la marina mercante. En 1816, los Sard tenían alquilada la casa a un forastero, el Sr. Gregorio Dábalo que vivía allí con su familia y 2 sirvientas; era oficial de la Real Aduana. Además de Can Sard, las dos casas mejores eran las de la calle Sant Pere nº 14 y 16, donde vivían la familia de un comerciante [Santandreu] y la de un piloto de la marina mercante [Pujol].

---

³⁴ ARM, D-1.270, 431.

³⁵ En AMP.

³⁶ Marianna Sard donó esta propiedad a una sirvienta en 1812, más tarde será adquirida por los Calafell y se reunificará la propiedad.

Sobre la formación, evolución histórica y características tipológicas de algunas casas del barrio de Santa Creu

Como ya hemos mencionado en algún trabajo anterior,³⁷ el de la vivienda es un aspecto de nuestro patrimonio arquitectónico poco estudiado por lo que a la hora de definir los 'tipos' y las diferencias entre ellos nos encontramos con grandes dificultades. Especialmente confusas son las tipologías medievales puesto que los estudios sobre la vivienda en este periodo, de momento, son casi inexistentes.³⁸ En cuanto a la evolución posterior, concretamente el caso de la vivienda durante los siglos XVII y XVIII, ha sido tema de nuestro interés durante años y tenemos diversos trabajos sobre ello,³⁹ pero considerando que el tema es muy complejo, estamos aún lejos de poder sistematizar y clasificar la información recogida.

Aprovechamos este trabajo para hacer un rápido repaso a lo que se ha publicado sobre el tema, así como a exponer algunas conclusiones basadas en lo estudiado hasta ahora y en la investigación para este artículo sobre las casas del barrio de Santa Creu y de la calle Sant Llorenç en particular. Nuestra intención es continuar con estos estudios parciales para, más tarde, abordar el estudio de la vivienda de la ciudad en torno a finales del seiscientos.

En este campo, un estudio interesante es el realizado a raíz del Plan Especial de Reforma Interior del Puig de Sant Pere, en los años 1970-80. Aunque el estudio se limita a la tipología del Puig, bastante uniforme y centrada en un tipo de casa popular modesta, nos parece oportuno citarlo porque define un tipo de vivienda de la que, aunque quedan pocos ejemplos en la calle Sant Llorenç [sería el caso del nº 10-10a], proliferan aún en el barrio.

Dicha tipología se define como: *casa sobre parcela gótica*⁴⁰ *de unos 5 ó 6 m. de fachada por 10 de profundidad, muros de tapial y cubierta inclinada, consistía en vivienda artesanal de planta baja y altillo, coexistiendo el uso habitación-trabajo. Nos situamos en los siglos XIII y XIV. Con posterioridad apareció una planta noble*⁴¹ *sobre la estructura anterior, trasladándose allí el uso vivienda y restando en la planta baja y altillo el uso trabajo-comercio (s. XV, XVI, XVII). Más adelante se evoluciona situando sobre la planta*

---

³⁷ Aina PASCUAL: *Casa i estament social a la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als segles XVII-XIX*, Palma, 1997, 165-167.

³⁸ En la actualidad el profesor Josep Morata (UIB) está elaborando un estudio sobre la casa gótica que todos los estudiosos del tema esperamos se publique pronto.

³⁹ Además de los ya citados, Donald G. MURRAY, Aina PASCUAL: *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*, vol. I y II, Palma, 1988. También, Aina PASCUAL: "Para el estudio de las casas de aristócratas y mercaderes en la Ciudad de Mallorca durante el siglo XVII", *Estudis Baleàrics*, 34, 1989; y "Can Berard del carrer del Sol, más tarde Can Escoffet", *Mèmorria de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 5, 1993.

⁴⁰ Esta denominación nos parece un error de bulto, ya señalado en su momento por Josep Morata. Sobre ello remitimos a un artículo del profesor Morata que se comenta más adelante.

⁴¹ No creemos que en este contexto se deba utilizar este término. En nuestra opinión sería mejor hablar de "piso principal".

*noble unos porches [sic] o desvanes (s. XVIII).*⁴² El texto continúa y habla de la evolución de los accesos, portales y escaleras, pero aquí nos limitamos a transcribir la definición aunque, por la información documental que hemos recogido, creemos que debería profundizarse más en cuanto a la evolución de la tipología. Insistimos en ello, la documentación confirma que algunas variantes que se interpretan como una evolución coexisten en el tiempo. Un buen ejemplo de la definición anterior es la casa de la calle del Forn de l'Olivera nº 16 [Ver ilustración nº 12]. Otro ejemplo muy interesante en el barrio es el de Costa de Can Sales nº 5a, que creemos es otra variante del mismo modelo.

Otro intento, en nuestra opinión bastante menos afortunado, es el estudio de tipologías que acompaña al Catálogo de edificios a proteger, realizado por el Ayuntamiento de Palma dentro de los trabajos para el Plan General de Ordenación Urbana de 1985. Allí se habla de las siguientes tipologías: andalusí, gótica, señorial-burguesa, siglo XIX o moderna. Con sólo el enunciado es fácil apreciar la mezcla de conceptos y términos que, de entrada, presenta la denominación de dichas tipologías. No más precisos y menos caóticos son los contenidos que no queremos aquí analizar sino sólo expresar nuestro estupor ante el hecho de que una teorización tan superficial y frívola sea la base para la aplicación de una normativa en el Centro Histórico. Sí quiero señalar un artículo del profesor Josep Morata,⁴³ donde se hacía una crítica acertadísima a dicha clasificación, tanto desde el punto de vista de la terminología como de las definiciones y señalaba, muy oportunamente, las consecuencias prácticas negativas o sea la falta de operatividad en la aplicación de la Normativa en el Centro Histórico.

Con anterioridad a lo reseñado, la teorización más autorizada sobre la vivienda sigue siendo la que hizo en su momento el historiador Diego Zaforteza Musoles.⁴⁴ La división entre *cases menors* y *cases majors* es válida en la medida que es una primera aproximación al tema, aunque a todas luces hoy resulte insuficiente.

De la documentación revisada deducimos que la terminología utilizada para la descripción de las casas es variadísima y muy desigual: a veces, precisa y detallista, otras —las más— esquemática e incompleta. La denominación de "cases majors" se atribuye en dos sentidos bien definidos: una, desde el punto de vista constructivo, según la envergadura de la casa; otra, en un sentido emblemático. En este segundo caso vemos que la

---

⁴² Agradezco a Joana ROCA, arquitecta, que me haya facilitado el texto, extracto de una ponencia suya "La intervención arquitectónica en el Puig de Sant Pere", presentada al Congreso *Planeamiento especial y rehabilitación urbana* organizada por el Instituto del Territorio y Urbanismo y la Federación española de municipios y provincias, Valencia, 1985.

⁴³ J. MORATA SOCÍAS: "La cuestión tipológica en el Plan General de Ordenación Urbana de Palma", *BSAL*, 46, 1990, 197-208.

⁴⁴ Diego ZAFORTEZA: *La ciudad de Mallorca...*, I, 116.

documentación deja en evidencia ese carácter de *emblema*⁴⁵ cuando se refiere a las casas de unas determinadas familias, sean bien de la nobleza, mercaderes poderosos o mano mayor. Sus características principales vienen determinadas por razones económicas, sociales y jurídicas. Una gran mayoría de ellas se formaron con varias edificaciones colindantes y tal como ha llegado al s. XX son fruto de sucesivas reformas —especialmente del largo periodo barroco (ss. XVII y XVIII) y del ochocientos— o sea de una evolución histórica de siglos. Asimismo, un gran número estuvieron fideicomisadas, hasta la primera mitad del s. XIX, por lo tanto en manos de la misma familia. Desde el punto de vista constructivo, son casas grandes, con zaguán y patio —éste sirve de elemento articulador—, *estudis* en planta baja o entresuelo⁴⁶ con entrada propia por el patio, planta noble y desván (*porxos*) —tanto en éste como en el patio, y en la fachada a veces, se encuentran detalles estilísticos notables—; además, cuentan con una serie de dependencias auxiliares vinculadas al almacenaje para avituallamiento de la casa: pozo, establo, carbonera, bodega, granero, etc., y en muchos casos contaron con huerto-jardín.

Sobre el carácter de "emblema" de estas mansiones y cómo ese carácter influía en las circunstancias de la casa me parece oportuno poner el ejemplo de una casa cuyo estudio esperamos publicar pronto: Can Thomàs des predís des Born (calle de Sant Feliu nº 1). Esta casa, extinguida la familia propietaria en el s. XVII, pasó por fideicomiso alternativamente a manos de dos familias de la alta nobleza: los Sureda, línea principal, y a otra línea, la de Sureda-Valero. Por circunstancias que no vienen al caso —largos pleitos por cuestiones fideicomisarias— la casa, que en el s. XVI había sido una de las mansiones más ricas de Palma, sufrió un progresivo e inexorable deterioro que provocó su derribo en la segunda mitad del s. XIX.⁴⁷

En el caso de las "cases menors", dice D. Zaforteza que estaban compuestas de *algorfa i botiga*. La *algorfa*⁴⁸ es una habitación-vivienda situada en piso —generalmente sobre una *botiga*— cuya escalera de acceso, estrecha y empinada, arranca en una pequeña entrada común o directamente en la calle, por lo tanto no tiene zaguán ni patio.

⁴⁵ De ello se ha hablado en el estudio sobre las casas de la mano mayor de Binissalem, Aina PASCUAL: *Casa i estament social a la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als. s. XVII-XIX*, en particular en el capítulo 4.

⁴⁶ La palabra *estudi* da nombre a un espacio muy peculiar de las mansiones señoriales (no sólo en Mallorca sino en todo el ámbito de cultura catalana) que podría traducirse por despacho u oficina. Su función fue diferente en los siglos XV y XVI al que tuvo a partir del s. XVII. En un primer momento fueron estancias (solían ser varias) privativas del propietario y estaban amuebladas y decoradas con suntuosidad; más tarde fueron meros despachos donde el propietario recibía a los administradores y mayores para tratar de la administración de sus tierras y de negocios.

⁴⁷ Aina PASCUAL: *Can Alomar, antes Can Thomàs des predís des Born* (1998, inédito).

⁴⁸ DCVB, s.v. "algorfa" (3), habitación situada entre los bajos de una casa y el piso principal. Del árabe *al-gorfa*, en catalán también *cambrá*. T. 1, pág. 502.

Recordar que el término *botiga*⁴⁹ sirve para definir diversos tipos de espacio, uno de almacenaje como las *botigues* para guardar el aceite, el carbón, el grano, etc. que había dentro de las *cases majors* o sus alledaños. También se llamaba *botiga* a los almacenes para guardar todo tipo de mercancías, y de éstos hubo muchos en Santa Creu por ser un barrio portuario y totalmente volcado al comercio. En uno y otro caso las *botigues* a veces estaban ubicados en planta sótano o semisótano. Por último, otro tipo de *botiga* sería la utilizada como obrador o taller de menestralía. Este se encontraba situado en planta baja, o semisótano, con entrada a pie de calle y solía estar vinculado a una habitación-vivienda ubicada en el entresuelo o en el piso de arriba (algorfa).

Retornando a la documentación, comprobamos que la denominación de la vivienda ha variado según la época. En los siglos XIII, XIV se utilizaban los nombres latinos *domus, hospicium*; después, siglos XV y XVI, la denominación latina se usaba junto a la nomenclatura catalana *alberch* o *casa*, más tarde, XVII y XVIII se implantó definitivamente la fórmula *cases*, siempre en plural.⁵⁰ En cualquier caso, constatamos que en la documentación del s. XVI de —actas de compra-venta, cabrevaciones, etc.— las palabras utilizadas siempre son *hospicium* (por ejemplo, Can Thomàs des Predís des Born) —incluso *magnum hospicium*, referido a Can Burgues—, *domos* (la más frecuente), *casa*, variantes de la anterior como "domos cum orto", casa con huerto, *domos cum corralum*, casa con corral y también *algufiam*, algorfa y *botigiam, botiga*.

Todo lo cual nos lleva a hacer notar las variaciones de terminología entre el Catastro de 1576 y el de 1685. En el de 1576 prolifera la palabra "casa" pero aparecen también *algorfa* y *botiga*, aunque en menor medida. En cambio, en el de 1685, la terminología es más rica y diversa: *cases majors, cases grans, cases menors, algorfa, botiga, estudi*, etc.

El estudio pormenorizado de los libros de cabrevaciones de la Parroquia de Santa Creu (ss. XVII y XVIII) —así como otra documentación de la época: inventarios, divisiones, pleitos, etc.— permite distinguir una tercera definición de casa: "cases grans, amb entrada i alts". Es interesante observar que no se las denomina "cases majors" aunque desde el punto de vista tipológico tengan muchos elementos en común. Por lo tanto, creo que estamos ante un prototipo determinado de vivienda que se forma de manera parecida a las *cases majors* de la nobleza y de los grandes mercaderes —o sea por adquisición de varias casas colindantes— pero que nunca alcanza el tamaño, la distribución ni la categoría de aquellas. Son las casas de un segmento intermedio de la sociedad, entre los más opulentos —alta nobleza, los mercaderes más ricos (algunos se ennoblecieron), alto clero— y las

⁴⁹ DCVB, s.v. "botiga" (2), *magatzem*, cast. almacén; (3) *botiga de vendre*, cast. tienda; (4) *obrador*, cast. obrador/taller; (5) bajos de una casa. T. 2, pág. 624.

⁵⁰ La utilización del plural hace referencia a un número indeterminado de edificaciones que se articulan alrededor de un cuerpo principal, formando un conjunto unitario. Es desde luego una terminología antigua —donde se asimilaba la *habitación* a *casa*— pero, que arraigó tanto en la documentación como en el lenguaje y se ha utilizado hasta hace poco en la ruralía. Neus GARCÍA INESTA, Guillem OLIVER: *El casal del Nunis. Torre dels Enagistes de Manacor*, s. XIII-XVI, Palma, 1994, 62.

clases modestas de pequeños menestrales, jornaleros, criados, etc. La valoración de las casas en este Catastro de 1685 nos muestran claramente de qué estamos hablando: son las casas valoradas entre 400 y 1.000 £ y los propietarios eran sacerdotes, notarios, capitanes de barco, patrones y mercaderes en plena ascensión social, médicos, abogados,⁵¹ pequeña nobleza.

Desde el punto de vista constructivo cuentan con elementos definitorios como el zaguán, patio —y en él los accesos a *estudis* y *botigues*—, planta noble, desván, etc. pero como he dicho ya, se distinguen claramente de las mansiones de las élites: nobleza, grandes mercaderes. Esa diferencia viene perfectamente establecida en las valoraciones de los catastros, como se ha dicho. Además, y esto nos parece un circunstancia importante, muchas no estuvieron fideicomisadas, por lo tanto cambiaron con mucha frecuencia de propietario y no alcanzaron la categoría de casa-emblema para ninguna familia en particular. Son muchos los ejemplos de esta categoría de casas que podríamos citar aquí porque proliferaron en toda la ciudad. Quedan muestras muy significativas en el barrio de Santa Creu, en la misma calle de Sant Llorenç —como el caso de Can Xambó que a nuestro entender es el paradigma de esta categoría—; otros ejemplos serían: costa de Santa Creu nº 5, calle de Sant Llorenç nº 9, calle de Sant Pere nº 14 y el nº 16, calle del Ví nº 8, etc.

En cuanto a las casas más modestas, la documentación revisada es muy expresiva y muestra la diversidad de ellas. Básicamente, estas casas estaban formadas de *botiga* (parte inferior, zona trabajo) y *algorfa* (parte superior, zona vivienda). Se correspondería en teoría con la descripción que he citado antes de la "casa artesanal del Puig de Sant Pere", pero lo cierto es que dicha descripción obvia totalmente la documentación histórica y, a nuestro entender, simplifica en exceso la tipología. Si por el contrario, tenemos en cuenta ésta, deducimos una infinidad de variedades condicionadas por circunstancias económicas y sociales que, como explicaremos, intervenían directamente en su estructura.

La vivienda costaba, efectivamente, en muchos casos de un doble espacio pero no siempre, como nos lo muestran multitud de ejemplos que iremos desgranando. En mi opinión cuando se habla de la casa-artesanal y se supone que todos los habitantes del Puig de Sant Pere, en un determinado momento histórico, eran todos menestrales demuestra un total desconocimiento de las circunstancias socio-económicas de cualquier barrio de Palma a lo largo de los siglos. Es más, si cogemos el Catastro de 1685 es fácil deducir que los menestrales eran en el Puig de Sant Pere los menos. Poseer una *botiga* y una *algorfa*, de un valor aproximado de 250 £, como tenía el albañil Frances Pí —vecino de los Xambó— era un patrimonio inalcanzable para muchos de los habitantes del Puig de Sant Pere y de otros barrios de la ciudad. Incluso una *algorfa* modestísima, de 80 £, era mucho patrimonio en el

---

⁵¹ Los abogados, a partir del s. XVIII, adquirieron un gran prestigio social, político y, claro está, económico. Tanto éstos como el caso de los notarios han sido estudiados por Manuel OLIVER: "Los notarios en el Reino de Mallorca". *Tratados de notaría en el Reino de Mallorca. Facsímil del Tractatus de Antoni Moll de 1714*, Guadalajara, 1995.

s. XVII. Lo mismo se puede afirmar del Catastro de 1576. Las valoraciones de las manzanas del Puig de Sant Pere⁵² se cuentan entre las más bajas del barrio y no alcanzan casi en ningún caso las 100 £. Tanto un catastro como el otro muestran que la mayoría de habitantes-propietarios, eran marineros y pescadores.

Del Catastro de 1685 se deduce que en muchos casos se era propietario sólo de una *botiga* o de una *algorfa*, e incluso de un modesto *estudiet*. Como hipótesis podemos aventurar que estas *botiga*, *algorfa* y *estudiet*⁵³ pudieron ser en su día de un sólo propietario que, más tarde, lo dividió entre tres hijos. A partir de este momento, estos tres espacios —*botiga*, *algorfa* i *estudiet*— evolucionaron de manera diferente e incluso cambiando de denominación los espacios. Citemos algunos ejemplos sacados de la documentación (ss. XVII y XVIII) como muestrario de la diversidad de las llamadas "casas menores":

- * *algorfa, ço es, menjador, cambre i cuina [...] (1663)*
- * *cases, ço es, botiga, rebotiga, estudi i corral [...] (1679)*
- * *algorfa i botiga baix la dita [...] (1679)*
- * *cases amb entradeta, cuina, menjador, dues cambres i porxo [...] (1687)*
- * *cases, ço es, hort, botiga i altre botiga i rebotiga i corralet [...] (1677)*
- * *cases, ço es, algorfa, menjador, cambre i porxo amb una cambreta [...] (1679)*
- * *cases, ço es, botiga gran a modo de entrada i dins ella la escala que puja a la algorfa [...] (1691)*
- * *cases, ço es, botiga i algorfa ... de nou construïdes que antes eran trast de cases derruïdes [...] (1692)*
- * *botiga, corral i porxos [...] (1695)*
- * *cases, ço es, botiga, cambra i corral [...] (1696)*
- * *cases amb son forn de coure pa amb ses pertencencies de pastador, cuina, corral, menjador, cambra i porxo amb altre instancia contigua [...] (1696)*
- * *cases, ço es, botiga i algorfa que te l'escala dins la botiga [...] (1698)*
- * *botigueta amb son estudi qui es baix d'altre botiga [...] (1702)*
- * *cases que consisteixen amb una entradeta de que es fa botiga i dins ella una algorfa i corralet [...] (1702)*
- * *cases, ço es, botiga, algorfa, porxo i terrat [...] (1718)*
- * *cases, ço es, botiga, cambre i cuina [...] (1720)*
- * *Dues botigues, una es estudiet i la otra solment es botigueta que la denunciant te fabricades dintre lo ambit de certa botiga que antigament foch botiga gran amb son corral [...] (1720)*

⁵² En el Catastro de 1576 son las manzanas señaladas por J. Ramis con los números 105, 106, 107, 108, 109, 110.

⁵³ En este contexto, un *estudi* o *estudiet* era una habitación que servía de dormitorio. Por la documentación vemos que era una palabra de acepción muy amplia, utilizada para definir diversos espacios. Ver nota 46.

- * *algorfa que consisteix amb una sala i una cambra, i de sobre el porxo en el cual hi ha altre cambre [...] (1730)*
- * *botiga i estudi [...] (1730)*
- * *botiga gran que serveix de taverna [...] (1731)*
- * *casa que consisteix en botiga, estudi i soterrani [...] (1731)*
- * *botiga amb corral en que se troba un pou, consisteix en manjador, dues cambres i cuineta que antes foch saboneria [...] (1732)*
- * *cases amb sos alts [...] (1734)*
- * *botiga que consisteix amb botiga, cambre, cuina amb soterrani i un pati que esta dins dita botiga [...] (1738)*
- * *cases consisteix amb algorfa i botiga, juntament amb una cuina que antes era corral [...] (1740)*
- * *algorfa que te una entradeta amb un pou [...] (1740)*
- * *botiga amb portal gran, rebotiga, estudi i corralet [...] (1740)*

Aunque la denominación de *algorfa* / *botiga*, tanto en latín como en catalán, se remonta a la época medieval y perduró a lo largo de siglos, creo que la evolución y las funciones de cada una se fueron transformando como muestran las descripciones anteriores. En cualquier caso, todo estudio serio de la vivienda urbana antigua deberá tener en cuenta no sólo factores constructivos sino también sociales, jurídicos y, sobre todo, económicos.

Por último, queremos comentar dos ejemplos de vivienda en la misma manzana: la ya desaparecida *Can Thomàs* (c/ Corralasses) y la de la c/ Sant Llorenç 10-10a. Uno y otro caso ilustran a nuestro parecer la evolución histórica de muchas casas no sólo en este barrio sino en toda la ciudad.

La formación de la casa de los *Thomàs*, mercaderes desde finales del s. XVI, siguió un proceso muy similar al de *Can Xambó*. Su historia interesa aquí porque durante siglos formó parte de la manzana estudiada y porque su peculiar ubicación representó un enclave urbanístico importante dentro de aquella, especialmente en relación a la casa de los *Xambó*.

La familia *Thomàs* se extinguió en el s. XVIII y su casa, después de vendida pasó a diversos propietarios de la misma manzana. La casa en cuestión estuvo formada de seis propiedades, con entrada por la actual calle de *Corralasses* [Ver ilustración nº 5]. *Can Thomàs*, que consistía en *cases grans, botigues i algorfa* de 800 £ (1685), junto a otras "botiga i algorfa" de 300 £ (Catastro de 1685), era con la de los *Xambó* la de más envergadura de toda la manzana. Los *Thomàs* eran una familia que procedía de *Valldemossa*, una parte de la cual se estableció en *Palma* a mediados del s. XVI donde se dedicaron al comercio. Al establecerse en *Palma*, los *Thomàs* lo hicieron en la manzana 205 en la que

fueron adquiriendo una serie de edificaciones — 6 propiedades diferentes⁵⁴— colindantes entre sí.⁵⁵ Tanto el plano del s. XVII como las descripciones en actas de cabrevación de los siglos XVI, XVII y XVIII nos ayudan a situar esta casa, hoy desaparecida. Se trataba una vez más de una casa formada por varias edificaciones antiguas, entre ellas el *Forn den Parets* que antes dio nombre a la calle Corralasses.⁵⁶ Una descripción de 1706⁵⁷ nos la sitúa *en lo lloc del Puig, del carrer del Forn den Parets, junt en el fossar de Santa Creu [...] de modo que les dites cases tenen ses finestres que miren dins a dit fossar*. Can Thomàs estaba compuesta de: *cases grans, estudis i botiga a la entrada d'aquelles, i hort*. Los lindes son muy clarificadores: *carrer del Forn den Parets i altre botiga del mateix propietari [...] l'hort afronta amb cases de Miquel Xambó [actual nº 16-16c], cases de Madó Pí [actual nº 18], cases de Jaume Sard [actual nº 14], cases del saboner Antoni Barceló [también calle Sant Llorenç, tal vez nº 12 ó 10]] i amb el fossar [actual calle Forn de l'Olivera nº 3 y 5]*. Los Thomàs tenían otra casa y *un trast de terra* situado en la manzana de enfrente [es la 213 del plano de L. Muntaner] que se comunicaban con la principal por un puente de madera sobre "la costeta que va desde la sua casa al carrer maior de Sant Pere".

Los descendientes de los Thomàs vendieron la casa a mediados del s. XVIII y el edificio entró en una fuerte decadencia.⁵⁸ Más tarde, a principios del s. XX, una parte de la que había sido casa de los Thomàs acabó en manos de los Calafell que la derribaron para crear el jardín de su casa como explicaremos.

La casa de la calle de Sant Llorenç 10-10a [Ver ilustración nº 13] tiene interés porque muestra con bastante exactitud lo que sería una vivienda de menestrales acomodados en el siglo XVII. Como otras muchas del barrio sus orígenes son medievales, pero la casa actual es la del siglo XVII. En el Catastro de 1685 se reseñaban como la algorfa y *botiga* de Jeroni Barceló, 300 £, abajo estaba la *botiga-saboneria* de un pariente, Bartomeu Barceló, valorada en 400 £.⁵⁹ La descripción de un documento de 1718⁶⁰ nos permite conocer que su interior se ha mantenido en muy buen estado. En esta fecha había pasado al hijo de Jeroni, Joan que era marinero, y él era entonces propietario de la *botiga* y corral [parte de abajo] y de la

⁵⁴ En el Catastro 1576 (161) corresponden a las de: Joan Bosch, de 75 £; Margarita Rocha, 100 £; Jaume Oliver, 250 £; Joana Capllonch, 125 £; Bernat Garbí, 100 £; la casa y el horno de Damià Cerdà, 175 £.

⁵⁵ Las primeras adquisiciones son las del sacerdote Jaume Thomàs, en 1588, y la de su hermano Antoni, *peraire*, en 1613. Jaume hizo heredero a su padre, Matheu y éste a Antoni en 1601. ARM, Prot. P-98, 251v.-252.

⁵⁶ Dice una descripción de 1680: "Lo forn esta enderrocet i ara i son agragades a les cases del Senyor Miquel Thomàs". ARM, Prot. P-59, 121. El nombre de "Corralasses" lo tiene desde la segunda mitad del s. XVIII.

⁵⁷ ARM, Prot. P-74, fol. 136. Era entonces su propietario el mencionado capitán Francesc Thomàs.

⁵⁸ En la descripción de esta calle que hace el Archiduque LUIS SALVADOR (circa 1870-80) dice que "existe un edificio muy antiguo, nº 10, con dos *coronelles*". Podría tratarse de una parte de Can Thomàs. *La ciudad de Palma*, 1984, 125.

⁵⁹ En el Catastro de 1576 (pág. 162) venían también reseñadas individualmente y el hecho de que la valoración sea tan baja hace pensar que todo fue reedificado en el s. XVII: algorfa de 62 £ y 2 *botigues*, 112 £.

⁶⁰ ARM, Prot. P-74, 15.

algorfa en la parte superior cuya descripción era: comedor, dormitorio, cocina [primer piso] y desván [segundo piso]. El desván es hoy aquel segundo piso que fue colonizado y transformado en el siglo pasado. Esta casa, además, conservaba hasta hace poco restos de pinturas medievales en los muros laterales del primer piso (s. XV).

La familia Xambó y sus descendientes los Sard: ss. XVII, XVIII y XIX

Gabriel Xambó, mercader francés, había llegado a Mallorca a mediados del siglo XVII, junto con su hermano Miquel. Ambos procedían del condado del Rosellón (Francia), de la ciudad de Nefiac y eran hijos de Miquel Xambó también mercader.⁶¹ Durante el siglo XVII fueron numerosos los extranjeros y forasteros que procedentes de diversos lugares del Mediterráneo se afincaron en Mallorca.

La mayoría, se establecían cerca del puerto, en el barrio de Santa Creu, un barrio popular que albergaba una variopinta población cuya actividad se centraba en torno a oficios vinculados a la navegación y al comercio, y a aquellos trabajos que estaban directamente relacionados con este enclave: marineros, pescadores, carpinteros, *mestres d'aixa*, boteros, etc.

Aunque no conocemos de momento la fecha exacta de la llegada de los Xambó, sí sabemos que se integraron pronto en el Colegio de la Mercadería, y que se relacionaron desde el principio con miembros muy cualificados de éste y, así mismo, cimentaron sus relaciones personales con clanes familiares muy poderosos dentro del estamento mercantil.

De los primeros Xambó que llegaron a Mallorca conocemos algunos datos concretos. Gabriel Xambó casó con Antonina Camps, hija de un conocido patrón-corsario. Esta a su vez era viuda de otro mercader, el capitán Joan Clausell († 1657) que era originario de la población de Arenys, en Catalunya.⁶² De este matrimonio no hubo hijos y Antonina recuperó a la muerte de Clausell la dote que se estableció al casarse que era de 1.000 £. Por un acuerdo entre ella y el ejecutor testamentario, el capitán Jaume Canals,⁶³ Antonina se quedó con la casa de su marido, en la calle de Sant Llorenç.⁶⁴

---

⁶¹ El nombre "Xambó" es una catalanización del nombre francés *Chambon*. Hemos tenido noticias que en la actualidad existe una familia de este nombre, en Marsella, dedicada al comercio marítimo. El condado del Rosellón perteneció a la Corona de Aragón hasta que pasó a Francia por el Tratado de los Pirineos (1659). Nefiac es famosa por sus vinos que tienen denominación de origen y está cerca de Perpiñán, la capital del condado.

⁶² El testamento de Joan Clausell, ante el notario Macià Ferrer el 13 de mayo de 1655, nos informa que era concañado del capitán Jaume Canals nombrado albacea en su testamento. Pedía ser enterrado en una sepultura de la capilla de Nostra Senyora (en la misma capilla se enterrarán más tarde los Xambó) y después de hacer diversos legados, dejaba sus bienes a la Iglesia. ARM, Prot. 5.457, 368.

⁶³ Las relaciones de Clausell con Canals fueron muy estrechas y con frecuencia realizaron negocios juntos. ARM, Prot. 5.441, 113.

⁶⁴ ARM, Prot. P-62, 326.

El capitán Canals (1602-1679) fue uno de los personajes más renombrados del s. XVII mallorquín. Procedía de Deià y era hijo y nieto de patronos de barca. A pesar de los orígenes tan modestos llegó a ser nombrado *cavaller* por el Rey. Fue uno de los principales corsarios de su tiempo⁶⁵ y amasó una gran fortuna. No es de extrañar pues la relación de este hombre tan poderoso con los Clausell o los Xambó, sino más bien es lógico que todos ellos estuvieran relacionados con Canals y que trabajaran con él.

El 17 de febrero de 1662,⁶⁶ Antonina Camps se casó con Gabriel Xambó. Los testigos de este matrimonio, realizado en la Parroquia de Santa Creu, son significativos: el referido capitán Jaume Canals y el *senyor* Marc Vallès d'Almadrà. Su dote ascendió a 1.500 £ y para cubrirla ésta entregó a su marido la casa que había heredado de Clausell, valorada en 800 £, así como el contenido de la misma. El documento dotal nos permite conocer cómo estaba equipada esta casa y el valor del ajuar que contenía.⁶⁷ En total ascendía a unas 780 £ y lo que se inventaría en aquella ocasión es la plata, joyas y ajuar como cuadros, baúles de roba (*caixes*) y colchones.⁶⁸ Sobre todo ello podemos decir que aunque estaba muy alejado del ajuar de una casa de la nobleza o de las de los mercaderes más ricos, la casa de Antonina no estaba mal equipada y ella no era precisamente una pobretona.

Es pertinente comentar aquí algunos datos recogidos sobre la vida de Gabriel Xambó que, además de mostrarnos características del estilo de vida en la Mallorca del seiscientos, nos ilustran muy vivamente sobre el grado de integración de extranjeros y forasteros en la vida ciudadana. El primer oficio que Xambó tuvo al llegar a Mallorca fue el de *corredor d'orella*. Se trataba de un oficio, con gremio propio, que estaba integrado en el Colegio de la Mercadería.

Las actas de dicha institución nos permiten conocer que Xambó fue admitido el 24 de mayo de 1662,⁶⁹ pocos meses después de su matrimonio con Antonina Camps. La coincidencia de la fecha hace pensar que Xambó hacía pocos años que había llegado a la isla o que este fue el año que decidió establecerse aquí de manera más definitiva. En efecto, en el documento consta que está "domiciliat i es habitador en la present Ciutat" y que en su persona concurren las cualidades necesarias para ejercer el oficio, además, había sido examinado probando que "sap llegir, escriure i de comptes". Por todo lo cual se le autoriza a ejercer como *corredor d'orella* "per trectar, efectuar i resolre qualsevol contracte, vendes de robes i mercaderies entre qualsevols mercaders i demes persones de negoci". Por último se le

65 [P. DE MONTANER, M. ROSSELLÓ]: *El retrat a Mallorca (segles XVII-XIX)*, núm. cat. 7, Palma, 1984. G. LÓPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental 1652-1698: un comerç forçat*, 16. Aina PASCUAL: "Para el estudio de las casas de aristócratas y mercaderes en la Ciudad de Mallorca durante el siglo XVII", 130.

66 ADM, I/46-M, 2.

67 ARM, Prot. P-1.005, 13v.

68 Los colchones era un bien muy apreciado. De hecho, en los inventarios se indicaba el número puntualmente, así como la calidad de los mismos.

69 ARM, AH, nº 788, 8 y 8v.

recordaba que debía pagar una fianza de 500 £ como garantía de rectitud en el ejercicio del oficio. Más tarde, pasó a ejercer de mercader. Desconocemos de momento cuándo se matriculó pero en un documento de 1673, el bautismo de una esclava de su propiedad, ya se le cita como tal.⁷⁰ En la década de los 80' fue muy activo dentro del Colegio porque su nombre aparece citado con frecuencia en los *Llibres de Consells*.⁷¹ Por ellos sabemos que el 23 de junio de 1689 fue nombrado *oidor de comptes* y de nuevo el año 1690.⁷² Se trataba de un cargo de responsabilidad porque era el encargado de examinar y aprobar las cuentas de la corporación y, precisamente, en la toma de posesión se hacía hincapié en que se comprometía a realizarlo "amb tota rectitud i justícia". Asimismo conocemos que Xambó se integró pronto en la comunidad porque se hizo miembro de una de las cofradías más populares del barrio, la del Santo Cristo.⁷³ Curiosamente esta imagen está fuertemente ligada a la casa que comentamos puesto que existe la leyenda de que fue hallada, en el hueco de una pared, concretamente en la medianera entre Can Xambó y la casa colindante, que lleva actualmente el nº 14⁷⁴ [Ver ilustración nº 7].

Retornando a la historia documentada encontramos que en los primeros estatutos de esta popular cofradía, aprobados el 16 de septiembre de 1687, se nombraron doce protectores perpetuos y entre ellos, así como había tres representantes del estamento noble —Don Joan Despuig i Martínez de Marcilla, conde de Montenegro, Don Antoni Fuster de Salas i de Togores y su primo Don Antoni de Salas i Sureda, todos ellos habitantes de la parroquia— había también tres representantes del estamento mercantil: los capitanes Pere Flexes y Joan Ballester y nuestro Gabriel Xambó. Un año antes, en 1686, Gabriel Xambó había regalado una corona de plata a la imagen del Santo Cristo. Asimismo aparece como donatario en un documento del Archivo de Santa Creu "Memoria de les festes que acostumen fer devotes persones a la Quaresma [...]" (1690-92) pagando 4 £ por los gastos de los sermones que se celebraban durante la Cuaresma en honor del mencionado Santo Cristo.

Gabriel y Antonina no tuvieron hijos. El murió sin testar en 1691 y ella lo hizo ante el notario Joan Garcia el 10 de junio de 1692⁷⁵ y falleció el 2 de septiembre de 1703.

A falta del documento de últimas voluntades de Gabriel Xambó, el testamento de Antonina Camps nos permite conocer detalles de esta familia. En él mandaba ser enterrada

⁷⁰ ADM, I/46-B, 3, 5 agosto 1673. Los padrinos fueron su mujer Antonina Camps y el capitán Jaume Ballester.

⁷¹ El 1684 fue uno de los fiadores del también mercader Nicolau Roig que era entonces *defenedor*. Xambó aparece como fiador por 1.000 £, cifra bastante respetable para la época. En aquella ocasión el que fió la cantidad más alta fue Martí Perelló, 3.000 £. ARM, A-H nº 793, 18.

⁷² ARM, A-H, nº 793, 111 y 121v.

⁷³ Todos los datos sobre la Cofradía del Sant Cristo están sacados de Lorenzo PÉREZ: *El Cristo de Santa Cruz*, Palma, 1956.

⁷⁴ Si esto pertenece al terreno de la leyenda, es bien cierto que todas las familias propietarias de esta casa han estado muy vinculadas a la devoción al Cristo de Santa Creu, no sólo a los Xambó, sino a sus sucesores los Sard y, más tarde, a los Calafell.

⁷⁵ ARM, Prot. 6.701, 93-94v.

en *el vas de Xambons* en la capilla de Nostra Senyora del Bon Camí. Daba instrucciones precisas de cómo quería ser enterrada y de las celebraciones y gasto que debía invertirse tras su muerte. Así por ejemplo precisaba *vull que me sia feta una fossa o sepultura junt al puesto y lloc ahont esta enterrat el cadaver de Gabriel Xambó, mon marit y demunt de ella sia passada una pedra de la llargaria de dita sepultura [...]*. Ordenaba la celebración de 1.000 *misses baixes*,⁷⁶ de las cuales 200 debían ser celebradas en la capilla de Santo Cristo. Además hacía unos legados muy específicos para celebraciones religiosas en la parroquia que habían inaugurado, dice textualmente, ella y su marido, como 4 £ para celebrar en el mes de abril "la tercera dominica del Santísimo Sacramento" y la cuenta de los gastos de unas procesiones que transcurrían por dentro del templo en *las terceras dominicas*. Los Xambó pagaban 30 cirios de 4 onzas y daban 4 *diners* a cada uno de los eclesiásticos participantes. Asimismo incluía 3 £ y 16 sueldos a la cofradía de Nostra Senyora para rezar el rosario todos los lunes del año "que ya pago desde hace muchos años". Por último, hacía una serie de legados de dinero a las iglesias y conventos a las que ella tenía devoción. Además, no se olvidaba de los pobres de Santa Creu, de los del Hospital General y de la Misericordia, a la causa de beatificación de *la Venerable Madre Sor Catalina Thomàs* y daba una ayuda para la obra del nuevo convento de los Padres Capuchinos.

Sus albaceas fueron su hermana Marianna Camps; el Magnífico Don Francesc de Solá y Guardiola, del Real Consejo; el Dr. Onofre Morrelles,⁷⁷ rector de Sant Nicolau; el Rvdo. Joan Cantallops, beneficiado en la Parroquia de Sant Creu; además el *senyor* Joan Ballester (cuñado de la testadora); y por último, el sobrino Miquel Xambó.

A través de los legados establecidos entre sus familiares, conocemos que tenía buena relación con sus hermanos pues a todos ellos les dejaba algo. A su sobrina Marianna Xambó, le legaba 100 £ para su dote de religiosa. Tampoco se olvidaba de Gabriel Cánoves que había sido criado de su marido y al que dejaba 10 £. Finalmente, dejaba 50 £ para el coste de un cuadro de Nuestra Señora que se estaba realizando en la iglesia de Santa Creu. El resto de su herencia lo dedicaba a manda pía.

Toda esta información nos desvela las conexiones familiares de Antonina que tenía dos hermanas Marianna y Maria casadas con dos hermanos Ballester, Joan y Jaume. Señalamos esta relación porque los Ballester son otra de estas familias que a través del curso alcanzaron un alto nivel social y económico y es interesante confirmar la endogamia de éstas que se unían una y otra vez entre sí para reforzar lazos sociales y económicos.⁷⁸

⁷⁶ El número de misas es un buen indicador del prestigio social y económico del que hace testamento. Mil misas solían corresponder a las ordenadas por los componentes de la *mà major*. AINA PASCUAL: *Casa i estament social a la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als s. XVII-XIX*, 25-26.

⁷⁷ De una familia muy rica de comerciantes con muchos intereses y propiedades en el barrio. DONALD G. MURRAY, AINA PASCUAL: *La Casa y el Tiempo. Interiores señoriales de Palma*, 156.

⁷⁸ Todo ello ha sido estudiado por P. DE MONTANER: "Los Ballester y sus vecinos" (inédito).

Como hemos dicho, la de los Ballester fue otra familia —de origen catalán y establecida en Mallorca en el siglo XVII— que destacó por su intensa dedicación al comercio y llegó a alcanzar un notabilísimo patrimonio.⁷⁹ Su relación con los Camps fue algo más que circunstancial, como también fue importante la que tuvieron con los Xambó, como veremos.

El capitán Joan Ballester i Soler († 1712), hijo a su vez de un patrón de barca, casó con Marianna Camps en 1654 y tuvieron varios hijos: Jaume, Margalida, Antònia, Francesc, Josep, Llorenç y Joan. Las hijas casaron con sendos mercaderes, Bartomeu Castelló y Miquel Xambó. De los hijos, dos se hicieron religiosos: Francesc, sacerdote, y Josep, fraile del convento de Sant Francesc de Paula. Del resto, dos hicieron fortuna como comerciantes, y uno como militar. Estos últimos fueron: Jaume Ballester, que alcanzó el grado de capitán en el ejército y que se casó con Jerónima de Zafra; y Joan y Llorenç Ballester, ambos mercaderes. El segundo (1664-1724) fue cónsul de Génova y se casó con Jerònia Massanet, pero murió arruinado.

La relación de los Xambó con los Ballester continuó a lo largo del siglo XVIII. Efectivamente, al mercader Gabriel Xambó le sucedió su sobrino Miquel. Como se ha dicho antes, Gabriel había fallecido sin testar y heredó su patrimonio su sobrino según Presidal Decreto de 29 de diciembre de 1691 que debió ser recurrido porque el asunto fue llevado ante los tribunales. El caso es que Miquel fue confirmado heredero por una Real Sentencia de 9 de agosto de 1695.⁸⁰

Este Miquel Xambó († 1745) era hijo de otro Miquel y de Maria Santmartí, ambos nacidos en el Rosellón francés. Miquel casó con Antònia Ballester i Camps († 1753) y de este matrimonio nacieron varios hijos: Joan, Francesc, Miquel, Marianna, Margalida, Jerònia y Antonina Xambó i Ballester. La relación de Miquel con sus familiares políticos fue muy estrecha como lo prueban dos documentos de 1705, donde él y su mujer Antònia se declaran fiadores para que primero su cuñado, el capitán Jaume Ballester, y luego su sobrino el capitán Joan Ballester i de Zafra consiguieran el puesto de "Pagador de la Gente de guerra del Castillo de San Felipe del Puerto de Maó". Para ocupar dicho cargo se necesitaba una fianza de nada menos que 3.000 ducados y los Xambó firmaron como fiadores, respondiendo con todos su patrimonio personal.⁸¹

Miquel Xambó i Santmartí hizo testamento ante el notario Marc Salom, el 20 de noviembre de 1721 en su casa de la calle de Sant Llorenç.⁸² En el nombramiento de los albaceas testamentarios Xambó volvía a poner en evidencia la fuerte relación que le unía a

---

79 [P. DE MONTANER / M. ROSSELLÓ]: *El retrat a Mallorca (segles XVII-XIX)*, núm. cat. 26.

80 ARM, Prot. P-74, 103v.

81 ARM, Prot. M-1.715, 129 y 156v.

82 ARM, Prot. S-1.940, 162.

su familia política que, además, era rica e influyente. Estos fueron: su mujer, Antònia Ballester i Camps, sus cuñados el capitán Jaume Ballester i Camps y el *senyor* Llorenç Ballester i Camps, así como su yerno el *senyor* Bartomeu Sard i Planes. Solicitaba ser enterrado en la sepultura familiar, la de su tío Gabriel Xambó, y ordenaba una serie de legados píos como era preceptivo. Después de repartir otra serie de legados a sus hijos e hijas, dos de ellas monjas en el Convent de la Concepció, nombraba heredera universal a su mujer Antònia. Miquel Xambó i Santmartí falleció el 4 de enero de 1745.

Por su parte, Antònia hizo testamento el 3 de enero de 1752, ante el notario Bartomeu-Josep Serra.⁸³ Nombró albaceas a su hermano Don Jaume Ballester, a sus propios hijos Joan y Antonina Xambó i Ballester, ésta ya viuda del *senyor* Bartomeu Sard, mercader. Como sus antepasados, ordenaba ser enterrada en la sepultura familiar, en la capilla de Nostra Senyora del Bon Camí, y ordenaba diversos legados píos, entre los cuales había 400 misas, la misma cantidad que había legado su marido. Nombraba heredero en primer lugar a su hijo Joan. En el caso de que éste falleciera sin descendencia, como así sucedió, nombraba en segundo lugar a su hija, la viuda Antonina.

Antònia Ballester i Camps murió el 23 de abril de 1753. A su fallecimiento se levantó el inventario de sus bienes, lo que nos permite conocer en cierta medida el patrimonio de los Xambó. Además de su casa de la calle Sant Llorenç, los Xambó guardaban en su archivo documentos de los tiempos del primer Xambó, Gabriel. Por ellos sabemos que comerciaban principalmente en ropa y que, como ocurría con otros casos, eran también prestamistas.⁸⁴

Del que debía ser heredero, Joan Xambó i Ballester, tenemos poca información y sólo sabemos que se doctoró en ambos Derechos. En 1729 firmaba en nombre de su madre Antònia un contrato de arrendamiento de un huerto, Son Perelló, en el término de Palma.⁸⁵ Sabemos que falleció sin descendencia y por ello pasó a ser heredera del patrimonio familiar Antonina Xambó i Ballester, ya viuda del mercader Bartomeu Sard. Antònia hizo testamento el 6 de octubre de 1774, ante el notario Joan Oliver i Oliver⁸⁶ y falleció en 1783. De su matrimonio con Sard habían nacido 5 hijos: Jaume, casado con Francina Billón; Antonina, casada con Antoni Serra, mercader; Joana, que profesó en el Convento de Santa Margalida de Palma; Miquel, sacerdote y Doctor en Sagrada Teología; y Marianna que quedó soltera. En el testamento de Antonina Xambó, leemos que a su hija Antonina Sard i Xambó, casada a su vez con el mercader Antoni Serra, le dejaba solamente el preceptivo legado de 5 sueldos

⁸³ ARM, Prot. S-1.896, 187.

⁸⁴ La ropa fue, junto con el trigo, uno de los principales productos con los que se comerció en el s. XVII, tanto en el comercio convencional como 'en corso'. G. LÓPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental 1652-1698: un comerç forçat*, 164.

⁸⁵ ARM, Prot. 1.939, 746.

⁸⁶ ARM, Prot. O-349, 81.

porque consideraba que con el ajuar que había recibido al casarse [...] *oro, plata, diamantes y demás alhajas y ropas de fiesta*, tenía más que suficiente.⁸⁷

En cuanto a los Sard eran de características sociológicas similares a la de los Xambó. Del primero de esta familia del que tenemos noticia fue Jaume Sard quien el 15 de febrero de 1694 fue admitido para el oficio de *corredor d'orella*,⁸⁸ para más tarde pasar a ejercer de mercader —como había ocurrido con Gabriel Xambó—. Fue en esta época, finales del s. XVII y principios del XVIII cuando los Sard se domiciliaron temporalmente junto a Can Xambó, en el nº 14 de la calle. Hacia 1704, la documentación sobre Can Xambó, nos cita claramente a Jaume Sard como vecino y ya lo da como *mercader*.⁸⁹ Un hijo de éste, Bartomeu Sard i Planes, casó el 7 de septiembre de 1721 casó con Antonina Xambó i Ballester.⁹⁰

En 1783 pasaron a ser los propietarios de Can Xambó a partes iguales Don Miquel Sard i Xambó, sacerdote, y su hermana Marianna, según había sido la voluntad de su madre. Ésta, en su testamento de 1774, ordenaba unos legados para todos sus hijos pero, por la redacción de alguna cláusula testamentaria deducimos que debió tener problemas precisamente con su hijo Jaume que era el primogénito. A él, dice, le deja *per tota part heretat y llegitima [...] 5 sueldos moneda de Mallorca y [...] volent y manant expressament li sia contat tot ço y quant yo he pagat per ell que concisteix anb cent sinquanta lliures pagué per lo arrendament de la viña y demes gastos de Son Jordá y lo esplet de dita viña Son Jordà que culli dit Jaume mon fill, a causa de no habitar ya junts [...] y tot lo demás que costera en processos haver yo gastat y pagat per ell, tot lo qual vull li sia contat per sos drets [...]*.⁹¹

Del sacerdote Don Miquel Sard i Xambó († 1810), que testó ante Francesc Pujol el 26 de noviembre de 1810,⁹² la casa pasó a su hermana Marianna y ella hizo donación a su sobrino Don Jaume Sard i Billón († 1833) el 31 de enero de 1812 ante el notario Francesc Pujol.⁹³

87 Anotamos que uno de los testigos que firman en el testamento de Antonina Xambó está el *senyor Antoni Marcel*, mercader. Los Marcel vivieron durante mucho tiempo —desde su llegada a Mallorca, en el primer tercio del s. XVII— en la calle de Sant Pere y más tarde —finales del s. XVIII— pasaron a una gran casa de la calle de Sant Joan, conocida desde entonces por Can Marcel (hoy Bar Ábaco).

88 ARM, AH, nº 788, 48v.-49.

89 ARM, Prot. P-74, 136. Este Jaume Sard, hijo de Bartomeu, había casado el 27 de julio de 1691 con Joana Planes (ADM, I/46-M, 2). Los Planes también eran mercaderes. Lorenzo PÉREZ: *El Cristo de Santa Cruz*, 34.

90 ADM, I/46, 7/9/1721.

91 ARM, Prot. O-349, 81.

92 Por su testamento conocemos que además de Can Xambó era propietario de una *possessió* llamada Les Veles. ARM, Prot. P-1.340, 126-127v.

93 ARM, Prot. P-1.336, 116. Su hermano, Pere, "director de la Provisión del Pan, del Ejército del Rey" era soltero y lo nombró su heredero con ocasión del matrimonio de Jaume con Elisabet Vallès i Tries, de Palma. ARM, *doc. cit.*, 118.

La casa fue de la familia Sard hasta ser vendida por los hermanos Jaume, Francisca, Ma. Ignàsia, Antònia y Josepa Sard i Vallés el 18 de noviembre de 1851 a Antoni Pascual i Nicolau por la cantidad de 1.350 £ (28.899 reales).⁹⁴

Entre 1851 y 1884 Can Xambó estuvo en manos de Pascual que la hipotecó varias veces por deudas. Finalmente, en 1884, la casa pasó a ser propiedad de Don Pere de Martorell i Squella, un noble de Ciutadella (Menorca) que había prestado dinero a Antoni Pascual. Pocos años más tarde, el 2 de junio de 1890, fue vendida de nuevo esta vez a los hermanos Bartomeu, Mateu, Concepció y Antònia Calafell i Mesquida.⁹⁵

Los Calafell: cien años como propietarios (ss. XIX y XX)

La que sigue es la descripción que de la casa se hacía en la escritura de compra-venta de 1890: "[...] dos casas-zaguanes, cada una con dos pisos, una botiga y un entresuelo, dos patios y un corral, todos unidos". Tenía 27 mts. y 370 mm. de fachada y 14 mts. y 467 mm. de fondo, "[...] siendo menor su extensión en planta baja por hallarse enclavada una *botiga*, con el nº 40 [actual 16a] que es de los herederos de Jaime Ramis". Esta parte de la propiedad había sido antes de los Xambó y de los Sard, pero en 1812 cuando Marianna Sard i Xambó donó la casa a su sobrino Jaume no incluyó en la donación esta *botiga* porque la cedía a su sirvienta Aina Maria Sastre; más tarde, los Calafell la compraron de nuevo y así volvieron a reunir completa la propiedad que los Xambó habían formado en el último tercio del s. XVII.

Los hermanos Calafell se repartieron la casa con el siguiente criterio: una parte, la correspondiente al nº 42 "zaguán, piso, segundo piso o porche y patio" se inscribió a nombre de Mateu, Concepció y Antònia; la otra, el nº 34 "zaguán, piso, segundo piso o porche y corral", más el entresuelo marcado con el nº 38 y la botiga marcada con el 36, se puso a nombre de Bartomeu.

Pocos años después, el 7 de agosto 1900, los Calafell Mesquida y un vecino suyo, Miquel Salom i Pujol acordaron adquirir una casa ruinoso que tenía portal por la calle de Corralasses. Se trataba de la casa y el huerto de la familia Thomàs, de la que hemos hablado. Una parte de Can Thomàs, que era *botiga* y *algorfa*, el 12 y el 14 de la calle, había sido vendida antes y adquirida en 1899 por Miquel Salom (actualmente es una edificación de la c. de Corralasses que pertenece al Hotel San Lorenzo), el resto o sea el grueso de la propiedad viene descrito en el documento de compraventa: "zaguán, piso principal, sótano y desván", marcada con los números 4, 8 y 10 de dicha calle de Corralasses. Los protagonistas

⁹⁴ ARM, Prot. 6.141, 593.

⁹⁵ La escritura está firmada por el abogado Enric Sureda i Manera que era el apoderado de Pere Martorell en Palma. Desde 1851 todos los datos citados están extraídos del Registro de la Propiedad Urbana, finca 343, tomo 187, libro 10, fol. 198 y ss.

especificaban en el documento de adquisición, ante el notario Miquel-Ignasi Font,⁹⁶ que "derribada la finca han resuelto dividirla en solar y verificar la partición siguiente ..." En efecto, se decidieron hacer tres partes y una tercera parte se agregó a la propiedad de Miquel Salom [c. de Sant Llorenç, 14], o sea 161,40 mts², otra parte, de 220,89 mts², se la adjudicó Bartomeu Calafell [c. de Sant Llorenç, 16]; por último, la tercera, fue para los hermanos Mateu, Concepció y Antònia, 166,22 mts² [c. de Sant Llorenç, 16c].

Con esta ampliación la propiedad de los Calafell no sólo ganó un espacio estético importantísimo sino que, sobre todo, se liberó de unas edificaciones que debían asfixiar seriamente la casa por la parte de atrás. Hoy es difícil imaginar la apariencia y dónde estaba situada exactamente Can Thomàs, sólo los dos portales tapiados de Corralasses y el plano del s. XVII nos dan alguna idea [Ver ilustraciones nº 8 y 5]. En cualquier caso, el largo terraplén donde se asentaban las construcciones debía dejar poco espacio entre el pie de éste y la casa, por lo tanto la creación de este jardín mejoró de manera notable la propiedad.

Posteriormente, fallecidos solteros sus tres hermanos, Bartomeu Calafell Mesquida pasó a ser dueño de toda la propiedad. Fallecido él a su vez el 25 de noviembre de 1934, fueron herederos sus 5 hijos, según lo ordenado en su testamento de 17 de agosto de 1903, ante el notario Alexandre Rosselló.

Desde que los Calafell adquirieron esta casa pasaron a ostentar un cierto protagonismo social en el barrio. Tuvo mucho que ver en ello el esplendor que supieron dar a la casa —en la que realizaron profundas reformas—, que será conocida desde principios de este siglo por su nombre, y la estrecha vinculación que la familia mantuvo con la popularísima Cofradía de Penitentes del Santo Cristo. De hecho, parece ser que esta cofradía fue promovida por los Calafell con la idea de organizar un digno acompañamiento a la imagen del Santo Cristo en las procesiones. Especialmente la que tiene lugar el Miércoles Santo que recorre las calles del barrio. En Can Calafell se guardaba también una imagen de la Virgen, propiedad de la familia, que se prestaba a la cofradía para ser paseada en la mencionada procesión.⁹⁷ Los últimos representantes de esta familia propietarios de la casa fueron los citados hermanos Calafell Amer. Con la partición y venta de Can Calafell en los años 90' se ha iniciado otra etapa de una larga historia, iniciada hace más de 300 años con el mercader francés Gabriel Xambó.

La formación de la casa del mercader Gabriel Xambó

El núcleo original de la casa del mercader Xambó fue la que su mujer, Antonina Camps, heredó de su marido el capitán Joan Clausell.

---

⁹⁶ ACN. Miquel-Ignasi Font, año 1900, fol. 1.787 y ss.

⁹⁷ Información oral facilitada por Jaume Llabrés Mulet.

La casa de Clausell había sido, según el Catastro de 1576, la de Mossèn Onofre Isern, valorada entonces en 500 £. Más tarde, fue de su hijo el Rvdo. Antoni-Bartomeu Isern, Pbo. y canónigo de la Catedral que fundó un beneficio en la Parroquia de Santa Creu para lo cual gravó con un censo la propiedad de esta casa.⁹⁸

De hecho es interesante enumerar toda la serie de propietarios que desde mediados del s. XVI a mediados del siglo siguiente tuvieron todas las edificaciones que se integraron en Can Xambó. Esta lista permite sacar dos rápidas conclusiones sobre las características de esta propiedad:

- la frecuencia de traspasos de la propiedad
- la mayoría de veces los propietarios fueron mercaderes

Creo que la primera característica está relacionada con la segunda: muchos propietarios fueron mercaderes que deseaban establecerse en el barrio para estar cerca de la vida portuaria y de su actividad profesional. Era una población transeúnte, de gran movilidad, que muchas veces no llegaba a echar raíces y que compraba y vendía propiedades como otro medio de inversión comercial. Explicaremos esta lista por el orden cronológico de adquisición:

1.- Núcleo original: la casa del capitán Joan Clausell

Es la casa medieval que está en el nº 16. De ella han quedado bastantes vestigios y podemos hacer una lectura lógica de la planta noble. Hasta mediados del s. XVII sólo tenía una crujía, con vertiente hacia la calle de Sant Llorenç, el resto del solar lo ocupaba un pequeño huerto y decimos "pequeño" porque el espacio que quedaba entre la casa y el terraplén que sostenía la casa de los Thomàs en la calle de Corralasses no debía ser muy amplio. Así lo definía el inventario de Mn. Antoni-Bartomeu Isern en 1611: *cases i ortet*.⁹⁹ El patio y la escalera fueron modificados seriamente al *projectarse* la casa del s. XVII ya en tiempos de Gabriel Xambó.

- * En 1541 era del honor Pere Ros, mercader. El la vendió el 24 de marzo de aquel año al también mercader, el honor Jaume García del Grado.
- * Los curadores de la herencia de García del Grado, el *Magnífic* Albertí Dameto, el mercader Joan Perelló y otros, la venden el 25 de enero de 1566 a *Mossèn* Onofre Isern. Más tarde pasará al hijo de éste, el Rvdo. Antoni-Bartomeu Isern. Este testó ante el notario de Palma Joan-Agustí Alemany el 2 de marzo de 1611 y nombró heredero usufructuario a un hermano suyo, el mercader Pere-Antoni Isern y heredero a su sobrino, el patrón Antoni Isern.

⁹⁸ Este censo fue redimido el 3 de julio de 1646 por el honor Gabriel Isern, sucesor de *Mossèn* Isern. ARM, Prot. P-58, 146.

⁹⁹ ARM Prot. A-589, 222.

- * El 9 de julio de 1613, el patrón Isern la vendió al honor Joan Baptista Albert, mercader originario de Niza.
- * El 14 de agosto de 1649, la viuda de Albert, Francina, vendió la casa al capitán Jaume Canals.
- * El 14 de mayo de 1655, Canals la volvió a vender al capitán Joan Clausell.
- * Fallecido Clausell en 1662, la casa pasó a su mujer Antonina Camps.¹⁰⁰

2.- Una *botiga* de los Bru

En realidad la primera compra de Xambó en la manzana fue esta *botiga* situada en la calle de Sant Llorenç, adquirida por 30 £ a los herederos del Patrón Adez Bru el 12 de junio de 1677.¹⁰¹ Esta propiedad no aparecía contabilizada en el Catastro de 1576 y debió construirse nueva a principios del s. XVII, en la parte baja de Can Isern. Los Bru la habían adquirido al mercader Joan Pont de la Terra el 18 de julio de 1652. Quedó integrada en Can Xambó y ya aparece así en el Catastro de 1685. Efectivamente, cuando se levantó este Catastro, la propiedad de Gabriel Xambó se valoró en 900 £.¹⁰² En aquel momento comprendía *cases i botiga*. Como ocurriera en el catastro anterior, la casa de Xambó fue la de valoración más alta, seguida de la de los Thomàs, 800 £, que también eran mercaderes.

3.- Una *algorfa* de los Thomàs, mercaderes

Casi diez años más tarde se continuaron las adquisiciones de propiedades colindantes. El 10 de septiembre de 1686¹⁰³ se compró la *algorfa* que era del Dr. Joanot-Antoni Thomàs, Pbo. En el contrato de compra-venta se especificaba que no se podía construir sobre el *trast* posterior.¹⁰⁴ Esta *algorfa*, que tenía entrada directa por la calle de Sant Llorenç estaba situada en medio, entre Can Xambó y la casa de Pau Segarra, y por detrás —según el documento de compra— lindaba con el huerto de la casa que los mismos Thomàs tenían en la calle del Forn den Parets (actual calle Corralasses, remitimos de nuevo a lo que hemos explicado antes, cuando hablamos de la manzana y su formación). Thomàs la había adquirido de los herederos de Bonaventura Salvà, en 1682. Esta *algorfa* fue valorada en el Catastro de 1685 en 160 £. Creo se corresponde al actual nº 16a que conserva en parte la estructura de tal.

---

100 ARM, Protocolos P-51, 239.; P-58, 146; P-62, 326; P-95, 62.

101 ARM, Prot. P-62, 214v.

102 ARM, D-1.253, 167.

103 ARM, Prot. P-72, 343.

104 Era una cláusula lógica porque el solar posterior lindaba con el huerto de Can Thomàs y era una manera de preservar la intimidad de este espacio.

4.- La casa de Pau Segarra, marinero

Una cuarta propiedad se compró al mes siguiente, el 23 de octubre del mismo año. Se trataba de la casa y corral del marinero Pau Segarra,¹⁰⁵ también en la calle de Sant Llorenç. Era una casa con una larga historia.

- * En 1576 era la de *Mossèn* Pau Cavaller, sacerdote, valorada entonces en 200 £. Debió ser otra casa de características similares a su vecina Can Isern, aunque más modesta si atendemos a su valoración.
- * En 1579 era del mercader Gregori Sunyer que las vendió aquel año a Onofre Mestre *Morató*. A la muerte de éste, en 1580, fue designado curador de sus bienes, el también mercader Baltasar Sans que la vendió un año más tarde a Melcior Morrelles, *veguer* del Consulat de Mar.
- * Un año más tarde Morrelles la vendió de nuevo al marinero Martí Hiverns.
- * Su viuda, Margalida, casada en segundas nupcias con el zapatero Leonard Roig vendió una parte —*cases i corral*—, en 1597, a Catalina, viuda del peraire Amador Pomar.¹⁰⁶
- * La otra parte, *algorfa i botiga*, las vende Roig en 1608 al marinero Antoni Fàbregues.
- * La parte de los Pomar pasó a Jaume Cifre, zapatero y de éste, en 1652, a Antoni Pinya quien en 1668 la enajenó a Antoni Ferrer *Blancoy*. Los herederos de éste, la vendieron a Pau Segarra en 1678.
- * La de Antoni Fàbregues pasó también por varias manos y, finalmente, a Pau Segarra que "reunificó" de nuevo Can Cavaller y así fue adquirida por Xambó. En el Catastro de 1685 figuraba en nombre de la viuda de Segarra, Elisabet Ferrer, y se valoró en 250 £.

5.- Historia de la última compra: la casa del callejón

Por último, el 19 de abril de 1687¹⁰⁷ se adquirió otra casa, ésta de Antoni Mir, escribano. En el Catastro de 1685 valía 300 £. Pero antes había pasado por muchas manos:

- * En 1542 era del mercader, Joan Muntaner que la vendió aquel año al también mercader Benedicto Viacaba († 1574), de Nápoles.
- * En el Catastro de 1576 era de la viuda de éste, Jerònima. Consistía en una casa, 150 £ y una *algorfa* de 50 £.
- * En 1620 era de Jaume Bellsoley, valorada entonces en 200 £.
- * En 1654 había pasado al *mestre* Llorenç Tolrá quien este año las vendió al patrón Matgí Roig, *cases en el carrer de Sant Pere en un carreró que no te aixida*.¹⁰⁸
- * En el Catastro de 1685 ya eran de Antoni Mir.

¹⁰⁵ ARM, Prot. P-72, 344.

¹⁰⁶ Joan ROSSELLÓ *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu*, I, 334 (nº 741) y II, 386 (nº 839).

¹⁰⁷ ARM, Prot. P-72.

¹⁰⁸ ARM, Prot. P-59, 60.

De la casa de Mir tenemos una información muy exacta: la entrada antigua era por la calle de Sant Pere, *en el carreró que no passa*. La casa en cuestión debía *penetrar* en Can Xambó por el lateral, en dirección sur-norte, y su estructura irregular debía estorbar en gran medida los planes de Xambó de hacerse una buena vivienda, de cierta envergadura. La documentación nos dice una y otra vez que esta casa se *encajó* en la estructura general de Can Xambó pero hemos de reconocer que ignoramos —desconocemos además cuál era la forma primitiva de la casa que era del tipo *algorfa y botiga*— hasta que punto se aprovechó la estructura de la edificación anterior. Una cosa es cierta, por la planta baja de Can Xambó tiene salida a lo que es actualmente un patio descubierto de propiedad comunal [Ver ilustración nº 11]. A dicho patio se accede por una entrada de arco de medio punto desde el callejón de la Mestra [Ver ilustración nº 9]. Es un portal muy antiguo, datable entre los ss. XV y XVI, que debía dar entrada a la vivienda de la que conocemos su historia desde principios del s. XVI. Si nuestros datos son correctos —y esta es *la casa del carreró*—, pensamos que en parte fue derribada y la otra parte correspondería a la casa Holm (actual nº 16c). Tal vez se trata de la crujía que mira al sur, perpendicular a la calle de Sant Llorenç. Recordemos también —lo que añade más confusión al tema— que junto a ella, en la parte alta de la manzana, quedaba la panadería de Pere Parets (s. XVI), la que más tarde adquirió Thomàs (ss. XVII-XVIII) e integró en su propiedad. Las entradas del antiguo horno y de la casa que le correspondía pueden aún verse claramente, tanto por la calle de Corralasses como desde el patio inferior [Ver ilustraciones nº 8 y 10].

Aún así nuestra hipótesis sobre la casa del callejón, basada en la documentación de principios del s. XVIII, es que: la primera construcción era la algorfa, o sea la vivienda, cuya entrada correspondería al portal del fondo del callejón, después venía un corral, que sale mencionado en los lindes de las casas nº 18 de la calle de Sant Llorenç¹⁰⁹ y al fondo la *botiga*, integrada en Can Xambó. Hoy el paso hacia esta botiga está tapiada pero existe aún un gran arco que correspondería a su entrada. Pero esta hipótesis deja sin contestar una pregunta importante ¿por qué y cuándo se perdió la propiedad sobre este solar? Probablemente la respuesta está relacionada con el estado de deterioro de las edificaciones de la calle de Corralasses que obligaron a algún tipo de reestructuración y, tal vez, a una expropiación. Pensamos que debió ocurrir dentro este siglo, cuando ya eran propietarios los Calafell. Sin embargo, la documentación que probaría todo esto no se ha localizado.

Si tenemos en cuenta las valoraciones dadas en el Catastro de 1685, las propiedades de Gabriel Xambó ascendían a 1.610 £. Una cantidad muy respetable en el contexto de este importante catastro. Comparémoslo con las propiedades de la aristocracia vieja y con las de la nueva y, especialmente vale la pena hacerlo con las propiedades de otros mercaderes de la época: Pere-Andreu Campos, 2.000 £, Joan Artigues, 1.700 £, Macià Ferrer, 1.000 £,

---

¹⁰⁹ ARM, Prot. P-59, 273v. "de altre part retro de dita botiga amb corral de les cases de dit Xambó". Año 1702.

Eugènia Blascos, 1.130 £, Joan Ballester, 780 £, Joan Mesquida, 1.000 £, Capità Pere Flexes, 1.620 £, etc.

Así pues la casa de Xambó se formó con varias edificaciones que se modificaron para articularse como una sola. En todo caso este ensamblaje resultó difícil y no acabó nunca de concluirse porque, de hecho, toda la documentación de los dos siglos posteriores señala claramente que se trataba de diversas propiedades reunidas e incluso que la casa tiene dos entradas y sus correspondientes zaguanes.

Conclusión

Con todo lo dicho está confirmado que la casa quedó terminada en 1687. El 4 de octubre de 1735¹¹⁰ Miquel Xambó cabrevó su propiedad y ésta es la descripción que se hace de ella [Ver ilustraciones 3 y 4].

Primero: [...] *unes cases amb entrada i sos alts* [...]. Esta casa lindaba con el carrer de Sant Llorenç, "[...] *de altre ab cases de Jaume Sard, mercader, de altre ab ort del Dr. en Drets Francesc Thomàs y de altre con cases del denunciant a estas agregadas* [...]. A mi entender esta es la parte de la derecha de la propiedad, o sea la que corresponde al nº 16. La casa de los Sard sería el nº 14, el huerto y la casa de los Thomàs, hoy desaparecidos, estaban en la parte alta de la manzana y tenían entrada por la actual calle de Corralasses/Forn de l'Olivera. [Ver plano ideal en el Apéndice, esta casa señalada con la letra A].

Segundo: [...] *una botiga* [...] *agregada a las mismas cases* [...], lindaba también con la calle de Sant Llorenç y *de les altres parts amb les cases majors del denunciant*. Actualmente inmiscuida en el nº 16. [Señalada en el plano con la letra B].

Tercero: *una algorfa situada al carrer de Sant Llorenç*. Actual nº 16a, [Señalada en el plano con la letra C].

Cuarto: *certes cases amb son corral que foren de Pau Segarra* [...]. Pienso que estamos ya en la parte que hoy es el nº 16C, [Señalada en el plano con la letra D].

Quinto: [...] *altres cases situades en dita Parroquia de Santa Creu, en lo carreró qui no passa que te entrada i eixida en lo carrer de Sant Pere 'olim' de la Porta Vella de Santa Catalina*. Los lindes de esta propiedad que, desde el actual callejón de la Mestra penetraba hasta encontrarse con las propiedades de la calle de Sant Llorenç, eran por una parte la propiedad situada entre el callejón y la calle de Corralasses y la casa del denunciante *que foren de Pau Segarra*. [Señalada en el plano con la letra E].

Hay que hacer referencia también a un inventario de la casa, de 1753, que se levantó al fallecer Antonina Ballester, viuda del mercader Miquel Xambó.¹¹¹ En el documento se la describe así: *cases grans amb totes ses pertinensies* y al final se añade que se ha encontrado en dicha herencia *altres cases grans amb totes ses pertinensies* que consisten en altos y bajos situadas en la Parroquia de Santa Creu en *lo carreró que no passa del carrer de Sant Pere*.

¹¹⁰ ARM, P-74, 103v.

¹¹¹ ARM, Prot. S-1.896, 270 y ss.

Sólo viene detallada la distribución de la parte 'noble' de las dos casa y ésta era: *Sala, cuadra, 3 cambres, estudi de la entrada, rebost, cuina*. No se habla del contenido de las dos *botigues* y la *algorfa*.

Las posteriores reformas del s. XIX/XX —principalmente las de los Calafell que ampliaron la casa hacia el jardín, levantando una nueva crujía¹¹²— han borrado las huellas de la distribución de Can Xambó (ss. XVII-XVIII) y hoy es muy difícil intentar recuperarla.

En cualquier caso, es seguro que la distribución del patio [nº 16] —donde se ve el intento fallido de unificar tan diversas construcciones— y la realización de los desvanes, con alero de madera sostenido por columnas de piedra —estilísticamente de la misma época— a lo largo de las dos fachadas, queriendo dar una impresión de unidad, son obra de Gabriel Xambó y de finales del s. XVII [Ver ilustraciones 6 y 7]. En cambio, en el patio del nº 16c —más difícil de definir— se observan actuaciones del s. XIX y, tal vez, de principios del XX. En la parte del fondo de este patio, la parte que se correspondería a la hipótesis que hemos formulado antes, o sea la *botiga* de la casa del callejón, se ven vestigios más antiguos aunque, insistimos, es de muy difícil datación si no se realiza una cata arqueológica.

ÍNDICE DE PLANOS E ILUSTRACIONES

- 1.- Según el Catastro de 1576, reproducción ideal de la situación de las propiedades en la manzana 205.
- 2.- Lo mismo que en el plano anterior referido al Catastro de 1685.
- 3.- Reconstrucción ideal de cómo se formó Can Xambó a lo largo de la segunda mitad del seiscientos. Las letras (a, b, c, d, e) indican los edificios adquiridos y junto a ellas se anotan las fechas de adquisición.
- 4.- Sobre los planos actuales hipótesis de ubicación de los 5 edificios que integraron Can Xambó / Can Calafell. (Plano actual de Antoni Juncosa, arquitecto).
- 5.- Plano del Canónigo Garau, de 1644. Detalle de la manzana "de la Església de Santa Creu". Se puede apreciar la ubicación del templo parroquial, de los dos cementerios (superior e inferior), la calle de Sant Llorenç y la casa de los Thomàs con entrada por la calle de Corralasses.
- 6.- Foto del patio de entrada de Can Calafell. Tanto aquí como en el interior, perviven vestigios medievales pero en la actualidad sobresalen las reformas superpuestas en los siglos XVII, XIX y principios del siglo XX.

---

112 Recordar lo que hemos dicho al hablar de la casa de Clausell y del inventario de 1611, de Mn. Isern.

7.- Fachada de Can Calafell, antes Can Xambó, dividida hoy en tres propiedades: nº 16, 16a, 16c. A la derecha, en primer término el actual nº 14, la casa de *Mossèn* Castanyer en el s. XVI.

8.- Calle de Corralasses. Al fondo se ven los vestigios del *Forn den Parets* y, a la izquierda, la tapia del jardín de Can Calafell.

9.- Portal de entrada a 'la casa del callejón'. Estaba situado al fondo del callejón de la Mestra y hoy da paso a un patio de propiedad vecinal. Por el fondo se comunica con Can Calafell. El portal de entrada es muy antiguo, ss. XV-XVI.

10.- Interior del patio comentado antes. Arriba, en el muro de la izquierda pueden verse restos de los portales que tenían salida a la c/ Corralasses (Ver ilustración 8).

11.- Parte baja de Can Calafell, al fondo del zaguán de entrada (c. Sant Llorenç 16c). A la izquierda de la foto puede verse la tapia que bloquea el paso desde el patio. Como se ha explicado en el texto, creemos que aquí estaba la *botiga* de 'la casa del callejón'.

12 y 13.- Dos ejemplos de un tipo de casas comentadas en este artículo: la calle del Forn de l'Olivera nº 16 y la de la calle de Sant Llorenç nº 10-10a.

RESUMEN:

A través de la documentación histórica se investigan la tipología y la formación en el siglo XVII de una casa de mercaderes de la calle de Sant Llorenç, en el barrio de Santa Creu de Palma. Al mismo tiempo se estudian las condiciones urbanísticas y sociológicas del entorno de la calle, un enclave muy característico del barrio. Asimismo se analizan los orígenes y las circunstancias sociales y económicas de las familias propietarias de la casa a lo largo de 300 años, todas ellas integrantes de un grupo social especialmente vinculado a Santa Creu, el de los pequeños mercaderes.

ABSTRACT

Using historical documents, this article investigates the typology and the formation in the XVII century of a merchant house on Sant Llorenç street, in the neighborhood of Santa Creu in Palma. At the same time it studies the urban and sociological conditions of the house's surroundings which are typical of the area and analyzes 300 years of origins and social circumstances of the owners who were mainly small merchants, a social group which was closely linked with Santa Creu.

EL PINTOR MIQUEL PONT CANTALLOPS (1678-1755) I EL VIATGE D'ESTUDIS A ROMA.

MARIÀ CARBONELL BUADES*

Les escasses notícies que fins ara es tenien del pintor Miquel Pont les devíem a Antoni Furió, el més fidedigne erudit en història de l'art del segle XIX a Mallorca.¹ Explica Furió que l'artista va néixer a Manacor, cosa que no és del tot certa, i que va morir a Palma el 26 de gener de 1755, éssent enterrat a la parroquial de Sant Miquel. Cita, a més, el notari que redactà el seu testament, Sebastià Garau, un detall que ens permet de millorar el perfil biogràfic de l'artista.² Com hem dit, però, el pintor no va néixer a la vila de Manacor, sinó a Sant Llorenç des Cardassar, que aleshores era un llogaret sufragani del poble veí. Això també justifica que, en el seu testament, el pintor afirmi ser manacorí. Segons Josep Segura, el futur pintor nasqué a la possessió de Son Pont el 2 de febrer de 1685, però l'historiador es confon de data.³ En realitat, l'any del naixement fou el 1678: *Als 13 maig 1678 baptizí jo el Dr. Antoni Morey prevere y vicari un fill de Michael Pont y de sa muller Joana Cantallops. Fonchli posat nom Michael* [al marge: Miquel Josep]. *Foren padrins Antoni Pont fadrí y Joana Pont v^a.*⁴ Gràcies al mateix llibre sacramental sabem que Miquel va tenir un germà, anomenat Antoni Marçal, que fou batiat el 30 de juny de 1687.⁵ Una altra germana, Joana Paula, fou batiada a l'església parroquial de Manacor el 21 de gener de 1680.⁶ Consta l'existència d'una quarta germana, Jerònima, però no he sabut localitzar ni el lloc ni la data de naixement; almanco, es pot assegurar que va morir donzella.

Història familiar

El futur pintor degué ser infantat, en efecte, a les cases de Son Pont, propietat del seu pare. Les actuals possessions de Son Pont i Montseriu són veïnes i, en origen, estaven integrades en una sola propietat. El 30 d'octubre de 1552 la possessió Montseriu fou adquirida per Andreu Nét, juntament amb la cavalleria de Son Peretó, per 2.000 lliures; la venedora, vídua de Perot Peretó, s'hi va veure obligada per compensar el dot de la filla, Beatriu Peretó, casada amb el comprador. El dia següent, Andreu Nét establí Montseriu a Joan Pont i a la seva muller Anna, parroquians de Manacor. Les confrontacions marquen la

* Universitat Autònoma de Barcelona.

¹ A. FURIÓ: *Diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946 (1839), 225-226. Una part de la informació que apareix en el present article fou avançada a M. CARBONELL: "Pont Cantallops, Miquel", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, vol. 4, Palma, 1996, 49-53.

² ARM, Protoc. G-690, f. 236; 1752, 14 setembre.

³ J. SEGURA: *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, vol. II, Palma, 1981, 12.

⁴ ADM, Sagramentals, Sant Llorenç des Cardassar, I/49, B/2, Baptismes 1650-1702.

⁵ Antoni va residir a Manacor i es va casar amb Bàrbara Arbona.

⁶ ADM, Sagramentals, Manacor, I/56, B/12, Baptismes 1678-1693.

primitiva extensió de la propietat: Son Peretó, Sa Blanquera, Sa Torre, Son Garbeta.⁷ Aquest primer Joan Pont era fill de Miquel i d'Antonina i va tenir almanco vuit germans.⁸ Es va casar amb una Anna, de qui va tenir nou fills.⁹ La primera partició de Montseriu fou el resultat de la voluntat testamentària del mateix Joan Pont, ja que llegà quatre quarterades de terra al fill Pere, altres quatre al fill Gabriel i 3 quartons de garriga al fill Miquel. Tanmateix, el gruix de la propietat passà a l'hereu, que també es deia Joan Pont. En la documentació, les seves terres són anomenades Son Pont de Montseriu, mentre que les d'altres branques familiars formaren diversos rafals del mateix nom, això és, Montseriu.

Del segon Joan Pont de Montseriu se sap que va morir intestat i que va tenir almanco cinc fills (Miquel, Pere, Antoni, Eulàlia i Joana). La possessió llorencina era valorada l'any 1578 en 1.300 lliures i el seu propietari posseïa béns avaluats en 1.410 lliures, quantitat que el situava entre les quaranta persones més riques de Manacor.¹⁰ A manca de testament patern, els fills arribaren a una concòrdia per partir-se els béns familiars, encara que Miquel, el primogènit, degué reservar-se'n la major part. No coneixem els termes de l'acord, però no és impossible que impliquessin una nova partició de les terres.

Miquel Pont de Montseriu, fill de l'anterior i besavi del pintor, es casà amb Catalina Mesquida i Riutord d'Alcudiarrrom. Tots dos varen redactar tres testaments, que ens informen dels detalls familiars, i varen morir l'any 1642.¹¹ El matrimoni va tenir cinc fills: Joana,¹² Joan, Catalina,¹³ Antonina¹⁴ i Miquel. En principi, l'hereu fou Joan (1606- ca. 1657). Ja en ocasió del seu matrimoni, l'any 1636, amb la felanitxera Joana Artigues Valls el pare li havia fet donació dels seus béns, reservant-se 150 lliures, encara que en cas de discòrdia (com en efecte s'esdevení) només li cedia la meitat de Son Pont, incloses la meitat dels arreus i del bestiar, la meitat de la casa i la meitat del molí.¹⁵ L'any 1640, dos anys després de restar vidu, Joan es casà amb l'algaïdina Margalida Munar de la Font, vídua de Joan Garau. D'aquest segon matrimoni varen néixer dos fills, Miquel i Catalina, però varen morir fadrins.¹⁶

Per això, i en virtut de l'últim testament del pare i del fideicomís establert pel germà Joan, es convertí en hereu Miquel Pont Mesquida (1620-1669), avi del pintor. Del seu

⁷ ARM, Escrivania de cartes reials, 188, f. 218.

⁸ ARM, Escrivania de cartes reials, 685; 1547, 7 agost. El document esmenta els germans següents: Miquel, mort sense fer testament i pare d'Antonina; Cosme, absent del regne; Joana, casada amb Antoni Miquel; Martina, casada amb Bartomeu Badia; Antonina, casada amb Tomàs Rosselló; Francisca, casada amb Joan Castelló; Catalina, casada amb Joan Llodrà.

⁹ ARM, Protoc. LI-102; 1559, 14 agost: testament de Joan Pont. *Ibidem*; 1559, 18 agost: inventari de Joan Pont.

¹⁰ O. VAQUER: *Aspectes socio-econòmics de Manacor al segle XVI*, Palma, 1978. L'autor transcriu el nom de la possessió "Monsonis (?)", però sembla evident que es tracta de Montseriu.

¹¹ Testaments de Miquel Pont: ARM, Protoc. 5254 (1623, 22 agost), Protoc. 5261 (1640, 21 abril; 1641, 8 gener). Testaments de Catalina Mesquida: ARM, Protoc. 5267 (1623, 30 maig), Protoc. 5255 (1641, 31 agost; 1642, 5 març). Inventari de Miquel Pont: ARM, Protoc. 5257; 1642, 7 febrer.

¹² Les dates de naixement provenen de l'ADM, Sagramentals, Sant Llorenç des Cardassar, I/49, B/1, Baptismes (1590-1650). Joana va néixer l'any 1603. L'any 1633 es casà amb Bartomeu Reixac, vidu de Catalina Sureda i de Maria Gelabert. Del seu tercer matrimoni va néixer una filla, Catalina. Joana redactà testament l'any 1635: ARM, Protoc. 5262; 1635, 4 setembre.

¹³ Catalina va néixer l'any 1614. Es casà amb Gabriel Borguny i després (1643) amb Pere Frau, de qui va tenir una filla, Francisca. Redactà testament l'any 1641: ARM, Protoc. 5255; 1641, 18 desembre.

¹⁴ Antonina va néixer l'any 1617 i va restar donzella.

¹⁵ ARM, Protoc. 5266; 1636, 27 desembre. El dot de la núvia era considerable, 800 lliures.

¹⁶ ARM, Protoc. R-101; 1638, 14 setembre: testament de Joana Artigues. ARM, Protoc. R-102; 1646, 8 octubre: testament de Margalida Munar de la Font (no he pogut localitzar un segon testament de l'any 1659)

matrimoni amb la manacorina Margalida Ginard Bauçà no va tenir descendència.¹⁷ En canvi, del segon matrimoni amb Joana Ventallol varen néixer Miquel, Antoni i Joan.¹⁸ Mentrestant, una part de les terres havien estat alienades l'any 1644 per Joan Pont, que va establir quatre quarterades a Pere Ginard; tres, a Bartomeu Sard; i dues, a Joan Santandreu. D'altra banda, Margalida Munar va iniciar un plet per obtenir els seus drets dotals (600 lliures) i la part de l'herència que pertocava als fills difunts.¹⁹ La demanda comportà el segrest dels béns de Miquel Pont, que es prolongà molts anys i generà altres reclamacions; per exemple, dels creditors censalistes i de Catalina Pont Mesquida.²⁰ En qualsevol cas, l'hereu de la casa fou Miquel Pont Ventallol, pare del pintor, que l'any 1674 es casà amb Joana Cantallops. El nou propietari tenia els béns segrestats i, a més, hagué d'afrontar alguns plets hereditaris de la seva muller, de manera que la situació financera de la família devia ser fràgil. A finals del segle XVII, Miquel residia a Palma i actuava de causídic. L'any 1697 la mare del pintor hi redactava el testament, on es fa constar explícitament el lloc de residència.²¹ Després, la situació va millorar i el pintor va gaudir de l'herència fideïcomisada per l'avi homònim.

A la mort del seu pare, el pintor heretà la possessió llorencina, ja que n'era el primogènit. En una època relativa a la pintura del retaule major de Sant Llorenç figura com *Miquel Pont de Monseriu, pintor*²² i en el seu testament deixa un llegat per a obres pies, a pagar de lo que me expecte llibero axí per estims com alias sobre la possessió son Pont de Monseriu. Tanmateix, l'artista no cultivava la terra, sinó que l'arrendava. Així, l'any 1729 la llogà per quatre anys i quatre esplets al manacorí Llorenç Riera, a canvi de 50 lliures i 50 quarteres de blat anuals, a més de reservar-se una cambra junt al molí de sang i l'ús de la cisterna, el molí, la vinya i les figueres.²³ L'any 1742 arrendà el predi als manacorins Bernat Llaneres i els seus fills per quatre anys, a canvi de 44 lliures i 44 quarteres de forment anuals. Acabat el termini, es renovà l'arrendament amb les mateixes condicions, però es cancel·là l'any 1749 perquè els Llaneres no podien afrontar els pagaments. Això no obstant, s'arribà a una concòrdia, segons la qual els arrendataris es comprometien a pagar els deutes a terminis anuals de dotze lliures.²⁴

Mentrestant, el germà del pintor havia reclamat la seva part d'herència. Ja que els germans no es posaven d'acord, l'any 1727 elegiren dos àrbitres, Antoni Cortey i Miquel

17 ARM, Protoc. 5261; 1646, 19 desembre: testament de Margalida Ginard. Sembla que va morir de part.

18 Antoni es casà l'any 1690 amb Elisabet Riera Nadal. De Joan no en tenc notícies. El seu pare llegà a cadascú cent lliures i la meitat d'una casa a Manacor, a canvi de treballar "bé y onestament en favor del hereu".

19 Margalida, que residia a Montuïri, també reclamà al nebot Francesc Munar l'herència paterna. El nebot li cedí l'any 1675 vuit quarterades a Son Munar (Algaida), la meitat de les quals les establí poc després a Miquel Oliver de Moranta: ARM, Protoc. P-1070; 1675, 20 octubre i 10 novembre.

20 ARM, Segrests P, peça 17, n. 3 i n. 5. La documentació integra el testament (en què institueix fideïcomís) i l'inventari de Miquel Pont Mesquida. Els béns segrestats eren la possessió Son Pont de Montseriu, amb les cases i els mobles, el bestiar, una peça de vinya a Manacor i unes cases amb corral a Manacor. Les confrontacions de Son Pont eren Els Lligats, Ses Toltes, Son Bellet, Sa Cova i el rafal Montseriu. D'altra banda, els hereus de Miquel Pont signaren una concòrdia amb Catalina Pont l'any 1685: ARM, Protoc. 1072; 1685, 29 agost. Durant un temps, actuava de curador de l'herència el notari Domingo Batle: l'any 1665 arrendava la possessió a Jaume Vives (ARM, Protoc. 1787; 1665, 11 març)

21 ARM, Protoc. 5668, f. 243; 1697, 22 agost. La testadora demanava sepultura a la capella de Santa Maria de Cervelló del convent de la Mercè i nomenava hereus els quatre fills a parts iguals. Va morir l'any 1711.

22 J. SEGURA: *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, 43

23 ARM, Protoc. 6838, f. 179; 1729, 8 novembre.

24 ARM, Protoc. 6845, f. 123; 1749, 14 juliol.

Cirer.²⁵ L'any següent els intermediaris establien el cos hereditari de l'avi fideïcomissari Miquel Pont i obligaven el pintor a pagar 200 lliures al seu germà.²⁶ Un últim compromís fou signat l'any 1735: ara era Antoni qui havia de pagar 181 lliures i escaig per compensar les despeses del pintor en el plet sobre l'herència materna.²⁷ Aquests documents ens permeten de saber que la possessió i les cases de Son Pont de Montseriu estaven avaluades en 3.370 lliures, encara que el valor net era de 2.025 lliures i escaig. Gaudint d'una consemblant propietat, el pintor assegurava l'economia familiar i, sens dubte, es trobava menys constret per les fluctuacions del mercat artístic.

La mare del pintor, natural d'Inca, era filla de Miquel Cantallops (mort l'any 1672)²⁸ i de la seva segona muller, Jerònima Garau Morro (difunta l'any 1657).²⁹ Tenia dos germans, Miquel "menor" i Elisabet,³⁰ a més d'una germanastra anomenada Catalina.³¹ Quan l'any 1680 va morir fadrí Miquel "menor", s'incoà un plet entre les germanes per resoldre els problemes hereditaris, que s'acabà quatre anys més tard de forma amistosa. L'herència de Miquel Cantallops "major" fou avaluada en 5.000 lliures, encara que lliure de càrregues valia 3.300 lliures. En total, Joana -la mare del pintor- havia de rebre 1.309 lliures dels béns paterns i 385 lliures dels materns, sobretot en forma de terres i en particular set quarterades a Inca, situades al camí de Lloseta, que Joana i el seu marit Miquel Pont arrendaven regularment, encara que n'alienaren una part.³² Uns anys més tard, Miquel Pont Ventallol i dos fills (Antoni i Joana, perquè l'altra germana ja devia ser difunta), nomenaven procurador el pintor per cobrar tots els crèdits de la mare.³³ L'any 1727 el pintor usava la procura per signar una concòrdia amb Jaume Arrom, escrivent d'Inca, que resolvia un plet incoat a l'Audiència sobre un censal que també havia estat propietat de la seva mare.³⁴ El més difícil de cobrar fou la legítima de l'àvia Jerònima Garau sobre els béns de la seva mare, Joana Morro. La qüestió es complicà perquè l'any 1695 el ciutadà militar Martí Perelló adquirí els crèdits sobre aquesta heretat. L'any 1733, el pintor i el seu germà Antoni recuperaren els drets, cosa que els permeté reclamar la legítima als seus cosins Garau de Son

²⁵ ARM, Protoc. 6838, f. 223; 1727, 14 juny

²⁶ ARM, Protoc. 6839, f. 91; 1728, 19 novembre

²⁷ ARM, Protoc. 6841, f. 99; 1735, 20 abril

²⁸ Miquel era fill de Jaume Cantallops (testament de 1641). Tenia un germà, Jaume, que es casà amb Catalina Flor Marquès (foren pares d'Elisabet), després casada amb l'algaidí Jaume Ribes i amb l'inquer Miquel Siquier de Binisatí. Aquest últim era vidu de Margalida Payeres; el seu fill Joan Siquier Payeres es casà l'any 1673 amb Elisabet Cantallops Flor.

²⁹ Jerònima era filla de Miquel Garau de Cascanar (Sencelles) i Joana Morro (propietària de Son Riera, a Selva). Dels seus vuit germans convé recordar Miquel, prevere i beneficiat a Sencelles, i Gabriel, que del segon matrimoni amb Maria Ribes va tenir quatre fills (Miquel, Joan, Gabriel i Bartomeu) i va heretar Son Riera.

³⁰ Elisabet es casà devers l'any 1667 amb Francesc Riera de Conies i Munar de la Font i l'any 1683 amb Antoni Sureda (arrendador de Conies i fill de Guillem, que fou jurat de Manacor l'any 1683); els dos marits eren de Manacor. Va tenir descendència d'ambdós matrimonis.

³¹ Era filla d'Ursula Serra, que testà l'any 1672 (filla de Gabriel Serra de l'Acisar). Es casà amb Pau Amer "Boqueta", amb qui va tenir almanco un fill, Antoni Amer de Son Boqueta (Inca)

³² ARM, Protoc. 6532, f. 178; 1648, 27 febrer; testament de Jerònima Garau; ARM, Protoc. R-116, f. 68; 1672, 16 juliol; testament de Miquel Cantallops "major"; *ibidem*, f. 389; 1672, 20 juliol; testament d'Ursula Serra; ARM, Protoc. 5546, f. 102; 1680, 4 novembre; Nomenament d'advocat de Joana Cantallops; ARM, Protoc. 1798; 1682, 20 juliol; inventari de Joana Morro. ARM, Protoc. 5547, f. 46; 1683, 14 juliol; les germanes Joana i Catalina Cantallops renuncien al plet i elegeixen els comptadors de l'herència familiar; ARM, Protoc. P-978, f. 223; 1684, 12 maig (també Protoc. 5548, f. 75); liquidació de l'herència Cantallops; ARM, Protoc. 6670, f. 68; 1686, 14 juliol; establiment de terres de Joana i Elisabet Cantallops a Joana Garau, muller del notari Joan Miquel Arrom.

³³ ARM, Protoc. 6836, f. 239; 1720, 30 setembre.

³⁴ ARM, Protoc. M-1968, f. 205 vº; 1727, 27 gener.

Riera. A la fi, l'any 1746 s'arribà a una concòrdia, segons la qual el pintor havia de rebre 225 lliures en forma de censals.³⁵

La conjuntura professional

L'artista degué rebre una primera formació amb un mestre local, per ara anònim. L'il·lustrat Jeroni de Berard, quan parla de dues pintures de Pont conservades a l'església de Sant Llorenç, en valora *la valentia en el dibujo y fuerza en el claro y oscuro, imitando a Dalderón, de quien se ven algunas obras en Palma*.³⁶ D'això no se'n pot deduir, però, que entre els dos homes s'establís una relació professional, perquè quan Dardanone arribà a l'illa el mallorquí ja era un pintor madur. Així i tot, cal reconèixer la perspicàcia del cavaller Berard, que advertia elements d'origen italià en l'obra del llorençí. Aquest, tanmateix, els va adquirir directament a Itàlia.

La situació de la pintura mallorquina a finals del segle XVII era més aviat depriment, i no per manca de tallers. En aquell temps treballaven a l'illa almenys una quinzena de pintors, encara poc o gens coneguts. Per ordre alfabètic, podem recordar, entre d'altres, Miquel Abraham (†1679), Pere Bennàsser Màger (†1698), Jaume Blanquer Beltran (ca. 1658-1743), Jaume Bosch Sard, Miquel Carbonell (†1721), Miquel Carbonell Ginard (†1744), Francesc Domenge Morei (†1715) i el seu fill Jaume Domenge Vidal (†1737), Miquel Febrer Rosselló (†1710), Cristòfol Flaquer, Antoni Lliteras Llobera (†1689), Llorenç Llodrà (†1738), Bernat Marimon Roig (ca. 1673-1718), Honorat Massot (1655-1725), Bartomeu Morei, Joan Oms Arbona (1663-1733), Francesc Pastor.

Els que han assolit més notorietat no eren necessàriament els més destres. Per exemple, de Josep Martorell (ca. 1700-1755), una generació més jove que Pont, en parla Antoni Furió en termes elogiosos: *Su pericia en el arte le hizo célebre entre sus paisanos (...) Su estilo era correcto y sabía dar a sus obras un aire de belleza muy particular*.³⁷ En canvi, dos companys d'ofici contemporanis declaraven taxativament que era un artista mediocre.³⁸ Alguns pintors, fins i tot, devien tenir dificultats per sobreviure amb la pràctica de la pintura i l'alternaven amb un altre ofici: Miquel Abraham, esparter; Jaume Girart (o Ginard), causídic; Joan Morei Valentí i Jaume Blanquer, negociants. Altres, com els Oms, devien viure una mica de rendes, és a dir, amb la tranquil·litat que proporcionava pertànyer a una cèlebre saga d'artistes, encara que sempre era una garantia precària. Tot plegat, la pintura que es practicava a Mallorca devers el 1700 era en general rutinària, de regust provincià, ancorada en fórmules siscentistes més aviat anacròniques, escassament inventiva i amarada de convencionalismes. Alguns pintors, com Honorat Massot, dominaven l'ofici i eren permeables a les novetats, però els que, com ell, sentien la necessitat de renovar el vocabulari figuratiu tenien pocs recursos al seu abast, bàsicament gravats. N'és un exemple Bartomeu Morei -documentat entre 1702 i 1715-: les quatre pintures d'iconografia mariana

³⁵ ARM, Protoc. T-563, ff. 61 vº i 185 vº; 1692, 10 juliol i 1694, 30 març; època de Joan Riera de Confes a Martí Perelló i concòrdia entre els mateixos. ARM, Protoc. S-739; 1732, 15 maig; concòrdia entre Martí Perelló i els germans Pont (també Protoc. 6840, f. 113 vº). ARM, Protoc. 6851; 1746, 28 abril; concòrdia entre els germans Garau i Miquel Pont.

³⁶ G. DE BERARD: *Viaje a las Villas de Mallorca. 1789*, Palma, 1983, 144. Furió recull la notícia, però rectifica el nom de l'italià, Darderón per Dalderón.

³⁷ A. FURIÓ: *Diccionario Histórico ...*, 178.

³⁸ G. LLOMPART: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII", *BSAL* 45 (1989), 317-325.

que realitzà per a la capella del Gonfaló de l'església de Santa Eulàlia -ara disperses en la mateixa església- transcriuen amb fidelitat gravats molt coneguts de Carlo Maratti.³⁹

Per altra part, sembla que els pintors forasters no deixaren una empremta decisiva en l'art local. N'hi havia de poca categoria, com el valencià Gregori Aleix, que s'establí, es casà i morí a l'illa; es dedicava sobretot a la dauradura de retaules. Un altre valencià de més volada, Evarist Muñoz, ens va fer una breu visita l'any 1709, però no sembla que enlluernés els artistes locals, excepte -potser- pel seu casament amb una falsa vídua i les seves habilitats en la dansa, la pantomima i l'esgrima. També és cert que no s'ha localitzat la poca obra que deixà a l'illa, una tela amb la *Verge de la Soledat* per als mínims de Palma, segons A. Furió, i la decoració d'una capella a l'església de Sant Francesc, com informa el valencià M. A. de Orellana i repeteix Ceán Bermúdez.⁴⁰ També era valencià el misteriós Basilio Tarifa, que treballà per a l'església dels mínims de Muro a l'inici del segle XVIII, per bé que el que n'hem conservat no supera el qualificatiu de mediocre.⁴¹ El més distingit pintor francès Abraham-Louis van Loo no s'integrà en la vida artística local, ja que va viure retirat al santuari de Sant Salvador de Felanitx entre 1695 i 1698, probablement per motius religiosos, abans de tornar a Niça.⁴² Els pintors mallorquins se sentiren més atrets (fins al segle XIX!) per l'obra del cartoixà fra Joaquim Juncosa (a Mallorca, almanco entre 1678 i 1684), però s'ha d'afegir que a la primera meitat del segle XVIII resultava antiquada si se situava en el context europeu contemporani. Més important és l'aportació de l'esmentat Giuseppe Dardanone,⁴³ documentat a l'illa entre 1712 i 1749, però encara no s'ha estudiat la influència real que exercí sobre els pintors mallorquins. Caldria investigar, per exemple, la seva relació amb Francesc Estrader, a qui llegà els estris de pintar. Això no obstant, l'arribada de Dardanone és tardana, posterior als primers indicis de renovació del llenguatge figuratiu en la pintura mallorquina.

Tanmateix, seria un error creure que el món artístic local no mantenia contactes amb l'exterior. D'una banda, la importació de pintures devia ser un fenomen persistent, com demostren nombrosos inventaris de cases mallorquines, que fan esment de pintura italiana, pintura de Roma, pintura francesa, etc. En aquest sentit, mereix un record especial la conspícua col·lecció de pintura italiana -amb nombroses obres de Mattia Preti- dels dos germans Cotoner que ocuparen la dignitat de Gran Mestre de l'orde de Malta.⁴⁴ Una sola obra, com la *Verge del Gonfaló* (1656) de Carlo Maratti per a l'església de Santa Eulàlia, també degué servir d'estímul, perquè estava exposada en un lloc públic.⁴⁵

³⁹ J. KUHNMÜNCH: "Carlo Maratta graveur, essai de catalogue critique", *Revue de l'Art*, 31 (1976), 57-72; *The Illustrated Bartsch*, vol. 47, New York, 1987, 21-54. En aquest cas, recórrer a models marattescos està ben justificat: les pintures de Morei acompanyaven la del retaule, original del mestre italià.

⁴⁰ M. A. DE ORELLANA: *Biografía pictórica valentina*, València, 1967 (2ª ed; l'obra d'Orellana data de finals del segle XVIII, però restà inèdita fins al 1936).

J. A. CEÁN BERMÚDEZ: *Diccionario Histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España*, 6 vols., Madrid, 1965 (1800)

⁴¹ VV. AA: *Història de Muro*, vol. IV, Muro, 1991; VV. AA: *750 Anys d'església a Muro (1248-1998)*, Muro, 1998.

⁴² J. PENENT (ed): *La peinture de Langue d'Oc. Aspects de la peinture dans les sociétés de Langue d'Oc de 1700 à 1735*, Tolosa de Llenguadoc, 1984, 71

⁴³ VV. AA: *Can Salas Major*, Quaderns ARCA, Palma, 1993.

M. CARBONELL: "Dardanone Cavelli, Giuseppe", a *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, vol. 2, Palma, 1996, 88-91

⁴⁴ ARM, Protoc. M-1965; 1749, 22 maig: inventari de Marc Antoni Cotoner i Sureda, primer marquès d'Ariany (nebot dels Grans Mestres Rafel i Nicolau Cotoner i d'Olesa)

⁴⁵ M. F. SUREDA: "Una obra de Maratta en Palma: la Virgen del Gonfalón", *Mayurqa* 9 (1972), 155-156.
M. MENA: "La obra de Carlo Maratta en la década de 1650", *Antología di Belle Arti* 5-12 (1978-1979), 179-190.

D'una altra banda, alguns artistes mallorquins varen viatjar a la Península, sobretot a València. Si a la primera meitat del segle XVII s'hi traslladaren Miquel Bestard, Jeroni Xaverf i Gregori Bauçà, entre d'altres, més tard hi anaren Simó Roca (que hi tenia casa l'any 1694)⁴⁶ i Llorenç Vallespir (que hi va romandre entre 1715 i 1717).⁴⁷ El cas de Pere-Onofre Cotto Ferrer, que s'instal·là a Madrid a l'inici del segle XVIII, és excepcional.⁴⁸ També hem de qualificar d'insòlit el cas del pintor Antoni Morei Antelm, que l'any 1670 redactava testament perquè pensava viatjar a Amsterdam.⁴⁹ No sabem, però, si l'anada tenia alguna relació amb la professió artística de l'interessat o si estava justificada per altres motius.

El viatge a Roma

Així les coses, a les acaballes del segle XVII sorgí una generació de pintors mallorquins -no tots ni amb la mateixa intensitat, com és natural- que decidí completar el seu aprenentatge a Itàlia. Deixant de banda que la casuística del grup és molt variada, es tracta d'un fenomen transcendent, perquè incorporava els mallorquins a una tradició llargament compulsada arreu d'Europa i els posava en contacte amb una atmosfera artística en contínua transformació. La capital italiana gaudia d'un enorme prestigi i era un centre artístic d'avantguarda, encara que una historiografia ja superada ha intentat desviar l'atenció de la producció artística romana, a favor de la pintura francesa i veneciana. És suficient recordar que l'any 1700 els dos pintors europeus més famosos eren Carlo Maratti, instal·lat a Roma, i el napolità Luca Giordano.⁵⁰

Un viatger precursor fou l'enigmàtic Martí Rull (el llinatge delata un origen pollencí), de qui només se sap que l'any 1680, de Roma estant, signava un memorial dirigit a Carles II per demanar la fundació d'una Acadèmia de Belles Arts, juntament amb altres nou artistes espanyols.⁵¹ Després fou seguit per diversos col·legues illencs: el cèlebre Guillem Mesquida Munar (1675-1747), Joan Muntaner -casat a Roma amb la italiana Maria Josepa Upé i origen d'una dinastia artística que es prolongarà fins a Bartomeu Maura-, Miquel Banús Alou (1683-1753), Gabriel Femenia Maura (1685-1752), Melcior Borràs (ca. 1704-1750), Llorenç Vallespir Roca⁵² -que, com ja s'ha dit, també residí a València-, un misteriós Honorat Misserol⁵³ i el nostre Miquel Pont.⁵⁴ No cal dir que el viatge actuà com un

⁴⁶ ARM, Protoc. 6694; 1694, 8 abril.

⁴⁷ J. ROSSELLÓ: "El pintor Lorenzo Vallespir: su administración económica", *Estudis Balearics*, 8 (1983), 119-137.

⁴⁸ M. CARBONELL: "Cotto, els", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, vol. 2, Palma, 1996, 76-78 (amb la bibliografia posada al dia).

J. L. BARRIO: "Nuevas noticias sobre la estancia en Madrid del pintor mallorquín Pedro Onofre Cotto", *BSAL*, 53 (1997), 417-424

⁴⁹ ARM, Protoc. T-1005, f. 116; 1670, 26 juliol.

⁵⁰ Sobre aquest tema vegeu, entre d'altres, el pioner article d'E. K. WATERHOUSE: "Painting in Rome in the Eighteenth Century", *Museum Studies* (The Art Institute of Chicago), 6 (1971), 4-21

⁵¹ VIÑAZA, conde de la: *Adiciones al Diccionario histórico ... de J.A. Ceán Bermúdez*, tom III, Madrid, 1894, 332.

L. PÉREZ BUENO: "De la creación de una Academia de Arte en Roma. Año 1680", *Archivo Español de Arte*, 1947, 148.

⁵² ARM, Protoc. 4338, f. 153; 1712, 28 octubre; Llorenç Vallespir, menor de 25 anys, fill del fuster Mateu Vallespir, nomena procuradora sa mare Margalida Roca perquè pensa viatjar a Roma.

⁵³ El nom de Misserol apareix en un *Resumen de las declaraciones que han hecho todos los españoles que se hallan en Roma en este presente año de 1750*, que recollí Jerónimo Lasalde per ordre del cardenal Portocarrero (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, Santa Sede, Oficios de la Embajada, leg. 313). Dec la informació a la generositat de Rafael Cornudella. La referència al mallorquí apareix en la p. 282: "Honorato Misserol, casado, natural de la ciudad de Mallorca, de edad de 50 años, y de residencia en Roma

revulsiu en el panorama pictòric local, tot i que se n'ha perdut la memòria històrica, llevat dels casos de Femenia i Mesquida. Com és lògic, aprofitaren el viatge de forma desigual, des de la transformació de Mesquida en un pintor pràcticament italià fins a una deficitària assimilació de les novetats per part de Banús -sens dubte, condicionada per una incompetència congènita-. De Joan Muntaner no es coneix cap obra -potser es dedicava a la dauradura-, però la seva cultura figurativa degué exercir alguna influència sobre els fills, en especial el pintor Joan Muntaner Upé (+1774), el primer mallorquí que assolí la condició d'acadèmic de San Fernando. Quant a Melcior Borràs, que només va residir dos mesos a Roma, se sap que era deixeble de Pont;⁵⁵ ja que només s'ha localitzat una obra seva, el retrat del rector Pere-Joan Castanyer, ens manquen arguments per avaluar-ne correctament les aptituds.⁵⁶ El pintor Femenia va saber traduir models italians a un llenguatge decoratiu que connectà amb el gust de la societat mallorquina de mitjan segle XVIII. Tot i que és un pintor valorat per sobre dels seus mèrits reals, té la virtut d'haver difós un tipus de paisatge -a mig camí entre la tradició pastoral i el costumisme local- que es prolongà sense solució de continuïtat fins a l'inici del segle XIX.

Anys més tard, ja a la segona meitat del segle XVIII, els mallorquins que desitjaven completar la seva formació artística optaren per viatjar a la Península, sobretot per cursar estudis a l'Academia de San Fernando de Madrid. Des de l'any 1761, quan s'hi matriculà Cristòfol Vilella, fins a finals del segle XVIII apareixen inscrits a l'Academia madrilenya una dotzena de mallorquins, el més conegut dels quals és Bartomeu Sureda, sense comptar els que no estàn documentats perquè manquen alguns registres de matrícula;⁵⁷ per exemple, també hi havien mantingut contactes Josep Cantallops -acadèmic des del 1766, molt vinculat a Mengs i també viatger a Roma⁵⁸- o la majoria d'artistes de la família Muntaner.⁵⁹

Miquel Pont i l'Accademia di San Luca

La historiografia mallorquina ha ignorat l'estada romana de Miquel Pont. Sols n'estava assabentat l'il·lustrat Bonaventura Serra, però, en restar inèdita gairebé tota la seva producció, la notícia no fou recollida per autors posteriors: *Ni menos omitiré hacer memoria de otro pintor mallorquín que ganó el premio de la pintura en Roma, siendo aún muy mozo. Éste es Miguel Pont, como consta de un impreso que se publicó en Roma y tengo en mi poder, en que haciéndose memoria de los premiados por la pintura en el año MDCCV se dice lo siguiente: Primo premio dela segunda classe della pittura, Michele Pont, spagnolo. En orden a lo cual se ha de advertir que los premios se dividen en Roma en tres clases, y el*

30, vino a perfeccionarse en el Arte de pintar y contraxo matrimonio con Madalena Roti romana de que tiene dos hijos, y se mantiene con el oficio de pintor".

⁵⁴ Per a una succinta informació sobre alguns d'aquests artistes (Muntaner, Banús, Femenia, Mesquida), vegeu les veus corresponents a la *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears* (4 vols, Palma, 1996), que presenten la bibliografia actualitzada.

⁵⁵ G. LLOMPART: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII", 320

⁵⁶ J. CAPÓ: *La vila de Santa Maria del Camí*, vol. 2, Palma, 1985; VV. AA: *La parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*, Santa Maria del Camí, 1998, 43

⁵⁷ E. PARDO CANALÍS: *Los registros de matrícula de la Academia de San Fernando de 1752 a 1815*, Madrid, 1967.

⁵⁸ C. BÉDAT: *La Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1744-1808)*, Madrid, 1989, 352; F. QUÍLEZ: "Josep Cantallops i Salvador Mayol: dos exemples d'intercanvis artístics entre Catalunya i l'illa de Mallorca", a *Renaixement i Barroc. Col·leccionisme i mecensatge al Museu Nacional d'Art de Catalunya*, catàleg exposició, Palma, 1998, 27-43.

⁵⁹ J. JUAN: *Grabadores mallorquines*, Palma, 1977.

*primer premio de la segunda clase supone muchísimo y no se suele dar sino a los más célebres.*⁶⁰

En realitat, el mallorquí guanyà tres premis de dibuix a Roma, com demostren quatre dibuixos seus que s'han conservat a l'Archivio Storico de l'Accademia Nazionale di San Luca de Roma (A 170, A 181, A 189, A 190), publicats fa uns anys a Itàlia.⁶¹ Es tracta de simples exercicis acadèmics, però per a la història de l'art mallorquí tenen un gran interès per dos motius: primer, perquè -deixant de banda migrades excepcions- no es coneixen dibuixos d'artistes mallorquins d'època moderna (no es conserven o no s'han publicat); segon, perquè demostren que Pont era un dibuixant molt correcte, que es podia homologar amb la rastellera de meritoris que pul-lulaven pels tallers romans. A més, ja que tres dels estudis estàn datats, es pot assegurar que el pintor residí a Roma entre 1704 i 1706, com a mínim, ja que sols podien optar als premis els alumnes de la institució acadèmica. No sabem si hi coincidí amb altres artistes illencs, però no és impossible.

El moment que escollí el llorenç per fer el viatge era especialment favorable, ja que des del 1702 els concursos de l'Acadèmia romana s'havien reorganitzat per iniciativa del papa Climent XI, raó per la qual eren anomenats *Concorsi Clementini*. La presentació pública tenia lloc al saló del Palazzo Senatorio al Campidoglio i assolía una gran solemnitat; hi eren presents prínceps i cardenals i anava acompanyada d'un concert, executat per músics famosos, com Arcangelo Corelli. La participació estava reservada als alumnes de l'Acadèmia, que d'aquesta manera es donaven a conèixer al públic romà i, cas de guanyar un premi, adquirien prestigi. És lògic que s'adaptessin als principis acadèmics i al gust romà de l'època, de manera que la majoria de les proves s'"inspiraven" en obres dels professors. En aquest sentit, cal recordar que el secretari general de l'Acadèmia era Giuseppe Ghezzi, millor organitzador que pintor, però en definitiva un artista que seguia d'aprop la poètica de Maratti, ja convertida en fórmula convencional. A més, Maratti era príncep vitalici de la institució romana i no renuncià a formar part del jurat dels concursos anuals, per bé que havia demanat la jubilació al papa amb motiu de la seva edat propecta. A més del "príncep" -encara que per ascendència artística i celebritat més li escau el títol de monarca absolut-, el tribunal que valorà les proves de Pont, les tres vegades que es presentà al concurs, estava format per Giovanni Maria Morandi -famós com a retratista-, Luigi Garzi, Giuseppe Chiari i Benedetto Luti, als quals cal afegir Francesco Monnaville, que només hi fou present l'any 1704. En general, eren seguidors de Maratti -sobretot, Garzi- i practicaven un barroc tardà saturat de classicisme.⁶² Potser, el més original, competent i famós, era el florentí Luti, que intentà la transformació del cànon marattesc en un rococó elemental, però també elegant i mòrbid.

⁶⁰ B. SERRA: *Glorias de Mallorca*, vol. II (1751), Ms. Biblioteca Can Pueyo. Dec la consulta a la generositat de D. Joan Roten, marquès de Campofranco, i a l'intermediari i amic Antoni Puente.

⁶¹ A. CIPRIANI-E. VALERIANI: *I disegni di figura nell'Archivio Storico dell'Accademia di San Luca*, 3 vols, Roma, 1988-89. En partíc, vol. II, 41, 55, 71 (reprod. 54, 63, 77). Un dels dibuixos (A 189) apareix també reproduït en el catàleg d'una exposició celebrada a Roma i a Pennsylvania. Vegeu, A. CIPRIANI (a cura de): *I premiati dell'Accademia 1682-1754*, Roma, 1989, 64-65. La fitxa corresponent fou redactada per O[livier] M[ichel], que per a les notícies biogràfiques utilitzà el diccionari del Comte de la Viñaza. Agraïxo a Giulia De Marchi, de l'arxiu de l'Accademia di San Luca, que em facilités les reproduccions fotogràfiques dels dibuixos de Pont.

⁶² Vegeu, entre d'altres, E. K. WATERHOUSE: *Baroque Painting in Rome*, Oxford, 1976 (1937). R. WITTKOWER: *Arte y arquitectura en Italia 1600-1750*, Madrid, 1981 (1958); F. den Broeder (ed): *The Academy of Europe. Rome in the Eighteenth Century*, The William Benton Museum of Art, Storrs (Connecticut), 1973. C. GOLDSTEIN: "Art History without names: a case study of the Roman Academy", *The Art Quarterly* 1/2 (1978), 1-16; S. Rudolph: *La pittura del 700 a Roma*, Milà, 1983. G. SESTIERI: *Repertorio della pittura romana della fine del Seicento e del Settecento*, 3 vols, Torí, 1994.

Havia mantingut contactes amb Mesquida, que imità el seu estil en les composicions mitològiques.⁶³

El dibuix de Pont més antic (A 170) data de l'any 1704 i fou guardonat amb el primer premi en la categoria de "pittura, terza classe" (fig. 1). Seguint una jerarquia tradicional establerta en les acadèmies, les dues primeres categories es reservaven a dibuixos d'història (aquell any, el mite de la fundació de Roma), mentre que la tercera classe consistia en la còpia d'escultures clàssiques. El pulcre dibuix del mallorquí està executat a sanguina, és de dimensions notables (53 x 77 cm) i reproduïx tres estàtues antigues (Hèrcules, Júpiter i Apol·lo), que llavors es conservaven al pati del romà palau Verospi. A la part inferior, es detalla el nom de l'autor: *Michele Pont Spagnolo*. En aquella ocasió compartí el premi amb el suís Bernardino Mercoli i superà a una dotzena d'il·lustres desconeguts italians, vuit dels quals no aconseguiren cap distinció.

Amb el segon dibuix (A 181), Pont assolí el primer premi de dibuix de segona classe, l'any 1705 (fig. 2). De format similar a l'anterior (55 x 77,5 cm), està resolt a sanguina i llapis de plom, i representa *Els inicis de la construcció de Roma*. Al peu apareix també el nom de l'artista, ara amb el detall afegit de l'origen illenc: *Michele Pont, spagnolo, maiorchino*. L'obra li valgué destacar-se sobre el romà Domenico Nelli i el genovès Giovanni Nicolò Pittaluga (un artista vinculat a la cort de Savoia). És un dibuix de composició serena i equilibrada, que compleix els requisits del concurs: representar l'origen de la fundació de Roma, amb la inclusió d'operaris en actituds diverses i, sobretot, algun detall de la construcció efectiva de la ciutat. L'aire del conjunt és maratès, però l'artista no s'oblida d'incorporar-hi cites clàssiques, com el vell amb la pala a la mà, que és la transcripció d'una estàtua antiga de divinitat fluvial.

El tercer dibuix (A 189) fou presentat al concurs de l'any 1706 i guanyà el segon premi de pintura de primera classe, *ex-aequo* amb el ja esmentat G. N. Pittaluga. La tècnica (sanguina i llapis de plom) i les mides (54 x 76,5 cm) s'ajusten als exercicis anteriors; també, la signatura de l'autor: *Michele Pont Spagnolo Maiorchino* (fig. 3). La composició figura un tema d'història antiga molt del gust dels acadèmics: *Les sabines s'interposen entre sabins i romans*. Els guanyadors d'aquell any foren el desconegut Antonio Clemente Leunenscholos, del qual no s'ha conservat la prova, i el milanès Cristoforo Giussani. L'obra de Pont no manté la qualitat del dibuix de l'any anterior: la composició és confusa i desequilibrada, el tema principal (les sabines i els nens) resta enfosquit per les escenes de batalla; a més, les masses de primer terme tenen massa protagonisme i esdevenen un xic fosques. S'endevina un retorn a principis formals de la tradició barroca, sense la subjecció a la disciplina clàssica -almenys, no la suficient- que l'artista havia assumit en anys anteriors. Això no obstant, cal ressenyar la força dramàtica del conjunt i el tractament esbossat de les figures.

Finalment, el quart dibuix és simplement un apunt, també de 1706, de format més reduït que la resta (28,6 x 42,6 cm), fet a llapis i sanguina sobre paper de color marró clar (fig. 4). A la base se'ns aclareix que és una "prova di Michele Pont", és a dir, l'exercici que els opositors havien de realitzar a la seu del concurs en un termini de dues hores per demostrar l'autografia del dibuix que havien presentat el mateix any i que havien pogut

63 M. CARBONELL: "Guillem Mesquida i Munar (1675-1747): biografia d'un pintor mallorquí a l'Europa del primer Setcens", *Bulletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, I, I (1993), 145-169.
M. CARBONELL (a cura de): *Guillem Mesquida, 1675-1747*, catàleg exposició, Palma, 1999

executar al llarg d'uns mesos. Les proves dels altres concursants del 1706 no s'han conservat i no es poden comparar amb la del mallorquí. El dibuix, que representa el *Rapte de Prosèrpina*, s'ajusta als principis que inspiraven l'exercici de les *Sabines*.

El retorn a Mallorca

Del viatge del pintor no en sabem res més i hem de suposar que tornà aviat a l'illa, tot i que a finals del 1708 no figura a la llista del consell general del col·legi de pintors i escultors.⁶⁴ En canvi, l'any 1717 ja era sobreposat del gremi, juntament amb Andreu Carbonell "major".⁶⁵ Sigui com sigui, el pintor s'instal·là a Palma. En els últims anys de la seva vida residia i tenia taller obert "davant el forn prop de Sant Antoni de Pàdua", (això és la desapareguda església de "Sant Antoniet de sa Porta"), com testimonien dos dels seus deixebles, Esteve Sanxo i Melcior Borràs.⁶⁶ El primer, més conegut per "Bracet" per faltari-li el braç dret, és ben conegut per la historiografia mallorquina. Segons Bonaventura Serra pertanyia a una família famosa per l'edat avançada que assolien els seus membres (el mateix Esteve morí als 85 anys). Fou mestre del seu fill Salvador Sanxo, de Josep Cantallops (el futur acadèmic de San Fernando) i de Guillem Torres (que es casà amb una néta del preceptor). Com hem dit, l'altre educant, Melcior Borràs, és menys conegut. Els dos deixebles tenien bona opinió del mestre i asseguraven que ell i Gabriel Femenia *se contenen entre los més cèlebres*. En canvi, no tenien empatx per dir que el col·lega Josep Martorell era un pintor mediocre, senyal que mai no intentaren l'autocrítica.

Poques notícies biogràfiques puc afegir del pintor llorencí. En una data indeterminada es casà amb Anna Sampol Ferrer, filla d'un cirurgià de Palma.⁶⁷ Del matrimoni nasqueren almanco quatre fills: Miquel, que fou cirurgià com l'avi matern i s'intal·là a Algaida; Anna, que figura com a donzella l'any 1752, però que devia estar casada dos anys més tard; Joana i Margalida, que ja havien rebut el dot quan el seu pare redactà testament. Tots quatre foren hereus a parts iguals, encara que la repartició no degué afectar el fideïcomís de l'avi patern. La filla Anna havia de rebre un llegat suplementari de 200 lliures, a més de diverses peces de roba, però fou anul·lat en un codicil que el pare afegí al testament l'any 1754. Com ja s'ha dit, el pintor finà el 26 de gener de 1755, devers les set de la tarda, i fou enterrat a l'església de Sant Miquel.⁶⁸

El fill primogènit del pintor es casà dos cops: primer, amb Joana Anna Mestre Ferrà (que va morir l'any 1750), filla també d'un cirurgià de Palma; després, amb Margalida Servera. Del primer matrimoni varen néixer Miquel i Anna Maria; del segon, Bernat. L'hereu fou Miquel Pont Mestre, cirurgià com el seu pare, que no va tenir descendència del seu matrimoni amb Magdalena Ferrà Serra, filla del propietari de Son Gelabert de Palma. D'aquesta manera, els béns familiars passaren a Bernat Pont Servera.⁶⁹ Després de practicar

64 ARM, Audiència, Presidals Decrets, 1708-1709. La reunió tingué lloc al convent del Socors, amb assistència de tots els artistes agremiats -sumen 24, encara que podria faltar-ne algun-, per discutir l'ajuda que s'havia de concedir a l'arxiduc Carles amb motiu de la guerra de Successió.

65 ARM, Protoc. T-344, Actes 1690-1714.

66 G. LLOMPART: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII",

67 ARM, Protoc. G-696; 1731, 7 desembre: Obres pies d'Anna Sampol. Elegí marmessors el pare, el marit i el carmelità P. Alcover. Demanava ser enterrada al vas de la Puríssima del convent del Carme de Palma i deixà un llegat per celebrar cent misses al mateix convent. La dona del pintor va morir el dia 11 de desembre del mateix any.

68 ADM, Sagramentals, Sant Miquel, I/75, D/8, Defuncions 1740-58, f. 230.

69 ARM, Protoc. P-1237; 1750, 5 abril: testament de Joana Anna Mestre Ferrà; ARM, Protoc. 6938; 1773, 3 abril: penúltim testament de Bernat Pont, practicant de cirurgià; nomenava hereva la cunyada Magdalena

la cirurgia, Bernat es convertí en soldat. Va morir el 17 de juliol de 1783 a l'hospital de Sant Ambrós de L'Havana, servint de sergent segon de la tercera companyia del primer batalló del regiment de Flandes, i fou enterrat a l'església del Sant Esperit de la mateixa ciutat. Havia redactat l'últim testament a Palma, abans d'embarcar-se.⁷⁰ La cunyada Magdalena heretà els seus béns, llevat de Son Pont, que només podia usufructuar. A la seva mort, la possessió havia de passar al parent més pròxim que conservés el llinatge Pont de Montseriu. Així acabà la descendència del pintor i canvià de mans la propietat llorençina.

L'obra pictòrica de Pont

La producció coneguda de Miquel Pont és escassa i, a més, se n'ha perdut una part substancial. El primer catàleg el publicà Antoni Furió, encara que les notícies les va obtenir de l'escultor Francesc Tomàs, acadèmic de Sant Carles de València i corresponsal de Ceán Bermúdez, sense comptar les que recollí de Jeroni de Berard. Alguna cosa més hi ha afegit Jeroni Juan, deixant de banda que defensava la formació amb Mesquida i una col·laboració amb Dardanone.⁷¹ Val a dir que gairebé totes les obres de Pont estan sense documentar i, per tant, ens movem en el relliscós terreny de les atribucions. És el cas, per exemple, d'un *Sant Cristòfol* dipositat per l'Ajuntament de Palma en el Museu de Mallorca. Segons Furió, prové d'una capelleta adossada a la font del Sepulcre. La pintura necessita una restauració, encara que el mal estat de conservació no pot amagar les limitacions de l'artista. L'estat actual la converteix en una obra de gust tenebrista, perquè els colors, molt enfosquits, han perdut la brillantor original. Cal destacar-ne la correcció del dibuix, a més de la figura del Nen Jesús, que reproduceix un tipus característic de Maratti, també utilitzat per Guillem Mesquida.

Una segona obra esmentada per Ceán no s'ha localitzat. Es tracta d'un *Miracle de sant Nicolau*, quan rescatà al vol un esclau cristià agafant-lo pels cabells, que es trobava en un mur del presbiteri de la capella de l'Almudaina. Tampoc s'han preservat de la destrucció les pintures de la capella del Sant Crist de la parroquial de Montuïri, ja molt gastades quan Berard les hi veié. A la primera meitat del segle XIX encara es conservaven, però ja no en la mateixa capella, com es desprèn de les paraules de Furió: *Son también de su mano unas telas que poco ha había en la capilla de Cristo crucificado de la iglesia parroquial de Montuiri, ya muy gastadas.*⁷²

En canvi, han subsistit les quatre grans teles amb escenes de la Passió que pintà per a l'antiga capella del Sant Crist de la parroquial de Manacor, repartides entre les actuals capelles del Sant Crist i de l'Assumpció.⁷³ La decoració de la capella original data dels segles XVII i XVIII. El retaule fou fabricat entre 1643 i 1645, aproximadament, per

Ferrà, casada amb el seu germanastre Miquel, ja difunt; ARM, Protoc. S-753; 1776, 2 setembre: Bernat Pont lloga durant quatre anys la seva possessió Son Pont de Montseriu a Guillem Febrer de Manacor -abans arrendada a la vídua i al fill de Bartomeu Riera "Rost" de Manacor; *ibidem*, f. 159; 1777, 15 març: Bernat Pont de Montseriu nomena procuradors la cunyada Magdalena Ferrà i el germà d'aquesta, Bartomeu Ferrà de Son Gelabert.

⁷⁰ ARM, Protoc. S-761, f. 83; 1777, 15 març.

⁷¹ J. JUAN: "La pintura mallorquina", a J. Mascaró Pasarius (ed): *Historia de Mallorca*, vol. V, Palma, 1972, 239.

⁷² G. DE BERARD: *Viaje a las Villas de Mallorca. 1789*, 1983, 203.

A. FURIÓ: *Diccionario Histórico* ..., 1946, 226.

⁷³ A. TRUYOLS PONT: *Monografía histórica del Sant Crist de Manacor*, Palma, 1984 (1914).
J. CABRER LLITERAS: *Visita a la Reial Parròquia de Nostra Senyora dels Dolors de Manacor*, Manacor, 1984.

l'escultor Joan Antoni Oms (1600-1667) i el seu cunyat, el pintor Guillem Colom. Les pintures que decoraven els murs daten del segle XVIII. Deixant-ne de banda cinc, d'autor anònim i ara disseminades pel temple, són obres documentades de Miquel Pont, Esteve Sanxo (vuit escenes de la Passió destinades a la cúpula, a vegades atribuïdes per error al llorençí, que ara es conserven repartides entre les sagristies i l'actual capella del Sant Crist) i Joan Muntaner Cladera (*Bes de Judes* i *Acomiat de Crist a la Verge*, també a la capella nova del Sant Crist).

Les pintures de Pont representen el *Sant Sopar*, el *Lavatori de péus*, l'*Oració a l'hort* i la *Coronació d'espines*. S'enllestiren devers l'any 1721 -quan el pintor cobrava 60 lliures- i ja apareixen inventariades l'any 1725. Tanmateix, l'encàrrec deu ser força anterior, perquè l'any 1716 l'escultor Rafael Torres Palerm percebia poc més de 75 lliures per les vases. Per desgràcia, l'estat de conservació és lamentable; la brutícia ha ennegrit els quadres quasi per complet i algunes zones apareixen esquinqades. Al marge de les adversitats, encara es pot subscriure la crítica de Berard, a dos-cents anys de distància: *son de mucha valentía en dibujo, claro obscuro, aunque de gusto desigual, pero lo bueno es de mucho mérito*.⁷⁴ En efecte, es tracta de composicions ben ordenades, arranjades amb poques figures, i exemptes de detalls accessoris (els fons, per exemple, tendeixen a ser neutres). Les figures estàn dibuixades amb destresa i assoleixen una notable plasticitat gràcies al contorn molt marcat i a una il·luminació hàbil i efectista. Convé de remarcar, també, la força d'alguns escorços i els rostres expressius dels protagonistes. En definitiva, són pintures destacades en el panorama mallorquí del primer Setcents i, entre les documentades, les més reeixides de Pont, juntament amb les de l'església de Sant Llorenç des Cardassar. Els préstecs a la pintura romana són evidents. Per exemple, el Crist de l'*Oració a l'Hort* (fig. 5) deriva directament de la figura del mateix tema pintada al fresc per Maratti a la capella del Crucifix de S. Isidoro Agricola de Roma.⁷⁵ Trobem la mateixa figura en una tela titulada l'*Agonia de Crist a Getsemani* (Stamford, Burghley House), on a més apareix un àngel pràcticament idèntic al que sosté a Crist en la pintura de Pont; l'obra s'atribuïa a Maratti, però recentment ha estat assignada a Andrea Procaccini, un dels seus deixebles predilectes.⁷⁶ Si el mallorquí no havia vist la pintura, almanco devia conèixer el gravat de R. van Audenaerd que reproduïx l'original.⁷⁷ S'han conservat interpretacions més tardanes d'aquesta composició, de Sebastiano Conca i d'Alessandro Trono, per exemple.⁷⁸ Això no obstant, les fonts d'inspiració de Pont són complexes. El *Sant Sopar* de Manacor, posem per cas, no amaga una reflexió sobre l'obra del mateix tema que fra Joaquim Juncosa va pintar per a la cartoixa de Valldemossa.

D'aquesta època primerenca daten les pintures del retaule major de Sant Felip Neri de Palma, obrat i daurat per Andreu Carbonell "major".⁷⁹ La documentació també cita altres dos artistes, el polifacètic Joan Aragón i el pintor Bartomeu Morei. El primer s'encarregà de l'encarnació i l'estofadura de les figures, mentre que la intervenció del segon es limità a la

⁷⁴ G. DE BERARD: *Viaje a las Villas de Mallorca. 1789*, 1983, 139.

⁷⁵ A. MEZZETTI: "Contributi a Carlo Maratti", *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, 1955, 253-354

⁷⁶ S. RUDOLPH: *Niccolò Maria Pallavicini. L'ascesa al Tempio della Virtù attraverso il Meccenatismo*, Roma, 1995, 113.

⁷⁷ F. H. DOWLEY: "A Few Drawings by Carlo Maratti", *Master Drawings*, IV (1966), 422-434

⁷⁸ *Sebastiano Conca (1680-1764)*, cat. exposic., Gaeta, 1981, 226

⁷⁹ J. CAPÓ: *El P. Francisco Molina. Restaurador de la Congregación del Oratorio de San Felipe Neri en Mallorca*, Palma, 1962.

J. CAPÓ: "Una pintura de Jaime Blanquer. El retaule major de Sant Felip Neri de Palma", *BSAL*, 34 (1974), 345-349.

pintura de tres escenes que embel·lien el sagrari -substituint a principi del segle XX per l'expositor actual-. Com és sabut, l'església de l'Oratori datava de finals del segle XVII, encara que la fundació de la Congregació es retardà fins al 1712. El retaule major fou encarregat un any després i es beneí l'any 1716. Amb motiu de l'exclaustració de 1835 i, sobretot, dels esdeveniments revolucionaris de 1854 la casa fou enderrocada per augmentar la capacitat de l'actual plaça Major. Els objectes litúrgics foren retirats i guardats en cases particulars. Uns anys més tard, a inicis de 1859, la comunitat s'instal·là en l'espoliat convent de trinitaris i procedí a muntar de nou el retaule major. Els documents aclareixen que són de Pont les dues figures de sants acompanyats d'àngels dels cossos laterals del moble. Representen sant Carles Borromeu i sant Francesc de Sales. Típics del llorençí són les proporcions allargades, les deformacions anatòmiques - per exemple, els malucs molt dilatats -, el drapejat rígid i acartronat, el tipus d'angelet - galtes i ventre inflats, nas diminut, serrell en punta, etc. -, la paleta lacònica i esquemàtica - sempre subordinada als valors lineals -. Els dos sants de la predel·la, Mateu i Francesc - que al·ludeixen a Mateu i Francesc Mir, dos canonges protectors de l'Oratori -, i el sant Pere del coronament es poden assignar a Pont, com demostra l'aspecte marattès d'un dels àngels, per bé que l'execució sigui més matussera que la de les pintures de format més gran, potser per la intervenció d'algún ajudant. D'altra banda, com ja observà Josep Capó, també respon al mateix estil la *Immaculada* que ocupava el lloc central del segon cos del retaule, ara conservada a la sagristia. La composició i alguns detalls són deutors de Maratti. N'hem de destacar la força del dibuix, la correcció del clarobscur i l'aspecte dinàmic -que el pintor resol amb el tradicional recurs del mantell que vola-.

Els mateixos elements apareixen en una *Família de la Verge* de l'església parroquial de Sa Pobla. Actualment es conserva a la capella de la Mare de Déu de Lluc, després d'haver estat exposada a l'efímer Museu municipal.⁸⁰ L'obra fou publicada per Jeroni Juan: contorn molt marcat, proporcions allargades de les figures, postures que reinterpreten el *contrapposto* clàssic, drapejat rígid i quasi acartronat, vol del mantell de la Verge nena, clarobscur potent per definir les formes i augmentar-ne la plasticitat, paleta lacònica, fons esquemàtic i quasi neutre, etc. Una altra atribució de Jeroni Juan, després mantinguda per altres autors, no resulta convincent. Es tracta de set teles que representen els Sagraments, de propietat particular, que l'autor esmentat qualificava de "colecció importantíssima". Certament, les pintures tenen gran interès, sobretot per la infreqüent iconografia. Tanmateix, es tracta d'una fidel reproducció dels gravats de la primera sèrie que sobre el mateix tema realitzà Poussin, l'any 1636 (cent anys abans!); l'única diferència és que les composicions apareixen invertides, fenomen habitual quan es copien gravats.⁸¹ En aquest cas, la poètica del pintor queda diluïda per la necessitat d'adaptar-se a l'original. Fins a disposar-ne de més informació s'han d'eliminar del catàleg de Pont i han de restar en l'anonimat. En canvi, es pot integrar sense problemes en el catàleg del llorençí un *Penediment de Sant Pere*, que es guarda a la rectoria de la Colònia de Sant Pere. L'estat de conservació de la pintura és d'extrema precarietat, però encara es pot endevinar la rotunditat del dibuix i l'expressivitat del rostre del protagonista. L'oli procedeix de la capella de Son Sureda d'Artà, els quals propietaris la cediren a l'oratori de la Colònia a finals del segle passat.⁸²

⁸⁰ Agraeixo la informació al rector de la parròquia.

⁸¹ F. FORTEZA STEEGMAN: "Una serie iconográfica de los Sacramentos en Mallorca", *Traza y Baza*, 2 (1973).

⁸² Vull agrair les facilitats per localitzar i fotografiar l'obra que em concedí mossèn Francesc Munar, rector de la Colònia de Sant Pere.

Les últimes notícies de caràcter professional sobre l'artista ens remetent a les pintures de l'església de Sant Llorenç des Cardassar. Està documentat que el 10 d'agost de 1754 el pintor cobrava quatre lliures i escaig a compte del que se li devia *per el quadro nou del altar major de Sant Llorens*.⁸³ L'obra va desaparèixer sense deixar rastre arran de les reformes efectuades a l'església durant el segle passat; l'actual retaule major fou beneït l'any 1889. Sabem, gràcies a J. de Berard, que el retaule setcentista estava pintat a l'oli i que contenia les imatges de la Mare de Déu, sant Llorenç i sant Miquel, a més d'un coronament amb la figura del beat Ramon Llull. Per fortuna, s'han conservat dues grans teles que decoraven els murs de l'antiga capella del Roser. Molt lloades per Berard, representen l'*Adoració dels Reis* i la *Presentació de Jesús al Temple* (i no la Circumcisó, com se sol repetir de Berard ençà). Són composicions ben ordenades, construïdes amb poques figures -que destaquen sobre un fons arquitectònic senzill-, i no exemptes de monumentalitat. Per la resta, presenten els trets estilístics peculiars de Pont i traeixen una immutable (i gairebé excessiva, s'ha d'afegir) fascinació per l'obra de Maratti. L'*Adoració dels Reis* (fig. 6) n'és una prova fefaent, ja que copia quasi literalment un aiguafort de l'italià, que també "inspirà" a altres pintors (Chiari, Conca, etc), en general menys mimètics. El mallorquí capgira la composició original, la qual cosa ens indica que utilitzà alguna de les estampes que també l'inverteixen.⁸⁴ En l'altra tela de l'església de Sant Llorenç (fig. 7) la lliçó marattesca es manifesta en les tipologies físiques, en les parelles de figures en segon terme, en la rotunditat de les formes i la defallida expressivitat. Aquestes constants estilístiques, a més de l'habitual rigidesa de les teles i el cànon allargassat, les descobrim en una tela molt malmesa que es conserva a la rectoria del mateix poble. Procedeix de l'antiga capella de sant Jacint i representa el sant dominic amb els atributs habituals, una custòdia a la mà dreta i una imatge de la Verge a l'altre braç. Les fonts antigues no en parlen, però es pot atribuir sense recança al pintor llorençí.

Hem de confiar que en el futur es pugui completar la silueta biogràfica i professional de Miquel Pont, a mesura que es multipliquin els estudis sobre pintura mallorquina barroca. Això suposa intensificar la recerca documental. Però també caldrà examinar altres pistes. Per exemple, resseguir els cicles pictòrics dedicats a la Passió de Crist, una iconografia en la què el llorençí va destacar, cosa que els clients degueren prendre en consideració. No cal dir que la coincidència temàtica facilita la comparació estilística. Desaparegut el conjunt de Montuïri, només ens resta el de Manacor; poca cosa, però suficient per gosar formular una nova atribució al llorençí, això és, part de la decoració de la capella del Sant Crist de l'església de Sant Jaume de Palma. Les pintures estàn tan enfosquides que gairebé no es poden distingir, però s'endevina la mà de Pont (o almanco d'un seguidor molt fidel) en les quatre teles més grans dels murs laterals, en particular en les dues escenes de format rectangular, a la franja central, que figuren l'*Oració a Getsemaní* i l'*Acomiat de Crist a la Verge*. Les dues pintures del registre superior són pràcticament invisibles, mentre que les del nivell inferior pertanyen a un altre artista; les teles del retaule també s'acosten a la poètica del nostre pintor. Tanmateix, l'estat de conservació imposa la cautela. Caldrà esperar que futures investigacions permetin endreçar aquestes conjectures i millorar el coneixement d'un dels principals protagonistes de la pintura mallorquina de la primera meitat del segle XVIII.

⁸³ J. SEGURA: *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, 43

⁸⁴ J. KUHNMÜNCH: "Carlo Maratta graveur, essai de catalogue critique", 61; *The Bartsch Illustrated*, vol. 47, 28-30.

Il·lustracions

- fig. 1: M. Pont, *Escultures del palau Verospi de Roma (Hèrcules, Jupiter i Apol·lo)*, dibuix a sanguina (A 170). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).
- fig. 2: M. Pont, *Els inicis de la construcció de Roma*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 181). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).
- fig. 3: M. Pont, *Les sabines s'interposen entre sabins i romans*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 189). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).
- fig. 4: M. Pont, *Rapte de Prosèrpina*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 190). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).
- fig. 5: M. Pont, *Oració a l'Hort*, oli sobre tela. Manacor, església parroquial de la Mare de Déu dels Dolors (foto Joan Torres, GEPEB).
- fig. 6: M. Pont: *Adoració dels Reis*, oli sobre tela. Sant Llorenç des Cardessar, església parroquial de Sant Llorenç (foto Joan Torres, GEPEB).
- fig. 7: M. Pont: *Presentació de Jesús al Temple*, oli sobre tela. Sant Llorenç des Cardessar, església parroquial de Sant Llorenç (foto Joan Torres, GEPEB).

RESUM

Miquel Pont (1678-1755) és un pintor desconegut malgrat la seva estada a Roma on va guanyar tres premis de l'*Accademia di San Luca*. L'article és la primera aproximació crítica a la biografia i al catàleg de l'artista. A més conté referències als artistes mallorquins dels segles XVII i XVIII que realitzaren un viatge d'estudis a Roma.

ABSTRACT

Miquel Pont (1678-1755) is a unknown painter in spite of his stay in Rome, where he won three prizes of the *Accademia di San Luca*. This paper offers the first critical approach to the artist biography and *oeuvre*. Moreover, there are some references concerning the Majorcan artists in XVII-XVIII centuries travelling to Rome for a studies journey.

DIEZ CALAS EN EL TEATRO MALLORQUÍN SETECENTISTA

DOMINGO GARCÍAS ESTELRICH

1. La indiferencia con que la crítica ha recibido el teatro setecentista en castellano contrasta con el hecho de que hasta entonces nunca se había polemizado tanto sobre aquel espectáculo ni había sido tan viva la preocupación por su trascendencia artística y social. El planteamiento polémico de la cultura dieciochesca a menudo ha reducido su actividad literaria a una mera literatura de transición, lo que en la práctica ha dificultado valorar los textos en sí mismos, examinados como imitaciones francesas o meras creaciones decadentes del barroco, sujetos siempre a las envidiosas comparaciones con las creaciones áureas, a los presupuestos románticos y a las controversias ideológicas.

Consecuencias del olvido y de la escasa consideración que los estudiosos de la literatura han dedicado tanto a las comedias escritas en castellano como a la actividad teatral mallorquina del setecientos son la escasa bibliografía existente y la información fragmentada e incompleta que tenemos de aquellas manifestaciones. Si exiguas son las referencias, el silencio es absoluto por lo que concierne a las obras de creación, pues ninguna de las treinta y seis piezas censadas ha merecido hasta el presente la más mínima atención de la crítica.

Salvo las iniciales aportaciones de Eusebio Pascual de finales del siglo pasado aparecidas en el *Almanaque Balear* y en el *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*,¹ unidas al breve artículo de Álvaro Campaner de 1880 sobre *El teatro en Palma, en 1786, 1787 y 1788*,² extraído a su vez del *Dietari del Dr. Fiol*,³ los investigadores posteriores --

---

¹ Eusebio PASCUAL: "Datos para una crónica del antiguo corral de Palma: I. La antigua Casa de Comedias arrendada para cuartel (paréntesis teatral)", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, VII, 1899-1900, 400-401.

Eusebio PASCUAL: II. "El teatro en Palma en el siglo XVIII: Contratos", *BSAL*, VIII, 1899-1900, 11-14 y 27-29.

Eusebio PASCUAL: III. "Las decoraciones de la Casa de las Comedias a principios del siglo XIX", *BSAL*, VIII, 1899-1900, 416-417.

Eusebio PASCUAL: IV. "Veintisiete años de vacación teatral (1715-1742)", *BSAL*, VIII, 1899-1900, 446-448.

Eusebio PASCUAL: "El corral de Palma, lo que era, y su abono en el siglo XVIII", *Almanaque Balear*, 1885, 142-149.

Eusebio PASCUAL: "El teatro de Palma. Noticias nuevas sacadas de papeles viejos", *Almanaque Balear*, 1885, 41-50.

Eusebio PASCUAL: "Ayer y hoy", *Almanaque Balear*, 1886, 154-162.

² Álvaro CAMPANER: "El teatro en Palma, en 1786, 1787 y 1788", *Almanaque Balear*, 1880, 106-115.

³ Joaquim Fiol: *Dietari del Dr. Fiol: Memòries de Don Joaquim Fiol, de Mallorca, doctor en drets, que comprenen de l'any 1782 fins en 1788*, 2 volúmenes, Ed. Antoni PONS, La Ciutat de Mallorca, Publicacions de la Societat Arqueològica Luliana, 1933-1935.

Francisco Pons Vallés,⁴ Ángel Raimundo Fernández⁵ y Gaspar Sabater⁶ - no han hecho otra cosa que repetir, con mínimas innovaciones, lo ya apuntado por Pascual. Y si a ello añadimos los inestimables apuntes biográficos y bibliográficos recogidos en 1868 por Joaquín Marfa Bover en su *Biblioteca de escritores baleares*,⁷ completaremos la exigua bibliografía existente.

Por el contrario, el teatro en lengua catalana nos depara una situación muy diferente. Los trabajos sobre la obra literaria de Joan Ramis y los excelentes estudios acerca del teatro burlesco y hagiográfico muestran la estima dispensada a la producción escrita en catalán durante este periodo. Jordi Carbonell ha dedicado puntuales investigaciones a la literatura neoclásica menorquina.⁸ A Antoni Serrà Campins debemos cuatro magníficos estudios referidos al teatro burlesco mallorquín.⁹ Una tesis doctoral, por ahora inédita, y otros artículos recogen las certeras aportaciones de Ramon Díaz i Villalonga sobre el teatro hagiográfico.¹⁰

Después de sucesivas indagaciones en bibliotecas y archivos tenemos la impresión de que una parte considerable de las comedias escritas durante este periodo se ha perdido. Si el extravío de las obras de creación es importante, creemos que el menoscabo documental de la actividad teatral dieciochesca no es menor. Todo ello aconseja ser comedidos en los planteamientos y cautos en las conclusiones.

2. Al ser la Casa de las Comedias propiedad del Hospital General, a los regidores del mismo, que lo eran también del cabildo municipal, les competía la organización y el cuidado de la misma. En virtud de los estatutos del Hospital, el corral dependía administrativamente del Ayuntamiento, por lo que de hecho, en asuntos teatrales, existía una tutela compartida pues el cabildo debía refrendar todas las decisiones de los regidores del Hospital.

4 Francisco PONS VALLÉS: *La Casa de las Comedias (hoy Teatro Principal)*, Palma, Editorial Mallorquina, 1955.

5 Ángel Raimundo FERNÁNDEZ: "Aproximación al estudio del teatro en Mallorca", *Mayurqa*, IX, 1972, 5-80.

6 Gaspar SABATER: *De la Casa de las Comedias al Teatro Principal*, Palma, Consell Insular de Mallorca, 1982.

7 Joaquín María BOVER: *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, Imprenta de P.J. Gelabert, 1868, dos volúmenes.

8 JORDI CARBONELL: "L'obra literària de Joan Ramis i Ramis", separata de la *Revista de Menorca*, 1er trimestre de 1967. JORDI CARBONELL: "Notes sobre els principis de la lectura menorquina de 1804", *Estudis Romànics*, VIII, 1961.

JORDI CARBONELL: "La cultura a Menorca", *Serra d'Or*, IV, 1964.

JORDI CARBONELL: "Pròleg a Lucrècia de Joan Ramis i Ramis", *Antologia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1968.

9 Antoni SERRÀ CAMPINS: *Entremesos mallorquins del segle XVIII*, Barcelona, Edicions 62, 1971.

Antoni SERRÀ CAMPINS: *El teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*, Barcelona, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

Antoni SERRÀ CAMPINS: *Entremesos mallorquins*, edició crítica, Barcelona, Editorial Barcino, 1995.

Antoni SERRÀ CAMPINS: *Quatre entremesos mallorquins setcentistes*. Edició i estudi, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1970.

10 Ramon DÍAZ I VILLALONGA: *El teatre hagiogràfic a Mallorca (1702-1864)*, tesis doctoral inédita, Universitat de les Illes Balears, 1992.

Ramon DÍAZ I VILLALONGA: "El teatre hagiogràfic a Mallorca entorn del segle XVIII (1702-1864)" *Miscel·lània Joan Fuster*, VIII, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 199-229.

Sin embargo, en la organización teatral confluían —y no siempre pacíficamente— otras jurisdicciones que condicionaban la autonomía decisoria tanto del Hospital como del Ayuntamiento. Los virreyes, posteriormente denominados comandantes o capitanes generales y máximas autoridades gubernativas, tenían la potestad de autorizar o denegar las representaciones en el corral. Cuando esto último sucedía, el cabildo municipal no tenía otra opción que solicitar el amparo del Rey y su Consejo. Tampoco los obispos fueron ajenos a las prohibiciones. La moralidad pública quedaba bajo su cuidado, y en nombre de ella se cerraba el corral y se prohibían las comedias. El setecientos fue testigo de agrios enfrentamientos teatrales entre actores, empresarios, regidores municipales, obispos, administradores del Hospital y comandantes generales. Y si a esto añadimos una legislación intolerante y fuertemente reglamentista, nos situaremos ante una época especialmente difícil para la farándula.

Las normas reguladoras del espectáculo teatral emanaban, en nombre del Rey, del Consejo de Castilla. La ejecución de las mismas correspondía al comandante general, que así se convertía en el último intérprete del ordenamiento jurídico, con la consiguiente potestad de abrir o clausurar las puertas del corral. El Ayuntamiento cubría la escasa parcela municipal no sujeta al sistema general. Consecuencia de ello fue la confusión legislativa imperante en todo el siglo dieciocho que en muchos momentos desencadenó tercas controversias entre los representantes municipales y las autoridades centrales.

Desde las iniciales actitudes contrarias de Sentmenat y Galcerán de finales del siglo XVII hasta las disputas de las postrimerías del siglo XVIII, la historia teatral palmesana estuvo plagada de dificultades.

Los orígenes del conflicto se remontan al virreinato de Manuel de Sentmenat (1681-1688). La polémica se inició cuando el virrey, en contra de la opinión de los administradores municipales y de los jurados de la Universidad, Ciudad y Reino, desautorizó la actuación de la compañía de Isidoro Ruano pretextando el escándalo provocado con anterioridad por dos de sus cómicas. El Rey respaldó la decisión de Sentmenat, por lo que los comediantes, y no sin dificultades, no volvieron al corral hasta el virreinato de Lacasta en el año 1688. También el siguiente virrey, el marqués de Villatorcas (1691-1698), fue reacio a la autorización de las comedias, si bien la compañías de Manuel Ángelo, soslayando las trabas, pudo escenificar entre setiembre de 1692 y febrero de 1693 unas ciento cincuenta comedias. Mayores dificultades llegaron con el mandato de José Galcerán (1698-1701) quien, alegando los graves disturbios que ocasionaban los cómicos, el carácter díscolo de los mallorquines y la gran sequía del momento, denegó la contratación de una compañía cómica barcelonesa. Los memoriales presentados al Rey y al Consejo de Aragón por los jurados y las gestiones efectuadas en Madrid por el procurador municipal Pedro Dávila dieron sus resultados y, así, el 25 de setiembre de 1699, el Consejo de Aragón falló a favor de los recurrentes, y días más tarde, el 6 de octubre, lo hizo el Rey recriminando la conducta de Galcerán y permitiendo las actuaciones teatrales. De esta manera se abrió un periodo de paz teatral que sólo se vio truncado con los conflictos dinásticos iniciados en 1705.

En el transcurso de los primeros años del nuevo siglo (1700-1704) la compañía de José Andrés y Miguel Castro actuó regularmente en la Casa de las Comedias a razón de unas cien representaciones anuales, sin que se reprodujeran las controversias que sobre la licitud de las comedias enturbiaron los últimos años del siglo diecisiete.

De marzo de 1704 a 1715, si exceptuamos las actuaciones circenses de una compañía italiana durante los meses de julio y agosto de 1711, parece que no hubo representaciones en el corral. Los temores de una invasión, la carencia de suministros y los avatares de la guerra pensamos que explican la interrupción de la actividad teatral.

El Decreto de Nueva Planta encargó a los intendentes el alojamiento de las tropas. A falta de edificios apropiados, a finales de 1715 el regimiento de infantería de Galicia pasó a ocupar la Casa de las Comedias. Desde esta fecha hasta 1742 el corral sirvió como cuartel y con ello llegaron veintisiete años de descanso teatral.

Durante estos años al cierre del corral se sumaron las prohibiciones que en unos casos, y con carácter general, provenían del Consejo de Castilla y en otros eran privativas del comandante general de la isla. Infructuosos y reiterados fueron los esfuerzos del cabildo municipal y de los regidores del Hospital para conseguir la reanudación de las representaciones. Especial encono contra las comedias mostraron el obispo Juan Fernández Zapata y el comandante Patricio Laules, y a sus gestiones en la corte se debió que el Rey desestimara las repetidas súplicas del Ayuntamiento y del Hospital. Sólo en las postrimerías del reinado de Felipe V, con la Real Cédula de 9 de mayo de 1741, se autorizó el retorno de las comedias al corral después de que nuestro teatro hubiese padecido más de treinta y seis años de inactividad.

El 28 de junio de 1742 la compañía barcelonesa de Isidora Quirante inauguró la temporada teatral de la Casa de las Comedias y la concluyó el 7 de octubre del mismo año después de haber efectuado noventa y dos representaciones. En 1743 prácticamente no hubo comedias, pues sólo se representaron, con escaso éxito, algunas piezas por varios cómicos provenientes de diferentes compañías disueltas. El 7 de julio de 1744 llegó, procedente de Valencia, la compañía de José Martínez. Inició sus actuaciones el 11 de julio y las concluyó el 18 de octubre tras representar noventa y ocho comedias. En la temporada de 1745 ocupó la Casa de las Comedias la compañía de Baltasar García. Empezó sus escenificaciones el 28 de julio y las finalizó el 3 de octubre con un total de sesenta y siete comedias anunciadas. La temporada teatral de 1746 se vio truncada por el fallecimiento de Felipe V. Cuando sólo se habían representado once comedias, el 17 de julio, la compañía valenciana de Dionisio Plaza tuvo que interrumpir sus funciones tras declararse el preceptivo luto nacional.

El reinado de Fernando VI fue especialmente conflictivo para el mundo del teatro. Se agudizó la tutela de los poderes públicos, aumentó la presión de los moralistas y volvieron las prohibiciones. Entre 1747 y 1749, si exceptuamos la representación de la ópera *Píramo y Tisbe* por los músicos de la Catedral en los meses de enero y febrero de 1748, ningún documento consultado recoge una sola función en el corral. Este silencio, avalado por las actas municipales y los noticiarios, creemos que constata la inactividad a la que se vieron sometidos los comediantes.

Con Carlos III concluyeron en principio las prohibiciones impuestas por su hermano Fernando VI y se abrió un contradictorio periodo teatral. Por lo que respecta a nuestra isla, a diferencia de lo que ocurrió en otras ciudades peninsulares, hubo una indudable revitalización de la vida teatral. Basta observar el número de representaciones censadas entre 1760 y 1788 para comprobarlo, en especial por lo que respecta a los años 1760, 1765, 1786, 1787 y 1788. El número de obras inventariadas en el transcurso de estos años es como sigue: 1760: ochenta y seis obras representadas; 1762: seis; 1765: ciento

noventa y nueve; 1767/68: nueve; 1776: una; 1778: dos; 1779: dos; 1780: dos; 1783: una; 1786: veintiuna; 1787: treinta y tres; y 1788: cincuenta.

Al año siguiente de la coronación del nuevo Rey nuevamente se abrieron las puertas del corral. La compañía barcelonesa de Baltasar Nerei inició su temporada teatral el domingo 13 de julio de 1760 y la finalizó el 7 de octubre tras declararse el luto por el fallecimiento de la reina María Amalia. Sobre un total de ochenta y siete días hábiles, en ochenta y seis hubo función teatral. Durante los años 1761, 1762, 1763 y 1764 son contadas las alusiones teatrales consignadas. Si exceptuamos el escueto apunte de 1762, en el que advertimos la anotación de seis comedias representadas entre los días 5 y 10 de junio, el silencio es absoluto para los restantes años, lo que no sabemos si obedece al hecho de que cesaron las escenificaciones o si por el contrario éstas continuaron con independencia de que en la actualidad no se hallen documentadas.

La penuria informativa de los años anteriores la vemos felizmente interrumpida con la temporada teatral de 1765, la más completa de este periodo. Ciento noventa y nueve comedias conforman la dilatada campaña que la compañía de Garcilaso comenzó el 7 de abril y finalizó el 7 de diciembre, justo un año antes de que se hicieran efectivas las prohibiciones para representar autos sacramentales y comedias de santos.

Las escasas obras documentadas entre los años 1766 y 1786 estimamos que sólo son una pequeña muestra de una programación más amplia, por desgracia ahora perdida. De abril de 1766 a febrero de 1771, años en los que la Casa de las Comedias estuvo arrendada al empresario catalán Francisco Creus, sólo hemos recogido ocho funciones operísticas. De la restante programación nada sabemos aunque no dudamos que la hubo a tenor de los sucesivos contratos de alquiler suscritos entre los años 1766 y 1771, que solamente se justifican con un funcionamiento regular del corral. Parecido razonamiento puede colegirse de las exiguas funciones anotadas durante los años 1776, 1779, 1780 y 1783, pues la venida de compañías peninsulares únicamente era concebible a partir de la firma de un contrato que abarcara una temporada completa, ya que de no ser así los cómicos no se resarcían de los gastos y molestias que ocasionaban los traslados. La parvedad informativa del periodo anterior concluye con las temporadas de 1786, 1787 y 1788. Las ciento cuarenta funciones recogidas son sólo una parte de las comedias programadas por la compañía de Josef Leal en el transcurso de aquellos años.

Con la llegada al poder de Carlos IV hallamos un cambio radical en la actitud del monarca y sus ministros hacia el mundo teatral. Aunque en Mallorca durante el reinado de su padre ya se había levantado la prohibición general de representar, no había sucedido lo mismo en otras capitales peninsulares. De julio de 1789 a finales de 1796 permaneció cerrado el corral sin que sepamos las causas que provocaron la interrupción. 1797 y 1798 fueron años de intensa actividad teatral, y no únicamente por ser los primeros después de siete años de silencio. En el transcurso de los mismos, junto a una amplísima temporada de comedias con doscientas noventa y una representaciones, se produjeron importantes reformas en el corral, conflictos teatrales, enfrentamientos institucionales y la sustitución del empresario a mitad de temporada. La compañía de Roque Inglés inauguró la campaña el 16 de abril, y en el transcurso de la primera temporada la función teatral no faltó ningún día en la Casa de las Comedias.

A finales de junio el corregidor de la ciudad, con la aquiescencia del Juez Protector madrileño, separó al empresario Roque Inglés de la dirección del corral privándole de la

administración de la compañía. Ocuparon su lugar dos miembros de la hasta entonces formación de Inglés: Vicente Navarro y Juan Pablo Sastre, quienes siguieron en la dirección del corral hasta la conclusión de la temporada el 20 de febrero de 1798. Aunque desde esta fecha hasta principios de 1800 sólo hemos podido anotar tres funciones, todos los indicios documentales apuntan a que la actividad teatral continuó bajo la dirección de Juan Pablo Sastre con la misma relevancia que durante las temporadas anteriores.

3. Las novecientas ochenta y ocho representaciones censadas¹¹ son, pues, sólo una parte del número de comedias escenificadas en el transcurso del setecientos. Con todo, los avatares políticos, las controversias teatrales, las prohibiciones y los conflictos institucionales conllevaron frecuentes suspensiones de la actividad teatral y redujeron considerablemente lo que sin duda hubiese podido ser un número de funciones mucho mayor. Si consideramos, por tanto, que nuestro registro de escenificaciones no se aleja sustancialmente del real, pensamos, por la propia datación de las temporadas reseñadas, que la catalogación, aunque incompleta, resulta significativa y válida para fundamentar hipótesis de trabajo sobre el teatro representado en Palma durante el siglo XVIII.

4. Las obras que hasta mediados del setecientos producían las recaudaciones más relevantes eran las que necesitaban una escenografía ostentosa y variada. Las predilecciones del público se decantaban por las comedias llamadas de "teatro", o sea, por todas aquellas dotadas de espectacularidad —lances, sucesos inverosímiles, terremotos, encantamientos, milagros, bailes...— y de ingenio —cuidados decorados, tramoyas arriesgadas, acrobacias, desfiles, canciones...—. En este contexto, las comedias de magia y de santos ocupaban un lugar preferente. Las primeras, por la audacia de sus tramoyas; las segundas, por sus acontecimientos aparatosos que prevalecían sobre las reflexiones religiosas. Otro género que contaba con el beneplácito del público era el musical, y tanto es así que rara era la obra, por trágica que fuese, que no incluyera alguna tonadilla o escena de baile. Parecido interés merecían los autos sacramentales, las comedias heroico-militares y las de figurón.

La supremacía de Calderón era descollante y sus comedias quintuplicaban en muchos casos el número de las representaciones de sus más inmediatos predecesores: Moreto Cabaña, Rojas Zorrilla, Matos Frago, Leyva Ramírez, Zárate Castronovo, Juan Bautista Diamante, José Cañizares...

Si comparamos la temporada teatral de 1760 con la inaugural de 1742, a pesar de transcurridos casi veinte años, no apreciamos sustanciales cambios ni en las preferencias del público ni en el repertorio de obras y autores más representados. Tampoco las comedias anunciadas en la campaña de 1765 —mayoritariamente formada por autores del diecisiete, con escasa presencia de los ingenios contemporáneos a excepción de Cañizares, Zamora y Bazo— difieren de las representadas durante los años 1742, 1743 y 1745. Por eso, las piezas hagiográficas o de tema religioso, las mitológicas, las heroicas, las de figurón y las de asunto musical continuaban gozando del favor de los palmesanos.

El primer cambio importante en la orientación de las programaciones no llegó hasta las temporadas de 1786, 1787 y 1788. Por primera vez en todo el siglo estamos ante una cartelera heterogénea en la que alternan los autores clásicos —Calderón, Moreto, Montalbán, Rojas Zorrilla, Zárate Castronovo, Lope de Vega, Belmonte, Amescua...— con

¹¹ Domingo GARCÍAS ESTELRICH: *Obras y autores representados en la Casa de las Comedias durante el siglo XVIII*, documento anexo a la tesis doctoral, volumen III, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1997.

los contemporáneos —Bazo, Zamora, Fermín del Rey, Valladares, José Concha, Jovellanos, Comella, Laviano, Cañizares, Ramón de la Cruz, García de la Huerta, Pablo Fernández...— y con las adaptaciones o traducciones de autores extranjeros —Molière, Metastasio, Falbaire, Goldoni...—. Frente a las habituales obras de repertorio clásico, también por primera vez en franco retroceso, aparecieron otros géneros que marcaron un giro en los gustos del público y, por ende, en las programaciones de los comediantes.

La comedia sentimental o lacrimógena irrumpió con fuerza a partir de aquellos años. El género musical cobró un protagonismo singular, pues no había comedia de "teatro" que no incluyera algún número musical. La concepción del teatro como un espectáculo plural había producido esta consecuencia. El público demandaba este tipo de concesiones, por lo que la zarzuela fue ganando un auditorio que hasta entonces le había sido esquivo. Junto a las adaptaciones de obras de autores foráneos, las piezas heroico-militares y los dramas históricos continuaban concitando el interés de los espectadores. El atractivo de las mismas residía en los innumerables sitios, batallas, duelos, desfiles e intrigas que en poco menos de dos horas acontecían sobre el escenario y conllevaban arriesgados juegos escenográficos. De poco había servido que las Reales Órdenes de 1765 y 1788 hubiesen prohibido las comedias de santos y de magia. Estas últimas continuaron conservando su atractivo apoyado por los avances escenográficos, por lo que su prohibición fue más formal que práctica. El impedimento fue más serio para las primeras, ya que sólo pudieron reponerse camufladas como comedias bíblicas o mitológicas.

Al repasar la cartelera teatral de las temporadas de 1797 y 1798, lo primero que atrae nuestra atención es el retroceso de las obras de los autores del Siglo de Oro y el aumento considerable de las comedias de autores contemporáneos. Sobre un total de 291 piezas anunciadas, unas 140 correspondían a autores del siglo dieciocho distribuidas de la siguiente manera: 131 comedias de autores españoles, 19 procedentes de traducciones de dramaturgos extranjeros y 11 de escritores desconocidos, presumiblemente también del siglo.

Con ser todavía muchas las obras escenificadas de autores áureos, el descenso de las mismas con respecto a otras temporadas fue más que considerable. Entre los ingenios del diecisiete, éstos fueron los más representados: Calderón, Moreto, Rojas Zorrilla, Tirso, Montalbán, Matos Frago, Lope, Zárate Castronovo y Belmonte Bermúdez. Aunque Calderón continuase siendo el segundo autor más representado —22'17 obras—, es significativo que se viera ampliamente superado por un autor coetáneo como Luciano Comella con 30 escenificaciones. Por lo que respecta a los dramaturgos del dieciocho, así fue la relación de los más anunciados: Comella, Cañizares, Valladares, Zavala Zamora, Laviano, Rodríguez de Arellano, Moncín, Salvo Vela, Eugenio de Tapia, López Sedano, Antonio P. Fernández, Fermín del Rey, García de la Huerta, Jovellanos, Bazo, Miquel Bover y Lavarden.

En estas temporadas de finales de siglo la comedia sentimental ocupó un lugar preeminente. Las más destacadas piezas del género en repetidas ocasiones subieron al escenario de nuestro coliseo. A pesar de que la resolución de 17 de marzo de 1788 había prohibido las comedias de magia, éstas se siguieron representando. Con consentimiento o sin él, lo cierto es que estas piezas se escenificaron, incluso después de la nueva prohibición de 1799, hasta mediados del siglo XIX. Tampoco parece que la comedia hagiográfica respetase muy escrupulosamente el impedimento ya que, anunciadas unas veces como dramas religiosos y otras como tales comedias de santos, continuaron anunciándose con restricciones escenográficas. La comedia militar fue otra variedad teatral que gozó del

aplausos del público en las postrimerías del siglo. Generalmente considerada una derivación de la comedia heroica barroca, desarrolló los aspectos más atrayentes de ésta: batallas, desfiles y asedios. Ya con anterioridad la música se había convertido en elemento casi imprescindible en cualquier comedia. Junto a piezas propiamente musicales, era costumbre exigida por el público intercalar canciones en las comedias con independencia del género o temática de las mismas. De esta manera podían convertirse en piezas musicales comedias que poco tenían que ver con el género. Además de las anteriores creaciones, también compartieron el escenario de la Casa de las Comedias algunas de las más emblemáticas obras neoclásicas del momento junto a otras destacadas adaptaciones o traducciones de autores franceses e italianos.

5. Por lo que respecta a la estructura de la función teatral podemos apuntar como la más repetida la que comenzaba con la comedia principal y seguían una tonadilla, un sainete y un baile final. Sin embargo, a partir de esta composición podemos consignar hasta un mínimo de catorce variantes según se intercalaran unipersonales, soliloquios, conciertos y pantomimas u otros sainetes, bailes y tonadillas. Del repaso de los programas teatrales cogimos que con frecuencia la comedia en cuestión no era el reclamo esencial de la función. A menudo le robaban el protagonismo el baile, la tonadilla, el sainete o la actuación de un cómico concreto. Y a veces ni siquiera esto, pues el atractivo principal recaía sobre los alicientes parateatrales: rifas, actuaciones circenses, sombras chinescas, animales sobre el escenario, etc.

6. La diferenciación social de los asistentes venía marcada por la propia distribución de las localidades del corral: cuatro órdenes de palcos en número de sesenta y dos según los casos, veinte filas de sillas de lunetas más otras siete transversales con cabida para unas doscientas cuarenta y ocho personas, dos filas de sillas de anfiteatro con capacidad para veinte asistentes, bancos no numerados de patio, bancos de cazuela en el tercer piso y demás localidades de pie. Todo ello confería al corral un aforo para más de ochocientas personas.

Las capas populares se agrupaban en los bancos del patio, cazuela, anfiteatro y restantes localidades de pie. Las localidades más selectas del corral se concentraban en los palcos o aposentos, pues en ellos se ubicaban las personalidades más relevantes de la ciudad. El comandante general, el comisario de guerra, miembros de la Real Audiencia, alcalde, regidores municipales, bailíos, inquisidores y altos funcionarios compartían sus plazas con condes, marqueses y demás representantes de la alta nobleza mallorquina. A excepción de la cazuela, los aposentos eran las únicas localidades del corral a las que se permitía el acceso al público femenino. Sobre una relación de mediados de siglo, entre cuarenta de sus ocupantes, más de la mitad —veintiuno— eran mujeres. El alquiler o la venta de las sillas de las lunetas era casi exclusivo de los sectores sociales más pudientes con expresa exclusión de las mujeres: nobles, eclesiásticos, médicos, notarios, farmacéuticos, militares, funcionarios y adinerados comerciantes. Es precisamente esta mezcla un tanto heterogénea lo que atrae nuestra atención. Entre los doscientos cuarenta ocupantes de las lunetas en el transcurso de las temporadas de 1742 y 1745 cabe consignar, junto a otros funcionarios, militares y profesionales liberales, veinticuatro presbíteros, tres canónigos, veinticuatro miembros de la nobleza y trece descendientes de familias judías.

7. La vida teatral palmesana giró alrededor de la Casa de las Comedias, y por eso la propia historia del corral es una parte indisoluble de aquélla. A su funcionamiento regular de 1700 a 1705 se sumaron siete años de inactividad. Sólo en 1711 se abrieron de nuevo sus puertas para albergar la compañía italiana de cómicos y titiriteros de Doménico y

Ferdinando Darese, no sin antes haber efectuado algunas reformas con el fin de paliar el deterioro fruto del desuso. En 1715 el corral se acondicionó como cuartel, y los cómicos no volvieron a él hasta el 28 de junio de 1742, después de más de 27 años de descanso teatral. A falta del adecuado corral, las plazas, los patios de las casas particulares, las iglesias, los locales gremiales e incluso otros ocasionales corrales suplieron las funciones de aquél, sin olvidar que el teatro burlesco, por sus propios caracteres, siempre se representó en improvisados escenarios al margen de la Casa de las Comedias. Del funcionamiento alternativo de otros corrales en los momentos en los que el coliseo estuvo cerrado, contamos al menos con un testimonio. Nos referimos al Corral del Xicolater en el que el 16 de abril de 1765 la compañía de Francisco Brondo escenificó la pieza *El estado virginal*.

Cuando la Real Cédula de 9 de mayo de 1741 autorizó las comedias en el corral, eran tantos los deterioros del ya de por sí pobre teatro que se hicieron necesarias importantes reformas para acondicionarlo a su nueva labor. Las obras más destacadas, que afectaron tanto a la estructura como a los decorados y pinturas ya existentes, empezaron a primeros de marzo de 1742 y finalizaron sobre el 18 de junio, pocos días antes de la reinauguración del corral.

Nuestro teatro, a excepción de los de Madrid, no difería mucho de los otros de la península. De rígida estructura rectangular, el corral tenía una superficie de quince metros de largo contados a partir de la concha del apuntador, once de ancho, diez de alzada y una embocadura de escenario próxima a los siete metros. En su interior, corredores irregulares, escaleras, pequeñas ventanas, vigas sin desbastar, suelo sin pavimentar y una lóbrega cantina conferían al local un aspecto triste y descuidado. La fachada exterior se reducía a un simple soportal con una sola puerta de acceso para el público más otras dos laterales para uso exclusivo del comandante general y de los cómicos.

Durante el conflictivo periodo teatral del reinado de Fernando VI se efectuaron otras nuevas reformas. A instancia de los asentistas, en marzo de 1755, el cabildo municipal autorizó unas obras en el corral con el fin de dar una mayor comodidad al local y aderezar un cuarto para que los operarios pudiesen vestirse adecuadamente.

En la noche del 12 de noviembre de 1778, un incendio en el que murieron más de sesenta y siete personas, entre ellas el capitán general de Aragón, destruyó el corral zaragozano. El hecho tuvo hondas repercusiones en los restantes teatros del país. El gobierno ilustrado dictó unas severas ordenanzas con el fin de prevenir desgracias semejantes. En el cabildo municipal del lunes 28 de diciembre se discutió el asunto y se delegó en los regidores del Hospital para que éstos dispusieran las medidas y remodelaciones adecuadas para evitar los incendios u otras contingencias en la Casa de las Comedias.

En 1788 se procedió a una importante modificación exterior del corral. Las obras tuvieron por objeto reemplazar el soportal existente carente de belleza y solidez por un arqueado más estético y funcional para que sobre él pudiera levantarse una azotea accesible desde los primeros palcos y en donde pudieran refugiarse los asistentes en caso de incendio u otras desgracias.

1797 fue también otro año en el que se realizaron destacadas transformaciones en el corral, compaginándose las renovaciones arquitectónicas con otras de embellecimiento. El cabildo municipal del sábado 1 de julio atendió el sugerimiento del capitán general y autorizó la edificación de cuatro nuevos palcos en el coliseo para uso de la tropa y sus

familiares. El mismo verano, el 24 de agosto, los regidores del Hospital suscribieron un contrato con el artista italiano Antonio Lorenzani para que pintara y decorara el corral conforme a los dibujos y planos por él presentados. Estas obras, que afectaron tanto al exterior como al interior del teatro, duraron hasta comienzos de 1800 y afectaron principalmente a los cuatro órdenes de palcos, telón de boca, techo, entrada, telones y decorados.

8. Treinta y seis son las obras escritas en Mallorca y en lengua castellana —veinticinco manuscritas, dos de ellas en forma fragmentada, y once impresas— que hemos censado y estudiado. De temática heterogénea, mayoritariamente político-religiosa, destacan por sus caracteres de herencia barroca y por la escasa presencia de piezas de estilo neoclásico. A excepción de las dos adaptaciones de Luis Foco y de la comedia de Gabriela de Narcia en prosa, todas las restantes creaciones siguen el modelo versificado marcado por el teatro lopevesquero. La ortodoxia religiosa de estas creaciones sólo se soslaya con la comedia de Gabriela de Narcia, una de las contadas piezas anticlericales de aquel siglo.

Atendiendo al género de las mismas podemos establecer la siguiente clasificación: seis comedias hagiográficas, tres sobre la vida y obra de Ramon Llull y otras tantas que tienen a San Luis Gonzaga, Santo Tomás, San Buenaventura y Santa Catalina Tomás por protagonistas; seis composiciones de temática religiosa; cinco de contenido alegórico; seis de transfondo político-panegírico; dos piezas político-religiosas; dos de enredo; una comedia mitológica; una obra heroico-militar sobre la conquista de Mallorca; una obra de recreación bíblica; una de contenido anticlerical; tres entremeses y dos creaciones de orientación neoclásica.

Las adaptaciones de *Mélope* y de *El enfermo imaginario* efectuadas por Luis Foco a mediados de siglo constituyen las únicas muestras de la centuria que observaron los preceptos clásicos, o sea, el seguimiento de las unidades, la verosimilitud, el decoro y la enseñanza moral. Defensor del teatro reglado y de la tragedia clásica, Foco no pudo sino aborrecer el teatro imperante en aquellos momentos. Sus obras, y en especial sus prólogos, son auténticos alegatos en favor del teatro neoclásico y una explícita condena de la comedia áurea. La traducción de la obra de Maffei, anterior a 1742, puede considerarse como la primera que se efectuó en lengua castellana y una de las primerizas del siglo de autores extranjeros contemporáneos. Sobre la versión de Foco, unida a su temprana representación, recae el mérito de haber introducido en la sociedad mallorquina el conocimiento del texto italiano, haber abierto una puerta al nuevo teatro y ser, por tanto, un hito en la historia de nuestra comedia.

Los entremeses cómicos mallorquines del setecientos son la continuación de una tradición literaria iniciada en la literatura greco-latina. Cultivados ininterrumpidamente desde la Edad Media hasta nuestros días, estas breves piezas de carácter cómico y ambientación popular han sobrevivido con constantes variantes y refundiciones a través de una transmisión tanto oral como escrita. El entremés del siglo XVIII se mantuvo, pues, fiel a las convenciones formales y temáticas del género fijadas desde antiguo sin introducir variaciones ni buscar la originalidad. Aunque prácticamente todo el teatro burlesco mallorquín conservado esté escrito en lengua catalana y con abundantes dialectalismos, al menos dos piezas en lengua castellana y un breve fragmento de otra han llegado hasta nosotros. Nos referimos al *Entremés del Alcalde el Burrico*, al *Entremés del licenciado Calabasa* y a los cinco versos más una acotación de otro sin título. Pensamos que tan

exiguas muestras, presumiblemente a su vez adaptaciones de otras obras anteriores, son sólo parte de una producción más vasta actualmente perdida.

La obra *La verdad sin reposo del hombre mas vil y embustero llamado Maestro Juan Negro Carpintero* cabe no deslindarla de su indisimulado anticlericalismo, destacable en un periodo en el que las comedias de transfondo religioso monopolizaron casi toda nuestra producción teatral.

Las restantes obras —veintitrés comedias, siete loas y un sainete— se reparten entre creaciones religiosas, alegóricas, hagiográficas, panegíricas, heroicas, bíblicas, mitológicas y de enredo muy del gusto de la estética, forma e ideología barrocas.

Los despropósitos de algunos sectores eclesiásticos contra el teatro fueron una constante a lo largo del siglo. Algunos obispos, y en especial los predicadores, ejercieron desde su magisterio una tan desafortunada como eficaz proscripción de las comedias. En los siglos XVII y XVIII era habitual atribuir las pestes y las catástrofes naturales al castigo divino. En estos casos, se organizaban rogativas y se suspendían las representaciones en la Casa de las Comedias. Durante buena parte del siglo, los obispos tuvieron el privilegio de ser los primeros en ver, leer y examinar las comedias, con la facultad de prohibir aquéllas que estimaran contrarias a la decencia cristiana. La tutela religiosa, aplicada con más o menos dureza según los casos, constriñó la actividad teatral y fue causa de graves enfrentamientos institucionales. Una muestra de esta actitud hostil de un sector de la Iglesia es la obra de Antonio Jordada *Tratado contra las comedias. Disertacion sobre las comedias trabajada en Mallorca...* que, aunque hasta ahora se haya mantenido inédita, recoge una postura contraria hacia el teatro que fue compartida por amplios sectores sociales en el transcurso de todo el siglo XVIII.

9. Las fiestas y los actos conmemorativos tuvieron a lo largo del setecientos la misma función que les confirió el barroco. La monarquía encontró en ellos uno de los mejores medios para mantener la fidelidad irreflexiva de unas masas que asistían a las galas atraídas por la magnificencia de la nobleza. La fiesta, en sus múltiples facetas, se institucionalizó y devino en exaltación de la Iglesia, legitimación del monarca absoluto y, por ello, en un estudiado instrumento de cohesión social y adhesión subliminal al sistema establecido mediante la reiteración de ideas, tópicos, símbolos, imágenes y ritos que ejemplificaban valores como el honor, la fe, la patria y la obediencia. Todas estas conmemoraciones representaron uno de los espectáculos parateatrales más significativos de aquel siglo y aportaron no sólo un uso escénico del espacio urbano, sino también un verdadero alarde de recursos teatrales manejados con finalidades estéticas e ideológicas muy definidas. Las solemnidades, tanto profanas como religiosas, se organizaban alrededor de tres ejes: el oficio religioso, los actos urbanos y los juegos o divertimientos públicos. En todos ellos, con tutela religiosa y real omnipresentes, el papel que representaba la nobleza era casi absoluto, limitándose el pueblo a ser un simple espectador o comparsa en la escenografía del poder.

Entre los actos que solían acompañar estas celebraciones era frecuente la inclusión de representaciones teatrales sobre carros triunfales que recorrían las calles y plazas de la ciudad. Especial interés merecía la unión de los elementos visuales y literarios de aquellas festividades en la medida que constituía un ejemplo del valor que se dio a la imagen icónica. Para una sociedad en gran parte iletrada, resultaba más sencillo descodificar una pintura, escultura o dibujo que un texto literario de herencia barroca. Sólo así se justificaba la

proliferación de elementos parateatrales. El texto literario que seguía a estas celebraciones, unas veces leído o recitado y las más representado con todos los ingredientes propios de la teatralidad, constituía una parte esencial del discurso ideológico.

Aunque las festividades del setecientos fueron múltiples, singular relevancia cobraron las coronaciones reales, las celebraciones religiosas y las conmemoraciones históricas. Destacaron al respecto los actos que siguieron a las proclamaciones del Archiduque Carlos, Felipe V, Carlos III y Carlos IV; las fiestas en honor de Ramon Despuig como consecuencia de su nombramiento como príncipe de Malta; los acontecimientos con ocasión de las canonizaciones de San Luis Gonzaga y San Estanislao; las celebraciones por la conquista de Orán —paradigma de la fiesta setecentista— y los homenajes a Catalina Tomàs a raíz de su beatificación —otro de los acontecimientos parateatrales más recordados y emblemáticos—.

10. FUENTES LITERARIAS: OBRAS DE CREACIÓN

10.1. FUENTES MANUSCRITAS:

- Al Nacimiento de Christo N^o Señor, en Josef Prats, Poesias sagradas y profanas, páginas sin numerar, Biblioteca Vivot, Palma.
- Al Nacmto. de Cristo Ntro Sor, Zarzuela para el año 1784, en Josef Prats, Poesias sagradas y profanas, páginas sin numerar, Biblioteca Vivot, Palma.
- Anónimo, Entremès còmic del Beato Ramon, siglo XVIII sin fecha, manuscrito Fol 1(5), Biblioteca Bartomeu March, Palma.
- BERNAT, Pere Antoni, Comèdia de la general conquista de Mallorca, manuscrito I-177, ff 130-192, Biblioteca Balear de la Real, Palma.
- Comedia famosa. El grande Salomon mallorquin, el B. y martir de Ch[r]isto Raymundo Llull, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, legado Jeroni Rosselló, códex n° 5, ff 89-162.
- Comèdia de la conquista de Mallorca, en Bartomeu Pascual Misceláneas, volumen I, ff 1-27, copia de 1859, Arxiu Històric del Regne de Mallorca, Palma.
- Comèdia de la conquista de Mallorca, manuscrito n° 942, 29 folios, Biblioteca Pública de Mallorca, Palma.
- Comèdia de la conquista de Mallorca, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147), Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII, 20 de octubre de 1789, copista Martí Marcadal, ff 123-194v, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona.
- Comèdia de la general conquista de Mallorca, manuscrito n° 926, 67 folios, año 1778, copia de Antonio Llodrá, Biblioteca Pública de Mallorca, Palma.
- Entremes comedia de dixos pacadó, Biblioteca Balear de la Real, Palma, recopilación del padre Gaspar Munar, manuscrito I-117, ff. 193-206v.
- Entremes del Alcalde el Burrico, Biblioteca Pública de Mallorca, manuscrito 920, folio 40, Palma.
- Entremes del licenciado calabasa, Biblioteca Pública de Mallorca, manuscrito 920, folio 46v, Palma.
- Entremes del Licenciado carabasa, Arxiu de Can Mulet, manuscrito X, pág. 16-22, Algaida (Mallorca).
- Entremès sin título, Biblioteca Pública de Mallorca, manuscrito 940, folio 14, Palma.
- Entremès del alcaide el borrico, Arxiu de Can Mulet, manuscrito X, pág. 7-11, Algaida (Mallorca).

- Entremeses comic del Beato Ram[o]n, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII, ff 203-213.
- Entretenim[ien]to al Mysterio del Nacim[ien]to de Jesus, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre. Miscelánea mallorquina, vol. XII, ff 150-154.
- FOCO, Luis, Es Malalt imaginari. Comedia mesclada de musica y dança del Sr Molière, il-lustre Comich y Poèta Frances. Traduida en idioma mallorqui per Luis Foco, Arxiu Aiamans, Biblioteca Nacional de Catalunya, Barcelona.
- FOCO, Luis, La Mérope. Tragedia del Señor Marques Scipion Maffei, traducida del Idioma toscano en el Español. Dividida en cinco Actos, segun el Methodo del mismo Autor, Biblioteca del marqués de Campo-franco, Palma.
- FOCO, Luis, Mérope. Tragedia del Sr. Marqués Scipion Maffèi. Traducida del idioma toscano en castellano por Luis Foco, R. en 1753, Mallorca, escrita por Miquel Capó, Impr. año 1759, sección de fondos manuscrito, nº 238, Biblioteca Pública de Mallorca, Palma.
- Fragmentos de una obra dramática en castellano sin título, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre. Miscelánea mallorquina, vol XIII, ff 205-207.
- GRANADOS, Ana, Comedia famosa lo estable siempre es estable, en Recreaciones Eruditas de Buenaventura Serra, tomo VIII pp. 233-249, Biblioteca del marqués de Campo-franco, Palma.
- GRANADOS, Ana, Sainete en musica, cuyo titulo agradable es: Baibén cierto de la Muerte y obra cierta de la Vida, perfecta sin duda, en Recreaciones Eruditas de Buenaventura Serra, tomo VIII, pp. 257-262, Biblioteca del marqués de Campo-franco, Palma.
- J ORDADA, Antonio, Tratado contra las Comedias. Disertacion sobre las Comedias trabajada en Mallorca por el Señor Antonio Jordada, Sacerdote de la Casa de la Mision, año 1788, Biblioteca Bartomeu March, manuscrito nº 98-A-3, 147 páginas, Palma.
- La Gran Comedia De la Conquista espiritual del Alma, compuesta por un famoso, y religioso Ingenio, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII, pág. 1-75.
- Loa A los felices dias del Rei Ntro. Sôr, en Josef Prats, Poesias sagradas y profanas, pp 193-198, Biblioteca Vivot, Palma.
- Loa Al feliz cumple años de S. Magestad que Dios guarde, en Josef Prats, Poesias sagradas y profanas, pp. 199-205, Biblioteca Vivot, Palma.
- Loa El engaño y la prudencia ensalzada. Con motivo de celebrar la Ciudad de Palma en 9 de Diciembre del Año 1776 los años de nuestra Augusta Princesa de Asturias Doña Luisa de Parma, Lluís de Vilafranca, en Misceláneas históricas, VI ff. 648-611, Biblioteca Vivot, Palma.
- Loa intitulada Cristiandad, fuerza y saber en Carlos viene á caver. Representada en el Coliseo de Palma el 20 de enero de 1779, en Josef Prats, Poesias sagradas y profanas, pp 61-103, Biblioteca Vivot, Palma.
- Loa intitulada Los tres maiores Imperios, el Cielo, el mar, y el Abismo. Representada en el Coliseo de Palma el 4 de noviembre de 1778, en Josep Prats, Poesias sagradas y profanas, pp. 25-59, Biblioteca Vivot, Palma.
- Loa para la fiesta del cumpleaños de mi Sra Dna Casilda Cabrer, y Barco, Año 1738, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII.
- Loa per la comèdia de l'il_luminat d[octo]r y màrtir de Christo del beato Remon Llull. Comèdia del beato Remon Llull, d[octo]r il_luminat y màrtir de Jesuchrist, nòstron patrício, Societat Arqueològica Lul_liana, Legado Jeroni Rosselló, códex nº 5, Palma.

- LORENZO de Salvador, Píramo y Tisbe, drama por musica que han de representar los músicos de la Cathedral de Palma en las Carnestolendas del año 1748, Miscel·lània d'Antoni Furió i Sastre, Biblioteca Nacional de Catalunya, Barcelona, nº 259, ff. 43-106.
- MALLORCA, Bernardino de, El Angel del Orien[n]te con el sello de Dios Vivo y Phenix de su nacimiento. Poema nuevo, para el año de 1752, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre. Miscelánea mallorquina, vol. XIII, ff 196v-202v.
- NARCIA, Gabriela de, La verdad sin reposo del hombre mas vil y embustero llamado Maestro Juan Negro Carpintero, manuscrito en cuarto, 22 folios, procedente de la biblioteca particular de don Rafael Ferrer, Manacor.
- Pleyto de la Sabiduria, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII, ff. 111-121.
- PONS, fray Antonio (?), El nombre de Jesús triunfante, manuscrito nº 81, pp. 4-29, Biblioteca Municipal, Ajuntament de Palma.
- PRATS, Josef, Poesías sagradas y profanas, Biblioteca Vivot, Palma.
- PRATS, Nicolás Josef, Drama de Sn. Luis Gonzaga, en Josef Prats, Poesías sagradas y profanas, páginas sin numerar, Biblioteca Vivot, Palma.
- Triumpho de la Verdad, Biblioteca del Monasterio de Montserrat, Barcelona, manuscrito 497 (Fons Aiamans 4147): Antoni Furió i Sastre, Miscelánea mallorquina, vol. XIII.

10.2. FUENTES IMPRESAS:

- BERNAT, Pere Antoni, Comèdia de la General Conquista de Mallorca, Mallorca, Raphel Moyà i Thomàs, 1683.
- BOTELLAS, Jaume, El prodigio en ambos amores. Vida y hechos de el inclito doctor y Martir iluminado el Beato Raymundo Lullo Mallorquin. Comedia nueva, Palma, Melchior Guasp, impressor, 1701.
- BOVER y RAMONELL, Miguel, Comedia intitulada la conquista de Mallorca, Barcelona, Imprenta de la Viuda Piferrer, 1792.
- Coronacion de nuestro catholico Monarca Carlos Tercero que Dios guarde. Celebrada en Viena, representada en la Ciudad de Mallorca por los Collegios de Notarios y Escrivanos à 31 de Octubre de 1706, Palma, Estampa de Miguel Cerdá y Anich, 1707.
- Demostraciones devotas y afectuosas con que en la recuperacion de la importante Plaça de Oran manifesto su pio, y leal animo la fidelissima ciudad de Palma, y sus Nobles Patricios: Romance. Comico poema que sobre el ultimo quinze triumphales carros representó la Escuela Thomista en las fiestas de la Conquista de Oran. Representacion que se hazia sobre el carro de los artistas, del día 27 de julio por el triumpho de la Fè, Palma de Mallorca, en casa de la Viuda Guasp, 1732 (?).
- El mayor blasón de Palas. Poetico alegorico obsequio que la Mariana-Eximia Congregacion de estudiantes del Colegio de Monte-Sion de la Compañia de Jesus, consagra a la veneración y culto de su Immaculada Patrona Maria, en accion de gracias por la eleccion y venida el Ilustrissimo Señor D. Lorenzo Despuig y Cotoner Dignissimo Obispo de Mallorca á quien se dedica, Palma, en la Oficina de la Viuda Frau, 1751.
- La Andrómaca, Drama musical en el Teatro de la M. Itre. Ciudad de Palma en el año 1767. Dedicado al muy ilustre Señor Don Antonio Dameto y Sureda de San Martí Togores y Zaforteza, Palma, Ignacio Sarrà y Frau, Impressor del Rey N. Señor.
- Loa para la comedia de Las armas de la hermosura. Representada en la Plaça de Palma de Mallorca por los oficiales de el Regimiento de Saboya a

obsequio de el Catolico Rey de España don Phelipe V El Animoso. Compuesto por un ingenio anonimo a expensas del Regimiento, En Mallorca, Miguel Capó, 1718.

- Poema nuevo intitulado El Parnaso Balear, Mallorca, en la Oficina de la Viuda Frau.

- Poema nuevo intitulado Las armas de la hermosura en el triunfo de Judith, Mallorca, en la Oficina de la Viuda Frau, año 1753.

- SAGRERA, José y TARBOURIECH, Gerónimo, Drama para las fiestas de la beatificacion de la Beata Catalina Tomas que escrivio don Josep Sagrera, Beneficiado en San Diego, reducido a conuento musico por Geronimo Tarbouriech musico de la Capilla de la Santa Iglesia de Mallorca, y del Regimiento de Suizos de Betschard, Mallorca, en la Imprenta de Tomas Amorós, delante de la Carcel del Rey, Palma 16 de Octubre de 1792.

- SALAZAR, Pedro Phelix, Vida y muerte del Iluminado Doctor y Martir el Beato Ramon Llull. Natural de Mallorca. Comedia Famosa, Mallorca, 1702.

RESUM

Les controvèrsies literàries, les disputes religioses, les desavinences polítiques i les censures dels moralistes marcaren la vida teatral mallorquina del segle XVIII. Conseqüències de l'oblit i de l'escassa consideració entre els estudiosos són l'exigua bibliografia existent i la informació fragmentada i incompleta. I, tanmateix, mai fins llavors no s'havia polemitzat tant sobre aquell espectacle ni fou tan viva la preocupació per la seva transcendència artística i social. Les 36 obres escrites i censades a Mallorca, les 988 representacions efectuades, la història de la "Casa de las Comedias" i altres teatres, els controls polítics i religiosos, els ordenaments legislatius, les funcions teatrals, el públic i els espectacles parateatrals són alguns dels aspectes inexcusables per a l'estudi teatral d'aquell període.

ABSTRACT

The literary controversies, religious struggles, political disagreements, and the moralists' censorship marked the 18th century Majorcan theatre life. The existing scanty bibliography and incomplete information are the consequences of the oblivion and scarce consideration among studious people. And yet never before had it been argued so much about that entertainment, nor had the worry for its artistic and social implications been so vivid. The 36 works written and taken census of in Majorca, the 988 performances, the history of the "Comedy House" (Casa de las Comedias) and other theatres, the political and religious controls, the legislative ordinances, the theatre performances, the audience, and the paratheatrical shows give some of the inexcusable aspects for the theatrical study of that period.

"MOLENDEROS DE CHOCOLATE" (Ciutat de Mallorca - 1785)

MARGALIDA BERNAT I ROCA.

L'any 1785, un grup de xocolaters es proposaren erigir el Gremi de *Molenders de Chocolate*. No deixa s'esser sorprenent que, en una època tan tardana, encara es donàs algun intent d'agremiació. El fet resulta tan més remarcable quan en el context ideològic del moment el criteri predominant era el de no donar peu a aquest tipus d'organitzacions. Ans al contrari, el que es pretenia era potenciar la desaparició de les antigues corporacions, tot cercant implantar un nou ordre en el que privàs l'individualisme, la lliure concurrència i la abstenció de l'Estat en la reglamentació del treball,¹ sense deixar de banda el concepte de lliure competència. La crítica a les velles institucions artesanals i professionals s'anà consolidant amb tenacitat, gràcies a l'aparició de les doctrines de protecció social formulades en l'aportació de pensadors tan diversos com Ward, Pérez y López, Larruga, Campomanes, Foronda o Calvo y Julián que, unànimement remarcaven tots els defectes que patia el ja vell sistema gremial, en defensa del qual sols s'aixecà la veu de Jovellanos convençut que era possible regenerar-lo i adaptar-lo a les noves exigències. La conclusió del procés disgregador arribà a la seva culminació al S. XIX quan, entre 1830 i 1840, es va fer efectiva l'abolició del Gremis.²

Altre tret a destacar és que precisament fossin els xocolaters els qui tengueren aquesta iniciativa. Sols es comencen a tenir alguns indicis sobre el consum de xocolata a Mallorca bastant després de la seva aparició a Europa a l'any 1580, quan arribaren les primeres remeses a Espanya. Segons A. Bibiloni, ja abans de 1691 hi ha indicis d'algunes petites partides provinents de Catalunya, però és a 1708 quan es té una primera dada d'importació, identificant el producte com a cacau americà. Tot i això, cal la possibilitat d'altres entrades menors a partir dels ports d'Amsterdam, els mediterranis o Cadis. De fet, el comerç amb el port de Cadis, en aquest període, es caracteritza per dues etapes ben diferents, el límit de les quals es situa a l'entorn de 1698. És cert que els productes alimentaris sols suposaven poc més o manco un 30% del total, però les diferències eren notòries. Abans de 1698, el 60% dels aliments importats eren el peix. A partir de l'any indicat, són els productes colonials. Entre tots, hi té un important paper el cacau que multiplica les entrades per 20. Des de 1716, ja es comencen a distingir a Mallorca les varietats de Caracas, Maranyó o Santo Domingo.³

---

¹ B. QUETGLAS: *Los Gremios en Mallorca (S. XIII-XIX)*, Palma de Mallorca, 1939, 251.

² Sobre aquest fet a Ciutat de Mallorca, veure:

M. BERNAT I ROCA: "Sense un mot de despedida: L'abolició dels Gremis (Ciutat de Mallorca, 1836)", *Actes del III Congrés El nostre patrimoni cultural: el Patrimoni tudat (1836-1994)*, Palma, 1994, 223-236.

³ A. BIBILONI. *El comerç exterior de Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma de Mallorca, 1995, 99, 231 i 249-250.

Tal volta, una font que en podria proporcionar seria una acuradíssima exploració de la alimentació en els convents⁴ o en els llibres de comptes de les cases benestants. Les poques referències a l'abast fins ara semblen confirmar una data tan tardana pel consum de xocolata a Mallorca i encara reduït als grups privilegiats. Així, per exemple, es sap que a la visita que el dia 2 de febrer de 1715 realitzà el marquès de Rubí a Alcúdia es varen adquirir 5 lliures de xocolata, entre altres llepolies.⁵

En poques paraules, tot indica que a la Mallorca del S. XVII no es donà la moda desfermada del consum de xocolata tal i com passà a la cort. De fet, és a partir de la dècada de 1740 com els estris necessaris per la preparació d'aquesta beguda comencen a aparèixer de manera notòria en els inventaris de les cases benestants de la Part Forana. Així, com a mostra, a l'inventari que el 1742 es va fer de la casa del Magnífic Juan Antoni Güells, a l'anomenada *cuina alta*, hi figuren *dues xocolateres amb sos remenadors* i un conjunt de 24 *xícars* i 19 *platets* d'obra de Gènova.⁶

Segons C. Manera, aquesta reempresa dels productes colonials a partir de 1750 es va deure a l'aparició d'una nova generació de mercaders. Seran aquests nous empresaris, plenament integrats dins contextos dinàmics que defugien de les estructures socio-econòmiques del segle anterior, els qui protagonitzaren l'aparició de les grans xarxes d'intercanvi de productes locals amb els colonials. Emperò, els intents de crear gran companyies s'abocaren al fracàs. Tot i això, seguiren existint petites empreses més o manco actives que, fonamentant-se en les relacions familiars, acabaren per saturar els mercats americans a partir de la llibertat de comerç de 1778.⁷

Fins l'any de l'alliberació comercial, els mercaders mallorquins havien d'actuar de forma indirecta. Normalment, mitjançant comissionistes. Es sap que Antoni Marcel negociava amb els andalusos Pedro i Francisco Burón. Entre 1753 i 1760, li trameteren sols 18 faneques de cacau. Tot i això, ja hi havia mallorquins que tenien part de comandes de productes americans per via indirecta. D'aquesta manera, A. Marcel va sebre, per una carta de 8 d'agost de 1757, que havia arribat a Tenerife un vaixell procedent de Caracas en el qual hi anava una important partida de cacau. Les mercaderies es trameteren directament des de Tenerife i el cacau suposaven un total de 14.533 L. mallorquines.

Quan es varen treure a la venda, es distribuïren en tres grups diversos de compradors: un indeterminat, que comprà partides de tamany mitjà (entre 247 i 312 L.); la venda a crèdit que suposà les partides més fortes (entre 495 i 1.800 L.) i la venda a la menuda (entre 10 i 547 L.).⁸ Els beneficis que s'obtingueren varen ésser substanciosos. El corredor d'orella cobrà més de 123 L. de comissió. D'altra banda, la distribució dels compradors permet deduir el destí del producte. Sols el 14'7 % del total dels clients es pot considerar com del sector mercantil mitjà i que vendrien a la menuda o redistribuirien per l'illa. Les vendes a crèdit suposaren el 62 % dels clients, essent aquests professionals del món de les llepolies o

⁴ J. RAMIS DE AIREFLOR; A. BOUTROUX DE FERRÀ; A. ALONSO FERNÁNDEZ: *Historia Documental de la Real Cartuja de Valldemosa*, Palma de Mallorca, 1973, 142. Segons les Advertències que es feren a la Cartoixa a 1712 es prohibia subministrar xocolata als hostes, senyal que fins el moment d'ésser vedat es devia venir practicant.

⁵ P. VENTAYOL SUAU: *Historia de Alcúdia / III*, Mallorca, 1982, 235.

⁶ B. FONT OBRADOR: *Historia de Llucmajor/V*, Mallorca, 1986, 216.

⁷ C. MANERA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca (1720-1800)*, Palma de Mallorca, 1988, 192-209.

⁸ De fet, es tracta d'una partida venuda a moltes persones, essent la major, de 226 L., entregada a una sola persona: l'Intendent.

comerciants de redistribució. Les vendes a la menuda (13'4 %) correspongueren a personalitats de la societat illenca que habitualment l'adquirien per consum particular.⁹

Com es veu, el comerç del cacau presentava una gran complexitat que, en el seu punt de partida, estava en mans d'un sector reduït. Una vegada arribat a l'illa, es diversificava la venda, fins l'atomització i amb possibilitat d'arribar a qualsevol indret.

Cal recordar que, a l'època, encara era un producte de luxe i com a beguda tonificant sols les persones benestants s'ho podien permetre. Emperò, la rendibilitat acabà per provocar que, a moltes viles de la Part Forana, hi hagués petits comerciants especialitzats. Un cas conegut és el dels Ferretjans de Lluçmajor. Des de mitjans de segle, aquesta família tenia contactes amb la *Casa de Contratación*. Tals relacions s'establiren per via familiar, ja que consta com, a 1780, Jaume Ferretjans tenia el seu germà Bartomeu a Cadis. També es sap que havien rebut 9 saques de cacau valorades amb 600 pesos. La venda d'aquest producte reportà importants guanys.¹⁰

A partir de 1750, el cacau s'anà convertint en un interessant producte d'especulació comercial. S'intercanviava amb productes mallorquins tan notoris com l'oli o l'aiguarent. Emperò, els mercaders anaven prou alerta en no saturar el mercat, ja que podia fer davallar considerablement els preus a l'ús. Hi ha suficients notícies com a partir de 1760 comerciants com el ja esmentat A. Marcel analitzaven prèviament l'oferta i la demanda, de tal manera que els carregaments es podien vendre a les costes peninsulars abans que a l'illa. Sols aquesta tàctica podia suposar guanys superiors al 12 %.¹¹

En conjunt, tot apunta que, a partir de 1760, l'importació de cacau es convertí en un veritable monopoli en mans de molt poques persones. Consta que, des de 1761, les vendes realitzades a crèdit per A. Marcel varen esser de forma molt significativa preferentment de cacau i sucre.

En bona lògica, els artesans dedicats a l'elaboració de xocolata estaven sotmesos a un joc d'interessos molt complex, o que, difícilment, podien controlar o defugir-ne. No de bades, els intents dels xocolaters per erigir-se en gremi daten de 7 anys després de la liberalització del comerç colonial.

Un element d'anàlisi d'aquesta complexa situació dels mestres xocolaters es dedueix precisament quan es comparen els llistats de venda a crèdit d'aquest mercader singularment amb la seva postura davant l'erecció dels gremi (Veure Quadre 1).

---

⁹ C. MANERA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca* ..., 195-198.

¹⁰ B. FONT OBRADOR: *Historia de Lluçmajor/V*, 386-387.

¹¹ C. MANERA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca* ..., 201.

QUADRE 1					
DATA	COMPRADOR	PRODUCTE	QUANTITAT	VALOR	VOT
15-IV-1762	Guillem Arrom	sucre	371'5 L.	71'75 L.	
25-VI-1763	Guillem Arrom	cacau	313 L.	194'25 L.	
15-VII-1762	Guillem Arrom	cacau	276 L.	193'5 L.	
27-VIII-1762	Guillem Arrom	cacau	221 L.	153 L.	a favor
15-IV-1762	Miquel Alemany	sucre	331'5 L.	71'75 L.	
23-VIII-1762	Francesc Mage	cacau	221 L.	152'75 L.	
25-VI-1763	Francesc Mage	cacau	202 L.	125'5 L.	
27-VI-1764	Francesc Mage	sucre	516 L.	69 L.	en contra
27-VIII-1762	Agustí Lladó	cacau	694 L.	452'25 L.	
29-VII-1763	Agustí Lladó	sucre	659 L.	82'25 L.	en contra
25-VI-1763	Guillem Vicens	cacau	175 L.	108'5 L.	
3-XI-1763	Guillem Vicens	cacau	115 L.	78 L.	a favor
25-VI-1763	Joan Roig	cacau	229 L.	142 L.	a favor
25-VI-1763	Antoni Ferragut	cacau	449 L.	278'5 L.	
2-IX-1764	Antoni Ferragut	cacau	419 L.	225 L.	a favor
30-XI-1764	Joan Villalonga	cacau	390 L.	172'5 L.	en contra

Val a dir que aquest quadre reflecteix un situació anterior en 20 anys a l'intent d'erecció del gremi. Els *artistas del chocolate* que votaren a 1785 eren els més antics a l'ofici i, per tant, amb experiència de les relacions que s'establien amb els grans mercaders. Recordi's a tal efecte que les adquisicions del quadre anterior eren a crèdit, fet que suposava un fort endeutament personal. Aquest condicionant és el que podria explicar que els petits mestres xocolaters fossin els que s'oposaven a la creació d'un gremi, en el si del qual haurien tengut poques ocasions d'accedir a la cúpula. D'altra banda, es sap que, a partir de 1764 i fins 1768, els compradors de cacau i sucre a crèdit a A. Marcel no varen esser membres d'aquest col·lectiu sinó de l'aristocràcia i l'administració. Aquest fet planteja l'interrogant de sebre quines varen esser les vies d'entrada dels productes colonials fonamentals com el cacau i el sucre entre 1764 i 1785.

És possible que fos un altre mercader encara no documentat, però res impediria que membres de la cúpula de l'ofici participassin en la formació de companyies ocasionals per importar les matèries primeres des de Cadis o altres ports mediterranis com Barcelona o València. En aquest sentit, la *Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País* facilita informació prou reveladora del tràfec de cacau al Port de Ciutat, i cal suposar que, en bona part, anava destinat a la elaboració de xocolata en els obradors referits. A títol d'exemple, basti una simple ullada al quadre següent. En ell, encara que dissortadament hi manquin les quantitats concretes de cacau desembarcat, es veu com en el decurs dels tres anys escollits com a mostra, les entrades anuals eren d'una mitja de set (Veure Quadre 2).

QUADRE 2			
ANY 1785			
DIA	PATRÓ	TIPUS DE VAIXELL	PROCEDÈNCIA
3-IV	Joan Santandreu	xabec	Cadís
10-IV	Pablo Salom	xabec	Cadís
21-VII	Joan M. Nicolás	paquebot	Bordeus
11-VIII	Joaquim Pujol	xabec	Cartagena
25-IX	Carles Bot	bergantí	Cartagena
23-X	Gabriel Gaià	xabec	Cadís
ANY 1786			
DIA	PATRÓ	TIPUS DE VAIXELL	PROCEDÈNCIA
5-II	Joan Palou	xabec	---
25-VI	Gabriel Gia	xabec	Cadís
25-VI	Martí Puig	xabec	Cadís
16-VII	Pablo Salom	xabec	Cadís
20-VIII	Bernadí Sastre	xabec	Cadís
10-IX	Joan Mayol	xabec	Barcelona
19-XI	Antoni Socies	xabec	Cartagena
3-XII	Gabriel Català	xabec	Cadís
10-XII	Josef Boned	xabec	Alacant
ANY 1787			
DIA	PATRÓ	TIPUS DE VAIXELL	PROCEDÈNCIA
4-III	Sebastià Roig	xabec	Cadís
8-IV	Joseph Sastre	xabec	Cadís
13-V	Gabriel Gia	xabec	Cadís
27-V	Gabriel Català	xabec	Alacant
17-VI	Domingo Coll	xabec	Cartagena
29-VII	Francesc Sacares	xabec	Cadís
30-IX	Thomas Vitrioux	fragata	Lisboa
14-X	Damià Font	xabec	Cartagena
4-XI	Bartolomé Quegles	xabec	Canàries

Font: *Memorias de la Real Sociedad Económica de Amigos del País* (1ª Parte).

Una font a l'abast per besllumar aquesta conflictivitat és aquest expedient que recolleix la intenció dels *molenders de chocolate* per erigir-se en gremi a semblança del que ja existia en el Principat, d'on volien prendre referència dels estatuts pels que haurien de registrar-se. Segons l'esmentat expedient i a l'any indicat de 1785, Ciutat de Mallorca comptava amb un total de 36 artesans dedicats a la elaboració de tal producte. Si bé no es pot dir que fossin nombrosos, la quantitat referida no deixa d'esser sorprenent, sobre tot si es compara amb el nombre de menestrals dedicats a altres activitats semblants. Segons xifres de la *Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*, es té que oficis de tradició dins de

l'àmbit de les llepolies com, per exemple, el de confiters¹² sols comptava amb 14 mestres i 12 tendes o obradors.¹³ Per altra banda, la mateixa font indica que els xocolaters existents eren 37 amb 19 tendes,¹⁴ essent unes xifres pràcticament idèntiques a les dades del document en qüestió.

Els tràmits per aconseguir l'erecció del *Gremio de Molenderos de Chocolate* varen ésser iniciats per un comitè de set persones: Pablo Castañer, Juan Roig, Antonio Ferragut, Andrés Ripoll, Joaquín Capó, Rafael Thomás i Antonio Durán, els quals presentaren un primer escrit dia 30 de juny de 1785. Les raons adduïdes per a tal erecció ben bé es poden qualificar de tradicionals en aquest tipus de processos. Bàsicament eren tres:

- Que la xocolata no es fabricava correctament, donant-se abusos i emprant-se altres productes diferents del cacau, del sucre i la canyella, resultant d'aquesta manera, perjudicial per a la salut pública.
- Tal fet era conseqüència de la manca de professionalitat.
- i per tant las *fábricas o moliendas de chocolate* no es trobaven governades per *maestros capaces*.

Amb la creació del gremi es pretenia donar-ne una solució tot aplicant una normativa a l'estil de la que es donava a Catalunya i altres ciutats (sic). A tal efecte es sol·licitava llicència per a una reunió a on fer aquesta proposta a tot el col·lectiu.

Es concedí el permís l'1 de juliol i la junta va tenir lloc el 3 del mateix mes, presidida per Pablo Castañer i havent-se convocat 36 xocolaters. Se va fer l'exposició de motius corresponents i es procedí a una votació. Els resultats varen ser els següents:

VOTAREN EN CONTRA

Juan Vilallonga
Miguel Cabot
Agustçin Lladó
Juan Noguera
Pedro Juan Pallisser
Bartholomé Vilalonga
Francisco Mage
Joseph Pasqual
Lorenzo Lladó
Bartholomé Mas
Antonio Ferrer
Raymundo Pallisser
Bartholomé Bisalach
Lluhfs Virgili
Pablo Piquer
Joseph Roig
Pedro Juan Thomás
Andrés Cabot

VOTAREN A FAVOR

Andrés Ripoll
Miguel Alemañy
Sebastián Alba
Pablo Castañer
Mathías Darder
Rafael Thomás
Lucas Thomás
Juan Roig
Guillermo Arrom
Antonio Ferragut
Guillermo Vicens
Antonio Durán
Juan Pol
Joaquín Garau
Mariano Martí Pinet
Miquel Mir
Vicente Marés
Gabriel Sacarés

¹² B. QUETGLAS: *Los Gremios en Mallorca (S. XIII-XIX)*, 99-102.

¹³ *Memorias de la Real Sociedad Económica de Amigos del País*. (1a. Parte), 254-256.

¹⁴ *Memorias de la Real Sociedad Económica de Amigos del País*. (1a. Parte), 236.

Consta que un cop acabada la votació i efectuat el recompte, Lucas Thomás interpel·là a Agustí Lladó *sobre el nombre de las perçonas que han faltado por ignorar aquellos, a lo que dicho Lladó no respondió cosa.*

El dia 4 de juliol els mateixos convocants de la reunió anterior presentaren un escrit en el que impugnaven el resultat de la junta. El motiu: s'havia convocat Pedro Juan Pallisser, essent que no era mestre de tenda oberta, sinó que treballava en la de Raymundo Pallisser, germà seu, *en calidad de manzebo*, raó per la qual havia estat expulsat de la sala. D'aquesta manera, i segons els impugnadors, era obvi que el resultat de la votació havia estat favorable a l'erecció del gremi per 18 vots a favor i 17 en contra. En cas de no estimar-se legítima la impugnació, es sol·licitava permís per celebrar una nova junta en la convocatòria de la qual constàs explícitament que només eren cridats *los que tengan tienda abierta y no trabajen a cuenta de otro artista.*

Aquesta segona reunió es celebrà dia 18 de juliol. Als arguments exposats a la del dia 4 se n'afegiren de nous:

- *Evitar igualmente el extraordinario número de molenderos incapaces que cada día hirá extendiéndose.*
- *Establir un període d'aprenentatge a l'ús dels altres que hi hagués a Ciutat, ja que el que hi havia era insuficiente para adquirirse las qualidades y circunstancias que se exige en arte.*

No consta si hi hagué nova votació, però 21 dels mestres xocolaters assistents a la junta atorgaren poder públic a favor de Pablo Castañer per presentar-se en nom de tots ells davant la Reial Audiència i prosseguir la causa de l'erecció del sol·licitat gremi. De tot aquest procés se n'obtingué resposta el 23 de juliol: *se acordó uniformemente oponerse [i] despreciar dicho nuevo establecimiento por perjudicial al público y a la libertad de hacer chocolate.* No es sap com els interessats degueren plantejar una nova sol·licitud. El fet és que l'expedient es tanca el 6 d'octubre de 1785 amb una certificació de Joan Armengol, notari, secretari i escrivà de l'Ajuntament en la que consta que el síndic de la ciutat havia tramés la sol·licitud *de algunos molenderos de chocolate* i que s'estimava que s'havia de manifestar al *Real Acuerdo* que reiteràs la negativa d'erecció. A les raons anteriors de ser perjudicial al públic en general i als interessos que hi poguessin tenir alguns particulars, s'hi afegiren la de la inconveniència de gravar els consumidors amb les despeses que es derivarien de les contribucions gremials. Finalment, es feia constar la innecessitat d'un gremi en una activitat que es descrivia com a *un arte que necessita mas de robustes que habilidad.*

El *Gremio de Molenderos de Chocolate* no s'erigí.

Muy Ilustre Señor:

Palma y julio
... 1785.

Acudan los suplicantes
de este expediente
a la Real Audiencia
donde se procederá
lo conveniente.

Pablo Castañer, Juan Roig, Antonio Farragut, Andrés Ripoll, Joachim Capó, Rafael Thomás y Antonio Durán en cumplimiento del Decreto del que se sigue. Proveído por S. M. I. S. al pie de su pedimiento presentado el día 30 del inmediato junio exponen que a consecuencia de havérseles mediante el sitado decreto dispensado la lisencia correspondiente para selebrar el día de ayer a las 4 de la tarde con asistencia de Juan Oliver y Oliver, notario publico, habiendo para ello presedido la formal convocación y situación de todos los Molenderos de tienda abierta que se tuvieron presentes, que hizo Rafael Miquel, nuncio del Gremio de Texedores de Lana, acompañado de Antonio Ferrer, portero de la Real audiencia a que asistieron 36 y de todos ellos solo convinieron en la utilidad y erección del Gremio 18, oponiéndose a tan favorable proyecto los restantes individuos, comprehendido Pedro Juan Palliser, cuyo voto se prompto [*sic*] ser Molendero de tienda abierta y por consiguiente de los convocados y no haviéndose sobre esto podido reflexionar a causa de haverse inmediatamente despedido y salido de la Junta los contraventores, no se protesto en la forma regular y por la igualdad de votos que con el de dicho Palliser resultava se suspendió el trato y extensión de las Ordenanzas que se havian tenido por mas beneficiosas al bien patriótico. Pero haviéndose posteriormente adquirido que no se había dado tal comisión al nuncio como todo lo acreditan los testimonios que acompañan, ni debía avisarse hallándose en la calidad de manzebo y viviendo desde que vino del servicio de S. M. en compañía de Raymundo Palliser que es el que únicamente se scito como a cabeza de la tienda en que por su cuenta trabaja el sitado Pedro Juan Palliser. Por tanto ahora en este escrito del mejor modo que puedan y de derecho haya lugar protestan y disen de nulidad del voto del expresado Pedro Juan Palliser. Y resultando mediante esta protesta y nulidad y de consiguiente exclusión de este por pluralidad de votos convenida y determinada la erección del Gremio al thenor y modo propuesto en esta atención y en la en que por su establecimiento pueden prometerse en lo sutsesivo mayores adelantamientos /a/ los profesores y utilidades el publico y siendo muy conforme la creación en dicho cuerpo al que se halla establecido en Barcelona y no pareciendo justo haya de impedirse su execución por la contradicción de los otros individuos que no pueden tener otro oieto que el de eximirse de la contribución de los gastos de la solisitud o recurso de les exponentes y de los que deve imponerse en los Estatutos con las mismas antesedentes protestaciones que comprehende el primer memorial que antese de y de todo perjudicial.

A V. S. M. I. suplican que habiendo por presentados los sitados testimonios en su vista autorisar la erección del Gremio de Molenderos y en su consecuencia dispensarles lisencia para juntarse y tratar con los que convinieron a tan favorable proyecto la extensión de los Estatutos a imitación de los de aquel Principado o en caso de no estimar la erección *pro mayor parte* y de consiguiente legitima facultarles otra vez para convocar y selebrar otra Junta General únicamente de los que tengan tienda abierta y no trabajan a cuenta de otro artista al mismo oieto propuesto interponiendo en todo la autoridad y decreto de V.S.M.S. por el bien patriótico. Palma y julio, 4 de 1785.

Pablo Castañer; Nicolau Sifre; Pera Juan Rog; Antonio Farragut; Andreu Ripoll; Rafael Thomas; Antonio Durán.

Día tres del mes de julio de Mil setecientos ochenta y cinco.

En la Ciudad de Palma Capital del Reyno de Mallorca, los día, mes y año que antecede; convocados y congregados en la sala superior del Gremio de Tixedores de Lana de esta presente Ciudad, a las quatro de la tarde, hora señalada para celebrar junta los Molenderos de Chocolate, en virtud de lo expuesto en la suplica presentada por Pablo Castañer y otros al Muy Ilustre Noble Señor Regente con fetxa de treinta de junio ultimo, en que Su Señoría, con auto de primero del que rige, concedió el permiso de celebrar Junta, dadosé cuenta inmediatamente de su determinación. Y avisados todos los que se han tenido presentes por medio de Rafael Miquel, nuncio del expresado Gremio de Tixedores de Lana, han comparecido en dicha sala, la expresada hora señalada, los siguientes fabricantes de chocolate

1. Juan Villalonga	19. Joseph Roig
2. Miquel Cabot	20. Pablo Castañer
3. Agustín Lladó	21. Mathias Darder
4. Juan Noguera	22. Raffael Thomás
5. Pedro Juan Palliser	23. Lucas Thomás
6. Bartholome Villalonga	24. Juan Roig
7. Andrés Ripoll	25. Guillermo Arrom
8. Miquel Alemany	26. Antonio Ferragut
9. Francisco Mage	27. Guillermo Vicens
10. Joseph Pasqual	28. Antonio Duran
11. Lorenzo Lladó	29. Pedro Juan Thomas
12. Bartholome Mas	30. Juan Pol
13. Antonio Ferrer	31. Joaquin Garau
14. Raymundo Palliser	32. Mariano Martí Pinet
15. Bartholome Bisellach	33. Miquel Mir
16. Sebastián Alba	34. Vicens Mates
17. Lluhis Virgili	35. Gabriel Sacares
18. Pablo Piquer	36. Andres Cabot.

Los quales sentados por orden echo silencio, resada la oración del Espíritu Santo y acistiendo Antonio Ferrer Portero de la Real Audiencia, por medio de mi el escrivano público infraescrito se ha echo la proposición siguiente

Señores se ha convocado a Vuestras Mercedes pera hacerles presente una suplica presentada por parte de Pablo Castañer y otros fabricantes de chocolate al Muy Ilustre y Noble Señor Regente que se les leherá con alta voz muy espacio y su decreto dado por Su Señoría, que visto y reflexionado cada uno de Vuestras Mercedes, darán su voto por orden, a fin de acordar lo conveniente por la utilidad y salud del publico y sus particulares. Y pasados los votos en la forma de estilo

1. El primero que se llama Juan Villalonga = Dico que no conviene a lo que se expone de establecer Gremio. Y que pide copia del pedimiento y su decreto.
2. Miquel Cabot = Dice lo mismo.
3. Agustín Lladó = Dice que no conviene por no estar todos.

4. Juan Noguera = Dice que no conviene a lo expuesto en dicha suplica.
5. Pedro Juan Palliser = Dice lo mismo.
6. Bartholome Villalonga = lo mismo.
9. Francisco Marge = Dice lo mismo de Juan Villalonga.
10. Joseph Pasqual: es del mismo voto.
11. Lorenzo Lladó: es del mismo voto.
12. Bartholome Mas: es del mismo voto.
13. Antonio Ferrer: es del mismo voto.
14. Raymundo Palliser: es del mismo voto.
15. Bartholome Bisellach: es del mismo voto.
17. Lluhis Virgili: es del mismo voto.
18. Pablo Piquer: es del mismo voto.
19. Joseph Roig: es del mismo voto.
29. Pedro Juan Thomas: es del mismo voto.
36. Andres Cabot: Dice que no conviene.

Los demás fabricantes de dicha facultad que son diez y ocho, de los números 7, 8, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34 y 35: que han acistido en dicha Junta han resueltos que convienen se haga todo del modo, forma y arreglo como lo tienen suplicado a Su Señoría. Y que con toda brevedad se le de cuenta, para que con su autoridad se pase a la formación de lo necesario para el buen régimen y provexo del público y sus familias. y Lucas Thomas del numero 23 dico que Agustín Lladó nombre las personas que han faltado a la presente Junta por ignorar aquellos. A lo que dicho Lladó no respondió cosa. Y en su consecuencia inmediatamente Francisco Mage y otros de su voto dizeron no tener mas que acordar y se partieron. De todo lo qual, yo el escrivano doy fee. Y acistieron a todo por testigos Rafael Miquel custos del dicho Gremio y Antonio Ferrer portero de la Real Audiencia y lo firmo.

Ante mi
Juan Oliver y Oliver, notario escrivano publico y real.

El infraescrito Rafael Miquel nuncio del Gremio de Texedores de Lana e interino de los molenderos de xocolate

Certifico en seguimiento del decreto de primero julio corriente proveído por Ilustre Señor Regente a continuación del pedimento de Pablo Castañer y demás molenderos de xocolate relativo a que se les dispensase facultat y licencia para convocar y selebrar Junta General a fin de erigirse Gremio y estender las Ordenansas conbenientes; aver avisado de orden de los antedichos molenderos con asistencia de Antonio Ferrer, portero de la Reial Audiencia, todos los molenderos de tienda abierta que ha comparecido en la Junta selebrada día 3 corrientes a las quatro de la tarde con expulsión de Pedro Juan Palliser.

I para que conste donde conbenga doi la presente en Palma y julio 4 de 1785.

Pedro Antonio Ferrer.
Rafael Miquel, portero.

RESUM

Los años finales del S. XVIII, entre otras cosas, se caracterizaron por una clara postura de rechazo ante la aparición o segregación de nuevos gremios. Por ello, no deja de ser sorprendente que en un año tan tardío como 1785 aún se diera un intento de crear un gremio y más extraño aún cuando éste surgía de la iniciativa de un colectivo como el de molenderos de chocolate. Estas dos circunstancias, más el hecho de que se trataba de una actividad vinculada a ciertos intereses económicos relacionados con el comercio de América y que el pretendido gremio ya iba a nacer en un marco de clara división entre sus supuestos miembros, hicieron que el intento de agremiación fuera un fracaso, a la vez que la última tentativa de estas características que se conoce en Mallorca.

ABSTRACT

The last years of the eighteenth century were characterised among other thing by strong objections to the appearance of new guilds or the splitting of existing ones. It is therefore surprising that this as late as 1785 an attempt should have been made to set up a guild, and even stranger that this initiative should come from such a small group as the chocolate makers. These two circumstances, combined with America and that the projected guild would have been created in a context of fierce disagreement among its would-be members, meant that the plan not only failed but was last attempt of its kind in Majorca.

L'ESGLÉSIA DE MALLORCA LA VIGÍLIA DE LA GUERRA DEL FRANCÈS

PERE FULLANA PUIGSERVER*

Sovint hem interpretat el segle XIX a partir de la convulsió ideològica que produí la Guerra del Francès, de la mateixa manera que a França es partia de la Revolució com a fet determinant en l'esdevenir de l'Església davant la modernitat. Tanmateix, si volem entendre l'Església mallorquina del XIX hem de girar la mirada més enllà i analitzar la realitat sociològica i les mentalitats hegemòniques durant la segona meitat del segle XVIII i els primers anys del segle XIX. Comença a haver-hi consens entre els historiadors que consideren ja aquell segle, el XVIII, com el de la modernització i del canvi profund en la societat illenca, ben manifest en el creixement demogràfic i econòmic, canvi que es detecta fonamentalment -pel que fa a l'Església- en una generació de clergues il·lustrats, regalistes i vinculats als corrents de pensament innovador. En bona part, el debat i la tensió del XIX, en aquella Mallorca qualificada per Miquel dels Sants Oliver com *una colònia eclesiàstica*,¹ s'inicià ja en la segona meitat del XVIII, en el qual ja hi ha la presència d'una Església innovadora, encara minoritària, però amb un pes específic prou significatiu. Canonges, rectors i priors de convents i monestirs, lectors de teologia i filosofia i un sector del clergat, encara no ponderat suficientment, estaven imbuits dels nous corrents il·lustrats, en simpatia amb l'elite social mallorquina que dinamitzà la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País.

El context en el qual es movia l'Església mallorquina del final del segle XVIII no era excessivament il·lusionador. La visió de Miquel dels Sants Oliver és prou significativa i crítica en aquest sentit: *En las costumbres eclesiásticas una relajación que se denuncia en los mismos edictos episcopales encaminados a contenerla, en violaciones de clausura, en raptos de gran resonancia, en procesos inquisitoriales, en asesinatos donde ó como víctimas ó como actores intervienen personas de orden sacerdotal y, sobre todo, en la plaga de 'abates' a la francesa, mujeriegos y afiligranados.*² Fins i tot l'escàs clergat il·lustrat semblava tenir molt poc a fer enmig d'una població en la qual la fe semblava haver degenerat en superstició. El poble mallorquí, majoritàriament, era indiferent a la saviesa, a les arts i la ciència, i només batejava quan els sentiments religiosos el sacsejaven. Les festes de la beatificació de Sor Catalina Thomàs, el 1792, posaren en relleu que el poble mallorquí s'identificava fonamentalment amb aquell símbol que evidenciava unes aspiracions prou limitades, molt més que en els seus herois com Jaume I o Jaume II o en les seves figures senyeres com Ramon Llull, malgrat el lulisme popular. No és estrany, doncs, que el nou

---

* Director de la Gran Enciclopèdia de Mallorca

1 M. S. OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*, Mallorca 1982, III, 492.

2 M. S. OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*, I, 14.

bisbe Bernat Nadal aspiràs, sobretot, a combatre aquell esperit dominant de passivitat, superstició i ignorància.

La realitat demogràfica i religiosa.

Al final del segle XVIII, Mallorca comptava amb una població de 140.699 habitants.³ Des de 1768 la població havia augmentat considerablement i mantenia un caràcter marcadament rural. Segons el cens d'Aranda (1768)⁴ l'illa comptava amb 126.588 habitants, mentre que vint anys més tard, segons el de Floridablanca (1787),⁵ havia augmentat a 137.222. *L'any 1784*, segons la Memòria de la Societat d'Amics del País, *la població total de Mallorca era de 135.906 habitants, dels quals 31.965 corresponien a Ciutat (23'5%) i 103.941 a la Part Forana (76'5%).*⁶ Aquestes dades indiquen, d'alguna manera, la situació demogràfica a l'illa de Mallorca i les característiques globals d'una població bàsicament no urbana. No obstant això, la ciutat com a centre administratiu i com a nuclearització de les iniciatives de modernització, tenia una magnitud i una irradiació socioeconòmica que anava molt més enllà del nombre d'habitants. Palma era el centre de l'administració política, religiosa, econòmica i cultural. El 1784, Manacor (7.181 habitants), Felanitx (7.070), Lluçmajor (6.907), Sóller (6.370) i Pollença (4.599) eren les cinc poblacions amb major nombre d'habitants, la suma dels quals era gairebé la mateixa de Palma.

El clergat secular i les parròquies.

El 1794, any en què va ser nomenat bisbe de Mallorca el solleric Bernat Nadal, la diòcesi tenia 39 parròquies, 33 de les quals foranes i 6 a Palma. El 85% de les parròquies eren foranes, a to més o menys amb l'estructura de la població illenca. El 1784, només a la Part Forana hi havia 543 clergues, i el 47% del clergat local residia a la capital. Fajarnés ens recorda que el 1720 a Palma hi havia 202 preveres en una població de 36.500 habitants⁷. Només a la Seu, el 1800, hi havia el bisbe, cinc dignitats, 22 canonges, quatre paborbes i 146 beneficiats. Persistien, també, algunes jurisdiccions que ultrapassaven el control de la diòcesi, com ara els drets de Bellpuig a Artà, els Cavallers de Sant Joan a Pollença, la Cartoixa de Valldemossa a la parròquia de Santa Creu, de Palma, el convent de Jesús extramurs amb els privilegis sobre l'Hospital, el Pariatge depenent del bisbat de Barcelona i, segurament, el Santuari de Lluç amb la parròquia d'Escorca.⁸ A banda d'això, durant el decenni de 1790 es refugià a Mallorca un nombre considerable de clergues francesos, exiliats del seu país arran dels succeïts de la Revolució Francesa. Enric Fajarnés en va comptabilitzar 35, el 1792, però no descartava que el nombre fos més elevat atès que

³ L. ROURA AULINAS: *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-1814*, Mallorca 1985, 22.

⁴ Josep JUAN VIDAL: *El cens d'Aranda a Mallorca (1768-1769)*. El Tall Editorial, Palma 1996, 79-81.

⁵ Josep JUAN VIDAL: *El cens d'Floridablanca a les Illes Balears 1786-1787*, Miquel Font Editor, Mallorca 1989, 32-44.

⁶ Pere XAMENA: *Història de Mallorca*, Mallorca 1984, 267.

⁷ Enrique FAJARNÉS: "Población eclesiástica de la ciudad de Palma en 1720", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)* 1895-96, 333-335.

⁸ M. DURAN: *Bernat Nadal Crespi. Un bisbe solleric que fou diputat a les Corts de Cadis*, Ajuntament de Palma 1986, 24.

es podien localitzar més cèdules de les que ell havia trobades.⁹ Miquel dels Sants Oliver afirma que uns cent-vint clergues francesos arribaren a Mallorca *levantando en esta ciudad un horror fantástico contra la anarquía jacobina y una compasión general hacia los infortunios de aquellos clérigos no juramentados, representantes de la perseguida iglesia galicana*¹⁰. Aquest aspecte, mai estudiat fins ara, va ser d'una gran rellevància social i ideològica per a l'Església illenca. Fins ara tampoc no s'ha estudiat la ideologia del clergat rural en aquella conjuntura de canvi de segle. Alguns clergues s'integraren a la SEMAP, però també n'hi havia un gruix significatiu que militava a les files del reformisme i de la il·lustració, tot i que mai no destacaren com a primeres figures. Estaven vinculats a aquest sector alguns clergues membres de les classes benestants rurals, fills de propietaris rellevants, molts dels quals estaven clarament enfrontats al sistema rigorista i absolutista que mantenien els rectors. Altres estaven dedicats a l'ensenyament d'infants i molts compartien les inquietuds dels grups reformistes locals, especialment en aquelles poblacions en les quals hi havia una incidència de la noblesa reformista. No obstant això, desconeixem el perfil clerical dominant a la Mallorca del final del segle XVIII i no disposam, encara, de monografies que ens permetin plantejar hipòtesis de treball en aquesta direcció. De fet, el bisbe Nadal potencià un clergat amb inquietuds socials, atesa la necessitat de que l'Església s'havia implicar amb més cura en el procés de transformació i de modernització de la societat.¹¹ Segons el projecte de Nadal els preveres s'havien de comprometre, sobretot, en els projectes de reforma dels costums, en l'educació ciutadana, en el foment de l'escolarització i s'havien d'esforçar per purificar la fe popular del barroquisme espiritualista i supersticions de que estava amarada¹².

Els religiosos.

Pel que fa a la vida religiosa, el 1768 hi havia 31 convents de religiosos (15 forans i 16 a Palma) i 13 monestirs de religioses (11 a Palma i dos de forans). Dels 936 religiosos comptabilitzats, 667 dels quals residien a Palma. El nombre de religioses era de 578. El 1767 havien estat expulsats els jesuïtes de Montision, i només hi havia una congregació de religioses de vida activa, les Franciscanes de Manacor, fundades el 1740 per Sor Rosa Maria Parera.¹³ Tot i que hi havia també alguns beateris de terciàries o de mantellades no es pot parlar encara de nova vida religiosa femenina en un sentit modern i estructurat. Ja al final de segle, es fundaren (1798) a Felanitx les Germanes de Sant Vicenç de Paül, a instàncies del rector Antoni Roig.¹⁴ La mateixa infraestructura de la vida religiosa masculina es mantenia

⁹ Enrique FAJARNÉS: "Emigración de sacerdotes franceses á la isla de Mallorca en 1792", *BSAL* 7, 398-399

¹⁰ M. S. OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*, I, 97, 117-121 (més informació sobre el clergat francès a Mallorca)

¹¹ *Elojio histórico del Ilustrísimo y Reverendísimo Señor D. Bernardo Nadal y Crespi obispo de Mallorca, socio de mérito de la Real Sociedad de Amigos del País, leida en la junta ordinaria que celebró el día 2 de enero de 1819*, Palma, 1819, 12.

¹² A. MAYORDOMO: "Iglesia, Religión y Estado en el reformismo pedagógico de la Ilustración española", *Revista de Educación*, 1988, 443-466.

¹³ A. TRUYOLS: *Sor Rosa Maria Parera y las Franciscanas de Manacor*, Mallorca 1922

¹⁴ N. PASCUAL: *Antonio Roig y su fundación de las Hermanas de la Caridad de San Vicente de Paul*, Palma de Mallorca 1960
Josep AMENGUAL: *Antoni Roig i Rexart. Peoner de la caritat i l'evangelització. Fundador de les Germanes de la Caritat*, Mallorca 1987.

el 1787, moment en el qual hi havia una població masculina religiosa de 1.037 integrants en els 31 convents de religiosos entre professors, novicis, seglars, lleics, donats i nins. El nombre de professors era de 634.

En quan a la vida religiosa masculina durant la segona meitat del XVIII s'ha de tenir present com elements més rellevants:

a) Les missions franciscanes a Amèrica, bàsicament a la segona meitat del segle XVIII, conjuntura en la qual hi destaquen Juníper Serra, Francesc Palou, Joan Crespí, Rafel Verger, Bonaventura Sitjar, Lluís Jaume, Miquel Pieras, Marià Payeras, Jeroni Boscana i Joan Bonaventura Bestard, entre altres.

b) Les escoles conventuals. Al començament del segle XIX, l'ensenyament elemental seguia en mans dels ordes religiosos, sobretot pel que fa a l'ensenyament de nins, però cada cop es posà més de manifest que no disposaven de mestres titulats segons els nous requisits que es requerien per a les escoles.

c) El paper pastoral d'aquests convents, sobretot en relació a la predicació i les missions populars. Antoni Roig instituí, a Felanitx, una missió popular cada set anys, que feien sobretot els Missioners de Sant Vicenç de Paül. Hi havia també missions conjunturals, com ara la que manà predicar Bernat Nadal als Caputxins, a Palma, amb motiu del temor a una infecció de peste el 1804. El trinitari Miquel Ferrer predicà a Sant Francesc el 25 de gener de 1800 i Bernat Nadal el va privar de predicar immediatament *por haber insultado sin oportunidad y con poca reflexión; pareció mal el sermón á todos en general y se alabó mucho la providencia del Prelado*.¹⁵

d) Les noves fundacions: durant el segle XVIII s'havien fundat l'Oratori de Sant Felip Neri (1712) i la Missió de Sant Vicenç de Paül (1736), es bastí el nou convent dels Caputxins intramurs (1755-1791) i la nova Cartoixa de Valldemossa, que va ser beneïda el 1812. Els membres de la Companyia de Jesús havien estat expulsats el 1767 i una quarantena de jesuïtes, integrants dels col·legis de Monti-Sion, Sant Martí i Pollença hagueren d'abandonar l'illa. El col·legi de Monti-Sion serví de seu a diferents institucions públiques locals i el de Sant Martí va ser cedit als Teatins. Per altra banda, els Canonges Regulars de Sant Antoni de Viana van ser abolits per Carles III, el 1788, i els sis antonians de Mallorca es secularitzaren el 1791.¹⁶ Encara el 1805 es va aprovar la fundació a Palma d'un establiment de l'Institut de San Camilo de Leis que no arribà a dur-se a terme.¹⁷

¹⁵ J. L. GARAU: "Anales de Mallorca. José Desbrull 1800 á 1833", *BSAL*, 1905, 134.

¹⁶ Macià TOMÀS SALVÀ: *El foc de Sant Antoni: medicina, història i societat*, El Tall, Mallorca 1996.

¹⁷ J. LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, Palma de Mallorca 1959, I, 90.

e) Els trastorns que sofrí la vida conventual: davant el perill de contagi de febre groga i el temor d'una invasió, el 1800, una part del convent de Sant Francesc va ser destinat a hospital reial i una altra al Regiment de Soria¹⁸. Així mateix, el 1802, hi hagué diversos aldarulls a diversos convents en el moment de l'elecció de superior provincial, la qual cosa provocà la intervenció de les autoritats civils (Sant Francesc, Sant Francesc de Paula)¹⁹. Però, sobretot, manca encara conèixer d'una forma més exhaustiva les conseqüències de les desamortitzacions i reformes impulsades pel reformisme regalista durant el regnat de Carles IV, tal i com ha indicat Maria Teresa Renom²⁰. Sens dubte aquestes mesures tingueren unes repercussions econòmiques, morals i ideològiques significatives en l'esdevenir de la vida conventual illenca. El malestar i les divergències ideològiques en el si de les institucions religioses covava ja al final del segle XVIII i augmentà encara més els primers anys del vuitcents. Recordem que durant el regnat de Carlos IV s'havien posat en pràctica les primeres desamortitzacions i s'havia demanat al clergat i als religiosos una contribució per plantar cara a les despeses de guerra. Aquella legislació regalista provocà resistències en els sectors més recalcitrants i entre els defensors dels privilegis eclesiàstics.²¹ Malauradament, la nostra historiografia a penes no ha incidit en aquesta problemàtica, sens dubte cabdal per entendre bona part de la divisió ideològica que es produí a partir de 1808.

Pel que fa a la vida religiosa femenina, els 13 monestirs de religioses comptaven amb una població de 597 dones entre professes, llegendes, nines, criades, donats, donades, criats i seglars. El nombre de professes era de 464. Hi havia també tres cases de beates (Artà, Lluçmajor i Manacor) amb 10 integrants (dues a Artà, quatre a Lluçmajor i quatre a Manacor).²² No es menester insistir en què el protagonisme de la vida religiosa masculina era absolut en aquella Església del final de l'Antic Règim.

Un Breu de Pio VI, de 7 d'agost 1787, autoritzava als bisbes per passar a visitar els convents i monestirs. Aquesta situació, detectada per Antoni Veny a la Casa de Sant Gaietà de Palma, el decenni de 1790, provocà que, el 1795, la comunitat es negàs a acceptar l'autoritat del bisbe sobre el capítol de la comunitat.²³ El 1804, el cardenal Luis M. de Borbón fou nomenat visitador dels regulars a tot el territori espanyol, emancipant l'Església espanyola de l'autoritat dels superiors generals (Butlla de Pius VII Inter Graviores curas, 15 de maig de 1804). Una de les manifestacions del clima jansenista i regalista que es vivia al voltant de l'Església a Espanya va tenir com a conseqüència el subtreure l'obediència dels ordes i congregacions religiosos, dels superiors generals, i passar a dependre de responsables

18 J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 167.

19 J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 257.

20 M. T. RENOM: *Miquel Ferrer Bauçà protagonista en la societat mallorquina*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, 126.

21 M. T. RENOM: *Miquel Ferrer Bauçà ...*, 337ss

22 Josep JUAN VIDAL: *El cens de Floridablanca*, 36

23 A. VENY BALLESTER: *La Real Casa de San Cayetano de Palma de Mallorca*, Regnum Dei, Roma 1971.

de l'Estat. Del Nunci depenia la visita i la ratificació dels superiors. Així mateix, el Consell de Castella prohibia rebre nous candidats i dugué a terme un primer intent de reforma dels ordes religiosos. No obstant el clima regalista, una reial ordre de 1800 *imponen las mas severas penas a los que defienden, apoyen o sigan las proposiciones publicadas en el Sínodo de Pistoya declaradas jansenistas por la Santidad Pio VI, cuya bula mandó S.M se observe con el mayor rigor en sus dominios, encargando mucho su cumplimiento á los Obispos, Prelados y al Tribunal de la Santa Inquisición.*²⁴

Església i il·lustració: iniciatives de modernització (ensenyament, acció social i pastoral).

a) Ensenyament.-

El Seminari Conciliar de Sant Pere, fundat el 1700, no tenia càtedres pròpies i els seminaristes cursaven la filosofia i la teologia a la Universitat Literària de Mallorca. El 1786 en aquell centre hi havia 14 col·legials i 28 pensionistes. La infraestructura humana d'aquella institució es completava amb un rector, un vicerector i set criats. El bisbat tenia cura també del Col·legi de Nostra Senyora de la Sapiència amb 10 col·legials, tres pensionistes i tres criats.²⁵ Per altra banda, l'Església controlava d'una forma exhaustiva tots els àmbits educatius de l'Antic Règim: l'ensenyament primari o elemental, mantenia les escoles de gramàtica, dirigia la Universitat Literària de Mallorca, ja que el rector era sempre un canonge, i era present d'una forma significativa en les noves iniciatives pedagògiques de la SEMAP. El bisbat, amb les seves aportacions econòmiques mantenia les tres escoles de primeres lletres de la SEMAP (Sant Feliu, Sindicat, la Llonja). A més, el bisbe Bernat Nadal impulsà una escola de primeres lletres, a Sóller, en la qual s'introduí el mètode de Pestalozzi (1802).²⁶ No obstant això, hom constata que la relació de l'Església mallorquina i l'educació popular en aquest període a penes no ha estat estudiada, i persisteixen encara visions genèriques i tòpiques. El bisbe Nadal ha gaudit d'un cert interès, però necessitaríem aprofundir els mecanismes de l'acció educativa dels eclesiàstics i religiosos, sobretot en el procés d'alfabetització i escolarització que es promogué a partir de l'esperit il·lustrat.

b) El problema social.-

Pel que fa a les institucions hospitalàries i assistencials, Mallorca comptava amb quatre hospitals a Palma (Hospital General, Hospital Reial, Hospital de Sant Antoni i Hospital de Sant Pere i Sant Bernat), tres hospitals forans (Felanitx, Manacor i Sineu) i l'Hospici o Casa de la Misericòrdia de Palma. Encara el 1798 es fundà la Reial Casa de Nins Expòsits, promoguda pel bisbe Bernat Nadal. El bisbe, a més, lluità (1800) perquè poguessin disposar de telers i ningú no els impedís treballar com pretenia prohibir el regent.²⁷ Així mateix, el 1804, es creà la Junta de Caritat,²⁸ amb la finalitat de donar suport

²⁴ J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 211

²⁵ J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 37.

²⁶ Francisca COMAS: "Los teatinos y su influencia en la introducción de los primeros métodos de renovación pedagógica en Mallorca a principios del siglo XIX", *Regnum Dei* 124 (1998) 247-267.

²⁷ J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 166.

²⁸ J. LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas ...*, I, 83.

a les institucions públiques de beneficència, en la qual hi prengueren part canonges i rectors de Palma. No hi ha dubte que l'Església tengué una presència destacada en el terreny social, no només a nivell representatiu, sinó potenciant noves iniciatives.

No obstant això, els recursos destinats a la beneficència eren minsos i depenien, en gran part, de la caritat o de les rendes eclesiàstiques. Ja al començament del segle XIX, la societat mallorquina iniciava un procés de canvi, sobretot pel que fa al lleure i als costums públics. Tanmateix, fins i tot els balls de màscara que se celebraven a la Llonja només es justificaven en tant que actes organitzats en favor de la beneficència. Els balls anomenats *de pesseta* només eren tolerats en la mesura que tenien un sentit filantròpic i altruista.

En relació a les institucions educatives amb una perspectiva clarament social, a Palma hi havia la Casa de Nines Òrfenes i la Casa de Panedides de la Pietat (el 1786 hi havia una priora i quinze dones recluides), ambdues destinades a protegir i assilar nines i dones, el subjecte fràgil de la societat de l'Antic Règim.

Així mateix s'ha de tenir present la fundació de les Cases de Caritat, a instàncies, suposam, de la SEMAP i d'alguns eclesiàstics. El 1798, el rector Antoni Roig comunicava a la SEMAP la fundació d'una Casa de Caritat a Felanitx, demanava la protecció de la casa i materials (torns per filar cotó). El Marquès de Bellpuig i el secretari Josep Sanglada de Togores li contestaren el 7 de gener de 1799, amb la complaença *que excitan las obras de Caridad dirigidas con tino a la utilidad común*. Aquesta fundació és una *prueba convincente del conato con que se dedica a hacer que sus feligreses conozcan la verdadera caridad*.²⁹ La SEMAP premià memòries sobre l'organització i manteniment de Cases de Caridad *que fue la base de nuestros notables establecimientos provinciales sobre "el orden de caridad que debe observar el hombre en su última disposición testamentaria"*.³⁰ Caldria analitzar fins a quin punt aquesta inquietud il·lustrada tengué alguna incidència en l'inici de les Cases de Caritat, recordem que el capellà Pere n'havia fundada una a Manacor el 1797 i Antoni Roig en fundà una altra, amb unes característiques totalment diferents, a Felanitx el 1798.

Encara restaria saber amb més precisió la vinculació de l'Església amb món gremial, no sols en relació al vessant religiós de les confraries, sinó també en la vida quotidiana d'aquell model estamental i en la promoció de mutualitats. L'octubre de 1792, a les festes que se celebraren a Palma amb motiu de la beatificació de Sor Catalina Tomàs hi hagué una presència significativa dels gremis i confraries ciutadanes, amb senyeres i estendarts. Sabem, que al final del segle XVIII, en algunes parròquies de Palma es promogueren iniciatives de caràcter mutual, com ara la Societat de socors mutus de Sant Miquel o Concòrdia de Nostra Senyora de la Salut, fundada el 1796.³¹ Tot i que tradicionalment s'ha considerat que aquesta concòrdia era la primera d'aquest model que es creà a Mallorca, se sap

²⁹ Pere LLABRÉS: Treball inèdit sobre les Germanes de la Caritat.

³⁰ M. S. OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*, I, 64-65.

³¹ Jerónimo CASTAÑO LLULL: "Memoria sobre el origen, desarrollo y vicisitudes de la Concordia de Nuestra Señora de la Salud", *Certamen Público. La Inmaculada Concepción y Nuestra Señora de la Salud de Palma de Mallorca*, Lérida 1930, 149-162.

que ja al començament del decenni de 1790 a Palma m'hi havia d'altres, concretament els *concordants de la parròquia de Sant Jaume i els concordants de Sant Gaietà*.³²

No obstant aquestes iniciatives de caràcter social, abans de 1808, no hi havia, a Mallorca, una política de reclusió de pobres i miserables. Després foren recollits sistemàticament a l'hospici. Fins llavors l'Església atenia els pobres de forma indiscriminada, als convents, parròquies, i al palau episcopal. Arran del procés de reclusió, el bisbe Nadal tenia cura d'enviar almoines a l'hospici.³³

c) Pastoral.-

Pel que fa a la vida pastoral al final del segle XVIII,³⁴ sabem que Bernat Nadal promogué la predicació, l'explicació d'un punt de la doctrina cristiana, acabar amb els mals costums que persistien a les esglésies (Pasqua, el sermó de s'enganalla, etc), eliminar les supersticions vinculades al culte i la ignorància, i recomanà als rectors que es procurassin la col·laboració dels batles perquè durant els oficis no hi hagués obertes cases de joc ni tavernes. També recomanà més solemnitat en les primeres comunions dels infants, responsabilitzà els metges i rectors del combregar als malalts, censurà l'espectacle de senyores que rebien el sagrament amb els pits nus i promogué les Quaranta Hores dels darrers dies per contrarestar l'aflluència als balls de màscara, tant de moda.³⁵ No obstant això, coneixem pocs casos concrets sobre l'esperit pastoral del final del segle XVIII. En alguns casos, com ara amb l'arribada d'Antoni Roig a la parròquia de Felanitx, el 1790, feia esment a la necessitat de santificar el poble i d'augurar la major felicitat en el govern de la parròquia. Entre el clergat renovador creix la crítica envers la religiositat barroca, superficial i sostenidora de grans manifestacions externes, sumptuoses, però buides de contingut. Pregonen la necessitat d'una renovació interior que es manifesti en la pràctica de les virtuts, en especial de la caritat. Antoni Roig augmentà la devoció al Cor de Jesús.³⁶ Començà a celebrar la festa del Sagrat Cor després de l'Octava del Corpus i el novenari del Cor de Jesús els dies de Carnaval, i intensificà la predicació els diumenges (plenes de moralitat i en llenguatge popular) i la predicació de la quaresma.

La publicació del Catecisme de la Doctrina Cristiana, el 1801, va tenir un significat especial, sobretot pel que fa a la recuperació de la llengua i a la catequització. La confecció va ser encarregada a Antoni Evinent i Antoni Roig, rectors, respectivament de Lluçmajor i Felanitx.³⁷ D'aquella obra se'n feren quinze edicions entre 1813 i 1874 i esdevingué un dels elements essencials en el procés d'alfabetització i educació moral i religiosa del poble mallorquí. Recordem que la seva publicació, coincidí amb l'obligatorietat de l'ensenyament primari, bona part del qual, sobretot el femení, tenia el Catecisme com el text fonamental i

³² M. S. OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*, I,114.

³³ *Elojio histórico ...*, 15.

³⁴ Juan MUNTANER: *Elogio histórico del Ilmo. Sr. D. Bernardo Nadal*, Palma 1820.

³⁵ M. DURAN: *Bernat Nadal ...*, 17-21.

³⁶ Sobre aquesta devoció: Josep AMENGUAL: *Antoni Roig i Rexart ...*, 31-33.

LE BRUN: "Politica e spiritualità: la devozione al sacro cuore nell'epoca moderna", *Concilium*, 1971, 41-56.

Daniele MENOZZI: *La chiesa cattolica e la secolarizzazione*, Einaudi, Torino 1993.

³⁷ *Catecisme de la Doctrina Cristiana que per ús de la sehua Diocesis mana publicar el Ilm. Sr. D. Bernat Nadal, bisbe de Mallorca*, Palma 1801.

bàsic de l'ensenyament. No es pot deixar de banda que a través del catecisme es pretenia impulsar un catolicisme en el qual la devoció, arrelada en uns majors coneixements, potencià la millora d'uns costums socials encara amarats de rusticitat, barbàrie i superstició. Costums socials i religiositat són dos elements que no es poden separar amb facilitat en aquest context.

A banda d'això, Nadal promogué l'edificació de nous temples i erigí diverses vicaries (Biniali, Biniamar, Ses Salines,³⁸ Orient, Randa, Galilea, la Vileta, Pina),³⁹ tot coincidint amb una conjuntura de fort creixement demogràfic i de consolidació de nuclis de població nous. Així mateix tengué una cura especial per l'higiene en les esglésies i, poc temps després, en la creació dels cementeris fora dels temples i llocs de culte.

Església i il·lustració a Mallorca⁴⁰.

La relació del clergat il·lustrat i la Universitat: La Universitat: el 1801, conclou el bienni rectoral del degà i canonge Josep Montis i va ser elegit Joan Morell, també canonge. El 1803, va ser substituït pel canonge Miquel Serra Dameto. El pes de l'Església en la Universitat es constata en la censura de diverses càtedres, com ara amb motiu de la concessió de la càtedra d'escriptura, el 1804, en què es nomenà una comissió formada pels canonges Nicolau Lobo i Antoni Evinent, i el rector de Santa Eulàlia Joan Barceló. Es presentaren el P.Felip Puigserver, el doctor Suñer i el P.Miquel Ferrer. Elegiren el Dr. Suñer.⁴¹ Es constata que els sectors dominants eren partidaris dels corrents renovadors, llavors Puigserver i Ferrer ja haurien tengut problemes amb aquest sector, molt abans de les lluites de caràcter absolutista, sobretot a partir de 1808.

Clergues vinculats a la SEMAP: sobretot estaven vinculats a la societat alguns sectors de la èlite del clergat illenc. Així, entre els socis de la Societat es poden comptabilitzar 8 canonges (A.Bisquerra, Joan Dameto, Pasqual Descallar, Antoni Despuig, Pere Orlandis, Pere J. Puigdorfil, Pere Sart i Jaume Terrassa), un provissor (Cayetano Muñoz), 14 rectors de la Part Forana, el vicari general de Menorca (Antoni Roig), 4 superiors majors dels religiosos, i una sèrie de preveres (5) i seminaristes.

Religiosos il·lustrats: El convent dels caputxins comptava, al final del setcents, amb una biblioteca rellevant, un gabinet d'antiquitats,⁴² i un d'història natural. El caputxí Fra Miquel de Petra (1741-1803) ha estat considerat un dels representants de la il·lustració mallorquina. Vinculat a la SEMAP, impartí matemàtiques en una escola establerta per aquella societat i, posteriorment, proposat per la càtedra d'aquella especialitat anexas a la Universitat. Va ser professor de teologia i filosofia, però, sobretot, esdevingué un dels representants dels nous corrents experimentals i científics de l'època. El seu "Tratado de Matemáticas" contempla els vessants científic, històric i arquitectònic. Destacà pels seus

38 Només aquests tres apareixen a: *Adición al elogio histórico del ilustrísimo señor D. Bernardo Nadal y Crespi obispo de Mallorca*, 1819

39 *Elojio histórico ...*, 18

40 Sebastià TRIAS MERCANT: "Les claus de la Il·lustració mallorquina", *Afers*, 30, 1998, 297-308.

41 J. L. GARAU: "Anales de Mallorca ...", 309.

42 Pedro DE MONTANER: "El desaparecido gabinete de antigüedades de los capuchinos de Mallorca", *Mayurqa*, 15, 1976, 199-208.

projectes de convents i esglésies: convent dels Caputxins, i algunes esglésies parroquials, com les de Lluçmajor i Consell.⁴³ Així mateix, el preposít de Sant Gaietà, P. Fulgencio Palet obrí una càtedra de matemàtiques (1805).⁴⁴ Palet, destacat regalista, que havia abandonat Mallorca el 1785 i estigué vinculat als grups jansenistes madrilenys, on residí, retornà a l'illa el 1804. La SEMAP protegí la seva escola i la dotà de material didàctic. Tanmateix, aquella experiència sols durà uns anys, ja que el 1807 sembla que es tancà.⁴⁵ Posteriorment, va ser comissionat per la SEMAP per anar a Madrid com alumne observador de l'Institut Pestalozzià, amb el projecte de fundar alguna escola després a Mallorca. La seva estada a Madrid degué ser breu i després no se coneix que es posàs en pràctica aquell mètode a Mallorca. Se sap, però, que a Sant Gaietà es formà llavors Nicolau Pons Umbert, un dels pedagogs més significatius dels primers decennis del segle XIX.

RESUM

Una visió sintètica de l'església mallorquina abans de la guerra de la Independència. L'autor analitza molts aspectes tals com la situació del clero secular i del regular, l'escolarització, els problemes socials i pastorals, etc. Destaca una especial atenció sobre les relacions mantingudes entre el clergat i la Il·lustració, així com certs contactes entre alguns membres de certes ordes religioses i la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País SEMAP.

ABSTRACT

A synthetical vision of the Majorcan Church before the War of Independence. The autor analyzes multifarious aspects such as the situation of the secular and regular clergy, schooling, social problems, pastorals, etc. Special attention is paid to the relationship between the Church and the Enlightenment, as well as to the contacts of some members of religious orders with the SEMAP (Majorcan Economical Society of *Amics del País*, i. d. Friends of the Country).

⁴³ Catalina CANTARELLAS: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca 1981, 151 ss.

Miquel LÓPEZ BONET: *Fra Miquel de Petra i la història dels Caputxins a Mallorca*, Ajuntament de Palma, 1992.

⁴⁴ J. LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas ...*, I, 90.

⁴⁵ Francisca COMAS: "Los teatinos y su influencia...", 253.

VICISITUDES AGRARIAS. EL CULTIVO DE LA VID EN MALLORCA (1800-1850)

MIGUEL FERRER FLÓREZ

1 - La importancia agraria de Mallorca

Corrían los últimos años del siglo XVIII (1797) cuando la Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País (RSEMAP) editó un interesante folleto acerca de la importancia de la agricultura en la isla de Mallorca.¹ El él se afirma: *La Agricultura es la ocupacion que debe promoverse con preferencia en Mallorca* (pág. 3) y lo prueba con numerosos argumentos: que *el producto de la agricultura es mayor que el de cualquier fábrica en razón de las gentes que ocupan* (pág. 5); que *es el más sólido a la subsistencia y comodidades del hombre* ; que *es el más sólido* (pág.9); que *la ocupación de las gentes del campo es más asidua y segura* (pág. 16); *la más extendida* (pág. 17); que *la ocupación agrícola es la que sirve solamente a la opulencia general, a la riqueza del erario, al aumento de los fondos públicos, y a la subsistencia del clero* (pág. 19). Aboga por la educación de las gentes del campo a las que califica de sanas y robustas (pág. 21) señalando que es *la más sencilla e inocente y la más propia para conservar y aumentar la población* (pág. 22).

Indicada la importancia de este sector de la producción económica indica que para su progreso es necesario vencer una serie de obstáculos que enumera y que son los siguientes:

- *La falta de libertad del comercio exterior*
- *Las trabas existentes en el comercio interior de la isla de Mallorca*
- *El embargo de caballerías y carros*
- *La pobreza e infelicidad de jornaleros enfermos*
- *El exceso de contribuciones vicinales por censos y obligaciones antiguas de la Villa, y por sus cargos forzosos, que en muchas excede al importe de la talla general*
- *El servicio personal en el modo en que está impuesto*
- *El contrabando del tabaco (por la mano de obra que ocupa)*
- *El celibato de las doncellas pobres y menos favorecidas de la naturaleza* (la falta de dotes restringía los matrimonios y ello repercutía en la población).
- *Premios y distinciones a labradores y pastores*

---

¹ *Memoria sobre las ventajas de la agricultura de Mallorca, la preferencia de protección que merece, las trabas que sufre y los auxilios de que necesita, premiada por la Real Sociedad Economica de la isla, y leída en junta pública el 9 de diciembre de 1797. S.a.. En Valencia en la imprenta de Joseph de Orga. Año MDCCCXCVIII con las licencias necesarias.*

- *El empleo en determinadas industrias caseras o artesanas de las gentes más pobres del campo en las largas noches de invierno y en los días de aguas*
- *Falta de escuelas de primeras letras y rudimentos de aritmética*
- *La tendencia a disminuir la dedicación al trabajo de los agricultores que alcanzaban un nivel económico más alto*
- *La necesidad de que los Caballeros y Hacendados tiendan a la inserción de la promoción agraria en sus tierras.*

La mayoría de estos obstáculos señalados al ser lentamente superados repercutieron en el incremento de la atención pública a los problemas de la agricultura y ello se tradujo en un aumento de la producción agraria que en determinados elementos - como la vid - significó un evidente progreso ya en el siglo XIX, sobre todo después de acabar la Guerra de la Independencia (1814).

2 - La vid en Mallorca en los tiempos modernos

La trilogía de cultivos de la vid (*vitis vinifera*), olivo (*olea europaea*) e higuera (*figus carica*) constituye desde los orígenes de la historia uno de los rasgos característicos de la agricultura mediterránea. En Mallorca, cultivada la vid desde tiempo inmemorial, adquiere una importancia especial en la edad contemporánea. En el siglo XVI ya constituía un cultivo de interés aún en las zonas montañosas de la Cordillera Septentrional como lo demuestra el número de pequeñas fincas dedicadas a este cultivo² que alcanza a 522 con un porcentaje en la producción de vino que nunca sobrepasa el 10 % del total de la misma.. En el siglo siguiente su cultivo se extiende sobre todo en Sóller-Fornalutx, Pollença, Andratx y Valldemossa.

En el siglo XVIII la producción de vino mantiene su importancia, pues en el censo de 1799 y en las producciones allí clasificadas como Reino vegetal su valor en reales de vellón era de 9.155.940 solamente superada por la del aceite (80.000.000) y el trigo (32.119.956).³

En los primeros años del siglo XIX la producción de vino presenta una gran incremento debido a la liberación de impuestos que se dieron a partir de 1800 en las viñas de nueva plantación por espacio de veinte años.⁴ La producción de vinos pasó a ser de 335.331 hectólitros en 1820 frente a los 148.544 elaborados en 1790.⁵

² Las cifras conocidas de fincas y producciones se refieren solamente a los municipios de Sóller, Pollença, Andratx, Valldemossa, Esporles, Puigpunyent, Deià y Escorca. Vid. Miguel FERRER FLÓREZ: *Población y propiedad en la Cordillera Septentrional de Mallorca*. T.I. pág.183. Palma.1974.

³ Bartolomé BARCELÓ PONS: *La economía mallorquina en el censo de 1799*. Sep. BCOCIN. Nº 643. Abr.-Jun.1964.

⁴ Fondo SEMAP del ARM. I. Informes.Caja 31/11. Otros autores señalan el 1804: *Franquicia de viñas*.BSAL 1900 p.273.

⁵ *Semanario económico de 1790*.

3 - El liberalismo y la promoción económica

El enciclopedismo a finales del siglo XVIII actuó como promotor primero indirectamente y después de una forma expedita y manifiesta del desarrollo económico, sobre todo en el orden agrario como consecuencia de la doctrina económica fisiócrata que ardorosamente defendió y propagó. Este proceso obedece al interés que demostró por el desarrollo del hombre en todas sus dimensiones y precisamente para favorecer su desarrollo racional prestó una atención particular al hecho económico en su base *natural* que según ellos se circunscribía primordialmente al sector agrario.

Las doctrinas liberales que se impusieron lentamente a partir de 1776 y 1789 con el triunfo de las revoluciones americana y francesa compartieron este ideal y al predicar ardorosamente la libertad procuraron dar a conocer ideas prácticas para la difusión del hecho económico. El fisiocratismo se vio completado y superado por otra doctrina económica basada en valorar el factor trabajo unido a la práctica de la libertad de elección del mismo, lo que significaba que el liberalismo económico como doctrina ampliaba las fronteras de las riquezas agrarias para entrar en el desarrollo del sector secundario que la revolución industrial contemporánea de estas ideas impuso totalmente. La difusión de nuevas técnicas agrarias e industriales aportó los progresos económicos consiguientes que ya se habían establecido en el occidente europeo sobre todo a partir de la segunda mitad del siglo XVIII.

La promoción agraria en Mallorca fue obra de la RSEMAP que mediante su *Semanario Económico* y a través de numerosos folletos emprendió una labor de difusión de nuevas técnicas agrarias y aún de promoción de cultivos como el del almendro o la roturación de nuevas tierras para el cultivo, entre otras medidas.

En Mallorca la difusión de estos adelantos tuvo una promoción sólida del gobierno liberal y por ende de la administración pública en los períodos de 1812-1814, 1820-1823 y a partir de 1833 de modo más intenso. El instrumento adecuado fue el *Boletín Oficial de la Provincia de Mallorca* del que apareció su primer número el 16-VI-1823 y que a partir del nº 16 se llamó *Boletín Oficial de Mallorca* y desde el nº 487 *Boletín Oficial Balear*. En él se insertaron numerosos artículos sobre el nuevo ideario social, agricultura, industria y consumo. En el ámbito agrario citemos a guisa de ejemplos los artículos *Ventajas de la agricultura* (num. 4-5-6), *De las mejoras de la tierra de labor* (num. 16-17), *De la alternativa de cosechas en general, Agricultura, Trasplante de árboles* (núms. 21-25), *De los abonos sólidos y nutritivos animales y vegetales* (núms. 28-32), *Reflexiones sobre el estudio de la agricultura*. A veces se referían al campo concreto de la vid o el vino: *Sobre la naturaleza del vino litargirado* (núms. 26-27).⁶

Es muy curioso y a tal efecto lo reproducimos (Ver Documento 1) el informe que remitió la RSEMAP a D. Guillermo Moragues, Presidente de la Diputación Provincial de Baleares (y a sus vocales) acerca de la situación de las tierras de Mallorca en orden a los *Montes y plantíos de toda clase de arbolado*, pero el informe se extiende a otras necesidades de la isla. Resumiendo su interesante contenido queda el mismo concretado en los siguientes puntos:

---

⁶ Es decir vino alterado o falsificado con litargirio (óxido de plomo).

1 - La mayoría de los montes pertenecen a particulares excepto algunos pocos que pertenecen a terrenos comunales de diferentes pueblos.

2 - Los terrenos de montes que deberían repoblarse necesitarían ser primeramente cercados para evitar la entrada en ellos de determinados ganados: cerdo, cabra, etc. lo cual perjudicaría a los vecinos, por lo que antes debería procederse a un examen de lo que resultaría más provechoso.

3 - Los terrenos de bosque se hallan cercados con lo que se evita que los animales puedan invadir las tierras de cultivo,⁷ excepto Lluçmajor, Campos, Santanyí, Manacor, Artà y Santa Margalida, donde convendría efectuarse mediante la pared seca (sic) con bardas.⁸

4 - Las especies arbóreas que podrían plantarse se reducen al acebuche y al pino común en la parte llana de la isla y en la Cordillera Septentrional, la encina. Para ello habría que animar a que lo hicieran los grandes propietarios y los pequeños dejando su tradicional cerrazón probablemente los imitarían. Así sucedió con los tomates, mirados aún con recelo por algunos payeses más atrasados, con las patatas de semilla inglesa procedentes de Menorca.⁹ En el mismo caso se halla la esparceta.

5 - La repoblación forestal costará mucho mientras los propietarios agrarios no se convenzan de su utilidades: frutos, esquilmos, leña, mejora de la temperatura sirviendo de abrigo contra los vientos en invierno y protección del calor en verano.

6 - El informe recomienda la plantación de diversos árboles: abeto (piner), fresno, chopo, álamos blancos y olmos si se puede disponer de agua. Parece que los chopos producen beneficios altos a algunos propietarios de Inca y Manacor. También el informe se decanta por la acacia.

7 - Se insta al arreglo de los caminos, a evitar el desperdicio de las aguas sobrantes ya que los echan a perder.

8 - Se aboga por la creación de un jardín botánico, creación de cátedras de agricultura y botánica, distribución de agua potable en la capital así como la iluminación de la misma e instalando de un Archivo Público y una casa de reclusión para corregir la prostitución.

Aunque el documento no se refiera de modo específico a cultivos más tradicionales como la vid o el olivo, es evidente que la preocupación de la RSEMAP era grande en relación a la mejora e incremento del nivel de vida y aún de su calidad.

4 - El caso concreto de la vid

4.1 - La expansión de la vid y su problemática en Mallorca.-

⁷ Se verifica una censura a los de las provincias de la Península que no están cercados.

⁸ Hoy en Lluçmajor y Santanyí abundan las cercas de pared seca, pero no precisamente junto a las zonas boscosas. La *paret seca* está hecha sólo con piedras sin mezcla de tierra o argamasa.

⁹ Según el informe el cultivo de la patata tardó unos 25 años en extenderse, a pesar de que la RSEMAP logró eximirla del diezmo durante diez años.

Anteriormente se ha insinuado el incremento que este cultivo había experimentado en el primer tercio del siglo XIX y su consiguiente producción de vino, bien apreciado y valorado económicamente.

El gobierno de la nación percatado de la importancia que tenían los vinos y caldos españoles en orden a la riqueza que suponían y las posibilidades que presentaban al comercio exterior, decidió, de acuerdo con el librecambismo imperante, incrementar el cultivo de la vid en toda España y en esta línea emitió una circular a todos los Jefes Políticos (8-VII-1837, *Gaceta de Madrid* del 11 del mismo mes nº 952). En consecuencia, D. Rodrigo Castañón, Jefe Político de Mallorca, se dirigió a la Diputación Provincial solicitando los oportunos informes respecto a la posibilidad de aumentar el cultivo de la vid y perfeccionar la elaboración del vino y su destilación (4-VIII-1837). Casi al mes, 9 de septiembre, la Diputación no había contestado y se le insistió acerca de la presentación inmediata de un informe que todavía en noviembre (día 3) no había efectuado. Al fin la RSEMAP emitió un informe al respecto el 17-XI-1837 al que se adhirió la Diputación.¹⁰

La citada *Memoria* (Ver Documento 2) insiste sobre todo en las medidas que a su juicio deben tomarse en orden a la elaboración del vino y aguardientes y no trata los problemas especificativos del cultivo de la vid. Este largo documento se fundamenta en otro informe remitido previamente por la RSEMAP en 1834 y los puntos esenciales del mismo son los siguientes:

1 - Manifiesta su oposición a la ley que impide la libertad de comercio para los cereales, pues ello coarta su comercio en esta isla por lo que su cultivo aparece abandonado.

2 - La exención de los diezmos por 25 años animó a los cultivadores de viña a extender su superficie cultivada.

3 - La decadencia de la industria vinícola es debida a la falta de extracción de aguardientes y licores a causa del excesivo impuesto que grava sus consumos por el Real decreto de 14-XII-1826 que exigía a los espíritus un adeudo según su graduación que excede al valor de los mismos encareciendo su precio.

4 - Aunque el Real decreto de 14-XII-1826 establece para los aguardientes la libertad de su comercio no es así (ver las causas especificadas en el Documento 2).

5 - El mal estado de los caminos lo que encarece el transporte de vinos y licores.

6 - Necesidad de nuevos puertos de exportación mediante nuevos tratados comerciales con América y el norte de Europa y aún con zonas mediterráneas.

Este informe se vio completado por otro del Ayuntamiento de Palma redactado en la misma línea, pero con notables particularidades, puesto que se solicita para fomentar el cultivo de la vid y la elaboración del vino, la creación de una cátedra ambulante acaso y gratuita a cargo de un *sabio y experimentado profesor* junto a una *escuela de química aplicada*, pues *el fomento de la riqueza agrícola e industrial de que se trata, solo puede promoverse con el auxilio de las máquinas é instrumentos que la ilustración del siglo ha regalado a la humanidad y cuyo manejo no puede confiarse a manos inexpertas sin esponerse*

¹⁰ X-754 / 40. AGCM.

á hacer un gasto inútil y quizás ruinoso.¹¹ También insiste en ampliar el comercio de exportación mediante acuerdos con nuevos países. Además resulta curioso indicar otro hecho como causa que perjudica el fomento de la vid y la elaboración del vino: *las miras egoistas y ambiciosas de una clase de la sociedad harto dotada de medios y prerrogativas, y que sin embargo nunca parecía contenta de su suerte. Hace esto referencia a las injustas pretensiones del Clero, al abuso que cometieron los eclesiásticos de esta isla contraviniendo abiertamente lo mandado en Real orden de 6 de agosto de 1806 por la cual S.M. D. Carlos 4º se dignó hacer extensiva á esta Ysla la gracia de exención del diezmo concedida á las viñas de Mallorca durante los primeros veinte y cinco años sucesivos á su primera plantación. Por más reclamaciones que se hicieron nunca pudo obtenerse que obrase en todo su vigor la citada Real orden, quedando en su consecuencia notablemente gravado un ramo tan importante de agricultura y frustradas las buenas intenciones del Gobierno que con tanto acierto había dictado providencias para animarlo.*¹²

Consecuentemente con todo lo afirmado no ha de causar extrañeza alguna la alarma que se produjo cuando esta riqueza experimentó una seria amenaza a causa de la aparición del pulgón de la vid.

4.2 - Las plagas de la vid.-

La primera alarma detectada corresponde al año 1835, pues la RSEAP de Barcelona en mayo de este año remitió a la RSEMAP un oficio acompañando un folleto con un dibujo del insecto *Rhynchites Betuleti* en el que se explica la plaga que el tal insecto produjo en las viñas del Vallés y los medios para exterminarlo. Era conocido con el nombre de hociudo¹³ ya en el año anterior (1834).

Tenemos noticia de que en 15-VII-1836 se remitió un escrito a las autoridades, obra de D. Antonio Ferrer,¹⁴ en donde ya explica el origen y punto de inicio de la plaga¹⁵ y como se extendió a Can Veta, Ca Dª Anna (salida por la carretera de Sóller), la Real y Son Bibiloni (entre la carretera de Sóller y la Real) (Ver Documento 3), así como sus características anatómicas y biológicas. Fue designada una comisión integrada por los Sres. Ferrer, Castellà y Oleo y en la reunión del día 18 la opinión de D. Antonio Ferrer no coincidió en algunos detalles con la expresada por D. Francisco Oleo que indica sus argumentaciones en otro escrito del 18-VII-1836 (Ver Documento 4).

¹¹ Vid. X-754/40. Doc. del 2-XII-1837 firmado por el Alcalde accidental A. Fonty de Guasp y el secretario Juan Manuel de los Herreros. AGCM.

¹² Vid. X-754/40. Doc. del 2-XII-1837. AGCM.

¹³ En catalán *morrut de la vinya* para distinguirlo de otro al que se le llamaba *morrut* y que atacaba el trigo. El folleto fue publicado por la RSEAP de Barcelona y se dio a conocer a las localidades de Mataró, Tarrasa, Manresa, Igualada y Vilafranca del Penedés. (Fondo SEMAP. II Actividades. I Informes. Caja 32/14.ARM).

¹⁴ Se trata de D. Antonio Ferrer Quintana (Binissalem, 1781-Palma, 1856), militar y político que desempeñó - como después se verá - importante papel en el exterminio de la plaga de la vid. Fue teniente del Regimiento de Mallorca Nº 2 y profesor de la Academia Militar creada por el general Whittingham licenciándose del ejército al acabar la guerra (1815). Hombre de ideas liberales fue diputado en las cortes de Madrid en 1821. Poseía una notable cultura y era amante del progreso; fue miembro de la Junta de Comercio y de la RSEMAP; a través de ésta última intervino decisivamente en la lucha contra la plaga de la vid cuando era miembro de la Diputación Provincial.

¹⁵ En otro documento se alude a que se observó por primera vez en las parras del convento de Santo Domingo de Palma.

La RSEMAP decidió enviar un meticuloso informe al Gobernador Civil de la Provincia en el que se recogen literalmente los informes de Ferrer y Oleo. Constituye un documento básico para concienciar a la autoridad acerca de la gravedad de la plaga y que motiva su reacción. Efectivamente el 12-XI-1836 aparecen en el BO / B varios escritos del gobernador Antonio Laviña dirigidos a los alcaldes de los diversos municipios instándoles a tomar medidas urgentes para acabar con la plaga y de todo ello se dio cuenta a la RSEMAP con la alarma consiguiente.¹⁶

En junio del año siguiente se insta nuevamente a los alcaldes de las localidades de Mallorca para que insistan ante los propietarios de las viñas a que persigan y aniquilen el pulgón de la vid y lo hace esta vez también a instancias de la RSEMAP.¹⁷ La atención que se prestaba al cultivo de la vid e incluso a la elaboración del vino, aguardiente y licores era notable y así el Gobernador D. Rodrigo Castañón aconsejó introducir métodos modernos para el cultivo de la vid y la producción de vino.¹⁸

En alguna ocasión esta plaga se ha pensado que era el *oidium*, que es un nombre genérico aplicado a ciertos hongos parásitos que forman filamentos blanquecinos y polvorientos. Pero, al parecer, esta plaga que ataca a la vid, llegó de América a Inglaterra en 1845. En 1831 la Sociedad Filótica de Filadelfia se ocupó de una enfermedad que por sus características era el *oidium* y en 1839 ésta hizo acto de presencia en la cuenca del Ródano y hasta 1847, el botánico Berkeley no declaró que la tal enfermedad de la vid era producida por el *oidium*.

En consecuencia, y de acuerdo con las descripciones que hizo Ferrer del insecto productor se ha de descartar que se tratara del *oidium* según alguna vez se ha afirmado.

4.3 - La política de defensa de los viñedos.-

Las noticias aparecidas sobre el exterminio de la plaga en el Boletín Oficial Balear (BO/B)¹⁹ aluden a un insecto y se dan ciertas instrucciones genéricas a los alcaldes para su extinción. En realidad todas las indicaciones siguen las presentadas en el *Informe* por D. Antonio Ferrer Vocal de la Diputación (por Inca) que fue remitido al Jefe Político con la recomendación de que se ordenasen las disposiciones pertinentes a los alcaldes de la isla, y *exterminar el insecto destructor de las viñas conocido con el nombre de pulgón*.²⁰ El 18 fue remitido y el mismo día publicado. El tal documento es de veras interesante y consta de ocho folios escritos en letra grande y su contenido esencialmente es el siguiente:

- Noticia de la aparición del mal de la vid (pulgón) en años pasados dentro de la capital (Palma).

---

16 Vid. Fondo SEMAP.II Actividades. I Informes. Caja 34 / 14. AHM.

17 SEMAP. Caja 34/14. AHM.

18 BO/B nº 578 (10-VIII-1837). En el mes de julio anterior ya se habían dictado normas en este sentido.

19 BO/B Nº 872.pág. 319.

20 X-756 /3. Doc. de 14-IX-1838..

- Informe de la RSEMAP sobre el hecho en cuestión pidiendo se interesase cerca del Gobernador Civil con el fin de que alertase a las autoridades municipales, cosa que realmente se llevó a cabo.

- La plaga se extendió a los emparrados situados fuera de la capital y de allí pasó a viñedos más lejanos, primero de Esporles, para amenazar después a todos los de la isla.

- De suceder así se produciría la ruína de hacendados (*de muchos acendados -sic-), infinidad de jornaleros sin trabajar en algunos distritos (municipios), no se pagarán las contribuciones, algunas villas como Petra, bolverán (sic) al estado de insalubridad de que habían salido algún tanto desde el aumento de sus viñedos.*

- Para constatar los daños que produciría de extenderse la plaga ofrece Ferrer unos datos muy interesantes para conocer lo que realmente significaban los viñedos en la Mallorca de aquellos años. Calcula que en el momento de emitir el *Informe* había en Mallorca unas 28.133 fanegas de viñedo²¹ y la pérdida de estas viñas equivalía a 63.768.120 reales de vellón (rs/n). Para ello y a imitación de Francia e Inglaterra propone que la autoridad competente inste a los alcaldes de los municipios a que se responsabilicen del hecho y cuiden de la extirpación de la plaga, sin perjuicio de las multas que tengan que imponerse.

Completa el documento la descripción del insecto causante de la plaga al que se designa como pulgón de la vid (Ver Documento 5) y luego se describen los medios más idóneos para su exterminio.

La plaga se extendió pronto a otros municipios: Marratxí, Santa Maria y Binissalem. El 7-VIII-1839 Juan Bautista de Lecuna, Gobernador, recuerda las instrucciones anteriores respecto a como se ha de atajar la plaga e insta a los alcaldes a la lucha contra el pulgón significando que en Banyalbufar hay varios propietarios que han logrado su extinción.²²

El ayuntamiento de Binissalem no dudó en dirigirse mediante un escrito al Presidente de la Diputación para comunicarle que en su opinión *toda la Ysla y toda la Sociedad Mallorquina como individual y colectivamente interesada es la que debe subvenir el gasto para el exterminio de este pulgon bajo las reglas que V.E. tenga a bien acordar si V.E. acoge esta idea y se adiere (sic) a este dictamen.*²³ La Diputación apoyó este escrito para ser remitido al Gobierno Político.²⁴ No obstante en 1841 la plaga continuaba desarrollándose y esta vez fue en Manacor donde apareció si bien su alcalde, Andrés Bassa, manifestó que no había hecho grandes estragos.²⁵

A pesar de estas voces de alarma hay que consignar que el pulgón continuó propagándose y en los años 1841-1842 se registran hechos que denotan la preocupación

²¹ La fanega de Castilla equivalía a 64 áreas y 596 miliáreas aun cuando la cifra experimenta variaciones según las regiones.

²² BO/B nº 1006 pág. 143.

²³ Escrito del Ayuntamiento de Binissalem a la Dip. Provincial.F 756 / 3 (20-VII-1839). AGCM.

²⁴ F. 756 / 3. AGCM.

²⁵ X-765 / 15. Doc. del 11-IV-1841. AGCM.

generalizada que existía ante la extensión de la plaga. En esta línea se han de señalar lo que podríamos designar como iniciativas particulares concretadas en métodos ideados por algunos elementos en orden a la lucha contra el pulgón. Son iniciativas que se mueven entre la ingenuidad y la picaresca salvo algunas excepciones, pero que constituyen un testimonio evidente de la preocupación social que el hecho significaba.

Indiquemos al efecto las iniciativas siguientes: el métodos de defensa de D. Antonio Pich, la *Memoria* presentada por D. Salvador Sorà y los métodos de D. Pablo Bérghamo y de D. Gabriel Roca.

4.3.1 - El método de defensa de D. Antonio Pich

El 16-X-1841 el Gobierno superior Político envió al Presidente de la Diputación Provincial un escrito que la había sido remitido por D. Vicente Picho en términos efectivamente curiosos, puesto que se trataba al parecer de un indigente según el mismo Pich o Picho manifiesta *atendiendo que yo soy un pobre*, el cual pedía que una vez experimentado su método se le gratificara de alguna manera. No se tiene noticia del método propuesto ni siquiera si tuvo éxito alguno su posible experimentación, aunque sí de haber sido atendida bien la proposición por el Gobierno Político y la Diputación Provincial que dispuso se experimentara el método y se gratificara a su inventor si había lugar;²⁶ lo que prueba cómo era de apurada la situación y cómo se admitía cualquier sugerencia.

4.3.2 - *Memoria* presentada por D. Salvador Sorà

En el mismo mes de octubre D. Salvador Sorà dirigió una instancia²⁷ al Presidente de la Diputación Provincial remitiendo un largo escrito que tituló *Memoria sobre el exterminio del insecto destructor de las viñas de esta Ysla, que presenta y dedica á la Exma. Diputación provincial - Salvador Sorà* - (Ver Documento 6). El extenso escrito presenta un método más complicado que el propuesto por D. Antonio Ferrer (ver Documento 5), aunque es presumible que se propuso porque el de Ferrer no dio todo el resultado práctico que se esperaba al no ser aplicado posiblemente en todos los municipios.

El escrito presenta reflexiones a menudo morales o psíquicas destinadas a mover el ánimo de las autoridades y de los propietarios de las viñas que debían ponerlo en práctica, y además denota cierta cultura de su autor. Éste parece conocedor de la materia, aunque reconoce las dificultades que presenta. La proposición de Sorà no fue tomada en cuenta por la Diputación Provincial por considerar que el aplicarla supondría *atacar la propiedad particular* según el informe de la comisión correspondiente integrada por los señores Estada y Felíu²⁸ (4-XI-1841).

4.3.3 - El método de D. Pablo Bérghamo.-

Al año siguiente (1842) y concretamente el 12 de mayo D. Pablo Bérghamo, avecindado en Palma, expuso otro nuevo método para acabar con el peligroso pulgón de la

---

26 X-765 / 16. Doc.del 16-X-1841. AGCM.

27 X-765 / 20. Doc. del 22-X-1841. AGCM.

28 X-765 / 20. Fomento. AGCM.

vid. Sin llegar a la ingenuidad del caso antes mencionado de Antonio Pich se puede situar en la misma línea, pues en la solicitud de propuesta (ver Documento 7) manifiesta que comunicará el secreto (sic) de su plan a la autoridad, pero antes quiere que se le garantice la percepción de una cantidad (mil duros o cien mil reales de vellón) que se hará efectiva si el método resulta un éxito. Alude en su justificación el ser padre de familia con seis hijos todos menores de edad.

La proposición de Bérghamo fue rechazada en dos fases distintas según se deduce de unas notas signadas al margen del escrito²⁹ que dicen así:

Nota 1ª: Palma 20 Mayo 1842

Tengase presente en el caso de no tener efecto la propuesta hecha por Gabriel Roca de la villa de Andratx.

Ferrà Secretario.

Nota 2ª Palma 28 Mayo 1842.

Habiendo manifestado Pablo Bergamo que la persona que le estendió el escrito seguramente se equivocaria al ofrecer el descubrimiento de un medio de estirpacion, pues que como secreto que posee solo se consigue separar de las viñas el pulgon: atendiendo la Diputacion a la manifestacion de Bergamo, á que si se consiguiera dicha separacion fuera sin duda momentanea y no perpetua, que aun cuando se lograra esta seria muy peligroso que el pulgon acometiese á los sembrados y arbolado ocasionando mayores perjuicios se resuelve no admitir la proposicion de Bergamo. Asi resulta del acta.

Ferrà Secretario.

La proposicion de Bérghamo no fue aceptada, pero se la tomó en consideración en una primera fase por si fallaba el plan de Roca como realmente así sucedió.

4.3.4 - La propuesta de Gabriel Roca.-

En los mismos días concretamente el 9 de mayo de 1842 el Presidente de la Diputación Provincial manifestó a los vocales de la misma que se había presentado Gabriel Roca de la villa de Andratx ofreciéndose a revelar un método para alcanzar el exterminio del pulgón de la vid., a cambio de una gratificación de cinco mil duros. *Al ser un asunto muy delicado y de trascendencia que debe ser discutido y tratado con toda premeditacion*, el Presidente propuso que la Comisión de Fomento presentara las bases *que deberán sentarse para evitar toda estafa, y daño á los vegetales y las circunstancias y condiciones que deberá estipularse con Gabriel Roca en el caso de que haciendo uso de su secreto se consiga con el (él) el exterminio del pulgón.*³⁰ En consecuencia la Comisión estableció unas bases (19-V-1842)³¹ para la firma de un contrato con Gabriel Roca y que fueron remitidas el día

²⁹ El firmante de las notas es el secretario Ferrà.

³⁰ X-756 / 23. AGCM.

³¹ X-756 / 23. AGCM.

siguiente a la RSEMAP para su conocimiento y oportuna información. El 22 del mismo mes ésta contestó haciendo algunas sugerencias respecto a las bases que la Comisión había estipulado como eran la necesidad de efectuar una prueba en una viña afectada intensamente por el pulgón en presencia de algunas personas solventes por su ciencia y autoridad; y además que de tener éxito el método, Roca quedara comprometido a enseñarlo a cuantos fuera necesario o por lo menos a un comisionado por cada pueblo para que lo aplicara después a su municipio respectivo.³²

Estas sugerencias fueron recogidas en el contrato que se firmó con Gabriel Roca sobre las bases que la Comisión de la Diputación había formulado y así quedaron patentes en el contrato posterior (ver documento 8) de lo que la RSEMAP fue informada.³³ La situación era apremiante y el 23 se comunicó al alcalde de Andratx que avisara a Roca para presentarse ante la Diputación, oficio que se recibió a las nueve de la noche y en seguida se avisó a Roca.³⁴

Según el acta de la sesión de la Diputación Provincial de Baleares del 27-V-1842 se presentó el tal Roca que aceptó las estipulaciones de la Diputación, señalándose el mismo día 27 a las cinco de la tarde para efectuar la prueba o experimento. El lugar elegido fue una viña fuertemente atacada por el pulgón situada en el predio Son Pujol del término de Palma propiedad del Marqués de Bellpuig, quien renunció *al resarcimiento de daños y perjuicios que pudiera experimentar la viña*.³⁵

El experimento tuvo lugar, en efecto, el día 27 pero no convenció a los asistentes y aún fue tildado en algunos aspecto de copia de pruebas que se habían efectuado en otras partes y el minucioso contrato preparado antes no se llegó a fimar. En la sesión de la Diputación del siguiente día 28 se da cuenta del experimento y del final del proyecto de Roca cuyo fracaso este mismo reconoció. De todo ello la Diputación elaboró un informe. (Ver Documentos 9 y 10).

5 - La extensión de la plaga del pulgón de la vid

El año 1842 fue crucial para la plaga de tal modo que autoridades y pueblo tomaron verdadera conciencia del perjuicio ocasionado por la plaga y de las consecuencias que ello iba a tener para la economía isleña. Coetáneamente a estos intentos particulares señalados en orden a encontrar un medio que erradicara el mal, la Diputación provincial remitió a los diversos ayuntamientos (21 de agosto. BO / B n° 1471) un formulario en el que se pedían datos concretos acerca de la plaga y esta información recabada nos permite conocer actualmente detalles muy interesantes de la plaga del pulgón.

El interrogatorio o encuesta formulaba las siguientes preguntas:

---

³² X - 756 / 23. AGCM.

³³ X- 756 / 23. AGCM.

³⁴ X - 756 / 23. AGCM.

³⁵ X- 756 / 23. AGCM. Del contexto general de los documentos parece deducirse que el Marqués de Bellpuig fue quien avaló al tal Roca su proyecto.

1 - *En que tiempo apareció el insecto en este distrito (municipio).*

2 - *Si se propagó con rapidez ó lentitud.*

3 - *Si al principio se descuyó (sic) su exterminio.*

4 - *Que medios se han empleado.*

5 - *Si se ha observado que el insecto no solo se alimenta de vides, sino tambien de otros vegetales y cuales sean estos .*

6 - *Si se ha visto que los insectos hayan devorado en otras partes de la vid, á mas de la parte inferior de las hojas ó en otros árboles ó plantas diferentes de aquella.*

7 - *Si ha perecido alguna vid sea en forma de viña o emparrado por haverla desojado (sic) los insectos ó por mano del hombre.*

8 - *Si al podar las viñas fuera de tiempo como por ejemplo por Abril, Mayo, Junio hacia (hacia) perecer ó enfermar las vides ó un numero considerable de ellas.*

9 - *Que parte de la cosecha siguiente se cree había inutilizado el insecto de que se trata y cuanto puede haber importado poco más ó menos los medios que se habían empleado para exterminarlo en todo su distrito.*

10 - *Si á mas de transformarse el gusano en ninfa ó crisálida en el suelo se ha observado que hayan sufrido la trasformacion en estado perfecto ó de volatil en alguna otra parte etc^a.*

11 - *Si se ha experimentado que el insecto prefiere las vides en emparrado ó en forma de viña, si prefiere unas especies de vides á otras y si son mas perseguidas las viñas cultivadas con esmero á las poco ó mal elaboradas.*

12 - *Si se ha observado qu el pulgón tiene algunos enemigos que lo destruya (sic),*

13 - *Observaciones.*³⁶

La encuesta fue contestada más o menos diligentemente por los siguientes municipios:

Alaró, Algaida, Artà, Banyalbufar, Binissalem, Búger, Bunyola, Calvià, Campanet, Campos, Capdepera, Deià, Establiments, Estellencs, Felanitx, Fornalutx, Inca, Llubí, Manacor, Montuiri, Muro, Pollença, Porreres, Puigpunyent, Sa Pobla, Sant Joan, Santa Eugènia, Santa Maria, Sencelles, Son Servera, Vilafranca.

Las contestaciones se efectuaron rápidamente lo que prueba de alguna manera lo apurado de la situación. Lo hicieron 31 municipios que representaban las zonas más importantes del cultivo de la vid. Algunos pocos no lo hicieron acaso por desidia o por considerarlo de importancia menor para su municipio: Lluçmajor, Lloseta, Petra, Santa Margalida, Santanyí entre otros. También cabe la posibilidad de que sus contestaciones se hayan perdido.

El examen exhaustivo de las contestaciones remitidas permite extraer algunas conclusiones generales que resumidas son las siguientes:

³⁶ X - 756 / 15. Encuesta de Inca. Se mantiene el texto original.

1 - La aparición del pulgón de la vid tuvo un carácter generalizado a partir de 1837 (Inca, Establiments) para extenderse en 1838 a Santa Maria, Banyalbufar, Santa Eugènia y Bunyola (durante el verano en este último).

En 1839 alcanzó Algaida y Fornalutx (en éste en forma reducida) y en 1840 se vieron atacadas la casi totalidad de las vides de Inca, Alaró, Artà, Sencelles, Calvià, Felanitx (junio),³⁷ Campanet (en los emparrados). En 1841 aumentó su propagación llegando a los municipios de Búger (febrero), Montuiri (abril), Campos (mayo), Sa Pobla (junio), Porreres (agosto), Son Servera (septiembre), Muro (septiembre), Binissalem, Llubí, Sant Joan y Vilafranca.

Por último, en 1842 la plaga llegó a Pollença (carretera de Lluch), Estellencs (febrero-marzo) y Capdepera.

Los años de máxima difusión fueron los de 1840 - 1841, lo que explica que en 1842 la alarma se hubiese generalizado en toda la isla.

2 - En algunos municipios se propagó lentamente al principio (1840-1841), pero luego se hizo rápidamente (1842) (Santa Eugènia, Campos y otros). En algunos (Llubí, Sant Joan, Búger, Bunyola, Campanet, Sa Pobla, Estellencs) lo hizo despacio. En Manacor (1840) afectó a tres o cuatro *quarterades*³⁸ al año siguiente a unas 50 y en 1842 a toda la superficie cultivada. En Son Servera en 15 días se extendió por todo el término. También fue muy rápida su propagación en Felanitx, Porreres y Establiments.

3 - En general la lucha contra el pulgón se descuidó en un principio, pero en 1842 se le prestó gran atención.

Cuando los cultivadores se concienciaron del grave perjuicio de la plaga creció el interés general para lograr su exterminio con una gran variedad de métodos que creó el ingenio popular.

De esta forma, en Inca se atrapaba al insecto quitando las hojas de las cepas que el pulgón había atacado y éste se recogía con una manga o talega ancha por la parte superior y angosta por el inferior (método de Antonio Ferrer).

En Vilafranca se recogía el pulgón y se le exterminaba mediante el agua caliente. El restante en la parte inferior de las hojas se recogía y era destruido junto con sus huevos y de esta forma se salvó un tanto la cosecha.

En Algaida se optó por una poda más tardía quitando las hojas del sarmiento y persiguiendo el pulgón con aritos (?) y sacos.³⁹

---

³⁷ Según Pere XAMENA: *Anys enrera, Segle XIX*, Felanitx, 1963: "*!1841. Juny. Aparesqué <<es pulgon>> a ses vinyes*". En los datos de 1842 se dice: "*Enguany tot el terme està ple d'uns animalons lluent que se menjén les vinyes*".

³⁸ La *quarterada* equivale a 71.031.184 áreas.

³⁹ Acaso este método era el mismo de Antonio Ferrer.

En Alaró se utilizaba ya durante el invierno un plato con aceite caliente y con plumas empapadas de este líquido se embadurnaba los troncos y hojas y al ser mojados dejaban el árbol y se quedaban en el plato.⁴⁰

En Deià, siguiendo las instrucciones del Ayuntamiento, se procuraba acabar con los insectos al amanecer, pero no se lograron resultados eficaces.

En Artà se procedió a la recogida de los insectos con abundante mano de obra (mujeres y niños), echándolos directamente al fuego, método que también se utilizó en Bunyola. No resultó eficaz el sistema y en Artà el Ayuntamiento sugirió la poda general de todas las viñas de la isla a últimos del mes de mayo que es el tiempo, según se había experimentado, que el pulgón necesitaba su máxima alimentación a base de los pámpanos.

En Sencelles, Binissalem, Llubí, Sant Joan, Manacor, Banyalbufar, Santa Eugènia, Muro, Porreres y Felanitx se siguió el mismo método que en Inca (es decir, el de Antonio Ferrer) lo mismo que en Santa Maria aunque aquí se sugirió empezar la operación en invierno.

En Búger se cortaban las hojas atacadas y en las que el pulgón hubiere desovado. Se echaban en tierra y morfan los pulgones. Este sistema parece que en Búger dio algún resultado.

En Montuiri se pensó en hacer unos *hormigueritos* (sic) o pequeños hormigueros situados junto a las cepas. El procedimiento se pensó sería eficaz después de un experimento que sirvió de prueba.

En Campanet se alcanzaron mejores resultados despampanando las parras antes que los pulgones llegaran para devorar las hojas.

En Pollença se optó por la quema de los pámpanos afectados sobre todos en los tiempos primerizos al ser atacados los viñedos.

En Campos utilizaron unos pequeños guantes para cogerlos o se procedió al corte de las cepas atacadas.

En Sa Pobla se usó el conocido método del aceite empleado en Alaró.

En Estellencs se pensó en la poda de todas las parras que se apoyaban en los árboles y quemar todas las hojas de los viñedos que es donde se encontraban los huevos del pulgón para su reproducción.

En Establiments se limitaron a despampanar las vides afectadas. Por el contrario, en otros pueblos (Calvià, Capdepera, Fornalutx, Pugnuyent) apenas se adoptaron medidas eficaces por negligencia o por tener menos importancia en ellos el cultivo de la vid.

---

⁴⁰ Recuérdese que en Alaró había numerosos olivares.

4 - Las otras preguntas de la encuesta afectaban a detalles de cómo actuaba o se desarrollaba el pulgón de la vid y a la cuestión concreta (5º) de si se alimentaba de otras plantas, se hace notar que lo hace también (en Inca y Sencelles) de las hojas del rosál y del zarzal (antes de haber brotado las viñas); de la corteza de los higos sin comerse las hojas del árbol (Vilafranca), del almendro sin atacarlo (Artà, Calvià y Santa Maria y Estellencs); de la *hierba del peral*, hortalizas y hojas de los álamos tiernos, rosál y zarzal (Manacor); de las zarzas y de las malvas (Banyalbufar); de las plantas citadas antes y de algunas otras (Montuiri, Santa Eugènia); del moral en Campanet, *romaguera* y *gavarrera*, es decir, zarza y madreSelva en Pollença.

5 - Por lo que afecta al punto de la vid donde ésta fue atacada por el pulgón, todos los informes coinciden en que fue en la parte inferior o interior de los pámpanos no pereciendo vid alguna, sino que se quedaba en estado deplorable o por lo menos se desconocía (Sant Joan). En Banyalbufar se hace notar que atacó a las acelgas. (*bledes*).

6 - El punto 9 es el que ofrece más interés, ya que solicitaba información respecto al valor de la cosecha perdida y los gastos efectuados para su exterminio.

A pesar de los distintos criterios utilizados en cada municipio para valorar las dos cuestiones solicitadas por la encuesta, y aún teniendo en cuenta las ambigüedades que aparecen en algunas informaciones, es posible ofrecer una cierta visión de conjunto de valor aproximado. He aquí, resumidos los datos extractados de las declaraciones de cada municipio:

Municipio	Cosecha perdida (valor)	Gastos efectuados
Alaró	1/2 de la cosecha	800 lliures
Algaida	1/2 de la cosecha	1/12 parte de la cosecha
Artà	Cosecha (casi entera) ⁴¹	
Banyalbufar	Toda	1.500 rs /vn.
Binissalem	1/2 de la cosecha	194.480 rs / vn.
Búger	2/3 de la cosecha	1/8 parte de la cosecha
Bunyola	1/3 de la cosecha	24 lliures
Calvià	2/3 de la cosecha	Valor de la cosecha
Campos	Casi toda la cosecha	300 lliures
Capdepera	1/3 de la cosecha	1/30 parte de la cosecha
Deià	700 cuartines ⁴²	350 lliures
Estellencs	2/3 de la cosecha	700 u 800 rs/vn.
Felanitx	1/8 de la cosecha	3.000 lliures
Inca	1/2 de la cosecha	1.000 lliures
Llubí	5/6 de la cosecha	1/3 de la cosecha
Manacor	3/5 de la cosecha	Más de lo producido
Montuiri	19/20 de la cosecha	1/3 o más de jornales
Muro	2/3 de la cosecha	-----

⁴¹ Se carece de datos fiables.

⁴² El *quartí* equivale a 26'67 litros si se refiere al vino. Si se refiere al aguardiente alcanza otro valor

Pollença	1/3 de la cosecha	1/5 de la cosecha
Porreres	9/10 de la cosecha	-----
Sa Pobla	1.600 cargas ⁴³	300 <i>lliures</i> en jornales
Sant Joan	9/10 de la cosecha	200 duros
Santa Eugènia	4.500 rs/vn	400 rs/vn
Santa Maria	1/3 = 6.000 rs/vn	1.900 rs/vn
Sencelles	3/4 de la cosecha	458 rs/vn
Son Servera	1/3 de la cosecha	No se aplicó remedio
Vilafranca	1/3 de la cosecha	-----

7 - En relación a las preguntas que constituyen el resto del interrogatorio es posible destacar algunas líneas determinantes de su contenido. Así parece que el pulgón prefería las vides más lozanas, de mejor calidad (Sant Joan) y de hoja fina, las bien cuidadas y las que echan los primeros frutos, siéndoles indiferentes las que forman emparrado o son simplemente viñas. Mostraba cierta preferencia por las de *malvasia* y las de *morete* (¿moscatel?) en Deià y no parece que tenga insectos enemigos que le ataquen.

En los datos referentes a Binissalem se afirma que prefiere las vides a los emparrados y en los de Capdepera parece que las viñas inmediatas al mar eran menos atacadas. En las de Son Servera se observa que son preferidas por el insecto las variedades de *moscatel*, *escursach* o *corps*, *jirones* y *granachas de gorta*.⁴⁴ En Montuiri se especifica más: *las vides jóvenes á las viejas, las más bajas á las altas, las que no están en lugar arcilloso o blanquer*,⁴⁵ *a las que lo están, los moscateles, girones, escursach á langres, á las vinales, plantas, valenas negres y abengars*. En Santa Eugènia se afirma que prefiere *las especies vulgo guanillas y girones*. En Bunyola se señala la preferencia del insecto por la variedad *callop* (sic). En Campanet se destaca que el más atacado es el de fruto más dulzón y en Pollença se indica que las vides encaramadas a los olivos han sido menos atacadas.

6 - Epílogo.-

Todas estas medidas resultaron ineficaces o quedaron reducidos sus escasos beneficios a municipios determinados. Tuvieron, pues, un carácter local y ello movió a algunos ayuntamientos como los de Felanitx⁴⁶ y Montuiri a solicitar de la Diputación Provincial la oportuna autorización para establecer una gratificación de dos sueldos que se entregaría a cada persona que presentara una cantidad de pulgones equivalente a una onza de peso.⁴⁷ Pero estas solicitudes fueron denegadas por la Diputación Provincial⁴⁸ basándose en el argumento de que ello supondría un gasto a los ayuntamientos que presumiblemente evolucionaría en un impuesto y ello recaería en la totalidad de los vecinos. La Diputación estimaba más

⁴³ La *carga* (*càrrega*) suele corresponder a la cantidad que puede transportar una bestia. En relación al vino una *carga* equivale a 122 *porrons* o sea 121'6 litros.

⁴⁴ La variedad *giró* es de grano relativamente pequeño, dorado y muy dulce. En castellano, se le llama hebén.

⁴⁵ Blanquer: terreno blanquecino y arenoso.

⁴⁶ *S'Ajuntament pagarà a dos sous ses dues unçes de <<pulgón>>de ses vinyes*. Pere XAMENA: *Anys enrera, Segle XIX*, 67.

⁴⁷ X - 766 / 33. Doc. del 29-IV-1842. AGCM.

⁴⁸ X - 766 / 33. Docs. del 22 de abril y 5 de mayo de 1842. AGCM.

oportuno que los propietarios de las viñas se asociaran entre sí y emprendieran una acción eficaz encaminada a la extinción del pulgón.

Desgraciadamente la plaga no desapareció y todavía en 1844 se verificaron gestiones importantes en este sentido. El 13 de mayo el Jefe Superior Político de la Provincia de Baleares se dirigió a la Diputación Provincial lamentándose de la calamidad que suponía la existencia de la plaga y los perjuicios que ocasionaba. Para evitarlo sugirió que se estableciera *un premio pecuniario al que presenta (presentare) cierto número de dichos insectos á la autoridad local, medio que está en uso en las provincias de Castilla, la Mancha y Andalucía*.⁴⁹

La Diputación, parece, que hasta el 25 de noviembre no reaccionó de una forma positiva y rechazando, como había hecho antes con las peticiones efectuadas por los ayuntamientos de Felanitx y Montuiri, insistió en la misma argumentación respecto a la institución de recompensas económicas por la presentación de cierto número o peso de pulgones eliminados. Por el contrario propuso crear una junta especial para extinguir el pulgón y así lo propuso al Jefe Superior Político unos meses más tarde (Ver Documento 11) en 6-III-1845. A lo cual respondió el Jefe Político D. Maximiliano Gibert dando a ello su aprobación y nombrando los miembros de la comisión propuestos por la Diputación excepto D. Joaquín Moyà que no aceptó el cargo; se designó en su lugar a D. José Font Oficial 1º del Gobierno Civil también propuesto por la Diputación.⁵⁰

En fechas posteriores aparecieron nuevas plagas como la del *oidium tuckeri* que a partir de 1852 y acaso antes hizo estragos en la zona de Banyalbufar y al año siguiente echó a perder casi todos los viñedos de Pollença, Binissalem, Consell, Santa Maria, Sencelles y Santa Margalida.⁵¹ En alguna información se constata que la aparición se da en 1845⁵² y de forma indudable en 1851. En 1860, superada ya la plaga del *oidium*, la superficie cultivada de la vid abarcaba 15.543 has. 4 as. con una producción media anual de 9.775.447 litros de vino,⁵³ es decir, algo menos de las 20.770 has. de 1819 que proporcionaban una producción de 335.531 hectólitros.⁵⁴

Por último, al final de la centuria, el cultivo de la vid experimentó otra terrible acometida con la epidemia de la *Filoxera vastatrix*⁵⁵ que redujo extraordinariamente la superficie cultivada de la vid hasta alrededor de una tercera parte de la de 1860 y cuyos efectos resultaron devastadores.

49 X - 769 / 25. Doc. del 15-V-1844. AGCM.

50 X - 769 / 25. Docs. de 18 de mayo, 5 y 8 de octubre de 1845. AGCM.

51 Juan LLABRÉS BERNAL: "Noticias y relaciones históricas de Mallorca" Palma, 1962, III, 598.

52 "Informe sobre la enfermedad que está produciendo la vid en estas islas y en varias comarcas del Continente escrito por una comisión de la Real sociedad Económica Mallorquina de amigos del País..." Palma, 1853. Imp. Balear en 4º, 6.

53 Bartolomé BARCELÓ PONS: "I Centenario del Amillaramiento de 1860. Sep. de BCOCIN (Jul-sept. de 1960).

54 Bartolomé BARCELÓ PONS: "La vida económica de Mallorca en el siglo XIX". Sep. de BCOCIN nº 632.

55 Vid.: "Vade-mecum filoxérico dedicado por la RSEMAP á los viticultores Baleares. Memoria escrita por... J. Muñoz del Castillo". Palma de Mallorca 1880. Est. tip. de Pedro José Gelabert y "Noticia sobre la Filoxera vastatrix. Vade-mecum del viticultor balear. Memoria escrita por... Luis Pou y Bonet." Palma de Mallorca. Est. tip. de Pedro José Gelabert. 1880.

APÉNDICE DE DOCUMENTOS

Documento 1

Plan de la RSEMAP para el fomento y propagación de los montes y plantíos de toda clase de arbolados.

Exmo. Señor.

Esta Sociedad Económica ha leído y meditado con la debida detención el contenido de la Real orden de V.E. de Junio ultimo que V. E. se sirve acompañar en oficio de 5 de Julio relativa al fomento y propagacion de los Montes y plantíos de toda clase de arbolado; y en cumplimiento de su instituto, correspondiendo â los deseos y esperanzas de que V. E. se halla penetrado, há creído manifestar que los Montes de esta Ysla pertenecen â particulares, excepto uno que otro que con el nombre de Comuna es todavia propio de su respectiva Villa. Mas estos son por lo general tan aridos y de tal extencion (sic), que para propagar en ellos el arbolado, seria preciso cercarle antes y prohibir luego por algunos años, la entrada â todo genero de ganado, es decir privar â los vecinos del Pueblo del goze inmemorial en que se hallan de soltar en dichos Montes el cerdo la cabra etc*, u obligarles al gasto de la cerca. Si estos // perjuicios llevan ventajas â las utilidades, que resultan de poner sus tierras en circulacion, es otro asunto, que debiera tenerse presente antes de hacerse novedad en ellas; pero no pertenece â esta Sociedad. Los otros Montes se hallan por lo general en buen estado, en un País en que no se há conocido la barbara ley practica que en nuestras Provincias de la Península, se oponia â los cercamientos de las tierras. Dueño cada cual en esta Ysla de levantar setos, tapias, y todo genero de cercas, apenas se halla un pedazo de monte, que aqui se llama garriga. En Llummayor (sic), que no esta cercado con lo que aqui llamamos pared seca, esto es, una cerca hecha de solas piedras sin genero de mescla (sic) y sobre estas unas bardas bien dispuestas. Lo que conviene pues, que esta costumbre bien entendida, se extienda â los terminos de Campos, Santañi, Manacor, Artá, Santa Margarita, y demas en que por causas que no es facil fijar, se hallan los Montes por cercar.

No cree la sociedad que en ellos pueda fomentarse otro arbolado que el asebucho (sic), y el pino comun en la parte llana de la Ysla, porque en la de la Sierra pueda // venir muy bien la Encina. Lo que conviene pues determinar será que medios han de adoptarse para que en cada territorio se fomenta la plantacion de dichos arboles. La Sociedad no halla otro que el de eccitar (sic) el celo de los grandes propietarios, para que con su exemplo decidiran â los de menos facultades â despreciar las incertidumbres del exito de unas operaciones en grande que nunca vieron executar â sus mayores, y que por lo mismo los tiene â mayor parte en la inteligencia de que no hay que pensar en poner arboles donde no los tuvieron sus Abuelos. Esta procupacion es la que es menester derrocar. Sabemos que abrá (sic) (hará) cosa de un siglo que se introduxeron en esta Ysla los tomates, y a pesar de sus conocidas utilidades, sabemos tambien, quantos años se pasarón antes que se generalizara su cultivo, y aun hemos conocido gentes, que no han querido provarlas en su vida, por lo que ohieron contra ellas â sus Padres. Las batatas que llamamos inglesas acaso porque nos vinieron de Menorca, donde las introduxerón los Yngleses, con mil trabajos, han tenido que pasar por un noviciado de veinte y cinco // años largos, antes que tomasen algun incremento, y esto â pesar de haver conseguido la Sociedad la Real gracia de eximirlas de Diezmo por espacio de diez años. Varias otras tentativas pudieran enumerarse que

han fallado por los mismos principios, siendo una de ellas la introduccion de la esparceta. Mientras pues los grandes propietarios no se convenzan de la gran ventaja que les han de proporcionar todo arbolado, por sus frutos, sus esquilmos su misma leña; por lo que contribuyen â mejorar la temperatura de las estaciones, sirviendo de abrigo contra los vientos en invierno, y contra los ardores del Sol en verano etc* no conseguiremos que se aproveche para estas plantaciones â los terrenos susceptibles de ellas.

Otro genero de arbolado puede enumerarse en Mallorca con utilidad, â saber el aveto (piver) pues vemos que en varios puntos, en que se ha hecho la prueba (sic) han propagado felizmente, los fresnos que abundan â orillas de nuestra Ribera, los chopos, los alamos blancos, los olmos, es especie bien conocida en Mallorca. Vienen muy bien y en breve tiempo do quiera // que el terreno pueda regarse ô conserve por si alguna humedad en todo el año. De los chopos especialmente hay algunos propietarios en Manacor, Ynca, y otras partes que sacan muy buen partido de ellos sembrandolos y cuyandolos con inteligencia; pero debieran generalizarse mas estas plantaciones, y como premiando ô excitando por otro medio al que acredite haver aprovechado en ellas tanta cabida de tierra abandonada hasta el dia ô ocupada. Las acacias debieran protegerse tambien atendida la utilidad de su madera, y lo bien que vienen en esta Ysla, siendo tambien de suma importancia que ecxite (sic) indirectamente el celo de los grandes propietarios para las cercas de los encinares.

De la recomposicion de los caminos principales de la Ysla con sus travesias, escitando (sic) todo desperdicio de aguas sobrantes que tanto los estropean, y â las paredes y calzadas resultaría ademas el aprovechamiento de un bien debido â la fertilidad de la Ysla abundante de aguas, la duracion de los solidos caminos, y si se consigue el destruir las ruedas llenas, que tanto daño han causado â la // agricultura, una vez realizada la oportuna contribución de carruages (sic) prosperará sin duda la agriculura y el comercio y de consiguiente la industria y de las artes si no se dexa de la mano. No fuera tambien de menor importancia y valor para el fomento y especial proteccion de la agriculura la extraccion ê introduccion de frutos, y generos por distintos puntos ademas de Palma. aunque sin olvidar la vigilancia necesaria por lo que tanto interesa la salud publica, y la estincion (sic) del contrabando.

En la capital años hace reina el deseo de ver corriente el Jardin botanico, que aunque há faltado poco para que se estableciera, lo há impedido una veces la deproporcion de la localidad, y otras las dificultades en punto â fortificacion; mas en esta afortunada epoca ? (¿) que brillantes proposiciones no se han ofrecido para tener Mallorca tan interesante establecimiento ¿ (?) estando mandado por el Gobierno muy de ante mano asi mismo como la ereccion de catedras de agricultura y botanica tan interesantes. No puede la Sociedad pasar en silencio la necesidad de reformarse y mejorarse, conforme los planes muy hechos // meditados o por otros que aventajasen las especulaciones, la direccion, introduccion y distribucion de aguas potables dentro la capital con la justicia y beneficencia que de si exige este alimento de primera necesidad, cuyos defectos, ni al mas arrinconado son desconocidos y de ellos todos nos lamentamos.

Otra obra publica recuerda la Sociedad puesto queda ya planteada la iluminacion de Palma tan utilísima, y en que tanto se desvelo este cuerpo, y es la plantificacion del Archivo publico en cuyos expedientes abundan en ideas magnas, y bastante para llevarlo â cabo habiendolo impedido solamente la falta de local apto y capaz para ello obstaculo ya superado gracias â la restauracion gloriosa del sistema que nos rige. Tampoco puede dexar de advertir la necesidad de una casa de reclusion, y correccion capaz de evitar las fatales consecuencias que se siguen de la infelicidad general, y de la escandalosa prostitucion de ambos sexos uno y otro tan dañoso, como indecoroso para la vindicta publica en una capital como Palma.

Dios // guarde â V.E. muchos años. Palma 1º de Febrero de 1823

Guillermo Moragues
Secretario (rúbrica).

Exmo. Sor. Presidente y Vocales de la Diputación Provincial de estas Yslas.
FUENTE: X - 827 - 13. AGCM. Palma de Mallorca.

Documento 2

Memoria de la RSEMAP acerca del aumento del cultivo de la vid, perfeccionamiento de la elaboración del vino y su destilación.

Sociedad economica mallorquina de amigos del pais - La Sociedad en 27 de noviembre de 1934, contestando á un oficio del Sr. Yntendente de esta provincia, pidiendo el mismo informe á que se refiere la comunicacion de V.S. de 7 de agosto último dijo lo que sigue, Exmo. Sr. Esta Real Sociedad economica, dispuesta siempre á contribuir al bien y prosperidad de los pueblos de la isla, se ha enterado detenidamente del oficio que V.E. se ha servido dirigirle con fecha de 6 del corriente en que manifiesta que por orden de la Direccion general de Rentas de 8 de agosto ultimo debe incluirse expediente en la Yntendencia del interino cargo de V.E. sobre el sistema que convendrá adoptar en adelante para la mas facil administracion y recaudacion de la renta de aguardiente y licores, sin ofender la libre fabricacion y circulacion de dichos articulos.

Esta corporacion, E.S. escitada por Real orden de 7 de mayo de 1833, á indicar las causas de la decadencia de la industria viñera y los medios de fomentarla, manifesto el estado de la vid y de la fabricacion de aguardientes, el del comercio interior de los mismos y de los vinos, los obstaculos que entorpecian su trafico y los medios de removerlos y de aumentarlo (sic), y por último el comercio exterior que antiguamente se hacia de dichos liquidos, la decadencia que ha sufrido de un tiempo á esta parte, y los medios de contenerlos, y de aumentar su esportacion; y teniendo los impuestos una influencia directa en la mayor ó menor prosperidad de los articulos sobre que gravitan, no será por demas hacer á V.E. un resumen siempre suscinto de lo que dijo entonces, aprovechando la sociedad esta nueva ocasion de manifestar que la renta de aguardiente y licores, del modo como se halla establecida en el dia, perjudica á la industria viñera y al comercio de aguardientes.

V.E. sabe que la naturaleza del suelo de esta isla es el mas á proposito para el plantio de las viñas, y que sembrados de trigo muchos terrenos de la parte del // Llano, no rinden lo suficiente para los gastos del cultivo en una época en que los granos se hallan abandonados por carecer del comercio reciproco con la Peninsula, por cuya libertad ha clamado mas de una vez la Sociedad, sin haber podido conseguir la derogacion de unas leyes de escepcion que coartando el comercio de cereales de esta isla con el continente, hacen de peor condicion á esta provincia que las restantes del reino, y que la franquicia de diezmos por 25 años, concedida por S.M. en las nuevas plantaciones de viñedos en terrenos incultos habia obligado a muchos propietarios á dedicarse con preferencia á esta clase de empresas con ventaja notoria de toda la isla; y que aunque las cosechas se hubiesen sucedido unas á otras en abundancia, de ningun modo podria atribuirse la decadencia de la industria viñera á los productos sobrantes de la misma, sino á la falta de extraccion de aguardientes y vinos, que se nota de algun tiempo á esta parte, y al excesivo derecho sobre sus consumos, impuesto por Real decreto de 14 de diciembre de 1826, con arreglo al cual se exige á los espíritus un adeudo, segun su graduacion respectiva, y escediendo el valor de los mismos, encarece extraordinariamente su precio, y a esta carestia atribuye la Sociedad los menores consumos de aguardiente y licores, los pocos rendimientos de la renta, y una de las causas principales de la decadencia de las viñas, cuyas labores son aquí mas costosas que en otras partes por la calidad del terreno. La sociedad no ha podido hacerse con los datos necesarios para comparar los productos de la misma renta mientras estuvo administrada por la direccion del credito público, pero cree y no aventuraria su parecer asegurando que siendo entonces mas reducido el impuesto que gravitaba sobre dichos liquidos, verian proporcionalmente sus rendimientos, segun el principio general y constantemente reconocido de que la barata de los frutos aumenta su consumo.

Por el Real decreto de 14 de diciembre de 1826, ya citado, se establece que la fabricacion del aguardiente será libre, pero la Sociedad no califica de tal, la que sujeta á los fabri- // cantes á solicitar previos permisos de los administradores ó arrendatarios de la Renta, por quienes, al conceder la licencia para elaborar, se señale el tiempo de su duracion, imponiendo ademas al fabricante la obligacion de denunciar diariamente la cantidad elaborada, y la de manifestar si el aguardinete fabricado se destina al consumo, ó al deposito. No es libertad, á juicio de la Sociedad la que sujeta á las casas y fábricas de espíritus á las visitas domiciliarias de los arrendatarios y sus subalternos, tantas veces, cuantas parezca convenir á los intereses del arriendo. Tampoco merece

el nombre de libertad la que obliga á los fabricantes y tratantes de dichos artículos á una multitud de trabas, algunas de ellas incompatibles, tales son, el señalamiento de horas para las conducciones por tierra de un punto á otro, que no siempre pueden cumplirse, porque se estropean los carruages, ó las bestias que los tiran, en cuyas ocurrencias, el conductor debe mas pronto atender a la reprendacion (?) de las guías, acudiendo desde luego á la autoridad mas inmediata para los toques y anotaciones de costumbre, sin cuyo requisito se descomisaría el aguardiente, y el carro y caballería que lo conduce, que a reparar el daño sufrido; y lejos de ser compadecido por el arrendatario, toma con este pretexto nuevos motivos para vejar y oprimir, habiendo llegado hasta el extremo de exigir derecho de los derrames ocurridos en dichos y otros casos fortuitos. Sería prolijo enumerar todos los obstáculos que obstruyen los progresos del tráfico interior por medio del cual otras naciones se han elevado á un grado de prosperidad que parece imposible. El medio de los depósitos de aguardiente, que por tiempos limitados se concede al comercio, no basta, en sentir de la Sociedad, para alentar á este ramo de industria agrícola en el estado de decadencia á que la han llevado los errores pasados, porque las trabas y molestias á que están sujetos aquellos, retraen á los especuladores de entrar en negociaciones de un artículo que habiendo espirado el término del depósito, se ven precisados á esportarlo en una época // que tal vez no les tendrá cuenta. ó bien á pagar el exorbitante derecho de consumo, desembolsando nuevos capitales, que hasta cierto punto son improductivos. También están sujetos los aguardientes depositados á los _____?, que mas de una vez son causas de choques entre arrendatarios y traficantes, cuyos intereses pugnan entre sí por faltas que no está en la mano del hombre evitar, nacidas de la misma naturaleza de un líquido, que siendo tan volátil, y transportándose en carros de madera, se evapora con la mayor facilidad. A tan ominosas trabas atribuye la Sociedad los pocos compradores de aguardientes, que no se observan en los demás productos de la agricultura y de la industria, y á estas mismas trabas, de suyo tan odiosas, la poca concurrencia de licitadores, singularmente en los pueblos, en donde abundan las fábricas, por el choque continuo entre arrendatarios y fabricantes, apoyados unos y otros en las ordenes que respectivamente les favorecen; pues las condiciones, según las cuales se administra y recauda la renta de que se trata contienen artículos que parecen opuestos al Real decreto de 14 de diciembre referido.

La Sociedad no puede menos de tributar á V.E. la debida gratitud por el esmero y solicitud con que ha procurado y procura disminuir, en cuanto sea compatible, las vejaciones de la Renta del aguardiente, sin menoscabar los productos de la misma. No obstante no serían tan sensibles para la industria viñera los males que ocasiona el exorbitante derecho sobre los aguardientes y licores, si hubiese continuado como antes su estracción para los dominios españoles de América. La separación de aquellas ricas posesiones de la metrópoli, ha ocasionado un sobrante de frutos que antes no teníamos, y que es menester darles salida para otros puntos ó restablecer las antiguas relaciones comerciales en aquel vasto continente, para lo cual parece que el Gobierno de S.M. la Reina N.S. ha dado ya las instrucciones convenientes á sus agentes en Londres y París y espera la Sociedad ver cuanto antes un tratado de comercio recíprocamente útil á ambas // partes.

Tampoco pasará en silencio que la disminución de derechos de algunos artículos que nos vienen del norte de la Europa, como maderas de construcción, hierros y otros que pudieran enumerarse, atraerían á nuestros puertos buques de aquellas naciones amigas, si por medio de tratados de comercio recíprocamente útiles, les ofreciésemos en cambio de sus importaciones nuestros vinos y aguardientes. Cete y Marsella en el mediodía de la Francia nos presentan un ejemplo de las ventajas que podríamos nosotros sacar, empleando iguales medios. En aquellos puertos se cruzan los intereses de todas las naciones amigas del gobierno francés, que se han esmerado con un celo que excede á todo elogio en dar salida á todos sus aguardientes y vinos, habiendo perfeccionado estos últimos hasta el punto de preferirse en la isla de Cuba á los espirituosos de Cataluña, en perjuicio de las viñas de dicha provincia. Facilitar la extracción de nuestros aguardientes, bien sea por medio de tratados con las Américas españolas, ó con las naciones del norte de Europa que podrían recibirlos en cambio de las producciones que nos traerían, permitiendo al comercio los depósitos por tiempo ilimitado, y disminuir el impuesto sobre los aguardientes y licores, ó limitando al adeudo el líquido que se introduce para consumirse en las poblaciones sujetas al derecho de puertos, como se practica con el vino, aceite y otros frutos; y en el caso de que no fuese asequible esta medida, que la Sociedad cree la mas útil y conveniente, deseando levantar á la industria viñera del estado de decadencia á que se halla

reducida en el día, y dar por de pronto algun alivio á este ramo de riqueza tan precioso, juzga que convendría encabzarse los pueblos para el año proximo, prefiriendo este metodo al que se ha seguido hasta aquí, pues en los puntos de produccion no será muy difícil conciliar los intereses del fabricante y del expendedor, y en los demas, el celo de las autoridades locales podrá asegurar el abasto, dictando medidas preventivas que contengan los abusos del contrabando, interesando á todos sus vecinos el evitarlo y contenerlo, al // mismo tiempo que se restablecerá la moral publica harto relajada por las pesquisas y delaciones secretas de los agentes del arrendatario. Los encabezamientos tienen sus inconvenientes, pero ¿ no los tienen igualmente los demas sistemas que pueden adoptarse ? El que se indica reúne sin embargo la ventaja de interesar á todos los vecinos del pueblo en su buen éxito y la Sociedad no duda en proponerlo á V.E., considerandolo el mas útil y menos opresor y juzga que si se ensaya producirá favorables resultados". — Salvo lo que en este informe se refiere á esportacion de granos, comercio ya libre en el día; y excepto tambien lo que se añade en punto á diezmos, contribución ya suprimida, por cuyo beneficio es de esperar se aumentará el plantio de viñas; poco ó nada se le ofrece á la Sociedad de nueva Observacion sin embargo que siempre que haya esportacion de espíritus y aguardientes, no tendrá el cultivador interes en mejorar el vino, por convenirle mas la cantidad que la calidad, pudiendose considerar que dos terceras partes del que se cogen en las islas se destinan esclusivamente á las calderas.

Los malos caminos de travesía de un pueblo á otro, son tambien una causa, á mas de las enunciadas, por que los aguardientes resultan mas caros; pues teniendo que conducir los vinos de un pueblo ó predio á donde estan las grandes fábricas se les acarrea á veces un gasto de 10 a 12 p %, lo que no sucederia si fuesen mas faciles los transportes no pudiendo dejar de confesar que la elaboracion de los aguardientes ha hecho en esta islas pasos agigantados desde el año de 1834, pues antes á penas se conocian los aguardientes de pruebas superiores y solo se podian obtener á fuerza de operaciones costosas. En el día van desapareciendo los alambiques pequeños que con trabajo alcanzaban á 12 grados el licor que destilaban. Existen ya mas de doce fábricas grandes, que dan todas las pruebas, cuya mitad de ellas basta para destilar toda la cosecha de la isla; de modo que si tuviera la elaboracion toda la libertad de que es susceptible, quitandose las trabas que enumera el informe del // año 34, podrian competir quizá con los aguardientes de Francia en los mercados de Ytalia y demas puntos de levante.

Dios guarde á V.S. muchos años. Palma 17 de noviembre de 1837.- El Conde de Montenegro, Director - Por acuerdo de la Sociedad - Agustín Marcó, vocal secretario - M.Y.S. Gefe superior politico de esta provincia.

FUENTE: X - 754 / 40 .AGCM. Palma de Mallorca

Documento 3

Inicio de la plaga.

En 15 Julio 1836. Insecto en los emparrados y viñas. Sr. Ferrer.

En el año proximo pasado se vieron algunos insectos que roñan las hojas de unas pocas vides en forma de emparrado en el caso de la presente ciudad: en este año hace un mes ó mes y medio que se dejó ver aquel animal que poco á poco se multiplica en terminos que á penas hay un emparrado que no se halle atacado de una infinidad de ellos devorando todas ó á lo menos la mayor parte de las hojas y siendo tal el estrago ocasionado que ya se han secado enteramente algunas vides; y aunque al principio se esperaba que que no saldría de la población por desgracia se tiene noticia hallarse ya invadida alguna parte de los alrededores como can Veta y ca Dª Anna estendiendose el mal hasta la Real y Son Bibiloni y no falta quien asegura haberse visto esta plaga en los distritos de Algaida y Manacor.

Este insecto se parece (si es que no sea el mismo) al que Geotroi clasifica entre los coleopteros ó insectos de estuches duros cubriendo el // vientre y entre los crisomelles (¿crisomélidos?) adoptando al tema de Ligneo; y es llamado quibourdi de las vides ó escarabajuelo.

Los huevecitos que pone este animal son amarillos de figura cilindrica y tienen de longitud algo menos de media línea: aunque he examinado varias hojas de una parra atacada no he podido hallar más que un grupo de cinco ó seis de estos huevos en el envés ó parte inferior de una hoja.

Del huevo sale una larva ó gusano negruzco de dos líneas y media de largo con sus patas y en todo su cuerpo algunos pelillos cortos.

Transformada la larva en crisalida sale de esta el insecto perfecto que es un pequeño escarabajo con seis patas de tres ó cuatro articulaciones, dos antenas también articuladas, dos alas cada una con su estuche siendo todo el animal de un color azul muy oscuro y brillante y tiene de longitud dos líneas de largo y una y media de ancho.

Según noticias que he podido adquirir // rir parece que estos escarabajuelos en invierno se guarecen en cualquier agujero que encuentran y llegada la primavera depositan sus huevos en las hojas mismas ó no muy distante de ellas y nacidos los gusanillos empiezan su estrago roiendo las hojas de que se alimentan hasta dejarlas blancas y transparentes como una tela de cedazo ó un encage (sic). Quedando la vid así despojada de sus hojas se seca muchas veces como ya se ha observado en esta capital. Si un insecto tan dañino se apodera de nuestras vides puede acabar con todas ellas lo cual sería la destrucción de una gran parte de la agricultura de esta isla. quedarían sin ocupación una infinidad de brazos. ¿ Donde se encuentran capitales para plantar de nuevo las 32.000 fanegas de tierra ocupada con esta producción ? ¿ Y que propietario de viñas aun cuando tuviese caudales para la plantación tendría bastantes para mantenerse á sí y á su familia á lo menos por espacio de cinco años en que tardan las // viñas á dar una cosecha regular, adelantar el importe de los gastos de cultivo pagar las contribuciones etc* ?

De lo dicho se ve la necesidad de darse prisa en procurar por todos los medios imaginables la destrucción de estos animales: los que para casos semejantes proponen los autores de regar las vides con agua de jabón, quemar azufre y otros si se quiere surtirán su efecto en pequeño; mas en grande no veo otro remedio á lo menos para disminuir el mal que darse por la Autoridad superior de la provincia una orden severa para que los Alcaldes y Ayuntamientos cuiden con todo el zelo que sea menester que los propietarios de viñas y colonos con preferencia a cualquier otro trabajo del campo se ocupen sin cesar en perseguir y destruir cuantos animales encuentren de estos así en estado de gusano como en el de volátil ó escarabajo contando y quemando cuantas hojas se co // nozca que contengan huevos y gusanos: de nada servirá que un particular lo hiciere en sus viñas si sus vecinos persistían en la inacción y apatía propios de nuestros payeses para precaver los males que amenazan aunque por otra parte muy laboriosos. Una orden semejante no sería el primer ejemplar pues en el continente se toman por las Autoridades las más serias providencias para el exterminio de la langosta.

FUENTE: Fondo SEMAP. II Actividades. 1 Informes. Caja 32 /14. ARM.

Documento 4

Observaciones de D. Francisco Oleo a las afirmaciones del Sr. Antonio Ferrer.

La Comisión encargada por V.E. para examinar el escrito sobre un insecto, que desde el año próximo pasado va destruyendo las parras del recinto de esta ciudad y aun algunas de su término, presentado en la última sesión por el digno socio D. Antonio Ferrer, dice: que contiene efectivamente en resumen casi todo lo que se sabe hasta ahora de más interesante en la materia. El nombre de Gribouri de las viñas, sale de Fabricio, que cree el autor poderle convenir en cierta manera quizás no parecerá exacto cotejando el escarabajuelo con el dibujo del otro que trae ____? al natural en su Diccionario // que es de la clase de coleopteros de Cuvier y del género de de Gribouris que es muy dilatado con todo, ni por su figura, ni por su tamaño parece el mismo. El que hemos observado es pequeño, tiene más estrecha la parte anterior de su cuerpo, más prominente cabeza, pone sus huevos á la primavera también en lo más fuerte del verano en la parte inferior de la hoja y no como otros en hoyos subterráneos, roe en el estado de larva y en el de gusano

perfecto, la hoja, juntamente la corteza del sarmiento, lo que no suele el de Fabricio y desaparece por poco tiempo durante el rigor del invierno, sin que se haya visto todavía // su ninfa ó crisalida.

Su voracidad, su fecundidad extremada, el brinco y el vuelo que le proporciona su estructura con lo que puede trasladarse, en poco tiempo á mucha distancia y el cebarse exclusivamente en la vid, hacen temer con sobrada razon al autor de la memoria que este bicho dañino arruine en poco tiempo todas las viñas de la Ysla, y por lo tanto cree la comision muy digno de la Sociedad que, desde luego de la señal de alarma â todos los pueblos de la Ysla bien por sí ó excitando el zelo del M.Y.Sr. Gobernador Civil pasandoles un resumen de los conocimientos que se tienen ya, invitandoles al mismo // tiempo â procurarse ademas todos los que faltan para tener la historia natural del insecto (que en vano se busca en los naturalistas de mas nota) tan completa como se pueda, y evitar la plaga que amenaza á todas las viñas de Mallorca. Si embargo V.E. acordará lo mas conveniente. Palma 18 de julio de 1836.

Francisco Oleo
(rúbrica)

FUENTE: Fondo SEMAP. II actividades. I Informes. Caja 32/14. ARM

Documento 5

Descripción del insecto que destruye las viñas de esta isla y modo de exterminarlo.

El insecto que ataca hace algunos años las vides de los contornos de Palma, parece ser el mismo que tanto perjudica â las viñas y que tantos gastos acarrea a los viñadores del continente, (de donde habrá venido, puesto que antes no se conocía en la islas) y que Herrera describe con el nombre de pulgon de las vides.

Es algo menor que una mosca, su concha superior es de un hermoso y brillante color azul obscuro, tiene muchas patas, salta como la pulga, despliega sus aletas y hace tambien uso de ellas: cuasi siempre van pareados uno encima de otro y se fecundan extraordinariamente. Por la primavera se presentan al principio en dicha forma y en la parte lustrosa de las hojas, las que taladran, y en la parte vellosa depositan sus huevecillos agrupados y en forma de una especie de sémola amarillenta: de estos huevecillos nacen unos gusanos negruzcos que devoran las hojas, racimos y cuando no les bastan atacan y roen hasta el sarmiento.

No se conoce mas remedio que perseguirlos y matarlos desde un principio y constantemente, sea con las manos, sea empleando, como lo hacen en algunas partes del continente una especie de mangos o filtros de tela con un aro asegurado en su boca; este se aplica debajo de la cepa donde están los insectos y sacudiendole con la otra mano caen dentro: los mismo puede ejecutase con una vacija de boca muy ancha que contenga una porcion de agua para que se ahoguen en ella, ó con otra cosa semejante.- Para hacelo con mayor facilidad, aconseja el mencionado Herrera que cuando se poda la viña, se deje de trecho en trecho un sarmiento mas largo, porque desarrollandose sus yemas superiores las primeras, acudan â ellas los pulgones y sea mas facil su persecucion y exterminio. Se deben tambien quitar todas las hojas que ya contengan la semilla depositada en el reverso de la hoja ó sea la parte vellosa; pero sin despojar â la planta de todas ellas porque sino perece // ría.

La mejor ocasion para ejecutar la operacion es desde que amenece hasta que caliente el sol, porque con el rocío de la noche está el pulgon mas torpe y no puede saltar ni volar tanto.

La operacion de perseguir este insecto del modo dicho se debe repetir cuantas veces sea menester, en la citada epoca de primavera y en verano, y aun cuanto mas pronto mejor, para que no tengan tiempo de depositar sus huevos; y llegado el otoño ó invierno se deben buscar escondidos en agujeros de las casas y paredes, debajo de las cortezas de las mismas vides, y arboles etc*; y como entonces suelen hallarse reunidos en gran manera y estan entorpecidos, en muy facil matar â muchisimos en poco tiempo; y como la persecucion de estos insectos puede hacerse por viejos, mugeres y niños, no saldrá tan cara como pareceria á primera vista. Estén seguros los labradores que obrando con actividad conseguiran, sino esterminarlos del todo, alomenos (sic) les disminuiran de modo que no puedan acabar con una viña, como ya felizmente

tenemos un ejemplar en la de Raxa que conserva sus frutos y lozania a pesar de haber sido fuertemente atacada por esta plaga.

FUENTE: X- 756- 3. AGCM.

Documento 6

Memoria sobre el esterminio del insecto destructor de las viñas de esta Ysla, que presenta y dedica á la Exma. Diputacion provincial Balear Antonio Sorá - .

Los adelantos son fruto de la experiencia, y de los experimentos.

Habr  (sic) cosa de ocho años, que en las parras del Huerto del Rey y de Santo Domingo de esta ciudad, apareció un insecto dañino desconocido, que se há propagado   las viñas de casi toda la Ysla.

Averiguar su origen parece imposible. Unos lo atribuyen   la cochinilla que se aclimató en esta ciudad, que ha degenerado, y otros opinan, que es lo mas seguro, que se ha introducido con los arbolitos, que se plantaron en el mercado y borne (sic), (1) metidos entre sus cortezas y embolitorios (sic) con que los trageron de Valencia y Barcelona, en donde es cierto que se conoció el insecto.

De la manera que haya sido, parece que poco influye saberse: La plaga es cierto que la tenemos, pero las causas las ignoramos; y por lo mismo lo que interesa es buscar medios poderosos para esterminarla antes que ocasione mayores estragos.

Las medidas que al parecer deben tomarse para destruir este insecto, deben ser generales y energicas, que llamen imperiosamente la // atencion de la Exma Diputacion provincial, y demas autoridades principales de cada pueblo.

Las medidas pues deben ser generales y energicas, si se quiere obtener un resultado feliz, que de lo contrario todo seria en vano y tiempo perdido esponiendose   tener que abandonar el cultivo del viñedo en grande perjuicio de la Ysla, si no fuese aun peor, que el insecto despues de haber devorado las viñas , no atacase al demas arbolado (sic).

Las medidas esterminadoras de la plaga parecerán   primera vista algo violentas, costosas y dificiles. Se trata de un caso extraordinario y urgente y en semejante apuro conviene obrar de esta manera.

Como la cuna del insecto fue esta ciudad, parece que convendria que se cortasen todas las parras que hay en ella, que unicamente sirven para adorno y que se quemasen. Buscar de continuo los insectos que se hubiesen alojado en troncos, cortezas, paredes y otros puestos para invernar y dormir hasta que vuelva (sic) el tiempo de su reproduccion.

Publicar un pregon en cada pueblo prometiendo determinada gratificacion por cada onza de insectos que se pre / sentase en la casa de la villa.

Hacer acopios de rama para hacer los hormigones de todas las viñas y pegarles fuego todos   un tiempo luego de cosechada la vendimia.

Recoger la oja (sic) de las viñas para quemarla dentro de un oyo echo (sic) expresamente.

Luego de acabada la poda de las viñas, recogerse los sarmientos para quemarlos tambien. Las cenizas se guardaran para hacer legia (sic) para destruir los huevos de los insectos, cuando venga la epoca de su reproduccion.

Con las cenizas recogidas se hara una legia no muy fuerte de unos seis grados de fuerza, y con una esponja,   bien con un puñado de lana empapado de legia, se mojar  toda la parte donde el insecto hubiere anidado huevos, y por este medio quedaran destruidos, y privados de vida, sin necesidad de quitar la oja (sic) ni sin temor que dañe.

En lugar de otra legia es preferible el aceite de olivar, que con solo tocar el insecto queda inmediatamente muerto, pero por demasiado costoso se sustituye (con) la legia.

Con estas medidas parece facil conseguir el esterminio de esta plaga de // voradora, que debe mirarse con mas interes del que se figura.

No conviene vivir en la crehencia (sic) de que el esterminio de esta plaga es obra del tiempo. No debe confiarse de los meteoros ó influencias de la naturaleza, es menester buscar medios mecanicos aunque sean costosos y violentos siempre se trata de evitar un daño.

El comerciante que desea conservar sus caudales, á veces se vé precisado á sacrificar diez para asegurar quince. El propietario de viñas se halla en el mismo caso, debe preferir gastar parte para asegurar el todo, ni conviene perder la esperanza siempre que se pongan remedios.

Fuera apatia é ilusorias ideas que solo el tiempo es el agente esterminador de la plaga. Considerese que el tiempo es la diligencia que el hombre debe hacer para procurarse su bien estar. Si el hombre no hubiese buscado arbitrios, á que la imperiosa ley de la necesidad le forzó para su conservacion y regalo, se veria reducido al mismo estado de las fieras y tal vez peor: por lo que es hora de aprovechar el tiempo, que es el tesoro mas apreciable // que tiene el hombre. Hagase en este año lo que debiera haberse echo (sic) los años anteriores. Sacrifique cada propietario de viñas una parte para asegurar el todo, y de esta manera no podrá decir formal (?), que se haya perdonado gasto ni diligencia para conseguir el esterminio de una plaga, que intenta causar nuestra ruina.

Atendimiento que todo esto redundaria en bien genral de la Ysla, parece equitativo, que parte del gasto fuese repartible proporcionalmente entre los propietarios de tierras, de arbolados y frutales que estén mas espuestos.

Observaciones sobre el fundamento y efectos de esta memoria.

La cuna ó foco de la plaga devoradora de las viñas fué esta ciudad, en donte estubo (sic) estacionado el insecto un par de años, sin salir de su recinto.

Empezó á propagarse por el término de Palma siguiendo varias direcciones, pero mas principalmente por aquellos puntos de mas roces.

Como el insecto tiene el auxilio de las alas, puede con mas facilidad estenderse, pero puede haberse pro // pagado con los estiercoles y otros objetos estraídos de esta ciudad.

El motivo de cortarse y quemarse las parras, esta fundado sobre la base solida de que quitandose las causas cesan los efectos; y como las parras de esta ciudad no son de interes alguno, parece que la perdida no seria de consideracion.

Con la quema de las parras se consigue, primero destruir el virus, y una multitud inmensa de insectos huevos imperceptibles metidos entre sus cortezas, y quitar al insecto el apoyo para cuando venga la epoca de reproduccion. Viniendo esta y no halla lugar el insecto para alimentarse, quedará frustrado su natural instinto; haunque (sic) anide huevos en otras partes en el caso de nacer perecerán sin remedio por la falta de que alimentarse.

Faltando las parras en esta ciudad, faltará el fomen (?) de la plaga, con lo que será muy facil lograr su esterminio ya en el primer año.

Al parecer convendria que no plantaran nuevas parras, hasta que el tiempo indique seguridad: y como esta capital tiene tan reiteradas re // laciones con la parte forense, parece regular que padeciendo esta plaga en la Ysla, se repongan las demas partes.

Con la pesquisa que se habria (?) echo (sic) de los insectos todo el tiempo de su descanso, parece regular se consiga el fin propuesto.

Con la combustion de los sarmientos, pampano seco, y hormigones, se consigue tambien el esterminio de millones de millones de insectos, y tal vez de huevos, que no estan al alcance de nuestra debil vista, diseminados y abrigados por las cortezas y terrones de tierra.

Con la quema de los hormigones todos á un tiempo se consigue, que apurado el insecto perseguido por el fuego y calor de la tierra quemada por varias direcciones, y viendose falto de auxilio, se vea precisado a sucumbir, y, perecer la mayor parte.

Añadase á esto el grande acopio de insectos que se habran echo (sic) en todos los pueblos de la Ysla con la pesquisa de mas de cuatro meses, seguramente serán millones de millones de enemigos vencidos yã, sentir que venga su epoca de reproduccion; y siendo considera // blemente menor el numero de procreadores , será mucho mas facil el esterminio (2).

La tierra quemada segundo producto de los hormigones saturada de acido carbonico y de cenizas vegetales y animales de los insectos, sumnistran superabundante abono á las viñas, y reparará la falta de vida de que le ha privado el insecto.

Habiendo la experiencia demostrado, que las teorias las mas veces no lucen sino sobre el papel, me recela se sospeche lo mismo de esta memoria, y que muchos tal vez escarmentados reusarán (sic) poner en obra el plan de ella.. Creo que mi teoria esta bien fundada sobre bases

solidas incontestables; por lo que no quisiera que sucediere lo de la fabula El zagal y las ovejas: quisiera sí que actualizada, mejorada y profundamente discutida mi memoria, se pudiese poner en obra, y no dudo que cooperando cada interesado con los medios de su parte, que llegaria el día del triunfo y poder cantar la victoria de haber vencido una plaga, que al parecer estaba // fuera del alcance del poder humano. Todo esta sujeto al hombre, siempre que el hombre quiera.

Supongase que en lugar del insecto dañino hubiese aparecido la cochinilla, que cada libra vale ocho pesetas. Cuan pronto la novedad habria movido la codicia del hombre, buscandola con el mas vivo afan aun en los mas ocultos escondrijos: seguramente cundiria tanto la codicia, que todos á porfia sin que hubiese precedido orden ni aviso de nadie, se abocarian sobre ella hasta no dejar siquiera una, y sin considerar que si no dejaban para la cria, se les acabaria la mina.

Porque (sic) pues no ha de mover la codicia del propietario de viñas liberar de las garras de la plaga desoladora las preciosas minas de su riqueza ?

Muevase la codicia del hombre por medio de la retribucion, y se hará la pesquisa del insecto hasta no quedar uno. Hagase por medio de la Exma. Diputacion provincial con el auxilio de las autoridades municipales de los pueblos una metamorfosis artificial, transformando el insecto dañino y de // perjuicio, con la cochinilla de utilidad y de valor. Calculese lo que puede costar esta, con lo que vale la cosecha del vino de solo un año y se verá luego la gran perdida, que tendria la Ysla, si un solo año se dexara de coger vino, sin las otras consecuencias funestas que seguirian, y si fuere por muchos años, ó para siempre, quedaria medio arruinada.

Considerense los grandes sacrificios que indispensablemente han de hacerse en una epidemia para salvar la humanidad. En igual caso esta la question presente; calculense cuantas gentes perecerian por falta de ocupacion, porque la tierra de la mayor parte de las viñas no es buena para otra cosa, y si se hubiera de introducir vino de fuera reino para su consumo, de que cantidad anual no seria tributaria la Ysla ?

Para no vernos espuestos en semejante apuro, no queda ma remedio que la diligencia, la pesquisa y el fuego. Este es el problema que debe resolverse, ó el abandono de las viñas ó el esterminio de la plaga que las devora, por lo que incumbe á la Exma Diputacion provincial unida con las autoridades municipales de la Ysla dictar un plan general de esterminio de la plaga, y // mediante la exactitud, la actividad y la constancia, se conseguirá lo que se desea, buscar reactivos que ataquen directamente el insecto, parece materia imposible por cuanto hán de obrar al ayre libre, y confiar que los meteoros é influencias de la atmosfera los mate es temeridad.

Resolucion, actividad y constancia es lo que se necesita.

Palma 22 de Octubre de 1841.

Salvador Sorá
(Rúbrica).

(1) Se refiere a la plaza actual del Mercat en la parte posterior de la Iglesia de San Nicolás de Palma. El borne es el actual paseo del Borne en la misma ciudad.

(2) No aparece claro el sentido de la frase.

FUENTE: X - 765 - 20. AGCM. Palma de Mallorca.

Documento 7

Solicitud de Pablo Bérghamo proponiendo manifestar un método para esterminar el pulgon.

Exmo. Señor

Pablo Bergamo vecino de esta ciudad á V.E. respetuosamente espone: Que cuando degraiciadamente en esta hermosa Ysla hace ya algunos años que el pulgon de las vides esta causando estragos de consideracion y que al parecer acabara con una de sus mas importantes producciones causando á un mismo tiempo la ruina de muchisimas familias sin que durante este plazo se haya encontrado medio para estirpar de raiz tan dañino insecto; el esponente cree sin la menor dificultad haver dado con un medio feliz que promete su absoluta estirpacion sin que para ello tengan que hacerse grandes gastos, ni menos ocacione (sic) á las vides el menor perjuicio. Con igual motivo acude á la protectora autoridad de V. E. no dudando tomará en consideracion su

propuesta. Esta se reduce á que comunicará á V. E. el secreto pero quiere que se le asegure una cantidad proporcionada al beneficio que del mismo há de reportarse la que no le será entregada hasta que haya surtido el favorable efecto que es de esperar. El que espone es un pobre padre de familia con seis hijos todos menores de edad y nacidos en esta // Capital en donde fijó su residencia hace ya 20 años por consiguiente mientras pueda remediar la suerte de su familia por medios lícitos no debe reusarlo (sic); no se crea tampoco que se quiera una recompensa sobre manera extraordinaria, por mas que así lo requieran las circunstancias (sic) del caso; unicamente ecsige (sic) el esponente despues de tocados los efectos del remedio, despues de estripado (sic) el pulgon de las vides quedando estas sin el menor daño y con la lozania anterior, el que se le gratifique con cinco mil duros o cien mil reales por lo dicho.

Suplica á V.E. se sirva acoger su propuesta y comprometerse con la entrega de dinero referido en el caso ya dicho bajo cuya garantia manifestará el remedio indicado. Palma 12 de mayo de 1842.

Pablo Bergamo
(Rúbrica)

FUENTE: Fomento 27. AGCM. Palma de Mallorca.

Documento 8

Contrato que debía firmarse entre la Diputación Provincial de Baleares y D. Gabriel Roca para uso de un método que exterminara el pulgón de la vid.

En la Ciudad de Palma Capital de las Yslas Baleares a los veinte y siete días del mes de Mayo del año mil ocho cientos cuarenta y dos. Llamado yo el infrascrito Notario a la presencia de la Exma. Diputacion Provincial y habiendo acudido al cuarto despacho del M. Y. Señor Gefé superior Politico, he encontrado reunidos bajo su precidencia á los Sres. Yntendente D. Joaquin Seinadgel y Diputados D. Melchor Bestard, D. Juan Bennazar D. Jaime Mas D. Sebastian Feliu y D. Mariano Francisco Pujol, con el Secretario D. Juan Ferrà hallandose presente (sic) Gabriel Roca hijo de Antonio y de Antonia Palmer natural y vecino de la villa de Andraig conocido por el Ecsmo. Marques de Bell=Puig y este por mi de que doy fe hallandose tambien presente, en seguida ha manifestado el Señor Gefé Politico, que el motivo de haverseme (sic) requerido consiste en otorgar el contrato que va ha (sic) celebrar la Ecsma. Diputacion con el referido Roca, sobre revelar el secreto que dice posee este poner al esterminio del pulgon de las vides, el que segun han manifestado los otorgantes se reduce a los pactos y condiciones siguientes.

Primero: que Gabriel Roca se compromete á reve // lar su metodo, por el que se conseguirá el exterminio en esta Ysla dentro el termino de dos años del pulgon de las viñas que de algunos años á esta parte las devora, ó impide sus cosechas.

Segundo. La Diputacion se compromete á entregar á Roca el premio de cinco mil duros plata, que solicita para descubrir el metodo que hasta el dia áreservado (sic) en secreto, siempre que dentro los dos años lleve á efecto el esterminio del pulgon como propone, ó sea declarando su metodo como eficaz, y suficiente para esterminarlo por las academias cientificas correspondientes, aunque dentro de los dos años no se consiguiere aquel por falta ó defecto de los propietarios, o pueblos con tal que en hambos (sic) casos se esperimente, Primero, que el metodo conocido por dicho Roca no será considerado como nuevo y eficaz siendo alguno de los que se han usado hasta el presente, puesto que no han dado un resultado completo de su esterminio, y se reducen al uso de aceyte, la cal, y cenizas la espersion (sic) de legia (sic) de estos dos ultimos articulos, la del agua en que se ha cosido (sic; cocido) estos bichos (sic), la descremento (sic) de cerdo; la de casarlos (cazarlos) con una redoma con agua ____ (?) con una luz y cualquier otro adaptado. Segundo: Que el metodo no perjudicará á las mismas viñas su cosecha plantas y arbolado: Tercerto: Que es asequible à sí por su coste, como por los demas que debe ponerse en ejecucion.

Tercero: Roca se obliga enseñar luego de concluido el // contrato, y echa (sic) la primera prueba (sic) en los sitios que designará la Diputacion el metodo y su ejecucion, alomenos à un

individuo de cada uno de los Pueblos de esta Ysla siempre que el resultado de aquella prueba se presente favorable.

Cuarto habiendo manifestado Roca que su metodo es sencillo, en tanto que visto practicarse lo aprende toda persona con facilidad, y de consiguiente se revela por si mismo. La Diputacion considera que no debe estipularse sobre revelacion del mismo ningun pacto particular, pero queda comprometido Roca á dar aclaracion que se le exija acerca su citado metodo y secreto siempre que sea requerido á ello por la Diputacion

Quinto la Diputacion señala para las cinco de la tarde de este día, y a fin de proceder al primer ensayo del metodo y secreto de Roca, la finca del Exmo. Señor Marques de Bell Puig llamada de son Pujol del termino de esta Ciudad, confinante con el camino de Algaida cerca del ostal (sic) llamado can cerol que se halla fuertemente atacada del pulgon la misma que dicho Exmo. Señor se hallana (sic) à que sufra aquel primer ensayo.

Sexto y ultimo, la Diputacion acordara (sic) el segundo ensayo, visto el resultado del primero y despues de tomadas las disposiciones necesarias para avisar a las personas de los Pueblos que deberán concurrir à el y en estos terminos se formaliza la presente escritura, prometiendo tanto la Exma. Diputacion como Roca à ob // servar todo el contenido en la misma practicado cuanto se previene en ella, y no la reclamaran jamas. Renuncian todas las leyes que les puedan favorecer y la que prohibe la general renunciacion de todas ellas y suplican à la justicia á quien competá este conocimiento que en su virtud les obligue è estar à su contenido la que firmaran el Señor Presidente y demas Señores que componen la Exma Diputacion y no lo firmó Roca por no saber pero si de su orden el Señor Marques de que doy fe, = Jose Miguel Trias = Melchor Bestard Juan Benasar = Jayme Luis Mas = Sebastian Feliu = El Marques de Bellpuig = Francisco Mariano Pujol = Ante mi = Juan Bausa (sic) Notario

Yo el Notario receptor de este instrumento doy la presente firmada y sellada de su mano en este pliego del sello de oficio segun me ha prevenido la Ecsma. Diputacion en sesion de ayer y queda registrada (sic) en mi protocolo en el sello cuarto así como corresponde. Palma veinte y ocho Mayo de mil ocho cientos cuarenta y dos.

(Rúbrica)

Juan Bausá
(firma).

FUENTE: X - 766.- 23. AGCM. Palma de Mallorca.

Documento 9

Resultado del experimento del metodo de Gabriel Roca ante la Diputación Provincial de las Baleares.

Diputacion provincial de las Baleares

Habiendose comprometido Gabriel Roca á revelar por la gratificacion de sinco mil duros (sic) un metodo secreto para esterminar en esta isla dentro el termino de dos años el pulgon de la viña que de algunos á esta parte las devora é impide cosechar y acordadas por la Diputacion las bases que consideró conveniente para no ocasionar daño á las viñas, plantas y arbolado tambien (sic) fue una de ellas que el metodo de Roca no seria considerado nuevo y eficaz siendo alguno de los usados hasta el presente respecto á no haber dado un resultado completo del esterminio del pulgon, oyda (sic) la sociedad economica de amigos del pais y adoptadas por la Diputacion las observaciones que se sirvio hacer en asunto de tanta importancia despues de estendida la correspondiente escritura publica del contrato entre la Diputacion y Gabriel Roca se señaló para el primer ensayo de su metodo la viña del Exmo. Señor Marques de Bellpuig sita en su predio son Pujol que á dicho objeto se sirvió ceder, renunciando al resarcimiento de los daños y perjuicios que pudiera experimentar de la ejecucion de aquel metodo, á la que se procedió á la tarde del día 27 de este mes asistiendo á la operacion los SS. Gefes superior politico, Yntendente de provincia Diputados provinciales, D. Antonio Ferrer D. Juan Rubert como vocales de la expresada sociedad economica y el Exmo. Sor. Marques de Bellpuig, y resultó que el metodo de que se valió Roca

ademas de ser uno de los adoptados en algunos pueblos de la isla dirigido á perseguir el pulgon ninguna probabilidad ofrece de conseguirse con el su esterminio de lo que quedó convencido Roca renunciando toda gratificacion y premio.

Lo que se publica para conocimiento de los habitantes de toda la isla.

La Diputacion sin embargo de que no haya // ofrecido resultado favorable el metodo de Roca, seguira ocupandose del mismo asunto con toda eficacia examinando otras solicitudes que se le han presentado en ofrecer descubrir metodos estirpadores del pulgon , y si bien lo hara con la desconfianza que es consiguiente á las dificultades que entrevé de poder encontrar alguno capaz de satisfacer la ansiedad publica, no tardara un momento en comunicar á otros Ysleños todo cuanto alcance saber que pueda mejorar el actual estado lamentable de los viñedos.

Palma 28 de Mayo de 1842

P.A. de la Diputacion Provincial

FUENTE: X - 766. - 23. AGCM. Palma de Mallorca

Documento 10

El método de Gabriel Roca

Sesion del 28 de Mayo de 1842

Consistiendo el secreto y metodo que en la tarde del dia de ayer puso en ejecucion Gabriel Roca en la viña llamada de son Pujol en estender en tierra dos sabanas unidas por medio de corchetes colocando las sepas (sic) en medio de ellas y luego sacudiendo las vides conseguir la caida de los animalitos sobre aquellas sabanas, cuyo metodo ademas de haberse ya usado en algunos pueblos no ofrece probabilidad alguna del esterminio del pulgon en lo que estubieron (sic) acordes lo SS. Diputados, D. Antonio Ferrer y D. Juan Rubert de la Sociedad economica de amigos del pais y el Exmo. Sr. Marques de Bellpuig que presenciaron la operacion: Se declara ineficaz el metodo de que se ha valido Roca como usado ya en algunos pueblos y que si bien dirigido á per // seguir el pulgon ninguna probabilidad ofrece de conseguirse con el su esterminio, de lo que penetrado el referido Roca renuncia a toda gratificacion y premio. Publíquese para conocimiento de todos los habitantes de la isla en los periodicos y boletin oficial.....(1)

(1) A tal efecto se redactó la nota de comunicación (Documento 9).

FUENTE: X - 766.- 25. AGCM. Palma de Mallorca.

Documento 11

Comunicación de la Diputación Provincial al Jefe Político de Baleares proponiendo la formación de una junta para intentar el exterminio del pulgón de la vid.

Correspondiendo este Cuerpo á la invitacion que V. Y. se sirvio hacer con oficio de 13 de Mayo para que se ocupara de los medios que fuera conveniente adoptar para estinguir el pulgon ha dicutado diferentes pues este interesante negocio que como es de mucha trascendencia para la riqueza de esta isla ha merecido preferencia sobre otros de igual interes. La Diputacion cree fundadamente que una asociacion de personas ilustradas y conocedoras del pais que reunan ademas la circunstancia de ser propietarias de viñedos en los puestos (?) en lo que mas abunda este ramo y se hayan dedicado á estudiar los progresos y demas variaciones que ha hecho el pulgon produciria ventajosos resultados y tal vez por este medio se vieran realizados los buenos deseos de V.Y. y de la Diputacion. Ocupada esta de continuo en el despacho de los expedientes que se hallan á su cargo no puede las mas veces atender con asiduidad á otros que reclaman un particular interes, y esta falta quedaria subsanada por medio de la creacion de una Junta compuesta de dos Diputados provinciales y siete individuos esternos, uno de los cuales tendrá á su cargo la Secretaria. Esta

Junta constituida bajo la presidencia de V.Y. y dependiente de su autoridad se considerará auxiliar y ejecutiva al mismo tiempo para la adopción de todas aquellas medidas que sean necesarias para aniquilar este insecto devorador. Si V.Y. se conforma con este proyecto la Diputación aventura á indicar para vocales á los Sres. Dn. Antonio Planas y Dn. Felipe Puigdorfilá Diputados Provinciales y á los Sres. Dn. Juan Cotoner, Dn. Luis de San Simon, Dn. Antonio Ferrer, Dn. Gabriel Verd, Dn. Jose Fontichely, Dn. Antonio Canut y Dn. Jayme Moya quien como mas joven podia tener á su cargo la Secretaria. Si estos individuos merecen la aceptación de V.Y. podia V.Y. nombrarlos ó en caso contrario resolver lo que juzgue mas acertado.

FUENTE: X - 769 / 25. Doc. del 6-III-1845. AGCM.

Notas explicativas

- Los documentos están transcritos literalmente. Si las faltas de ortografía son de relieve, suele indicarse la grafía correcta entre paréntesis.
- Explicación de las siglas:

AGCM = Arxiu General del Consell de Mallorca

ARM = Arxiu del Regne de Mallorca

RSEMAP = Real Sociedad Económica de Amigos del País

SEMAP = Fondo Sociedad Económica Mallorquina de amigos de País

BO/M = Boletín Oficial de Mallorca

BO / B =Boletín Oficial Balear

- La señal // que aparece en algunos los documentos transcritos indica el final de una página en el documento original.
- Algunos de los documentos de los que aquí se publican aparecen en el BO / B, pero su inserción en este artículo es necesaria para comprender el contexto del mismo.

RESUMEN

El presente trabajo estudia la importancia de la vid en Mallorca durante la primera mitad del siglo XIX, concretamente su valoración económica, la extensión de la superficie cultivada y, de modo particular, las plagas que experimentó, lo que éstas supusieron y la forma como se intentó acabar con ellas mediante diversos métodos. Se añade un apéndice de documentos demostrativos de las principales cuestiones expuestas.

RESUMEN

The present work ponders of the importance of the vine in Majorcan during the first half of XIX century, particularly its economic valuation, the extent of the area grown and specially the plagues it went through, what the latter signified and the way they intended to put an end to them through several methods. We have added a supplement of demonstrative documents about the main questions on display.

LA DEMOCRACIA MALLORQUINA DEL OCHOCIENTOS Y GARIBALDI

Isabel María PASCUAL SASTRE*

El objetivo del presente artículo es hacer una nueva aportación al conocimiento de los orígenes de la democracia y el republicanismo en las Baleares, y más en concreto en Mallorca, génesis que todavía está borrosa por lo que se refiere a los años anteriores a la revolución de Septiembre de 1868, y que son los momentos más trascendentales de su gestación.

Esta contribución nace del hallazgo de una larga carta de los demócratas mallorquines dirigida en 1862 a Giuseppe Garibaldi, el líder demócrata por excelencia del *Risorgimento* italiano, quien les respondería un mes más tarde.

La localización y análisis de este documento por sí mismo o no daría la luz suficiente sobre la democracia mallorquina o podría llevar a conclusiones desorbitadas. En cambio, si se pone en relación y se compara con las demás epístolas de demócratas españoles a Garibaldi, permite observar las semejanzas y diferencias con los grupos de demócratas de otros puntos de la geografía española. En definitiva, en este caso, se impone el método comparado.

1.- LA DEMOCRACIA ESPAÑOLA EN LOS AÑOS 60

Para situar la carta en cuestión en su contexto histórico es imprescindible volver la vista atrás y abordar a vuela pluma lo que fueron los primeros pasos de la democracia en España, para comprender en qué punto se inserta la democracia mallorquina en este movimiento.

Como es bien sabido, la recepción de las ideas liberales en España, fruto de la Ilustración y transportadas por los ejércitos napoleónicos, tuvo lugar a partir de 1808 y dio su fruto primerizo en la convocatoria de las Cortes de Cádiz y la elaboración de la primera constitución liberal en 1812. Sin embargo, con el regreso de Fernando VII en 1814 y la restauración del absolutismo, los liberales tuvieron que refugiarse en las sectas secretas, que serían las organizadoras de la revolución liberal de 1820. Este matiz de clandestinidad daría forma y condicionaría posteriormente al movimiento democrático no sólo español, que -a partir de los liberales *exaltados*- recorrerían el siglo XIX. Sin embargo, como en otros países, la experiencia liberal del Trienio se vería truncada por la fuerza de la Europa restauracionista de Metternich. A partir de entonces, y después con la llegada de Isabel II, los antiguos *exaltados* ahora convertidos en progresistas y grupos republicanos se

---

* Escuela Española de Historia y Arqueología del CSIC en Roma

refugiarían en las sociedades secretas durante dicho reinado y se enfrentarían al moderantismo que lo caracterizó.¹

Apenas estallaban los primeros brotes revolucionarios en la Europa de 1848 - y mucho más los de Roma que los posteriores de París -,² el presidente del Consejo de Ministros español, general Narváez, consiguía de las Cortes que aprobaran el establecimiento de su *dictadura legal*, que duraría nueve meses, y permitiría la represión inmediata de todos los brotes revolucionarios en el suelo español.³ No obstante, la incidencia de tal corriente en España -especialmente de los acontecimientos italianos, como indicara Vicens Vives-⁴ no debió ser tan superficial como pareciera, cuando Benito Pérez Galdós dedicó todo un *Episodio Nacional*, el número 31, a lo que él tituló *Las Tormentas del 48* y, sobre todo, desde el momento que en 1849 nació⁵ como tal el partido demócrata español.⁶

Las bases programáticas de dicho partido, así como los textos de sus manifiestos han sido estudiados,⁷ a la vez que su muy diversa composición y posterior evolución ha dado lugar a distintas interpretaciones.⁸ Con todo, conviene señalar los principales hitos de su desarrollo durante su primer ventenio.

En el origen del partido democrático confluyeron tendencias muy diversas, desde los sectores más radicales del liberalismo, a las formulaciones de carácter socialista, los grupos

¹ Antonio EIRAS ROEL: "Sociedades secretas republicanas en el reinado de Isabel II", *Hispania* (Madrid), LXXXVI, 1962, 251-310.

² Isabel M. PASCUAL SASTRE: "España ante la República Romana de 1849. Gobierno y diplomacia. ¿Política exterior o interior?", en Manuel Espadas Burgos (dir.): *España y la República Romana de 1849*. Roma, 1999, en prensa.

³ Mª Teresa MENCHÉN: "Los movimientos revolucionarios de 1848 en España y el infante D. Enrique de Borbón", *Revista de la Universidad Complutense* (Madrid), XXII, 87, julio-septiembre 1973, 161-182.

⁴ Vicens subrayó que la revolución italiana de 1848-49 hirió profundamente la sociedad española y que moderados y progresistas se apasionaron por el desarrollo de tales acontecimientos. Jaime VICENS VIVES: "Rapporti fra l'Italia e la Spagna nel Risorgimento", en *Atti del XXXI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano* (Mantova, 21-25 settembre 1952), Roma, 1956, 318-324. (Traducción en Jaime VICENS VIVES: *Obra dispersa*, Barcelona, 1967, II, 337).

⁵ El manifiesto del nuevo partido está fechado en Madrid, 6.IV.1849.

⁶ Antonio EIRAS ROEL: *El partido demócrata español (1848-1868)*, Madrid, 1961. Y Demetrio CASTRO ALFÍN: "Unidos en la adversidad, unidos en la discordia: el partido demócrata, 1849-1868", en Nigel TOWSON, (ed.): *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, 1994, 59-85.

⁷ Miguel ARTOLA: *Partidos y programas políticos, 1808-1936*, Tomo I: Los partidos políticos, Madrid, 1974. Tomo II: Manifiestos y programas políticos, Madrid, 1975.

⁸ Citaremos sólo algunos de los títulos más recientes. Pere GABRIEL: "El marginement del republicanisme i l'obrerisme", *L'Avenç*, 85, 1985. Pere GABRIEL: "Movimiento obrero y grupos republicanos y radicales en España, Francia e Italia", en *Revolució i socialisme. Col·loqui internacional (desembre 1989)*, Barcelona, 1989-90, I, 105-133. Nigel TOWSON (ed.): *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, 1994. Giuseppe MONSAGRATI: "Aspettando la rivoluzione. La democrazia italiana e la fine della monarchia isabellina", en Giuliana di Febo (a cura di): *Spagna: immagine e autorappresentazione. Dimensioni e problemi della ricerca storica* (Roma), 1995, 2, 169-208. José VARELA ORTEGA: "Orígenes y desarrollo de la democracia: algunas reflexiones comparativas", en *Política en la Restauración (1875-1923). Vol. I: Sistema político y elecciones*, Madrid, 1996, 5-85. "En torno al primer republicanismo español", *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 23 [monográfico], 1996. Letterio BRIGUGLIO: "Gli anni della prima internazionale. Il movimento operaio e socialista in Spagna e in Italia", en Ariane LANDUYT (a cura di): *Carlo Rosselli e la Catalogna antifascista. Quaderni Carlo Rosselli* (Florença), 1996, 2, 31-39. J. A. PIQUERAS y M. CHUST (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, 1996. Manuel SUÁREZ CORTINA: "Demócratas sin democracia. Republicanos sin república. Los demócratas españoles e italianos en el apogeo y crisis del Estado liberal, 1870-1923", en Manuel SUÁREZ CORTINA (ed.): *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*, Madrid, 1997, 317-367.

republicanos, etc. Incluso de partida hubo una cierta confusión con el progresismo. Esta diversidad de fondo conduciría a importantes enfrentamientos en su interior sea sobre el modo de lucha, sea sobre los objetivos a alcanzar.

Sin embargo, con la Vicalvarada y la llegada del Bienio progresista, aparecieron diarios claramente democráticos,⁹ entre los que sobresalió *La Soberanía nacional*, fundado y dirigido por Sixto Cámara,¹⁰ en el que escribió la plana mayor del partido, además de Cámara, José Mª Orense, José Ordax de AVECILLA, Antonio del Riego, Emilio Castelar, Fernando Garrido, Luis Blanc, Eduardo Ruiz Pons, Francisco Pi y Margall; y entre las figuras extranjeras, la más frecuente fue Mazzini, además de Ledru-Rollin, Lajos Kossuth y Victor Hugo, tomando muchos de tales escritos del periódico *L'Homme*.¹¹ Esta descripción detallada será de utilidad a la hora de examinar el órgano del partido demócrata en Mallorca durante el bienio, *El Iris del Pueblo*.

Durante los gobiernos moderados y de la Unión liberal, por una parte, la propaganda republicana quedó circunscrita al ámbito de la literatura de gran difusión cultivada por políticos demócratas y limitada a la exaltación del papel de las clases populares, sin plantear modificaciones en las estructuras existentes. Pero, por otra parte, un amplio sector de la democracia socialista (Garrido, Cámara, etc.) se hallaban encuadrados en sociedades clandestinas que seguían el esquema piramidal del carbonarismo, destacando hacia 1849 la sociedad secreta socialista *Los Hijos del Pueblo* en cuya cúspide se hallaba Garrido, con centro en Madrid, ramificaciones en provincias y relaciones con otras sociedades extranjeras.¹² Probablemente, fuera desde dicha plataforma clandestina que surgieron varios intentos de revolución armada con poca fortuna,¹³ mientras que la corriente republicano-socialista hacía un esfuerzo ingente por construir agrupaciones de base que encuadraron militantes y confirieron fuerte consistencia.¹⁴

Estas conspiraciones fallidas pondrían de relieve la debilidad de los republicanos y agrandaron las diferencias dentro del partido entre quienes pedían una igualdad sólo política y los que la querían también social. Ello motivó que los republicanos vivieran la década de los 60 en casi permanente situación de polémica y de definición de su propia identidad política.

⁹ *La Democracia* (Madrid), sólo se publicó durante cinco meses de 1856. Y *La Discusión* (Madrid) fue fundada por Nicolás Mª Rivero sólo al final del bienio, el 6.III.1856 y se publicaría hasta 1887.

¹⁰ *Diario democrático. Libertad, igualdad, moralidad, economías*. Madrid, del 9.XI.1854 al 23.VII.1856.

¹¹ Órgano de la democracia universal, publicado en la Isla de Jersey (Inglaterra) y redactado por Charles Ribeyrolles, Victor Hugo, Victor Schoelcher, Louis Blanc, Hypolite Magen, Giuseppe Mazzini, Louis Kossuth, Téliécky, etc.

¹² De hecho, Garrido, una vez pasados catorce meses en la cárcel como creador, motor y cúspide de tal sociedad, salió expatriado a Londres hacia 1851, donde permaneció hasta fines de 1853. Allí trabó amistad con Mazzini, recién llegado de su experiencia de triunviro romano, cuya personalidad le impresionó extraordinariamente. En este exilio, Garrido representó a la democracia española en el *European Central Democratic Committee*, réplica republicana a una Santa Alianza de los gobiernos reaccionarios, impulsado por Mazzini y del que formaban parte Lajos Kossuth, Alexander Ledru-Rollin, Arnold Ruge, A. Darasz.

¹³ La de Cámara en Málaga en noviembre de 1856; la de Cámara y Garrido en Utrera y Morón en julio de 1857; la de Cámara y Garrido para Andalucía en julio de 1859, que acabó con la muerte de Cámara y cuyo "Manifiesto político de la Junta nacional del partido democrático español" estaba destinado a servir de programa de aplicación inmediata al triunfar este movimiento revolucionario que preparaban; y finalmente el levantamiento de Loja, encabezado por Rafael Pérez del Alamo, del 27.VI al 4.VII.1861, en cuyo "Manifiesto" se declaró democrático e individualista, no socialista.

¹⁴ Jordi MALUQUER DE MOTES: *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, 1977, 304.

En realidad, fue la inevitable consecuencia de la diversidad de tendencias y concepciones que se unieron en 1849 y que nunca habían sido objeto de clarificación y discusión abierta.¹⁵ Así surgió en noviembre de 1860 la disputa sobre la compatibilidad de la democracia y el socialismo entre la tendencia liberal de Orense-García Ruiz y la socialista de Garrido. Y el enfrentamiento todavía más fuerte de abril a julio de 1864 entre republicanos individualistas o liberales, como Roque Barcia, García Ruiz, Orense y Castelar, quien fundaría el diario *La Democracia*, tras separarse de *La Discusión* de Pi y Margall, quien lideraba la corriente de los socialistas, que fue la que triunfó.¹⁶

Con la revolución de 1868 y la movilización popular, se pusieron las bases para la rectificación del modelo liberal implantado por la revolución burguesa. A raíz de ello se produjo la deserción de una gran parte del sector liberal derechista del partido,¹⁷ consolidándose su unidad y la coherencia de sus planteamientos alrededor de Pi. Mientras que la masa del partido, tras la *Gloriosa*, tacharía a la cúspide de excesivamente moderada, yendo a parar a la A.I.T. para potenciar sus reivindicaciones.

2.- LA DEMOCRACIA ESPAÑOLA E ITALIA

Las relaciones de la democracia española con Italia, así como la influencia del movimiento del *Risorgimento* sobre este partido se enmarcan en el cuadro de la corriente que nacería en Europa indisolublemente unida al liberalismo, o sea la cuestión nacional. Esta afirmación conviene subrayarla puesto que el nacionalismo del Ochocientos, nacido en el seno del jacobinismo, era revolucionario por definición. De ahí que no sólo fue potenciado por los grupos ideológicos más avanzados, sino que supuso una etapa necesaria hacia la democracia.

Ha sido subrayado que, en medio del generalizado nacionalismo europeo de mitad del Ochocientos, «el *Risorgimento* italiano parece prestarse particularmente a un estudio comparado con el nacionalismo español».¹⁸ Probablemente por la común carencia de una pronta revolución industrial y de una clase media-burguesa en ambas penínsulas, lo que no permitiría el nacimiento de un nacionalismo de tipo mercantilista. De este modo, surgió un nacionalismo romántico, que asociaba -según el credo liberal pequeño burgués- nación y libertad, que subrayaba que cada nación tenía una misión, que se basaba precisamente en el sentimiento nacional para fundar la paz universal y que se radicó en los grupos liberales de oposición, en España los progresistas y demócratas. Posteriormente el nacionalismo pasaría de la izquierda a la derecha a final del XIX: de un nacionalismo humanitario a uno xenófobo, de una centralización jacobina a una descentralización y a un regionalismo, de un

¹⁵ Demetrio CASTRO ALFÍN: "Unidos en la adversidad", 72-73.

¹⁶ Se reúnan en casa de Figueras para elaborar un programa común de partido. El desarrollo de estas bases tuvo como resultado la publicación del "Manifiesto del Comité central democrático", 15.III.1865, que es la más elaborada de sus formulaciones programáticas. Este manifiesto sería firmado, entre otros, por uno de los principales líderes demócratas mallorquines, Joaquín Fiol Pujol, como veremos más adelante.

¹⁷ José M^o Rivero, Manuel Becerra, Cristino Martos, Segismundo Moret, los demócrata-monárquicos, que se auto-denominaron "cimbrios" y que constituirían la débil y frágil base del reinado de Amadeo de Saboya.

¹⁸ José María JOVER ZAMORA: "Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874", en *Actas del Simposio sobre Posibilidades y límites de una historiografía nacional (Madrid, 8-12 de marzo de 1983)*, Madrid, 1984, 410.

patriotismo popular y revolucionario a la creencia en la virtud de las *élites* y en los beneficios del orden. A pesar de ello, no hay que olvidar que -a lo largo del Ochocientos- fue la izquierda democrática la que más estuvo vinculada a la idea de nación. En cambio, los conceptos de pueblo y nación fueron intencionadamente difuminados en la concepción doctrinaria de los moderados, precisamente porque eran considerados peligrosos a causa de su significado democrático-revolucionario. Más concretamente, el moderantismo español anterior a 1854 marginó todo primado de la idea y del *pathos* nacional, y tal idea sólo llegaría a su apogeo en España tras la revolución de 1854 y la de 1868. Como ha notado José María Jover: *En España, digámoslo de una vez, el nacionalismo histórico significado por la historiografía oficial de la era isabelina es estrictamente retrospectivo, no va ensamblado con ninguna utopía ni con ningún proyecto de futuro*. Tanto es así, que el moderantismo español se desinteresó de hacer la transposición de la unidad alemana o italiana en la península ibérica, utopía que pasó a los progresistas y a los demócratas.¹⁹ Ésta fue la función del nacionalismo: lo que para los progresistas sería la unión en una monarquía ibérica,²⁰ para los demócratas sería la federación ibérica²¹ y la federación europea de los años 50 y 60 de clara inspiración mazziniana.

En este sentido ha sido señalado que «en la España del tercer cuarto del siglo XIX la capacidad de utopía y la vocación de futuro corresponden predominantemente, sin duda alguna, a progresistas, demócratas y federales».²² Y precisamente en este punto conviene recordar que en dichas utopías y proyectos de futuro de los tres grupos políticos españoles -que los conduciría a la *Septembrina*- jugó un papel definitivo el peso de la imagen del *Risorgimento* italiano en España, como hoy está ya sólidamente documentado.²³ «El ejemplo contemporáneo de Italia parece sugerir a no pocos peninsulares que también para Iberia había llegado el momento de la Unidad».²⁴

En tal contexto, las relaciones entre españoles e italianos durante el *Risorgimento* tuvieron lugar entre grupos ideológicos afines en estratos paralelos e incommunicados. Es decir, los carlistas estrecharon lazos con los legitimistas italianos a la par que algunos de ellos se enrolaron como zuavos pontificios. Los progresistas colaboraron y fueron ayudados por los conservadores italianos, la *destra storica* que gobernó con la monarquía saboyana hasta 1876. Y los demócratas fomentaron vínculos y se ayudaron mutuamente, no tanto con la *sinistra* que llegaría al poder con Depretis en 1876, cuanto con el *partito d'azione* y la izquierda de fuera del régimen. De ahí que fuera impensable la ayuda de Garibaldi a un

¹⁹ José María JOVER ZAMORA: "Prólogo", en *La era isabelina y el Sexenio democrático (1834-1874)*, tomo XXXIV de la *Historia de España* fundada por R. MENÉNDEZ PIDAL y dirigida por José María JOVER ZAMORA, Madrid, 1981, LXXIX-XC.

²⁰ Sinibaldo DE MAS: *La Iberia. Memoria sobre la conveniencia de la unión pacífica y legal de Portugal y España*, 3ª ed. Madrid, 1854. (Con prólogo de Víctor Balaguer).

²¹ Sixto CÁMARA: *La unidad ibérica*, Lisboa, 1859.
Fernando GARRIDO: *Los Estados Unidos de Iberia*, Madrid, 1881.

²² José María JOVER ZAMORA: "Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874", 357.

²³ Jaime VICENS VIVES: "Rapporti fra l'Italia e la Spagna nel Risorgimento", 318-324. Jaime VICENS VIVES: "La diplomazia spagnola di fronte alla crisi italiana del 1859", en *Atti del XXXVIII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (Milano, 28 maggio-1 giugno 1959)*, Roma, 1960, 117-129. Marco MUGNAINI: *Italia e Spagna nell'età contemporanea. Cultura, politica e diplomazia (1814-1870)*, Alessandria, 1994, 27-28. Isabel M. PASCUAL SASTRE: *La Italia del Risorgimento y la España del Sexenio democrático, 1868-1874*, Madrid, 1999, en fase de publicación.

²⁴ José María JOVER ZAMORA: "Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874", 359.

pronunciamiento como el de Prim. Las afinidades y solidaridades que se establecerían serían ideológicas o de partido, como así sería en adelante, también en el siglo XX.

Una vez determinadas estas bases, pasamos a señalar cuáles fueron los hitos principales en las relaciones entre los demócrata-republicanos de ambas orillas, basadas, por tanto, en un común impulso nacional-patriótico. Por una parte, está la imagen que tuvieron los demócratas españoles del movimiento de unidad italiano, constituida tanto por la influencia de Mazzini sobre la cúpula del partido,²⁵ como por el mito popular de Garibaldi, que trataremos más adelante. Y paralelamente la reacción de la democracia italiana ante la Gloriosa y ante la proclamación de la I República española. Pasando de la percepción a la acción, hay que señalar las iniciativas de solidaridad española con la Italia democrática. Primeramente el proyecto de la Legión Ibérica (1860-61), que se concretó al menos en un centenar de soldados que partieron al sur de la península italiana.²⁶ En segundo lugar, en un número limitado de garibaldinos españoles que participaron individualmente, enrolados en distintos regimientos, desde la segunda guerra de la independencia italiana hasta la derrota de Aspromonte (1859-62), que se ha dado en calificar como *garibaldinismo español*, pero de los que, en realidad, a penas hemos conseguido localizar algunos nombres, los de seis oficiales, los capitanes César Ballarino, Francisco Barroso y Juan Ruiz y Castillo, y los tenientes Adolfo Tejada, Rafael Escardó y García (de Tortosa) y Leonardo Sánchez Deus (de Santiago de Compostela).²⁷ En tercer lugar, en las felicitaciones colectivas que los demócratas españoles enviaron a Garibaldi al haberse recuperado de las heridas recibidas en Aspromonte, y de lo que nos ocuparemos a continuación. Y por último, en los contactos que establecieron los demócratas españoles con los italianos, bien a partir de emigrados políticos españoles en el nuevo reino,²⁸ bien a través del viaje de algunos líderes españoles a Italia como Garrido,²⁹ Ruiz Pons, García Ruiz,³⁰ etc., bien a través de la correspondencia y su colaboración en distintos diarios democráticos italianos.

En la misma dirección y sentido contrario, no hay que olvidar la solidaridad italiana con la España republicana a través de la intervención de los italianos de la Internacional a favor de los federales españoles desde abril de 1873, enrolados en batallones de voluntarios.

²⁵ Jordi CASSASAS; Albert GHANIME; Josep PICH; y Teresa ABELLÓ: "La influencia de Mazzini en el republicanismo español", en Giuliana Limiti (a cura di): *Il mazzinianesimo nel mondo*, Pisa, 1995, I, 77-142. Alberto GIL NOVALES: "Mazzini en España", en *Il mazzinianesimo nel mondo*, Pisa, 1996, II, 1-15. Isabel M. PASCUAL SASTRE: "Mazzini y los republicanos españoles", en *Il mazzinianesimo nel mondo*, Pisa, 1996, II, 17-82. Isabel M. PASCUAL SASTRE: "Europa e nazione. Mazzini nella Spagna del XIX e XX secoli. Garrido e Unamuno", en *Atti del Seminario internazionale sul Mazzinianesimo nel mondo* (Pisa, 17-19 octubre 1996), Pisa, 1999, en prensa.

²⁶ Isabel M. PASCUAL SASTRE: "La Legione Iberica. Progetti e realtà di due democrazie mediterranee nell'Ottocento", *Il Risorgimento* (Rivista di Storia del Risorgimento e di Storia Contemporanea. Milán), XLIX, 3, 1997, 299-326.

²⁷ Francisco MADRID SANTOS: "El garibaldinismo en España en el siglo XIX", *Spagna contemporanea* (Turín), 1993, 3, 23-45. Isabel M. PASCUAL SASTRE: "L'esperienza garibaldina di Leonardo Sánchez Deus. (Un carteggio inedito)", *Bollettino della Domus Mazziniana* (Pisa), XL, 1994, 2, especialmente 120-128.

²⁸ Isabel M. PASCUAL SASTRE: "L'esperienza garibaldina di Leonardo Sánchez Deus", especialmente 129-147.

²⁹ Francisco MADRID SANTOS: "De la supuesta estancia de Fernando Garrido en Florencia", *Spagna contemporanea* (Turín), 1992, 1, 49-60.

³⁰ Mª Victoria LÓPEZ-CORDÓN: "Un republicano español: Eugenio García Ruiz", en *Atti del Convegno Internazionale Giorgio Asproni e il suo "Diario politico"*. (Cagliari, 11-13 dicembre 1992), Cagliari, 1994, 151-161.

Algunos de ellos, truncada la república por el golpe de Pavía, se quedaron para combatir a los carlistas de Cataluña, teniendo un final nada claro: en el verano de 1874 serían presos y confinados en Menorca e Ibiza, y sólo sabemos que en febrero de 1875 seguían desterrados en las Baleares, sin que el gobierno italiano se interesara por repatriarlos, entre otras razones por haber perdido muchos de ellos la ciudadanía italiana desde el momento que habían acudido con Garibaldi a luchar a favor de la nueva III república francesa (durante la guerra franco-prusiana de 1870), tomando las armas en favor de una potencia extranjera sin la autorización del Gobierno italiano de Lanza-Sella.³¹

3.- LA DEMOCRACIA ESPAÑOLA Y GARIBALDI

En el conjunto de estas relaciones entre demócratas de ambas penínsulas destaca visiblemente el mito popular de Garibaldi en España. El mito de Garibaldi es historiográficamente bien conocido, así como la importancia de su existencia para suscitar la acción;³² igualmente se sabe que este mito ha ido modificándose con el tiempo y adaptándose a distintas épocas históricas.³³

Para el caso español, contamos con un amplio estudio panorámico del eco de Garibaldi desde los movimientos del 48 hasta la guerra civil,³⁴ otro acerca de su influencia sobre el movimiento obrero y la fortuna de la bibliografía garibaldina en España,³⁵ así como otras aportaciones monográficas³⁶ o divulgativas a raíz del centenario de su muerte.³⁷

Sin embargo, en ninguna de ellas sale a la luz, a continuación de la leyenda generada por la hazaña de *I Mille* camisetas rojas en Sicilia y Nápoles en el verano de 1860 -tan ilustrada por la prensa española-, el posterior intento garibaldino de liberar Roma en 1862, tentativa democrática que se vio frustrada por las tropas regulares del rey de Italia, quienes frenaron drásticamente a Garibaldi en Aspromonte.³⁸ Este intento revolucionario, que tanto

³¹ Para el conjunto de todas estas relaciones hispano-italianas en el campo democrático ver Isabel M. PASCUAL SASTRE: *La Italia del Risorgimento y la España del Sexenio democrático, 1868-1874*, especialmente Parte II.- Los demócrata-republicanos.

³² Romano UGOLINO: *Garibaldi, genesi di un mito*, Roma, 1982. Franco DELLA PERUTA: "Garibaldi tra mito e politica", *Studi storici* (Roma), 23, 1, enero-marzo 1982, 5-22.

³³ Rosario VILLARI: "La prefigurazione politica del giudizio storico su Garibaldi", *Studi storici* (Roma), 23, 2, abril-junio 1982, 261-266. Sergio LA SALVIA: "Le 'vite' di Garibaldi", *Rassegna degli Archivi di Stato* (Roma), XLII, 2-3, mayo-diciembre 1982, 320-359.

Sergio LA SALVIA: *Garibaldi*, Florencia, 1995.

³⁴ Manuel ESPADAS BURGOS: "L'eco di Garibaldi in Spagna", en *Giuseppe Garibaldi e il suo mito. Atti del LI Congresso di Storia del Risorgimento italiano* (Genova, 1982), Roma, 1984, 231-246.

³⁵ Pere GABRIEL: "Da Garibaldi a Malatesta. Immagini e presenze italiane nel movimento operaio catalano e spagnolo", en Ariane LANDUYT (a cura di): *Carlo Rosselli e la Catalogna antifascista. Quaderni Carlo Rosselli* (Florencia), 1996, 2, 10-30.

³⁶ Jesús Mª PALOMARES IBAÑEZ: "La expedición garibaldina a Sicilia y Nápoles en *El Norte de Castilla* (1860)", en Jesús Mª PALOMARES IBAÑEZ: *Temas vallisoletanos del siglo XIX*, Valladolid, 1976, 79-166.

³⁷ José A. FERRER BENIMELI: "Garibaldi e la tradizione democratica iberica", en *Garibaldi, generale della libertà. Atti del Convegno Internazionale* (Roma, 29-31 maggio 1982), Roma, 1984, 443-496. José A. FERRER BENIMELI: "Recuerdos de un demócrata en el centenario de la muerte de Garibaldi: Castelar y Garibaldi", *Tiempo de Historia*, VIII, 91, junio 1982, 18-25. José A. FERRER BENIMELI: "Garibaldi y España: un centenario olvidado", *Historia* 16, VII, 78, 1982, 59-68. Antonio DE SENILLOSA: "Giuseppe Garibaldi o la impaciente libertad", *Tiempo de Historia*, VIII, 91, junio 1982, 14-17.

³⁸ Nuevamente abierta la cuestión romana, Garibaldi llegó a Palermo el 28.VI.1862, donde comenzó a actuar como dictador, convocando -el 19 de julio en Marsala- la expedición sobre Roma. El gobierno italiano de Rattazzi anunció oficialmente su propósito de impedir toda expedición de este tipo. Garibaldi

preocupó a los liberales moderados, levantó el entusiasmo democrático hasta la noticia de la herida de Garibaldi en agosto. Tal podía ser la triste impresión que causara la sola idea de la posible muerte de Garibaldi -por manos del rey al que había entregado el reino de las Dos Sicilias- que, una vez conocido su restablecimiento, distintos grupos de demócratas de toda España, como de otros puntos de Europa, escribieron felicitaciones colectivas a Garibaldi para comunicarle la angustia del susto inicial y la posterior alegría por su recuperación.

Contando sólo las felicitaciones que hemos logrado localizar hasta el momento, su número alcanza las ochenta y ocho,³⁹ aunque -por el testimonio de quienes mediaron en tales envíos- tuvieron que superar el centenar. Mientras que, por parte de Garibaldi se elevan a cuarenta las respuestas suyas de agradecimiento (halladas hasta ahora) a tales misivas españolas.⁴⁰ Esta correspondencia colectiva constituye una ocasión única para medir la extensión e intensidad del mito de Garibaldi entre el pueblo español. Una primera constatación es que la mayoría de aquellas cartas no provenía de capitales de provincia (sólo el 42% de ellas), sino de otras localidades menores (el 58% de ellas), a veces de aldeas pequeñísimas. Lo que denota que el mito popular de Garibaldi en España no era sólo urbano, sino que llegaba también a la población rural más aislada. Por lo que respecta a su extensión geográfica, dichas felicitaciones partieron de todas las regiones españolas en número mayor o menor.⁴¹ No es descabellado suponer que el mapa que se podría construir a partir de los puntos de procedencia de tales cartas no sería muy diferente del mapa de los centros con presencia democrática, e incluso de sociedades republicanas clandestinas, de la España tardo isabelina. Si además se observara el número de firmas en las cartas colectivas -entre las que aparecen algunos nombres de mujer- se podría valorar con más precisión su alcance.

En todo caso, ante este masivo envío de felicitaciones españolas (de nov. del 62 a nov. del 63) a Garibaldi es necesario preguntarse por el significado y las implicaciones de una movilización tan grande. Los objetivos de dichos escritos eran uno intrínseco, que respondía a la ideal «Europa de los pueblos»; y otro extrínseco o de política interior española. El primer objetivo era protestar contra lo que juzgaban una infamia, una injusticia y una traición. De ahí que se tratara de animar y apoyar a Garibaldi, manifestarle que no se hallaba solo, llegando algunos a ofrecérselo para futuras acciones armadas. Si Garibaldi

---

recogió armas, organizó la "Legión romana", con la que llegó a Catania, tomándola el 19 de agosto. Entonces el gobierno italiano proclamó el estado de asedio. A pesar de ello, Garibaldi abandonó Catania por mar, tomando tierra en Melito. Sin embargo, el presidio de Reggio Calabria se opuso a su avanzada, refugiándose Garibaldi en las alturas de Aspromonte para alejarse de los tiros de las naves. El 29 de agosto, las tropas regulares italianas circundaron a los garibaldinos, quienes opusieron resistencia hasta que Garibaldi fue herido y ordenó el alto al fuego. Al final, Garibaldi se entregó prisionero y, con los demás, fue embarcado hacia La Spezia y encerrado en Varignano. Con la amnistía del 5 de octubre fueron liberados Garibaldi y los demás prisioneros. A continuación, Garibaldi marcharía a su islote de Caprera en las Bocas de Bonifacio, donde se restablecería de su herida y recibiría las felicitaciones de demócratas de distintos países.

³⁹ Isabel M. PASCUAL SASTRE: "Lettere di Garibaldi alla democrazia spagnola (Inedite in Italia)", *Rassegna storica del Risorgimento* (Roma), LXXXII, III, julio-septiembre 1995, 361-384, especialmente apéndice III.

⁴⁰ Isabel M. PASCUAL SASTRE: "Lettere di Garibaldi alla democrazia spagnola", especialmente apéndices I y II.

⁴¹ Con las significativas excepciones del País Vasco, Navarra y las Islas Canarias, claro está, mientras no sea localizada alguna felicitación a Garibaldi desde estas tierras.

hubiese muerto en Aspromonte desvanecían las esperanzas y las posibilidades de los pueblos, quedando sólo la de los gobiernos y sus reyes.

El segundo objetivo tenía como mira la política interior española, que desde mayo del 63 volvería otra vez a manos de los moderados, tras el paréntesis del quinquenio de la Unión Liberal. Frente a las elecciones de principios del 63, el partido demócrata decidió su retraimiento de las urnas. Ante tal situación, el hecho de Aspromonte ofrecía el válido pretexto para hacer ver, por una parte, que la democracia existía en España extendida de forma capilar por todo el territorio, que era importante numericamente y que se hallaba bien organizada, a pesar del fracaso de las intenciones insurreccionales de 1856-61. Y además que tenía un muy considerable poder de movilización. En definitiva, la ostensible publicación de toda aquella correspondencia clandestina en los dos principales diarios democráticos de Madrid⁴² era un modo muy inteligente y convincente de hacer propaganda ideológica contra moderados y carlistas, a través del enorme prestigio de Garibaldi.

4.- LA DEMOCRACIA MALLORQUINA

No se conocen con exactitud los orígenes del republicanismo en Mallorca. Se supone que surgió, como en el resto de España, del partido democrático y que su contenido ideológico era dictado en gran parte por el programa del partido demócrata español. Pere Gabriel da el nombre de varios miembros: el sacerdote Jeroni Bibiloni i Llaneras, como introductor del socialismo utópico en Mallorca en 1848; Miquel Quetglas i Bauzà, como fundador de un centro de instrucción en 1851-52, miembro del ayuntamiento de Palma durante el Bienio progresista y mantenedor de una sociedad democrática activa hasta 1868; y también Antonio Villalonga y Pérez, colaborador de Quetglas ya en los años 50.⁴³ Estos datos ya son de por sí muy reveladores de un núcleo inicial democrático notablemente sólido, consciente y comprometido: el socialismo utópico, la iniciativa de educar al pueblo, la presencia de una sociedad democrática.

Gracias a la libertad de prensa que conllevó el Bienio progresista, nació en Palma el primer periódico de claro planteamiento democrático, *El Iris del Pueblo* (28.II a 15.XI.1855) fundado por el abogado Joaquín Fiol Pujol (1835-1895).⁴⁴ No hay que olvidar que, aunque Fiol había estudiado Derecho en Barcelona, se doctoró en Madrid,⁴⁵ precisamente en 1854, en donde se afilió -siendo republicano como era- al Partido Democrático apenas fundado en 1849. El mismo año que se doctoró, estalló la Vicalvarada y Fiol fundaría un periódico en Palma (sálfa los lunes, miércoles y viernes), en contacto con sus correligionarios y amigos de Madrid.

⁴² *El Pueblo* de E. García Ruiz y *La Discusión* de N. Mª Rivero.

⁴³ Pere GABRIEL: "Entorn del moviment obrer a Mallorca en segle XIX (I)", *Randa*, 1, 1975, 91 y 95.

⁴⁴ Es de lamentar que no se conozca bien la vida de Fiol anterior a la Revolución del 68, pues es precisamente el período de juventud antes de la *Gloriosa* cuando, no sólo se formó su pensamiento político, sino igualmente cuando estableció los contactos políticos personales que luego le permitirían, una vez lograda con éxito la *Septembrina*, acceder a muy altos cargos públicos durante el Sexenio, que luego se prolongarían con la Restauración. De ahí que su estancia -a raíz del doctorado- en Madrid fuera trascendental para su futura trayectoria política y en ello radica el interés por conocerla.

⁴⁵ Siendo la Central la única Universidad española en la que se podía presentar una tesis doctoral por entonces, como así ha sido hasta la segunda mitad de nuestro siglo XX.

El Iris del Pueblo intentaría llevar adelante como objetivo central el ideal claramente democrático de educar al pueblo, formarlo, concienciarlo,⁴⁶ y para ello recurriría a las principales plumas democráticas españolas, reproduciendo los artículos que consideraba más sobresalientes del diario democrático madrileño de más prestigio, *La Soberanía Nacional* de Sixto Cámara.

Desde su planteamiento inicial, no cabe la menor duda de que *El Iris del Pueblo* se presentaba como el órgano de la democracia⁴⁷ -no del progresismo-⁴⁸ mallorquina, casi constituyendo su puesta de largo.⁴⁹ Con el paso de los meses -una vez aclarada su propia identidad- llegaría hasta definirse como republicano federal en su último número, presagiando la 2ª época de dicho periódico, catorce años después⁵⁰. Su filiación democrática viene confirmada además por la presencia -desde su primer número- de artículos tomados de *La Soberanía nacional*, escritos por los principales líderes republicanos: Cámara, Castelar, Ordax Avecilla, Orense, Roque Barcia, ..., así como de artículos del periódico demócrata *L'Homme* (Jersey) que también reproducía el diario madrileño. Quien tenga la ocasión de hojear contemporáneamente ambos periódicos comprobará que el paralelismo fue continuo, que *La Soberanía* fue verdaderamente el mentor de *El Iris* a lo largo de su trayectoria, mientras que *El Iris* constituyó la voz de *La Soberanía* y sus hombres en Mallorca.

Los artículos, excepto los que transcribía de fuera, no iban firmados y sería difícil afirmar rotundamente su autoría. Sin embargo, además de Joaquín Fiol, se supone que colaboró en *El Iris* Jeroni Bibiloni Llaneras,⁵¹ autor del folleto *Cristianos-socialistas* de 1848.⁵² Habiendo tenido que retractar de sus ideas ante el obispo de Mallorca, Rafael Manso, es comprensible que no quisiera exponerse a estampar la firma en sus nuevos escritos, nada alejados de los anteriores. Así lo hacen pensar el ciclo de artículos dedicados al socialismo,⁵³ en los que proponía la aplicación de las cinco utopías publicadas por Cámara en *La Soberanía nacional*,⁵⁴ o los demás dedicados al mundo obrero, etc.

⁴⁶ En definitiva, «desilotizar a las masas, instruyéndolas y liberalizándolas», afirmaba en su *Prospecto* inicial, sin fecha. Esta preocupación social en el Ochocientos brotaba de posturas claramente democráticas y en Mallorca había tenido ya su concreción en el centro de instrucción de Quetglas.

⁴⁷ Periódico calificado de «demócrata» por Benet PONS I FÀBREGUES: *Historia del periodismo en Mallorca* (original manuscrito en poder de sus herederos), citado por Gregori MIR I MAYOL: "El socialisme utòpic de Jeroni Bibiloni", *Lluch*, LII, 618, setembre 1972, 21 y 24.

⁴⁸ Ver sus duras críticas contra el partido progresista en un artículo tomado de *La Soberanía nacional* y publicado en *El Iris del Pueblo*, I, 19, 11.IV.1855, 2-4.

⁴⁹ Para una síntesis de los puntos doctrinales básicos de este periódico, Miguel FERRER FLÓREZ: "Corrientes políticas y actitudes religiosas en Mallorca en el siglo XIX", *BSAL*, L, 1994, 496-498.

⁵⁰ De 4.I.1869 hasta 31.XII.1873.

⁵¹ Benet PONS I FÀBREGUES le califica de «redactor» de *El Iris del Pueblo* en su 1ª época y de «colaborador» en su 2ª época. Afirmación retomada por Gregori MIR Y MAYOL: "El socialisme utòpic de Jeroni Bibiloni", 21. Luego confirmado por su mayor estudioso Miguel FERRER FLÓREZ: *Socialismo y utopía en Mallorca: Jeroni Bibiloni (1802-1876)*, Palma, 1996, 44. Miguel FERRER FLÓREZ: "Aportaciones al conocimiento del socialismo utópico de Jerónimo Bibiloni", *BSAL*, LIV, 1998, 317-342.

⁵² Al final de esta obra, Bibiloni transcribió las condiciones para ingresar en la Comunidad Icariana, dato que, en opinión de Gregori Mir, «de qualche manera ens explica les relacions que degué tenir amb la gent de Barcelona». Por su parte, los icarianos de Barcelona cometaron la obra de Bibiloni a través de uno de sus órganos dirigido por Narcís de Monturiol: "Un cura comunista", *La Fraternidad* (Barcelona), 16, 20.II.1848, 1.

⁵³ *El Iris del Pueblo*, nº 48, 51, 53 y 60. Luego el nº 62 con el artículo sin título que empieza: "No somos comunistas".

⁵⁴ Y reproducidos por *El Iris del Pueblo*, nº 58 y 60.

Después del Bienio progresista, continuaron llegando a Mallorca confinados políticos también republicanos, como Eduardo Ruiz Pons del partido demócrata,⁵⁵ a quien sus partidarios isleños aprovecharon para obsequiarle con un banquete celebrado en Palma, en el Café de Oriente (Can Tomeu), el 16 de abril de 1857.⁵⁶ No es difícil que entre tales partidarios estuviese Fiol, quien en 1857 era uno de los principales redactores del otro diario democrático mallorquín *El Genio de la Libertad*.

Durante el quinquenio de gobierno de la Unión Liberal (1858-63), se asiste a la consolidación del partido demócrata-republicano en la isla. Este grupo de los primeros republicanos integraban una minoría activa y entusiasta. Si a mediados de siglo puede considerarse formado el grupo, «con fuerte cohesión y con una ideología muy precisa»⁵⁷ -una vez aclarada su identidad a través de *El Iris del Pueblo*-, en 1860 contaba ya con una entidad propia y con una minoría con iniciativas que pensaba tomar parte en las elecciones de 1861. De hecho, escribe Llabrés Bernal que, en enero de 1861, *el partido republicano se cree fuerte para luchar en campo abierto*.⁵⁸ Miembros entusiastas de esta minoría eran José Elías, Andrés Barceló, José Guarro, Andrés Mir, José Gelabert, José Ferrer, J.F. Forteza y Benito Seguí Ros.⁵⁹ Dicha minoría no sólo era muy activa, sino que estaba en contacto con los principales elementos demócratas de la península y además pretendía dar a conocer y concienciar sobre las ideas y los movimientos insurreccionales de los demócratas en el resto de España. Esto viene confirmado por los detalles que refiere Llabrés Bernal.

Así en los primeros días de junio de 1861, *circularon por Palma ejemplares de cierta hoja volante publicada en Zaragoza con pie de imprenta de París, de la que se dijo remitía a sus amigos los demócratas mallorquines el catedrático Sr. Ruiz Pons, que fue puesto preso en aquella ciudad*.⁶⁰ *Contenía expresiones contra la Reina, sus predecesores y los ministros del altar*.⁶¹

Y dos meses después, en agosto de 1861, *en Palma y Manacor aparecieron pasquines subversivos de tipo revolucionario después de la insurrección de Loja*,⁶² citada más arriba. En septiembre llegarían a Mallorca 65 individuos implicados en tal sublevación; y más

⁵⁵ Eduardo Ruiz Pons (La Coruña, 1819-Oporto, 1865), abogado de los Tribunales de la nación, catedrático de historia natural en los Institutos de Oviedo, Pontevedra y Zaragoza, fue diputado en las Cortes constituyentes de 1854. Ardiente demócrata, sus artículos en el diario madrileño *La Discusión* le ocasionaron una persecución continuada.

⁵⁶ Miguel FERRER FLÓREZ: *Historia política contemporánea de Mallorca*, en J. MASCARÓ PASARIUS (coord.): *Historia de Mallorca*, Palma, 1974, 402.

⁵⁷ Miguel FERRER FLÓREZ: "Corrientes políticas y actitudes religiosas en Mallorca en el siglo XIX", 496.

⁵⁸ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*. Tomo IV (1861-1870), Palma, 1966, 6.

⁵⁹ Miguel FERRER FLÓREZ: *Historia política contemporánea de Mallorca*, 406-407.

⁶⁰ Tras su confinamiento por demócrata en Palma en 1857, Ruiz Pons publicó en Zaragoza en 1861 una hoja por la que fue suspendido de empleo y sueldo, y posteriormente sufrió un largo y popular proceso. Emilio Castelar llevó su defensa, resultando un triunfo moral para la democracia, aunque en última instancia fuera condenado. (Antonio EIRAS ROEL: *El partido demócrata español*, 262-268). Entonces decidió marchar al extranjero, viajando por Francia, Suiza, Italia y Portugal.

⁶¹ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 28.

⁶² Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 40.

tarde un batallón que había intervenido en el sometimiento de la misma y que fue recibido con muestras de alegría.⁶³

El 9 de julio de 1862, llegó, vía Valencia, D. Emilio Castelar, eminente y popular escritor, catedrático de filosofía de la historia de la Universidad Central. Se hospedó en casa de D. Joaquín Fiol.⁶⁴ Por la noche fue obsequiado con una serenata a la que asistió crecida concurrencia. Visitó Sóller y otros puntos.⁶⁵ El 3 de agosto, dieron un almuerzo a Castelar en uno de los salones del Café del Universo, pronunciando a los brindis un elocuente discurso en el que manifestó su agradecimiento ante la acogida que en Mallorca se le tuvo. Recorrió los lugares más pintorescos de la isla, proponiéndose escribir el resultado de sus impresiones.⁶⁶ Finalmente, el 7 de agosto, marchó Castelar muy satisfecho de su estancia en nuestra isla.⁶⁷

Otro dato interesante es la presencia de algunos republicanos en diversas ocasiones en el Ateneo Balear, fundado en 1862. Así Antoni Villalonga, Joaquim Fiol y Gabriel Humbert en 1863, o Eusebio Pascual y Enric Bonet en 1866.⁶⁸

Sin embargo, Juan Llabrés Bernal no dice nada ni de la carta de los mallorquines a Garibaldi de 18 de diciembre de 1862, ni de la correspondiente respuesta del general del 21 de enero de 1863; ni siquiera apunta a la publicación de esta última en los diarios *El Pueblo* y *La Discusión* de Madrid.

Aquellos contactos con los principales jefes españoles del partido demócrata no sólo continuaron, sino que se hicieron de cada vez más estrechos en el camino hacia la *Gloriosa*. Esto nos lo confirma la participación de Joaquín Fiol en el final de la disputa interna del partido demócrata en 1864 entre la fracción individualista y la socialista -como se ha visto más arriba- y la firma del documento que cerraría tal enfrentamiento. Según refiere Llabrés Bernal, «el abogado D. Joaquín Fiol, fundador de *El Iris del Pueblo*, periódico que sostuvo las doctrinas liberales más avanzadas, fue uno de los firmantes del célebre manifiesto del 15 de marzo [de 1865], con los ilustres republicanos Rivero, Castelar, Martos, Becerra y otros, manifiesto que vino a proclamar la consagración de los derechos individuales sancionados por la revolución de 1868».⁶⁹

A continuación, la participación del grupo demócrata-republicano mallorquín en la revolución de septiembre de 1868 en la isla y su evolución posterior ha sido ya estudiada y

⁶³ Miguel FERRER FLÓREZ: *Historia política contemporánea de Mallorca*, 407.

⁶⁴ Quizás entonces naciera una amistad que durante la Restauración alfonsina le llevaría a ser uno de los principales jefes del Partido Demócrata Posibilista, llegando a fundar y dirigir el periódico posibilista *La Opinión* (Palma, 1879-90) para defender la política de Castelar.

⁶⁵ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 78.

⁶⁶ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 82.

⁶⁷ "Castelar y Mallorca", *La Almudaina*, 24 de agosto y 4 y 13 de septiembre de 1935. Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 83.

⁶⁸ Pere GABRIEL: "Entorn del moviment obrer a Mallorca", 91.

⁶⁹ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas*, IV, 263.

remitimos a su bibliografía.⁷⁰ De esta forma concluimos la rápida pincelada sobre la democracia mallorquina en tiempos de Isabel II.

5.- LA DEMOCRACIA MALLORQUINA Y GARIBALDI

Así pues, en 1862 nos hallamos ante un partido demócrata mallorquín con precisa identidad política, fuerte cohesión y una minoría muy activa, en contacto con los principales líderes españoles en Madrid (al menos confirmado con Roque Barcia, Ruiz Pons, Castelar,... -Cámara había fallecido en 1859-) y, al menos, con la Comunidad Icariana de Barcelona.

En este contexto se integra la iniciativa de los demócratas de felicitar a Garibaldi por su restablecimiento tras la herida de Aspromonte. De la carta escrita en Palma el 18 de diciembre de 1862 no se conservan las firmas, pero es posible establecer la hipótesis de que fuera enviada por la minoría que lideraba el partido mallorquín. Y que esta minoría activa estuviera constituida por *Fiol, Villalonga y Escalada, Pascual y otros*, como indicó Ruiz Pons, es decir, seguramente Joaquín Fiol Pujol, Antonio Villalonga Pérez (que con la Restauración se decantaría por el partido autonomista o ex-republicano federal) y Eusebio Pascual Oriós (que con la Restauración se sumaría al partido Posibilista de Castelar con Fiol). Y los *otros* tal vez pudieran ser Jerónimo Bibiloni, Miguel Quetglas, etc., pero esto sólo son simples suposiciones.

Esta misiva, aunque se integra en el conjunto de cartas que se le enviaron de toda España, se distingue de la mayoría de ellas en varios detalles significativos. Primeramente, no se puede decir que la iniciativa de los mallorquines siguiera a la de la mayoría de los demócratas españoles. Al contrario, fue una de las primeras felicitaciones españolas que se envió a Garibaldi.⁷¹ Esto seguramente demuestra que la minoría que lideraba el partido mallorquín era muy activa y tenía muy clara su posición ideológica, sin tener que esperar a lo que pensarán o hicieran otros de su partido en la península. E igualmente que tenía un contacto muy reciente y frecuente con el famoso líder Ruiz Pons, teniendo noticia precisa de dónde se hallaba en Florencia⁷² -pues se la enviaron directamente a él⁷³ y no a través del

⁷⁰ Dionisio ARIAS Y FERNÁNDEZ: *La clave sobre el pronunciamiento de la ciudad de Palma. 1869*. Introducción de Miguel DURÁN PASTOR. Palma, 1993. Pere GABRIEL: *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, 1973. Pere GABRIEL: "Entorn el moviment obrer a Mallorca el segle XIX", (I y II), *Randa*, 1 y 2, 1975 y 1976, 89-128 y 101-122. Pere GABRIEL: "Alexandre Jaume, primer intel·lectual socialista mallorquí", *Randa*, 3, 1976, 167-225. Isabel PEÑARRUBIA I MARQUÉS: *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona, 1980. Isabel PEÑARRUBIA I MARQUÉS: *El partit davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1817-1923)*, Barcelona, 1991. Isabel PEÑARRUBIA I MARQUÉS: "Caciquisme" e democratizzazione a Maiorca», *Spagna contemporanea* (Turín), 6, 1994, 7-26.

⁷¹ Antes que la de Mallorca, sólo se enviaron tres felicitaciones a Garibaldi desde Barcelona (el 14 de noviembre), Valencia (el 29 de noviembre) y Sevilla (el 5 de diciembre). Todas las demás cartas -hasta 88 que hemos localizado- fueron enviadas -y publicadas en los diarios democráticos madrileños- después de la de los mallorquines. A finales de diciembre le escribieron también desde Badajoz, Zaragoza y Santiago.

⁷² Hacia 1862, Ruiz Pons estaba emigrado en Florencia, en contacto con Dolfi, Bertani, Mazzoni, Civinini, Lo Savio, Cuneo, Castellazzo, Martinati, etc. Desde allí, Ruiz Pons enviaba sus correspondencias para los dos diarios democráticos de Madrid (*La Discusión* y *El Pueblo*). El 13.XII.1862 visitó en Pisa al mismo Garibaldi, entrevista que narró con emoción en una carta a Rivero: «A pesar de que los médicos no le permiten hablar mucho tiempo ni ocuparse largamente de política, estaba enterado de la española, de algunas felicitaciones que se le habían dirigido de nuestro país, así como la de Barcelona y Badajoz que ha contestado. Le anuncié también la de esa corte y otros puntos, así como los plácemes que me han dirigido Vd., García Ruiz, Riego, Soler, Pruneda, Díaz y Pérez, y otros muchos correligionarios de Aragón,

diario *El Pueblo* de Madrid, como hicieron la mayoría de los demás demócratas españoles.⁷⁴ y gozando de la suficiente confianza para pedirle el favor de que la hiciera llegar al *héroe de ambos mundos*.

En segundo lugar, al no conservarse la hoja final de la carta, sino sólo la expresión *En nom-*, es posible establecer la hipótesis de que no fuera firmada por los individuos que constituían la base del partido mallorquín, sino sólo por su minoría activa "en nombre" del resto del partido. En cambio, la mayoría de felicitaciones colectivas españolas llevaban la firma de numerosas personas del pueblo, firmas recogidas con sorprendente celeridad y en la clandestinidad por miedo a la represión del gobierno. En algunos casos, incluso desde el ámbito rural, tratándose de campesinos que habían dejado su trabajo para ir a firmar. ¿Por qué en Mallorca, a pesar de estas mismas dificultades, no habrían firmado la felicitación muchas personas del pueblo? ¿Acaso no tenía el partido mallorquín una base popular movilizadora? ¿No se hallaba activa la sociedad democrática de Quetglas? ¿No había contado en el pasado con otras sociedades republicanas clandestinas en la isla? No sabemos si ha sido estudiado este punto y resultaría muy clarificador al respecto. Sin embargo, en vista de que si se dio alguna intentona de conspiración en la isla fue por parte de carlistas -no de republicanos-, es fácil pensar que *las masas* del pueblo mallorquín fueran mayoritariamente más cercanas a las posiciones del carlismo (al igual que en Cataluña) y de ahí la necesidad imprescindible que *El Iris del Pueblo* había visto ya años atrás de ir *instruyéndolas* y *liberalizándolas*, como manifestara en su *Prospecto* inicial.

Con todo, no nos atrevemos a insistir sobre esta hipótesis, porque no es posible excluir la posibilidad de que sucediera lo contrario. Es decir, que *en nombre* del partido hubieran firmado muchas personas y, dado que fuera larga la lista de firmas, ésta fuera arrancada -como en otros casos- para no tener que enviar un peso de papel tan grande, lo cual desmontaría la hipótesis anterior. Por ello dejamos la cuestión abierta.

En tercer lugar, otra diferencia es que la felicitación de los mallorquines no fue publicada -a causa de la prohibición del gobierno de la Unión Liberal- en los dos principales diarios democráticos de Madrid *El Pueblo* y *La Discusión* como, en cambio, sí lo fueron las demás cartas de demócratas españoles. (Y de esta prohibición ya estaba enterado al menos desde el 26 de enero Ruiz Pons en Florencia). No alcanzamos a comprender ni a hacer

---

Cataluña, Galicia, Baleares, etc. A todo esto, se mostró altamente agradecido, y me encargó de manifestar su profundo reconocimiento, como lo hago.» (*El Pueblo*, III, 727, 26.XII.1862, 2-3). Aprovechando su estancia en la capital toscana, Ruiz Pons fue el principal intermediario a la hora de entregar las cartas de felicitación españolas a Garibaldi. La policía florentina había seguido sus pasos y tenía informes sobre su procedencia, actividades y contactos, pero en conjunto no eran nada negativos.

⁷³ En una carta escrita desde Florencia, 26.I.1863 (y publicada en *El Pueblo*, IV, 758, 4.II.1863, 1), Ruiz Pons le contaba al director Eugenio García Ruiz: «Luego que recibí la felicitación de los demócratas baleares a Garibaldi, que me han enviado los amigos Fiol, Villalonga y Escalada, Pascual y otros, y que no ha permitido publicar en esa [Madrid] la intolerante union llamada liberal, me he apresurado a mandarla a su destino».

⁷⁴ En una carta escrita desde Madrid, 10.V.1863, García Ruiz le contaba a Garibaldi: «Tengo que advertiros que obran en mi poder lo menos 100 felicitaciones hácia vos de los demócratas de los principales puntos de España. Algunas os he remitido por el amigo Ruiz Pons, pero todas han ido en mi periódico "El Pueblo", que os sirven y creo que en él las habreis visto. No las he mandado todas originales, porque como vienen con firmas y algunas mui (*sic*) destrozadas, abultan mucho y el correo hubiese costado un dineral». *Museo Centrale del Risorgimento* (Roma): busta 51, n° 25 (1).

suposiciones sobre la razón por la que fuera prohibida la carta de los demócratas mallorquines y no las de demócratas de otros puntos de España.

En cambio, las semejanzas con las demás felicitaciones se hallan en el contenido, si bien en el caso de los mallorquines implican unas afirmaciones de una clara rotundidad, lo cual confirma una posición ideológica -también ante este acontecimiento- muy definida. Parten de la protesta ante la injusticia recibida de manos del rey de Italia, contrastándola con la generosidad de Garibaldi con tal monarca. A ello se suma una injusticia añadida, especialmente triste para Garibaldi: la cesión por el entonces rey piemontés al emperador francés en 1860 de *la encantadora Niza, vuestra cuna*.

Ante tales injusticias, los demócratas mallorquines ponen en evidencia a los que ellos consideran los cuatro culpables: el emperador francés, Napoleón III, al que califican de *emperador apóstata, hombre funesto del 2 de Diciembre, matador de la libertad, verdugo de la Francia*; luego al rey de Italia, Víctor Manuel II, *ese débil rey, ese rey ingrato, rey impotente*; además y sobre todo, al gobierno italiano encabezado por Urbano Rattazzi -tras la muerte de Cavour-, *puñado de ambiciosos ministros, un imbécil y cobarde Gobierno que se arrastraba sumiso a las decisiones - el soplo emponzoñado - del emperador francés*; y por último, incluso criticaban a la propia nación italiana, *no es posible comprender infamia tanta en una nación, esa ingrata patria que ha cometido una gran iniquidad con Garibaldi, porque ha permanecido indiferente ante el grito de crudo dolor y porque no le había seguido y apoyado para asentar el trono de Italia en Roma*.

De todo ello sale clara, la imagen general de admiración de la democracia europea por Italia, por su belleza natural y artística -*admiración del mundo*-, y por su movimiento de unidad y sus hazañas hasta 1860, *siempre estaba fija en nosotros la suerte de la noble Italia, una nación llamada a ser el encanto y envidia de Europa*. En cambio, los hechos de Aspromonte implicaban la modificación drástica -por el desengaño- de la imagen positiva que tenían los demócratas españoles del *Risorgimento, una nación ilustre que cuenta como a hijos a unos valientes que supieron arrancar en cortos días las coronas de esa infinidad de reyezuelos que poblaban la Italia*, y que pasa a ser una visión negativa y crítica de la nueva Italia, una nación que *va a ser la mísera esclava que llorará sus perdidas glorias al compás de las cadenas que magullarán sus brazos*.

Por último, cabe destacar una visión casi religiosa de Garibaldi, como un redentor. Diríase que pretendieron establecer una supuesta analogía con la sangre vertida por Cristo para la redención del mundo, al afirmar que «al ver la sangre que de vuestra herida brotaba, por fuerza creer debimos que brotaría también de ella la redención de Italia». Ésta no era una ocurrencia de los demócratas mallorquines. Tan común llegó a ser tal apreciación en las felicitaciones que recibía Garibaldi, que el garibaldino gallego Leonardo Sánchez Deus -mientras vivía junto al héroe en Caprera- llegó a escribir indignado y con miedo a perderle: *Si quieren un Cristo, lo busquen en otra parte*.⁷⁵ Era la convicción general de que Garibaldi era un protegido de Dios, *abrigamos el convencimiento de que si hay una justicia en la*

⁷⁵ «Io gli ricordo sempre il fatale Aspromonte. Se vogliono un Cristo lo cerchino altrove». Carta de Leonardo Sánchez a Giuseppe Dolfi. Caprera, 14.III.1864. *Domus Mazziniana* (Pisa): E I g 43/16.

tierra que os hiere, hay otra justicia también en el cielo que os salva, y a la cual nosotros sólo podemos llamar providencia.

Era Dios que le había preservado, pero tal protección tenía una finalidad: salvaguardarle para futuras misiones. La herida no era el final, ni siquiera un escarmiento, al contrario, *la libertad y la Italia esperan de vos*. Misión que además sólo Garibaldi podía realizar: *Vos, General, sois el único que tiene la noble y delicada misión de realizar tan suspirado y necesario cambio*. Y esa suspirada tarea era *que pronto podáis completar vuestro dorado sueño de la unidad de Italia, volando si es preciso de nuevo al combate*.

Y así sería. Cuatro años más tarde, en 1866 durante la guerra austro-prusiana, Garibaldi intentaría entrar en el Trentino, pero de nuevo sería detenido por las tropas de Víctor Manuel. Un año más tarde intentaría marchar sobre Roma, pero nuevamente sería detenido por los franceses, ayudados por las tropas reales italianas, que derrotarían a Garibaldi en Mentana en noviembre de 1867. La toma de Roma sería obra sólo de los ejércitos de la monarquía italiana, que subió a ocupar el palacio del Quirinal. Los republicanos italianos todavía tendrían que esperar hasta la caída del fascismo y el final de la II Guerra Mundial para poderse *sentar en la soberbia silla del Capitolio*.

APÉNDICE

Al General Garibaldi.

General:

Desde esta roca que las azules aguas del Mediterráneo circundan y que acaricia con el murmullo de sus olas, hoy os dirigen los demócratas Baleares la leal y franca expresión de la profunda simpatía que por vos sienten. Hoy no pueden acallar la voz que de sus corazones brota al contemplar la justa ley del destino que os ha arrancado de una muerte que se empeñaron en prepararos en los salvajes riscos de Aspromonte soldados que en mal hora quisieron obedecer las órdenes de ese débil rey que vos, con vuestro valor y a costa de vuestra vida, habfais querido sentar en la soberbia silla del Capitolio.

Al llegar a nuestros oídos la triste nueva de que el plomo asesino había penetrado en vuestro cuerpo saliendo de los fusiles de esos soldados de la Italia a quienes vos habfais cubierto tantas veces de gloria; al saber que ese Monarca cuyo nombre no había salido nunca de vuestros labios más que para colocarlo al lado del de Italia, había enviado sus tropas a hacer armas contra vos y a daros muerte; cuando vimos que un imbécil y cobarde Gobierno se arrastraba sumiso a las plantas de ese Emperador apóstata que supo arrancar a Víctor Manuel la encantadora Niza, vuestra cuna; sólo entonces comprendimos, General, cuán grande erais, qué grande os hacía el ver armados contra vos tan poderosos elementos. Al ver la sangre que de vuestra herida brotaba, por fuerza creer debimos que brotaría también de ella la redención de Italia, de esa patria que envuelta en los fragantes perfumes de sus jardines, y extasiada ante las colosales obras con que genios mil la han adornado, ha permanecido indiferente ante el grito de crudo dolor que se escapaba de los labios del más ilustre de sus hijos, del moderno Cincinato, del héroe de cien victorias, del solitario de Caprera.

No es posible comprender infamia tanta en una nación que se llama madre de Dante, el gran cantor; de Miguel Angel, el coloso artista; de Maquiavelo, el astuto político; de Arnaldo de Brescia, personificación de la filosofía; de Rienzi, la historia en acción; de Savonarola, ideal del más puro misticismo. Hay por fuerza un poder irresistible, un elemento que no puede ser vencido que ha maniatado a la Italia, privándola de que unánime se alzara al ver en el lecho de la muerte a su ilustre libertador. Un puñado de ambiciosos ministros presididos por un rey impotente, y movidos por el soplo emponzoñado del verdugo de la Francia, no basta para avasallar a una nación ilustre que cuenta como a hijos a unos valientes que supieron arrancar en cortos días las coronas de esa infinidad de reyezuelos que poblaban la Italia, para depositarlas a los pies de Víctor Manuel en justa ofrenda de sus hoy mentidas promesas. Un deber de consecuente dignidad, la dulce esperanza de una más próspera suerte, y el deseo de no hacer traición al hombre que tanta gloria le ha dado y cuyo nombre llenará todas las páginas de su historia, móviles poderosos eran para impulsar a la Italia a levantarse unida como un hombre solo y dirigirse a asentar su trono en la Ciudad de las siete colinas que el Tíber baña y que hace tiempo ve en sus aguas reflejada la repugnante depravación que allí se abriga. Mucho debisteis sufrir, General, al recibir tan crudo desengaño; vos que todo lo habfais sacrificado y que por el bien de la ingrata patria habfais permanecido retirado en vuestra soledad de Caprera días y días esperando aunque con desconfianza que la astuta y engañosa diplomacia pudiera realizar la unidad de Italia; vos, que seguido de algunos valientes no pudisteis contener por más tiempo vuestro noble impulso, ni seguir siendo presa del engaño de los hombres que había colocado en el poder Napoleón, el hombre funesto del 2 de Diciembre, nunca pudisteis abrigar la idea de que se os persiguiese como a fieras enviando el plomo fratricida a abrir vuestras carnes, a esconderse en vuestros huesos. Y hubo un momento en que se temía por vuestra vida, y al verla próxima a desaparecer se lloraba ya la desaparición de un héroe y la de una nación

que llamada a ser el encanto y envidia de la Europa va a ser la mísera esclava que llorará sus perdidas glorias al compás de las cadenas que magullarán sus brazos.

El cielo no podía, no puede consentir en que el llanto nuble los ojos de tantos admiradores de vuestras virtudes y de vuestro heroísmo como en el mundo todo se encuentran; a cada día, a cada hora, viviendo nosotros suspirando en estas Islas por el triunfo de la libertad, ansiábamos recibir consoladoras nuevas de vuestras dolencias, y en medio de esa agitación y continua ansiedad en que nos tenía el triste estado en que os hallabais, un presagio funesto venía sin cesar a amargar nuestra esperanza. Mas, llegó por fin hasta nosotros la dulce noticia de vuestra mejoría, y si siempre estaba fija en nosotros la suerte de la noble Italia, la olvidamos por un momento para no acordarnos más que de vos, de vuestros sufrimientos pasados, de vuestro heroísmo y de lo mucho que la libertad y la Italia esperan de vos. No busqueis en esta carta más que la expansiva voz de nuestras conciencias que dando vida a sus convicciones os admira, porque sois el campeón del progreso, de esa ley que ha de desterrar más o menos tarde del viejo mundo esas horribles tiranías que son poderosos enemigos que vos habeis combatido siempre, y cuya decisión no ha podido entibiar la bala que contra vos asestó ese mismo rey a quien habíais regalado coronas engrandeciendo su reino y haciendo que Europa por algún tiempo le admirara.

Ahora que con indecible placer os contemplamos libre ya del peligro que amenazó vuestra preciosa vida; hoy que abrigamos el convencimiento de que si hay una justicia en la tierra que os hiere, hay otra justicia también en el cielo que os salva, y a la cual nosotros sólo podemos llamar providencia; hoy nosotros os enviamos el testimonio de nuestro más vivo afecto envuelto en nuestra constante admiración hacia vos. Es triste, General, es amargo, ver a esa patria del Dante, de Galileo, de Rafael, de tantos genios, asombro y admiración del mundo, a Italia vuestra cuna, envuelta aún en su manto de púrpura destrozado por la punta de los puñales que contra ella han asestado los déspotas y tiranos que tanto tiempo la han dominado. Hora es ya de que despojándose de ese manto lo cambien por el blanco y virgineo ropaje que para ella han tejido la libertad, que es la nueva vida, y el derecho, que es la nueva idea. Vos, General, sois el único que tiene la noble y delicada misión de realizar tan suspirado y necesario cambio, haciendo un llamamiento a la Italia para que os auxilie en la empresa. Y si al ir a realizar vuestra obra llegara la traición y la venganza hasta el punto de volver a asestar contra vos el arma homicida; si aún ese rey ingrato que se apresuró a recibir de vuestras manos ese encantador reyno de Nápoles, escuchaba ciego y sumiso la venenosa voz de ese matador de la libertad que Napoleón se apellida; si la Italia olvidaba su pasado y permanecía muda y cruzada de brazos ante la reacción que iba a encadenarla, entonces, General, siempre os quedaría el consuelo de ir a coronar vuestro martirio buscando en las remotas playas del Nuevo Mundo donde la libertad no muere nunca, lo que vuestra patria os ha negado, no queriendo recibir de vuestras manos la soberbia Roma, esa Ciudad de los eternos recuerdos y que gime bajo el peso del más negro despotismo. Pero no así será; estamos convencidos que Italia arrepentida de la gran iniquidad que con vos ha cometido, espera ansiosa vuestro perdón, y suspira cual suspiramos nosotros para que pronto podáis completar vuestro dorado sueño de la unidad de Italia, volando si es preciso de nuevo al combate tan luego como os mireis restablecido de la penosa herida que os abrieron vuestros hermanos, a quienes vos sin duda habreis ya perdonado.

Recibid, General, el más profundo testimonio del inmenso placer que nos ha causado el ya próspero y satisfactorio estado de vuestra salud y la curación de vuestra herida.

Palma de Mallorca - Islas Baleares - 18 Diciembre de 1862.

En nom-»76

*****

«Caprera, 21 de enero de 1863.

A mis amigos de Palma de Mallorca.-

Yo debo a ustedes una palabra de gratitud por el cariño con que me honraron en su magnífica epístola.

En mi juventud yo visité, no la mayor de las Baleares, mas varias veces Mahón, donde he debido simpatizar con esos queridos y hospitalarios compatriotas de ustedes, y apreciar su gentileza como marinos, cierto no segunda a ningún pueblo de la tierra.

En el Rfo de la Plata, por un balear capitán de bajel, Don Lucas Tartaüll, yo fui recojido generosamente, mientras yo me hallaba casi mortalmente herido.

Con que no fue a un extraño que ustedes dirigieron esas nobles palabras humanitarias, que tanto aprecio, mas a un amigo enlazado con ustedes por principios y por gratitud.

Yo no dudo que pronto haremos pedazos lo que queda de viejas y jesuíticas instituciones, y que ambos hermanos, Italianos y Españoles, marcharemos juntos al conseguimiento [redención] de la dignidad humana, pisoteada por el despotismo y la impostura.

De por vida

devotísimo
G. Garibaldi»⁷⁷

⁷⁷ Fue escrita en español por Garibaldi, y mandada a Eduardo Ruiz Pons a Florencia (a través de Giovanni Basso). Ruiz Pons envió el original a Palma y remitió una copia a Eugenio García Ruiz a Madrid, para que la publicara en su periódico democrático *El Pueblo*. Los diarios democráticos madrileños la publicaron con fecha de 21 de enero de 1863. Sin embargo, las ediciones italianas desde Ciampoli en adelante la dataron en 4 de febrero. Publicada en:

- Minuta autógrafa en la *Biblioteca Nazionale* (Florencia), sin lugar ni fecha.
- *El Pueblo* (Madrid), a. IV, nº 758, 4 febrero 1863, 1.
- *La Discusión* (Madrid), a. VIII, nº 2186, 6 febrero 1863, 1.
- *La Nuova Europa* (Florencia), 13 febrero 1863.
- *L'Unità Italiana*, 14 febrero 1863.
- *Il Diritto* (Turín), 16 febrero 1863. La tradujo directamente de *El Pueblo*.
- Giuseppe GARIBALDI: *Scritti politici e militari. Ricordi e pensieri inediti, raccolti su autografi, stampe e manoscritti* da Domenico CIAMPOLI, Roma, Enrico Voghera editore, [1907], 314.
- *Edizione Nazionale degli scritti di Giuseppe Garibaldi*, vol. V. *Scritti e discorsi politici e militari*, vol. II (1862-1867), Bologna, 1935, 183-184.
- *Edizione Nazionale degli scritti di Giuseppe Garibaldi*, vol. XIV. *Epistolario*, vol. VIII (1863). A cura di Sergio LA SALVIA, Roma, 1991, 32.

RESUMEN

Este artículo pretende profundizar en el conocimiento del partido demócrata mallorquín anterior a la revolución de Setiembre de 1868. A partir de un sintético panorama de la democracia española en los años 60, así como de sus relaciones con Italia, se ha intentado situar la democracia mallorquina en el contexto del partido demócrata español y de sus principales líderes, señalando sus estrechos contactos, al igual que sus comprometidas iniciativas. De ahí nace la imagen de una democracia mallorquina con clara identidad, valientes decisiones e íntimamente relacionada con los principales demócratas de la península imagen que explica ulteriormente la relevancia que adquiriría el grupo de demócratas mallorquines tras la *Gloriosa* tanto en el proceso revolucionario en la isla, como en los puestos de importancia que algunos de ellos ocuparían en la península y en el extranjero durante el Sexenio y posteriormente. Para ello se aporta una carta inédita de los demócratas mallorquines a Garibaldi - el hombre de acción de la democracia italiana del *Risorgimento* -, escrita el 18 de diciembre de 1862, incluyendo así mismo la respuesta de Garibaldi a la felicitación de esos mallorquines, escrita desde Caprera el 21 de enero de 1863.

ABSTRACT

The present article pretends to go deeply into the knowledge of the Majorcan democratic party previous to the revolution of September 1868. Starting from a synthetical panorama of the Spanish democracy in the sixties, as well from their relationship to Italy, there have been intents to situate the Majorcan democracy in the context of the Spanish democratic party and their chief leaders, pointing out their close contacts, as well as their committed initiatives. From that originates the image of a Majorcan democracy with the main evident identity, bold decisions, intimately connected with the main democrats of the Spanish mainland; such image explains subsequently the prominence that the group of Majorcan democrats would acquire after the *Gloriosa* (i. d. the Spanish Revolution of 1868), both in the revolutionary process on the island and in the important posts that some of them would occupy on the mainland and abroad during the Six year Presidential term and afterwards. To this purpose has been brought an unpublished letter from the Majorcan democrats to Garibaldi (the man of action of the Italian democracy of the *Risorgimento*) written on the 18th December 1862, including Garibaldi's reply to the congratulations of those Majorcans, written on the 21st January 1863 in Caprera.

L'ACCIÓ CATÒLICA A MALLORCA A TRAVÉS DE LA REVISTA *PROA* (1939-1961)

JOAN JOSEP MATAS PASTOR

1. INTRODUCCIÓ

En el present article es pretén fer un seguiment de l'evolució històrica de l'Acció Catòlica mallorquina durant el franquisme a partir de l'anàlisi exhaustiu d'una publicació, *Proa* (1939-1961), que pertany a una de les branques de dita organització, concretament la Joventut Masculina, i que, per altra banda, es convertirà en una de les més actives i a la vegada més controvertides de la mateixa.

Abans d'entrar a explicar el contingut de l'article, voldria fer una sèrie d'advertències prèvies. En primer lloc, no podem presentar l'estudi d'una publicació concreta com si fos un anàlisi global del moviment. No obstant això, no es pot perdre de vista el contexte en què es desenvolupà, ni l'entorn social que abarcava. Per tant, s'ha d'integrar dins el període que els historiadors anomenen com a primer franquisme.

En segon lloc, les següents reflexions formen part d'un treball més ambiciós i profund que consisteix en l'anàlisi de l'evolució històrica del moviment catòlic a Mallorca durant el franquisme, concretitzat en l'Acció Catòlica i totes les seves possibles manifestacions associatives. L'Acció Catòlica assolí un paper integrador i aglutinador de tot el moviment catòlic de postguerra, no tan sols a Mallorca, sinó també arreu de l'estat.

També val a dir que les hipòtesis i les conclusions a les que es puguin arribar a partir del present anàlisi són totalment provisionals i susceptibles de ser modificades en el futur, sobretot, a mesura que la investigació em possibiliti aprofundir en els diversos aspectes del tema.

Un primer apartat anirà encaminat a explicar l'ambient històric i eclesiàstic en què va néixer i es desenvolupà la revista. Hi ha tota una sèrie de canvis dins l'Església mallorquina que poden ser seguits perfectament a través dels diversos números de la publicació. El període a considerar és l'anomenat primer franquisme (1939-1960).

En un segon punt ens referirem a una breu descripció i anàlisi de l'estructura i els continguts de la revista. Qui formava l'equip de redacció, qui eren els seus ideòlegs, quins temes tractaven, quin era el pensament eclesiològic que ens va transmetre, qui eren els

principals col·laboradors, quins tipus de llenguatge utilitzaven,... . Totes aquestes preguntes intentaràn ser respostes amb l'anàlisi de contingut.

Per últim, seran plantejats una sèrie d'aspectes que ens serviran per donar una valoració del paper exacte de la publicació dins l'anàlisi global de l'Acció Catòlica mallorquina, és a dir, quin interès té la revista per al coneixement d'un període en la història de l'Església mallorquina que, fins aleshores, ha romàs en absolut silenci i hermetisme.

2. CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA

2.1. L'Església durant la Guerra Civil.

La revista *Juventud de Acción Católica* neix el maig de 1938 en uns moments en què la guerra encara no ha acabat, però a Mallorca el règim ja s'ha implantat, gairebé, en totes les seves conseqüències. No podem oblidar les campanyes de repressió i feixistització de l'illa duites a terme per la Falange i amb l'ajut del Comte Rossi durant l'any 1937. En aquestes campanyes hi participaren una sèrie de capellans feixistes i partidaris d'una línia dura o molt conservadora en la concepció de l'Acció Catòlica. Així cal destacar la figura de Nicolau Sagesse (1888-1962), que durant la guerra civil fou inspector provincial d'Educació i d'assistència religiosa a la Falange, des d'on participà a diversos actes públics del partit i prengué part activa en la repressió. No oblidem que, entre 1922 i 1931, ja havia fet part del cos castrense, i, fins i tot, havia estat l'autor, a finals de la Segona República (1935), d'un manual d'Acció Catòlica, *Instrucciones pontificias sobre Acción Católica*, que, com hem dit anteriorment, fou una representació de la línia més dura i intransigent de l'Acció Catòlica.¹ Després de la guerra fou tinent vicari de l'exèrcit de l'aire. A la inversa, tampoc podem oblidar els capellans que varen ser represaliats per ajudar a persones a fugir de la repressió feixista; tal és el cas del llubiner Jeroni Alomar Poquet, afusellat el 7 de juny de 1937, i, en certa manera un cap de turc d'un alçament militar que es considerava una croada catòlica contra els no creients.²

Ens trobam en uns moments en que es posen les bases d'un nou règim en el que el factor catòlic fou fonamental i imprescindible en les relacions econòmiques socials i polítiques. Per factor catòlic entenc, igual que Alvarez Bolado, "*las distintas amalgamas, mediaciones o encarnaciones socioculturales y sociopolíticas que se producen cuando la doctrina o el espíritu de la Iglesia católica, de manera informal e histórica, impregna con mayor o menor intensidad un determinado paquete de otras variables (culturales, étnicas, de estratificación o de estructura social, etc)*".³ Això és, la implantació del nacional-catolicisme entès com a un procés d'instrumentalització i manipulació entre l'Església i l'Estat.⁴ Aquest es manifestà amb un control de totes les esferes de la societat per part de l'Església, a canvi d'una legitimització del nou règim. La nova legislació fou un clar exemple de la neoconfessionalitat de l'Estat que començà l'any 1938 amb mesures com la supressió de la

¹ Nicolau SAGESSE: *Instrucciones pontificias sobre Acción Católica*, Palma, 1935.

² Nicolau PONS I LLINÀS Jeroni Alomar Poquet. *El capellà mallorquí afusellat pels feixistes el 1937*, Palma, 71.

³ Alfonso ÁLVAREZ BOLADO: "Factor católico y sociedad española entre las dos crisis del capitalismo (1929-1973)", *Actualidad Bibliográfica*, Madrid, 1980, 204.

⁴ Rafael DÍAZ SALAZAR: *Iglesia, dictadura y democracia*, Madrid, 1981, 70.

llei del matrimoni civil i de la llei secularitzadora dels cementiris, així com també la restitució de la Companyia de Jesús.⁵ A nivell local, el nacional-catolicisme s'evidenciava amb fets com el canvi de noms dels carrers, la restitució del creuer a les escoles públiques, les freqüents processons religioses que copsen els carrers de les diverses localitats, etc. L'associacionisme catòlic controlat per la jerarquia fou l'únic permès per les noves autoritats, juntament amb les organitzacions de masses del propi règim sorgides de Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS.

Tampoc hem de descuidar que l'illa es troba en una situació socio-econòmica bastant negativa, a on la gent, que no ha estat represaliada, està més preocupada per la subsistència física que per l'associacionisme de qualsevol caire. De totes maneres, a gairebé tots els pobles i ciutats de l'illa des de 1936 a 1939, és a dir, durant el conflicte bèl·lic, l'afiliació a Falange creix de forma espectacular, ja que és una forma d'assegurar-se una situació social favorable dins el nou règim. A partir dels anys quaranta aquestes llistes aniran minvant en quant a volum d'associats, no pel que fa a la qualitat dels militants.

Pel que fa a la història de l'Església entre 1936 i 1939 hem d'assenyalar que el dia 8 de setembre de 1936, el bisbe Miralles es va identificar amb el Règim. Aquesta identificació de Miralles, i amb ell de l'Església mallorquina en bloc, amb el bàndol nacional continuarà manifestant-se tot el llarg de la guerra, sempre dins una tònica de relativa moderació.⁶ Malgrat l'existència de grans manifestacions nacional-catòliques, el bisbe Miralles acceptà amb tibantor i recel el nou ordre de coses. Així els enfrontaments amb les autoritats civils no foren pocs, encara que cap d'ells fou excessivament greu. D'entre ells cal destacar, en primer lloc, el rumor que l'Acció Catòlica desapareixeria i seria absorbida per Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS durant l'any 1937, cosa que finalment no succeí. I, en segon lloc, la publicació el 1938 i en el Bolletí del Bisbat de Mallorca de l'encíclica *Mit brennender Sorge*, condemnatòria del nazisme alemany. Aquests petits incidents foren una conseqüència de la lluita ideològica i pràctica que dugueren a terme la pluralitat d'elements que havien recolzat l'aixecament militar per a obtenir quotes de poder. Concretament a l'Església li preocupava la desaparició de l'Acció Catòlica (l'única expressió associativa possible i adequada als temps que corrien) i la pèrdua del control sobre l'ensenyament.⁷ Segons Massot, tots aquests problemes amb les autoritats són conseqüència de la posició de Miralles, oposada a les confusions entre l'esfera de l'Església i la de l'Estat.⁸ L'adopció d'aquesta actitud crec que la deu, sens dubte, a la influència del cardenal de Tarragona, Francesc Vidal i Barraquer, que no era partidari de l'aixecament militar contra la república, malgrat tot els danys que aquesta hagués pogut causar a l'Església.⁹

⁵ Antonio PÉREZ RAMOS: "Estado y confesiones en España", *Estudis Baleàrics*, 49, Palma, 72.

⁶ Josep MASSOT I MUNTANER: *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, Barcelona, 1977, 145-146.

⁷ José Antonio CAÑABATE VECINA: "Les Falanges juveniles de Franco a Mallorca (1942-1950)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 369.

⁸ Josep MASSOT I MUNTANER: *El bisbe Miralles i l'Església de Mallorca*, Barcelona, 1991, 121.

⁹ Josep Maria TARRAGONA: *Vidal i Barraquer. De la República al Franquisme*, Barcelona, 1998.

2.2. L'Església en el decenni dels 40.

La dècada dels 40 podem afirmar que són els anys de recuperació dels efectes de la guerra. Una vegada superades les penúries econòmiques, la societat civil s'anirà articulant a través d'una xarxa d'associacions en què l'oci serà el seu principal exponent i signe visible. Malgrat la xarxa d'associacions fos ample, aquestes responen a dos models d'associacionisme amb moltes similituds, però amb una sèrie de matisos que els diferencien. Per una banda tenim l'enquadrament de masses duit a terme per institucions del Règim; així podem destacar els moviments juvenils, *Falange* i *Sección Femenina*, i el sindicalisme vertical amb *Educación y Descanso*, seguint el model italià del *Dopovaloro*.¹⁰ Per altra banda hem de destacar els moviments associatius de l'Església emmarcats dins un model organitzatiu que és l'*Acció Catòlica*, entesa com a l'únic moviment d'apostolat jeràrquic on els catòlics poden sociabilitzar-se sense cap tipus de filtre o implicació política. Aquesta entitat serveix a l'Església com a instrument per dur a terme la seva pastoral de conquesta i cristiandat.

En el decenni en qüestió, l'Acció Catòlica es troba en uns moments de reconstrucció de les seves branques en gairebé quasi totes les localitats mallorquines. Es tracta d'una reorganització a partir d'un esquema orgànic unitari, front el federal de la II República.¹¹ L'Acció Catòlica havia estat organitzada, de forma nominal, a finals de l'any 1932 per una ordre del bisbat; per tant, es tractà d'un procés vertical de les altes esferes eclesiàstiques dirigit a les masses. L'èxit d'aquesta operació durant la II República va ser pràcticament nul. A la majoria de pobles es creà una Junta Parroquial d'Acció Catòlica que tan sols funcionà de forma nominal, sense arribar a una vertadera implantació entre els habitants del poble.¹² La implantació definitiva no es produirà fins l'impuls jeràrquic donat després de la Guerra Civil; així doncs, l'Acció Catòlica es convertirà en l'eix organitzatiu de tot el moviment catòlic de la postguerra. Per tant, durant tota la dècada, s'aniran creant centres de joves d'Acció Catòlica a la immensa majoria dels pobles i a totes les parròquies de ciutat, inspirats per un sentiment de conquesta cristià que té el seu punt culminant l'any 1948 amb la peregrinació a Santiago de Compostela. Per tant, estam davant el triomf de l'associacionisme catòlic, que ha sabut aprofitar les condicions favorables atorgades pel nou règim. No és aquest l'espai adequat per tractar de la fundació dels diferents centres que es crearen arreu de la nostra geografia, però esperam poder fer-ho en successius treballs. Només vull destacar la constitució provisional dels centres de joves d'Acció Catòlica següents: Alcúdia (1948), Banyalbufar (1940), Binissalem (1947), Búger (1941), Bunyola (1942), Campos (1940), Costitx (1943), Esporles (1941), Estellencs (1947), Moscarí (1948), Muro (1941), Pla de Na Tessa (1947), Pollença (1950), Pont d'Inca (1948), Porto Colom (1942), Port de Pollença (1941), Sant Jordi (1949), Santa Maria del Camí (1947), Son Maçà (1948), Son Rapinya (1949) Son Sardina (1949), Son Valls a Felanitx (1948), El Terreno (1948), Génova (1941), La Soledat (1944), etc.¹³

¹⁰ Manel SANTANA MORRO.- JOAN JOSEP MATAS I MORRO: "El plantejament de l'oci a Inca en el primer franquisme (1936-1960)", *III Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 1997, 230.

¹¹ *Bases para la reorganización de la Acción Católica*, Conferència de Metropolitans, maig de 1939. Aquestes bases es publicaren íntegrament en el BOBM (Bolletí Oficial del Bisbat de Mallorca), juliol-agost de 1940.

¹² Aquest aspecte ha estat introduït per Josep ESTELRICH COSTA: *La parròquia de Sant Joan (1900-1993)*, Sant Joan, 1995, 101.

¹³ ARXIU DE LA CÚRIA DIOCESANA. *Arxiu d'Acció Catòlica*. "Carpeta núm. 1004. Constitució provisional dels centres".

A la fi d'aquest decenni i principi del següent es quan podem parlar d'un ple desenvolupament d'Acció Catòlica numèricament parlant, sobretot pel que fa a la seva branca d'homes i joventut masculina. Només vull destacar una dada prou significativa: el nombre d'associats a la branca d'homes d'Acció Catòlica a Mallorca passà de 320 l'any 1941 a 4.319 el 1949, segons dades recollides per la Unió Diocesana de Mallorca.¹⁴

El principi funcional de l'Acció Catòlica hem dit que era el verticalisme jeràrquic, és a dir, tot el poder residia en l'autoritat eclesiàstica, no pas en els laics que així es convertien en simples instruments de la jerarquia. La importància donada als consiliaris en els estatuts explica l'anterior afirmació. A més, Acció Catòlica també funcionava amb un criteri territorial; així tenim l'Acció Catòlica, nacional, diocesana i parroquial. Cada una d'aquestes es dividia en quatre branques: homes, dones, joventut masculina i joventut femenina.

Només apuntar dos aspectes a títol d'hipòtesi de treball. En primer lloc, és possible plantejar en tots els pobles la doble filiació de molts dels seus habitants (Acció Catòlica i Falange) i les constants lluites d'ambdós models d'associacionisme pel control de les masses de cada localitat. Aquestes lluites s'expliquen per les constants interferències entre el poder civil i el poder religiós que arribà un punt on es confonien.

I, en segon lloc, podem plantejar una sèrie de continuïtats entre la II República i el franquisme pel que fa al moviment catòlic mallorquí en dos sentits. Primerament, el tarannà majoritari de l'associacionisme catòlic continuà essent el mateix, és a dir, el propi d'un catolicisme social paternalista i de beneficència. Finalment, el personal dirigent i més actiu de cada parròquia serà gairebé el mateix, o bé membres de les mateixes famílies, que durant la república havien estat estretament vinculades al moviment catòlic local.¹⁵

2.3. L'Església dels 50: els Cursets de Cristiandat.

Una vegada consolidada la branca de Joves d'Acció Catòlica amb el fet de la peregrinació a Santiago de Compostela de 1948, el decenni dels 50 serà el moment de l'expansió de la branca d'Homes. Aquest fet és lògic si pensam en l'evolució biològica dels joves que integraven els grups d'Acció Catòlica del decenni anterior.

Un altre fet important és la creació, implantació i expansió dels Cursets de Cristiandat, que apareixen com una forma original de l'Acció Catòlica mallorquina que s'escamparà, en primer lloc, per tota la península, i, posteriorment, arreu del món.¹⁶ El primer curset oficial es va realitzar el gener de 1949 i durant aquest mateix any s'impartiren 19 cursets més.¹⁷ No obstant, el primer curs es va celebrar seguint els esquemes del seu creador, Eduard Bonnín, en un chalet de Cala Figuera de Santanyí, entre el 20 i 23 d'agost de 1944. Aquest primer curset

¹⁴ ASOCIACIÓN DE LOS HOMBRES DE ACCIÓN CATÓLICA: *Programa de la VII Asamblea de la Unión Diocesana de Mallorca*, Palma, 4.

¹⁵ El tema de les continuïtats ha estat plantejat per Pere GABRIEL: "Les formes d'articulació social i política", *II Congrés Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana: franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*, Palma: 1997, inèdit.

¹⁶ La millor història que s'ha fet sobre els cursets és la de Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas., 1982, 129 pàgs.

¹⁷ PROA n° 122, gener 1949, "Cursillo de San Honorato", 8.

comptà amb el pare Joan Julià com a director, Eduard Bonnín de rector, i Jaume Riutort i Josep Ferragut com a professors. Sens dubte, aquest curset no s'hagués pogut dur a terme sense la permisibilitat del aleshores Consiliari Diocesà dels Joves d'Acció Catòlica, Josep Dameto. Aquesta nova forma d'entendre l'Acció Catòlica fou duita a terme per un nucli molt minoritari de catòlics mallorquins, però volia marcar una clara ruptura amb el catolicisme illenc tradicional. Des de 1944 fins a finals de 1948, tan sols es celebraren 5 cursets amb aquesta nova filosofia.¹⁸

Com podem definir els Cursets de Cristiandat?. Es tractà d'un moviment de renovació espiritual que nasqué a Mallorca en el si de la branca de la joventut masculina d'Acció Catòlica i que, al llarg d'aquest decenni s'escampà a la resta de l'estat i pel continent americà. Els cursets suposaren el punt culminant de la pastoral de cristiandat duita a terme pels bisbes espanyols durant els anys 40 i 50. També constituïren l'única activitat duita a terme pels joves d'Acció Catòlica, fins el punt de fer desaparèixer la branca en moltes parròquies de l'illa, sobretot de la Part Forana. La importància que assoliren els cursets es reflectiren a les paraules que el bisbe Hervàs pronuncià a la clausura de la XIV Assemblea diocesana dels Joves d'Acció Catòlica quan hi proclamà que els cursets són *gloria de la Iglesia mallorquina y motivo de legítimo orgullo para el pastor y todas sus ovejas en Cristo*.¹⁹ La reconquesta espiritual hi és ben present a tots els discursos de la jerarquia sobre els Cursets de Cristiandat.

Només significar una data reveladora de l'expansió dels cursillisme. Entre 1949 i 1960 es celebraren a Mallorca 200 Cursets de Cristiandat.²⁰ Ara bé, tots els problemes i vicissituds que sorgiren en el si del moviment durant aquests anys i la polèmica sobre el seu origen històric seran analitzats en l'estudi pormenoritzat de la publicació.

Per a finalitzar aquest apartat, només vull significar que a 1957 existien uns 50 Centres de Joves d'Acció Catòlica arreu de l'illa. La immensa majoria d'ells estaven constituïts de forma definitiva ja que, segons el estatuts d'Acció Catòlica, primer s'havia de procurar la constitució d'una junta directiva provisional sotmesa a l'aprovació vist -i- plau de la jerarquia per tal de constituir-se de forma definitiva.²¹

2.4. L'Església dels 60: els canvis conciliaris.

L'associacionisme catòlic es troba en un moment a on es produeix la consolidació dels anomenats *Moviments Espacialitzats*.²² La revista PROA se'n fa ressò de la seva existència i ens deixa entreveure tota una sèrie de mecanismes que possà en marxa la jerarquia eclesial per tal de controlar-los. La preconització de l'apostolat ambiental front un apostolat parroquial

¹⁸ Francisco FORTEZA PUJOL: *Historia y memoria de los cursillos*, Barcelona, 1991, 25-29.

¹⁹ Pere Joan LLABRÉS MARTORELL: "Plantejaments i moviments apostòlics a Mallorca des de la fundació de l'Acció Catòlica fins al Concili Vaticà II", *COMUNICACIÓ*, 48-49, 1987, 58.

²⁰ PROA n° 255-256, juliol-agost 1960, "Un espectáculo de santidad. Clausura del 200 Cursillo en un ambiente de caridad y unidad", 12.

²¹ Arxiu personal de Josep ESTELRICH COSTA: *Unión Diocesana de los Jóvenes de Acción Católica de Mallorca. Memoria del curso de 1957*. Palma, 9 de febrer 1958, 5.

²² Josep ESTELRICH COSTA: "Moviments especialitzats catòlics en els anys 50 i 60: Acció Catòlica", *VIII Seminari Societat, ideologies i moviments socials a les Illes Balears a l'edat contemporània. El Franquisme*. Palma: inèdit, 1995.

fa témer una descentralització de l'Acció Catòlica i una pèrdua del control del moviment per part dels consiliaris. A l'anterior, hem d'afegir que el compromís temporal adquirit pels mètodes d'aquest moviment conduïen, irremissiblement, a un enfrontament de cada vegada més obert contra el règim polític i eclesiològic imperant. Aquest mètode estava basat en una pedagogia activa anomenada "Revisió de Vida", que consistia en una anàlisi de la realitat aplicant els conceptes de veure, jutjar i, finalment, actuar.²³ Aquest sistema permetia reflexionar sobre l'Evangeli i la vida diària aportant una visió positiva de la vida i estimulant a la superació i participació en les tasques temporals que permetien el canvi de la societat.²⁴

Els principals moviments especialitzats foren la JOC (Joventut Obrera Catòlica), l'HOAC (Germandat Obrera d'Acció Catòlica) i, en el món rural, la JARC (Joventut d'Acció Rural Catòlica). La interpretació progressista que es féu del Concili Vaticà II fou clau per a la consolidació de l'especialització, així com també, radicalitzà les posicions contràries a aquesta forma d'apostolat. La JOC era un moviment d'apostolat obrer creat per un sacerdot belga, que es deia Joseph Cardijn, a l'any 1925 i seguint la idea de que la transformació del món obrer s'ha de fer pels mateixos obrers. La JOC traspasà les fronteres de Bèlgica i s'estengué per França i arribà a Catalunya, on es creà la Federació de Joves Cristians (1931) i la JOC catalana (1932). Després de la Guerra Civil es reorganitzà l'Acció Catòlica i la JOC va reprendre la seva activitat els anys 1946 i 1947 com a integrant de l'especialització contemplada dins l'Acció Catòlica General (JOAC). Aquest fet suposava un entrebanc a les aspiracions de compromís temporal reivindicades per molts joves obrers, sobretot a Catalunya. Per tant, l'esperit de la JOC es va haver d'adaptar, inicialment, a les directrius de la JOAC, emanades de la jerarquia espanyola. Segons records de Josep Estelrich, la JOC masculina no començà a actuar a Mallorca fins la tardor de 1959 a Ciutat i pobles industrials (Inca, Lloseta, Alaró, Lluçmajor, Sóller); en canvi, la JOC femenina no es fundà fins el 1960.²⁵

Per altra banda, l'HOAC s'havia creat l'any 1946 seguint les indicacions i normatives marcades per la jerarquia espanyola, concretament el discurs del cardenal Enrique Pla i Deniel a la I Setmana de Consiliaris sobre l'especialització obrera, que va aparèixer a la revista *Ecclesia* (òrgan d'expressió d'Acció Catòlica Espanyola), i en el que insistia en la creació d'un moviment d'obriers adults semblant al model italià d'ACLI (Associacions Catòliques de Treballadors Italians).²⁶ Així doncs, seguint les normes generals per a l'especialització obrera a l'Acció Catòlica Espanyola (4 de maig de 1946), el 25 de juliol de 1946 es constituï provisionalment a Mallorca un Centre Interparroquial Especialitzat Obrer amb el nom de Germandat Obrera Masculina d'Acció Catòlica. Aquest centre estava constituït per membres de les parròquies següents: la Soledat (61), Sagrat Cor (1), Immaculada Concepció (2), Santa Creu (3), Sant Miquel (9), Es Molinar (18), Santa Catalina Tomàs (3), Santíssima Trinitat (8), Santa Eulàlia (6), San Sebastià (3) i, finalment, la Vileta (2). En total sumen una

²³ Quintin ALDEA VAQUERO- Tomás MARÍN MARTÍNEZ - José VIVES GATELL: *Diccionario de H^o Eclesiástica de España Instituto Enrique Ferrer Flórez*, CSIC, Madrid, 2-5.

²⁴ Rafael HINOJOSA: *La JOC entre l'Església i el món obrer*, Rúbrica Editorial, Barcelona, 16.

²⁵ Josep ESTELRICH COSTA: "Moviments especialitzats catòlics en els anys 50 i 60: Acció Catòlica", *VIII Seminari Societat, ideologies i moviments socials a les Illes Balears a l'Edat Contemporània. El franquisme*, Palma, inèdit, 1995, 5.

²⁶ Basilisa LÓPEZ GARCÍA: *Aproximación a la historia de la HOAC (1946-1981)*, Madrid, 1995, 29.

quantitat de 118 socis.²⁷ La consolidació d'aquest Moviment especialitzat d'obriers adults es produí quan l'any 1955 vengué Guillem Rovirosa per iniciar l'HOAC, com a moviment independent de l'Acció Catòlica General, i establí contactes amb els ambients obrers dirigit un cursat d'especialització a la rectoria del Molinar.²⁸

El punt culminant dels moviments especialitzats no va ser fins a finals del decenni, quan es produí l'anomenada crisi de l'especialització de l'Acció Catòlica, que segons Estelrich fou provocada per una reacció conservadora de la jerarquia eclesiàstica front al clar enfrontament al règim que suposava l'adopció d'un ferme compromís temporal: *Aquells grups cristians començaven a rompre el pacte tàcit de no agressió entre l'Església i l'Estat, i es valien dels privilegis d'associació, reunió i premsa pròpia, per contestar, si bé no palesament, l'orde establert.*²⁹ A Mallorca, la desfeta es produí entre els anys 1968 i 1972 a partir de la desmuntada de l'estructura nacional i no havent aconseguit un reconeixement dins la pròpia diòcesi per part de la majoria del clergat. Així doncs, els moviments s'anaren eclipsant (1969, el Moviment rural; 1970, el de medis independents; i, el 1972, la JOC es va desfer).

No obstant això, és molt interessant saber quina ha estat l'evolució ideològica i política de molts dirigents dels moviments especialitzats mallorquins que els abandonaren quan es produí l'esmentada crisi. La història oral i les històries de vida ens donaran la resposta a aquesta pregunta. En l'estat de la nostra investigació tan sols es poden donar una sèrie de tipologies evolutives, però ens és del tot necessari l'estudi de les evolucions personals. La primera tipologia a considerar fou una evolució encaminada a l'abandonament de qualsevol activitat associativa i política. Un segon tipus d'evolució va ser el que protagonitzaren gairebé quasi tots els elements més actius dels moviments especialitzats. Tots ells s'enquadraren dins els diferents partits polítics democràtics i d'oposició al franquisme. No és estrany l'ingrés a partits clandestins d'extrema esquerra.³⁰ Malgrat l'establiment d'aquestes línies evolutives generals, som partidari de fer evolucions personals i, per tant, cada persona constitueix una tipologia diferenciada de les altres.

²⁷ ARXIU DE LA CÚRIA DIOCESANA. *Arxiu d'Acció Catòlica*. "Centre Interparroquial Especialitzat Obrer d'Acció Catòlica. Relació d'afiliats i familiars", 22 p.

²⁸ Guillem Rovirosa Albet (1897-1964) nasqué a Vilanova i la Geltrú, en el si d'una família de religiositat tradicional. Estudià a Madrid i Barcelona la carrera d'enginyer industrial, especialitzant-se en qüestions elèctriques. Casat amb Catalina Canals s'instal·là a París l'any 1930. Durant la seva estància a la capital francesa escoltà un sermó del cardenal Verdier que transformà la vida de fe que havia abandonat de jove. Ja instal·lat a Madrid, durant la Guerra Civil, organitzà una capella clandestina, al mateix temps que començà el servei a la classe obrera des de la presidència del Comitè Obrer de l'empresa Rifà Anglada. Basilisa LÓPEZ GARCÍA: *Aproximació a la història de la HOAC (1946-1981)*, Madrid, 1995, 35-36.

²⁹ Josep ESTELRICH COSTA: "Moviments especialitzats catòlics als anys 50 i 60: Acció Catòlica", *VIII Seminari societat, ideologies i moviments socials a les Illes Balears a l'Edat Contemporània. El franquisme*, Palma, 1995, inèdit, 6.

³⁰ Aquest tema ha estat plantejat a la tesi doctoral inèdita de David GINARD: *La resistència mallorquina al franquisme (1936-1977)*, Universitat de les Illes Balears, 1997.

3. LA REVISTA *PROA*, SUPLEMENT DEL BOLLETÍ OFICIAL DEL BISBAT DE MALLORCA (1931-1961).

3.1. Dades generals.

La revista *Proa* tingué una freqüència mensual, excepte els tres darrers números. El darrer abarcà tres mesos, mentre el penúltim i l'avantpenúltim foren bimensuals. *Proa* formava part dels 222 periòdics no diaris lligats a l'Acció Catòlica que, segons una informació de l'Oficina General d'Informació i Estadística de l'Església a Espanya hi havia a l'Estat espanyol l'any 1957.³¹ Les publicacions no periòdiques lligades a l'Acció Catòlica podien pertànyer als organismes nacionals, diocesans o parroquials i depenien, generalment, de les vocalies o seccions de propaganda. La importància donada a la premsa per part del catolicisme espanyol, així com també l'Acció Catòlica es reflectia amb la celebració anual del *Día de la Prensa Católica*, que tenia lloc a Mallorca des dels inicis dels anys 20.

La publicació es dividí en tres etapes diferenciades. En primer lloc, des de la seva creació (maig de 1938) fins el mes d'agost de 1941. En aquest període la revista s'anomenà *Juventud de Acción Católica*. La segona etapa abarcava des de setembre de 1941 fins el mes de desembre de 1945. El nom de la revista fou *Jóvenes de Acción Católica*. Finalment, el tercer període comprèn entre gener de 1946 fins el desembre de 1961 en què rebé el nom de *PROA*. Només es deixà de publicar entre l'octubre de 1956 i el febrer de 1957; en total va estar cinc mesos sense aparèixer. Ara bé, en les tres etapes esmentades sempre fou l'òrgan d'expressió del Consell Diocesà dels Joves d'Acció Catòlica i suplement del Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca, malgrat que a partir de l'any 1954 també oferí notícies del Consell Diocesà del Homes d'Acció Catòlica.

L'interès de la primera i segona etapes radica en l'aparició de nombrosos articles en què es posa de manifest la campanya de propaganda i reconstrucció de molts centres de la nostra illa. Durant els anys del conflicte bèl·lic, detectam l'aparició d'uns articles que donen un to feixista a la revista, malgrat que l'Església mallorquina s'expressà amb molta tibantor davant el règim. Un bon exemple, el tenim en l'inserció de les activitats dutes a terme per diverses agrupacions locals de Falange, dos articles referents a la figura de Fernando Serrano Suñer, personatge que durant la II República milità a Acció Popular i després passà a Falange; també cal esmentar que fou cunyat de Franco.

En la tercera etapa es començà a articular la idea de la peregrinació a Santiago de Compostela i la preparació dels peregrins. D'aquesta manera són molt significatius els articles anunciant cursos d'instructors de pelegrins, així com també la difusió dels Aspirantats en tots els centres de l'illa. L'organització de l'esmentada pelegrinatge podem afirmar que es tractà de la manifestació més representativa de l'escenificació de la ideologia nacional-catòlica i en la que tingué un especial protagonisme la branca de la Joventut Masculina d'Acció Catòlica. Des de l'any 1940, cada consell diocesà de joves s'encarregà d'organitzar les seves pròpies activitats encaminades a la preparació d'aquest acte tan important, encara què les consignes i

³¹ Guy HERMET: *Los católicos en la España franquista. I. Los actores del juego político*, Madrid, 1985, 194-195.

directrius del Consell Superior i de la Junta Tècnica Central d'Acció Catòlica donaven un to uniformitzant al pelegrinatge. Així doncs, el Consell Diocesà dels Joves d'Acció Catòlica de Mallorca edità un manual de dirigents per tal d'instruir els caps de pelegrins que, entre altres coses, feia esment a la importància del principi d'autoritat i al sentit de la responsabilitat.³² Tota la preparació del pelegrinatge va concloure amb el Congrés de Lluc (24-25 d'abril de 1948), on el bisbe Hervàs donà les instruccions definitives als joves que havien de participar-hi: "*¡ A Santiago, santos ! Santos, es decir, viviendo la vida de la gracia, incorporados a Jesucristo en el Espíritu Santo. Santos esto es, dispuestos a defender en lucha a muerte, contra este mundo pecador que quiere devorar a nuestros jóvenes, la vida del alma, que es la única vida verdadera.*"³³ Aquest congrés va servir perquè s'iniciàs un pelegrinatge de la Verge de Lluc per diversos pobles de l'illa, acabant a la parròquia dels Sagrats Cors de Palma el dia 25 de juliol, diada de Sant Jaume. Finalment, cal assenyalar que aquests pelegrinatges locals tenien com a finalitat l'exaltació emocional, en les quals es volia recuperar les masses catòliques, reafirmant els seus sentiments religiosos tradicionals.³⁴

En les dues primeres etapes, gairebé quasi tots els articles apareixen sense firma; i, per tant, no podem saber quins varen ser els col·laboradors habituals de la revista.

3.2. Continguts de la publicació.

La finalitat de la publicació fou la de donar a conèixer la vida de l'Associació de Joves d'Acció Catòlica de Mallorca (joves a partir de 16 anys fins a contreure matrimoni), així com també de la seva branca d'Aspirants (nens de 12 fins a 16 anys) en una doble perspectiva; en primer lloc, l'organització material de la branca. I, en segon lloc, l'evolució ideològica que ens condueix des de l'Acció Catòlica general a l'especialitzada.

L'evolució de la revista ve marcada per la constant presència d'articles que fan referència a la submissió jeràrquica que han de professar tots els membres i entitats pertanyents a l'Acció Catòlica. Així doncs, gairebé en tots els números i en la darrera pàgina, ens apareix una secció dedicada al Papa, presentat com a pare espiritual de l'Església Catòlica universal. La secció es titula *La voz de Pedro*. Aquest concepte que anomenam ultramontanisme, molt propi del catolicisme espanyol al llarg de la història, consisteix en la màxima fidelitat a les ensenyances, doctrines i consignes del Vaticà. Pel que fa a l'aspecte de la submissió, també ens convé destacar la secció *La voz de nuestros consiliarios*, que consisteix en la publicació d'una sèrie d'entrevistes fetes a diversos consiliaris entre els anys 1947 i 1948.

La jerarquització del moviment es va veure reforçada els anys 1954 i 1955, en què es produí l'anomenada crisi seglar dels Cursets de Cristiandat i que provocà el trasllat del bisbe Hervàs i l'entrada del bisbe Enciso. Aquesta crisi es resolgué amb la domesticació del moviment cursillista per part de la jeraquia i en l'abandó d'alguns seglars que fins aleshores havien tingut un paper molt destacat. La revista es féu ressò de la crisi prenent partit a favor de la jeraquia, com és absolutament lògic, i publicant una sèrie d'articles, sobretot editorials,

³² DA: *Peregrinación*, Consejo Diocesano de los Jóvenes de Acción Católica, Palma, 1948, 38 p.

³³ *Congreso del Lluc*, Consejo Diocesano del los Jóvenes de Acción Católica, Palma, 1948, 2.

³⁴ Pere FULLANA PUIGSERVER: *El moviment catòlic a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 157.

que feien referència explícita a la submissió jeràrquica. Així doncs, només n'esmentaré dues que són prou eloqüents: *Sumisión jerárquica* i *Inexactitudes*, ambdós de 1954.³⁵

Segons el meu parer, la revista presenta al llarg de la seva existència dues tipologies d'articles segons el seu contingut. Per tant, podem parlar d'articles de contingut organitzatiu, que són els predominants, i articles que podem anomenar teològics i apològètics. Aquests darrers, s'incorporen com a elements de formació dels militants i fan referència a aspectes doctrinals de l'Església catòlica, o bé a diferents aspectes de la normativa de l'Acció Catòlica. Crec que la revista *Proa* compleix perfectament la triple funció que podem atorgar a tota la premsa catòlica: una missió de defensa contra els atacs a l'Església i la religió; una d'apologètica, de difusió i informació dels principals esdeveniments i línies de pensament de l'Església; i, finalment, de difusió de la pietat, fent conèixer l'activitat de l'associació catòlica més important d'aquells moments.

La propaganda fou un aspecte molt ciutat en l'esquema organitzatiu d'Acció Catòlica, fins el punt que en tots els organismes de cada associació ens apareix un secretariat o una vocalia de propaganda. La difusió de totes les activitats realitzades constituï una forma de transmetre uns components ideològics molt concrets i una forma d'autoalimentació de l'organització. Fins i tot, els reglaments generals de les quatre associacions que conformen Acció Catòlica contemplen com a activitats específiques tot tipus de campanyes per a la preservació de la moralitat pública, per al foment de la bona premsa i, en definitiva, per a la restauració crisitana de la societat.³⁶ En aquest aspecte entrà, sens dubte, amb forta competència amb les organitzacions de masses del règim pel control ideològic i efectiu de tots els possibles espais socials.

El desglossament de cada un dels dos tipus d'articles ens ocuparia un treball monogràfic, que no consider adient en l'espai d'aquestes reflexions generals.

3.3. Anàlisi del llenguatge.

La llengua utilitzada en tots els articles és la llengua castellana, cosa totalment lògica en un moments de forta castellanització social i cultural, procés del qual l'Església mallorquina no fou aliè. No obstant això, cal tenir molt present que l'Església mallorquina fou l'única institució "oficial" que mantingué un ús de la llengua autòctona, sobretot durant l'episcopat de Joan Miralles i Sbert (1928-1947). Ara bé, tot el que eren publicacions oficials de l'Església es feien gairebé totes en castellà i, per tant, la revista PROA n'és una bona prova.

El llenguatge emprat durant els primers anys de la revista, que correponen amb el final de la guerra i primers anys de la postguerra, presenta un tarannà propi de l'anomenat nacionalcatolicisme, encara que molt mitigat. La seva causa pareix ésser la tibantor amb què l'Església mallorquina acceptà el nou règim i que ja hem assenyalat quan establíem les coordenades històriques en les quals es va desenvolupar la publicació.

³⁵ PROA n° 187-188, juny-juliol 1954, "Sumisión jerárquica" i "Inexactitudes", 10.

³⁶ BOBM 11, 15 de juny 1940, "Reorganización de la Acción Católica Española. Reglamento General de la Asociación de los Hombres de Acción Católica", 247.

A finals del decenni dels 40 i, sobretot, durant els anys 50 hi podem trobar un vocabulari militant. Això es provocat per la transformació progressiva de la revista en un òrgan d'expressió quasi exclusiu dels Cursets de Cristiandat, o també anomenats inicialment *Cursos de Conquesta*. Aquest tipus de llenguatge fou l'utilitzat en els Cursets, no tan sols en el seu mètode, sinó també en la seva expressió externa manifestada en les contínues campanyes de promoció i divulgació. Segons Rohloff "*El espíritu militar y el misticismo del peregrinaje tienen un profundo impacto en el desarrollo de Cursillo que se manifiestan en el vocabulario militante de los primeros cursillistas. Ellos hablan de conquista, estrategia, victoria, vanguardia, militantes, etc.*"³⁷

Farem una breu interrupció del procés narratiu per a conèixer quin fou l'origen i el desenvolupament dels Cursets de Cristiandat. Ja hem dit anteriorment que foren un moviment de renovació espiritual iniciat per una sèrie de capellans i seglars mallorquins a la segona meitat del decenni del 40. Sobre el seu origen podem parlar d'un naixement oficial (1949) i d'un procés de gestació que hem de situar més enrera. El primer tingué lloc entre els dies 7 i 10 de gener de l'any 1949, dirigit espiritualment pel prevere Joan Capó Bosch. El curset número 100 es produí entre els dies 19 i 23 de maig de 1954.³⁸

En segon lloc, el procés de gestació s'inicià l'any 1944 gràcies a l'actitud permisiva de Josep Dameto, aleshores consiliari dels joves d'Acció Catòlica, que permeté celebrar el primer curset segons els esquemes d'Eduard Bonnín en un chalet de Cala Figuera (Santanyí), entre el 20 i 23 d'agost de l'esmentat any. En fou director Joan Julià, actuant de rector el propi Eduard Bonnín. Els assistents foren 14 persones: Sebastià Mestre, Antoni Binimelis, Leopoldo Febrer, Bartomeu Obrador, Miquel Rigo, Francesc Oliver, Onofre Arbona (després fou un destacat dirigent d'Acció Catòlica), Francesc Grimalt, Salvador Escribano, Damià Bover, Antoni Mesquida (avui capellà), Francesc Estarelles, Antoni Obrador i Antoni Mas.³⁹ El mètode parteix de la base del Curs de Peregrins i, sobretot, dels cursets de preparació per a Caps de Peregrins que es realitzaren per tot l'Estat a partir de la reorganització de l'Acció Catòlica el 1941.⁴⁰ Aquests darrers anaren lligats a l'Escola de Promotors que a Mallorca fou creada l'abril de 1944 arrel d'un curset organitzat pel Centre Parroquial de Santa Eulàlia. Procés que va concloure quan la VII Assemblea dels Joves d'Acció Catòlica (novembre de 1945) donà el vist-i-plau a la creació de l'Escola de Dirigents per a la formació de líders de cursets.⁴¹

La seva pedagogia consistia en reunions de petits grups d'al·lots dirigits per un seglar preparat que exercia de rector, tot baix la supervisió d'un sacerdot que actuava com director del curset. Les reunions solien tenir una durada de tres dies en els que s'atacava als fonaments espirituals i psicològics dels presents, creant-los una sensació de culpabilitat que conduïa a penediments i conversions col·lectives no sempre sinceres. Ara bé, aquesta reunió inicial

37 Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas, 1982, 22.

38 Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas, 1982, 34.

39 Francesc FORTEZA PUJOL: *Historia y memoria de cursillos*, Barcelona, 1991, 42.

40 Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas, 1982, 19-20

41 Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas, 1982, 25-26.

s'havia de completar amb el que s'anomenaven *Ultreyas*, que consistien en reunions col·lectives setmanals obertes a tots els cursillistes per compartir experiències i vivències.

Francesc Forteza Pujol ens assenyalava dues línies d'actuació dins els curssets i que són ben presents al llarg de la seva història. Una més oficial, que subratllava els protagonismes dels sacerdots vinculats al moviment i de la pròpia Església institucional en la dinàmica concreta dels curssets. L'altra, la línia més seglar, més de recerca, centrada en què els mecanismes i mètodes funcionassin correctament, oberts a persones no creients i que els cursillistes es volcassin cap als seus ambients.⁴²

Tornant al fil narratiu, no és casualitat que a partir de setembre de 1950 apareguí una secció a la revista titulada *Iglesia militante*. Aquesta secció apareixerà de forma intermitent entre els anys 1950 i 1951, precisament en moments en què el moviment de Curssets de cristiandat s'està expansionant arreu de tota la geografia il·lenca. La pastoral de conquesta comportà un intent de recristianització social que l'Església de finals dels 40 i del 50 pogué dur a terme sense cap problema ni competència; aquesta sorgí entre el *Frente de Juventudes* i l'Acció Catòlica respecte l'assistència de joves als actes massius que organitzaven.⁴³

3.4. Els col·laboradors més freqüents.

En una primera aproximació hem de tenir en compte la gran quantitat d'articles que són anònims, sobretot, en les dues primeres etapes de la revista. La majoria dels escrits anònims corresponen a les cròniques dels diferents centres, que suposam han estat realitzats pels vocals de propaganda dels respectius centres. En resum, els articles anònims superen gairebé el 70% de la publicació.

Pel que fa als articles firmats cal assenyalar que la immensa majoria han estat escrits bé per consiliaris del Consell Diocesà, o bé per seglars que pertanyen a la Junta Directiva Diocesana. L'excepció ens ve donada per la inserció d'una sèrie d'articles de diversos elements dirigents de centres parroquials.

Per analitzar els autors que hi col·laboraren, hauríem de fer la distinció entre els sacerdots i els laics. Entre els primers cal destacar-ne dos: Sebastià Gayà Riera i Joan Capó. Aquests són els autèntics ideòlegs del cursillisme a Mallorca i, alhora, responsables de la seva expansió.

El primer, va néixer a Felanitx l'any 1913 i col·laborà amb la revista de forma assídua i intensa entre els anys 1944 i 1950. També fou un dels molts capellans que contibuíren a la legitimització del règim a través dels seus sermons; el més significatiu fou el que pronuncià a la Seu de Palma el darrer dia de 1945, titulat *A paso de cruzados*.⁴⁴ La col·laboració més important fou una sèrie de dotze articles titulats "Etapas de un peregrinar" (desembre 1945-gener 1947), que són una autèntica teologia del peregrinatge, ben arralada a Mallorca molt

⁴² Francesc FORTEZA PUJOL: *Historia y memoria de cursillos*, Barcelona, 1991, 65.

⁴³ José A. CAÑABATE VECINA: "Les 'falanges juveniles' de Franco a Mallorca (1942-1950)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 390.

⁴⁴ Sebastián GAYÀ RIERA: *A paso de cruzados*, Palma, 1945.

abans del Concili Vaticà II. Aquesta teologia tenia una clara implicació política; era una oportunitat de reconstruir la unitat nacional i d'assegurar la llealtat dels joves al règim. Els esmentats articles foren escrits quan era director de l'Escola de Formació de Dirigents, que s'havia creat l'octubre de 1944.⁴⁵ El darrer article de Sebastià Gayà es titulà "Mi adiós" (PROA núm.140-41 juliol-agost de 1950). En aquells moments ocupava el càrrec de Consiliari de la Junta Diocesana de Joves d'Acció Catòlica. El 1956, abandonà l'illa i s'instal·là a Madrid, on exercí, entre altres càrrecs, el de sots-director del Secretariat Nacional dels Cursets de Cristiandat. També hi fundà i dirigí l'Escola de Dirigents de Sant Pau.

Joan Capó Bosch (1923-1984), consiliari diocesà de l'Acció Catòlica, fou autor de 33 articles firmats entre febrer de 1949 i setembre de 1954. Fou apartat de tota activitat pública entre 1955 i 1957 per indicació del bisbe de Mallorca, Jesús Enciso Viana, contrari als cursets.⁴⁶ Podem afirmar que l'andritxol fou un dels grans teòrics i inspiradors doctrinals del que, a finals de 1953, s'anomenarien Cursets de Cristiandat, segons consigna del bisbe Hervàs.⁴⁷ Així publicà obres com *Reunión de Grupo i Pequeñas historias de Cursillos de Cristiandad*, l'any 1964; *Cursillos de Cristiandad: la verdad sobre su origen histórico*, l'any 1969; i, l'any 1974, *Hacia una renovación de los Cursillos de Cristiandad*.

La seva tasca de col·laboració a la revista es basà fonamentalment en dues sèries d'articles. La primera es titulà "¿Ja estam enrocats?", i fa referència a diversos aspectes organitzatius que, segons l'autor, s'han de resoldre per tal d'assolir un bon funcionament, tant intern com extern. La segona està dedicada a l'apartat de formació tant dels dirigents com de la resta de membres de la branca juvenil de l'Acció Catòlica; primerament, es titulà "Tus lecturas" i, finalment, passà a nomenar-se "Biblioteca Volante". Com es pot intuir pels títols, els articles comenten una sèrie de lectures molt recomanables pels estudiosos de l'Acció Catòlica.

Finalment, convé assenyalar que a partir de 1955, Joan Capó, no tornà a col·laborar amb la revista. L'explicació pot venir de la crisi experimentada pels cursets arrel del trasllat del bisbe Hervàs i l'arribada a l'illa del bisbe Enciso. Tot plegat va fer que un acèrrim defensor dels cursets, com Joan Capó, fos apartat dels llocs de poder diocesans. D'aquesta manera, l'any 1957 obtingué la càtedra de teologia del Seminari Conciliar de Còrdova i, un any després, una canongia de la catedral de l'esmentada diòcesi. Fou l'introduïdor dels cursets a la localitat de Còrdova.

Un sacerdot que participà molt activament en els moments d'articulació de la branca de Joves i dels Cursets de Cristiandat fou Miquel Fernández; d'aquest només hem pogut

⁴⁵ Ivan ROHLOFF: *Los orígenes y desarrollo de los Cursillos (1939-1973)*, Dallas, 1982, 36.

⁴⁶ La polèmica dels cursets sorgida entre 1954 i 1955 mereix un estudi monogràfic. Aquest serà realitzat quan tenguem més documentació i més elements de judici.

⁴⁷ Sobre la denominació dels cursets hem de dir que des de l'any 1950 fins l'any 1953 s'anomenaren "Cursets de Conquesta". En canvi, a partir de desembre de 1953 ja es denominaren pròpiament "Cursets de Cristiandat".

localitzar un article de l'any 1951 titulat "Ocho días con el Consiliario Nacional D. Manuel Aparici".⁴⁸

Ara, ens queda analitzar el paper dels laics que més s'implicaren en l'elaboració de la revista. Només en destacarem cinc; són els següents: Eduard Bonnín Aguiló, Onofre Arbona, Sebastià Alzamora, Bartomeu Arrom i Antoni Frau.

Eduard Bonnín naixí a Palma l'any 1917 i va esser el principal fundador de la metodologia dels Cursets de Cristiandat. Podem dir que és una metodologia basada en el control psicològic del cursillista i que juga amb els aspectes emotius de la persona; els resultats són i, de fet, foren molt espectaculars. Fou president del Consell Diocesà dels Joves d'Acció Catòlica des de gener de 1945 fins el 1955, en què tot el Consell Diocesà, inclòs el consiliaris, dimití arrel de la pastoral del bisbe Enciso. Tot apunta a que aquesta decisió fou presa després de la XVIII Assemblea Diocesana dels Joves d'Acció Catòlica (desembre de 1956).⁴⁹ Aquesta pastoral suposà un atac frontal a la línia seglar dels cursets, reforçant la presència i importància de la jerarquia en el mètode cursillista i, sobretot, un intent del bisbe de recuperar la branca de joves d'Acció Catòlica que a molts centres s'havia dissolt o només tenia una existència nominal.⁵⁰

La seva col·laboració es limità a vuit articles signats. Ara bé, suposam que molts editorials foren escrits o inspirats per ell. Aquesta limitada participació no lleva que fos una persona amb molt d'ascendent sobre la resta de l'equip col·laborador. El primer article data del mes de juny de 1946, mentre que el darrer data del mes de desembre de 1950. Aquests aborden aspectes metodològics, organitzatius i, fins i tot, emotius com el pregrinatge a Santiago.

Onofre Arbona, mestre d'escola natural de Porreres, però resident a Montuïri, fou una peça clau dins la revista, sobretot a partir de 1955 fins a la seva desaparició, el 1961. Ocupà diferents càrrecs en el Consell Diocesà dels Joves, entre ells el de delegat de l'OAR, que era una associació marginal dels Joves d'Acció Catòlica, destinada a la promoció entre el jovent de l'esport i, en definitiva, de qualsevol activitat instructiva.⁵¹ Publicà articles des de l'octubre de 1950, fins el darrer número de la publicació (*Proa* núm.269, octubre-novembre-desembre de 1961). El número total dels articles signats arribà a l'espectacular xifra de quaranta-cinc. Concretament, hi publicà dos articles referents a aspectes organitzatius de la comarca de Bonany, l'any 1950; l'any 1951, dos dedicats a l'OAR, precisament quan aquesta organització estava en el seu màxim apogeu; i per últim, entre l'any 1959 i 1961, dues sèries d'articles

⁴⁸ PROA núm. 147, febrer 1951, 12.

⁴⁹ L'entrada a la diòcesi del bisbe Enciso es esmentada a la revista PROA amb dos articles: "La Iglesia de Mallorca tiene nuevo pastor" (*Proa* núm.199, juny 1955) i "El día 25 hará su entrada en la Diócesis el nuevo obispo Excmo. y Rdmo. Sr. Dr. D. Jesús Enciso Viana" (*Proa* núm.202, setembre 1955). Ara bé, no es fa cap menció de la dimissió de tots els integrants del CD dels Joves d'Acció Catòlica, arrel de la pastoral episcopal del 15 d'agost de 1956.

⁵⁰ BOBM 9-10, set-oct 1956, "Carta Pastoral sobre los Cursos de Cristiandad", 383-398. El Bisbe criticà la prepotència dels cursillistes que ha conduït a la divisió de la diòcesi entre bons (cursillistes) i dolents (no cursillistes).

⁵¹ La creació de l'OAR "Àguilas" a la diòcesi de Mallorca està documentada el juliol de 1947, a les conclusions de la vuitena Assemblea Diocesana (*Proa* núm. 104, juliol 1947). A nivell estatal, la seva constitució oficial esdevingué a les Jornades de presidents diocesans de l'any 1948 a Lanjarón.

titulades "Apuntes en el camino" i "Libros y revistas", dedicades a aspectes apològics i bibliogràfics, respectivament.

Sebastià Alzamora fou secretari de la Federació Balear de Futbol i escrigué, des del maig de 1952 fins al mes d'agost de 1955, vint-i-cinc articles a la revista. Segons Josep Estelrich, fou un dels pocs col·laboradors no lligats a qualque organització de l'Acció Catòlica mallorquina. Tots els seus articles fan referència als esports com a aglutinant del jovent i com a complement ideal per a la seva educació. Aquests articles són una teorització de com l'esport es pot convertir en un reclam per a la captació de joves per a l'Acció Catòlica, aprofitant la gran sociabilització dels esports, sobretot del futbol, per part del règim franquista.

Finalment, no podem oblidar a Antoni Frau i Bartomeu Arrom, que participaren molt activament durant el segon quinquenni dels anys 50, sobretot el darrer. Antoni Frau i Oliver era fuster i professor del taller de fusta de l'Escola-Taller sindical i després Institut de Formació Professional *Verge de Lluc*.⁵² Les col·laboracions a *Proa* es centren fonamentalment entre 1949 i 1954, però la seva participació fou més activa a l'etapa del bisbe Enciso, quan fou membre del nou Consell Diocesà després de la dimissió total de l'anterior, produïda el setembre de 1956. Hem comptabilitzat devuit articles de temes molt diversos, des d'aspectes purament religiosos i organitzatius, fins a xafarderies de membres del Consell Diocesà d'Acció Catòlica.

Bartomeu Arrom pareix ésser que fou el director de la publicació a partir de 1956 fins a la seva desaparició (desembre de 1961). El seu primer article signat apareix el març de 1953, mentre que el darrer aparegué el juny-juliol de 1961. En total foren 34 articles d'una temàtica molt diversa, des d'articles que fan referència a aspectes organitzatius (campaments, curssets, etc), fins a articles de caire exhortatiu com "Por Cristo y más" i "Las motivaciones y el motivo".⁵³

3.5. Col·laboradors externs i esporàdics.

En aquest apartat farem menció dels col·laboradors peninsulars laics i religiosos, així com també de la inserció d'articles de publicacions forànies pertanyants a la mateixa xarxa de publicacions d'Acció Catòlica.

Seguint un ordre cronològic, en primer lloc ens trobam amb dos articles de Manuel Aparici Navarro, que fou President Nacional del Joves d'Acció Catòlica durant el decenni del 40 i, posteriorment, Consiliari Nacional de la mateixa branca. Els dos articles es titulen "A ti dirigente" i "De Presidente Nacional a Consiliario".⁵⁴

⁵² DA: *Son Pacs (1949-1999). De taller-escola sindical a institut d'educació secundària*, Palma, 1999, 99.

⁵³ PROA núm. 208 i 216, març 1956- abril 1957.

⁵⁴ JÓVENES DE A.C. núm.39, gener de 1942; 5 i PROA núm.139, juny de 1950, 9.

L'abril de 1948 hem de destacar l'article "A los jóvenes de Acción Católica de la Diócesis de Mallorca" d'Enrique Pastor Mateos, President Nacional dels Joves d'Acció Catòlica a finals dels anys 40.⁵⁵

D'entre els laics, tampoc podem oblidar a Manuel Esteban Cal y Mayor, president Nacional d'Acció Catòlica Mexicana. D'aquest se'n publicà un article l'any 1956 anomenat "Desde Mexico. Acción Católica Mexicana". Hem de pensar que són uns anys d'expansió internacional dels Cursets de Cristiandat.⁵⁶

L'últim laic que mencionarem és la figura d'Eladi Homs. L'hem inclòs en aquest apartat en condició no de col·laborador forani, sinó com a col·laborador esporàdic. És autor d'un sol article publicat l'any 1959 i titulat "Escultismo en Mallorca".⁵⁷ No és casualitat el títol de l'article ja que Eladi Homs Zimmer fou el que fundà l'any 1956 la unitat *Ramon Llull*, primera del Moviment Escolta de Mallorca i lligat a l'Església catòlica de Mallorca. L'any de publicació, 1959, coincideix amb la constitució de l'Oficina Diocesana d'Informació i Coordinació de l'escoltisme.⁵⁸ En el Moviment Scout Catòlic mallorquí es duqué a terme una tasca de conscienciament dels al·lots sobre la llengua i la cultura de Mallorca, amb la col·laboració, entre d'altres, de Francesc de Borja Moll.

D'entre els religiosos en destacarem tres: Elías Yañes Álvarez, Enrique Pla y Deniel i el jesuïta José Mª Llanos. Enrique Pla y Deniel té un article publicat l'any 1958 i titulat "Tu es Petrus".⁵⁹ En aquests moments, l'autor és el Cardenal Arquebisbe de Toledo, primat de l'Església espanyola. Aquest article contribuïa a reforçar, encara més, el tarannà clerical i jeràrquic que havia adoptat el moviment de Cursets a partir de l'episcopat del bisbe Enciso.

Elías Yañes Álvarez, actual president de la Conferència Episcopal, col·laborà amb un article que ens parla de l'impacte dels Cursets de Cristiandat a la diòcesi de Salamanca; el títol és el següent: "De Colores en Salamanca".⁶⁰ L'article és de l'any 1952 i és una data en què els cursets només són practicats a l'àmbit illenc. Per tant, aquest fet ens diu molt sobre el tarannà obert i relativament progressista de l'autor, àmpliament demostrat a finals dels anys 60 quan s'enquadra ideològicament amb els bisbes renovadors de la Conferència Episcopal, encapçalats pel Cardenal Tarancón.⁶¹

Per a finalitzar el llistat de col·laboradors foranis i esporàdics, assenyalarem un article del jesuïta José Mª Llanos "Judas", publicat l'any 1959.⁶² El pare Llanos fou un home que treballà a l'àmbit estudiantil d'un catolicisme que podem anomenar progressista. Així, en els

55 PROA núm.113, abril de 1948.

56 PROA núm.211, juny de 1956.

57 PROA núm.245, setembre de 1959.

58 A PROA apareixen una sèrie d'articles informatius referents a aquest organisme diocesà.

59 PROA núm.235, novembre de 1958.

60 PROA núm.159, febrer de 1952.

61 Elías Yañes fou secretari de la Conferència Episcopal quan accedí a la presidència Vicente Enrique Tarancón, l'any 1971.

62 PROA núm.239, març de 1959.

anys 50, fou el creador del SUT (Servei Universitari del Treball). Podem afirmar que el pare Llanos fou un dels representants més significatius de la teologia progressista espanyola, molt influent en la FECUN (Federació Espanyola de Comunitats Universitaris); aquesta no és més que una federació de congregacions marianes universitaris de la Companyia de Jesús. Fou un dels teòlegs que provocaren que a Espanya durant els anys 60 tengués lloc el diàleg teòric i pràctic entre catòlics i marxistes.⁶³

L'altre element que ens queda per analitzar és la inserció d'articles de publicacions peninsulars. Aquestes les podem classificar en dos tipus. En primer lloc, les publicacions periòdiques no diàries que depenen directament de l'Església i, més concretament, d'Acció Catòlica; aquest és el cas d'*Ecclesia*, *Signo*, *Oye* i *Guión*.

Ecclesia fou l'òrgan d'expressió oficial de l'Acció Catòlica espanyola, amb un fort component jeràrquic i clerical al llarg de la seva història.

Signo fou un setmanari d'expressió de la branca de Joves d'Acció Catòlica que tenia una tirada de 6.000 exemplars l'any 1966. Hem d'esmentar que les publicacions de les organitzacions juvenils de l'Acció Catòlica ocasionaren freqüents xocs entre les autoritats civils i religioses, sobretot, a partir de l'acord amistós realitzat l'any 1962 entre el cardenal primat Pla i Deniel i el ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga Iribarne, pel què totes les publicacions periòdiques i no periòdiques de l'Acció Catòlica quedaven dispensades de passar la censura prèvia.⁶⁴

Oye era una publicació periòdica dels Joves d'Acció Catòlica de Pamplona, mentre que *Guión* era l'òrgan d'expressió de la Unió Diocesana dels Joves d'Acció Catòlica de Tarragona.

El segon tipus són les publicacions periòdiques no lligades a l'Església, però integrades per elements catòlics. L'únic exemple d'aquesta tipologia és un article de *El Ciervo* de Barcelona, publicat l'any 1958 i titulat "Repicar e ir a la procesión".⁶⁵ *El Ciervo* de Barcelona agrupà intel·lectuals, professionals i estudiants catòlics progressistes, amb unes idees polítiques derivades del seu compromís cristià i generadores de postures clarament antifranquistes. Fou creat l'any 1951 per estudiants membres de l'Acció Catòlica Nacional de Propagandistes que, per aquella època, comptava amb 34 membres a la ciutat de Barcelona.

4. CONCLUSIONS

A través d'aquest primigeni anàlisi de forma i de contingut de *Proa* podem observar les principals línies evolutives de la ideologia de l'Acció Catòlica mallorquina i, més concretament, de la branca de Joves durant l'anomenat primer franquisme (1939-1960).

⁶³ José Carlos SAÍNZ MARTÍNEZ: "De FECUM a FECUN: Política y Religión entre los Congregantes Marianos (1965-1977)", *Política y Sociedad* núm.22, maig-agost 1996, 103-121.

⁶⁴ Guy HERMET: *Los católicos en la España franquista. I Los actores del juego político*, Madrid, 1985, 192-211.

⁶⁵ PROA núm.228, abril de 1958.

A nivell organitzatiu, l'estudi més complet que es pot fer és un seguiment acurat del moviment de Cursets de Cristiandat des de la seva fundació oficial, l'any 1949, fins a l'any 1961 en què desapareix la publicació, però no els esmentats cursets. Podem dir que es tracta de la història oficial dels Cursets de Cristiandat, que aniria des d'un anàlisi de continguts ideològics, fins a la possible reconstrucció del nom i parròquia de procedència de tots els cursillistes de cada curset. Els resultats d'aquest anàlisi quantitatiu ens dona una xifra de gairebé 5.000 participants en els aproximadament 200 cursets que es celebraren arreu de la geografia illenca durant el període estudiat.

Els plantejaments ideològics dels Joves de l'Acció Catòlica mallorquina pot ser seguit a través dels diferents editorials i, sobretot, a partir de l'anàlisi de les conclusions de les diferents Assemblees Diocesanes, celebrades amb una freqüència cronològica anual. Quan ens referim als plantejaments ideològics volem fer-nos ressò, en primer lloc, de continguts pròpiament religiosos i apològètics, i, en segon lloc, de continguts socials i polítics que estan presents com a rerefons dels plantejaments religiosos. Aquest anàlisi ideològic, només ha estat plantejat en les seves línies bàsiques, deixant per a unes properes reflexions aquest estudi més profund i, aleshores, més costós i laboriós.

Per tant, els grans temes historiogràfics plantejats per la publicació són els següents:

- Creació i desenvolupament de la branca de Joves d'Acció Catòlica de Mallorca durant el primer franquisme. Estudi exhaustiu del Consell Diocesà de l'esmentada branca.
- El discurs nacionalcatòlic de l'Església mallorquina. Aquest anàlisi conceptual s'hauria de completar amb l'estudi d'altres publicacions eclesiàstiques de l'època.
- Història oficial dels Cursets de Cristiandat. Abans ja n'hem parlat, ara bé, ens convé remarcar l'existència d'una abundant bibliografia que ens permetrà fer una reconstrucció històrica més exhaustiva. Aquesta es pot dividir en llibres elaborats per seglars i els fets per sacerdots; per tant, tenim la visió laica i la jeràrquica. D'entre els primers podem destacar, en primer lloc, el llibre de Francesc Forteza i Eduard Bonnín *Cursillos de Cristiandad. Manifiesto. Los cursillos de cristiandad realidad aun no realizada*, publicat a Palma per la Impremta Bahía, l'any 1981. I, en segon lloc, el llibre d'un cursillista americà, Ivan Rohloff, titulat *Los orígenes y desarrollo de los cursillos (1939-1973)*, publicat per la National Utreya Publications de Dallas l'any 1982.

D'entre els segons, només esmentarem dues publicacions dels germans Capó Bosch. Així, Jaume publicà l'any 1989 un llibre titulat *Cursillos de Cristiandad. El mensaje, el origen, una experiencia*, publicat per l'editorial Aguas Buenas. Per altra banda, Joan publicà un llibre intrahistòric titulat *Pequeñas historias de la historia de los Cursillos de Cristiandad*, publicat l'any 1970 per l'editorial Euroamérica.

Som conscient que hi ha més publicacions, sobretot per part d'elements de la jerarquia eclesiàstica, però ara no és el moment d'anomenar-los tots.

- Els orígens i desenvolupament d'una obra marginal de l'Acció Catòlica com és l'OAR (Obra Atlético Recreativa) "Águiles". Aquest tema ens serveix d'introducció a un més ample que consisteix en l'anàlisi dels plantejaments de l'oci de l'Església catòlica mallorquina durant el franquisme.

Aquests són només una part, la més significativa, dels temes que poden ser estudiats a partir del mensual analitzat. De totes maneres, el tema estrella és, sense cap mena de dubtes, el del Curssets de Cristiandat.

Per a finalitzar, sols vull significar que la publicació ens és molt útil com a termòmetre entre la jerarquia (bisbat, rectors, consiliaris, etc) i el moviment juvenil catòlic mallorquí, tal volta el més inquiet i, per tant, més obert a plantejaments que defugen del control jeràrquic i, per extensió, més proper a plantejaments socials i polítics disconformes amb l'actual. Ara bé, els mecanismes de control jeràrquic s'han posat en funcionament sempre que el perill de l'estabilitat ha estat immient; això és el que la historiografia de l'Església sota el franquisme ha anomenat com les crisis de l'Acció Catòlica.

RESUM:

La consolidació d'Acció Catòlica com a organització d'associacions d'apostolat seglar a tot l'Estat espanyol es produí gràcies a la permisivitat i recolçament del règim franquista. La propaganda fou un dels elements més ben cuidats dins Acció Catòlica, essent la premsa una de les peces fonamentals de tot l'engranatge social de l'Església Catòlica. En aquest precís contexte és on hem de situar la revista *Proa*, és a dir, com a publicació periòdica específica dels Consells Diocesans del Joves i dels Homes d'Acció Catòlica de Mallorca. A través d'ella podem analitzar quin va ser el desenvolupament del Moviment Catòlic a Mallorca durant el Primer Franquisme, a més de l'interès que pot generar per ella mateixa. Hi podríem destacar la pluralitat de procedències dels redactors o col·laboradors, així com també el control que s'hi va exercir per part de la jerarquia eclesiàstica això ens sembla lògic si pensam que l'Acció Catòlica fou una organització que abarcà un ample espectre social, juntament amb un component jeràrquic molt acusat.

ABSTRACT:

The consolidation of *Acció Catòlica* as an organization of the different secular apostolic spanish associations took place due to the permissiveness and support on the part of the pro-Franco Regime. Propaganda was one of the most careful aspects within *Acció Catòlica*, being the press one of the fundamental tools of the social Catholic Church's gear. It's in this context where we have to enmarc *Proa* magazine, that is to say, as a periodical publication specific to both Men and Young Majorcan Diocesan *Acció Catòlica* Councils. It's through it that the Majorcan Catholic Movement can be analysed during the First Franquism. Not only because of this, but also for the interest that it can build up by itself. We should highlight the plural origin of its writers and collaborators, as well as, the control exercised on the part of the Ecclesiastic Hierachy. It seems obvious if we take into account that *Acció Catòlica* was an organization that held together a wide social spectrum, as well as, a strong hierachical element.

VÀRIA

UN MONUMENT PREHISTÒRIC POC ATÈS PER LA BIBLIOGRAFIA ESPECIALITZADA: SA COVA DES TEIXIDOR O DES MILANS (SANTANYÍ)

COSME AGUILÓ

Em sorprengué gratament veure que la revista menorquina *Meloussa* en el número 4 (Maó, 1997) dedicava unes pàgines (65-69) a una cova santanyinera coneguda sota el nom de n'Ebrí per mor de la finca on es troba situada.¹

Antoni López Pons i Gabriel Pons Homar, autors de l'article, descriuen el bell hipogeu amb columna que s'obri en un front rocós des Torrent d'en Bragues, en un treball acompanyat de fotografies i alçaments planimètrics.

De la lectura de l'estudi hom pot interpretar que es tracta d'un monument novell per a la ciència, descobert pels actualitzadors de les cartes arqueològiques de les Balears, que han permès identificar -diuen- *alguns monuments desconeguts o ignorats fins ara per la bibliografia especialitzada*. L'afirmació és una veritat a mitges, ja que, tot i que és ben cert que, d'aquesta cova, no hi havia encara cap estudi monogràfic, ha estat publicada diverses vegades, encara que ho hagin fet autors amb poca especialització.

Hauria estat una frase més ajustada a la realitat escriure que la cova no havia rebut per part dels arqueòlegs de professió l'atenció que es mereix. Tanmateix sovint sol ser així: els monuments, els descobreix la gent que tresca i fins fa quatre dies, en aquesta terra, no eren precisament els arqueòlegs els més caminadors. Ara, per contra, hi ha qualque jove de les noves fornades que ha entès que el coneixement del territori és bàsic per entendre la raó dels assentaments prehistòrics.

La cavitat artificial de n'Ebrí ja va ser descrita per Mn. J. Parera fa més de setanta anys² i en fa més de trenta-cinc que la planimetria (planta i secció longitudinal) fou publicada per J. Mascaró Pasarius.³ A més, aquest darrer autor, juntament amb el qui subscriu, n'inclogué una lacònica descripció a les pàgines d'aquest mateix bolletí.⁴ És estrany que no ho diguin, ja que el treball és citat a la bibliografia.

---

¹ La bibliografia arqueològica sol transcriure el topònim de manera errònia: *Cova de na Brí, Cova den Abri*, etc. És evident que es tracta del cognom *Ebrí*, d'origen germànic.

² J. Parera: *Sa Marjal*, 220, sa Pobla, 1927, 55.

³ J. MASCARÓ PASARIUS: *Corpus de Toponimia de Mallorca*, V, Palma, 1962, 2818.

⁴ Cosme AGUILÓ: "Noticias para la carta arqueológica de la comarca de Santanyi", *BSAL*, XXXIII, Palma, 1969, 91.

Cal esmenar uns petits errors que han passat per malla als autors, tot i que no lleven cap mèrit a l'interessant estudi que ofereixen: no és cert que al vessant del torrent on es troba sa Cova de n'Ebrí hi hagi quatre hipogeus dels cinc que aglutina la necropoli. Només n'hi ha tres. Els altres dos són dues de les anomenades Coves d'en Bragues, talaiòtiques, mig naturals, i de boca ampla. Una d'aquestes dues cavitats té una columna artificial exempta; l'altra està tancada per una paret que la convertí en vivenda, amb forn de coure pa inclòs. Certament, la quarta cova és a l'altre vessant del mateix torrent i és de planta circular, de dimensions reduïdes.

La cinquena cova, que descriuré, no és dins aquest torrent, sinó a un dels costers des Torrent d'en Romeguera i deu ser desconeguda dels autors, ja que d'altra manera no s'explicaria que parlassin del caràcter únic de n'Ebrí a Mallorca. Tot i que no té l'espectacularitat de conservació d'aquesta, n'és evident el paral·lelisme.

És una cova de planta amb tendència absidal, coneguda amb els topònims de sa Cova des Teixidor⁵ i també sa Cova des Milans. La diferència més notable respecte de la de n'Ebrí (deixant de banda la conservació) és que en la darrera és major l'eix longitudinal, mentre que en aquesta ho és el transversal, que té uns 7'60 m, però de l'entrada fins al fons només se'n mesuren 6'00. La columna, molt erosionada, era presumiblement de planta gairebé quadrangular, d' 1,65 m de costat, amb alguns angles arrodonits, com es veu encara a la base. La distància mínima que la separa de la paret és de 0,75 m. Es troba una mica regirada, en el mateix sentit que la de n'Ebrí.

El sòtil, pla, s'aixeca 2'50 m sobre la superfície, que és de terra pel fet que es troba sense excavar. Perd uns 0'30 m d'altura rere la columna, zona on es veu quasi neta la roca del sòl. A la paret de la dreta, a uns 0'50 m de la terra, s'obrin dos armariets, prop de cada un dels dos angles arrodonits del mur. L'altura del més acostat a l'entrada és de 0'80 m i l'amplària d'1'00 m; l'altre té 0'55 m d'alt, per 0'50 d'ample. En ambdós la profunditat aproximada és d'uns 0'25 m. No es pot assegurar que siguin de factura antiga.

L'entrada, orientada al nord-est ha estat totalment desfigurada per l'erosió, que ha danyat el blanquer que n'és la roca constitutiva. Actualment és una obertura d'1'50 m d'amplària per 2'00 d'altària, eixemplada vers mitjan lloc, més d'un metre cap a l'esquerra, cosa que ha debilitat molt la paret i ha estat la causa de la separació i el descens d'un gran bloc del sòtil, ara mig sustentat per un mur artificial. Sobre la boca es podia veure, fa ja anys, un cocó artificial, la planimetria del qual fou publicada en aquest bolletí,⁶ però ara es troba sota la paret que tanca una parcel·la on es construí una casa d'estiueig.

D'aquesta cova, també en donà notícia Mn. J. Parera amb el nom de Cova d'en Ferrando, juntament amb la de n'Ebrí. L'inventari de 1967 no la inclogué, però, a instàncies del qui subscriu, J. Mascaró Pasarius la registrà amb el número (I) 1167 a la reproducció que féu d'aquell catàleg a les pàgines finals del *Corpus de Toponimia de Mallorca*. També l'obra citada a la nota quarta en fa una sumària descripció.

⁵ Segons Mn. J. Parera (op. cit.) a sa Cova de n'Ebrí una teixidora forastera hi tenia els seus telers. Devia ser freqüent teixir dins coves, ja que en el mateix terme de Santanyí hi ha una altra cova artificial prehistòrica coneguda amb el mateix nom.

⁶ J. COVAS, C. AGUILÓ: "El problema de l'aigua a Santanyí durant la prehistòria, *BSAL*, XXXIII, Palma, 1972, 605.

La publicació d'aquesta breu nota pretén dues coses: mostrar que l'actualització de les cartes arqueològiques té encara molt de camí per recórrer i posar a l'abast dels especialistes un de tants monuments abandonats (hi estan tots) i sense inventariar (n'hi ha molts) del terme de Santanyí per tal que gent més preparada en pugui estudiar les característiques i oferir-ne la cronologia.

RESUM

Breu referència a un interessant monument de la contrada santinyera, prou conegut des de temps enrere i a hores d'ara publicat de bell nou. Unes puntualitzacions sobre els monuments conservats a la rodalia complementen la coneixença del conjunt de coves artificials que caracteritza aquella zona.

ABSTRACT

Brief reference to an interesting monument in the area of Santanyí. Well known for a long time and now published again. Some detailed statements of the monuments preserved in the surroundings complete the knowledge of the artificial caves which imparts character to that area.

LOS YACIMIENTOS ARQUEOLÓGICOS DEL VALLE DEL GALATZÓ (MALLORCA)

JAVIER ARAMBURU-ZABALA HIGUERA

El valle de Galatzó (fig.1), situado en la parte norte del término municipal de Calviá, con una pequeñísima parte también en el de Andratx, está enmarcado por las cimas del Galatzó (1027 mts), al este, y por la Moleta de s'Esclop (928 mts) al oeste, que se unen por el norte en la Serra des Pinotells (728 mts), cuyo punto más bajo se encuentra a 652 mts. Está atravesado de norte a sur por el torrente de Galatzó, al que se van uniendo otros torrentes de escaso desarrollo y fuerte pendiente, salvo el torrente de Es Ratxo, que forma el valle del mismo nombre, al este del valle de Galatzó y cuya mayor parte transcurre por el término municipal de Puigpunyent. El valle termina por el sur en el paso de Na Corba, de 160 mts de altura en el cauce del torrente, aunque dispone de otro acceso por el vecino Coll Goma, de 184 mts. Al sur de estos pasos se abre el amplio valle de Capdellá.

La parte llana del valle apenas mide 2 kms de largo por 500 mts o menos de ancho. Es la zona más fértil, con terrenos de clase agrológica IV y VI, en una escala de I (muy fértil) a VIII (estéril).¹ Las laderas del resto del valle son más improductivas, de la clase VII, donde solo puede realizarse pastoreo de cabras.

A los efectos de este trabajo, ampliaremos la zona de estudio hasta el Puig Vermell, situado en el valle de Capdellá, un kilómetro al sur del valle, dado que el poblamiento protohistórico no puede entenderse sin esta colina.

A pesar de su carácter geográfico marginal, este valle, de unos 15 kms² posee una extraordinaria riqueza arqueológica, en cantidad (17 yacimientos sólo en el valle) y variedad, que le hace merecedor de un análisis detenido.

Investigaciones anteriores

Las primeras referencias a los yacimientos de este valle corresponden a Font Obrador y Mascaró Pasarius,² quienes en 1962 dan la noticia de la existencia de las navetas de Ses Sinies y, en el mismo año, a Barbara Pell,³ que da sus medidas. A continuación Mascaró, en 1967⁴ y ampliado, en 1973⁵ publica una lista con los siguientes trece yacimientos:

---

¹ *Mapa de Clases de Capacidad Agrológica*. Ministerio de Cultura / Govern Balear.

² Bartolomé FONT OBRADOR; Josep MASCARÓ PASARIUS: *Tipología de los monumentos megalíticos de Mallorca*, Col. Talaiot nº3, Palma, 1962.

³ Barbara PELL: *Calviá y su término municipal*, Palma, 1962.

⁴ Josep MASCARÓ PASARIUS: *Inventario de los monumentos megalíticos y restos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca*, Palma, 1967, 50-51

⁵ Josep MASCARÓ PASARIUS: "Noticias para la carta arqueológica e inventario monumental del término de Calviá", BSAL, 34, 1973, 129-143.

Clasificados como restos talaióticos: s'Argolla, es Castellet, Font d'en Debades, ses Sinies y Torrent de ses Planes. Como colina fortificada incluye Dalt sa Coma de s'Almangre, Puig des Caragol y Puig des Senyor y como poblado, es Pinotells. Como cueva con yacimiento, Es Castellás y como restos cerámicos, el Sementer de sa Cometa. Además, en Andratx menciona como talayot el Puig des Castellot y la cueva de Son Bosc.

Catalina Enseñat publica en 1981 el resultado de sus excavaciones realizadas en 1972⁶ en la cueva de Son Bosc, única realizada en los yacimientos del valle.

Victor Guerrero, en 1982⁷ incluye los siguientes ocho yacimientos: s'Argolla, Castellet de s'Alquería, Es Pinotells, Puig des Caragol, Puig des Senyor (en realidad, Dalt sa Coma de s'Almangre), Puig Vermell, Cova de Batiat y ses Rotes Llargues.

El inventario realizado por encargo del Govern balear por el equipo formado por M. M. Estarellas, J. Merino y F. Torres en 1995 recoge quince yacimientos: Es Caragol, Puig des Senyor, ses Sinies, Es Pinotells, s'Argolla, ses Rotes Llargues, Puig Vermell, son Claret, Sementer de sa Cometa (yacimiento islámico), cova de Batiat, Dalt sa Coma de s'Almangre, Font d'En Debades, Caseta des Tramuntanal, Es Castellot de s'Alqueria y la cova de son Bosc.

Inventario de yacimientos:

Nº 1.- Puig Vermell. Situado en la colina del mismo nombre en el km.1 de la carretera Capdellá-Galilea. La altura máxima de la colina es de 159 mts y la mínima de 130 mts.

De restos constructivos tan sólo queda un *claper* situado en la parte superior de la colina, en el que pueden verse piedras correspondientes a un talayot.

La cerámica encontrada incluye fragmentos talaióticos, bordes de PE-18 y PE-25 y sigillatas claras D. Guerrero⁸ menciona también sigillatas rojas, platos de bordes ahumados, ollas de bordes aplicados y los mismos tipos de ánforas.

Nº 2.- Cova de son Bosc. El Cementeri des Moros. Situada en la cima del Puig de sa Grua, a 480 mts de altura. Es una cueva natural de 23,5 mts de longitud por 12,30 de anchura máxima.

Excavada por Catalina Enseñat en 1972, se encontraron enterramientos de incineración y en cal con un ajuar formado por discos de bronce, cuchillos de hierro, plaquetas de plomo, anillos, espirales, cuentas de collar de pasta vítrea y ofrendas en recipientes cerámicos.

Nº 3.- Es Castellot de s'Alqueria (fig.2). Aunque administrativamente este yacimiento pertenece a Andratx, se encuentra sobre la divisoria del valle del Galatzó, a un

⁶ Catalina ENSEÑAT ENSEÑAT: *Las cuevas sepulcrales mallorquinas de la edad del Hierro*, Madrid, 1981, 26-43.

⁷ Victor GUERRERO: *Los núcleos arqueológicos de Calviá*, Mallorca, 1982

⁸ Victor GUERRERO: *Los núcleos arqueológicos de Calviá*, 251-256

centenar de metros del límite municipal. Se localiza en una cima del mismo nombre, de 412 mts de altura, aunque se extiende hasta los 320 mts. Es un castillo natural con acceso, dificultoso, sólo por el costado este; el resto tiene grandes cortados que le hacen inaccesible. Consta de dos yacimientos separados:

A) En lo que es la cima del monte, a partir de los 350 mts y separado del resto por una pared rocosa, hay los restos de un poblado con diversas construcciones: según se accede por el único paso, situado al este, encontramos lo que parecen ser los dinteles de una puerta, flanqueada por un talayot circular. Al ir ascendiendo hacia la cima se ven los restos de una gran habitación cuadrangular. Después hay una zona donde no parece haber más construcciones, hasta unos 50 mts antes de la cima donde aparecen habitaciones de planta circular adosadas a las rocas. En la misma cumbre hay una estructura que destaca por el aparejo ciclópeo y que parece tener forma cuadrada con las esquinas redondeas. En esta parte sólo se encontraron dos bordes de cerámica talayótica.

B) En el collado situado al sur del asentamiento anterior se extiende una "mancha de cerámica" con un diámetro de unos 50 mts. Se recogieron bordes de PE-14, PE-15, fragmentos de ánforas romanas layetanas, bordes de sigillatas claras A, cuencos de bordes aplicados y plato/tapadera de bordes ahumados.

Nº 4.- **Ses Rotes Llargues** (fig.3). Situado sobre un monte de 360 mts de altura sobre la posesión de Son Hortolá., cerrando por el sur el valle del Galatzó. El monumento se apoya contra una pared rocosa, que forma su pared noroeste.

Consiste en una habitación trapezoidal hecha con técnica ciclópea, de 10 mts de eje mayor y 6 de eje menor. Los muros tienen un grosor de 2,5 mts. No es posible distinguir en la actualidad ninguna puerta. Se trata de un recinto adosado de altura.⁹

Nº 5.- **S'Argolla** (fig.4). Situada en la cota 245, un kilómetro al sudoeste de las casas de la posesión, sobre un peñal con una pared acantilada. El nombre deriva de una roca existente en el lugar que tiene un agujero.

El monumento, una plataforma escalonada típica,¹⁰ consiste en un muro curvo de unos 6 mts de diámetro que se adosa a la peña. Concéntrico a este primer círculo se dispone, a un metro de distancia un segundo muro. Otros muros existentes en la zona sólo pueden considerarse paredes secas modernas.

La cerámica recogida fue únicamente talayótica.

Nº 6.- **Caseta des Tramuntanal**. Situado sobre un plano a 200 mts que domina visualmente la parte más amplia del valle del Galatzó. Solo se conserva una hilada de piedras dispuestas en línea recta que no permite saber el tipo de construcción.

⁹ Javier ARAMBURU-ZABALA: *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*, Palma, 1998, 157.

¹⁰ Javier ARAMBURU-ZABALA: *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*, 157.

La cerámica encontrada incluye fragmentos talayóticos, un borde de Dressel 2/4, cerámica común romana y sigillatas claras.

Nº 7.- Dalt sa Coma de s'Almangre (fig.5). Situado en la cima de este monte, al sudoeste de la posesión de Galatzó.

Este singular monumento es de planta rectangular, con fachada cóncava, de 10 mts de eje mayor por 6,5 de eje menor. Construido con técnica ciclópea, tiene una alzada actual de un metro. Dispone de puerta, orientada a 75°. Tiene cámara, parcialmente irreconocible, en cuyo centro hay un muro perpendicular a la fachada, que parece adosada al muro trasero y no llega hasta la fachada, como si quisiera dividir la cámara en dos partes. Pero la característica más curiosa de este monumento es que su costado sur parece salirse del cuerpo del edificio formando como una rampa. Dado el estado actual del monumento no se puede precisar más su morfología.

Nº 8.- Baix sa Coma d'Almangre. Sobre una peña situada a 40 mts al oeste del camino de acceso a las casas de la posesión, a la altura de la coma d'Almangre, se ven los restos de la hilada basamental de un edificio de planta cuadrangular. Se recogieron varios fragmentos de cerámica talayótica. No es posible identificar el tipo del monumento.

Nº 9.- Galatzó. Sobre una loma situada entre los torrentes de Ratxo y del Galatzó, 400 mts al sudeste de las casas de la posesión, se levanta un gran *claper* que oculta un turriforme, casi con total seguridad un túmulo escalonado. En las cercanías se recogieron fragmentos de cerámica talayótica y de ánfora púnica.

Nº10.- Puig des Senyor (fig.6). Situado en la cima de una colina de 274 mts, al noroeste de las casas de la posesión.

En la cima sobresale una pared rocosa; adosada a su parte oeste hay una habitación de 8 mts de eje mayor por 6 de eje menor, con paredes de un metro hechas con las tres capas típicas de las construcciones protohistóricas isleñas. Al sur y al oeste de esta habitación y en un nivel más bajo hay un muro discontinuo que, seguramente, debía cerrar el conjunto. Al interior del muro se ven restos de varias cabañas levantadas en zonas aplanadas de la pendiente. La cerámica encontrada fue únicamente talayótica.

Se trata de un reducto adosado de altura.

Nº 11.- El Sementer de sa Cometa. Situado al norte del puig des Senyor, junto al camino que atraviesa el valle. No se localizan restos de construcciones, pero sí cerámica talayótica, púnica, romana y árabe, muy deshecha. Parece tratarse de un pequeño poblado, de características y localización similar a otros de la sierra de Tramuntana.

Nº 12.- Galatzó. Es Caragol 1. Es Talaiots: Muralla ciclópea situada a media ladera en el Puig d'es Caragol, al este de la posesión de Galatzó. En realidad el puig se denomina Puig d'es Castellet (Mapa Topográfico Nacional, edición 1997), pero la literatura arqueológica ha venido empleando el otro topónimo, correspondiente al monte inmediatamente al norte del Castellet.

La muralla conserva unos 2 mts de altura media, con un ancho de 1,5 mts, aunque a trechos está derrumbada. Detrás de la primera capa de piedras de gran tamaño, el relleno de la muralla es de cascotes de menor tamaño. La tipología de la muralla es similar a otras situadas en distintos puntos de Mallorca, especialmente el Coll d'es Moixerins (Pollença).

La cerámica recogida es, exclusivamente, musulmana, etapa a la que parecen corresponder estas murallas, que, en cualquier caso, no son protohistóricas.

Nº13.- **Font d'En Debades** (fig.7). Situado a 280 mts de altura, al pie de una pared rocosa en el Puig de Sa Coma. Se trata de una habitación de forma rectangular con las esquinas redondeadas, adosada a la pared. Parte de los muros es sustituido por rocas. Sus medidas son 9 mts de eje mayor por 5 de eje menor. La anchura de los muros es de 1 metro.

Se encontraron tres fragmentos de cerámica talayótica.

Nº 14.- **Galatzó. Es Caragol 2.** (fig.8). Pequeña naveta o cabaña situada en el mismo monte que el yacimiento anterior, por encima de la muralla, en un pequeño plano situado antes de la cima, a 400 mts de altura.

La construcción se apoya en las rocas, aprovechando la pendiente. Sus dimensiones son 5,50 de largo por 4,90 de anchura máxima y las de su cámara son 4,50 mts de eje mayor por 3 mts de eje menor. Los muros miden, en la fachada, 1,20 mts. La orientación de la puerta es sur. Unos 30 mts al sur de esta edificación hay restos de otras construcciones, quizás otras navetas.

Nº 15.-**Es Puntal d'Es Ratxo** (fig. 9). Este yacimiento se encuentra a 550 mts de altura en la cresta que conduce al Galatzó, en el término municipal de Puigpunyent. El lugar es un pequeño llano con acceso fácil sólo por un punto. Se encuentra al pie de ses Planes, un área de pendiente suave aunque nada apta para el cultivo. También cerca se encuentra una amplia cueva natural. Le incluimos en esta relación por hallarse en la cuenca del torrente de Es Ratxo, que desemboca en el valle de Galatzó.

Consiste en una cabaña de forma circular de 6 mts de diámetro incluida en un cercado de unos 16 por 11 metros. Todos los muros están realizados con piedras pequeñas.

Unos 50 mts al norte de este yacimiento se localizaron dos fragmentos de ánfora púnica y otro de cerámica fina con barniz rojo, tan lavada por la lluvia que no es posible precisar más su adscripción.

Nº 16.- **Ses Sinies** (fig.10). Situado en una pequeña zona abierta al pie del cierre norte del valle y muy cerca de la Font de ses Sinies.

Se trata de una naveta de 17 mts de largo por 7,5 mts de ancho, con orientación a 165°. A unos 15 mts al sudeste de la misma se ven los restos de una posible habitación de planta oval de unos 12 mts de eje mayor y 8 de eje menor, también orientada al 160°. Parece tratarse de una habitación talayótica.

Nº 17 **cueva des Castellás**. Situada al pie del puig del Castellet, al norte del valle, es una cueva natural en la que, en superficie, aparece cerámica talayótica.

Nº18 Es Pinotells (fig.11). Situado en lo alto de la sierra des Pinotells, a 540 mts de altura, protegido de los vientos del norte y en terreno en pendiente.

Se trata de una doble naveta con estructuras adosadas. La naveta del este mide 10 mts de largo exterior y 6 mts de anchura máxima. La naveta occidental, más pequeña, mide poco más de 8 mts, aunque el ábside está oculto por derrumbes. Las dos navetas se abren hacia el sursudeste. Para salvar la pendiente, en la fachada tienen una especie de plataforma de unos 3 mts. Al este de las dos navetas se adosa una gran habitación de forma absidal, con fachada cóncava. Mide 11 mts de eje mayor por 9 de eje menor. Las paredes son las típicas de las construcciones protohistóricas isleñas, a base de tres capas. Adosado a todo este conjunto de habitaciones y cerrando el conjunto hay lo que parece un cercado de unos 11 mts de eje norte-sur por 18 de eje este-oeste.

La cerámica recogida fueron 6 fragmentos de cerámica talayótica.

La interpretación que damos este conjunto es que se trata de una doble naveta situada en zona de pastos de montaña a la que en época talayótica se le adosó la gran habitación este con funciones desconocidas.

Nº 19.- cova de Batiat Situada al pie de una pared rocosa, a oeste de ses Sinies, desde donde es claramente visible. Se trata de una cueva natural en la que se han encontrado en superficie cerámicas indígenas y ánfora púnica.

La ocupación del espacio en el valle del Galatzó

Tenemos en este pequeño valle una representación numerosa de monumentos que, cronológicamente, comienzan con las navetas pretalayóticas. Los ejemplos: ses Sinies, es Talaiots (Es Caragol) y es Pinotells ocupan áreas marginales que en los dos últimos casos sólo pueden considerarse como hábitats estacionales dado la altura en la que se encuentran, muy cerca además de lugares mucho más bajos y fértiles, más adecuados para el establecimiento humano. El poblado de navetas de ses Sinies ocupa un lugar en el fondo del valle, pero cerca de la cabecera de éste, donde el terreno llano es escaso. Dado que la comunicación con el resto del valle es dificultosa por la existencia de un desfiladero, cabe pensar que ses Sinies eran el núcleo permanente de habitación de un grupo humano compuesto por una familia que explotaba toda la cabecera del valle, unos 5,5 kms² de terrenos con muy fuerte pendiente (25% de media). Junto a las navetas hay una fuente (Font de ses Sinies). Este grupo podría utilizar las navetas de es Pinotells como hábitat estacional de altura.

La cultura talayótica cambió drásticamente el patrón de asentamiento. Tenemos cuatro lugares que podemos considerar como lugares de hábitat, pero de tipo diferente. En es Puig Vermell tenemos los restos de un poblado que suponemos clásico o de tipo A por el lugar en el que se encuentra y los restos cerámicos que aparecen, abundantes y típicos de los poblados. No conserva más restos constructivos que lo que parece ser un talayot en la cima, porque fue aterrazado completamente y ahora parcialmente edificado y ajardinado sin mayores miramientos. Este poblado se encuentra en el amplio valle de Capdellá, óptimo para la ocupación humana. No sucede lo mismo con el poblado de es Castellot de s'Alquería, situado en la cima de una escarpada montaña. Este es uno de los pocos ejemplos en Mallorca donde un poblado tiene esa ubicación, evidentemente marcada por necesidades defensivas. Sin embargo, este poblado, como el de Mortitx, en Pollença,

plantean la dificultad de interpretar sus dos zonas: una más elevada donde sólo aparecen cerámicas talayóticas y otra, a una cota inferior, que llega hasta bien avanzada la romanización. Es posible que inicialmente se ocuparan las partes más elevadas, para posteriormente asentarse en una zona no tan inhóspita.

En cualquier caso, queda el contraste entre un poblado situado en el llano (Puig Vermell) y su vecino situado en lo alto de una montaña, desafiando la lógica que proponga interpretaciones a este hecho.

Otro tipo diferente de poblado es el de sa Cometa, similar a otros pequeños asentamientos de los valles de la Sierra. Posiblemente se trataba de un reducido número de cabañas con una pequeña muralla, en contraste con los grandes poblados de la zona llana.

Finalmente, el asentamiento de ses Planes representa otra variedad, en este caso lo que parece también un hábitat estacional, cobijo de una familia y de su ganado, que por la zona sólo podía ser de cabras.

De particular interés resulta también en este valle la situación de los monumentos situados entre los poblados, que consideramos de carácter claramente ceremonial. Casi todos ellos se sitúan en la ladera oeste del valle, a medio camino entre los poblados. Podemos agruparlos de la siguiente forma:

- El recinto adosado de altura de ses Rotes Llargues se encuentra claramente situado entre los poblados de es Puig Vermell y Castellot de s'Alqueria.

- un grupo de monumentos situados en lo que parece el punto de contacto los tres poblados, incluye la plataforma escalonada de s'Argolla, una construcción de planta rectangular no aclarada tipológicamente (Dalt sa Coma de s'Almangre), con la puerta orientada hacia el túmulo de Galatzó, situado en medio del valle, formando junto con el monumento situado a su pie, Baix sa Coma de s'Almangre, una barrera que separa el territorio de ses Comes del de ss Puig Vermell

- El recinto adosado de altura de ss Puig des Senyor, situado cerca del poblado de ses Comes, a manera de centro ceremonial próximo.

En varios de estos monumentos sólo se encuentran cerámicas talayóticas, lo cual nos hace pensar que su uso corresponde a las primeras fases de la cultura talayótica, antes de que, en el siglo V a.C., comiencen a aparecer cerámicas a torno.

Respecto a la función de estos monumentos, parece claro que servían de delimitación del territorio, aunque desde el punto de vista de sus constructores pensamos que podría tratarse de lugares funerarios de descarnación, especialmente las plataformas escalonadas, aunque de momento carecemos de pruebas al respecto.

En definitiva la acumulación inusual de monumentos que se produce en el valle del Galatzó durante la cultura talayótica parece tener que ver con la existencia de tres poblados permanentes y su necesidad de delimitar su territorio.

RESUMEN

El valle de Galatzó (Mallorca), situado en la sierra de Tramuntana, contiene importantes yacimientos de las culturas pretalayótica y talayótica y de la civilización romana. En este artículo se hace una revisión de los mismos, añadiendo nuevos yacimientos y aportando una explicación de los pre y protohistóricos.

ABSTRACT

The valley of Galatzó (Mallorca), located in the Tramuntana Range, contains important settlements of pretalayotic and talayotic cultures and roman civilisation. In this article is made a revision of them, adding new settlements and providing an explanation of the pre and protohistoric settlements.

ELS ÚLTIMS SEGLES DE POLLENTIA

M. RIERA RULLAN*

M. ORFILA**

M. A. CAU***

INTRODUCCIÓ

Han passat vint anys des de que l'Ajuntament d'Alcúdia va publicar el tom I de la *Historia de Alcudia*, on M. Tarradell va escriure el que ell mateix anomenà un "Esquema de una aproximación histórica", que va ser una interpretació dels resultats de les excavacions que s'havien fet fins aleshores, comparats amb les fonts escrites i amb el poc que se sabia de la resta de l'illa en època antiga. Entre aquells capítols foren d'especial interès les paraules dedicades als últims moments de la vida de la ciutat romana de Pollentia.

Noves campanyes d'excavació i avanços destacables en el coneixement dels materials de la Antiguitat Tardana, han causat, com és lògic, una revisió a fons de la visió que es tenia dels últims segles de *Pollentia*, i han permès anar matitzant les idees expresades anys enrera.

La majoria de dades que presentem en aquest article ja han estat publicades en altres llocs, però mai en conjunt. És per això que hem volgut aprofitar el Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana per recopilar totes aquestes dades i exposar-les en forma de síntesi, amb l'objectiu de donar a conèixer al públic mallorquí el que fins ara sabem del que va succeir a la ciutat romana de Pollentia des del segle III d. C fins el XII d. C.

UN RECORREGUT PER LA CIUTAT.

La visió que tenim avui en dia de *Pollentia* és molt parcial, ja que encara només s'ha excavat una petita part del total de la ciutat. La primera hipòtesi havia fixat la seva extensió en unes 10 o 12 Ha.¹ però, hi havia indicis suficients per pensar, i així ho han acabat demostrant les intervencions arqueològiques dels últims anys, que en devia tenir algunes més.² Nosaltres pensem que, avui per avui, és impossible calcular la extensió de *Pollentia* fins que no es facin noves excavacions a les zones perifèriques de la ciutat.

---

* Arqueòleg llicenciat per l'Universitat Autònoma de Barcelona.

** Departamento de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada

*** GEOPRO European TMR Network, Department of Archaeology and Prehistory, The University of Sheffield (Regne Unit) i Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona.

¹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 320.

² M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueologia Cristiana hispànica, Cartagena, 1998* (en premsa).

Fins al moment, disposem de diverses zones excavades de forma sistemàtica i amb una metodologia moderna que ens donen informació dels últims segles de *Pollentia* (FIGURA 1). Sa Portella (amb un tram d'una murada tardana), la Casa de *Polymnia*, Can Viver i Can Basser poden ser considerades com àrees residencials. La zona del teatre es va utilitzar en últim moment com a necròpolis. A Can Reinés, on s'aixecava el fòrum de la ciutat s'han trobat potents nivells de destrucció del segle III així com una murada i una necròpolis tardanes.

Finalment, al costat oest de la carretera que va al cementiri, a unes petites cates de comprovació, es varen trobar estructures arquitectòniques amb materials tardans associats. Per les dimensions reduïdes d'aquestes cates, ens és impossible encara saber quines funcions tenien i en quins moments i com varen funcionar³

LA DESTRUCCIÓ DEL SEGLE III D. C. I EL PROBLEMÀTIC SEGLE IV D. C.

En diverses ocasions i des de fa fins i tot més d'una centúria,⁴ s'ha dit que la ciutat va ser abandonada al segle III d. C. Aquesta és una teoria molt tradicionalista, enmarcada dins les corrents historiogràfiques decimonòniques referides a la decadència de l'Imperi Romà a partir d'aquest segle, i que sovint ha intentat fer quadrar les dades arqueològiques amb les dades de les fonts escrites d'una manera linial. D'aquesta forma, la destrucció i abandonament de *Pollentia* es relacionava amb les incursions de pobles germànics a partir del segle III d. C.

L'arqueologia, de fet, ha permès demostrar que la ciutat de *Pollentia* va sofrir una forta destrucció cap a finals del segle III d. C. "Lo que si parece evidente es que los nuevos descubrimientos vienen a confirmar la importancia de las destrucciones que *Pollentia* sufrió entre el año doscientos cincuenta y tantos y el 280."⁵

Aquestes afirmacions s'escrivien en el 1978 quan només s'havien efectuat excavacions modernes a la zona de Sa Portella, a Can Basser i es començaven a Camp d'En França.

En el 1987, excavada una gran part del fòrum i de les *tabernae* a Can Reinés, a més a més de la Casa de *Polymnia* s'escrivia: "Podemos situar la destrucción entre 270 y 280".⁶ Aquesta crisi del segle III d. C. a *Pollentia* ha estat tractada també en dates més recents per D. Cerdà (1994) qui fa un recopilació de les opinions anteriors.⁷

³ Agraïm a Josep Merino i a Mª Magdalena Estarellas l'informació facilitada.

⁴ J. REINÉS FERRER: *Destrucción de Pollentia, antigua capital romana de Mallorca y sitio que tuvo durante la dominación romana*, Palma, 1863.

⁵ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

⁶ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

⁷ D. CERDÀ, D., 1994: *La crisis del segle III a Pollentia y a dues naus de Cabrera, III Reunió d'Arqueologia Cristiana e Hispànica*, Menorca 1988, Barcelona, 1994, 289-310.

La destrucció del segle III d. C. s'ha anat documentant pràcticament a tants llocs com s'ha excavat⁸, destacant sobretot la destrucció de les *tabernae* a l'oest del fòrum, de la Casa de *Polymnia* i de la zona residencial de Can Bassar. No hi ha dubte doncs de què qualque greu disturbí va sacsejar la ciutat al finals dels segle III d. C.

Més dubtes hi ha en relació a que aquests esdeveniments puguin ser relacionats amb les incursions del pobles germànics, simplement perquè no hi ha cap argument ferm per poder establir aquesta relació. No entrarem doncs en la problemàtica de saber quin fou el motiu d'aquesta destrucció, ja que a les propostes fetes el 1978 -incursions de francs o almans, revoltes socials -⁹ poca cosa podem afegir, només podem dir que l'arqueologia encara no permet una resposta a aquesta incògnita. En qualsevol cas, independentment de l'origen d'aquesta destrucció, creiem que cal matitzar el que aquesta va significar per a la ciutat.

Els autors abans esmentats afirmaven "la ciudad no salió indemne de este turbulento período ya que redujo su área, lo cual indica ya una cierta decadencia demográfica ya una decadencia económica y más probablemente ambas cosas a la vez"¹⁰ i "amplias zonas urbanas, y especialmente el foro, no tuvieron continuidad desde las últimas décadas del siglo III".¹¹

Els resultats de les últimes excavacions i la revisió dels materials d'antigues campanyes ens han ensenyat que aquesta visió catastrofista de l'evolució de la ciutat era exagerada. La ciutat va continuar funcionant després de la destrucció de finals del segle III dC i, fins i tot, en els segles V i VI va viure un nou reviscolament. Malauradament, tenim poques dades arqueològiques del que succeí a la ciutat durant el segle IV, però creiem que algunes són prou significatives.

La construcció d'una murada a finals del III per defensar la ciutat "una vez pasado el peligro"¹² demostra que tot i que aquesta murada no defensava tota la zona urbana¹³ encara hi havia prou vitalitat a la ciutat com per realitzar una obra de tal envergadura¹⁴ (FIGURA 2). A part d'aquesta murada i que Sa Portella seguia sent una zona residencial, poca cosa més sabem de la topografia urbana de la ciutat durant el segle IV dC. En qualsevol cas, si ens fixam en els materials trobats, podem afirmar que pràcticament a totes les zones esmentades

⁸ A *Pollentia* es troba una enorme quantitat de TSAC per tot arreu. Precisament, és aquesta ceràmica la que s'utilitza com a fòsil director per a la destrucció del segle III d. C.

⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 339.

¹⁰ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 346.

¹¹ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

¹² M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 318.

¹³ Com hem dit abans, a fora d'aquestes murades s'han trobat estructures que molt probablement funcionaven en època tardana. Encara no podem assegurar que ho fessin en el segle IV dC però, no seria cap temeritat pensar que va ser així.

¹⁴ Aquesta murada localitzada a Sa Portella, que erròniament fou considerada com a límit oest de la ciutat, està construïda "con dos muros paralelos de sillares que representan respectivamente la fachada interior y exterior y cuyo interior se rellena con piedras, tierra, mortero, etc" M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 342. Aquests murs estan construïts amb pedres de molt diferents mides, en general no del tot ben escairades i unides en sec.

(FIGURA 1) n'han aparegut corresponents a dit segle¹⁵ i a segles posteriors. Això ho veiem tant pel que fa a les monedes¹⁶, com pel que fa a la ceràmica¹⁷.

La visió de total decadència de les ciutats del segle IV s'ha anat matitzant en els darrers anys. P. Brown, revisant les fonts escrites i arqueològiques, preferia parlar d'uns nous tipus de ciutats, diferents a les de l'Alt Imperi.¹⁸ Alguns anys després, J. Arce, referint-se a les ciutats de l'Hispania deia "Ni se puede simplificar ni se deben considerar las ciudades bajo el prisma de la época augustea o antoniniana cuando se habla del siglo IV. En este momento las cosas han cambiado y se han transformado profundamente: la ciudad tardorromana se rige por otros presupuestos y presenta una personalidad distinta".¹⁹

El procés de transformació que experimenta la ciutat durant l'Antiguitat Tardana s'ha interpretat segons dues tendències ben diferenciades. Una, l'anomenada pessimista, de la qual és el seu màxim referent G.P. Brogiolo, es caracteritza per defensar una crisi de la vida urbana, proposant un model urbà ruralitzat, caracteritzat per la proliferació d'espais conreats a zones anteriorment urbanitzades i per la desarticulació del teixit edilici, ara caracteritzat per un hàbitat poc cohesionat en el que proliferen les construccions de materials febles o reutilitzats, que en ocasions ocupen àrees públiques. Això seria una conseqüència del final del control urbanístic exercit per les magistratures públiques, coincidint amb el moment de l'inici d'una greu degradació de les ciutats, passant del tipus de ciutat antiga, a un tipus de ciutat altomedieval²⁰

En canvi hi ha una visió més optimista, basada sobretot en base a evidències arqueològiques, on C. La Rocca²¹ proposa que la proliferació de sepultures a l'interior de la ciutat no vol dir que indiquin un abandonament de certes àrees urbanes, sinó que s'han de

¹⁵ Inclús si miram Can Bassar, zona on es documentà la destrucció del segle III, veiem que entre les *sigillata-s* africanes, hi ha un 6,5% de formes del tipus D [M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 344], materials que no comencen a circular fins el segle IV. Per això, caldria revisar aquests materials per veure si efectivament el final de l'ocupació d'aquesta zona va ser o no al segle III dC cosa, ara per ara, discutible.

¹⁶ Del segle IV ja contem amb més d'un centenar: H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history". *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 243-301. J. M. GURT; T. MAROT: "Estudi dels models de circulació monetària a les Balears: Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Maó 1988*, pp. 223-233, Barcelona, 1994, 223-233.

¹⁷ Per una visió general de les ceràmiques tardanes aparegudes a les excavacions de Sa Portella, entre les que es troben materials del segle IV d. C. A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Excavaciones en Sa Portella, Alcudia (Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 75, Madrid, 1973. A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Pollentia II", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 98, Madrid, 1978.

G. MARTÍN: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 167-240.

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998.

M. L. PALANQUES: *Las lucernas de Pollentia*, Palma, 1992.

¹⁸ P. BROWN: *The Making of Late Antiquity*, Harvard, 1978, 29.

¹⁹ JAVIER ARCE: *El último siglo de la Hispania romana*, Madrid, 1982, 100.

²⁰ G. P. BROGILO: "Transformazioni urbanistiche della Brescia longobarda: dalle capanne in legno al monastero regio di S. Salvatore", *Atti del convegno S. Giulia di Brescia. Archeologia, arte, storia di un monastero regio dai Longobardi al Barbarossa, Brescia, 1990*, Brescia, 1992, 198.

²¹ C. LA ROCCA: "Plus ça change, plus c'est la même chose: trasformazioni della città altomedievale in Italia settentrionale", *Società e storia*, 45, 1989, 721-728.

prendre com a zones públiques. Els estrats de terres obscures que cobreixen certes zones dins de la ciutat, s'haurien de relacionar amb l'aparició d'espais conreats intramurs, però dintre d'una concepció planificada de la ciutat, que articula els assentaments al voltant dels eixos viaris i dels horts. La reutilització de materials, no es veu com un símptoma de decadència, sinó que s'interpreta com una conseqüència de l'existència d'una demanda constructiva. Es doncs, una postura que defensa una profunda transformació de les ciutats en lloc d'una crisi irremediable. Això es veuria confirmat en molts casos amb els exemples de la proliferació de noves fortificacions o amb l'augment de deixalles que serien una prova de l'incapacitat o renúncia per llevar-les, però no necessàriament un indicador de l'abandonament de la vida urbana.

En aquests temps, és també quan es comencen a veure a les ciutats els efectes de la cristianització, comprovant-se una destrucció dels edificis pagans, una construcció d'edificis cristians pel culte (basíliques, baptisteris) amb una aproximació dels habitatges i cementiris a aquests edificis, i una proliferació d'enterraments intramurs. C. La Rocca ens fa veure com aquests cementiris es situaven sempre a zones públiques, molt sovint ocupades anteriorment per edificis públics ara en dessús, demostrant així, que aquest procés d'ocupació no era aleatori ni anàrquic.²² Cal afegir que aquestes teoritzacions no són necessàriament extrapolables a totes les ciutats, i com hem dit, avui per avui, poc sabem de com afectaren aquests canvis a la ciutat de *Pollentia*. Malgrat tot, a *Pollentia*, a partir del segle IV, s'ha de parlar també d'un nou tipus de ciutat diferent de la ciutat altoimperial. Esperem que properes campanyes ens puguin ensenyar quina fou la realitat.

VÀNDALS I BIZANTINS (SEGLES V A X DC).

Abans de seguir amb la nostra argumentació, voldríem fer unes observacions, i és que conèixer les etapes finals de *Pollentia* presenta alguns entrebancs dels quals cal salvar i que són comuns a moltes altres ciutats de l'antiguitat. La ciutat romana de *Pollentia* va ser abandonada en època medieval i no es va tornar a ocupar. Sembla que la ciutat es va anar abandonant lentament, sense destruccions violentes, cosa que fa més difícil reconèixer les últimes fases (les destruccions, en efecte, sempre tràgiques en el moment que succeeixen, solen conservar per a la posteritat una gran quantitat d'informació molt valuosa). A això hem d'afegir que el solar abandonat de l'antiga ciutat es va transformar en font d'aprovisionament de carreus, entre d'altres coses per a la construcció de les murades d' Alcúdia i com a camps de conreu a on el pas de les arades i la sembra d'arbres han fet malbé els nivells més propers a la superfície que corresponen precisament als que més informació podrien aportar sobre el darrer segles de *Pollentia*.

Això ho veiem perfectament al fòrum de la ciutat, on a sobre dels nivells de destrucció de finals del segle III d. C., a molts llocs hi trobam restes constructives arrasadíssimes que com a mínim són del segle IV d. C., i que pel fet d'estar tan fetes mal bé, ens és impossible datar-les amb precisió o interpretar-les funcionalment amb un poc de claredat. En altres llocs de la ciutat els seus excavadors es trobaren amb el mateix: "En las capas más superficiales aparecen en las excavaciones muros [...], que no alcanzan a formar

²² C. LA ROCCA: "Plus ça change, plus c'est la même chose: trasformazioni della città altomedievale in Italia settentrionale", *Società e storia*, 45, 1989, 721-728.

conjuntos planificables. Es probable que algunos de tales restos constructivos sean restos de época vándala, o bizantina, o árabe".²³

Una vegada exposats alguns dels principals problemes inherents a l'excavació de les últimes etapes d'un jaciment com *Pollentia*, continuarem amb el relat que l'arqueologia ens permet desvetllar per els últims segles de la ciutat. Un altre cop haurem de revisar el que s'havia escrit fins ara, i en aquest cas, desmitificar un esdeveniment històric que sembla no va tenir les conseqüències catastròfiques que s'han sostingut tradicionalment. Les fonts escrites²⁴ ens parlen, en efecte, d'accions de saqueig vàndales cap a l'any 425 i de la ocupació vándala de les Illes al 455. En relació a aquests dos fets històrics, molts investigadors van suposar una destrucció ben bé definitiva de la ciutat. Frases com "La acometida que recibirá *Pollentia* siglo y medio después, cuando la acción de los vándalos, no será otra cosa que una repetición, en ese caso con consecuencias definitivas ..., éstos (els vàndals) se limitaran a dar el golpe final a un núcleo urbano ya previamente herido"²⁵; o com "amplias zonas urbanas, y especialmente el foro, no tuvieron continuidad desde las últimas décadas del siglo III",²⁶ avui ja no es poden sostenir.

Dues observacions, derivades directament de les dades arqueològiques, haurien de bastar per demostrar la nostra argumentació: una, la gran quantitat de materials dels segles V i VI dC que s'han trobat a *Pollentia*²⁷; i dues, la prova de que no només segueixen

23 M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 357.

24 Per una aproximació a les fonts sobre aquesta època veure la compilació i anàlisi fets per JOSEP AMENGUAL: *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, Palma, 1991.

25 M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

26 ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

27 Per la vaixela de ceràmica, principalment l'anomenada *Terra Sigillata Africana D*: G. MARTÍN, G., 1983: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 170, 182-184;

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània* 2, Barcelona, 1998, 249-252 i

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

Per la ceràmica de cuina: M. A. CAU: "Una fàbrica importada de ceràmica tardorromana de cocina", *Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. 34 (1-2), 1994, 391-417.

M. A. CAU: *Ceràmica tardorromana de cocina de las Islas Baleares: Estudio arqueométrico*. Col·lecció de Tesis Microfitxades, Universitat de Barcelona, 1997.

D. CERDÀ: "La crisis del siglo III a Pollentia y a dues naus de Cabrera", *III Reunión d'Arqueología Cristiana e Hispánica*, Menorca 1988, Barcelona, 1994, 289-310.

Per les llumetes: M. L. PALANQUES: *Las lucernas de Pollentia*, The William Bryant Foundation, Palma de Mallorca, 1992.

Per les monedes: H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history". *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 243-301.;

J. M. GURT; T. MAROT: "Estudi dels models de circulació monetària a les Balears: Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *III Reunión d'Arqueología Cristiana Hispánica, Maó 1988*, pp. 223-233, Barcelona, 1994, 223-233.

J. M. GURT: "Circulació i història monetària de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs". *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs*, Institut Menorquí d'Estudis, Menorca, 1988, 59-64.

T. MAROT: "Monedes vàndales i bizantines a Pollentia", *Gaceta Numismática*, 99, IV-90, Barcelona, 1990, 29-33.

funcionant barris residencials, sinó que en un moment posterior a principis del segle V (tpq) o més avançat, la zona del fòrum es defensa amb una nova murada. De barris residencials que segueixin funcionant tenim el clar exemple de Sa Portella. Es suficient revisar la publicació de la memòria d'excavacions de Sa Portella²⁸ per adonar-se d'aquesta continuïtat en època tardana, reflectida en diverses produccions ceràmiques.²⁹

De la murada construïda segurament amb posterioritat a principis del V d. C. s'ha trobat un tram a la zona del fòrum, just al nord del que fou el capitolí de la ciutat (FIGURES 3 i 4). Aquest tram està orientat d'Est a Oest, amb la cara externa mirant al Nord, cosa que elimina qualsevol possibilitat de què fos una part de la murada de finals del segle III, orientada aquesta de Nord a Sud i amb la cara externa mirant a l'Oest. Això també ha quedat demostrat per la comparació de les tècniques constructives de totes dues, i pels resultats de les seves corresponents intervencions arqueològiques.

D'aquesta murada trobada al fòrum, tot i que està molt arrassada, se n'han identificat mes de 40 metres en línia recta. Té una amplada d'uns 4,50 metres i consta d'un doble parament amb un rebliment intern. El parament extern (al Nord) no reaprofitava estructures anteriors, és a dir, que està fet de ben nou. Està fet de blocs de pedra ben escairats, clarament reutilitzats - alguns d'ells estan encoixinats-, lligats amb argamassa, i anivellats mitjançant fragments de ceràmica, sobretot *tegulae*. (UE 5216) Aquesta paret descansa sobre una banqueta de fonamentació (UE 5305) que, juntament amb la primera filada, queden inserides dins la trinxera de fundació (UE 5319).

El parament intern (al Sud), s'ha perdut en diversos trams, i en els que s'ha conservat, s'observen distintes maneres de fer: fet talment com el parament extern, o fet reaprofitant estructures ja existents, com la paret nord del capitolí i la façana nord de les *tabernae*. El rebliment intern està fet a base de bossades de pedres, ceràmiques i tot tipus de materials de construcció (bases motllurades de pilars, fusts de columnes, etc.), intercalades amb bossades d'argamassa (UE 5330).

A la cara nord d'aquesta murada s'aixeca una torre rectangular massissa, amb tres costats ben definits (est, nord i oest). El costat nord mesura uns 4,80 metres, mentres que

---

T. MAROT: "Aproximación a la circulación monetaria en la Península Ibérica y las Islas Baleares durante los siglos V y VI: la incidencia de las emisiones vándalas y bizantinas", *Revue Numismatique* vol 152, pp. , París, 1997, 157-190.

²⁸ A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Excavaciones en Sa Portella, Alcudia (Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 75, Madrid, 1973

A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Pollentia II", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 98, Madrid, 1978.

²⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

G. MARTÍN, G., 1983: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales. I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 167-240.170.

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. A. CAU: *Cerámica tardorromana de cocina de las Islas Baleares: Estudio arqueométrico*. Col·lecció de Tesis Microfitxades, Universitat de Barcelona, 1997.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 249-252.

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

els costats est i oest en medeixen uns 3,20 (FIGURES 3 i 4).³⁰ La cronologia d'aquesta fortificació no pot ser per ara precisada, tot i que tenim un *terminus post quem* per a la seva construcció gràcies als materials trobats a dins de la fossa de fundació, que ens indiquen que aquesta edificació ha de ser posterior a principis del segle V d. C.

Les característiques constructives (materials reaprofitats de grans construccions), el lloc on està emplaçada (al fòrum, al punt més alt de la ciutat) i la datació aproximada que tenim, fan que sigui molt temptador col·locar la data de construcció d'aquesta estructura defensiva en època bizantina.³¹ i sobretot en temps de Justinià, moment en què l'emperador ordenà construir o restaurar nombrosíssimes obres defensives per tot l'Imperi, tant en el Mediterrani Oriental com en l'Occidental.³² Cal recordar aquí que les Illes passen a mans dels bizantins cap a l'any 534 d C, just després de la conquesta de Cartago al 533.

Aquesta nova fortificació significaria una gran reducció de l'àrea defensada de la ciutat, però no per això suposa un abandonament de la resta del solar urbà. Per exemple, Sa Portella, zona fora murs i un tant allunyada, seguia habitada, segurament d'una forma semblant als *suburbia* que tenia la ciutat de Carthago Spartaria (Cartagena).³³

Tot i aquestes importants dades que ens han fet revisar a fons el que s'havia dit de *Pollentia*, la topografia urbana d'època vàndala i bizantina encara resta sense clarificar. I si fins el segle VI dC el panorama és bastant obscur, a partir del VII encara ho és molt més. I és que a més a més de tots els problemes abans esmentats per poder fer-nos una idea de *Pollentia* durant les seves últimes etapes, ens trobam que a partir de mitjan segle VII desconeixem quines ceràmiques eren les que es feien servir, materials que per les seves característiques i la seva gran perdurabilitat són claus per poder proposar les datacions.

Aquest és un problema comú a tota la Mediterrània, però a Mallorca està molt més accentuat que a molts altres llocs de la Península, en part degut a la manca d'estudis específics. Si a aquest problema amb la ceràmica li afegim l'escassetat de monedes circulant en aquells moments i la manca d'excavacions sistemàtiques en jaciments de cronologia molt tardana, tot plegat fa que el poder identificar la cultura material d'aquells anys sigui ara per ara un problema de difícil solució. Esperem però, que, més tard o més prest, la cultura material dels segles VIII i IX acabí per poder definir-se com ja ha passat pels segles VI i part del VII.

A *Pollentia*, durant els últims anys ja s'han començat a identificar materials ceràmics del segle VII,³⁴ i de cada any se n'identifiquen més.³⁵ D'aquest mateix segle és la moneda

³⁰ Més detalls de les característiques constructives d'aquesta murada a M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximació a la topografia urbana tardia de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueologia Cristiana hispànica, Cartagena, 1998* (en premsa).

³¹ EQUIP POLLENTIA: "Resultats dels treballs d'excavació a l'àrea central de la ciutat romana de Pollentia (Alcúdia, Mallorca): avenç preliminar", *Pyrenae*, 25, 1994, 220.

³² PROCOPI:*De aedificiis*). Aquesta possibilitat plantejada no és en cap cas definitiva, i menys si tenim en compte les contradiccions que es van trobant entre les dades arqueològiques i les fonts literàries, i especialment amb Procopi, qui és un fervent apologista de Justinià A. CAMERON: *El mundo mediterráneo en la Antigüedad Tardía 395-600*, Barcelona, 1998, 168-170. Esperem que nous treballs d'excavació ens permetin algun dia desvetllar aquesta incògnita.

³³ S. RAMALLO; E. RUIZ, E.; Mª C. BERROCAL: "Contextos cerámicos de los siglos V-VII en Cartagena", *AEArq*, 69, Madrid, 1996, 135-190..

³⁴ P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

més moderna trobada a Pollentia, una peça de Constans II datable entre el 650 i el 656.³⁶ Del segle VIII, ara per ara no coneixem res. En canvi, del segle IX tenim una troballa extraordinària, feta al solar de Can Reinés l'any 1981. Es tracta d'una peça de ceràmica vidriada "ceràmica a vetrina pesante", trobada pràcticament intacta, anomenada "scaldasale" i de tradició bizantina.³⁷

Estratigràficament, hem pogut observar que per sobre la fortificació del fòrum i una vegada que aquesta havia deixat de funcionar, s'hi va anar formant una gran necròpolis. Aquesta necròpolis perfectament descrita per Arribas i Tarradell³⁸ no es va poder acabar de datar amb precisió, i es va suposar en aquell moment, que aquell "tipo conocido en necròpolis paleo-cristianas" començà a funcionar cap el 300 d. C. Ara, després d'haver vist que la fortificació és posterior a principis del V dC, no hi ha dubte de què aquesta necròpolis se n'hauria d'anar com a mínim cap al 600 d. C. Fins quan va funcionar, encara no ho sabem. També al teatre i als seus voltants hi ha tombes molt semblants que ens indiquen l'existència d'una altra necròpolis d'època tardana en aquell sector. Aquesta presenta igualment problemes de datació i de filiació ètnica.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 251.

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

³⁵ L'exemplar més tardà per ara és una forma Hayes 109 de TSAD.

³⁶ H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history". *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 280.

³⁷ G. ROSSELLÓ BORDOY: "El portaviandas medieval de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *BSAL 39*, Palma, 1982.

G. ROSSELLÓ BORDOY; B. COLL: *Ceràmica popular mallorquina*, Col. El disseny a l'artesanía balear, vol. 3, Palma, 1997.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 253.

³⁸ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 135-136. Necròpolis de la que s'han excavat unes 200 tombes. "Estas tumbas fueron abiertas directamente sobre las ruinas de las edificaciones del foro [...], con frecuencia rompen los sillares de las edificaciones del foro, o han sido abiertas las fosas dentro de ellos. Las sepulturas son siempre de inhumación, con el cadáver en posición extendida, en decúbito supino, normalmente con la cabeza hacia el lado W y los pies al E. Pero no hay rigidez en tal orientación, pues en algunos casos se rompe, sin que exista, al parecer, una norma sustitutoria. La cabeza se situaba mirando hacia arriba. La posición normal de los brazos se extendidos a cada lado, o bien cruzados sobre el bajo vientre. En algunos casos los brazos se colocaron en posición de orante, hacia arriba, a ambos lados del cráneo. También puede darse el caso de un brazo extendido y otro sobre el pecho, que puede ser indistintamente el derecho o el izquierdo.

Cabe señalar la poca densidad de enterramientos infantiles. Los cadáveres debieron ser depositados directamente sobre la tierra, simplemente envueltos en un sudario, ya que no se han hallado elementos de indumentaria, como hebillas, botones, etc.

[...] esporádicamente aparecen lo que denominamos osarios, hoyos irregulares, donde hallamos huesos humanos sin conexión anatómica, correspondientes a varios individuos, como si se tratara de inhumaciones secundarias.

Existe un marcado predominio de sepulturas individuales, pero existen también algunas con más de un individuo. Las que tienen mayor número son las del tipo cista, que pueden alcanzar hasta seis.

La tipología de las tumbas puede determinarse así: 1. Fosa simple; 2. Fosa cubierta con losas; 3. Cistas; 4. Fosa con banqueta o túmulo". ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 135. Més informació a R. NAVARRO SÁEZ: "Necròpolis y formas de enterramiento de época cristiana en las Baleares. El mundo funerario", *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs*, Menorca, 1988/1988.

L'ARRIBADA DE L'ISLAM I EL FINAL DE *POLLENTIA*.

A *Pollentia*, tot i l'abundància de materials d'època islàmica que es van trobant campanya rera campanya, poques vegades se'ls hi ha fet gaire cas. De fet, fins no fa gaires anys pràcticament se'ls ignorava, a no ser que fossin conjunts especialment valuosos. Això, queda perfectament reflectit a les publicacions referents a *Pollentia*, on llevat d'alguna referència, mai s'ha tractat a fons la qüestió de l'ocupació del solar de *Pollentia* en època islàmica. Per exemple, Tarradell deia: "no son vestigios de 'ciudad'. Son restos de viviendas -casi de cabañas- indicando que, como es normal cuando una ciudad muere, la vida no desaparece radicalmente de su área. Este testimonio viene apoyado por ... la cerámica árabe que se puede recoger en las capas superficiales (y, en un caso, dentro de un silo)"³⁹. O les autores Gumà, Riera i Torres que afirmaven "Tanmateix, un cop conquerida l'Illa de Mallorca, *Pollentia* torna a perdre aquest paper i entra de nou en un procés de levitació que perdura fins el segle XII, moment en què definitivament s'abandona la ciutat".⁴⁰

Quin paper va jugar *Pollentia* un cop incorporada l'Illa a l'emirat de Cordova? Això, en el moment en que ens trobam, és una pregunta molt mala de contestar. L'única cosa que podem assegurar, és que *Pollentia* d'alguna manera o altra, seguí habitada fins el principi del segle XII. Aquesta afirmació queda demostrada per les freqüents troballes de ceràmiques vidriades amb decoració en verd i manganès, una producció que a principis del segle XII es deixa de fer.

Una proposta molt suggestiva per a la fi de *Pollentia* és la que Miquel Seguí presentà a Pollença, on a la conferència "Final de l'època antiga principi de l'islam" exposava⁴¹: "... el *Liber Maiolichinus*, Magdalena Riera ho agafa com a peça clau. El *Liber Maiolichinus* narra la croada dels pisans i catalans contra *Mayurqa* (1114). I diu "després que l'impuls habitual del mar les impulsà entraren als teus segurs ports Cabrera i l'endemà els herois llatins arribaren a Pollença, quan els habitants de la vall els descobriren fugiren deixant les seves cases buides de menjar i deixant els camps deserts de ramat que pasturava"(Llibre III vers 261). Magdalena Riera defensa que Pollença seria un error de traducció. El text diu "les costes pollentines"... si atenem al que és el text original els pisans atacarien *Pollentia* i no Pollença com a tal. ... del *Liber Maiolichinus* de la informació que dona tenim que al segle XII acaba definitivament la ciutat romana com a nucli de població".

Aquesta proposta sembla confirmar-se arqueològicament ja que a *Pollentia* no es troben materials almohades (segle XIII), sens dubte els materials islàmics més abundants a Mallorca doncs apareixen en els nivells de destrucció derivats dels grans trastorns que va sofrir l'Illa a partir de 1229 amb la conquesta catalana.

³⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 357) Cal fer esment a un conjunt de peces ceràmiques islàmiques depositades al Museu de Mallorca, procedents de les excavacions realitzades pels senyors Llabrés i Isasi a *Pollentia* entre el 1923 i el 1934, peces que si no hagués estat per la seva notorietat, és del tot segur que s'haurien perdut per sempre.

⁴⁰ M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 252.

⁴¹ Aquestes paraules, exposades oralment a Pollença a principis d'any, han pogut ser rescatades del borrador que el nostre estimat amic tenia mig preparat per publicar. Agraïm molt als seus pares les enormes facilitats que ens han donat per poder recuperar-les. També es pot consultar a M. SEGUÍ i NOGUERA: "Final de l'època antiga. Principi de l'Islam", *Prehistòria i història antiga de Pollença*, Anuari, 1998, Pollença, 1998, 99-103.

IL·LUSTRACIONS

Figura 1.- Planta general de las excavaciones de Pollentia.

Figura 2.- Las casas de la zona de Sa Portella.

Figura 3.- Planta del sector excavado del foro de Pollentia.

Figura 4.- Detalle de la zona Norte del Foro de Pollentia.

RESUMEN

Replantejament de les teories tradicionals referents a la crisi que la ciutat de Pollentia pateix al segle III d. C. a partir de les noves dades arqueològiques referides als segles III - X d. C.

ABSTRACT

Replantejament de les teories tradicionals referents a la crisi que la ciutat de Pollentia pateix al segle III d. C. a partir de les noves dades arqueològiques referides als segles III - X d. C.

UNES NOTÍCIES REFERIDES A MALLORCA D'IBN 'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYĀRĪ

CATALINA VANRELL BERGA

A continuació presentam la traducció del fragment referit a Mallorca que IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYĀRĪ (m. 1494) escriu en el seu *Kitāb al-Rawd al-Mi'tar fī Khabar al-Aktār*,¹ un dels més importants diccionaris geogràfics escrits en llengua àrab.

Lévi-Provençal és el responsable del seu descobriment i de la seva publicació amb el nom de *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī habar al-aktār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī* l'any 1938. L'autor, ABŪ 'ABD ALLĀH MUḤAMMAD IBN ABĪ 'ABD ALLĀH MUḤAMMAD IBN ABĪ MUḤAMMAD ALLĀH IBN 'ABD AL-MUNIM B. 'ABD AL-NŪR AL-HIMYĀRĪ, és un personatge gairebé desconegut del qual tan sols sabem que procedia del Magrib i que va ser juriconsult [faqīh], cadí i assessor o notari [ĀDIL].

Aquest text no era completament desconegut abans de la publicació del 1938, ja en el 1657 és esmentat en el *Kashf al-zunūn* de ḤĀYYĪ KHALĪFA on apareix amb el títol d'*al-Rawd al-mi'tar fī Akhbār al-Aktār* com a obra d'un 'ABD ALLĀH MUḤAMMAD B. MUḤAMMAD B. MUḤAMMAD AL-HIMYĀRĪ Que va morir l'any 1494.

Lévi-Provençal va suggerir que aquest es tractava del mateix treball que ell havia descobert. El que sorprèn és que ḤĀYYĪ KHALĪFA llista després d'*al-Rawd al-mi'tar fī Akhbār al-Aktār* una altra obra amb el mateix títol. ḤĀYYĪ KHALĪFA només ens informa del nom de l'autor d'aquest segon text: al-šaykh al-'umda ABŪ 'ABD ALLĀH MUḤAMMAD B. MUḤAMMAD B. 'ABD ALLĀH B. 'ABD AL-MUN'IM. Davant aquest fet, Lévi-Provençal arriba a la conclusió que hi degué haver dues redaccions del *Kitāb al-Rawd al-Mi'tar* escrites en dos moments diferents per dos membres de la família d'IBN 'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYĀRĪ una primera, desapareguda, escrita a final del segle XIII i una segona redacció de l'any 1461 a la qual pertany el fragment que presentam.

---

¹ IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYĀRĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī habar al-aktār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, ed. i trad. LÉVI-PROVENÇAL, Leiden, 1938, 188-191.

MAYŪRQA

"És una illa al Mar de l'Estret [AL-BAḤR AL-ZUQĀQĪ] Bugia [BUYĀYA] li és paral·lela pel Sud, des de la costa nord-africana i entre ambdues hi ha tres maÿra.² Des del Nord, Barcelona [BARSALŪNA], del país [BILĀD] d'Aragó [ARGŪN], és a una maÿra. A l'Est, entre [Mallorca] i una de les seves illes, Menorca [MINŪRQA], hi ha una maÿra per mar d'unes quaranta milles. A l'Est de Mallorca es troba Sardenya [SARDĀNIYA], entre ambdues hi ha dues maÿra³ per mar. A l'Oest té l'illa d'Eivissa [YĀBISA], les separa una maÿra per mar, de setanta milles. Mallorca és la mare d'aquestes dues illes [MINŪRQA i YĀBISA] i aquestes són les seves filles⁴ que li envien el seu tribut [KHARĀY] La longitud de Mallorca d'Oest a Est és de setanta milles i la seva extensió de Sud a Nord és de cinquanta.

Els musulmans la van conquerir l'any 290 (903) fins que l'enemic de Barcelona⁵ es va apoderar d'ella i la va devastar l'any 508 (1114-1115) per primera vegada.⁶ Va entrar a la ciutat, però no va trobar més que les famílies, els nins i AL-SAYKH AL-FĀNĪḌ.⁷ Pel seu nombre, els van passar per l'espasa. Quan van aconseguir el seu objectiu de l'illa, van frissar en tornar cap al seu país. Després els valfs d'IBN TASUFĪN⁸ van caure sobre ella. Aleshores va ser el seu valf MUḤAMMAD B. ALĪ B. GĀNIYA AL-MAṢŪFĪ, el primer dels governadors BANO GĀNIYA.⁹ [Aquests] es van anar succeint en la seva autoritat fins a l'últim d'ells que va ser ABD ALLĀH B. ISḤAQ

² Unitat de distància marítima IBN'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī ḥabar al-aktār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, glossari, s.v.

³ Aquí es detecta un error ja que l'autor, a la descripció que fa de l'illa de Menorca, indica que la separació que hi ha entre aquesta illa i Sardenya és de quatre may[ra]. És evident que no hi pot haver una diferència tan gran en la distància que separa Mallorca de Sardenya (dues may[ra]) i la que separa Menorca i Sardenya, (quatre may[ra]).

⁴ Aquesta fórmula utilitzada per al-Himyarī de Mallorca com a mare de Menorca i Eivissa i d'aquestes dues com a filles d'aquella ha estat estudiada per Miquel BARCELÓ: "Una breu notícia d'al-Himyarī sobre l'administració fiscal de les Illes Orientals (al-Jazā'ir al-Sharqiya), *Sobre Mayūrqa*, Quaderns de ca la Gran Cristiana, 12, 1984, 97-98.

⁵ Amb el terme àrab al-"aduw al-barsjalulnīl, 'l'enemic barceloní' l'autor es refereix a Ramón Berenguer III.

⁶ Es refereix a la ràtzia pisano-catalana descrita al *Liber Maiolichinus*.

⁷ Tot i que Lévi-Provençal tradueix aquests mots per 'vells impotents', aquesta interpretació no és possible ja que els termes esmentats no poden referir-se a un plural. Tal volta podria interpretar-se per 'cap decrepit' i referir-se a Mubaššir Nāšir al-Dawla que segons el *Liber Maiolichinus* estava malalt i va morir durant el setge: "Al cap de poc una malaltia s'apodera del Rei ocasionant un gran temor. Es queixa que li fa mal el cap i el pit. Quan es disposava a ficar-se al llit es diu que exhalà sang i que, després d'això, visqué pocs dies. *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, trad. Mireia MULET MÀS, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1991, 59.

⁸ Es refereix a Alī b. Yūsuf ibn Ṭāšufīn, califa almoràvit entre 1106-1142.

⁹ Alfred BEL: *Les Benou Ghanya, derniers représentants de l'empire Almoravide et leur lutte contre l'empire Almohade*, Paris, 1903.

Álvaro CAMPANER FUERTES: *Bosquejo histórico de la dominación islamita en las Islas Baleares*, Palma, 1987.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, Palma, 1968.

Elviro SANS ROSSELLÓ: *Grandeza y decadencia de los almorávides mallorquines (1116-1237)*, Palma, 1964.

Cap a ell es va dirigir el MĀLIK AL-NĀSIR MUḤAMMAD B. YAQŪB AL-MANŞŪR B. YŪSUF B. 'ABD AL-MŪMIN B. 'ALĪ.¹⁰ Es van reunir a Dénia [DĀNIYA]. Cada un d'ells va passar revista al les seves tropes.¹¹ Eren dos partits de dos mil dos-cents genets, set-cents arquers i quinze mil infants sense comptar els que atacaven des de les embarcacions. L'esquadra era de tres-cents naus entre les quals hi havia setanta corbetes [GURĀB],¹² trenta vaixells de caça [TARĪDA]¹³ i cinquanta vaixells grans; la resta eren embarcacions diverses. Pel que fa als preparatius dels equips militars, els almajanecs, les escales, les pales, les destrals, els pics [AL-MAĀDIL],¹⁴ els cables [AL-RAQĀIQ],¹⁵ les cordes eren una cosa innumerable; el mateix que cuirasses, els cànecs, les llances, els elms, els escuts, les adargues, els arcs, les caixes de fletxes i l'abundant quantitat de queviures.

Van resar el divendres a Eivissa i es van fer a la mar la matinada del dissabte 24 de DŪ-L-HIYYA de l'any 599 (3 de setembre de 1203). Es van dirigir a Mallorca on van desembarcar. L'exèrcit es va apropar a la ciutat¹⁶ mentre l'estol, amb el SAYYID ABŪ AL-'ULĀ, va rodejar el port.

'ABD ALLĀH¹⁷ va sortir amb la seva gent cap a ells. [Aquests] van iniciar el combat i van resistir totes les empentes. L'altre, [ABD ALLĀH] va ser derrotat després que el derribassin i el matassin. La porta de la ciutat va ser tancada; però els llancers i les forces marítimes es van apoderar [de la ciutat], hi entraren i la van saquejar, no se'n va lliurar més que l'alcassaba. El SAYYID ABŪ AL-'ULĀ, i ABŪ SAĪD van entrar a la població amb el cap d'ABD ALLĀH a la llança d'un dels Guzz¹⁸ que va ser qui la va tallar. Aquells dos van prohibir a la gent el saqueig i van donar l'ordre de tallar el cap d'un home que ho va fer infringint la prohibició. El seu cap va ser passejat. També es va calmar a la gent i es va concedir l'AMĀN proclamant-ho pels carrerons i l'alcassaba. La gent va sortir, confiada. [ABŪ AL-'ULĀ, i ABŪ SAĪD] van escriure al malik al-Nāsir sobre la conquesta.

El motiu de l'anada cap a Mallorca va ser que AL-MANŞŪR YAQŪB¹⁹ va dirigir-se al ŞĀHIB de Mallorca 'ALĪ B. ISĤĀQ B. MUḤAMMAD B. GĀNIYA convocant-lo a pactar; però aquest va posar traves, va perjudicar la contesta i va utilitzar enginyers amb els enviats fins

¹⁰ Califa almohade entre els anys 1198-1213.

¹¹ "Després d'haver fracassat altres expedicions dirigides per Abū al 'Ula ibn Yami', i davant la constant resistència que oferia 'Abd Allāh ibn Gāniya, al-Nāsir va organitzar una nova esquadra, sota el mandat del seu oncle patern Abū al 'Ula Idrīs ibn Yūsuf 'Abd al-Mū'min, en l'aspecte mariner. Els quadres de desembarcament foren posats a les ordres del šayj Abū Sā'id ibn Abī Hafis. La flota fou organitzada i equipada a Argel i va partir en direcció a Dènia, on els dos caps nomenats passaren revista minuciosa als seus respectius contingents". Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, 94.

¹² IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī ḥabar al-akṭār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, glossari, s.v.

¹³ IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī ḥabar al-akṭār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, glossari, s.v.

¹⁴ IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī ḥabar al-akṭār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, glossari, s.v.

¹⁵ IBN ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fī ḥabar al-akṭār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyarī*, glossari, s.v.

¹⁶ Es refereix a Madīna Mayūrqa, actual Palma.

¹⁷ Es refereix a 'Abd Allāh ibn Isḥāq ibn Gāniya, germà d'Alī i Yahyā esmentats més endavant.

¹⁸ Nom d'una tribu turca que participà en la caiguda de Mallorca en mans almohades.

¹⁹ Es tracta d'al-Manşūr Ya'qūb ibn Yūsuf, califa almohade entre els anys 1184-1198, pare d'al-Nāsir Muḥammad b. Ya'qūb al-Manşūr b. Yūsuf b. 'Abd al-Mu'min b. 'Alī.

que els va arrestar i els va empresonar. Després, l'esmentat ALI va partir de Mallorca cap a Bugia. Va tramar fins que es va apoderar d'ella i la va dominar. Quan aquest assumpte va estar acabat, va anar cap a Alger [AL-YAZĀ'IR] i va entrar-hi. Després, a Miliana [MILYĀNA] i a Mazouna [MAZŪNA]. Llavors va entrar a Ashir [ASĪR] per la força i després va anar a Qal'a [AL-QALA] i la va conquerir. Després de tres [anys] de la seva entrada va infligir la derrota cèlebre entre els àrabs.²⁰ Va dispersar per aquesta terra delegats [ULLĀM] i governadors [HUKKAM]. Aleshores, es va dirigir a Constantina [QUSANTĪNA], la va atacar i la va setjar durant uns mesos; però no va tenir èxit. Aquí va arribar a les seves oïdes que un exèrcit per terra i un estol per mar es dirigien cap a ell, al mateix temps, des d'al-Magrib. L'estol i l'exèrcit van arribar a Bugia. Van fer sortir d'ella al representant [NĀIB] d'Alī d'ella, que era el seu germà Yahyā. Aquest es va dirigir al seu germà ALI que es trobava sobre Constantina. Va abandonar el setge. Després es van dirigir junts cap al Sud. Van passar per QALA i la van destruir. Després, ALI va viatjar cap a Gafsa [QAFSA]²¹ i la va prendre, més tard va ser Tozeur [TŌZAR]. Amb això va arribar l'exèrcit d'al-Magrib en el qual es trobava AL-MANŞŪR YAQŪB. [ALI] va disposar un exèrcit cap a ell. Es van trobar a la plana d'UMRA. Va ser un combat cèlebre i una gran derrota de l'exèrcit d'al-MANŞŪR després del gran debilitament dels seus ŞAHĀBĀ' que es van dispersar pel desert.

La primera sortida d'IBN GĀNIYA des de Mallorca va ser l'any 580 (1184), any en què va morir el ŞĀĤĪB de Marraqueix [MARRĀKUS] i d'al-Magrib, YŪSUF B. 'ABD AL-MŪMIN.²² Després van quedar ALI B. ISĤĀQ i el seu germà YAĤYĀ errant per aquestes terres. Quan AL-MANŞŪR es va assabentar de la notícia del combat d'UMRA i d'allò que en ella va ocórrer al seu exèrcit, es va posar furiós i va governar fent cas només al seu propi criteri. Va partir personalment fins arribar a Gafsa. La va setjar amb duresa fins que va caure baix el seu poder. Els va governar amb l'espasa i va deixar en ells una petjada atroç derruïnt la seva muralla.

Ibn Mujbar²³ té, en record d'això, una bella casida en la qual ens diu:

La calamitat de Gafsa no és més que ha estat culpable/
i va haver-hi càstig per part de la gent de hilm.²⁴
Com és que va visitar [...] la seva terra?/
No hi ha en ella ni gent ni benvinguda.

Ja hem esmentat això a la lletra 'ayn al costat de la cita que es refereix a UMRA.

Després d'aquesta situació ALI va morir quan el seu grup es va dispersar. Es va dir que el va ferir una fletxa a Tozeur l'any 585 (1189).

²⁰ Es refereix a la gran derrota d'Umra que va patir l'exèrcit del califa almohade al-Manşūr Ya'qūb ibn Yūsuf davant 'Alī b. Isĥāq b. Muĥammad b. Gāniya l'any 1187.

²¹ Francesca SORO; P. DE MONTANER *et alii*: *Gafsa: une médina oasienne en Tunisie*, Palma, 1998.

²² Es refereix al califa almohade Abū Ya'qūb Yūsuf b. 'Abd al-Mum'in que va governar entre 1162-1184.

²³ Abū Bakr Yaĥyā b. 'Abd al-Jā'il b. 'Abd al-Raĥmān b. Mujbar al-Fihri, poeta murcià que va viure principalment a Sevilla i va morir a Marraqueix l'any 1192, després d'haver compost més de nou mil versos. IBN 'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ: *La péninsule Ibérique au Moyen-Age d'après le Kitāb ar-Rawd al-mi'tar fi ḥabar al-aktār d'Ibn 'Abd al-Mun'im al-Himyari*, 9.

²⁴ Qualitat molt valorada entre els àrabs i que fa referència a la benevolència, indulgència, comprensió, cordura, judici, longanimitat...

Mallorca va seguir en la seva resistència fins a la mort d'AL-MANŞÜR.²⁵ El seu fill va ser nomenat [en el seu lloc]. Va ser el malik AL-NĀŞİR. Aquest va dirigir cap a Mallorca els exèrcits i la va dominar, com ja hem dit. Més endavant, els valís del malik AL-NĀŞİR no van deixar de succeir-se a l'illa fins que va tenir lloc el més gran desastre i l'aconteixement atroç, la desgràcia d'AL-'IQĀB el 609 (1212).²⁶

Després, el tirà [ṬĀGIYA] de Barcelona²⁷ es va dirigir cap a Mallorca, ben decidit contra ella. El seu estol hi va arribar [el mes de] SAWWĀL de l'any 626 (agost-setembre 1229). Li va mostrar el combat, la duresa del setge i tipus de patiment sense precedents. La va dominar amb violència després de la duresa del setge, la matança i el captiveri. Va prendre el seu valí, IBN YAḤYĀ,²⁸ i el va turmentar amb el càstig més dur fins que va morir. El cristianisme es va apoderar d'ella l'any 627 (1229-1230)".

²⁵ El mes de rabī' al-awwal de l'any 595 (gener de 1199).

²⁶ Aquesta desgràcia es refereix a la batalla d'al-'Iqāb, las Navas de Tolosa, que suposa l'inici de la decadència dels almohades a al-Àndalus.

²⁷ Amb aquests termes es fa referència al Rei Jaume I d'Aragó.

²⁸ Es refereix a Abū Yahyā Muḥammad b. 'Alī b. Abī 'Imrān al-Tinmalā'ī, darrer valí de Mallorca.

RESUM

Traducció dels passatges referits a Mayurqa, la major de les Balears islàmiques, que apareixen en el KITĀB AL-RAWḌ AL- MI'TĀR FĪ KHABAR AL- AQṬĀR de IBN 'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ.

ABSTRACT

A translation of the fragments referring to Mayurqa, the biggest one of the Oriental Islanda of al-Andalus, which appear in KITĀB AL-RAWḌ AL- MI'TĀR FĪ KHABAR AL- AQṬĀR by IBN 'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARĪ.

IMMIGRANTS A MALLORCA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV

ONOFRE VAQUER

Al *BSAL* núm. 51 (1995) publicarem una relació d'immigrants extreta de protocols notariais. Volem completar aquella relació amb els immigrants que sol·licitaren esser inscrits com a novells pobladors i ciutadans a efectes d'una desgravació fiscal. Aquelles persones que translladaven a Mallorca el seu domicili, béns i família, o prenien muller a l'illa, durant 10 anys tenien franquesa de prevere, però havien de contribuir a pagar ajudes de blat, adops de murs, amanades d'aigües i serveis o donatius als reis i a lurs infants. Tenien franquesa del quint del vi, cisa de les carns, molitja, segell de draps i victigals. El 1480 es prohibeix la immigració de cecs i baldats que demanen llimosna: es prohibeix als patrons de naus aportar a Mallorca "alguns concrets orbs o sinonyonats ni mallats ni débils ni altra qualsevol persona malalta ne afollada qui assi vulla venir per acaptar" (EU-16, f. 194 v.).

ABELLÀ 28-8-1492: franquesa per 10 anys a Pere i Cristòfol Abellà, germans de **Menorca** (ARM, EU-19, f. 200).

ADROVER 1479: es tonsurat Bartomeu Adrover, fill de Guillem, de Tortosa (**Catalunya**) (ADM, "Liber ordinationum. 1470-90", f. 41 v.).

ALIO XII-1491: franquesa a Mateu Alio, sabater de **Catalunya** (EU-19, f. 169 v.).

AMBRÒS 12-11-1491: franquesa a Miquel Ambròs, sabater, que prendrà muller (EU-19, f. 156).

ANDRÉS 12-11-1487: franquesa de prevere a Joanot Andrés, celler, nadiu del regne de **València**, que ha transportat son domicili i presa muller (ARM, EU-18, f. 218).

AURIQUES 12-11-1487: franquesa de prevere com a novell poblador a Martí Auriques, bider, que ha presa muller (EU-18, f. 212 v.).

BADUAR 15-3-1484: Mateu Baduar, m. nadiu de **Venècia**, demana ser admés com a novell poblador i ciutadà, i ser inscrit en la matrícula de ciutadans i fills de la ciutat i així alegrar-se de les franqueses, en particular d'una del rei Martí, podent tenir càrrecs. Es acceptat pagant el càrrecs dels habitants (EU-17, f. 32 v.).

BALLESTER 1473: es tonsurat Pere Ballester, fill d'Andreu, de **València** (ADM, "Liber ordinationum" 1470-90, f. 20).

BARBARÀ 31-8-1467: Pere Barberà, estanyer, es vingut al regne amb sa muller per habitar, i posarà la senyal de la Universitat en cada pesa d'estany que obrarà (EU-13, f. 34).

BELSEREY 21-11-1491: franquesa a Bartomeu Belserey de Tarragona (**Catalunya**) (EU-19, f. 159).

BERTRAN 1471: es tonsurat Gonsalbo Bertran, de Quinto, diòcesi de Saragossa (**Aragó**) (ADM, "Liber ordinationum" 1470-90, f. 14).

BONAFÉ 17-11-1478: franquesa a Onofre Bonafé, blanquer de Lleida (**Catalunya**), que transportarà son domicili (EU-16, f. 36, v.).

BONAPART 1481: Mateu de Bonapart, de **Venècia** (ARM, P., M-467, f. 27 v.). 30-10-1487: es dona franquesa de prevere per 10 anys a Mateu de Bonapart, que ha presa muller a ciutat (EU-18, f. 210 v.). i a Baptista de Bonapart que ha translladat son domicili (EU-18, f. 211 v.).

BOSCH 5-3-1487: franquesa de prevere a Pere Bosch, de la vila de Palau Todera, bescomtat de Cabrera, que ha presa muller en la present ciutat (EU-18, f. 148 v.).

BOSSANELL 4-5-1479: franquesa de prevere a Lleonard Bossanell, cirurgià domiciliat a **Nàpols**, que transllada el seu domicili a Mallorca junt amb el seu sogre Bernat Cerdà (EU-16, f. 92).

BOXERA 6-7-1485: Jaume Boxera, mercader de Perpinyà (**Rosselló**), prendrà muller si li donen franquesa de prevere per 10 anys (EU-17, f. 177).

BURGOS 18-5-1479: franquesa a Miquel de Burgos, mercader de Barcelona (**Catalunya**) que vendrà amb sa muller a ciutat (EU-16, f. 94 v.).

CANET 8-3-1497: s'admet com a ciutadà i novell poblador a Esteve Canet, mercader domiciliat a **Rodes**, que ha transportat els seus béns i domicili a la ciutat, amb les franqueses acostumades (EU-21, f. 113 v.).

CARBÓ 30-10-1487: franquesa de prevere com a novell poblador a Joan Carbó, cirurgià, nadiu de la present ciutat però casat i domiciliat a **València** (EU-18, f. 213 v.).

CASADO 22-11-1484: franquesa a Bartomeu Casado, originari de Sevilla (**Castella**), cinter, que es casarà i domiciliarà a Mallorca (EU-17, f. 107).

CASALS 21-5-1485: franquesa de novell poblador a Jaume Casals de **Menorca**, que ha transportat sa família (EU-17, f. 136 v.).

CASELLES 29-11-1485: franquesa a Galceran Caselles, sucrer, nadiu de Barcelona (**Catalunya**), que ha deliberat prendre muller a ciutat (EU-17, f. 246 v.).

CASTELL 31-10-1459: Joan Castell, notari, nadiu de Tarragona (**Catalunya**), casat amb una filla de Joan Ramon, algtzuir o capdeguaita major del rei, no demana franquesa de prevere, però quan vulgui podrà repatriar-se a Tarragona pagant el dret de domicili, que és de 2 s. i 7 d. per lliura dels béns que treurà fora del regne (ARM, EU-11, f. 166).

CASTILLO 28-11-1485: franquesa de 10 anys a Andreu Castillo, abaixador, originari de Toledo (**Castella**), que transportarà sa muller i família (EU-17, f. 243 v.).

CELLERS 17-11-1478: franquesa de prevere a Bartomeu Cellers, mariner de Blanes, que ha transportat son domicili i contractat matrimoni (EU-16, f. 35 v.).

CERDÀ 17-11-1478: otorguen franquesa a Miquel Serdà (Cerdà), hostaler, nadiu d'**Aragó**, i muller, després d'amenençar amb anar-se'n de Mallorca si no els era otorgada. Transportaran els seus béns que valen 300 florins (EU-16, f. 37-38 v.).

4-5-1479: franquesa de prevere a Bernat Cerdà, pareire domiciliat a **Nàpols**, que transllada el seu domicili amb el se gendre Lleonard Bossanelli (EU-16, f. 92).

CEREZO 19-7-1485: franquesa de novell poblador a Alonso Cerezo, buidador de coure ferros i corretger, de **Castella**, que ha pres muller (EU-17, f. 181).

CERVIÀ 19-12-1489: els jurats admeten com a novell poblador a Joan Cervià, notari, natural de la vila d'Hostalrich, diòcesi de Girona (**Catalunya**), que ha transportat son domicili i prendrà muller (EU-18, f. 371).

CIGALA 11-4-1489: franquesa a Joan Agustí Cigala, de **Gènova**, que ha deslliberat transportar son domicili (EU-18, f. 395 v.).

CINTERO 10-9-1488: s'admet com a ciutadà i novell poblador a Joan Cintero, flaquer, nadiu del regne de **València**, que ha transportat muller i béns a la ciutat (EU-18, f. 292).

CLAPERS 5-9-1488: franquesa de prevere a Antoni Clapers, mercader de Barcelona (**Catalunya**), que ha transportat sa muller i béns (EU-18, f. 288).

CLARAMUNT 17-6-1478: franquesa a Mateu Claramunt, seller, que ha contractat matrimoni a la ciutat (EU-16, f. 20).

CLERGA 10-11-1490: franquesa de capellà a Nicolau Clerga, mestre en Arts i en Medicina, ara novament vingut del principat de **Catalunya**, que ell dellibera aturar i fer domicili en la present ciutat (EU-19, f. 47).

COROMINES 9-4-1451: micer Pere Llucià Coromines, mestre en Arts, regint Escoles en lo present Regne, que com per cas fortuit el passàs per aquesta ciutat per anar en **València**, on tenia son domicili, els jurats l'aturaren per regir escoles i mostrar gramàtica amb salari de 30 ll. Després els jurats li otorgsren franquesa de capellà per 20 anys si aportava sa muller. Ha venut tot el que tenia a València i transportat son domicili. Els jurats li han retirat el salari, cosa que reclama (ARM, AGC-5, f. 15).

27-11-1479: donant-se franquesa als físics que aturaran al present regne, es dona a Llucià Coromines, concitadí nostre, muller i infants (EU-16, f. 159 v.).

CORSO 12-12-1489: franquesa a Miquel Corso, sabater (EU-18, f. 364).

CORTÉS 28-7-1492: franquesa a Pere Cortés, capeller de **França**, que transportarà son domicili (EU-19, f. 196).

DARIS 10-12-1479: franquesa a Joan Daris, de **França**, abaixedor i bombarder, que ha contractat matrimoni (EU-16, f. 169 v.).

DAVINE (?) 1480: l'abat de Poblet (**Catalunya**) dona llicència a Pere Davine, de l'ordre del cister, per ordenar-se a Mallorca (ADM, "Liber ordinationum. 1470-90", f- 51 v.).

DESSI 2-10-1479: franquesa a Joan Dessi, sastre, nadiu de **Sardenya**, que ha contractat matrimoni amb una donzella i de sos béns ha fet dot (EU-16, f. 134 v.).

ESCALANT 24-5-1484: Joan d'(E)scalant, mercader originari de **Castella**, portarà família i béns si li donen franquesa de 10 anys (EU-17, f. 55).

ESCALES 11-5-1469: demanen franquesa de 10 anys per Janfredo (E)scales, per transladar-se amb sa família a Mallorca (EU-11, f. 47 v.). Vendria de **València** amb Pau Pardo.

ESCOLÀ 14-4-1464: els jurats donen franquesa de prevere per 10 anys a Miquel (E)scolà, brodadador de **València**, que ha translladat son domicili amb muller i infants (EU-12, f. 105).

FAGEDA 6-11-1479: franquesa a Miquel Fageda, argenter (nebot de Joan Samates, m.M.), originari de la ciutat i domiciliat a **Barcelona**, que transportarà son domicili i

aportarà muller i família, per “exercir lo seu ofici de argenter del qual és ben abill” (EU-16, f. 145).

FAR 24-9-1494: els jurats otorguen a Antoni Far, de Niça (**França**), mariner habitador de Mallorca, poder prendre aigua de la font de la drassana (EU-20, f. 184).

FERRANDO 13-7-1479: franquesa per 10 anys a Pere Ferrando, vanover de **València**, que vendrà amb muller, infants i família (EU-16, f. 106 v.).

FERRER 8-1-1465: franquesa de 10 anys a Nicolau Ferrer, de Lleida (**Catalunya**), que ha deliberat mudar son domicili, muller i infants a Mallorca (EU-12, f. 120 v.).

17-11-1478: franquesa a Bernat Ferrer, de Vic (**Catalunya**), que transportarà muller i infants (EU-16, f. 36, v.).

3-8-1480: franquesa a Pere Ferrer, calderer, nadiu de la vila de Balaguer (**Catalunya**), que transladarà son domicili, muller i infants (EU-21, f. 165 v.). 29-1-1485: franquesa com a novell poblador a Antoni Ferrer, pellisser, originari de Lleida (**Catalunya**), que prendrà muller (EU-17, f. 179 v.).

FIGUERA 15-3-1491: franquesa per 10 anys com a novell poblador a Pere Figuera, que transportarà son domicili, muller i béns (EU-19, f. 100).

FIGUEROLA 1480: es ordenat de diaca Miquel Figuerola, de Tortosa (**Catalunya**) (ADM, “Liber ordinationum. 1479-90”, f. 48).

FORSIMANYA 27-12-1467: Mateu Forsimanya, picapedrer, “lo qual és bon mestre de son art”, que habitava a **Nàpols** amb sa muller, transportarà son domicili a Mallorca per ser capmestre de l’Hospital. Li donen franquesa de prevere per 10 anys (EU-13, f. 95).

FRANCOLÍ 16-2-1479: franquesa a Blai Francolí, blanquer de **València**, que ha transportat muller i domicili (EU-16, f. 60 v.).

GACET 1471: es tonsurat Pere Gacet, fill de Francesc, de la vila d’Arimontis, a Urgell (**Catalunya**) (ADM, “Liber ordinationum” 1470-90, f. 13).

GALIANA 27-6-1485: franquesa a Manuel Galiana, teixidor i mestre de mescles, que estava a **València** i portarà sa família (EU-17, f. 169).

GALLUS 1470: es ordenat de subdiaca Miquel de Gallus, de la diòcesi de Saragossa (**Aragó**) (ADM, “Liber ordinationum”, f. 3).

GARCIA 13-9-1488: s’admet com a ciutadà i novell poblador a Miquel Garcia, capdeguita, nadiu de la ciutat de **València** (EU-18, f. 393 v.).

GOTZENS 1471: es tonsurat Tomàs Gotzens, f. de Guillem Ramon, de Lleida (**Catalunya**) (ADM, “Liber ordinationum” 1470-90, f. 13 v.).

GUASP 17-11-1478: franquesa a Jordi Guasp, calafat del castell d’**Eivissa**, que ha transportat la muller i família (EU-16, f. 36 v.).

GUATERES 5-10-1485: franquesa de novell poblador a Francesc Guateres, pellisser, nadiu de Segovia (**Castella**), que ha pres muller a la ciutat amb condició i esperança de franquesa (EU-17, f. 221).

GUILLEMON 1478: Joan Guillemon, fill de jaume, de Cuevas de Canart, diòcesi de Saragossa (**Aragó**) rep ordres (ADM, “Liber ordinationum” 1470-90, f. 34).

GUIMARA 17-11-1485: franquesa a Joan Guimara, ferrer, nadiu de Barcelona (**Catalunya**), que prendrà muller a ciutat (EU-17, f. 234).

HERVA 16-6-1489: franquesa de per vida, que es dona a metges, a Carles de Herva, mestre en Arts i en Medicina, originari de Barcelona (**Catalunya**), que ha deliberat transportar son domicili, infants i família a la present ciutat (EU-18, f. 408).

HUARTE 13-10-1491: franquesa a Pedro de Huarte, de **Portugal**, sastre (EU-19, f. 150).

JAUME 27-5-1480: franquesa a Francesc Jaume, mercader domiciliat a Barcelona, gendre de Lleonard Arportella, corredor, que transportarà son domicili (EU-21, f. 155).

JOLINET 20-9-1473: Simó Jolinet, burgunyó (de **França**), traginer, transportarà el seu domicili des de **València**, portant muller i infants (EU-15, f. 76).

LABIA 14-1-1484: Pere Labia, mercader de **Venècia**, "havia presa muller en la present ciutat sots esperança d'haver franquesa acostumada donar als strangers qui novament se venen a poblar en la present ciutat e regne". Sol·licita franquesa de prevere i li es atorgada per temps de 10 anys. Beatriu, dona de dit Labia, jura que si transporten son domicili fora el Regne restituirà tot quant per dita franquesa haurà rebut (ARM, EU-17, f. 6, r.V.).

LESQUES 2-6-1492: franquesa a Francisco Lesques, barber, que mudarà son domicili (EU-19, f. 190).

LEVÍ 12-11-1487: franquesa de 10 anys a Ambròs de Leví, mercader de **Sicília**, que transporta sos béns i prendrà muller (EU-18, f. 217 v.).

LLADÓ 3-12-1479: franquesa a Vicenç Lledó, guixer domiciliat al regne de **València**, que transportarà son domicili, muller i béns (EU-16, f. 165).

LIULA 22-10-1485: franquesa a Joan Liula, mercader nadiu de Tarragona (**Catalunya**), que ha deliberat prendre muller (EU-17, f. 225 v.).

LOSANO 25-8-1491: franquesa a Jaume Losano, picapedrer de **Catalunya** (al text) o de València (al títol) (EU-19, f. 136 v.).

LUNES 23-5-1488: es rep com a novell poblador i ciutadà a Joan Lunes, mercader domiciliat a Barcelona (**Catalunya**), el qual ha transportat sa muller, béns i domicili a la present ciutat (EU-18, f. 273 v.).

MAÇO 8-7-1489: Nicolau Maço, mercader, nadiu de Barcelona (**Catalunya**), es vol fer ciutadà i fill d'aquesta ciutat de Mallorca alegrant-se de les franqueses (EU-18, f. 411).

MADRID 1497: Lluís de Madrit, de **Castella**, habitava a la ciutat (EU-21, f. 110).

MANYES 11-12-1489: franquesa de prevere per 10 anys al novell poblador Pere Manyes, sastre, nadiu d'Alcubles, regne de **València**, que ha transportat son domicili i presa muller a la present ciutat (EU-18, f. 359 v.).

MARCH 12-12-1485: franquesa de prevere a Pere March, de Ciutadella (**Menorca**), que ha transportat muller, infants i família (EU-17, f. 256 v.).

MARIES 24-11-1489: Guillem Maries, fuster de Barcelona (**Catalunya**), no pot usar d'ofici de fuster si no fa feina en casa d'un fuster domiciliat a la ciutat si dit forester no es fa ciutadà, segons els sobreposats. Es vol fer ciutadà però no ha fet venir sa muller a causa de la pestilència que hi ha a Barcelona. Promet que en acabar la pestilència la muller vendrà a Mallorca, baix pena de 200 lliures, i podrà tenir botiga (EU-18, f. 347 v.). El 25 de novembre és admés pels jurats com a ciutadà. 8-4-1492: Guillem Maries, fuster de

Barcelona (**Catalunya**), podrà parar botiga si mena sa muller a Mallorca (EU-19, f. 181 v.).

MARLI 28-11-1487: els jurats donen llicència a Joan Marli, soquer, de parar botiga de socs i formes de sabates, a condició de prendre muller d'assí a 3 mesos (EU-18, f. 222 v.).

MARQUÉS 25-8-1491: franquesa a Perot Marqués, armer (EU-19, f. 137 v.). 24-4-1497: franquesa com a novell poblador a Perot Marqués, armer de la ciutat de **València**, que tranportarà son domicili a la ciutat (EU-21, f. 121).

MARTÍNEZ 1473: fou tonsurat Miquel Martínez, fill de Sanç, del regne de **València** (ADM, "Liber ordinationum" 1470-90, f. 19).

MASSAGUER 5-3-1485: franquesa de novell poblador a Jaume Massaguer, batifulla, originari de la ciutat de **València**, que ha transportat aquí la muller, fills i domicili (EU-17, f. 136 v.).

MASSOT 17-11-1478: s'ha otorgat franquesa a Antoni Massot, teixidor de llana de **València**, que ha transportat domicili, muller i infants (EU-16, f. 36 v.).

MENBRADO 1470: Pere Menbrado, de Castellot, diòcesi de Saragossa (**Aragó**) rep ordres (ADM, "Liber ordinationum" 1470-90, f. 3).

MERSA 16-2-1479: Pere Mersa, picapedrer, ve de **Nàpols** amb muller (EU-16, f. 60).

MOLAR 1480: es tonsurat Joan Molar, fill de Pere, agricultor, del castell de Letcio, Girona (**Catalunya**) (ADM, "Liber ordinationum. 1470-90", f. 51 v.).

MONISTROL 12-12-1489: franquesa a mestre Macià Monistrol, mestre en Arts i en Medicina, que transportarà son domicili, muller, infants i família (EU-18, f. 372).

MONTELLI 11-12-1489: franquesa a Nicolo deli Montelli, nadiu de Savona, senyoria de **Gènova**, que ha transportat son domicili (EU-18, f. 360 v.).

MONYOS 1479: es tonsurat Aurito (?) Monyos, fill de Lluís, cavaller, comensal (ADM, "Liber ordinationum. 1470-90", f. 37).

MORA 29-11-1492: franquesa a Gaspar Mora, doctor en cascun dret, de **Menorca**, que ha deliberat mudar son domicili a la ciutat de Mallorca (EU-19, f. 231 v.). Veure Rosat.

NACRA Joan Nacra, domiciliat a Saragossa, originari de la ciutat, vendria a viure a Mallorca amb sa muller si li donen llicència de prevere, li és otorgada (EU-17, f. 35).

NADAL 10-12-1479: franquesa a Mateu Nadal, baster, que té muller i infants fora de l'illa que transportarà aquí (EU-16, f. 168 v.). 6-1-1490: franquesa a Mn. Antoni Nadal, mestre en Arts i en Medicina, concitadà nostro, ara emperò a les parts d'**Itàlia** resident, que es vol repatriar i fer son domicili en la present ciutat (EU-18, f. 368).

NEGRO 30-8-1490: al G.G.C. del 7-8-1488 Baptista de Negro, gentilhome de **Gènova**, fou admés com a ciutadà novell poblador i ha transportat son domicili i muller, se li atorga franquesa (EU-19, f. 6).

NUNIS 7-8-1492: franquesa a Antoni Nunis, cinter, que transportarà son domicili (EU-19, f. 197).

OLIVAR 17-11-1491: franquesa a Pere Olivar, escrivent, nadiu de l'illa de **Menorca**, que ha deliberat aturar aquí (EU-19, f. 158 v.).

OLIVER 1473: es tonsurat Pere Oliver, fill de Pere, de **València**, comensal del bisbe (ADM, "Liber ordinationum", f. 19 v.).

13-5-1489: franquesa per 10 anys a Pere Oliver, mariner del camp de Tarragona (**Catalunya**), que ha deslliberat transportar son domicili en la present ciutat (EU-18, f. 398 v.).

ONOFRE 12-12-1493: franquesa a Alonso Onofre de Medina (**Castella**), passamaner, que ha deslliberat transportar son domicili i prendre muller (EU-20, f. 114 v.).

ORLANDIS 12-12-1489: franquesa a Benedicto d'Orlandis, de **Pisa**, que ha deslliberat translladar son domicili i prendre muller (EU-18, f. 361). 3-9-1495: Benet d'Orlandis, mercader de **Pisa**, portarà la dona, família i béns si li donen benefici de franquesa (EU-20, f. 316).

PARDO 11-5-1461: demanen franquesa de 10 anys per Pau Pardo, mercader de **València**. La petició la presenten Pere Pardo (fill de Pau), cavaller, i Pau Pardo, mercader de Mallorca (EU-12, f. 47 v.).

PLANA 24-10-1493: franquesa a Mateu Plana, sabater de Girona (**Catalunya**), que transllada son domicili i prendra muller (EU-20, f. 78).

PLANELLS 30-8-1488: franquesa de prevere a Francí Planells, seller, que ha transportat son domicili i presa muller a la ciutat (EU-18, f. 285).

PONS 10-3-1491: franquesa a Joan Pons d'**Eivissa**, transportarà sa muller i família (EU-19, f. 97).

POSSO 18-9-1490: franquesa de prevere a micer Antoni del Posso, de Niça (**França**), que ha transportat son domicili i presa muller per potestat del G.G.C. del 7-8-1488 (EU-19, f. 11 v.).

POU 12-11-1487: franquesa de prevere a Guillem Pou, de **Menorca**, que transporta son domicili, muller, infants i béns (EU-18, f. 215 v.).

PROHENSAL 12-12-1491: franquesa a Miquel Prohensal, sastre, que mudarà son domicili (EU-19, f. 171 v.).

QUINTANA 30-3-1463: es donava franquesa de prevere als metges i físics que volien venir i aturar al present regne de per vida. Es dona a mestre Jaume Quintana, mestre en Medicina, que prendrà muller i es casarà a la ciutat (EU-12, f. 78).

RAMON 15-3-1484: es fa ciutadà al noble misser Marc Ramon, de **Venècia** (EU-17, f. 33 v.).

REGIT 6-5-1491: franquesa a Macià Regit, teixidor de lli, que transportarà son domicili. Ell, sa muller i béns seran francs (EU-19, f. 120 v.).

RIBES 2-12-1467: es dona franquesa a Joan Ribes, mestre en Medicina, a pesar de que alguns eren contraris per ser nadiu de la ciutat, per haver vingut de fora i mullerat (EU-12, f. 83).

RIO 10-11-1489: franquesa de prevere per 10 anys a Alonso del Rio, tintorer, que ha transportat son domicili i presa muller a ciutat. Es franc de drets excepte ajudes de blats i donatius a reis (EU-18, f. 335 v.).

RIPOLL 25-8-1491: franquesa a Joan Ripoll, sabater de **Catalunya**, que transportarà son domicili (EU-19, f. 135 v.).

RODI 19-10-1487: Joan Baptista Rodi, de **Gènova**, ha transportat son domicili a la ciutat i ha promés contribuir al càrrecs com els altres mercaders, i es vol alegrar del privilegi en que és dispostat que els que vendran a poblar el present regne de qualsevol part del món són guiats de qualsevols crims i deutes. És admés per ciutadà i poblador (EU-18, f. 200).

ROGER 11-9-1487: ciutadanatge d'Antoni Roger, de **França**. Després està en blanc i una nota diu "fuit cancellatum" (EU-18, f. 189).

ROGES 26-1-1491: franquesa a Gonsalbo de Roges, del regne de **Castella**, que transporta son domicili, muller, béns i família (EU-19, f. 82).

ROIG 26-7-1485: franquesa de novell poblador a Francesc Roig, nadiu de Vic (**Catalunya**), habitador de Sanelles, que ha presa muller (EU-17, f. 213 v.).

ROPIA 16-3-1491: franquesa a Joan Ropia, paraire, que transportarà son domicili com a novell poblador (EU-19, f. 102).

ROSAT 12-1-1460: davant els jurats comparagueren els discrets Joan **Falcó**, notari, i Joan Ro(s)ató, pintor de Mallorca, en nom seu i de Franci de **Mora**, mercader, exposant que en el tall corrent per pagar el donatiu promés per la ciutat al príncep de Viana són estat tatxats, són contents de pagar pero protesten que no els sigui perjudici a les franqueses i immunitats a cada un d'ells otorgades pel Gran i General Consell (ARM, EU-12, f. 2). Aixó indica que feria menys de 10 anys que s'havien domiciliat a Mallorca, obtenint franquesa de prevere per 10 anys a certes imposicions. 1-10-1470: el rei anomena consol dels nissards a Mallorca a Joan Rosató, mercader de Mallorca (ARM, LR-72, f. 231). Es tracta del pintor Joan Rosat o Rosató, conegut com a Mestre de les Pedrel·les, que també feia de mercader.

ROSSELL 12-10-1485: franquesa de 10 anys a Dionís Rossell, mercader de **València**, que ha pres muller a la ciutat (EU-17, f. 222).

ROYO 9-12-1485: franquesa per 10 anys a Miquel Royo, mercader, que ha presa muller (EU-17, f. 252 v.).

SABATE 1477: Francesc Sabate, fill d'Alonso, de Salamanca (**Castella**), comensal, es tonsurat (ADM, "Liber ordinationum", f. 29).

SABATER 11-5-1461: franquesa a Joan Sabater, mercader de València, que ve a viure a ciutat (EU-12, f. 48). 17-11-1478: franquesa de prevere per haver transportat son domicili a Pere Joan Sabater, de **Nàpols**, i muller (EU-16, f. 35).

26-11-1479: franquesa a Joan Sabater, mercader domiciliat a **València**, que transportarà son domicili, muller i família (EU-16, f. 155).

SALVAYGO 14-11-1486: admeten com a ciutadà a Esteve Salvaygo, mercader de **Gènova** (EU-17, f. 324).

SANTFELIU 21-11-1491: franquesa a Bernat Santfeliu, del regne de **València** (EU-19, f. 159 v.).

SAURET 17-11-1485: franquesa a Pere Sauret, sastre, nadiu de **França**, que ha pres muller a ciutat (EU-17, f. 236).

SERRA 25-10-1479: franquesa a Elionor, vda. de Francesc Serra, teixidor de **València**, que transportarà son domicili i 4 infants (EU-16, f. 139 v.-140 v.).

SOLÀ 17-11-1478: Mateu Solà, mercader de València, transportarà son domicili (EU-16, f. 36 v.-37).

SOLER 1457: franquesa a Lluís Soler, mercader nadiu de **València** (EU-11, f. 44).

SORBO 1477: Claudi Sorbo, fill d'Antoni de la Sorbo, difunt, mercader de **Menorca** (ADM, "Liber ordinationum", f. 27 v.).

STORI 1480: es ordenat de diaca Joan Stori, d'Oriola (**València**) (ADM, "Liber ordinationum. 1470-90", f. 47).

TELLADA 11-7-1485: franquesa a Galceran Tellada, espaser originari de Xàtiva (**València**), que prendrà muller a Mallorca (EU-17, f. 178).

TORNAMIRA 24-9-1488: franquesa de prevere otorgada a Pere Tornamira Desmàs, natural del regne emperò domiciliat a Menorca, que ha delliberat transportar sa muller, fills i béns (EU-18, f. 295 v.).

TORNER 20-10-1497: Francesc Torner, mestre en Arts i en Medicina, vol aturar i habitar en la ciutat, pel que se li concedeix franquesa de prevere (EU-21, f. 161 v.-162).

TORRES 8-2-1491: franquesa a Miquel Torres, notari de Tarragona (**Catalunya**), que transportarà son domicili, muller, família i béns (EU-19, f. 89).

TRIES 7-6-1491: franquesa a Bernat Tries, pellisser de Barcelona (**Catalunya**), que transportarà son domicili (EU-19, f. 127).

UGUET 2-10-1485: franquesa a Gabriel Uguet, ferroveller de Barcelona (**Catalunya**), que ha transportat sa muller, infants i família (EU-17, f. 228 v.).

VALDERAS 1479: Alonso Valderas, fill de Diego, de **Castella**, comensal, rep ordres (ADM, "Liber ordinationum", f. 36 v.).

VALLDAURA 14-8-1463: es dona franquesa de 10 anys a Joan Valldaura, paraire, vengut novament a la ciutat amb sa muller i família per passar-hi son domicili des de **València** (EU-12, f. 84 v.).

VALLERIOLA 2-12-1451: Francí Valleriola, mercader de **València**, es vol establir a Mallorca i demana franquesa (EU-9, f. 121).

20-2-1467: Gelabert Valleriola, mercader, diu que el seu germà Francí Valleriola, m. habitador de **València**, vol venir amb sa muller a Mallorca per mercadetjar, i se'n voldrà tornar però no vol pagar els 2 s. 8 d. que paguen els que transporten llurs domicilis fora. La petició és acceptada (EU-13, f. 28-29).

7-12-1484: franquesa com a nou poblador a Enric Vallariola, mestre en Medicina, originari del regne de **València** (EU-17, f. 112 v.).

VARO 30-3-1484: es admés a ciutadà com a novell poblador Francesc de Varo, blanquer, originari de **Sicília**, que ha portat muller, fills i sogre, se li dona franquesa dita de prevere per 10 anys (EU-17, f. 41 v.).

VENSON 23-1-1486: franquesa a Martí Venson, donzell, natural de Sevilla (**Castella**), que ha pres muller a ciutat (EU-17, f. 272).

VERMELL 13-11-1483: Nicolava, vda. de Miquel Vermell, fuster oriünd de Tortosa (**Catalunya**), fa inventari del béns del marit (ARM, P., R-577, f. 141).

VILARDELL 10-4-1484: franquesa a Narcís Vilardell, paraire i mestre de mescles, nadiu de **Catalunya** (EU-17, f. 43 v.).

VILAREIAL 10-3-1491: franquesa a Sanxo Vilareial, barber, que transportarà son domicili, muller, família i béns (EU-19, f. 96 v.).

VIVES 8-4-1478: Guillem Vives, mercader de Barcelona(**Catalunya**), ha transportat son domicili i presa muller. Li otorguen franquesa de prevere (EU-18, s.f.).

XIMENO 12-11-1487: franquesa de prevere a Joan Ximeno que transportarà sos béns i prendrà muller (EU-18, f. 216 v.).

SIGLES

ADM	Arxiu Diocesà de Mallorca
AGC	Actes del Gran i General Consell
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
d.	diners
EV	Extraordinaris d'Universitat (al ARM)
m.	mercader
ll.	lliures
s.	sous

RESUM

L'article ofereix una relació d'immigrants a Mallorca, durant la segona meitat del segle XV, que són inscrits com a nous pobladors a efectes d'una desgravació fiscal.

ABSTRACT

The article gives a report of immigrants to Majorica, who are inscribed as new settlers for taxing purposes, during the second half of the 15th century.

UNES NOTES SOBRE JOANOT COLOM

ONOFRE VAQUER

L'origen de Joanot Colom, instador de les Germanies, el tractarem a un article, "Joanot Colom era felanitxer", publicat al programa de Festes de Sant Agustí del 1991 (Felanitx), on donarem a conèixer el testament del 1512 de la seva germana Bernadina, resident a Felanitx al igual que la majoria de membres de la família: la mare Antonina, vda. d'Antoni Colom, el germà Antoni i dues germanes més. El testament del germà Antoni del 1522 confirma que es tracta d'una família resident a Felanitx. L'amic i col·lega Joan Miralles a un article a la revista "Afers" (vol. XI, 1996) afirmava que Joanot Colom era de Sóller. Li contestarem amb un article, "En Joanot Colom no era solleric", al Programa de Festes de 1996. A les Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica de 1995 (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), amb el títol "Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la Germania de Mallorca", Joan Miralles rectifica l'afirmació de que Joanot Colom era solleric i admet l'origen felanitxer de la família.

A l'Arxiu Diocesà a la sèria "Concessos" hem trobat dues llicències per casar de Joanot Colom, que ja era viudo. El 29-11-1518 trobam el concés de Joanot Colom, vdo., i Francina, donzella, filla de Joan Miralles. S'havien de casar a Sant Jaume (ADM, Concessos, Vol. XI). L'amic Joan Miralles ha donat a conèixer alguns documents referit a aquell homònim seu del XVI que era paraire i estava casat amb Eulàlia Morell, casant altra filla seva, Praxedis, amb Francesc, el germà de Joanot. La família Miralles vivia a ciutat. El 13-12-1516 es donava concés a Joan Miralles, "fabro", per casar amb Caterina, filla de Bartomeu Gil a Sant Nicolau. Encara que el llinatge Miralles era molt corrent a Montuïri, també es donava a altres pobles. El 7-10-1525 es donava concés a Antoni Miralles de Felanitx per casar amb Caterina, filla d'Andreu Miralles a Lluçmajor. El 1513 trobam a Felanitx a Miquel Miralles, muller Bernadina i Mateva, la seva avia, muller de Francesc Miralles, que devien un rosí (ARM, P., P-559, f. 164). Al cadastre de 1581 es citen als hereus de Joan Miralles amb importants béns a Montuïri (on tenien una possessió de més de 3.000 ll.) i la parròquia de Santa Eulàlia de ciutat (on també tenien béns que superaven les 3.000 ll.). Recordem que el paraire Joan Miralles, que seria sogre de Joanot Colom, apareix en la talla de 1478 a la parròquia de Santa Eulàlia, i Joanot Miralles podria ser un descendent seu.

El matrimoni de Joanot Colom amb Francina Miralles duraria poc. El 17-9-1520 es donava concés a Joanot Colom, viudo, per casar amb Margarita, donzella, filla d'Antoni Arbona de Sóller.

Cosme Bauzà suposava que Joanot Colom seria Cifre de segon llinatge. Entre els agermanats de Felanitx trobam a Marc Cifre i al seu fill Guillem, de 18 anys, "nebot den Colom". Marc Cifre estava casat amb Caterina Colom, filla de Guillem Colom (Miralles, 1995:

221), però aquesta no era germana de Joanot. És possible que la primera dona de Joanot portàs el llinatge Cifre. A ciutat hi havia barraters de llinatge Cifre. El 18-7-1478 fa testament Jaume Cifre, barrater, fill de Jaume i Antonina, i vol ser enterrat a Sant Francesc (ARM, P. 2557, f. 103), on també vol ser enterrat Antoni Colom, el germà de Joanot. Hem consultat un notari que té molts de contractes d'aprenentatge de barraters, però no hi figuren els contractes de Joanot i Francesc Colom.

De l'altre instador de la Germania, Joan Crespí, paraire, hem trobat alguns matrimonis. El 4-6-1496 es concerta matrimoni entre Joan Crespí, paraire de Mallorca, amb Bàrbara, donzella, filla de Pere Julià, agricultor de Mallorca, abans habitador de Felanitx, que aporta un dot de 70 ll. (ARM, P. 2820, f. 55). Segurament ja seria viudo amb fills majors, ja que l'any següent casava Gabriel Crespí, fill de Joan Crespí, paraire, amb Antonina, donzella, filla de Pere Morell, difunt, de Menorca, amb dot de 200 ll. (ARM, P. 2820, f. 91 v.). El 30-1-1498 Joan Crespí, paraire de Mallorca, concerta matrimoni amb Caterina, viuda de Jaume Poquet, argenter (ARM, P. 2820, f. 97 v.). El 16-12-1515 fa testament Joan Crespí, paraire de Mallorca, detingut de malaltia corporal, vol ser enterrat a Santa Creu i anomena hereva la dona Joana (ARM, P., M-740, f. 177). No sabem si tots aquests documents fan referència al mateix Joan Crespí, encara que sempre apareix com a paraire.

RESUM

Unes notes sobre l'origen de Joanot Colom, instador de les Germanies, aporten la notícia de dos matrimonis de Joanot, ja viudo.

ABSTRACT

A few notes on the origins of Colom Joanot, instigador of the Germanies. These notes explain the two marriages of Joanot, who was already a widower.

LOS ABASTOS A PALMA EN EL SIGLO XVI Y LA DISTRIBUCION DE CARNES

EMILIO BEJARANO GALDINO

LOS ABASTOS A PALMA EN EL SIGLO XVI

Entre las actividades urbanas destaca la función de abasto y con el crecimiento de los efectivos humanos se convierte en uno de los principales cometidos del gobierno municipal. La articulación del comercio de subsistencias es uno de los problemas que padece Mallorca en la modernidad, motivado por imponderables climáticos. Escasez y orden social se relacionan de manera próxima, aunque, a veces, la revuelta social se detona no directamente por la escasez, sino por el incremento de la presión impositiva.¹

Su peso sustraía las escasas rentas campesinas, reduciendo la capacidad de consumo, particulamente de bienes alimentarios, que en las crisis sufrían fuertes alzas de precio. En el siglo XVIII, hay períodos de escasez que afectaban a la totalidad de las subsistencias y especialmente a las carnes; en el siglo XVI, las crisis de subsistencias se notan menos por el menor efectivo demográfico, y la escasez de carnes se limita a los años con falta de pastos. Las crisis de subsistencias en la época de Felipe II, se sitúan en las postrimerías de su reinado y se refieren principalmente a la escasez de trigo.

Según las crónicas de Guillermo Terrasa, durante la venida de Carlos I a la isla, el monarca quedó en extremo complacido por el agasajo y trato que recibe, tanto él, como su corte y su ejército. Esto le lleva a alabar la ciudad, sus habitantes y "la abundancia de mantenimientos de que estuvo constante provisto el mercado, todos del país y baratos, sin que faltase nada en la isla a pesar de tenerse que aprovisionar 18.000 hombres, sin contar con los muchos magnates y caballeros que seguían a la corte". Ante su sorpresa, el rey dice que ha encontrado un reino escondido y un pueblo desconocido con abundancia de todo.² La realidad merece una precisión, ya que a pesar de tal enumeración de abundancia, los Jurados y caballeros de Palma aprovechan la ocasión para tratar ante el rey "las pretensiones de mayor interés para el reino", y precisamente no son otras que el pedir al monarca que interceda ante el virrey de Sicilia en "el negocio de la extracción de trigo" de aquella isla.

Analizando las cifras de los escrutinios de grano, vemos que a lo largo del siglo XVI, la producción agrícola sufre bruscas y violentas contracciones. Los déficits cerealícolas son

---

¹ E. BEJARANO GALDINO: *Lucha y resistencia social en Mallorca en las postrimerías del Antiguo Régimen*, inédito- Palma, 1998, 56.

² El rey recibió un refresco (aprovisionamiento) de 100 vacas, 200 carneros, 400 pares de gallinas, 7 pares de pavos, 500 cuartanes de aceite, 400 cuartanes de vino, 30 cuarteras de harina candeal, 25 quintales de queso de la isla, 20 cuarterolas de alcázaras, 20 de aceitunas, 20 barrales de agua de arrayán y 4 quintales de cera blanca.

especialmente críticos en los años anteriores a la revuelta de la germanía.³ Gracias a la posterior expansión de los cultivos se duplica la producción de grano, a la vez que crece la población. En los años de escasez el trigo se mezclaba con cebada y se prohibía emplear ésta en la alimentación de las caballerías. La escasez se podía prolongar varios años. En 1566, ante la escasa cosecha, para evitar las migraciones y revueltas, la Ciudad consigue un autorización de Felipe II para importar trigo con cargo a los fondos de la Universal Consignación.

Esta institución financiera ingresaba los impuestos y contribuciones municipales del reino, para garantizar el pago de las rentas a los acreedores censalistas por las hipotecas de la Universidad, y esta amortización se consideraba prioritaria. En 1585 la cosecha se reduce a 31.400 cuarteras. Agravaban la escasez las estrategias de acaparamiento de grano que daban a sus monopolistas grandes beneficios y extremaban la situación. Felipe II había consultado para saber si "siendo la isla muy fértil y abundante de frutos, no obstante se experimentaba mucha falta de ellos, señaladamente de pan, porque muchas personas agavillaban los trigos para venderlos a precios excesivos, usurarios".⁴

En 1591 se padece una gran esterilidad y falta de trigos y otros mantenimientos que afecta a toda Europa. Juan Binimelis narra como se trata de compensar la dieta cerealera durante esta escasez, para ello se prohíbe la extracción de quesos y se refuerza la presentación de carnes en las carnicerías. Se ordena la distribución de algarrobas a los pobres, el reparto de pan a la ciudadanía y limosna a los pobres vergonzantes para evitar el estallido de alborotos. En 1592 se amenaza con la excomunión a los acaparadores. De la escasez y "el mal comer" enfermaron muchos de calenturas.

La escasez de carne se hace notoria durante todo el año de 1594, aún en las fiestas de Pascua. La escasez ganadero-cárnica se desencadenaba en los años de baja pluviometría al reducirse los pastos. Para paliar la falta de animales de cuchillo (animales criados para el matadero), se recurría al sacrificio de reses jóvenes, lo que desequilibraba la reposición de los animales adultos reproductores y en lo sucesivo el ganado de cuchillo para abastecer al consumidor. Este desequilibrio solía crear un círculo vicioso de escasez. Al sacrificar los animales de primera cría la leche de las madres se dedicaba a la producción de quesos, lo que dejaba los rebaños descompensados, por ello se trataba de corregir esta práctica con la oposición de los payeses.

En ocasiones el desabastecimiento de la Ciudad se debía a las estrategias de los carniceros, presionando a los payeses con el fin de conseguir mejor financiación para sus compras. Por su parte los Jurados trataban de asegurar en lo posible el abasto con la policía de mercado. Sus ordenanzas mantenían la articulación del mercado tratando de armonizar los intereses del sector en un difícil equilibrio para acomodar a los consumidores, contentar a los carniceros y estimular a los criadores. Para ver el tenor de estas medidas vamos a repasar las ordenanzas del Almotacén en el capítulo de las carnes.

---

³ J. JUAN VIDAL: "Las crisis agrarias y la Sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna", *Mayurqa*, 16, Palma, 1976, 91.

⁴ A. CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1984, 280.

EL ABASTO DE CARNES SEGUN LOS CAPÍTULOS DEL ALMOTACEN

El abasto de carnes en el siglo XVI se rige según las atribuciones de los capítulos del Almotacén o Mostassaf⁵ instituidos y ordenados en 1448 por el "Consell" y "Jurats", con las correcciones que marcaron los tiempos. Su redacción ya contemplaba la posibilidad de modificación de las ordenanzas si el momento lo demandaba⁶; y así toda una serie de disposiciones sobre el rabinado de carnes dentro de la comunidad judía desaparecen tras la forzada conversión de la gente de esta etnia. Hay nuevas inserciones de capítulos en 1526 y 1533, con modificaciones de este último en 1538. La mayor parte de estas ordenanzas se mantiene en la redacción que se hace en 1678,⁷ pasando algunos de los aspectos regulados a la competencia de la promería gremial.

El Almotacén, "señor de los mercados", tenía facultad de vigilar e imponer multas que iban desde los 5 sueldos hasta las veinticinco libras, e imponer castigos livianos. También podía actuar como Tribunal asistido de Veedores, lo cual le daba al cargo un matiz judicial. Este cargo se elegía anualmente de forma alterna entre "caballeros" y "ciudadanos". Los candidatos eran designados por el Consejo y Jurados del Reino de Mallorca.⁸

Los capítulos del Mostassaf otorgaban jurisdicción en pesas y medidas, ordenándose según las facultades del mostasaf de Valencia,⁹ y regulaban los mismos apartados que tratan las "Ordenanzas del Consell de Barcelona referentes a la venta de carnes en la Ciudad"¹⁰. Son también similares a las de Castilla, como se deduce de la respuesta que el Ayuntamiento de Palma da a la Audiencia en 1755, al ser instado aquel a formar unas ordenanzas compatibles con las leyes de gobierno de Castilla.¹¹ Los principales ramos de abasto que ocupaban a la autoridad en todos los territorios de la corona en la modernidad eran: pan, carnes, carbón, tocino, aceite, jabón, velas y pescado.¹² La policía de mercado en Mallorca durante el siglo

⁵ En el encabezamiento del *LIBRE DEL MOSTASSAF* reza, "Este es el libro de los capítulos y ordenanzas del Almotacén de la Ciudad y Reino de Mallorca, los cuales son hasta el presente año de 1448 instituidos y ordenados por el honorable Consejo y Jurados de dicho Reino. Hechos para evitar y castigar los fraudes contra la comunidad y público" -en catalán el original: ARM, *Libre dels capitols e ordinacions del Mostassaf de la Ciutat e Regne de Mallorca* (1449), n1 27 (rollo 7).

⁶ Lo temps y la cotidiana experiencia demostren que les leys y status, que en algún temps són stats tinguts per bons, redunden en dan de la cosa publica, y porque lo jutge, a qui es acomenada la execucio de tals leys y statuts, alguns vegades, havent mes respecte a son particular interes, que a la publica utilitat, se constitueix en executor de tal statut, es molt convenient per lo be public obvenir a tal abús y de tal statut fer mutacio y abrogar aquell"; *Doc. cit.*

⁷ CAPITOLS PER LO EXERCICI DE LA JURISDICCIO DEL MAGNIFICH MOSTASAPH DECRETATS PER SU ILLUSTRISSIMA DEL SEÑOR VIRREY A XXXI. AGOST MDCLXXXVIII A PETICIO DE SU SEÑORIA DELS ILLES. Y MOLT MAGCHS. SERS. FERNANDO GUAL, Y MOX DONZELL, FRANCESCH ARMENGOL, ANDREU ROSIÑOL, DE DEFLA CIUTADANS, MICHEL FIOL, FRANCESCH SERRE MERCADERS Y DAMIA CASSA FERRER, IAURATS DE LA UNIVERSITAT CIUTAT Y REGNE DE MALLORCA; AMP, *Ayuntamientos*.

⁸ C. ÁLVAREZ -NOVOA: *La Justicia en el antiguo Reino de Mallorca*, Palma, 1971, 48.

⁹ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: *Nueva planta de Gobierno de Mallorca. Enfiteusis Urbana y Real Cabrevación*, Palma, 1989, 504.

¹⁰ J. MUTGÉ I VIVES: "L'abastament de peix i carn a Barcelona en el primer terç del segle XIV", *Alimentació i Societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1988: AHCB, *Libre del Consell XII*.

¹¹ La Real Orden de 18 de octubre de 1755, que envía la Audiencia, al Ayuntamiento le insta a formar Ordenanzas de gobierno acordes con las leyes castellanas. La ciudad de Palma envió como respuesta las "Ordenanzas del Almotacén de Mallorca" traducidas al castellano, indicando los abogados del Ayuntamiento, que los citados capítulos son "muy conformes" a las leyes y gobierno de Castilla; A. SANTAMARÍA: *Nueva Planta de Gobierno de Mallorca*, Palma, 1989, 504.

¹² V. PALACIO ATARD: *Alimentación y abastecimiento de Madrid en la segunda mitad del siglo XVIII*, Madrid, 1966, 17.

XVI, atendía el abasto de los siguientes productos: Carnes comunes, aparte embutidos, tocino e incluso las empanadas de cordero ("pestissos de moltó"); caza, volatería y huevos; granos: trigo, cebada y avena; pan; frutas y hortalizas; queso; pescado, y particularmente el atún; vino; cera, aceite, y carbón.

Vamos a referirnos a continuación a las ordenanzas del abasto de carnes.¹³ Los capítulos que regulan las compras de ganado tienen dos apartados que tratan de atajar la apropiación indebida. Se prohibía a los carniceros que comprasen ganado de gañanes, cautivos, ni de los hijos de los propietarios de ganado, o de otra persona que estuviera en servidumbre, si no era con voluntad y conocimiento de su amo. Se precisa que la parte compradora no había de mezclar el ganado comprado propio con extraño; se recomendaba reconocer los hatos al salir de cada término parroquial. Si uno se encontraba algún animal ajeno en el rebaño lo debía de dejar a algún habitante de la parroquia. Se trataba de no facilitar las coartadas que pudiesen disculpar o disimular el hurto evitando para ello destruir cualquier seña en la piel, cuernos u orejas, por eso era preceptivo dejar estos apéndices al desollar los animales. Se contemplaba también el control de las transacciones de corderitos y cabritos de primera cría para evitar intermediarios dentro del término de la ciudad. No se reconocía legalmente la figura del intermediario "regater", que trataba de anticiparse en las compras de ganado que llegaba al término de la ciudad. Se fijaba un horario a los revendedores para efectuar sus compras (a partir de la hora de tercia), y la venta debían de realizarla en los lugares acostumbrados.

Se ejercía un control del ganado dentro de la Ciudad, tratando de impedir la entrada de cerdos a la ciudad o a sus rieras, si no eran los destinados al sacrificio diario. Tenían un privilegio especial los cerdos de la orden de San Antonio, reconocido en todos los reinos.¹⁴

Los Jurados fijaban los lugares habilitados para el corte y controlaban el uso de los mataderos o rastros, prohibiendo expresamente sacrificar animales en lugares desacostumbrados y escondidos. El ganado que había sufrido muerte por accidente debía de venderse en la "boquería",¹⁵ de tal forma que esta carne no se pudiese mezclar con la del ganado sacrificado por cortantes. Diego de Zaforteza y Musoles cita la carnicería de los "bocs", que dió nombre a una calle de la parroquia de Santa Eulalia.

Los horarios de matanza, no vienen directamente indicados en los capítulos del Almotacén y si la referencia al pesaje de las reses en el matadero, lo que trataba de imbricar el control del ganado por motivos tributarios con el sanitario. Se fijaba la hora de pesaje y matanza de las 12 de la noche a tres de la madrugada en meses muy cálidos, y del 1 de octubre a 28 de febrero, a partir de las 10 de la noche. Tenía que fijarse un tiempo mínimo entre la matanza y la venta a fin de que la carne tuviera un tiempo de oreo, y perdiese el fuerte olor de la carne recién sacrificada.

¹³ Este tema se desarrolla con detalle en la tesis doctoral inédita; E. BEJARANO GALDINO: *La ganadería de Mallorca en el siglo XVIII y el abasto de carnes a Palma*, Palma, 1995.

¹⁴ J. DEL CORRAL: *El Madrid de los Borbones*, Madrid, 1991, 22.

¹⁵ En la Ciudad Condal había carnicerías donde se podían encontrar carnes de calidad, otras vendían especies como las marranas, y en último lugar estaba la carnicería de la puerta Ferrisa, donde se compraba carne de animales infestados "mesells", ahogados, golpeados o muertos por lobos, con la única condición de que el carnicero debía de advertir al comprador la condición de las carnes; J. MUTGÉ I VIVES: "L'abastament de peix i carn a Barcelona...", 119.

El despacho de carnes tenía su horario con normas para la defensa del consumidor. Para evitar el fraude era preceptivo tener en el puesto de venta un mechero o candil con tres mechas encendidas "faents llum e clarejants" al alborear o al vespertar. Había un horario mínimo para atender los puestos de venta, garantizado por la pronemía del gremio. Así, en la carnicería de Mercado debía tenerse género hasta las 10, desde esta hora hasta el Ave María debía de quedar un pilón por lo menos, y había un servicio de guardia desde las 2 de la tarde a las oraciones vespertinas.

Los días de vigilia había un servicio nocturno para casos de urgencia, como una especie de farmacia de guardia, ya que era frecuente la prescripción de caldos de carne para los enfermos por los físicos. Lo mismo que se establecía un horario de ventas, se fijaba el número de puestos. En Provenza se establecía el tiempo máximo que las carnes debían estar a la venta, dos o tres días, teniendo en cuenta el rigor del verano, similar a la norma de Barcelona.¹⁶ En Palma se puntualizaba que las carnes debían de ser frescas y no malolientes.¹⁷

Tras la matanza, uno de los primeros problemas de higiene e imagen era el planteado por el almacenamiento de las pieles frescas de los animales sacrificados. Hacerlo en las inmediaciones de la carnicería provocaba molestias a compradores y vecindario, y ponerlas a secar en las rondas y amurallados de la ciudad generaba otras molestias a la ciudadanía, por lo que la autoridad debía vigilar cualquier contravención. Por otra parte las pieles y cueros eran un medio para que la autoridad fiscal pudiese controlar las cabezas de ganado sacrificado en el día y poderle aplicar los derechos de imposición y sisa. Se estipulaba: no mezclar las pieles de un día con las de fechas pasadas, sino al atardecer para que el Almotacén hiciese recuento, si lo deseaba. Las autoridades daban unas normas para la cuarentena del ganado introducido a la isla y las medidas para conducirlo a la Ciudad.

Los Jurados daban mucha importancia a la forma de preparación y presentación de las carnes para evitar los posibles fraudes. El vendedor trataba de exponer de la forma más atractiva sus productos y recurría a colocar gordo sobre alguna zona del animal, donde se podían evidenciar carnes enjutas, o sobreponer carnes de un animal sazonado sobre otro distinto. Para evitar este enmascaramiento de las carnes expuestas al público, se hacía preceptivo declarar a que especie animal pertenecían y si eran del día o del anterior, con lo cual deducimos que la carne se había de expedir como máximo en dos días.

La carne debía de presentarse limpia, desollada hasta el cuello pero con la cabeza entera y con buen aspecto. El cerdo tenía unas particularidades de preparación. Había de presentarse sin hígado y con las patas limpias. El vacuno debía de tener más de tres años y su canal debía presentarse sin espina en la espalda. El desolle de la res se podía realizar haciendo una incisión en la piel por la que se introducía una cañita para insuflar aire y separar la piel de la carne. Las normas aconsejaban la utilización de un fuelle, y se trataba de evitar inflar el animal con la boca, ya que el aliento de la gente adulta podría darle mal olor a la carne; y se prohibía para este menester utilizar a niños menores de 14 años. Tampoco había que bañar la cabeza de la res con sangre fresca para que el comprador pudiese hacer una correcta apreciación.

¹⁶ J. MUTGÉ I VIVES: "L'abastament de peix i carn a Barcelona...", 119.

¹⁷ A.PONS: *Libre del Mostassaf de Mallorca*, 1949, 5.

La presentación de las calidades y cualidades de las carnes había de realizarse por especie animal, no se podían cortar distintas carnes en el mismo pilón ni exponerse en la misma mesa o mostrador; para ello el Mostassaf señalaba los tipos de puestos: castrones, cabrones, oveja, cabra, carneros, etc, y se prohibía expresamente su mezcla al igual que poner carne del día con la del anterior. En 1538 se hizo una modificación del capítulo relativo a no expedir carne del día, reconociendo que la carne del día antes es mejor que la fresca del día y más blanda. Era preceptivo, además, que las carnes estuviesen a la vista, no escondidas ni en casa; no mezclar oveja con cordero y no quitar "la señal de la verga" o de "colló" de los cuartos traseros de los machos.

Para garantizar la calidad del consumo se establecía que el vendedor debía de expresar el tipo de carne despachada: "collut es", "porca es", "rafalina es" e incluso dar el dato del lugar de origen: forastero, extranjero, península, etc. La comercialización de las carnes comunes es lo que ocupa la mayoría de los capítulos. Las especies ganaderas consumidas en Mallorca son las mismas que se citan en Murcia,¹⁸ en Madrid,¹⁹ o en el Occidente Europeo.²⁰ Para distribuir carne de animales castrados se suponía que esta operación se había realizado correctamente, y normalmente se requería el transcurso de tres meses, para darle esta calificación. Se incidía expresamente en la calificación de marranas castradas. Del animal se aprovechaba prácticamente todo las asaduras o menudos. Era lo más accesible para el común, por ello se hacía su "arancel" de precios detallado; se prohibía dar carnes de esta calidad para completar las pesadas, y se exigía la higiene y limpieza de las interioridades, prohibiendo tener estos productos podridos.

El punto más conflictivo de la comercialización era el de los precios y los fraudes en la pesada. Estableciendo un control de las básculas y romanas. El Almotacén llevaba el control de las formas de comercialización por azar, prohibiendo hacer rifas de carne, tanto en la ciudad como fuera de ella sin su licencia. Era tradición hacer rifas de carne o de animales en determinadas fiestas.

En el siglo XVI el Almotacén controlaba la capacitación para ejercer el oficio de cortante y prevenir el intrusismo. Había que realizar, también, un mínimo diario de matanzas, y se cuidaba el tema de la higiene profesional, estaba prohibido el oficio a los tiñosos. Si nos atenemos a la cuantía de las sanciones vemos que son más elevadas a la hora de atajar los hurtos y asegurar las medidas de sanidad; parece que tienden, también, a un control recaudatorio, en los derechos de imposición y consumo, y no tanto a buscar la defensa del consumidor.

---

¹⁸ M. C. CREMADES: *Alimentación y consumo en la ciudad de Murcia en el siglo XVIII*, Murcia, 1984, 76.

¹⁹ V. PALACIO ATARD: *Alimentación y abastecimiento de Madrid...*, 16.

²⁰ F. BRAUDEL: *Alimentation et catégories de l'Histoire, en pour une histoire de l'alimentation.*, París, 1984.

BIBLIOGRAFÍA

- ARM, *Libre dels capitols e ordinations del Mustassaf de la Ciutat e Regne de Mallorca* (1449), n1 27 (rollo 7).
- C. ÁLVAREZ -NOVOA: *La Justicia en el antiguo Reino de Mallorca*, Palma, 1971.
- E. BEJARANO GALINDO: *Lucha y resistencia social en Mallorca en las postrimerías del Antiguo Régimen*, 1998 (Inédito)
- E. BEJARANO GALINDO: *La ganadería de Mallorca en el siglo XVIII y el abasto de carnes a Palma*, Palma, 1995. (tesis doctoral inédita)
- F. BRAUDEL: *Alimentation et catégories de l'Histoire, en pour une histoire de l'alimentation.*, París, 1984.
- A. CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1984.
- J.DEL CORRAL: *El Madrid de los Borbones*, Madrid, 1991, 22.
- M. C. CREMADES: *Alimentación y consumo en la ciudad de Murcia en el siglo XVIII*, Murcia, 1984, 76.
- J. JUAN VIDAL: "Las crisis agrarias y la Sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna", *Mayurqa*, 16, Palma, 1976, 91.
- J. MUTGÉ I VIVES: "L'abastament de peix i carn a Barcelona en el primer terç del segle XIV", *Alimentació i Societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1988: AHCB, *Libre del Consell XII*. J. JUAN VIDAL: "Las crisis agrarias y la Sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna", *Mayurqa*, 16, Palma, 1976, 91.
- V. PALACIO ATARD: *Alimentación y abastecimiento de Madrid en la segunda mitad del siglo XVIII*, Madrid, 1966, 17.
- A.PONS: *Libre del Mostassaf de Mallorca*, 1949, 5.
- A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: *Nueva planta de Gobierno de Mallorca. Enfiteusis Urbana y Real Cabrevación*, Palma, 1989, 504.

RESUMEN

Las cifras de los escrutinios de granos del siglo XVI, indican bruscas y violentas contracciones de la producción. La escasez de carne es menos notoria, pero la baja pluviometría podía reducir pastos, y empujar a un sacrificio excesivo de reses jóvenes desequilibrando la reposición de la cabaña y el abasto. El desabastecimiento a veces se debía a las estrategias de los carniceros. Por su parte los Jurados trataban de asegurarlo en lo posible con la policía de mercado. Sus ordenanzas mantenían la articulación del mercado tratando de armonizar los intereses del sector en un difícil equilibrio para acomodar a los consumidores, contentar a los carniceros y estimular a los criadores.

ABSTRACT

The amount of grain counting in sixteenth century shows sudden and violent reductions of production. Meat shortage is less obvious, but a drop in rainfall could reduce pasture and move to an unreasonable slaughtering of young animals. This situation would unbalance the replacement of animals and supply. Lack of supply would be sometimes caused by butchers strategies. By the other hand, Juries tried to make supply sure with the help of market police. Their by-laws kept market articulation and tried to reconcile sector interests in a difficult balance of consumers, butchers and breeders.

EL HIDALGO MALLORQUÍN DON AGUSTÍN DE ANGLÉS RULLAN, APOSENTADOR DE CARLOS II EN LA REAL CASA DE BORGONA (1691).

JOSÉ LUIS BARRIO MOYA*

En el año 1477 la duquesa María de Borgoña, hija única de Carlos V el temerario y de su segunda esposa Isabel de Borbón, contrajo matrimonio con Maximiliano de Austria, futuro emperador de Alemania. Esta unión hizo que los dominios de Borgoña y Austria quedasen vinculados a una misma dinastía.

María de Borgoña murió en Brujas, el 28 de marzo de 1482 como consecuencia de una desafortunada caída de caballo, heredando los territorios del ducado de Borgoña su hijo Felipe de Austria conocido como el Hermoso. Estos territorios eran los Países Bajos, el Artois, el Franco Condado y Luxemburgo.

Felipe de Austria casó con Juana la loca, hija de los Reyes Católicos, la cual a la muerte de su madre en 1504, se convirtió en reina propietaria de Castilla, con lo que su esposo pasó a ser rey consorte de aquel reino. Esta situación hizo que Felipe de Austria se enfrentara con su suegro por el gobierno castellano. Ambos rivales llegaron a un principio de acuerdo por la llamada Concordia de Salamanca firmada el 24 de noviembre de 1505, en la que se establecía que Felipe y Juana serían reyes de Castilla, mientras que Fernando el Católico quedaría como gobernador perpetuo del citado reino. La prematura muerte de Felipe de Austria, acaecida en Burgos el 25 de septiembre de 1506 y el hundimiento mental de Juana motivó que el gobierno de Castilla quedase en manos de una Regencia, a la cabeza de la cual estaba el cardenal Cisneros. Una de las primeras medidas del Consejo de regencia fue llamar a Fernando el Católico, el cual disgustado con su yerno había pasado a su reino de Nápoles, para que volviera a hacerse cargo del gobierno castellano.

Fernando el Católico falleció en Madrigalejo el 23 de enero de 1516. En su testamento, y en contra de su voluntad, pero respetando escrupulosamente la legalidad de la sucesión nombró como heredero de todos sus reinos y señoríos a su nieto Carlos, promogénito de Felipe y Juana.

Carlos de Austria llegó a España el 17 de septiembre de 1517, desembarcando en el puerto asturiano de Tazones para desde allí trasladarse a Valladolid. A partir de ese momento Carlos se vio obligado a reunir las Cortes de todos sus reinos españoles para ser jurado como rey. De esta manera las reunió en Valladolid, Zaragoza y Barcelona. Estando en esta última ciudad llegó la noticia de la muerte de Maximiliano de Austria, óbito que sucedió el 12 de enero de 1519. Esta luctuosa nueva hizo que Carlos no

---

* INSTITUCION DE ESTUDIOS COMPLUTENSES

podiera reunir Cortes en Valencia, con gran disgusto de los valencianos, por tener que abandonar rápidamente España con objeto de reclamar para él la corona imperial, que también la pretendía Francisco I de Francia. Tras largas y complicadas negociaciones y votaciones, aderezado todo con sobornos y cohechos sin cuento, los electores germánicos por unanimidad, otorgaron el título imperial al duque de Sajonia, quien lo rechazó para ofrecérselo a Carlos de Austria *en consideración a su poder político que podía poner al servicio de los Estados de Alemania y Austria, entre los cuales tenía hereditarios, para contener a los turcos*.¹ Carlos I de España fue elegido emperador de Alemania en la ciudad de Francfort, el 28 de junio de 1519, siendo ceremonialmente coronado en Aquisgrán, el 22 de octubre de 1520.

Pero no obstante todos los numerosos y variados territorios que Carlos V llegó a gobernar, fue Borgoña el más querido, y por cuya posesión y dominio mantuvo largas y ruinosas guerras con Francisco I de Francia.

Carlos V por los tratados de Worms (1521) y Bruselas (1522) cedió a su hermano todos los territorios patrimoniales de los Habsburg. Sin embargo en su abdicación, en 1556, el emperador modificó aquella donación, legando a su hijo Felipe II el ducado de Borgoña, que desde entonces se vinculó a la Monarquía Hispánica como una pesada y costosa carga a causa de que todos los monarcas de la casa de Austria española tenían firmemente arraigada la idea de mantenerlos en sus manos a toda costa. Tanto Felipe II como sus sucesores Felipe III, Felipe IV y Carlos II defendieron con ahínco el ducado de Borgoña, siempre apetecido por la poderosa Francia, obligándolos a luchar constantemente contra los monarcas galos en pos de continuar con la política de Carlos V con respecto a aquellos territorios.

Con el paso de los años y por la imparable decadencia hispánica del siglo XVII, España fue perdiendo poco a poco varios de los territorios que formaban el ducado de Borgoña. Así en 1659 y por la desastrosa paz de los Pirineos, Felipe IV hubo de ceder a Luis XIV el Artois y Luxemburgo, mientras que dos años más tarde y por el tratado de La Haya el mismo rey tuvo que reconocer la definitiva independencia de Holanda. Durante el reinado del último Austria y por y por la paz de Nimega (1678), Carlos II se vio obligado a ver como Franco Condado pasaba a las codiciosas manos francesas.

Tras la guerra de Sucesión, el tratado de Utrecht (1712) sancionó la pérdida de lo que quedaba de los Países Bajos españoles, que pasaron a poder de Austria. Sin embargo de todo ello Felipe V, primer monarca español de la Casa de Borbón, siguió titulándose duque de Borgoña.

Cuando Carlos V estuvo firmemente asentado como rey de España tras sus triunfos sobre las Comunidades de Castilla y las Germanías de Valencia y Baleares, introdujo en la Corte todo el ceremonial, la pompa y el boato de Borgoña, uno de los más suntuosos y complicados de la Europa de la época. De esta manera el emperador modificó la estructura política hispánica, no sólo por representar a una dinastía extranjera, sino también para insertar a los reinos de Aragón y Castilla en una dinámica imperial del todo ajena a la tradición hispánica. Así en 1516 los estatutos de la Orden borgoñona del Toisón de Oro fueron modificados para que pudieran ser investidos con ella una decena de nobles españoles. Entre los días 5 y 8 de marzo de 1519, Carlos V presidió en

¹ Eduardo IBARRA Y RODRÍGUEZ: *España bajo los Austrias*, Barcelona, 1955, 34.

Barcelona el primer capítulo español de la Orden del Toisón de Oro.² El solemne acontecimiento tuvo lugar en el coro de la seo barcelonesa, que para tan solemne ceremonia decoró los respaldos de su sillería con los elegantes escudos de los caballeros del Toisón y con alusiones al emperador. A su vez el notable escultor burgalés Bartolomé Ordóñez ejecutó, entre 1517 y 1519, el trascoro para el que realizó unos más que notables relieves con asuntos de la vida de Santa Eulalia, patrona de Barcelona, y que constituyen, a pesar de que no todos pudieron ser terminados por Ordóñez uno de los ejemplos más sobresalientes de la escultura española renacentista.³

En 1548 Carlos V dispuso que el pomposo ceremonial borgoñón substituyese al mucho más simple de la Corte de los Reyes Católicos, quedando *la Casa Real reorganizada según el modelo borgoñón*.⁴ La sencillez que hasta entonces era la norma de la Casa de Castilla y la sorpresa que ello causaba en los extranjeros que llegaron con Felipe el Hermoso queda patenter en la carta de un noble flamenco, quien visitó a los Reyes Católicos en Toledo, en 1501, y en la que comenta que *del atuendo del rey y la reina no dire nada, pues no llevan mas que prendas de lana*.⁵

Pero a pesar de las pérdidas territoriales que el ducado de Borgoña sufrió durante los reinados de los monarcas de la Casa de Austria, los Habsburgo españoles no renunciaron nunca al ceremonial borgoñón y buena de ello nos lo ofrece el fantasmal retrato que Juan Carreño de Miranda realizó en 1677, por orden real para obsequiar al embajador Harrach, del agónico Carlos II vestido con los ostentosos ropajes de caballero del Toisón de Oro, que en la actualidad se conserva en la colección de los herederos de Harrach en Rohrau (Austria). Esta fantasmal imagen del último rey español de la Casa de Austria, es según las acertadas palabras del profesor Pérez Sánchez *la más inquietante efigie que nos ha quedado de Carlos II, subrayando el dramático contraste entre la frágil y enfermiza figura del monarca y el ampuloso tocado de Gran Maestre del Toisón de Oro que ostenta, evidencia más que cualquier otro, la triste apariencia humana del soberano, pálido y casi espectral, con los largos cabellos rubio ceniciento*.⁶

El espléndido retrato con tan poco estimulante modelo viene a confirmar que, aunque de manera casi nominal y propagandística de una dinastía en el umbral de su extinción, Carlos II mantenía en el Alcázar de Madrid algunos rasgos de la etiqueta borgoñona y prueba de ello nos la ofrece el hidalgo mallorquín Don Agustín de Anglés Rullán, quien durante el reinado del último Austria fue *aposentador de la Real Casa de Borgoña*. Don Agustín de Rullán nació en la *ziudad y Reino de Mallorca* siendo hijo de Don Guillermo de Anglés y de Doña Francisca Rullán, ambos también naturales de Palma.⁷

² Ignasi CARBONELL I GOMIN: *L'Orde del Toisó d'Or. XIX Capítol de l'Orde a Barcelona*, Barcelona, delegació del Patrimoni Cultural de l'arquebisbat de Barcelona, 1998.

³ Sobre las obras del coro de la catedral de Barcelona véase P. F. VERRIÉ: *Barcelona antigua*. Los monumentos cardinales de España, Madrid, Edit. Plus Ultra, 1952, 24-27.

Ignasi CARBONELL I GOMIN: *El cor de la catedral de Barcelona*, Barcelona, Delegació del Patrimoni Cultural de l'Arquebisbat de Barcelona, 1998.

⁴ John ELLIOT: *La España imperial (1469-1716)*, Barcelona, Edit. Vicens Vives, 4º ed, 1972, 169.

⁵ Citado por Henri KAMEN: *Una sociedad conflictiva: España (1469.1714)*, Madrid, Ed. Alianza Editorial, 1984, 107-108.

⁶ Alfonso PÉREZ SÁNCHEZ: *Carreño, Rizzi, Herrera y la pintura madrileña de su tiempo (1650-1700)*, Catálogo de la Exposición, Madrid, Ministerio de Cultura, 1986, 226.

⁷ El apellido Anglés procede de la región francesa de la Champagna, pasando, a principios del siglo XIV, a Valencia y Mallorca. Por el contrario el de Rullán es de antigua origen balear. (vid. Julio DE ATIENZA: *Nobiliario Español*, Madrid, Edit. Aguilar, 1959, 143.

El 25 de junio de 1691, don Agustín de Anglés Rullán otorgaba ante el escribano madrileño Juan Bautista Munilla, carta de pago y recibo de dote por los bienes que con ocasión de su próximo enlace, le ofrecía su futura esposa doña Francisca Vallejo de San Pedro. En el citado documento el caballero mallorquín declaraba su lugar de nacimiento, el nombre de sus padres, ya difuntos, y su ostentoso cargo *apostentador de su Magestad por la Real Casa de Borgoña*.⁸ Por su parte la novia, Doña Francisca Vallejo, era hija de don Alonso Vallejo y de doña Antonia de San Pedro y Acebedo, todos naturales de la localidad zamorana de Benavente. En Madrid doña Francisca Vallejo era *dama de la excelentísima señora condesa de Aguilar*.

Con ocasión de su enlace doña Francisca Vallejo ofreció a don Agustín de Anglés Rullán *por dote y caudal suyo propio diferentes vienes, plata labrada, joyas o menaje de casa y demas que avajo se dira*. Todos aquellos bienes fueron tasados por personas peritas, aunque en el documento sólo se mencionan los nombres de los plateros y contrastes que valoraron los objetos de plata y las joyas.

Las primeras pertenencias que se tasaron fueron la ropa blanca y los vestidos, todo ello muy numeroso, y en donde se incluían sábanas, almohadas, acericos, pañuelos de Cambray, toallas enaguas, peinadores, almillas, camisas, servilletas, lienzo para encima de los hombros, vuelats de encaje, colchas, jubones, vasquiñas, guardapiés, mantillas, mantos de seda, tellizas, zagalejos, justillos y *seis varas de encajes de plata*, tasados estos últimos en 120 reales de vellón.

Aportó también la dama zamorana algunos valiosos muebles, algunos de ellos realizados en concha, ébano, bronce dorado, marfil, caoba, boj y ciprés

- *Primeramente un escritorio de concha y molduras ondeadas, de evano y bronzes dorados de oro molido, de tres quartas de largo con su portezuela en medio, 330 rs.*
- *una escrivania de evano y marfil, 150 rs.*
- *un bufetillo de caoba y box embutido, 66 rs.*
- *una arca de zipres, de tres quartas y media de largo, 220 rs.*
- *un tocador de ebano de Portugal, de vara de largo y dos terzias de ancho con dos navetas en el rodapiés, con su adorno de plata, 660 rs.*
- *un cofre de vaqueta con su zerradura y llave, 104 reales y medio.*

Muy escasas fueron las pinturas que poseyó doña Francisca Vallejo en el momento de su matrimonio, puesto que se reducían a las dos siguientes:

- *una tablita de poco más de terzia en que está pintado un Santo Ecce Omo, 50 rs.*
- *una laminita de zerca de quarta en que esta pintado un San Francisco de Asis, con su marquito de ebano, 50 rs.o, 50 rs.*

Fueron los objetos de plata y las joyas los bienes más numerosos y ricos que aparecen registrados en la dote de doña Francisca Vallejo. Tanto unos como otras fueron tasados por José Rodríguez, Luis Rodríguez de Araujo y Juan de Barahona Zorrilla, plateros y contrastes de la villa de Madrid.

PEDRERÍA

- Primeramente unos desaliños de alxofar y oro que se componen de un alcaperron avaxxo y tres piezas copetes encima, tasados por José Rodríguez platero de oro en 350 reales de plata.⁹
- un joya redondo con una porzelana de Nuestra Señora en medio y un espexo por el reverso, de plata sobredorada y guarnezida de perlas alrededor y piedras verdes 160 reales de plata.
- mas unas arracadas de plata sobredorada con mermelletas, que se componen de dos piezas y arillos, 60 reales de plata.
- mas una sortixa de oro pulido con dos diamantes y una esmeralda, 120 reales de plata.
- otra sortixa de dos rubies y una turquesa, 40 reales de plata.
- otra sortixa de oro con siete piedras blancas 24 reales de plata.
- otra sotixa de oro, 20 reales de plata
- un San Antosio guarnezido de oro y rubies, 300 reales de plata
- un corazon de benturina con unas memorias enzima, guarnecido de plata sobre dorada, 40 reales de plata.
- unas arracadas de plata sobre doradas y pintadas de negro, 60 reales de plata.
- uns arracadas dee jirardos, 12 reales de plata.
- mas un estuche de feligrana de plata y unas piedras de colores, 20 reales de plata.
- mas cinco onzas de granates 50 reales de plata.
- una cuchara y un dedal de plata 7 reales de plata.
- un relicario de plata, 6 reales de plata.
- un barro guarnezido de feligrana, 160 reales de plata.
- un relojito de feligrana, 160 reales de plata.
- un Niño Jesus de pasta, 10 reales de plata.
- dos clavos de Boemia, 12 reales de plata.
- unas arracadas de piedras azules que se componen de un nudo, unas memorias y un copete y una campanilla por pendiente con su broche y muelles de lo mismo, 160 reales de plata.
- otro bronche solo que se compone de esmaltes azules y piedras blancas, 80 reales de plata.
- un espexo ochavado guarnezido con unas piedras blancas y un lazito, 16 reales de plata.
- unas arracadas de Francia, de piedras blancas que se componen de cuatro piezas y unos pendienteillos, 120 reales de plata.
- unas arracadas y lazo de piedras blancas adiamantadas con sus almendras por pendientes, 160 reales de plata.
- siete relicarios de azero y laton labrados todos de diferentes tamaños, 140 reales de plata.
- un rosario de palo de Aguila, 20 reales de plata.
- otro de cocos finos, 10 reales de plata.
- tres cocos finos para chocolate, 30 reales de plata
- otros dos cocos de Yndias, 20 reales de plata.
- dos abanicos de Nápoles, 60 reales de plata.
- otros dos abanicos de Yndias, 30 reales de plata.

PLATA

⁹ Recibían el nombre de *desaliños* unas complicadas joyas utilizadas por las damas españolas del siglo XVII, consistentes en una especie de arracadas adornadas con -pedrería que desde las orejas llegaban hasta el pecho.

- un azafate de plata mediano, aobado, zizelado de canastillos de frutas y flores y los fondos lisos, una salba pequeña redonda con su pie soldado, un salero mediano redondo de verdugado con borxe, pimentero y azucarero yguales redondos medianos con tapadores y remates, una pila mediana, redonda, con remate y chapa cizelada con una cruz en medio, dos candeleros grandes yguales con pies ochavados con broxes y mecheros de hechura ytaliana, una tembladera mediana redonda de ocho bocados y dos asas, un baso cubilete alto redondo, seis cucharas con cavos de hechura ordinaria, todo tasado por Luis Rodriguez de Araujo contraste en esta Corte en 1272 reales de plata
- una sortixa hechura de zintillo de oro pulido y en ella seis diamantes rosas yguales en tamaño de buena calidad y una esmeralda que haze medio, quadrada de seis granos de area, tasada por Juan de Baraona Zorilla tasador de joyas en esta Corto en 638 reales de plata.
- otra sortixa de oro pulido rosa y en ella ochi diamantes delgados y un jazinto que haze en medio, 240 reales de plata.
- otra sortija de oro pulido hechura de zintillo con siete diamantes fondos que el mayor que hace en medio tiene dos granos y medio febles de area, 726 reales de plata.
- una guarnizion de plata para un bufete que se compone de una chapa quadrada para el medio grande, quatro chapas quadradas que sirven de cantoneras, quatro vasas con quadrados para los quatro pies todo zizelado de ojas, calado y almenillado y dos escudos para zerraduras con tachuelas para clabazones, tasado por Luis Rodriguez de Araujo en 327 reales de plata y medio.
- unas arracadas de oro y aljofar, pequeñas, de siete pendienteillos cada una tasadas por Jose Rodriguez en 300 reales de plata.
- una joya de aljofar y oro con una luminazion en medio por cada lado y su bidrio ochavado, 100 reales de plata.
- un relicario prolongado, quadrado, de oro y esmaltado de açul por ambos lados y un niflo en medio, 100 reales de plata.
- otro relicario de feligrana de oro con una luminacion de San Antonio en medio, 70 reales de plata.
- una sortixa de clabeques, antigua, 65 reales de plata.
- otra sortixa con ocho diamantes rosas, 200 reales de plata.
- una caja de chiristal guarnezida de plata, 120 reales de plata.
- un engaste de oro con esmeralda cabujon, 450 reales de plata.

Pero además de todo lo anteriormente reseñado, doña Francisca Vallejo llevó a su enlace con el caballero mallorquín y como aumento de su dote mill ducados de vellon que valen once mil reales de dicha moneda, que son los mismos que confiesa le ha ofrezido el excelentísimo señor conde de Aguilar por via de joya para dicha señora y por causa onerosa del dicho matrimonio, la mitad que confiesa haver rezivido de contado y la otra mitad que su excelencia le ha entregado para el dia de Navidad que viene deste año, 11000 reales de vellon.

En total la dote de doña Francisca Vallejo ascendió a la elevada cantidad de 47.139 reales de vellón y 6.984 reales de plata.

Por su parte don Agustín de Anglés Rullán declaraba que aportaba a su matrimonio por caudal suyo propio dos casas que el suso dicho tiene y estan en esta villa, las unas en la calle de Segovia arrimadas al Rexistro y las otras en la calle de Santa Ysavel frente del combento de Anton Martin. Ambos edificios fueron tasados por

Eugenio de Camarena *maestro de obras y alarife* de la siguiente manera, las casas de la calle de Segovia en 46.898 reales de vellón y las de la calle de Santa Isabel en 44.608 reales de la misma moneda. Ambos inmuebles alcanzaron una valoración de 91.506 reales de vellón, y aunque don Agustín de Anglés confesaba *no tener mas bienes que las dichas casas*, el hidalgo mallorquín supo invertir su dinero en uno de los negocios más prósperos del Madrid de la época, como era la adquisición de casas.

Firmaron como testigos de esta otorgamiento don Juan Noguero, don Pedro de Arcas y don José Pedraza, criados todos del conde de Aguilar.

RESUMEN

Con el nombramiento por parte de Fernando el Católico, de su nieto Carlos de Habsburgo como heredero de todos los reinos de Castilla y Aragón, se inició en España el gobierno de la Casa de Austria. Con la llegada del futuro emperador la sencilla etiqueta de la Corte española va a ser sustituida poco a poco por la más compleja y suntuosa propia de la Casa de Borgoña. Ese ceremonial va a pervivir en la Corte española hasta la extinción de la dinastía, con la muerte sin hijos, en 1700, de Carlos II. De esta manera el último Austria nombró aposentador de la Real Casa de Borgoña al caballero mallorquín don Agustín de Anglés Rullán, el cual en 1691, contrajo matrimonio con doña Francisca Vallejo, quien aportó a la unión una cuantiosa dote en la que destacaban las joyas y objetos de plata.

ABSTRACT

When Fernando el Católico nominated his grandson Charles of Habsburg for heir of the kingdoms of Castilla and Aragón, began the government of the Casa de Austria in Spain. With Charles, the future emperor, the simple ceremonial of Spanish Court began being replaced by the one of the Habsburg House, richer and more complex. This ceremonial remained in the Spanish Court until the end of the dynasty in 1700, when Charles II died. This king nominated Don Agustín de Anglés Rullán, Knight of Majorca, for *aposentador de la Real Casa de Borgoña*. In 1691 the Aposentador got married with doña Francisca Vallejo, who brought a great quantity of jewels and silver pieces as dowry.

NOTES PER A LA HISTÒRIA DE LA MÚSICA A MALLORCA. INSTRUMENTS (3)*

JOAN PARETS I SERRA

PIANO¹

1816.- Noticias particulares de Palma. AVISO. Ignacio Hopp fabricante de pianos, Fort. Pianos y Salterios hace saber, como construye todos estos instrumentos, siendo de su arte, con mayor perfección; así mismo recompone aquellos que se hallan destemplados, da el vernís a los violines, guitarras, como también a otros muebles: acomoda mesas, canapeses, sillas, etc. al mejor precio y equidad; la persona que hubiese de su arte puede dirigirse a la calle de S. Juan donde habita.²

1824.- En la villa de Sóller fabricábanse pianos en 1824.³

1836.- Su entusiasmo [Matías Mascaró Piris (1803-1866)] por el piano era tal que llegó a apuntar cuidadosamente el número de estos instrumentos que se importaban a esta ciudad [Mahón] o se fabricaban en sus talleres y en la nota que tenemos a la vista, leemos que el primero de media cola fue traído de Marsella por el finado en 1836 y que el primer pianino⁴ no llegó a Mahón hasta 1850; en la misma nota se ve que en el año último había ya más de 90 pianinos i 120 pianos de mesa".⁵

1838.- Mi piano no ha llegado aún. ¿Cómo lo ha enviado usted? ¿Por Marsella o por Perpignan? Sueño música, pero no la hago, porque aquí no hay pianos. Éste es un país salvaje, bajo este aspecto.⁶

---

* Continuació de Joan PARETS I SERRA, Ramon ROSSELLÓ VAQUER: "Notes per a la història de la música a Mallorca — Instruments", *BSAL*, 51, 1995, 97-104 i *BSAL*, 53, 1997, 403-408.

¹ ALCOVER-MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear: Piano*: Instrument musical de teclat i de percussió; es compon de cordes metàl·liques, de diferent llargària i diàmetre, que, ordenades dins una caixa harmònica i ferides per macetes, produeixen sons clars i vibrants. N'hi ha de diverses formes. *Piano de taula*: El que té forma de taula i les cordes estan en posició horitzontal dins la caixa harmònica. *Piano vertical*: el que té les cordes col·locades verticalment. *Piano diagonal*: el que té les cordes en posició diagonal o obliqua. *Piano de coa*: Piano de cordes horitzontals i que té la caixa molt allargada per darrera. *Piano de maneta o de manubri*: El que es fa sonar per mitjà de un cilindre proveït de pues, mogut per a la rotació de una maneta. *Pianola*: Piano que pot sonar automàticament.

² *Diario Balear*, 3/7/1816, 3.

³ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, 1959, II, 209.

⁴ Felipe PEDRELL: *Diccionario técnico de la música*. Pianino: Nombre de un pequeño piano que Pleyel importó de Londres en 1830. - Nombre del piano recto o vertical.

⁵ Deseado MERCADAL BAGUR: "Los músicos menorquines", *Revista de Menorca*, 70, 1979, 103.

⁶ Federica CHOPIN: *Cartas desde Mallorca*, Palma, 1955, 9 [Panorama Balear, 15].

1838-39.- ... La inscripción que lleva el piano [que parece que tocaría Chopin en la Cartuja de Valldemossa] es la siguiente: *Fabricado por Juan Bauzá. Calle de la Misión. Palma.*⁷

1840.- Piano Armari. Antonio Lladó. Maò, illes Balears c. 1840
 Piano de taula. Antonio Lladó. Maò. Illes Balears, c. 1840
 Antonio Lladó. Factor de instrumentos de música y de viento y cuerdas en Mahón.⁸

1847.- Por el año 1847 figuraban como profesores de piano, entre otros, Salvador, procedentes de la Colegiata de Lluc, de la Capilla de la Catedral o de otros conventos.⁹

1848.- Instrumentos de música. Ha obtenido la admiración general el piano presentado por D. Melchor Oliver,¹⁰ que por afición lo ha construido. Imitación de otro de la acreditada fábrica de Herz de París, de difícil construcción, reúne sonoras voces i solidez y hermosura de la parte de carpintería.¹¹

1849.- Fábrica de Pianos. Bajo la dirección de D. Melchor y formando esquina al callejón de la iglesia parroquial de S. Jaime se halla la fábrica de pianos. Es extraordinaria la nombradía que de pocos años a esta parte ha adquirido este constructor; pues ha sabido dar a sus obras un tono tan compacto y armonioso que le ha valido en las exposiciones públicas un premio privilegiado. Además del mecanismo interior sus pianos están construidos de maderas finas, pulimentadas con esmero; y el precio los pone en preferencia a los más acreditados de las fábricas extranjeras.¹²

1854.- Fabricado en Búger por Jaime Capó el año 1854, nº 2. ¹³

1860.- D. Onofre Lladó, constructor de pianos, tenía su taller situado en la travesía de Bellver; antes Pescadería vieja. Los hacía de 7 octavas y uniformidad de voces. Había concluido dos y había sido premiado en la exposición de 1860. Conocemos dos ejemplares con la siguiente inscripción: LLADÓ Premiado 1860. Palma. ¹⁴

1861.- Esta mañana se han celebrado en la parroquia de S. Jaime las honras fúnebres en sufragio del alma de D. Melchor Oliver. ... Recordemos, pero, como, su nombre, sus virtudes y sus hechos. D. Melchor Oliver, nació el día 6 de mayo de 1800 del seno de una familia pobre: su profesión fue la de ebanista y constructor de pianos, en unión de su hermano D. José cuya arte le era el mas favorito, porque en él podía dar expansión a su ideal y favorecido ingenio ya que le era dado emprender una carrera científica. Consideremos por un momento el estado en que se encontraba esta isla unos 20 años atrás en cuya época,

⁷ Estanislao PELLICER: *Chopin en Mallorca*, Valldemossa, 1945, 34.

⁸ MUSEU DE LA MÚSICA: *Catàleg d'instruments de Barcelona*, Barcelona, 1999, 212, 233 i 607.

⁹ Rafel FORTEZA I FORTEZA: *Notes inèdites*

¹⁰ *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, 1989-1998, XII, 77.

¹¹ *Exposició Industrial de las Baleares bajo la dirección de la Excm. Diputación Provincial*, Palma, 1848, 19 i 25.

¹² Ramon MEDEL: *Manual del viajero en Palma de Mallorca*, Palma, 1849, 170-171.

¹³ ESGLÉSIA DE BÚGER: *Memòria històrica de l'orgue i altres instruments musicals*, Palma de Mallorca, 1981, 11-12.

¹⁴ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, 1966, IV, 221.

ni se construían pianos ni armónicos, ni marcos dorados con adornos y molduras ondulantes; y que era preciso para aprender cierta clase de oficios dejar su patria e ir en busca de tierras extrañas, lo que ofrece cuantiosos gastos y tiene mil inconvenientes. ...Así nuestro artista recorrió nuestras capitales de Europa: Londres y París de donde importó a su patria los adelantos propios de su arte. Testigo de ello son varias medallas de oro, que ganó en diferentes exposiciones, en las que concurrió más por compromiso que por la gloria de llevar un premio bien merecido. La fábrica de D. Melchor Oliver fue la primera que presentó cierta clase de marcos dorados que se premiaron en una exposición pública celebrada en *Montesión*: fue la primera que presentó pianos de máquina reducida o verticales, premiados en otras dos exposiciones sin servirse de otras fábricas; y en fin era la fábrica que él dirigía una de las primeras a donde acudían cuantas personas necesitaban obras de gusta, ya en el ramo de ebanistería y en el de instrumentos, pianos, armónicos, guitarras, para las que construyó una escala gradual para poder reducir las dimensiones matemáticamente. Las notas graves y melodiosas de piano que han llenado esta mañana el espacioso templo... Nosotros tan sólo podemos ocuparnos de un hombre de la sociedad, y bajo este concepto fuerza es decir, que con acierto fue elegido Concejal del M. I. Ayuntamiento cuyo cargo desempeñó con bastante celo y honradez.¹⁵

1874.- En 1874 tenía establecido un taller de construcción de pianos y otros instrumentos musicales en la cuesta de Deyá num. 5 de nuestra ciudad [Mahón], un tal Antonio Lladó el cual presumimos pudiera ser hermano o pariente del compositor [Joaquim Lladó y Barceló] sobre el cual escribimos esta nota ...¹⁶

1881.- Audiciones íntimas. Se usan dos pianos Kaps.
El día 15.0.1881 fallece en Palma el constructor de pianos D. Cristóbal Lladó Vicens.¹⁷

1887.- Pianos de tot lo bo y millo qu'avuy en dia se fabrica. Sa casa qu'en té més, porque pogueu trià; sa qu'ofereix mes garanties es de CA'N BANQUE.
Tant los poreu comprà pagant al acte, com à rahó de 5 DUROS cada mes. CA'N BANQUE. 36-Carré de Juanot Colom-36.¹⁸

1892.- Al público. Tanto se vende como se alquila un piano vertical. En la calle de los Huertos num. 38 2º informarán.
Se ha abierto en la calle Pelaires un establecimiento de alquiler de pianos y venta de papeles, a cargo de F. Manacero y Cia.¹⁹

1900.- Murió D. Onofre Lladó, conocido fabricante de pianos, con establecimiento en la Rambla. El finado contaba 75 años de edad.²⁰

¹⁵ *El mallorquín. Diario de Palma*, Palma, 11-04-1861, 3.

¹⁶ Deseado MERCADAL: "Los músicos menorquines", *Revista de Menorca*, 70, 1979, 107.

¹⁷ *Almanaque Isleño*, 1882.

¹⁸ *La Roqueta*, 7, 5, 1887, 4.

¹⁹ *El Diario de Palma*, 5, 12, 1892 i 7, 12, 1892.

²⁰ Juan POU MUNTANER: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, IX, 1998, 215.

1910.- En la exposición de Productos de Baleares (1910) Jaime Lladó (Ramblas 5) presenta dos pianos de su fábrica, registrados en el catálogo con el número 185 (libro exposición).²¹

1916.- També ens deixà, dia 26 D. Bartomeu Campamar i Perelló. Músic Major que fonc del Regiment de Infanteria d'aquí; fomentà ferm els coneixements musicals amb el magatzem de *pianos, armoniums i paper de solfa* que tenia, feia molts d'anys. La llum perpètua lluesca per ell eternament. Amén!²²

1918.- THE AEOLIAN C^a. Pianos Pianolas STEINVAY, WEBER, STECH, STROUD, AEOLIAN representados en Palma por Suau y Casanovas las columnas, Santo Domingo, 22. Participan al público haber recibido 4 modelos que están expuestos en el local indicado dotados de los célebres inventos THERMODISTE YY METROSTYLE. 30.000 rollos de música de 88 notas. Queda abierto un abono, teniendo derecho el abonado a escoger entre los 30.000 y cinco rollos que tendrá en su poder y que podrán ser cambiados cada 15 días o mensualmente. Abono por 6 meses, pesetas 70. Abono por 12 meses, pesetas 125.²³

1918.- Todo cuanto signifique progreso y adelanto, tanto en artes, como en las ciencias, industrias y comercios, ha sido siempre para nosotros objeto de especial atención; por eso hoy nos es grato dedicar la presente página a dar a conocer los nuevos pianos-automáticos que han sido introducidos en Palma por nuestro querido amigo don Federico Fernández, quien, gracias a su actividad y don de gentes, ha conseguido en poco meses que dichos pianos sean los preferidos de los verdaderos amantes de la música.

Los citados pianos son de construcción americana, color corinto y nogal barnizado, y constan de 65 y 88 notas. La sonoridad de los pianos R. Maristany es perfectísima.

Entre los que poseen actualmente pianos-automáticos R. Maristany figuran las familias de D. Domingo Picornell, D. Juan Pieras y D. Antonio Bovio, de Palma, y D. Antonio Soler y D. Juan Ferragut, de Sineu.

La casa R. Maristany posee también los célebres pianos "Fischer" y "Apollo" a los cuales se les puede aplicar resorte eléctrico, siendo su funcionamiento perfecto en extremo.

Nosotros felicitamos al señor Fernández por su iniciativa de introducir en Palma los acreditados y magníficos pianos-automáticos R. Maristany de fama mundial".²⁴

1918.- LA PIANOLA - PIANO STECK.

Nuestros queridos amigos D. Bartolomé Suau y D. José Casanovas, representantes en Palma de la importante casa *The Aeolian C.^a*, tuvieron la feliz idea de gestionar de dicha casa la venida a esta ciudad del notable profesor de pianola M. Dubois, para que diera varios conciertos en distintos salones, para dar a conocer las excelencias del modernísimo instrumento que tanto contribuye a facilitar a los profanos la audición de las obras musicales de los mejores autores, desde las difíciles e intrincadas de los clásicos hasta los más modernos de los ya consagrados.

La Pianola-Piano *Steck* de la casa *The Aeolian C.^a* es verdaderamente una maravilla en su complicado mecanismo, perfeccionada hasta el extremo de considerarse la única que

21 Rafel FORTEZA I FORTEZA: *Notes inèdites*.

22 *BSAL*, 16, 1916, 259.

23 *100 años La Última Hora*, I, 1993, 237.

24 *Baleares-Revista*, 1918, s. p.

puede, con rara facilidad, interpretar fielmente las páginas musicales de los grandes maestros.

M. Dubois, en los conciertos que ha dado durante su estancia en esta ciudad, en el "Círculo Mallorquín", en el "Grand Hotel" y en el Teatro Principal, ha demostrado de una manera evidente que la Pianola-Piano *Steck* puede ser conducida con la expresión máxima de interpretación hasta el mismo lindero de la ejecución, hasta confundirse con la de un consagrado artista.

Con el perfeccionadísimo mecanismo que posee la citada pianola, puede cualquier profano ejecutar con toda perfección las más difíciles obras, brotando las notas con nitidez, pulcritud y sonoridad que cualquier avezado o *dilettanti* con facilidad confundirá las ejecuciones.

Por eso M. Dubois en las citadas audiciones consiguió entusiasmar a la selecta y distinguida concurrencia que acudió a oírle, tributándole calurosos aplausos y felicitándole efusivamente.

Nosotros, atentos a toda manifestación de progreso que se introduzca en nuestra isla, no podemos menos de unir nuestro aplauso a los que se han tributado a M. Dubois y felicitar a los señores Suau y Casanovas por el acierto tenido al organizar esa serie de conciertos.²⁵

1920.- PIANOS CA N'ELIAS. Taller de restauració de pianos fundat el 1920 pel pianer Jaume Elias i Arasa i situat a la plaça d'Espanya de Barcelona. El 1925 el negoci s'amplia i es converteix en una fàbrica de pianos verticals i de coa, pianoles, claves, harmoniums, instruments de percussió i, molt especialment, mecanismes i teclats per a les altres fàbriques de pianos de Barcelona i de la resta del país. El 1930 Ca N'Elías es trasllada a Palma de Mallorca, al carrer Riera (actualment carrer Navarra) al costat del Teatre Principal. A partir de 1949, davant la creixent demanda de pianos, la fabricació es farà a uns locals més espaiosos del carrer J. Lluís Estelrich, encara que la restauració es continui fent al carrer Navarra. El 1972, en convertir-se els aparcaments de la Plaça Major, Ca N'Elías es trasllada al carrer de la Rosa, on continua les seves activitats de restauració, afinació, llogues i compra-venda de pianos i tota mena d'instruments de teclat. El 1986 mor el seu fundador, però continua i s'amplia a les mans del seu alumne i seguidor, el pianer Pere Josep Garcias.²⁶

1930.- L'hivern d'aquest any, el pare [Antoni Faidella] es posà a construir pianos que sonassin i encara que sonaven com els pianos, com a pianos es podrien tocar. En l'extrem del seu enginy va construir un piano-manubri.²⁷

1957.- En otoño de 1957, he examinado con detención el Pleyel que Chopin usó en Valldemossa. Me acompañaba un fabricante de pianos. Mallorca es una tierra de tradición pianera. Nombres como los Suau, los Cirer y otros han mantenido, con mucho prestigio, esta industria. Su continuador es hoy de JAIME ELIAS, hombre enamorado de su profesión.²⁸

* * * * *

²⁵ *Baleares-Revista*, 1918, s. p.

²⁶ CENTRE DE RECERCA I DOCUMENTACIÓ HISTÒRICO-MUSICAL DE MALLORCA: *Carpeta: Pianos*.

²⁷ Joaquina FAIDELLA: "La vida d'Antoni Faidella", *Llucmajor- revista*, 4, 1986, 22-23.

²⁸ Luís RIPOLL: *Chopin y sus pianos: El "Pleyel" de Mallorca*, Palma, 1958, 11. [Panorama Balear, 71]

ELIAS ARASA, Jaume (Barcelona 1894-Palma 1986). Pianer i orguener. Aprengué l'ofici de pianer amb mestre Soler, a la fàbrica de Font, de Barcelona, ciutat on també es formà com orguener. Treballà per algunes de les millors cases, viatjà a Stuttgart per perfeccionar la tècnica i, a Barcelona, fou afinador i restaurador del Liceu i muntà un taller propi (1921). El 1930, es traslladà a Palma, on obrí, al costat del Teatre Principal, el taller de Can Elias. El 1936, restaurava l'orgue de Santa Maria de Maó i fou sorprès a Menorca per l'esclat de la Guerra Civil. Participà en l'expedició de Bayo a Mallorca i després passà a València. El 1939, tronà a Mallorca i es reincorporà al taller de restauració i afinament. Muntà la fàbrica de pianos de Can Elias (1949-1968), al carrer de Joan-Lluís Estelrich, dedicada a verticals i de cua, comercialitzats sota les marques Jayel, Strauss i Shumann. La qualitat dels pianos determinà una forta demanda per part de diferents països, com l'Argentina, Brasil, Cuba, Veneçuela i Indo-xina. A la Península n'adquiriren des d'Andalusia i Galícia i des de les ciutats de Barcelona, Bilbao, Lisboa, Santander i València. A la Mallorca del creixement turístic, els pianos Jayel esdevingueren element habitual dels nous hotels i sales de festes. La fàbrica arribà a comptar amb 49 treballadors, però els mètodes artesanals en limitaren la producció a una mitjana de quatre pianos per setmana. La irrupció dels pianos japonesos, de producció massiva i cost molt inferior, en determinà la crisi, per bé que Can Elias fou la darrera fàbrica artesana de pianos d'Espanya. El taller de restauració i afinament, que no havia cessat la seva activitat, es traslladà, el 1972, al carrer de la Rosa. A la seva mort passà a mans del seu deixeble, el pianer PERE JOSEP GARCIES HERNÁNDEZ (Palma 1954), dedicat a la restauració i al recobrament d'instruments musicals. (Damià Ferrà-Ponç).²⁹

ANUNCIS³⁰

MÚSICA PIANOS Y ARMONIUMS
 MANASERO Y C^a
 PALMA DE MALLORCA

PIANOS
 Afinaciones y Reparaciones
 Joaquín Rosselló
 Calle Quetglas, 30
 Santa Catalina - Palma

²⁹ GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA: 1989-1998, IV, 384.

³⁰ CENTRE DE RECERCA I DOCUMENTACIÓ HISTÒRICO-MUSICAL DE MALLORCA: *Dossier: Pianos.*

PIANOS CATEURA
REPRESENTANTES
MANASERO Y Cª.
PALMA DE MALLORCA
ABONO MUSICAL
MANASERO Y Cª.
Pelaires, 26-28. Palma

J. Balaguer sucesor de
Viuda de E. BANQUE y Cª
MÚSICA-INSTRUMENTOS-PIANOS
Colón, 4
PALMA DE MALLORCA

PIANOS
Hardt
Estela Bernareggi
Charner
Casa PERELLÓ. Palma-Unión, 19

Pianos Can Garcias
C/ Joan Maura, Bisbe, 10 - Palma (Mallorca)
Tel. i Fax: 46 20 16
VENDA DE PIANOS
VERTICALS I DE COA
primeres marques europees
BLÜTHNER-BÖSENDORFER-C.-BECHTEIN-FEURICH-FÖRSTER
FURSTEIN-GAVEAU-GRATRIAN-STEINWEG-HOFFMANN-IBACH
KEMBLE-KINGSBURG-OTTO-BACH-PETROF-PFEIFFER-PLYEL
RAMEAU-RONISCH-ROSLER-SAUTER-SEILER-SCHOLZE
STEINGRAEBER & SOHNE-WAGNER-WEINBACH-ZIMMERMANN
Especialistes en pianos per a professionals i pianos d'estudi.
El millor servei post-venda. Més de 50 anys d'experiència
AFINACIONS-REPARACIONS-RESTAURACIONS
LLOGUER DE PIANOS NOUS O RESTAURATS
INSTRUMENTS HISTÒRICS
(CLAVICÈMBALS-FORTEPIANOS-ORGUES LITÚRGICS)
PIANOS ELÈCTRICS-ACCESSORIS-TRANSPORTS

ÍNDIX ALFABÈTIC DE PIANERS³¹

BALAGUER, J.	MANACERO, F. (Segles XIX-XX)
BANQUE, Emili (segles XIX-XX)	MANASERO Y C ^a (segle XX)
BAUZÀ; JUAN	MASCARO I PIRIS, Maties (1803-1866)
CAMPAMAR I PERELLÓ, Bartomeu (segle XIX-1917)	MONJO I MIQUEL, Antoni
CAPÓ, Jaume -àlies Sant- (segle XIX)	MUNTANER, Ignasi (segles XIX-XX)
CASASNOVES, Josep (segles XIX-XX)	OLIVER I SUAU, Josep (segle XIX)
CIRER	OLIVER I SUAU, Melcior (1806-1861)
ELIAS I ARASA, Jaume (1894-1986)	PERELLÓ
FAIDELLA I COLEA, Antoni (1896-1970)	PLA, Francesc
FERNANDEZ, Frederic (segles XIX-XX)	REYAL I LLADO, Marià (1764-1830)
FERNANDEZ, Germà (segle XX)	ROSSELLO, Joaquim
GARCÍAS I HERNANDEZ, Pere Josep (1945)	RULLAN, Juanito
HOPP, Ignasi (segle XIX)	SUAU
LLADO, Antoni (segle XIX)	SUAU, Bartomeu (segles XIX-XX)
LLADO, Jaume (segle XIX-XX)	VIDAL I BUCHER, Jaume (1942)
LLADO, Onofre (1825-1900)	VIUDA DE E. BANQUE Y C ^a
LLADO I VICENS, Cristòfol (1803-1881)	

RESUM

A partir de referències documentals aïllades l'autor aporta una nova sèrie de dades sobre instruments musicals: el piano a Mallorca i Menorca 1816-1998.

ABSTRACT

From isolated documentary references the author bring forward a new series of data on musical instruments: the piano to Mallorca an Menorca (1816-1998)

³¹ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear: Pianer*. Fabricant, venedor o afinador de pianos.

LAS CASAS SEÑORIALES DE PALMA Y LOS VIAJEROS ROMANTICOS

ALEJANDRO SANZ DE LA TORRE

Las viejas casas señoriales fueron unos de los edificios de la ciudad de Palma que más poderosamente llamaron la atención de los viajeros románticos que, desde finales de la década de 1830-40, se sintieron atraídos por una Mallorca casi desconocida para el público europeo. "Impresionantes y pintorescas" eran los calificativos más usados por aquellos al resumir el extraordinario efecto que les producían estas mansiones, reflejo del poder y la riqueza de la aristocracia y alta burguesía palmesanas en los tiempos pasados.

Aunque actualmente muchas de ellas han desaparecido o han sido profundamente transformadas, a mediados del siglo XIX eran todavía numerosas, dando a la capital mallorquina un sello peculiar y característico que entusiasmaba a los viajeros.

Un casco urbano de tortuosas y empinadas cuestas, calles irregulares y silenciosas, tristes y sombrías por los salientes aleros de las casas. Una ciudad repleta de sugerencias poéticas por su aspecto medieval, con casas populares de paredes blancas y techos planos, magníficos edificios góticos y calles de fisonomía islámica. Ciertamente, la ciudad de Palma contrastaba con el bullicio de las grandes ciudades europeas y era una fuente de inspiración para los artistas y viajeros románticos,¹ que la consideraban una ciudad gótica y oriental al mismo tiempo.

Construidas entre los siglos XIII y XVIII y reformadas en muchos casos siguiendo la moda del momento, aún conservaban las casas señoriales su estructura medieval y lujo interior al tiempo que mostraban una perfecta simbiosis de estilos (gótico, islámico, renacentista y barroco) según los casos, que no alteraba el esquema tradicional de estas casas.²

---

¹ Alejandro SANZ DE LA TORRE: "El descubrimiento romántico de Mallorca", *Historia* 16, 246, 1996, 115-22.

Alejandro SANZ DE LA TORRE: *Visión romántica de la arquitectura palmesana*, Madrid, 1996.

² Las casas señoriales comenzaron a edificarse tras la conquista de Mallorca por Jaime I (1229) siguiendo los modelos catalanes pero manteniendo influencias de las islámicas. Constan de una planta baja en torno a un patio interior, al que se accede desde fuera cruzando un portal con arco de medio punto de influencia románica y un pequeño zaguán; por la escalera del patio se sube a la planta noble, con amplias habitaciones.

Las ventanas de las casas góticas eran las "finestres coronelles", que aparecieron a finales del siglo XIII y se divulgaron en los siglos XIV y XV. Con influencias románicas e islámicas, eran ventanas ajimezadas altas y estrechas, partidas por una o dos delgadísimas columnillas sobre las que descargaban dos o tres arcos de medio punto. Las casas tenían azoteas descubiertas, pero desde el siglo XV, por influencia italiana, se cubrieron las casas con tejado y alero saliente, originando el *porxo* o desván, abierto a la calle por columnas salomónicas, pilares poligonales o ventanas con tracería gótica.

De los siglos XIII al XV, aunque con reformas posteriores, datan las más antiguas como las casas Sureda-Zanglada, Bosch y Oleo, esta última con escalera y antepecho calado con rosetas góticas. En el siglo XVI se introdujeron ventanas y elementos decorativos platerescos y manieristas sin alterar la

Los cronistas mallorquines de los siglos XVI y XVII habían destacado en sus obras las casas señoriales de Palma por su riqueza y magnificencia. Así el cronista Juan Dameto señalaba que estos edificios eran "muy grandes y labrados de cantería, con mucha arquitectura y extremada curiosidad", añadiendo que más parecían palacios principescos que casas de caballeros particulares.³

Los viajeros de la Ilustración quedaron impresionados por su suntuosidad y pintoresquismo, elogiando la singularidad de los zaguanes, patios, escaleras y *porxos*, aunque criticando igualmente sus desproporciones y mala distribución que no encajaban con los rígidos cánones estéticos clasicistas.

Vargas Ponce escribía que "todas las casas de Palma son de piedra: las de la Nobleza muy capaces en sus interiores, con hermosas escaleras, y un sinnúmero de pilares de mármol, algunas magníficas como las del Marqués de Vivot especialmente y las del de Campo Franco, la de Villalonga, la del Reguer y la del Marqués de Sollerich".⁴

El cónsul francés Grasset de Saint-Sauveur destacaba la suntuosidad de estas casas grandes, mal distribuidas y poco ornamentadas, apuntando influencias islámicas en su construcción y describiendo sus partes más señaladas: "todo el lujo se encuentra en la entrada, compuesta de una especie de vestíbulo o pórtico, sostenido por columnas. He visto algunas muy bellas de mármol... Casi todas se componen de una planta baja dividida en pequeñas habitaciones, y de un primer piso, con habitaciones muy grandes y altas... Sobre estas grandes salas hay un segundo piso abierto por todos sus lados. Es una especie de granero, o mejor un desván, o para hacer la colada, y tiene todas las comodidades para secar la ropa".⁵

Una opinión más crítica era la del aragonés Ignacio Jordán de Assó del Rfo, que en su descripción de Palma de 1810 juzgaba las casas señoriales ricas y bien conservadas pero desproporcionadas y mal distribuidas: "las casas de los caballeros, y personas de segundo orden son capaces, y vistosas por los patios formados de arcos que descargan en columnas aisladas, y en algunas con la puerta del jardín que hace frente a la principal; pero el efecto de estar los arcos como agobiados, y la escalera al descubierto (aunque no en todas) les quita gracia y majestad. Fuera de esto están mal distribuidas las viviendas, por las muchas piezas de paso... La fabrica material es de piedra caliza y arenisca que suministran las canteras".⁶

---

estructura gótica de las casas; de esta época destacan los palacios Verí y Dezcallar, las casas Oleza, Truyols, etc.

En el siglo XVII se acoplaron elementos barrocos como balcones, frontones curvos partidos y otros ornamentos, destacando entre otros la casa Pavese y los palacios Desbrull y del marqués de la Torre. Ya en el siglo XVIII predominan las influencias francesas, con patios más grandes, escalera imperial y fachadas con balcones, logias o decoración pintada; destacan los palacios Vivot, Berga, Sollerich, Montenegro, etc.

Elemento común en los patios modernos son los amplios arcos rebajados apoyados sobre columnas bajas y gruesas.

³ Alejandro SANZ DE LA TORRE: "Valoración de la arquitectura palmesana en los cronistas mallorquines: Binimelis, Dameto, Mut, Alemany", *Academia*, 81, 1995, 501.

⁴ José VARGAS PONCE: *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*, Madrid, 1787, 34.

⁵ André GRASSET DE SAINT-SAUVEUR: *Voyage dans les Iles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805*, Paris, 1807, 117.

⁶ Luis de VILLAFRANCA: *Misceláneas históricas relativas a cosas de Mallorca*, mss., Palma, V, 1808-35, Biblioteca Vivot, 334-5.

Las descripciones y juicios críticos de las casas señoriales palmesanas son mucho más abundantes en la etapa romántica que en las etapas precedentes, pues el interés de los viajeros por éstas aumentó considerablemente con la revalorización del arte medieval y sus diferentes estilos.

Los viajeros románticos juzgaron acertadamente que las casas señoriales mallorquinas se inspiraban en las casas góticas catalanas impuestas en la isla por los conquistadores en el siglo XIII, y cuyos modelos también se difundieron por Levante; todas ellas tenían una estructura y elementos comunes.

Más difícil era para aquellos establecer una cronología aproximada de los ejemplares conservados en Palma, pues en mayor o menor grado, todas las casas habían sufrido reformas sucesivas, que en algunos casos habían borrado o alterado los rasgos arquitectónicos de su primitiva construcción. Si su origen medieval era generalmente aceptado, los autores diferían en cuanto a la datación de los edificios concretos. Para algunos, las casas más antiguas eran del siglo XIV, para otros del XV, aunque el francés Laurens creía que las más viejas eran de principios del siglo XVI.⁷

Nota común de las casas eran su carácter retardatario y numerosos arcaísmos, manteniendo su traza y distribución góticas durante los siglos posteriores y cambiando sólo la fisonomía y elementos decorativos de ventanas, escaleras o patios. Laurens escribía que:

*Sin alterar la antigua distribución, han introducido en los vestíbulos y en las escaleras los cambios del gusto arquitectónico que Vignola debía generalizar; de modo que por doquiera se encuentra la columna toscana o jónica, las gradinatas y las balaustradas, imprimiendo siempre una suntuosa apariencia.*⁸

El catalán Piferrer señalaba que en pleno siglo XVIII, muchas casas reproducían aún ajimeces islámicos y elementos renacentistas, resultando de gran pintoresquismo:

*La imitación, que en Mallorca reprodujo los ajimeces en casi todos los edificios antiguos, hizo lo mismo con las formas que fue trayendo el cambio de gusto en el continente, y hasta cuando el churriguerismo abrió la puerta a toda invención descarriada, las casas de la nobleza palmesana no alteraron el tipo dado cuando el renacimiento.*⁹

El inglés Christmas destacó los arcaísmos de las casas, que mantenían su estructura medieval hasta en los ejemplares más modernos, del siglo XVIII; podía juzgarse la antigüedad del edificio por la decoración del patio, ya fuese gótica e islámica o de gusto italiano:

⁷ Aunque algunos elementos arquitectónicos parecían islámicos, el francés los consideraba imitaciones posteriores. Joseph Bonaventure LAURENS: *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, Palma, 1971, 61. Este libro se publicó por vez primera en francés en 1840.

⁸ Joseph Bonaventure LAURENS: *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, 63.

⁹ Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, Barcelona, 1842, 140.

El unico modo con que puede uno juzgar la antigüedad de una casa en Palma, salvo donde conocemos su fecha, es por el estilo de la decoración del atrio. Las casas nuevas son construidas al estilo moderno; pero hasta la mitad del siglo pasado, la gente de Palma construía como sus padres habían construido antes que ellos, y conservaban el mismo tipo de arquitectura que imperaba en España en tiempos de Fernando e Isabel; como el tiempo seguía su curso, la decoración no era solamente gótica o morisca, o de ambos estilos combinados. Sobrevino el gusto italiano; columnas toscanas, dóricas y jónicas sustituyeron los pilares fasciculados de las anteriores estructuras, y los emblemas clásicos reemplazaron los blasones de siempre.¹⁰

Los patios de las casas mallorquinas, muchas veces con pozo central, tenían para los viajeros claros precedentes en la arquitectura islámica y en la romana. Los franceses Sand y Davillier recordaban su parecido con los atrios con *impluvium* de las villas romanas.

Uno de los rasgos más destacados por los viajeros románticos fueron las influencias islámicas en la arquitectura de estos edificios. Estas vendrían marcadas sobre todo por la presencia de ventanas ajimezadas con delgadísimas columnillas, aunque también, según algunos viajeros, por su disposición en torno a un patio con fuente, por el contraste entre su interior lujoso y exterior sobrio y por la combinación de recias masas de mampostería con delicada ornamentación.

Piferrer insistía en la repetición de ajimeces de rasgos islámicos en todo tipo de casas, incluso en las más modernas, fruto de los arcaísmos del arte insular que reprodujo insistentemente este tipo de ventanas que debieron ser corrientes en las casas de los habitantes musulmanes en tiempos de la conquista:

quedan aun en ellas muchas de las ventanas con que los artífices góticos las enriquecieron, tan elegantes y sencillas... Son unos ajimeces partidos por una o dos columnitas delgadísimas y coronadas con capiteles de gran delicadeza... y sobre éstas (impostas) cargan los pequeños arcos, algunos muy rebajados y todos extremadamente robustos y de anchas dovelas... A primera vista creyéranse las un resto de la arquitectura árabe si no revelaran una fecha más moderna las obras góticas del siglo XV, que las acompañan y que... formaron parte de la primera traza.¹¹

El norteamericano Bayard Taylor apuntaba que posiblemente se hubiesen aprovechado restos arquitectónicos musulmanes en la realización de las casas cristianas, o al menos que se hubiesen imitado:

Laurens es de la opinión de que la arquitectura de Palma no pudo ser atribuida a un periodo anterior a los comienzos del siglo

¹⁰ Henry CHRISTMAS: *The Shores and Islands of the Mediterranean including a visit to the seven churches of Asia*, London, 1, 1851, 147-8.

¹¹ Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, 138-9.

XVI. *Yo estoy convencido, sin embargo, en todo caso que muchos fragmentos de escultura morisca deben haber sido utilizados en la construcción de los edificios más antiguos, o de que ciertas peculiaridades del arte morisco han sido estrictamente imitadas. Por ejemplo, la combinación de grandes, pesadas masas de mampostería con el más ligero y grácil estilo de ornamentación.*¹²

Christmas escribió de las casas señoriales:

*El estilo general tiene ... un aire semiorienta, y la estrechez y quietud de muchas calles tiende a aumentar este efecto. La realidad del caso es que estas casas son tipos de la antigua clase de viviendas en toda la Península, algo más pintorescas aquí por el espíritu morisco.*¹³

Para el británico Clayton, las casas medievales mezclaban lo gótico con lo musulmán:

*Cuando uno pasea por las estrechas calles de Palma, observa frecuentes vestigios del periodo sarraceno, además de numerosos y sombríos palacios medievales de arquitectura gótica insertos en el gusto moro, perfectamente conservados, formando ellos mismos frescas y sombreadas calles.*¹⁴

El inglés Bartholomew afirmaba que *las casas de Palma son enteramente moras por su estilo*,¹⁵ añadiendo que eran amplias, elegantemente ornamentadas y muy frescas y ventiladas, y que muchas de ellas estaban artísticamente decoradas por fuera con frutas y flores pintadas.

Raros fueron los viajeros que pasaron por Palma y no se pararon a describir la peculiaridad y partes características de las casas señoriales de la capital balear, lo que indica la atracción que ejercieron en aquellos. Destacaron los zaguanes y patios cuadrados, escaleras, ventanas ajimezadas, las portadas con arco de medio punto, las amplias y desnudas habitaciones, los salientes aleros y los típicos *porxos* o terrazas cubiertas, destinados para *los usos domésticos de lavado, despensas, desvanes y aún graneros*.¹⁶ Laurens describía el exterior de las casas:

Estas casas no tienen sobre los entresuelos más que un piso principal y un desván muy bajo. La entrada que da a la calle, consiste en un portal de medio punto, sin ningún adorno; pero su dimensión y el gran número de dovelas dispuestas cual

¹² James Bayard TAYLOR: *By-ways of Europe*, New York, 1869, 192.

¹³ Henry CHRISTMAS: *The Shores and Islands of the Mediterranean including a visit to the seven churches of Asia*, 1, 144

¹⁴ John William CLAYTON: *The sunny South. An autumn in Spain and Majorca*, London, 1869, 214.

¹⁵ E. G. BARTHOLOMEW: "Seven months in the Balearic Islands", *Illustrated Travels*, 1, 1869-71, 315.

¹⁶ Ramón MEDEL: *Manual del viajero en Palma de Mallorca*, Palma, 1849, 42.

*prolongados radios, le dan una gran fisonomía. La luz penetra en las espaciosas salas del primer piso a través de altas ventanas divididas por parteluces excesivamente delgados, que les dan una apariencia completamente árabe.*¹⁷

El francés elogió, como Piferrer, la delicadeza de las ventanas ajimezadas, añadiendo a continuación:

*Yo no he encontrado, más que aquí, columnas cuya altura mida unos seis pies, con un diámetro de tres pulgadas; la finura del mármol en que están trabajadas, el gusto del capitel que sobre ellas carga, y en fin, todo su conjunto me han hecho suponer su origen árabe ... el aspecto de estas ventanas es tan hermoso como original. El desván que constituye el piso superior, es una galería, o más bien una serie de ventanas aproximadas, copia exacta de las que coronan el monumento de la Lonja. En fin, un techo muy saliente, sostenido por vigas artísticamente talladas, preserva esta habitación de la lluvia y el sol, y produce notables efectos de luz, por medio de las prolongadas sombras que arroja sobre el edificio ... La escalera, trabajada también con mucho gusto, se halla situada en el interior de un patio, en el centro de la casa, y separada de la entrada que da a la calle por un vestíbulo, en donde se observan con frecuencia pilastras cuyo capitel está adornado con hojas esculpturadas o con algun escudo sostenido por dos ángeles.*¹⁸

De los *porxos* y patios, elementos característicos de estas construcciones, añadía Piferrer:

*Así en ellas se ve repetido un mismo desván gótico con que rematan, y es una linda galería de ventanas cuadradas, en la parte superior decoradas con dos sencillos dibujos, calados o en relieve, siempre iguales: así las escaleras góticas reproducen en sus barandas rosetones semejantes; y esta uniformidad reina en los adornos de los vestíbulos y zaguanes modernos. Estos son regularmente lo más grandioso de aquellos edificios; y aunque las columnas son algo ventrudas, demasiado cortas y coronadas con grandes capiteles, aunque las bóvedas se aplanan sobre arcos muy rebajados y cilíndricos, el conjunto tiene tanta magnificencia que la crítica más severa cede a la agradable impresión que él causa.*¹⁹

Similares descripciones nos dejaron Clayton o Davillier. El primero destacó principalmente los patios y sus arcos apoyados sobre gruesas columnas de ricos capiteles. Al francés Davillier, le llamaban la atención los tejados en saledizo que en ocasiones podían sobresalir dos o tres metros así como las ventanitas ojivales de los

¹⁷ Joseph Bonaventure LAURENS: *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, 62.

¹⁸ Joseph Bonaventure LAURENS: *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, 62-3.

¹⁹ Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España Mallorca*, 140. El catalán Cortada escribía: *Hay en Palma zaguanes verdaderamente colosales, y en ellos se ven arcos anchísimos sostenidos por columnas muy bajas, barrigudas, de jaspes del país, y que en realidad no pertenecen a ningún orden de arquitectura.* Juan CORTADA: *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*, Barcelona, 1845, 22-3.

porxos que formaban una especie de galería abierta. Pero lo que más le sorprendió fueron las ventanas bajas, con finas columnillas de claras influencias islámicas, aunque de factura gótica por lo general:

Son de ordinario muy altas y van sostenidas por columnas de mármol negro o gris oscuro, tan delgadas que se tomarían por de bronce o hierro. Hemos visto algunas que tendrían una altura de dos y tres metros, cuyo fuste podíamos abarcar fácilmente entre nuestras dos manos. A primera vista se creería que estas ventanas son de construcción árabe, pero sus capiteles, con una doble fila de hojas enrolladas en volutas, pertenecen al estilo ojival del siglo XIII o del XIV.²⁰

Christmas hizo una completa descripción de las casas y sus partes características, como patios, *porxos* y ventanas ajimezadas, donde se mezclaban las influencias islámicas con los estilos cristianos. Su impresión era que estas casas, muchas de las cuales eran amplísimas y tenían jardín, eran más bien tristes y sombrías, a diferencia de las andaluzas, y que sus patios, en vez de lugar de reunión, eran sólo lugar de paso.

Señalaba de los patios: *el atrio es un hall de entrada, y nada más. Generalmente hablando, hay algo triste en el aspecto de estos vestíbulos, aunque muchos de ellos están lejos de estar desprovistos de belleza arquitectónica, y las escaleras son frecuentemente obras elegantes.* Las ventanas con sus delicados parteluces eran para el inglés el rasgo más peculiar de la arquitectura urbana de Palma, parangonables por su trabajo a las de la Alhambra granadina.²¹

Su impresión del interior de las casas era similar a la de George Sand, que criticó con enojo estas grandes habitaciones desnudas de adornos, libros y muebles, que tópicamente atribuía a la *indiferencia* y la *inacción* del carácter mallorquín y a la *ausencia de vida intelectual* en la isla.

La francesa nos dejó una expresiva descripción de las habitaciones de los viejos palacios mallorquines:

Vastas salas, ordinariamente en forma de cuadrilongo muy elevadas, muy frías, muy sombrías, completamente desnudas, blanqueadas con cal, sin ningún adorno, con grandes retratos de familia, viejos, negros y colocados en una sola línea, tan altos que no se distingue nada en ellos; cuatro o cinco sillas de un cuero grasiento y comido de gusanos, bordeadas de grandes clavos dorados...; algunas esteras valencianas, o solamente algunas pieles de carnero con largos pelos, arrojadas acá y allá sobre el suelo; ventanas colocadas muy alto y cubiertas con cortinas recias; anchas puertas de encina negra, lo mismo que el techo artesonado, y a veces una antigua cortina de paño de oro que lleva el escudo de la familia, ricamente bordado pero maltrecho y deslucido por el

²⁰ Jean Charles DAVILLIER: *L'Espagne*, Paris, 1874, 779.

²¹ Henry CHRISTMAS: *The Shores and Islands of the Mediterranean including a visit to the seven churches of Asia*, 1, 147.

*tiempo... No se ven apenas otras mesas que las de comer; los espejos no abundan y ocupan tan poco espacio en tan inmensos testers, que no reflejan claridad alguna.*²²

La sensación de tristeza de la que hablaba la francesa, también fue recogida por otros viajeros, como Christmas, la británica Grosvenor o el gaditano Jerez Perchet.²³

Entre las casas más nombradas por los distintos autores están el palacio Vivot, y las casas Sureda-Zanglada, Bonaparte, del conde de Montenegro, Oleza, Palmer (Dezcallar), etc., que son representativas del arco cronológico y estilístico de tales construcciones.

Medel²⁴ elogiaba el zaguán del palacio Vivot, con sus columnas de jaspe, capiteles y elegantes arcos que formaban un conjunto digno de admiración; de la casa Palmer (Dezcallar) señalaba que era un ejemplo de orden y esplendidez, destacando su fachada de sillar con ventanas del siglo XVI adornadas con columnas, cariátides, arabescos y blasones que recordaba un alcázar feudal; de la casa Oleza destacaba su excelente zaguán.

Afortunadamente, algunos de estos viajeros nos dejaron una imagen gráfica de las casas señoriales de Palma, a través de las bellas litografías que ilustraban sus libros y que crearon toda una iconografía romántica de los grandes monumentos de la capital isleña.²⁵

Laurens y Parcerisa dibujaron cinco vistas de casas que posteriormente serían litografiadas e incluidas el primero en su libro del viaje por Mallorca y el segundo en el libro de Piferrer dedicado a la isla.

Las ilustraciones hacen hincapié en los elementos más originales y llamativos de las casas descritos en los textos, como son los patios y las fachadas, sin olvidar la nota costumbrista al añadir a las vistas figuras populares vestidas con los atuendos tradicionales mallorquines que contrastan con los que visten la moda del momento.

En los patios se destacan los arcos rebajados que apoyan sobre gruesas y bajas columnas así como las escaleras que dan acceso a la planta noble. Tenemos dos litografías realizadas a partir de dibujos de Laurens para ilustrar su libro de viaje por Mallorca.

²² George SAND: *Un invierno en Mallorca*, Barcelona, 1989, 64. Sus recuerdos de la estancia en Mallorca se publicaron por vez primera en francés en forma de artículos en la parisién *Revue des Deux Mondes* en 1841. En el mismo año y el siguiente aparecieron ya en forma de libro en Bruselas y París respectivamente.

²³ Henry CHRISTMAS: *The Shores and Islands of the Mediterranean including a visit to the seven churches of Asia*, 1, 145.

Elizabeth Mary GROSVENOR: *Narrative of a yacht voyage in the Mediterranean during the years 1840-1*, London, 1, 1842, 186.

Augusto JEREZ PERCHET: *Impresiones de viaje. Andalucía. El Riff. Valencia. Mallorca*, Málaga, s.a., 197.

²⁴ Ramón MEDEL: *Manual del viajero en Palma de Mallorca*, 109, 112-3 y 116.

²⁵ Príamo VILLALONGA DE CANTOS: "Los libros de viajes y la ilustración litográfica como medio difusor del romanticismo en Mallorca", *BSAL*, 45, 1989, 343-56.

Alejandro SANZ DE LA TORRE: "La arquitectura de Palma de Mallorca en el grabado romántico (1833-68)", *Goya*, 228, 1992, 343-50.

La primera reproduce un *Patio interior de una casa de Palma* (siglos XV-XVI) de claro sabor gótico (lám. 1), donde el antepecho de una escalera ornado con tracería gótica ocupa el lugar central de la escena, que se completa con arcos rebajados y un decorativo arco conopial sobre la puerta del piso superior.

La segunda es el *Interior de una casa de Palma del siglo XVIII* (lám. 2) que reproduce el patio de la casa Oleza, casa del siglo XVI que aún conserva su estructura medieval y cuyo patio fue remodelado en el siglo XVIII con elementos barrocos; destacan la escalera, los arcos rebajados, las columnas y la balaustrada.

Una tercera litografía pertenece a las realizadas por Parcerisa para ilustrar el libro de Piferrer sobre Mallorca, y reproduce el *Patio de Casa Vivot* (lám. 3), uno de los mejores y más monumentales patios dieciochescos de Palma donde se aprecian igualmente la escalera, balaustrada, columnas y arcos rebajados característicos.

De las fachadas de las casas, realizadas con muros de sillería, se destacan las esbeltas ventanas ajimezadas de resonancias islámicas con sus finas columnillas, las puertas con su arco de medio punto y las ventanas decoradas con tracería gótica de los *porxos* o desvanes, algunas de las cuales se inspiraban en el coronamiento de la Lonja de Palma.

Otra litografía del libro de Laurens ilustra una *Casa particular del siglo XVI. exterior* (lam. 4), de evocadoras formas góticas y que posee todos los elementos antes citados; la de Parcerisa titulada *Calle de la Virgen de la Teta* (lám. 5) plasma poéticamente el aspecto medieval de las calles palmesanas, ilustrando a mano derecha una casa señorial (la desaparecida casa de d^a Aina Cotoner) con su portal con arco de medio punto que permite ver el zaguán y sobre la puerta una de las típicas ventanas ajimezadas con sus arcos gemelos sostenidos por dos finas columnillas; al fondo se distingue el campanario de la iglesia de San Francisco de Asís.

LÁMINAS

- Lam. 1: Patio interior de una casa de Palma (siglos XV-XVI). Litog. de Donnadieu hijo. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art á l'ile de Majorque*, Paris, 1840.
- Lam. 2: Interior de una casa de Palma del siglo XVIII. Litog. de Donnadieu hijo. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art á l'ile de Majorque*, Paris, 1840.
- Lam. 3: Patio de Casa Vivot. Dib. y litog. de Francisco Javier Parcerisa, Litog. de Segur. En Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, Barcelona, 1842.
- Lam. 4: Casa particular del siglo XVI. exterior. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art á l'ile de Majorque*, Paris, 1840.
- Lam. 5: Calle de la Virgen de la Teta. Dib. y litog. de Francisco Javier Parcerisa, Litog. de Segur. En Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, Barcelona, 1842.

RESUMEN

Las casas señoriales de Palma, edificadas entre los siglos XIII y XVIII, fueron unos de los edificios más interesantes para los viajeros románticos de mediados del siglo XIX. En sus descripciones literarias destacaron la originalidad de sus patios y fachadas, que combinaban elementos góticos e islámicos junto a otros renacentistas o barrocos según la fecha de su construcción.

ABSTRACT

Palma manor houses, built between the 13rd and 18th centuries, were some of the most interesting buildings for romantic travellers in the middle of the 19th century. In the literary descriptions the originality of their courtyards and fronts was made stand up, which combined Gothic and Islamic elements with Renaissance or Baroque ones according to the date of their building.

ALGUNS TOPÒNIMS HISTÒRICS DE LA COSTA CALVIANERA*

JOSEP NOGUEROL MULET

Aquesta comunicació s'adaptarà a topònims documentats a fonts escrites fins al segle XVI i a més situats a la costa o a l'àrea propera a la mar.

Per a la present comunicació he deixat de banda les dotzenes de sementers, turons i comellars recollits oralment a les possessions del terme per comentar alguns dels més coneguts arreu de l'illa. És evident que tractar dels grans topònims suposa un risc que assumesc plenament alhora que escoltaré les altres aportacions que els erudits i els no tan erudits vulguin exposar. L'intent de desxifrar l'origen dels topònims històrics esdevé sovint una tasca o un divertiment que requereix prou documentació i molt sovint llançar hipòtesis que a vegades poden semblar absurdes o que noves aportacions condemnin a l'oblit. Jo no sóc estudiós apassionat de la toponímia en general sinó recol·lector de paraules al paisatge concret de Calvià.

Pel present treball he utilitzat el *Cronicó Medieval* de Ramon Rosselló, eina indispensable per a qualsevol estudi de les Illes, i alguns talls sincrònics posteriors com el Mapa Despuig de 1784, els comentaris de Berard de 1789, les informacions de l'Arxiduc de 1884, el Mapa Nàutic de Gómez-Imaz de 1893, el CTM de 1959 i d'altres informacions de la meva recollida oral de tot el terme de Calvià publicada al mapa topogràfic 1/5.000 que s'ha editat aquests darrers anys. He fet servir també el DCVB d'Alcover Moll, l'*Onomasticon Català* de Coromines, un diccionari d'àrab i d'altres estris.

L'actual zona costanera de Calvià, plena d'hotels i carreteres amb un creixement il·limitat de població, té molt poc a veure amb la de l'època medieval que es manté fins al segle XIX. Abans la població era mínima i la presència dels grans aiguamolls de la Porrassa, Santa Ponça i més petit a Peguera a més del perill de pirates implicava que quatre grans possessions (Peguera-la Torrada, Santa Ponça amb la Porrassa i Bendinat) disposaven de tot el territori costaner sense cap nucli de població ni tampoc de pescadors excepte els de l'interior (Calvià i posteriorment Es Capdellà) sorgits a l'acabament del segle XVI vora l'església.

La costa de Calvià era sobretot zona de dependència clara o indret de pas des del gran nucli de Palma, o del més petit d'Andratx, i la majoria dels seus pobladors (amos de possessió, missatges, talaiers, roters, picapedrers...) no eren generalment del terme sinó

---

* Aquest article es va presentar com a comunicació a la XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia que se celebrà a la vila de Sant Joan el 16 de gener de 1999. He incorporat algunes de les matitzacions i comentaris que en feren al col·loqui Guillem Rosselló, Cosme Aguiló i Joan Miralles.

d'altres indrets de Mallorca. Aquesta despersonalització i manca d'autocentrament ha marcat moltíssim la toponímia d'un terme creat de manera postissa pels interessos de la Conquesta Catalana com a desmembració del districte àrab de Medina. Els problemes actuals de Calvià i Marratxí no són tan diferents com sembla.

Aquí ens centrarem en topònims que apareixen documentats abans del segle XVI però que perviuen amb molta vitalitat encara que alguns hagin canviat la seva forma. Tractaria extensament de quatre: *Cala Aixada*, *Na Marió*, *El Toro i Magaluf* i només de passada i sense entrar-hi a fons d'altres més antics: Illetes, Portals, Rafalbetx, Es Malgrat, Santa Ponça, Peguera i el desaparegut Trafalempa.

CALA AIXADA

L'accident de la costa situat entre el caló de sa Nostra Dona i cala Portals Vells on s'ubica el Casino de Mallorca, (indret on es remenen fortunes i se celebren espectacles musicals o també nits patriòtiques) apareix a diversos mapes i a l'Enciclopèdia de Mallorca com a CALA AIXADA, als CTM CA L'AIXADA i a d'altres mapes d'aquest segle com a CALA XADA. És evident i fins i tot lògica la confusió entre la Cala i l'abreviatura popular de casa CA amb l'article femení apostrofat perquè la pronúncia és la mateixa.

Suposam que tothom coneix una AIXADA, eina composta per un ferro acabat en tall o en punta amb un ull per on s'adapta un mànec de fusta. Justificar una Aixada en un indret marítim sembla complicat i més quan ens trobam amb la fluctuació de Cala, Ca i abans Cap. Si anam cap enrere trobam documentat al mapa de 1893 Cala Cap l'Aixada i uns anys abans l'Arxiduc apunta Ca l'Aixada que és qui introdueix l'eina agrària i també una casa que possiblement també existís. Cent anys enrere Berard apunta l'any 1789 en castellà CABO LAXADA (amb ics i junt), uns anys abans el mapa Despuig assenyala CABO LA XADA (també amb ics però separat).

Ens trobam, doncs, amb un topònim que va variant l'escriptura mínimament però cavalcant entre els genèrics: l'entrada Cala, la punta de la Cala o sigui el Cap o *Cabo* i fins i tot una casa reduïda a CA i un apel·latiu inconcret però molt semblant: Laxada, Xada, Aixada.

Serà la documentació anterior, concretament la visita del virrei Lluís Vich l'any 1585 que en repassar la costa i utilitzant el castellà pot resoldre l'origen:

*la torresilla de la isleta... adonde dicen la Punta Negra...y de allí más adelante
visité Cala Viñes y Cala Rejada... Hay allí cerca Cala Portal muy seguro puerto..*

La Cala Rajada la situa clarament entre Cala Vinyes i l'actual Portal Vells, topònims encara vius amb variacions. El peix inicial que ha donat nom a tants topònims de l'illa, s'ha anat transformant en una eina agrària. La poca població de l'àrea i l'escassa importància de l'indret substituït per altres punts de vigilància propers en serien la causa.

La Cala Rajada del segle XVI ens indicaria el pas fonètic de la palatal sonora, africada a la pronúncia dialectal en posició intervocàlica, cap al seu ensordiment en palatal sorda i el posterior emmudiment de la vibrant múltiple: CALAXADA. A partir d'aquest ensordiment de la palatal i emmudiment de la vibrant ens trobaríem amb un topònim transcrit per fonts escrites que a vegades remarcarien el Cap, d'altres la Cala i després una Casa.

EL TORO

Aquesta illa és l'indret més al sudoest de Calvià i se situa davant el sortint del Banc d'Eivissa, del qual el separa un freu de devers 500 metres d'amplària on es troba l'illot del Toretó. Té 29 metres d'altitud i quatre-cents metres de longitud, amb un far. És un illot ben visible que es troba en un redol fabulós pel paisatge i l'absència de construccions però sobretot molt castigat pels temporals. Normalment no se l'anomena amb el genèric 'illa de' sinó simplement El Toro amb l'article normatiu que a les Balears utilitzam com a senyal d'importància i respecte per oposició al salat. Ningú diu Es Toro ni es troba escrit. El fet de la urbanització costanera del mateix nom fa que a hores d'ara a vegades s'hagi d'especificar en segons quins contextes si es tracta de l'illot amb el far o a la zona habitada. Aquest topònim ha tingut la sort d'esser una paraula comprensible i prou comercial per la festa espanyola perquè s'ha traslladat a la urbanització que es situa a les Penyes Roges o Rafalbetx, topònims més documentats i antics però menys afortunats.

Respecte a aquest topònim s'han elaborat teories ben complicades respecte a una rel TOR com a formació rocosa que exposaria un origen prerromà com la paraula "turó" que semblaria per a molts l'origen de la muntanya de Menorca homònima El TORO. El seu origen potser es trobi en l'article àrab AL més la forma TOR com a muntanya també en àrab, l'evident confusió entre El Toro (amb l'article literari català) i Al Toro (amb l'article àrab) no es produiria a llocs com a València on es distingeix clarament, però a la fonètica de les Balears amb vocal neutra a ambdues formes es pot confondre. No gaire lluny d'aquest indret marítim a la zona de Peguera es troba la possessió de TORÀ que també ha atret aquestes especulacions i fins i tot parlar d'una TORÀH, llibre sagrat dels jueus, quan es troba documentada l'any 1342 la seva venda a Joan Torà i apareix amb l'antic nom islàmic de Benimoxet l'any 1364. La possessió de Torà seria un nom de lloc trasplantat des de la Catalunya Continental (Torà, és un poblet a la dreta del riu Llobregat, Segarra. També poblet de l'Urgellet) per un habitador del poble de Torà de nom Joan perquè Benimoxet seria el nom islàmic.

Deixant de banda aquestes teories, que poden funcionar aquí o a d'altres indrets amb el mateix topònim com assenyala Coromines i que potser altres fonts documentals que no disposam confirmassin, sembla ésser que l'illot es tracti d'una metàfora, però no per la forma física de bou que pot presentar com assenyala Alcover.

Aquí afegiríem que a la visita del virrei de 1585 no apareix El Toro sinó que assenyala *los escollos y isletas que dizen los Caballos* i no apareixen referències al Cronicó Medieval. A dos mapes francesos de l'illa, reproduïts al CTM, apareix CAVALLET l'any 1715 i CAVALLO vint-i-cinc anys després. El mapa Despuig imprés l'any 1784 ja apareix

com EL TORO sense genèric i es manté fins ara sense variacions sense que sorgeixi de bell nou com a cavall, (encara que a una certa distància, prop de Portals, es trobi Es Cavall com a topònim costaner per una roca que s'hi assembla a la recollida oral del CTM).

La idea metafòrica prendria més força en no disposar de documentació antiga però el fet d'anomenar-se abans com a castellanització evident d'Els Cavalls, l'animal representatiu de la força a l'època i l'aparició molt posterior d'El Toretó (al CTM de 1958) com a diminutiu ens situaria en una metàfora de bravura més que de forma. El toro substitueix la idea de poder enfront de l'onatge que assenyalaven Els Cavalls d'abans i el diminutiu destacaria encara més la idea de resistència a una mar freqüentment molt moguda i generalment perillosa.

Pensem que seria, per tant, una metàfora ideològica més que descriptiva: resisteix com un toro o un cavall; més que: s'assembla a un cavall o un toro. No volem descartar la possibilitat de la forma àrab ni tampoc que pot recordar un bou i que fins i tot ha tengut una "criatura" documentada a partir de les fonts orals en forma de l'illot menut amb un diminutiu no analògic ES TORETÓ, però no Es Toret (diminutiu lògic) o El Toret (amb article literari).

NA MARIÓ/ Serra de Talaia

El puig de Na Marió de 281 metres d'alçada fa partió de terme entre Calvià i Andratx i es troba entre la possessió de Peguera i Son Fortuny. Al cim hi ha una construcció prehistòrica en ruïnes anomenada Es Castellot.

Fins al segle XVIII la possessió de La Torrada, antic nom de l'actual de Peguera, era del mateix propietari de l'andritxola Son Fortuny (**Beniorella**, els primers temps de la Conquesta. Topònim àrab que a hores d'ara s'ha traslladat a una part de Son Fortuny i dóna nom a una urbanització turística) no apareix als Estims ni als cadastres de Calvià sinó integrada a l'andritxola. Na Marió era una muntanya interior d'una gran possessió, suposadament poc coneguda per la gent de pas.

És un topònim molt viu a nivell oral sense el genèric de puig i només el trobem documentat des del CTM de 1958.

Na Marió semblaria un nom de persona, Maria com a diminutiu (o potser augmentatiu), que ha donat nom a la muntanya però no hem trobat cap persona documentada a l'indret ni tampoc documents antics respecte al topònim. A la muntanya l'única construcció és una rota menuda.

La urbanització que sorgí allà abans de la guerra civil s'anomenà Sa Talaia com a nom de la possessió segregada de Peguera, per altra banda ja trobam documentada la Serra de Talaia a finals del segle XIII al Cronicó Medieval que comprendria Na Marió i la veïna Mola de Son Vic, més endavant a la Carta Naval de 1893 i d'altres posteriors es reproduïx com a PUIG DE LA ATALAYA ubicat a Na Marió.

El nom MARIA com a topònim de puig o turó provendria de l'àrab amb el significat de talaia o elevació com assenyala Coromines. Serien els casos de la província andalusa d'Almeria, el municipi mallorquí de Maria de la Salut i també el Puig de Maria o Santuari de la Mare de Déu del Puig a Pollença, ambdós amb disfresses piadoses; tots ells punts com Na Marió, que són prou elevats i permeten fer de talaies.

La presència de l'article femení acostuma designar un nom de persona que ha tengut aquell redol però pot designar també un accident del terreny (personificat) com és freqüent a l'illa, només a la zona de Peguera es troben dos costers Na Rosta i Na Bruta i un comellar Na Fonda).

Després d'aquesta llarga descripció i informació sobre el topònim Na MARIÓ / Sa TALAIA es pot plantejar una hipòtesi ben interessant: ens trobaríem, aleshores, amb la pervivència a nivell oral al llarg dels segles d'un topònim àrab que designaria el mateix que s'ha transcrit a les fonts escrites amb la traducció catalana de TALAIA?

MAGALUF

Terrenys de la costa de Calvià anomenats també Magalluf (amb palatal) o Magal-luf (amb geminació). Les tres formes viuen a la parla. Aquest topònim és prou conegut a Mallorca i sobretot a Anglaterra per les disbauxes dels *hooligans* i per la immensa urbanització que ha sorgit al lloc. La primera documentació escrita de la qual disposam data de 1531 que apareix com a platges de Magalluf amb la líquida palatal. Posteriorment s'assenyala l'indret com Es Magaluf o Magalluf constantment referint-se a la platja.

Segons l'Alcover Moll: *Magaluf és nom propi d'home sarraí i respecte al topònim assenyala: Etimologia incerta; segurament aràbiga*. A Sicília hi ha el mot **macalubbi** '*volcans de fang o d'aire*', que poden tenir relació amb el nostre topònim.

Posteriorment Mascaró Passarius l'assenyala com a nom de persona jueu a l'Enciclopèdia de Mallorca i assenyala unes cites: Magaluf ben Jusef (1234) sense especificar d'on surt i esmenta que l'any 1334 els batles d'Andratx i de Calvià devien 20 lliures a Magalluf i Jusef Feznati, germans jueus. Extret del Cronicó de Ramon Rosselló que no explica la ubicació concreta d'aquests jueus i per tant no té perquè referir-se a l'indret.

Segons Pedro Cantarero Verger deriva de la pronúncia aràbiga **MAGAL·LOFA** que vol dir '*gent de paraula*'.

Coromines assenyala que el topònim de Calvià podria tenir el mateix origen que un Magaluf '*espècie de pell o drap*' que provendria de l'àrab vulgar **MAQLUF** de **MAQLUB** '*girat a l'inrevés*'.

Hi ha dos topònims d'escriptura semblant a Mallorca però referits a indrets prou diferents: Es Magalaf, indret del terme d'Escorca situat entre el Cingle des Romaní i el Morro de la Corda; Cova de MAGALUF, al terme de Ses Salines segons notícies per documentació datada el 1331. Que no tenen per què tenir relació amb aquest.

Moltes teories per tots els gustos, més apropiades en general al món àrab encara que el prenom jueu sigui la més acceptada i evidentment ni llatins ni catalans i potser cap prou convincent per a tothom com tampoc ho serà per a molts l'exposada a continuació.

Nosaltres pensam que un cop analitzats els topònims costaners de Calvià fins a finals del segle XVI no en trobam cap que designi persones sinó que la majoria són descriptius d'accidents físics (Illetes, Punta Negra, Penyes Roges, La Caleta) activitats (Portals, Peguera) o animals i vegetals (Cala Vinyes, Cala Rajada, Cala Figuera, los Caballos...). El lloc on s'ubicaven les platges era un gran salobrar que fins al segle XIX fou un focus d'infeccions i paludisme, despoblat on difícilment a segles anteriors es trobaria alguna persona cristiana, jueva o àrab per donar un nom, la possessió de la Porrassa és més a l'interior. Hi ha informadors orals que assenyalen Es Magaluf com al torrentó que comunica el salobrar amb la platja.

Pensam que es tracta d'un topònim descriptiu format a la dominació islàmica compost per les paraules àrabs **Ma** + **Haluf**, *aigua porca* com a designació pejorativa de l'indret d'aigües brutes.

La paraula **ME** (escrit MA) de l'àrab encara avui s'utilitza per gent major i no tan major de Mallorca com a fossilització lèxica en el llenguatge dels grans als nins per designar aigua a la frase feta **VOLS ME** (amb e neutra). Es troba documentada a l'Alcover Moll com a forma encara usual a València en la mateixa acepció generalitzada a Mallorca: aigua de l'àrab MA. A alguns pobles de l'illa s'usa com a **VOLS BE** (també documentat a l'Alcover Moll) amb els canvis fonètics propis de la parla popular.

La paraula '**Hil'lufun**', **Haluf/Halufo** amb h aspirada com a pronúncia vulgar de porc devia ésser prou coneguda a l'època del repoblament per la prohibició de musulmans i jueus a menjar porc i el culte que li profesen els cristians. La A en posició àtona passa a pronunciar-se E i el pas fonètic de la H aspirada de l'àrab a G, oclusiva velar sonora (d'oclusiva a espirant entre vocals) sembla prou lògic. Seria per tant un topònim àrab, descriptiu com a metàfora dels aiguamolls infectes, el porc es considera un vehicle de transmissió de malalties i la porqueria sinònim de brutor.

A més de la similitud fonètica voldríem remarcar una altra raó més hipotètica i aquí parlarem breument dels altres topònims de la costa de Calvià fins al segle XVI. Magaluf és un topònim que no desapareix perquè evidentment era entès pels usuaris del lloc i la gent de l'època (Me, per aigua encara viu a hores d'ara a Mallorca i Haluf com a porc o brut evidentment prou conegut per tantes raons).

Aquests segles primers es produeix la catalanització progressiva de la majoria dels topònims àrabs per qüestions polítiques i de comprensió de l'entorn, no cal esmentar tantes possessions documentades (**Bernivella**, **Benimoxet**, **Benichixan**, **Benifetzó**... només a Calvià) i també els accidents de lloc de la costa calviànera.

Sobretot és ben curiosa a la zona més a l'Oest d'Es Magaluf. El topònim Trafalempa substituït per Punta de Calafiguera ja a l'any 1585 (**Traf-al-Empa**), potser *El Cap més*

Elevat, que suposadament designa una punta amb algun apel·latiu o descripció no gaire clar com Trafalgar a Cadis (Traf-al-Gar, punta de l'Oest, des de Tarifa). La desaparició d'aquest topònim tantes vegades documentat fins a meitat del XV i la seva substitució física pel trasllat d'un petit accident proper com Calafiguera, ja existent, seria una manera de catalanitzar i entendre els noms del nou lloc: l'actual Cap de Calafiguera és un topònim traslladat per tapar-ne un de major que no s'entenia.

Rafalbetx escrit amb moltíssimes variants, paraula de clares ressonàncies àrabs que, segons Coromines ve de l'àrab '**ar-raff al-baid**' literalment '*els ràfeces blancs*' (ràfec seria un tipus de pedra o una part de la teulada que sobresurt del pla de la façana'), sembla esser, segons l'opinió de Coromines i Mascaró, originàriament l'actual Portals Vells, poc després d'esdevenir l'indret per tragar marès via marítima per fer la catedral i les muralles, o sigui el Port Alt de Palma per la llunyania (pluralitzat Ports Alts i finalment Portals, per emmudiment habitual de la t) i traslladar-se com a rafal errant a la terra ferma propera.

Els altres topònims de l'època també són descriptius Cap Andritxol (Cap més proper a Andratx), port o platges de Peguera (pel moll on s'embarcava la pega del forn del darrera... posteriorment passà a possessió), Santa Ponça (dubtosament com a nom femení de Ponç, sinó més bé de PORT o PONT, amb senyal d'importància), La Caleta (cala petita en comparació a la Cala de Santa Ponça), Es Malgrat (pas del canal, mal desembarc, idea de desgràcia o Malgrat com a castell fort) Penyes Roges (el color vermell encara visible dels penyals), illa o mars de la Porrassa (la possessió del darrera que suposam era un indret de moltes porrasses) la Punta Negra (pel seu color) i les Illetes (mai amb cap apel·latiu perquè eren les illes petites de Palma).

Esper que aquesta llarga explicació no hagi cansat els assistents i desitjant haver plantejat unes hipòtesis veritablement creïbles o fiables m'acomiad de vostès.

A fi de comptes l'anàlisi toponímica té l'encant de no esser una ciència exacta i la inexistència freqüent dels grans dogmes permet ensabonar les paraules i plantejar hipòtesis que cadascú creurà o no, i malauradament en el més habitual dels casos, no li preocuparà gens ni mica el perquè o l'origen d'un topònim.

RESUM

Comunicació sobre una sèrie de topònims del terme de Calvià, d'etimologia dubtosa, on s'intenta esbrinar l'origen de joms de lloc, avui oblidats alguns d'ells.

Els noms en qüestió són CALA AIXADA, EL TORO, NA MARIÓ, MAGALUF i els desapareguts Trafalempa i Rafalbetx, profusament documentats en època medieval.

ABSTRACT

Report on a series of places-name in the district of Calvià of a doubtful etymology un which it is intended to find out the origins of place-names; some of them forgotten at present.

The names at issue are CALA AIXADA, EL TORO, NA MARIÓ and MAGALUF. Next we should mention Trafalempa and Rafalbetx (both having disappeared) which were lavishly documented in the Middle Ages.

PRESENTACIÓ DE *NOTICIAS Y RELACIONES HISTÓRICAS DE MALLORCA. SIGLO XIX (1896-1900)* DE JOAN POU MUNTANER*

Pere FULLANA PUIGSERVER

Amics, amigues. Bon vespre.

Vull començar agraint a Maria Barceló i la Societat Arqueològica Lul·liana la confiança que han depositat en mi com a presentador. Sé que molts de vosaltres, sobretot les seves germanes aquí presents, estau en millors condicions de parlar de Joan Pou i, ben segur, coneixeu prou bé la seva obra. No obstant això, des de la més absoluta modèstia intentaré embastar algunes reflexions.

No hi ha dubte que aquest volum novè de *Noticias y Relaciones históricas de Mallorca* clou un cicle i es tanca la crònica d'un segle. Aquest es tanca en una circumstància altament desagradable i penosa per a tots nosaltres, sobretot com a conseqüència de la desaparició, recentment, de l'estimat i mai no valorat suficientment Joan Pou Muntaner. Però, també, es menester tenir present que amb aquest volum s'acaba la crònica d'un segle i el projecte inicial de Joan Llabrés Bernal. Malauradament, el bo de Joan Pou -tot i que encara poc abans de morir pogué contemplar el llibre ja imprès- no ha pogut fer part, tal com haguéssim volgut, d'aquest acte. Ho mereixia i és ben segur que tots desitjàvem un final diferent per aquesta història i una història diferent per aquesta cloenda.

Joan Pou Muntaner tan sols volgué esser el continuador de l'obra inacabada de Joan Llabrés, amb la intenció d'arribar fins al final de segle. De fet, a la portada dels quatre volums de Pou sempre hi ha aparegut "Continuación de la obra iniciada por D. Juan Llabrés Bernal". Es constata, així, que no li agradava massa el protagonisme ni anava excessivament carregat de vanitat. Exercí al servei d'un projecte que va assumir com a seu, tot reconeixent el protagonisme principal del seu amic. Llabrés havia publicat cinc volums, entre 1958 a 1971 (1801-1880), però la seva mort prematura impediren momentàniament la finalització del cronicó. Havia destinat cinc voluntats a vuitanta anys del segle XIX i havia fet servir un allau innumerable de noticiaris i cronicons, sobretot de la primera meitat del segle XIX. Segurament, a mesura que avançava la cronologia també n'augmentà la dificultat, sobretot perquè els buidages sistemàtics de la premsa periòdica eren molt lents i problemàtics, atesa la seva abundància. No obstant això, aquella obra mereixia arribar fins al final. Va ser llavors, el 1975, poc després de la mort de Joan Llabrés, quan Joan Pou s'oferí per continuar l'obra. Ell mateix en el pròleg del sisè volum ho reflectia de forma senzilla i planera: "*La gran amistad que me unía con el tan recordado, bajo distintos puntos de vista, Don Juan Llabrés Bernal, me animó a ofrecerme a la Junta de gobierno, a la que*

---

* Parlament en homenatge a Joan Pou i Muntaner pronunciat a la sala d'actes de la Societat Arqueològica Lul·liana el dia 2 de març de 1999.

pertenecía entonces, para continuar, en la medida de mis posibilidades, esta obra, publicada hasta entonces hasta el 31 de diciembre de 1880, y que faltaba investigar hasta finales de la pasada centuria, como se proponía el Sr. Llabrés". Vint-i-quatre anys després finalitza aquell projecte, en la qual hi ha estat sempre vinculada la Societat Arqueològica Lul·liana. Pou la va portar fins al final com un servei més en la SAL, com un deure d'amistat, com un compromís amb la societat que tant estimava. És indubtable que aquest tipus d'obres només poden ser realitzades per persones curoses, amb una gran capacitat de treball, amb un assenyament especial i amb una voluntat quasi filantròpica. Des de 1975 ençà, s'han produït canvis profunds en el món cultural mallorquí, entre els quals es pot destacar una evolució destacable de la historiografia, sobretot amb l'aparició de noves fornades d'historiadors. Quan es fa esment a aquest fet, indubtable i inqüestionable, sovint recordam el que ha suposat la Universitat de les Illes Balears en aquest procés de canvi qualitatiu; tanmateix, en el marc d'aquest acte, és un deure reconèixer el paper de la Societat Arqueològica Lul·liana i el seu Bolletí, en tant que societat dinamitzadora dels estudis històrics; i també retre un homenatge a aquells que, al marge de vanitats personals, han persistit en la seva vocació de publicar eines per a la investigació. Mai no podem ponderar suficientment el que han representat *Notícies y relaciones históricas de Mallorca* pels investigadors de la història, l'art, la literatura o la vida quotidiana del segle XIX a Mallorca. Només una anàlisi exhaustiva de les notes a peu de pàgina ens permetria adonar-nos amb exactitud fins a quin punt aquesta obra ha estat un element de consulta obligada i una font inesgotable d'informació. De fet, el millor homenatge i reconeixement que hem fet i farem a Joan Llabrés Bernal i Joan Pou Muntaner ha estat i serà consultar-los i citar-los.

El final de segle a Mallorca

Aquest darrers temps s'ha incidit des de diferents vessants sobre la Mallorca entre dos segles. S'han celebrat congressos i jornades des de diferents àmbits i s'ha fet memòria d'una conjuntura especialment dramàtica per a l'Estat espanyol, sense descuidar una anàlisi més de caràcter local, sense caure en localismes. Allò que realment ha interessat de veres ha estat la vivència del final de segle a Mallorca, explicar-la des d'allò que realment va ser i no només des d'una perspectiva global d'estat. Ara, quan tot just decau l'impuls i l'ansietat del centenari del 98, aquest volum sobre el darrer quinquenni del segle XIX apareix sense enrenou, sense grans pretensions, però amb la certesa de que serà una de les peces clau per interpretar amb la seva complexitat la fotografia d'un temps de guerra, però també d'una conjuntura de canvi i de modernització.

La Mallorca entre dos segles és, tal qual, la que ens presenta Pou i Muntaner en aquesta obra. Amb els seus protagonistes, amb els succeïts més destacats a la premsa i a la documentació contemporània, les entitats, les iniciatives, la vida quotidiana... Pou ha tractat, amb fidelitat, de recopilar tot allò que ell considerarà d'interès general. És clar que ho ha aconseguit amb escreix i és un deure per la nostra part reconèixer el valor de tot el que ha fet.

Aquella Mallorca el final del segle XIX no es pot interpretar únicament i exclusivament a partir de les Guerres Colonials, encara que aquest fet la marcà profundament. De la lectura d'aquest volum IXè (1896-1900) s'hi poden extreure informacions de tota casta, però sobretot hom constata que la societat mallorquina té un grau de dinamisme qualitativament encara no ponderat suficientment. Aquesta mateixa tesi va ser exposada, fa temps, per Pere de Montaner a la introducció de *Mallorca arqueològica, monumental y artística*, amb aquell

títol *Lo que el siglo se llevó*. Posteriorment, les obres de Damià Pons i Antoni Marimon, entre d'altres, han incidit en aquella mateixa línia.

El futur

He sentit contar al professor Miquel Duran -tampoc no record exactament el contexte- les dificultats que tingué inicialment per utilitzar les *Noticias...* quan tot just iniciava les seves primeres investigacions sobre el segle XIX. Sortosament, aquell ambient cultural s'ha superat. Aquesta obra s'ha sociabilitzada al màxim i ha permès, com ja hem dit, investigacions de signes molt diversos. Fins i tot la Gran Enciclopèdia de Mallorca és deudora d'aquesta obra, tot i que per les seves característiques, les de l'Enciclopèdia, no sempre ho ha pogut explicitar ni fer evident.

No obstant això, permeteu-me que, per acabar, faci dos suggeriments:

En primer lloc, seria importantíssim comptar amb un índex onomàstic, toponímic i social d'aquesta obra. Els noms, de diferent signe, que hi apareixen ho mereixen. És indubtable que l'obra encara seria més manejable i útil per a la investigació si es pogués comptar amb aquesta eina suplementària, tal i com s'ha fet amb *Las Baleares*, de l'Arxiduc Lluís Salvador i segurament altres. No és una tasca fàcil, ni d'una sola persona. Però és importantíssim elaborar un projecte en aquesta direcció, perquè l'obra obtengui la seva plenitud.

En segon lloc, allò que molts segurament heu pensat. La continuació. El segle XX s'acaba. Ja és història. A més, moltes de les recerques d'història contemporània en procés, estan destinades al segle XX. És obvi que sobre el nostre segle es disposen de moltes fonts, però una crònica sistematitzada i acadèmicament correcta seria d'una gran utilitat i d'una gran perspectiva de futur. Atès que si es començava ja, és ben segur que la seva publicació no començaria fins el segle XXI.

Gràcies, una vegada més a Joan Pou Muntaner i a la Societat Arqueològica Lul·liana per la dedicació i l'obra que ens heu llegat.

DOCUMENTS

DOS ALQUERÍAS MEDIEVALES DE LA SIERRA DE MALLORCA

GABRIEL LLOMPART

La publicación de los dos inventarios que transcribimos en este artículo no tiene ninguna pretensión especial, salvo la de insistir en la importancia que puede revestir para la historia de la cultura insular el analizar con lupa la documentación de protocolos.

Se trata de dos alquerías sitas en la Sierra Norte en la vertiente del *Pla de Ciutat*. Las dos son antiguas. la primera de ellas, Santa Eulàlia, queda situada hoy, como ayer, entre la colina de Bellver y el *Coll de Sa Creu*. Es un edificio gótico de gran altura con cubierta de una vertiente que ha sufrido modificaciones pluriseculares pero conserva todavía los ámbitos interiores cubiertos con artesonado de madera apoyado en canchillos góticos.

Tenía la entrada de la planta noble fortificada con escalera exterior. Las ventanas son los vanos que han sido objeto de mayor cambio en una remodelación experimentada sin duda en el siglo XVII.

El inventario que hemos localizado data de la primera mitad del siglo XV (1444). Pertenecía a la sazón a los herederos de Bernat Bru, mercader, domiciliado en la parroquia de San Nicolás, *en lo carrer lo qual parteix de la Lotge dels Genovesos i va a la esglèsia de Sant Nicolau*. Los herederos eran Miquel Bru i Joaneta Bru, casada con Gispert de Montornes. Bernat Bru lo había adquirido de otro mercader famoso, Ramón Safortesa, caballero -- a tanto había ascendido el estamento comercial del siglo XIV. Por una cantidad importante: 2.300 libras. La propiedad apenas habría cambiado de dueño a pesar del tiempo transcurrido desde la conquista de la isla a los musulmanes. Porque había correspondido al conde Nuño Sanz, quien bien pronto la cedió con sus rentas al Hospital que fundó en 1333 (Barcelona, 17 de las calendas de febrero de 1333). El Hospital de Santa Eulàlia pasó luego a llamarse de San Andrés. Podemos pensar que no tuvo muchos intermediarios cuando vino a manos de los Zaforteza, aunque desconocemos como acaeió el traspaso. Merece subrayarse a nuestro juicio el hecho de que, asomándose a las ventanas de la sala noble, hoy mismo, no se divisa, tendiendo la vista sobre la bahía de Palma mas que el castillo de Bellver. Y, por detrás, el bosque serrano, la pineda que descende desde el término de Calvià. Viceversa, la panorámica de la Sierra Norte desde la bahía, por los siglos de los siglos, no divisaba más arriba de Bellver sino los pinares que se extendían desde Gènova hasta el *Puig des Bous*. Resultado: que los pescadores cuando tenían que tomar las referencias topográficas de sus caladeros hasta ahora mismo apuntaban siempre a la mole gótica de la alquería que nos ocupa: Santa Eulàlia. Eulàlia era la primera parroquia de Palma, Eulàlia era el primer hospital y Eulalia la primera alquería de su montaña. El nombre vino de Barcelona, en cuya capital reposan los restos de la mártir. Por otro lado, el titular de la catedral de Barcelona era la Santa Cruz y a la jurisdicción del obispo de Barcelona correspondían las tierras que se extendían desde las murallas moras por la Sierra Norte hasta la misma costa brava.

Según se desprende de la documentación de la *Escrivania de Cartes reials* (ECR, del Archivo del Reino de Mallorca, ARM) la alquería de Santa Eulàlia de Nuño Sanz confinaba con la posesiones de Ramón Llull, *senior*, padre del escritor, así que bien podemos pensar que este último, cuando niño paseó sino jugó con el barro del tejar árabe que se ha mantenido hasta nuestros días en el límite entre unos y otros terrenos.

Las dependencias que describe el inventario al desmenuzar el albergue (*alberc*) son las siguientes, que encajan substancialmente todavía con las múltiples construcciones que se yerguen detrás del caserón señorial: *Cambra de l'entrada, recambra, casa de l'esclau, cuina, despensa, tafona, pressora, casa dejús l'escala, casa de la sala alt, cambra que és la sala, recambra y celler*.

El caserón parece llevar una vida exangüe por las fechas que nos ocupan. Es cierto que es una finca de montaña. Se cuentan cuatro camas en distintas habitaciones (Núms. 2, 39, 78 y 86). Los pocos muebles están concentrados en el piso alto: la sala y aledaños (una escribanía, mesa, aparador, tres sillas, un banco, cinco artibancos, un oratorio, una cocinilla y vajilla).

Del personal existente solamente se mencionan los esclavos: cuatro cautivos (un tártaro, Jordi; tres moros: Batzell, Daquida, Mafumet) y una cautiva (Elena, rusa).

Los útiles de trabajo son menguados (un pico, un hacha, tres azadas) y en parte están subordinados al ganado existente (una yegua, una potra, cinco asnos, tres toros de arado, dos vacas y dos terneros, dos toros bravos). Para ellos están disponibles, al parecer, solo cinco collares y dos rejas de arado.

Las armas escasísimas: un escudete, tres paveses y un hacha, si es que es de combate.

Todo apunta a que la producción exclusiva de la finca sería el aceite de oliva. Este es también el rendimiento económico que suponemos proporcionaba la segunda finca de que queremos hablar: *S'Alcàsser*, de la parroquia y término de Esporles. Sólo que al constarnos que los propietarios de *S'Alcàsser*, habitaban en el campo, mientras que *Santa Eulàlia* parece dejada de la mano de dios y de los hombres, el aceite venía aquí acompañado de las rentas proporcionadas por un regular rebaño de ganado menor.

La bibliografía reciente sobre Esporles y su término se muestra reticente respecto de identificar la vieja *possessió de Alcàsser* con el actual *Son Tries*. Sin embargo, sopesando los límites que el inventario que utilizamos, que data de 1393, nos enumera y conjugándolos con las noticias aportadas por J. Mascaró Passarius y Ramón Rosselló nos vemos inclinados a señalar su equivalencia. Los linderos de *S'Alcàsser*, en cuestión son los siguientes: templo parroquial, alquerías de Berenguer de Camps, farmacéutico, Arcís Figuera, Guillem Ribes *quondam*, Jaume de Suau (llamada *Toreyona*) y de Antoni Tauler. Considero probable que la finca de que hablamos, tiempo atrás estuvo unida a la de Antoni Tauler. Su rafal, llamado *Tiò*, rozaba la alquería de Jaume de Suau y la granja, propiedad de los monjes cistercienses de Santa Maria de la Real.

La familia de los propietarios estaba formada al fallecer el señor Pere Tauler, por él mismo, y su mujer, su hijo y heredero Guillemet y sus dos hermanas Esclaramunda y Luqueta. El mayoral, Jaume Mateu, era oriundo de Selva. Y como no se menciona

ningún mozo suponemos que la familia y servicio constaba prácticamente de cautivos: cinco varones y una mujer. Los cautivos tenían los siguientes apelativos y proveniencias: Issa, sarraceno; Jordi y Andraig, tártaros, Nicola, búlgaro; Jaume, circasiano... La cautiva se llamaba Maria. Era griega. Sobre su atuendo y equipo, silencio absoluto, salvo algún pormenor sobre la sierva. Se menciona en cambio una cadena de tres collares. Triste son...

Se citan, por orden, la entrada (se la llama *intrata* o *patuus*), tres cámaras en la casa: la de los amos, la de Esclaramunda y la de Guillemet. supuesto que las dos hermanas habitaran juntas, resta el problema del servicio. Quizás se repartía por las dependencias de trabajo agrario, como hasta nuestros días en algunas ocasiones. Resta bien claro que la entrada es el comedor común.

El resto de dependencias está constituido por *la casa de l'oli*, (Num. 180), *lo seyler* (Núm. 190), *la casa de la pressora* (Núm. 200), *la cambra de la serva* (Núm. 234), *el celler* (Núm. 246), *la casa del blat* (Núm. 258) *la casa d'amunt* (Núm. 289), *la casa del forn* (Núm. 290). El resultado de tanto mencionar casas sueltas en vez de dependencias es que en las fincas rústicas mallorquinas, en lengua vernácula, se habla hoy día siempre de *ses cases*, nunca de *sa casa*.

El ganado mencionado en el inventario está integrado por las siguientes partidas: cerdos, 6 (Núms. 11, 12), yuntas de bueyes araderos, 4 (Núm. 10); vacas, 6; toros, 2; terneras, 4 (Núm. 11), caballos 2 (Núm. 9), mulas, 2 (Núm. 15, 17); ovejas, 233 (Núm. 14); gallinas, 15; gallo, 1 (Núm. 293).

Enseres del ganado: 4 rejas, 4 arados, 4 agujadas (Núms, 277-79).

Instrumental rústico: Sierra, hacha, escarpia, barrenas, destraes (Núms. 20-25. 179), podadera y hoz (Núm. 153, 154) dos romanas (Núm. 26) una escalera (Núm. 189), ocho cuévanos (Núm. 29) y tres odres (Núm. 31).

Armería: 2 ballestas, *I arbrer*, dos *crocs*, *I carcaj*, una lanza, una espada.

Instrumental de tejer: *I puat*, *I fuser* y husos, hilo de estopa y *de bri*.

Muebles de comedor: dos mesas y un banco.

Instrumentos musicales: *tamboret* (Núms. 141, 142).

Los dormitorios de la familia cuentan con los siguientes muebles: los amos: cama, arquibanco, estera, cortina; cámara de las jóvenes: cama y caja; cámara del heredero: cama.

Indumentaria:

Señor: *Supertunicale* (cat. *polanda*) de escarlata, forrado de piel de conejo (Núm. 86), 3 gramasias (de escarlata, Núm. 82), verde (Núm. 72) morada (Núm. 71); dos túnicas de *tenat* (Núm.69) verde (Núm. 72); 3 camisas (Núms. 66, 67, 120), dos bragas (Núms. 66, 120); un *braguer* (Núm. 143) un *sarboig* (Núm. 68), una correa (Núm. 132), una espada (Núm. 101).

Señora: Una túnica roja con *punyets de escarlatina* (Núm. 84), I *supertunicale de escarlatina* forrado de piel (Núm. 84); un *supertunicale* verde (Núm. 87); tres capas (*mantellum*), una de escarlatina forrada de piel (Núm. 81) otro verde (Núm. 74) otra de *tenat* (Núm. 86) una samarra (Núm. 93), un brial de *fustaní* (Núm. 98), dos camisas de *bri* (Núms. 121, 122) un capote de montar a caballo (Núm. 75), un cinto (Núm. 61), una piel de *vayres*; dos cofrecillos con velos (Núm. 100).

El heredero: Una gramasia (Núm. 94); otra gramasia de *palmelles* (Núm. 123); un saco forrado de *cotonina* (Núm. 95); otro saco sencillo (Núm. 171); tres capotes: uno de *florentí* (Núm. 96), uno de escarlatina (Núm. 97), uno de *tenat* (Núm. 79) unas calzas de *blanquet* (Núm. 124) y otras calzas verdes (Núm. 135), un jubón (Núm. 170), un *capusay de burell* (Núm. 73).

Sus armas: una *cervellera* (Núm. 172), un casco (Núm. 173), una *escona* (Núm. 175), un *broquer* (Núm. 178) dos espadas (Núm. 177), dos lanzas (Núm. 176).

Hermana mayor (Esclaramunda): dos sobretúnicas (*polandes*) una verde y otra forrada de *blanquet* (Núm. 88), una capa de *tenat* (Núm. 89), una samarra de *sanguineia* (Núm. 92) un *capot de cavalcar* (Núm. 113) unas calzas (Núm. 117), una camisa de *bri* (Núm. 147) una bufanda (Núm. 118), una diadema (Núm. 112) una trenza postiza (Núm. 114), una bolsa (Núm. 115).

Hermana menor (Luqueta): una *polanda de tenat* (Núm. 91), un manto verde con armiño (Núm. 90), I capote de cabalgar (Núm. 126), una bufanda (Núm. 127), un cofre (*candelera*: Núm. 139).

Joyas: dos tazas y una cuchara de plata.

Libros: *Un libre de vicis i virtuts* (Núm. 106); *Les Parts* (Núm. 130) y un *Doctrinal* (Núm. 128) que tratan de gramática; una *Passio Christi* (Núm. 131) y un libro de Poesía (Núm. 129).

Los enseres para las labores correspondientes al pan, vino y aceite pueden encontrarse directamente en las dependencias propias. Llamo sólo la atención de que el material para la fabricación del queso se halla en *la casa de l'oli*. El pan y las legumbres se guardan en un arribanco (Núm. 155). Es interesante la mención en *la casa del blat* de un *neuler* (Núm. 262).

La preparación de las comidas da la impresión de que se hacía en *la pressora* porque allí es donde se enumera desde el trípode y los ganchos para el hogar hasta las ollas, platos de tierra, y cortadores de madera labrada aparte de la jarra del agua. El hecho de que se mencionen allí mismo unos *scanna*, sin duda para sentarse y las lámparas hace pensar que podía servir habitualmente de cocina en tiempo de invierno. (Núms. 200 a 227).

El único armario propiamente dicho de la vivienda se encuentra en el dormitorio de la sierva (*un armari de plega*, Núm. 234). Nada se dice de su contenido.

Lo mas curioso del inventario en cuestión es la presencia de tanta indumentaria de montar entre las mujeres de la casa. Esta es una vivienda en la que hay un

cierto número de caballerías, cosa poco frecuente en los inventarios medievales mallorquines. El resultado concreto ha sido la aparición de las amazonas: madre e hijas.

De otro lado, los pocos libros que hay demuestran que no sólo se ha estudiado latín--y acaso se lee, porque la *Passio* está en latín-- sino que también se gusta de la poesía. Si el libro es suyo, porque interesaba, y, si no es suyo --mas interesante todavía-- porque se pedía prestado. Es rara la presencia de poesía en vulgar en este tiempo, en los inventarios, como puede verse en los índices del reciente libro de J. Hillgarth.

Inventario de la alqueria Santa Eulalia

1444, diciembre 14

ARM. Prot. A-75 ff. 295 v. - 297 v.

Post haec autem, die sabbati, secunda mensis Ianuarii, anno a nativitate Domini MCCCCXLV, fuit processum, per nos, dictos heredes, ad inventariandum bona infrascripta, reperta in hospitio alquerie dicte hereditatis, situata retro Castrum de *Bellver*, ad quam accessit venerabilis Gispertus de Muntornes, domicellus, sponsus dicte Iohannete, nomine dictorum heredum, et etiam ego, dictus Michael Bru, alter ex dictis heredibus, una cum notario predicto et infrascripto:

1. **Primo, en la cambra de la entrada de dit alberch** una caxa, poque, vella, buyda.
Item, un lit encaxat, poquet, ab sa marfega plena de palla.
Item, un matalaff esquinsada i de poch valor.
Item, un travesser, listat, plen de ploma, de poch valor.
5. Item, un scudet o targa de fust.
Item, un altre scut mitgenser.

Item, **en la recambra qui.s té ab la dita cambra**, un altre llit encaxat, sens marfega.

- Item, un matalaff de canyem, vermell, mitgenser.
Item, un artibanch de una caxa devant lo dit lit.
10. Item, un poal de fust per la cisterna.
Item, dues reyas de ferro per laurar, una de bous, altre de baquas e un cavech de ferro.
Item, V colars de ferro per asens.
Item, un cadenat de ferro en la porta de **la casa del sclau**.
Item, en **la casa de la cuyna** una gerra verda envernissada.
  15. Item, una alfabieta patita, envernissada.
Item, dos bugaders de terra, plassats.
Item, una gran massa d'auzina ab manech.
Item, dos llibrells envernissats de pastar, plantats en la casa de la despensa, trencats.
Item, lll posts de pastar pa.
  20. Item, un cadenat de ferro ab sa clau.
Item, un molí de pedra plantat, per fer uruga.
Item, un parpal de ferro trencat.
Item, un altre cadenat de ferro.
Item, unas esconellas de fust per garbetjar blat.
  25. Item, **en la casa de la tafona o pressora** V alfabies grans, olieras, buydes.
Item, dues bigas per fer oli ab lurs forniments.
Item, una caldera plantada gran per fer oli.
Item, una portadora de fust ab cercol de ferro.

Item, **en la casa que es diu la pressora** una mesura de terra per mesurar oli I XXVI alfabies de terra grans, olieres, e lll poques, totes buydes.

30. Item, L sportins per fer oli entre nous e vells.
Item, lll lumaneres de ferro, grans.
Item, un cadenat de ferro.

Item, **en la casa dejús la scala**, una cadena de ferro per catius.
Item, una axade ab broque.

35. Item, un pich de trencar roques.
Item, una axada poque.
Item, una axada de ferro, grossa.
Item, una destal grossa.
Item, en la casa de la sala alt, una tauleta larga de menjar ab sos petges, vella.
40. Item, un artibanch vell de una caxa buyt.
Item, un banch curt.
Item, un almut ab cercols de ferro.
Item, Ill cadires de fust.
Item, I morter de pedra.
45. Item, una vanova prima de obra d'ondes de puntes mitgensera.
Item, dos pavesos grans i un poch, de fust.
Item, uns ferros de cuynar e una conca poque.
Item, una altra taula de fust per menjar ab los petges trencats.
Item, un lit patit baix encaxat.
50. Item, una ratera de ferro.
Item, un garbell de spart, vell.
Item, un artibanch vell d'una caxa, en lo qual ha un plat de stany.
Item, una corterola de fust.
Item, un artibanch de fust, de dues caxes, ab frasques.
55. Item, mitge corterola de fust.
Item, una sanalla nova de palma ab un plat de stany i algunes escudelles de fust.
Item, una altre quarterola buyda.
Item, duas tovalles, unas listades, altres blanques, de domas.
Item, un remerol d'aram gran.
60. Item, un travesser plen de ploma, listat.
Item, una cota e una guonella de drap blau, per sclava.
Item, Ill lensols mitgensers, dos de stopa e un vell.
Item, una flassada de borra vella, gran, listada als caps.
Item, un artibanch trencat de una caxa, buyt.
65. Item, un fogó de ferro, trencat.
Item, una gerra d'aram, poque.
Item, una gerra verda.
Item, un lumaner petit e un ast petit de ferro.
Item, un tinell de fust, buyt.
70. Item, un cadaff d'aram.
Item, un artibanch de una caxa, buyt.
Item, una atxa de ferro ab son manech.
Item, una garba de tres coltells, vells.
Item, una pastera pintada per oratori.
75. Item, en **la cambra que es la sala**, un candelabre de ferro.
Item, un cofre antich ferrat, en lo qual ha una vanova gran d'obre de milleresos.
Item, un coxí vell, ple de ploma, ab sa cuberta de bri.
Item, un lit encaxat ab sa marfega plena de palla e travesser listat, plen de fluxell, e un matalaff gran, vell.
Item, V pessas de cortines de canyem negre, pintades, entorn lo dit lit.
80. Item, un scriptori tot de fust, en lo qual ha tinter de plom.
Item, una gerra verda.
Item, un cofre antich, ferrat, en lo qual ha dues tovalles blanques.
Item, un artibanch de una caxa denant lo lit, tencat en clau i no se ha puscut obrir.
- Item, en **la recambre**, un lit encaxat vell, sens marfega ab un travesser listat, de ploma.
85. Item, una vanova vella, squinsada.

- Item, una egua e una pollina.
 Item, una somera ab dos ruchs, un de sobre d'any i un patit.
 Item, dos asens, la un dels quals és rencallós.
 Item, lll braus arechs e un bou negre, escornat.
90. Item, dues vaques ab dos vedellets patits.
 Item, dos braus, dels quals ni ha un barbaresch.
 Item, un catiu apellat Jordi, tartra, de edat de LX anys.
 Item, un forn de cals en lo qual ha lll mil quarteres de cals.
 Item, en lo artibanch dessús anomenat, lo qual es stat ubert, son las cozas següents, so és: dues tovalles de pastar.
95. Item, lensols de bri usats.
 Item, unas tovayes usades ab listes blaves.
 Item unas tovalles de tinell ab listas blavas, usades.
 Item, un cobriperxa.
 Item, una caldera e una paella.
100. Item, en la casa del seller: lll barrals de fust de trescolar.
 Item, lll portadores de fust.
 Item, llll alfabis de terra, grans, per tenir ayguades.
 Item, un cup gran ab V congrenys de tenor de LXXX somades ab son follador.
 Item, un cup patit de tenor de XXIII somades ab lll sarcols.
105. Item, un carratell de tenor de dues somades.
 Item, un morter de coura ab sa ma.
 Item, un sclau apellat Batzell de edat de L anys ensús, de nació de moros.
 Item, un altre catiu apellat Daquida, de nació de moros, de edat de L anys ensús.
 Item, un altre sclau de nació de moros, apellat Mafumet de edat de L anys, ensús
110. Item, una sclava apellada Elena de nació de rossos, d'edat de XXXV anys ensús.

Item, en lo alberch de la ciutat CXXXVI axebrons de fusta vet e de pi. Item, VI taulas o posts de pi d'amplaria de llll palms.
 Item XXIII taulas de vet d'amplaria de dos palms.
 Item, un jupó de vellutat de vermell carmesi.
 Item, atrobam en la dita heretat un alberch dessús mencionat, en lo qual lo dit q. Bernat Bru habitava, situat dins la ciutat de Mallorques, en la parroquia de Sant Nicholau, en lo carrer lo qual parteix de la lotge dels genoveses e va a la esglasia de Sant Nicholau. E es lo dit alberch de la porció la qual fou del noble en Nono Sans i ara es del senyor rey.

Inventario de la alquería s'Alcasser (Esporles)

1393, noviembre 4.

ACM. Prot. 14670, ff. 59-64 v.

1. **Primo namque inveni in dicta hereditate quandam alqueriam** quam dictus quondam pater meus habebat et possidebat in dicta parrochia de Spurlis et in ea habitabat vocatam *s'Alcasser*.
 Que tenetur sub alodio et iurisdictione ecclesie Maioricensis et ad censum undecim librarum, XIII solidorum et IIII denariorum regalium Maioricarum minorum, annis singulis, solvendarum reverendo domino Maioricensi Episcopo et suo honorabili capitulo in festo Natalis Domini.
 Item, per Antonium Malferit, presbiterum beneficiatum in sede Maioricensi, ad censum quatuor librarum, XIII solidorum et IIII denariorum, anno quolibet, solvendarum in festo Sanctorum Petri et Felicis Augusti.

Et affrontatur dicta alqueria, ex una parte, cum ecclesia dicte parrochie et, ex alia parte, cum alqueria Berengarii de Campis, apotecarii, et, ex alia parte, cum alqueria Arsisii Figuera et, ex alia parte, cum alqueria heredum Guillermi Ribes q. et, ex alia parte, cum quodam rafallo dicte hereditatis infrascripte, et, ex alia parte, cum alqueria Iacobi de Suavi, nuncupata *Toreyona*, et, ex alia parte, cum alqueria Anthonii Taulerii.

2. **Item, inveni in dicta hereditate quendam rafallum contigum dicte alquerie**, vocatum *Tio*, qui tenetur, sub alodio et iurisdictione reverendi domini abbatis monasterii de Regali, ad censum sex librarum regalium Maioricarum minorum, eidem domino abbati, annue, solvendarum in festo Omnium Sanctorum. Et affrontatur dictus rafallus, ex una parte, cum alqueria *de la Grange* et, ex alia parte, cum alqueria dicti Iacobi de Suau, versus montaneam, et, ex duabus partibus, cum dicta alqueria.
3. Item, inveni, in dicta hereditate et in dicta alqueria, unum servum sarracenum, vocatum Issa, etatis LXV annorum vel circa.
4. Item, quendam alium servum burgar, vocatum Nichola, etatis XLV annorum vel circa.
5. Item, quendam alium servum tartarice nationis, vocatum Andraig, etatis XL annorum vel circa.
Item, alium servum dicte nascionis tartarorum vocatum Georgius, etatis XXX annorum vel circa.
Item, alium servum *xarqués*, vocatum Iacobus, etatis XXV annorum vel circa.
Item, quendam servam grecam vocatam Maria, etatis LX annorum vel circa, quae habet gratiam in dicto testamento quod serviat per octo annos et postea sit francha et alforra.
Item, inveni in dicta alqueria unum rosinum veterem et parvi pretii, pili albi, et alterum, pili bruni.
10. Item, quatuor paria bovum aregorum, pili virmilii.
Item, sex vaquas grossas et duos *braus de doblen any* et quatuor *vadelles*.
Item, unam *trugam* et unum porchum *pich*, rossum.
Et alium porchum grossum nigrum et duos *porcells*, parvos, *de qualche mig any*.
Item inveni in dicta alqueria ducentas triginta tres bestias ovinas, de maioribus, in quibus sunt quinque *merdans grossos*.
15. **Item inveni in casamento dicte alquerie, videlicet in intrata sive patuo** duas sedias veteres de bestia *mular*.
Item unum *bast de bestia grossa, mitgenser*.
Item unum *bast de la mula*.
Item duos *basts* dictorum asinorum.
Item unum fre *mular*.
20. Item unam serram magnam.
Item unam *fuyam de serra*.
Item unam *axam*.
Item unam *scarpram*.
Item duas *barrinas*.
25. Item unum *barrobí*.
Item duas romanas parvas cum uno pilono.
Item duas tabulas fustis, longas, *de mengar*, cum suis pedibus.
Item, unum scannum, longum, cum pedibus.
Item, octo *covens* portandi *fruytam, ab filats* novos.
30. Item, unum oratorium *mitgenser*.
Item, tres utres *oliers*, vacuos, novos.

- Item, in camera dicte alquarie ubi iacebat dictus pater meus, unum lectum postium cum marfica.**
 Item, unum matalaffium album, *mitgenser*.
35. Item, unum travasserium de fluxello, listatum *per lonch*.
 Item, unam *vanovam grossam* novam, operis *de ondes*.
 Item, aliam *vanovam primam* dicti operis, *oldanam*.
 Item, aliam *vanovam primam* eiusdem operis, *oldanam*.
 Item unum par linteaminum *de brino*, *mitgenser*, de quatuor telis.
40. Item, duo auricularia de plumba cum cohoptis albis, cum floccatura fili albi de brino.
 Item, alios sex coxinos de fluxello, parvos, cum cohoptoris albis in altera quarum sunt botoni de filo albo, rotundi.
 Item unum archibancum unius caxie ante lectum, *mitgenser*.
 Et intus dictum archibancum unam tovalliam longam mediocrem, cum listis in capitibus.
 Item, aliam mapam *de taula radona*, cum una lista in quolibet capite.
 Item, unam mapam longam, de stopa, novam cum listis in capitibus.
45. Item, tres tovallionos longos, novos, in una pecia.
 Item, unam mapam longam, *oldanam*, cum listis.
 Item, aliam mapam longam, *de brino*, novam, listatam.
50. Item, aliam mapam longam, *de brino*, cum listis cotoni.
 Item, unam tovalliolam listatam, longam, novam, cum tribus listis in quolibet capite.
 Item, quatuor tovalliolas albas, tres novas et alteram *oldanam*.
 Item, unum par linteaminum de brino, quatuor telarum, *nous*.
 Item, unum par linteaminum de brino quatuor telarum, unum novum et alterum *mitgenser*.
55. Item, aliud par linteaminum *de brino*, quatuor telarum, *mitgensers*.
 Item, unum linteamen *de brino*, *mitgenser*, de quatuor telis.
 Item, duo trocia linteaminum, *squinsats* et parvi valoris.
 Item, unam capciam fustis planam, cum coperta depictam.
 Item, duas taceas argenti rotundas, parvas.
60. Item, unam *cuyleriam* argenti.
 Item, unam corrigiam, munitam argento, *ab savastre*, dicte domine uxoris dicti defuncti
 Item, unam salseriam terre, depictam, cum cohopta
 Item, unam caxiam magnam, veterem.
 Et intus ipsam caxiam unam *vanovam grossam*, *de milleresos*, *mitgensera*.
65. Item, aliam *vanovam primam* de verdis veterem *squinsada*.
 Item, unam camisiam hominis novam et unas bragues.
 Item, aliam camisiam hominis veterem *squinsade* et unas *bragues*.
 Item, unum sarbox panni virmilii, *flandresch*.
 Item, unam tunicam panni de tenat, dicti defuncti, *fesa devant*, *oldanam*.
70. Item unam gramasiam *oldanam*, panni lividi, obscuri.
 Item, aliam gramasiam *oldanam*, panni morati.
 Item, unam tunicam veterem, ruptam, panni lividi clari.
 Item, unum *capusay* panni de burello, *mitgenser*.
 Item, unum mantellum domine, panni viridis.
75. Item unum capucium parvum domine, panni lividi clari, *de cavalcar*.
 Item, unum supertunicale domine *oldanum*, panni de camellino.
 Item, unum supertunicale *oldanum* panni lividi clari de Na Sclarmonda domicelle filie dicti defuncti sororisque dicti heredis.
 Item, aliam caxiam veterem et intus dictam caxiam duas tovalliolas longas, operatas de cirico virnilio, *oldanas*.
 Item, unum capucium panni *de tanat*.
80. Item, unum supertunicale hominis panni *de scarlatine*, *oldanum*, cum pelle vetere *de cunyis*.

- Item, unum mantellum domine panni *de scarlatina*, cum pelle *de vays*.
 Item, gramasiam dicti panni dicti defuncti, *mitgenseram*.
 Item, unum capucium *oldanum*, panni morati.
 Item, unum supertunicale domine, panni *de scarlatina* cum pelle *de anyins*.
85. Item, unam tunicam panni virmilii, *oldanam* dicte domine, cum punyets *de scarlatina*.
 Item, unum mantellum domine, panni *de tenat*, cum sindone virmilio.
 Item, unum supertunicale domine, panni lividi.
 Item, unum supertunicale dicte Sclarmunde, domicelle, bipartitum, scilicet virmilium et viridum, cum opere perularum, in pectore et *de tras* et cum quatuor botonis perularum in quolibet latere, *plans*, folratum *de blanquet*.
 Item, unum mantellum dicte Sclarmunda, panni *de tenat*, novum, cum *fres* auri et cum *arminis* et cum una tovalliola alba.
90. Item, unum mantellum panni lividi clari, de Na Luqueta, domicelle, filie dicti defuncti, *ab arminis*.
 Item, unum supertunicale dicte Luquete, bipartitum panni *de tenat e pintat cum mayes* argenti *denant*, cum sindone listat *en gir peus*.
 Item, unam *samarram oldanam* dicte Sclarmunde, panni *de sanguinea*.
 Item, unam *samarram* veterem, dicte domine uxoris dicti defuncti, panni morati.
 Item, unam gramasiam dicti heredis panni de varvino mixti oscuri.
95. Item, unum *sach* panni virmilii de vervino dicti heredis, folratum *de cotonina nigra*.
 Item, unum capucium dicti heredis, panni viridi, *de florentino*.
 Item, alium capucium dicti heredis, panni *de scarlatina, oldanum*.
 Item, unum *brialle* dicte domine *de fustani cordonat*.
 Item, unam tunicam panni *de blanquet*, dicte Sclarmonde.
100. Item, duos cofrets, operis de Barchinona, dicte domine, unum parvum et unum *mitgenser, ab vels e albaneques* ipsius domine.
 Item, unum ensem cum vagina nigra.
 Item, unam pellem *de mantell* dicte domine, de *vayres*, veterem.
 Item, unum *storium* magnum, novum, scacatum, circa lectum.
 Item, unum *cabàs* parvum palme, rotundum, *de tenir capells*.
105. Item, unam cortinam ante lectum, *de stamenya*, veterem, virmiliam.
 Item, unum librum papiri, veterem, *de vicis e vertuts*.
- Item, inveni, in quadam alia camera**, unum lectum postium cum marfica.
 Item, unam *botanam* veterem, *de matalaf*, viridem et croceam.
 Item, unum *traverserium de plumba*, album,
110. Item, unam *vanovam* de undis, primam, *squinsatam*.
 Item, *mitge flassade* parvam, *oldanam*.
 Item unam caxiam magnam veterem et intus unam capsiam fustis, parvam, cum una corona perularum *de bolles* dicte Sclarmunde.
 Item, unum capucium *de cavalcar* dicte Sclarmunde, panni lividi de florentino, cum *fras d'or*.
 Item, unum *trascoll de coha* dicte Sclarmunde, sindonis virmilie *cum botonis de fil d'or*.
115. Item, unam *bossam de valluto* viridio, *cum botonis* fili aurei.
 Item, unam vaginam *de guinavets* valluti virmilii munitam argento sine guinavets dicte Sclarmonde.
 Item, unum par caligarum panni virmilii dicte Sclarmonde.
 Item, unum *cobricoll* dicte Sclarmunde, operatum circumcirca, de cirico nigro.
 Item, duo trocia sindonis virmilie, dicte heredis.
120. Item, camisiam et *braques*, dicti defuncti, panni de brino.
 Item, camisiam *de brino*, domine uxoris dicti defuncti.
 Item, aliam camisiam *de brino*, dicte domine.
 Item, unam gramasiam dicti heredis, *oldanam*, panni *de palmella de la terra*.
 Item, unum par caligarum *de blanquet*, dicti heredis.
125. Item, aliud par caligarum panni virmilii de varvino, *oldanarum*, dicti heredis.

- Item, unum capucium parvum *de cavalcar*, dicte Luquete, depictum.
 Item, unum *cobricoll* vetus, dicte Luquete, operatum *en torn* de cirico nigro.
 Item unum librum vocatum *Doctrinale*, in papiro, cum cohoptis fustis et corei virmilii.
 Item, unum librum pergameni, scriptum in vulgari, *metrificat o rimat*, cum cohopta fustis et corei vermili.
130. Item, unum librum vocatum *Les parts*, in papiro.
 Item, unum librum in papiro *Passionis Christi*.
 Item, unam corrigiam, corii virmilii, dicti defuncti.
 Item, unum *abrer* baliste *cum strep*.
 Item, unum *croch* vetus.
135. Item, unum par caligarum *oldanarum*, dicti heredis, panni lividi clari.
 Item, unum *puat* parvum.
 Item, unum *stoig de pintas* canabis, lividi, vetus.
 Item, unam *sanalliam palme*, parvam, ab encens.
 Item, unam candelaram, veterem, dicte Luquete.
140. Item, sex anforas et unum *brocal* vitrei, in uno armario parietis dicte camere, *ab olis*.
 Item, unum *tamboret* parvum.
 Item aliud *tamboret* magnum, fractum.
 Item, unum braguerium de *bragues*, dicti defuncti, cum tribus *sivellis*.
 Item, unum *stoig de pintes* cannabi, lividi, vetus.
145. Item, unum par manicarum dicte domine, panni *de blanquet*.
 Item, unam cohoptam *de coxí*, albam, *cum botonis* rotundis fili albi.
 Item, unam camisiam dicte Sclarmunde, panni de brino.
 Item, unam *sanalliam* magnam de palma, cum anciis, veterem.
 Item, unam candelariam veterem.
150. Item, duas ballistas.
 Item, unum *croch*.
 Item, unum carcax corii munitam cum X-(V) *passadors*.
 Item, unam *podadoriam*.
 Item, unam *falcem*.
155. Item, unum archibancum vetus duarum caxiarum, tenendi panem et legumina.
 Item, duo trocia *de canamàs* alba et *posts* de pa.
 Item, unum trocium ensis sine *sporgador*.
 Item, unam fuseriam *ab fusos*.
 Item, undecim libras fili *de stopa*, *en capdells*.
160. Item, quindecim ramos filii *de brino*.
 Item, unam *sistellam* de canyes.
 Item, unam mapam longam, *oldanam*, cum listis.
 Item, tres tovallionos longos cum una lista in quolibet capite.
 Item, unam mapam rotundam, *oldanam*.
165. Item, in quadam alia camera dicte alquerie unum lectum postium, vetus, cum marfica.
 Item, unam *botanam de matalaf*, lividam, veterem.
 Item, unum linteamen de stupa, trium telarum *mitgencer*.
 Item, unum copertorium listatum, croceum et lividum, cum sotana crocea.
 Item, unum *traverserium*, parvum, de plumba, listatum.
170. Item, unum *jupó de cotonina* dicti heredis.
 Item, unum sachium *oldanum*, panni de vervino mixti scuri, dicti heredis, folratum *de cotonina* nigra.
 Item, unam cervicem, veterem.
 Item unum *cap ferri*, vetus.
 Item, unam faucem.
175. Item, unum ferrum *de scona*.

Item, duas lanceas.

Item unum ensem cum vagina nigra.

Item, unum broquerium.

Item, duas *destrals* magnas.

180. **In domo vocata de l'oli**, viginti novam alfabias *mitgenser*as, *olieras*, vacuas.
 Item, unam *gerram* terre, mensurandi oleum.
 Item, unam ollam, *coleram*, terre.
 Item, tres *formatgeres* et tres *canada* fustis.
 Item, quosdam *alambins* de plumbo.
185. Item, unam *squellam* parvam et unam mediocrem et duas parvas et tres *piquerols*.
 Item, unum *serronet*, parvum, *de cabrit*.
 Item, duas *ferrades* bonas et unam sine *sercols e fons*.
 Item, unam *pasterioam* fustis, parvam
 Item, unam *scalam* fustis, longam.
190. **Item, in domo dicta lo seyler**, novem alfabias *olieras*, *mitgenser*as, vacuas.
 Item, decem *gerras olieras*, vacuas.
 Item, unam *sanalliam palme*, *de miga quartera ab ensens* (=anses).
 Item, unum *carretellum vinagrer*, vacuum.
 Item, unum *carretellum de mitja bota*, plenum vino albo.
195. Item, unam vegetem veterem sine *fons*, *esgavellade*.
 Item, unum *cup* vetus, *sgavellat*, tenendi bladum.
 Item, unam vegetem, plenam vino virnilio.
 Item, quindecim furcas *de ventar blat*.
 Item, unam *cetrium olieriam de l quartera*, vacuum.
200. **Item, in domo de la pressora**, tria lumaneria ferri.
 Item, unam calderiam magnam *de scaldar* oleum.
 Item, aliam calderiam *mitgenceram ab ançes*.
 Item, unum morterium lapidis magnum.
 Item, unum *almutum* fustis.
205. Item, unam ollam de cupro, *flandrescham*, cum pedibus.
 Item, aliam ollam de cupro, *migensera*, de Barchinona.
 Item, unam concham *araminis*, cum uno anulo mediocrem.
 Item, unam conchetam *araminis*, parvam.
 Item, unum morterium de cupro, cum sua manu.
210. Item, unam sartagine[m], mediocrem, *de aram cum giradora*.
 Item, unam mensam rotundam *mitgenseram*.
 Item, duos *coxins de bestias de laurar*.
 Item, quosdam tripodes *mitgensers*.
 Item, unum *cademat* ferri.
215. Item, unam bigam, furnitam cum suis capitibus et quintalibus faciendi oleum.
 Item, unum cubellum fustis, magnum, in quo mittentur olive ad ponendum *al truy*.
 Item, aliam bigam cum quintalibus sine capitibus.
 Item, tres *sconellas de garbaia*r.
- Item, tria scanna parva, longa, cum pedibus.
220. Item, quadraginta *sportinos*, inter novos et veteres.
 Item, duodecim scutellas terre, depictas.
 Item, quatuor *teyadors* terre magnos, operis de Malicha.
 Item, duos *teyadors* terre, depictos, operis Valencia.
 Item, quindecim cisoria fustis, inter magna et parva.
225. Item, duas palas fustis.
 Item, unam *alfabiam ayguaderam*.
 Item, quasdam craticulas ferri, parvas.

- Item, unam *rayam* ferri, veterem.
 Item, unum *ast* ferri, *mitgenser*.
230. Item, duas *cuyerias* fustis.
 Item, duos *boxos* fustis.
 Item, unum morterium *de terra*.
 Item, quosdam *ganxos* ferri, *de lavar olles de coura del foch*.
- Item in camera serve**, unum armarium pliche, vetus, *esfondrat*.
235. Item, quasdam pesas palme.
 Item, unam *galfam de boter*.
 Item, unum panerium palme, rotundum, cum ancia.
 Item, unum candelabrum ferri, planum.
 Item, quatuor *cannas de canamas* novi, pro linteaminibus.
240. Item, unum *lavacap* ferri.
 Item, unum supertunicale serve panni lividi, *mitgense*.
 Item, unam *sanalliam palme*, novam, *de mitga quartera*.
 Item, unum *barrallum* vitri, *de l quarter*.
 Item, unum *farciatum* grossum, listatum.
245. Item, tres postes lecti dicte serve, cum duobus pedibus, cum uno sacco *paya*.
- In cellario dicte alquerie**, unum *cup* cum quatuor *congrenys* cum suo *foylador*.
 Item, unam vegetem magnam continentie XVI saumatarum vini, semiplena vini virmilii musti.
 Item, aliam vegetem continentia novem saumatarum vini, plenam vino virmilio musto.
 Item, duas vegetes *de mena* plenas de ayguades.
250. Item, aliam vegetem *de mena*, vacuum.
 Item, unum *carratellum*, plenum vino musto virmilio.
 Item, unum *carratellum* de XXV *quarters*, plenum vino albo.
 Item, unum *ambut de trascolar*.
 Item, unum par *de portadores*.
255. Item, unam vegetem magnam, veterem, *bladera*.
 Item, duas *corriolas de pujar la verema al cup*.
 Item, unum *ambut de aram*, parvum, fractum.
- Item, in quadam domo vocata la casa del blat sinch fauces** siccandi blada.
- Item, duas *alfabias* mediocres, sinceras, tenendi farinam.
260. Item, unam postem longam ponendi panes.
 Item, unum *gatzell de axermar*.
 Item, unum *nauler* ferri, faciendi *neulas*.
 Item, unam *fanyadoram* fustis, parvam.
 Item, duo taratantara, unum de *serras*, alterum de seda.
265. Item, mediam quarteriam mensurandi bladum, quadratam.
 Item, unum *sarronum* nigrum, magnum.
 Item, unam catenam servorum ferri, cum tribus *collars* ferri.
 Item, duos *farreyats* de portes: unum magnum et aliud *mitgenser*.
 Item, unum *pany* ferri.
270. Item, unam ollam terre, magnam, coquinandi.
 Item, unam paneriam magnam de *canyes*.
 Item, unum *cavaguellum*.
 Item, unum *sach de canyamas* de una quartera.
 Item, unam *sanalliam palme de una quartera*, novam et unam de duas *barcelles*.
275. Item, sex *axades ab manech*.
 Item, tres *cavechs* magnos cum *manech*.
 Item, quatuor *reyes* ferri.
 Item, quatre *aradres fumides*.

- Item, quatuor *aguyades ab restells*.
280. Item, unum librellum magnum viridum *de pestar*.
Item, quosdam *pedrers* fustis.
Item, quatuor trocia *de caps de canem vays*.
Item, unam pasteriam magnam fustis, *de pestar*, cum suis pedibus, veterem.
285. Item, inveni in dicta domo quadraginta quarterias frumenti collectionis dicte alquerie.
Item, in quadam domo prope *pressoram*, septem *posts de poll*.
Item, XXV *dogues de bota de oliveria*.
Item, in quadam domo casamenti dicti rafalli, duodecim *cayrats fustis*, scilicet novem *de olivi* et tres *de pullo*.

Item, in quadam domo dicta la casa d'emunt dicte alquerie, septem cayrats, entre de olivi et de oltzina.

290. **Item in domo dicta del forn**, tres postes magnas portandi panes.
Item, duas *bonetes de cavalcar*, unam de cuyo et aliam de lana.
Item, unam lanceam.
Item, inveni in dicta alqueria XV gallinas et unum gallum et *pollets poch*s.
Item, est in dicta alqueria et rafallo expletum olei seu olivarum anni presentis.
295. **Item, inveni intus civitatem Maioricarum quoddam hospitium dicte hereditatis**, situatum in vico dicto de Canbaró, in parroquia Sancti Michaelis, in quo dictus pater meus q. hospitabatur dum intrabat ipsam civitatem, quod tenetur, sub alodio et directo dominio reverendi domini Maioricensis Episcopi et per Aniversaria Sedis Maioricarum, ad censum viginti solidorum, annue, solvendorum in festo Nativitatis Domini. Et affrontatur dictum hospitium, ex una parte, cum hospicio den Taverner, et, ex alia parte, cum hospicio den Tur, et, ex alia parte, cum hospicio den Mesquers, et ex alia parte, cum via publica.
Item, inveni intus dictum hospitium civitatis tresdecim *alfabias terre olierias*, vacuas.
Item, unum *sotspal* fustis magnum vetus.
Item, unam tabulam sive postem fustis, longam veterem.

Haec et non alia bona inveni pro nunc in dicta hereditate dicti q. patris mei... Petri Taulerii, quae est in parroquia de Spurlis, videlicet quarta die novembris anno de Nativitate Domini MCCC nonagesimo tertio. Signum mei, Guillermini Taulerii, heredis antedicti, qui hoc inventarium laudo, concedo et firmo.

Textes inde sunt: Petrus Morro dicte parrochie de Spurlis, Iacobus Mathei parrochie de Silva, habitantis pro maiorallo cum dicto Petro Morro et Antonius Tauler ipsius parrochie de Spurlis.

IL·LUSTRACIONS

Làmina 1, a.- La façana posterior de Santa Eulàlia a l'actualitat.

Làmina 1, b.- Façana principal i escla d'accés a la planta noble.

Làmina 2, a.- Portal forà de la planta noble.

Làmina 2, b.- Portal de mig punt en planta baixa i permòdols que sostenen un embant.

RESUM

A partir de dos inventaris medievals (de l'any 1444 el Santa Eulàlia i de 1393 el d'Alcàsser) l'autor presenta el panorama de dues cases emblemàtiques de la Serra de Mallorca. Cal destacar les diferències entre Santa Eulàlia, no habitada pels propietaris, i el d'Alcàsser on els senyors mantenien llur habitatge en el casal de la possessió. En aquest la riquesa de materials recollida a l'inventari permet una anàlisi exhaustiva de la forma de vida i de pensar de la família que utilitzava el casal.

ABSTRACT

From two inventories of the Middle Ages (that of Santa Eulalia in 1444 and that of the Alcàsser in 1393), the author presents the panorama of two emblematic houses of the Majorcan Sierra. We must point out the differences between Santa Eulalia, not occupied by the owners, and that of the Alcàsser where the lords had their dwelling in the ancestral home of the estate. In the latter the richness of materials gathered on the inventory allows a comprehensive analysis as to the way of living and thinking of the family who made use of the ancestral home.

EL SEGREST DE LA POSSESSIÓ SON AXARTELL DE POLLENÇA (SEGLE XVII)

DAMIÀ VIDAL I RODRÍGUEZ

INTRODUCCIÓ

El present treball estudia un lligall de l'arxiu de Ca'n Danús de Pollença. Aquest arxiu, que conté al voltant de mil-cinc-cents documents d'extensió i d'interès relatiu molt diversos, el més antic dels quals és de finals del segle XV, està essent catalogat mitjançant suports informàtics. La diversitat geogràfica pel que fa a l'origen dels documents de l'arxiu és un feil reflex de successius entroncaments familiars fora d'un àmbit estrictament local: així, hi podem trobar documents de Pollença, Porreres, Lluçmajor, Sencelles, Santanyí i Felanitx, que es centrarien en dues zones allunyades de l'illa i que correspondrien respectivament al llinatge March de Binitíger i Axartell, i els Danús originaris de Santanyí.

En concret, el document que analitzem és un expedient originat pel segrest d'una important possessió de Pollença al seu propietari per part de la Inquisició, per a fer efectiu el cobrament d'una multa molt elevada, a la que fou condemnat per ser sospitós en la mort d'un familiar del Sant Ofici a Pollença, i que bàsicament conté la corresponent correspondència dels creditors o censalistes amb l'Inquisidor, datada entre 1628 i 1658.

L'EXPEDIENT

El lligall¹ conté les còpies autèntiques dels documents en poder de la part deutora, que intervingueren en la causa civil entre les parts, d'una Jaume Axartell i d'altre els seus creditors, en la cúria civil del Sant Ofici de la Inquisició. En total, conté 479 fulles cosides i numerades correlativament fins el número 543, majorment de 32 x 22 cm, en diferent estat de conservació. Malauradament, però, li manquen les 64 primeres fulles i en algunes d'elles, en particular a partir de la número 480, ha desaparegut parcialment el cantó inferior dret —aparentment a causa dels roegadors—, el que afecta en part a la legibilitat d'algunes fulles —però no, en general, a la seva comprensibilitat dins del context. Actualment, s'està procedint a l'escanejat i emmagatzement en suport informàtic de cadascuna de les fulles, per tal d'aturar la gairebé inexorable pèrdua d'informació que suposa el pas del temps sobre el paper.

Els documents es troben ordenats generalment per la data, excepte quan s'hi afegeix algun document acreditatiu, com ara un poder dels creditors o dels seus legítims representants. A l'Apèndix A s'ha inclòs l'índex dels documents de l'expedient, a on alguns d'ells, el més significatiu des del punt de vista del limitat abast d'aquest present treball, fet

---

¹ Signatura ABD 1169 de l'arxiu de Ca'n Danús de Pollença.

de significació que indiquem amb la data subratllada, es troben transcrits totalment o en part, a l'Apèndix B.

El texts estan escrits majoritàriament en català, en alguns casos també en llatí, en d'altres en llatí exclusivament, i excepcionalment en castellà. Els primers documents, fins la plana 76, presenten un estat defectuós que en dificulta la seva transcripció.

CRONOLOGIA

De l'anàlisi dels documents podem distingir dues parts o etapes. A la primera part del procés s'establí una situació que hom podria qualificar de caòtica, en que es reclamen els corresponents drets individuals. No és però fins a mitjans de 1648 en què es sol·licita per part d'alguns d'ells fer un concurs de creditors. Cal veure en aquesta segona etapa la necessitat de resoldre la situació d'insolvència parcial en la que es trobava el deutor Jaume Axartell i Cànaves de Mosso. Aquesta situació plantejà la qüestió de determinar la distribució dels seus béns —en realitat, els fruits de la seva possessió— entre els creditors. Des del punt de vista de com s'havia de fer —el procediment executiu—, apareix per tant un canvi significatiu: mentre que sembla ser que durant 12 anys, des del segrest de la possessió per part del Sant Ofici el 1636 fins el 1648, es permeté que cada creditor exercités individualment i aïllada la seva acció executiva, a partir d'aleshores es procedeix, per part del Sant Ofici, i a instància d'un dels creditors, a establir un procediment col·lectiu per a que tots els creditors intervinguessin en el procés de cobrament de manera ordenada.

Aquest enfocament col·lectiu oferia avantatges sobre el sistema de reclamacions individuals produïdes fins el 1648: per una part, per als curadors de l'herència de Jaume Axartell, absent aleshores del Regne de Mallorca (potser per complir la pena de desterrament, tot i que no en tenim constància documental), perquè suposava acabar amb el desordre que implicava la multiplicitat de reclamacions particulars de cada interessat, estalvi de despeses, i possibilitat d'arribar a acords per posar fi a la situació; i per altra, per als creditors, ja que mitjançant el procediment col·lectiu s'examinaria el dret de cadascú, es dificultarien els frauds i es col·locaria cada crèdit en el lloc que li pertoqués, evitant així la situació de que un dels creditors passés per davant, per la seva habilitat o prestesa, d'un altre amb dret preferent.²

En definitiva, amb el concurs de creditors s'establí un procediment d'acumulació dels diferents procediments individuals anteriors, un mecanisme en la que els diferents creditors declaren els seus drets de manera documentada i se'n estableix la seva graduació o prelación entre ells, i un procediment per al pagament dels diferents crèdits.

El procés s'inicia pròpiament el 22 d'abril de 1648 amb la carta dirigida per Sebastià Fiol, notari, oficial del Sant Ofici i hereu d'un dels creditors, a l'Inquisidor General, en la que li sol·licita mani fer graduació general entre creditors.³ No havien transcorregut ni quinze dies, quan el també notari Joan Serra, procurador del fisc del Tribunal del Sant Ofici, es dirigeix a l'Inquisidor sol·licitant-li graduació dins el concurs, en raó del deute de la multa de 1000 lliures —parcialment pagat— que li fou imposada a Jaume Axartell pel propi Sant Ofici en raó de la mort de Pere Jordi Alemany el 1636 i que donà lloc a tot

² I. DE CASSO; F. CERVERA: *Diccionario de Derecho Privado*, Tom I, p. 1063, Labor, Barcelona, 1950.

³ Vegi's document #2, a l'Apèndix B.

aquest assumpte.⁴ No tenim a l'abast altres fonts documentals que ens permetin conèixer més detalls dels fets. Val a dir, no obstant, que el condemnat formava part d'una pagesia benestant, emparentada amb llinatges que trobem lligats a l'orde de Sant Joan de Malta; així, veiem com un net seu seria nomenat anys després frare capellà conventual de l'orde, i com aquest procés de segrest de la Inquisició no significà cap entrebanc en el rigorós procés de nomenament.⁵

Aleshores es succeeixen tot un seguit de declaracions de drets dels diversos creditors: així, el mateix 22 d'abril, els jurats de Pollença; el 27 d'abril i el 12 de maig, el notari Joan Ferrer, procurador del reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença; el 22 de maig, el llicenciat Guillem Barrera, prevere, comenador de Sant Antoni, procurador de Francina Cifre natural de la vila de Pollença i vídua de Joan Font notari natural de la Ciutat d'Alcúdia; el 10 de juny, donya Onofra de Verí i Sureda, vídua; el 27 de juliol, Francina Font i Cifre, vídua de Joan Font, notari; el 9 d'octubre, Magdalena Martorell i Axartell muller de J. Antoni Martorell; entre d'altres. Al mateix temps, i per la part del deutor, veiem com sa mare, Joana Cànaves de Mosso, vídua, el 3 d'octubre s'oposa a les pretensions d'alguns d'ells i en particular al-lega que certs creditors estan reclamant quantitats ja pagades,⁶ en el que resulta ser una prova més del desordre anterior imperant que s'intenta ara evitar establint la graduació o prelación en el concurs de creditors.

La sentència de graduació, feta per la cúria civil del Sant Ofici de la Inquisició de Ciutat de Mallorca, fou publicada el 15 de desembre del mateix any de 1648.⁷ En ella s'estableixen fins a 14 graus de crèdits, alguns d'ells en un sol grau, mentre que a d'altres se'ls hi assigna el mateix. En un cas, es desestima la pretensió d'algun creditor per manca de l'aportació documental pertinent.

CONCLUSIONS

Podem veure com arrel d'un incident poc documentat, com fou la mort del familiar de la Inquisició a Pollença Pere Jordi Alemany, fet del que en desconeixem detalls addicionals però que caldria tal vegada emmarcar dins una època d'un clima enrarit per una violència extrema, com foren les disputes entre els bàndols de Canamunt i Canavall les quals, amb algunes etapes de calma aparent, i que marcaren el ritme de la vida mallorquina durant dècades entre finals del segle XVI i la primera meitat del XVII.

Per altre part, estam davant de la situació creada als perceptors de drets reals sobre una important peça de terra productora de riquesa –entre les primeres del municipi⁸– quan aquesta queda de fet, diguem-ne, hipotecada per la probable arbitrarietat creada per la Inquisició per tal de fer efectiu el cobrament d'un import, situació en la que és a la vegada jutge i part, i que distorsiona tot un entramat econòmic previ que podríem assumir com a més o menys estable.

4 Veg'is document #3, a l'Apèndix B.

5 D. VIDAL: "Un procés de nomenament de frare capellà conventual de l'Orde de Sant Joan de Malta del segle XVII", *BSAL*, 52 (1.996), 277-294.

6 Veg'is el document 4 a l'Apèndix B.

7 Veg'is el document 5 a l'Apèndix B.

8 F. SERRA DE GAYETA I D'ASPRER: *Aportació a la Història de Pollença*.

La mecànica per arbitrar l'accés, ordenat i prioritzat, dels creditors als recursos produïts per la possessió mostra com la solució que en dret es coneix com a concurs de creditors fou la que establí un ordre a la situació inicial, de la que se'n beneficiaren ambdues parts.

Finalment, en un primer apèndix, recollim el resum dels documents tal com apareixen físicament, en alguns casos per transcripció directa –no normalitzada en la ortografia actual– del resum que apareix en una nota marginal; i en un segon apèndix hem transcrit alguns d'ells, els que ens semblen més representatius.

Òbviament, el detalls queden fora de l'extensió i abast d'aquesta aportació. Hi ha, no obstant, algunes dades que resulten força interessants en el context local de la història de Pollença, com ara la relació dels jurats de la Vila a diferents anys (que actuen en el procés en representació de la Universitat). També resulta significatiu comprovar la influència dels dominics dins l'entorn de la Inquisició i la Universitat: així, veiem com estan acabant la construcció del convent de Sant Domingo i de l'església de la Mare de Déu del Roser, que tenen una aportació important de censals de Son Axartell i que, mancant aquesta, obtenen l'aprovació d'un impost extraordinari (talla o setmana) per part dels jurats.⁹

Amb el present treball hem pretès donar a la llum pública una peça d'un fons documental privat per al seu possible estudi o per al creuament de dades en els eventuais estudis sobre aquesta època, en particular al terme de Pollença i sobre les jurisdiccions de la Inquisició.

---

⁹ Veg'is els documents 7 i 8 de l'Apèndix B.

Apèndix A

Índex dels documents inserits dins l'expedient de segrest de Son Axartell, en raó de la condemna de Jaume Axartell i Cànaves de Mosso per ser sospitós en la mort de Pere Jordi Alemany, familiar del Sant Ofici¹⁰ de la vila de Pollença.

- ???, pp.65-68.
- 18-02-1628 Blai Cifre, pagès..., pp.68-76.
- 08-02-1648 Instància dirigida per Francesch Cabanelles, antic procurador del reverend comú de preveres de l'església parroquial de la vila de Pollença durant els anys 1638 i 1639, al Molt Il·lustríssim Senyor Inquisidor, p. 77.
- 04-04-1648 Corroboració del que al·lega Francesch Cabanelles, p. 78-82v.
- 16-02-1648 Instància dirigida per Miquel Torres, beneficiat a l'església parroquial de la vila de Pollença al Molt Il·lustríssim Senyor Inquisidor, p. 83.
- 06-10-1644 Capbreu, fet l'any 1568, del benefici de 16 £ censals instituït per Jaume Axartell en lo altar major de la Iglesia de Pollença el 16 de juny de 1448, pp.84-86v.
- 12-06-1448 Testament de Jaume Axartell, pp. 87-92v.
- 14-06-1449 Berengari Maioricarum posseïdor del benefici fundat per Jaume Axartell, pp. 92v-93v.
- 22-04-1648 Carta dirigida per Sebastià Fiol, notari, oficial del Sant Ofici, al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, en la que li sol·licita mani fer graduació general entre creditors, p.94.
- 06-05-1648 Carta dirigida per Sebastià Fiol, notari, oficial del Sant Ofici, al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, en la que li sol·licita la inclusió en la graduació general de creditors que s'està fent, i documents annexes, pp.95-155.
- 27-04-1648 Instància dirigida per Joan Ferrer notari procurador del reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, p.156-156v.
- 22-04-1648 Els jurats de Pollença contra les ànues mercès de Son Axartell, p.157.
- 06-05-1648 Instància de Sebastià Fiol, notari oficial del Sant Ofici al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, contra Jaume Axartell, dirigida al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, p.158-158v.
- 12-05-1648 Instància de Joan Ferrer notari procurador del reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença, contra Jaume Axartell, dirigida al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, p.159-159v.
- 14-05-1648 Joan Serra notari procurador del Tribunal del Sant Ofici de la Inquisició a Jaume Axartell i creditors. pp. 160-161v.
- 22-05-1648 Instància dirigida pel Llicenciat Guillem Barrera prevere comenador de Sant Antoni, procurador de Francina Cafre natural de la vila de Pollença, vídua de Juan Font notari natural de la Ciutat d'Alcúdia, al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, i documents annexes, p.162-178v.
- 30-05-1648 El Sr. Comenador de Sant Antoni contra Son Axartell, p.179.
- 10-06-1648 Dona Onofra de Verí vídua contra la possessió de Son Axartell, p.180.
- 27-07-1648 Francina Font contra Son Axartell, pp. 181-193.
- 03-10-1648 Juana Canaves vídua, curadora de l'herència de Jaume Axartell son marit i de Jaume son fill, contra els creditors de la ànnua mercè de Son Axartell, pp. 194-203.

¹⁰ Els documents que es poden trobar transcrits —parcialment o total— a l'apèndix B s'indiquen amb la data subratllada.

- 09-10-1648 Magdalena Martorell i Axartell muller de J. Antoni Martorell contra la ànnua mercè i fruits de Son Axartell, pp. 204-215v.
- 16-11-1648 Juana Caneves i Axartell curadora contra Hyeronima Gonçalves, pp.216-216v.
- 26-11-1648 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, pp. 217-218.
- 14-12-1648 Sebastià Fiol notari contra Jaume Axartell y creditors, p.219.
- 15-12-1648 Sentència de graduació feta per la Inquisició en el procés de causa civil dels creditors contra Jaume Axartell, pp.220-223v.
- 08-01-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.224.
- 12-01-1649 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, p.225-226.
- 24-12-1648 Geronyma Gonçalves contra Jaume Axartell y creditors, p.227-229v.
- 21-01-1649 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, p.231-231v.
- 18-01-1649 Certificació de Miquel Torres escrivà de la Universitat de la vila de Pollença, p.232.
- 26-01-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, pp. 233.
- 31-01-1649 Poder notarial, rebut per Antoni Torres notari, dels jurats de Pollença a l'honor Miquel Aloi, p.234.
- 04-02-1649 Acte del cobrament fet per l'honor Miquel Aloi apoderat dels jurats de Pollença, pp.234-236-v.
- 04-02-1649 Miquel Torres, prevere beneficiat a l'església parroquial de Pollença, contra Jaume Axartell y creditors, p. 237-237v.
- 13-03-1649 Geronyma Gonçalves contra la ànnua mercè de Son Axartell, p.238.
- 12-03-1649 Miquel Torres beneficiat y Sebastià Fiol contra Son Axartell, p.239-242v.
- 12-04-1649 Poder notarial rebut pel notari Antoni Torres, dels jurats de Pollença a un dels jurats, Josep Mas i Martorell, p.243.
- 13-04-1649 Acte del jurat Josep Mas i Martorell, p.244.
- 13-04-1649 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntara, dipositari del Sant Ofici, per a que del dipòsit fet en son poder el 23 de març de 1649 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni part al jurat de Pollença Josep Mas i Martorell, apoderat de la Universitat de dita vila, per import de 19 lliures 6 sous i 8 diners, p.245-245v.
- 24-04-1649 Hieronima Gonsales contra la heretat de Son Axartell i Domingo Terrassa, p.246-246v.
- 10-05-1649 Hironima Gonsales contra Son Axartell, p.247.
- 31-05-1649 Miquel Torres beneficiat i Sebastià Fiol contra Son Axartell, p.248.
- 29-05-1649 Sra Dª Onofra de Verf i Sureda contra Son Axartell i creditors, p.249-249v.
- 29-05-1649 Joan Serra notari procurador del fisc del Tribunal del Sant Ofici de la Inquisició contra Son Axartell i creditors, p.250-250v.
- 01-06-1649 Jaume Axartell contra Dª Onofra Verf vídua i el procurador fiscal, p.251-252v.
- 14-06-1649 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntara, dipositari del Sant Ofici, per a que del dipòsits fets en son poder el 18 i 29 de maig de 1649 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni part a Sebastià Fiol notari, per import de 9 lliures 16 sous i 8 diners, per despeses processals del concurs de creditors, p.253-253v.
- 17-06-1649 El procurador del fisc del Tribunal del Sant Ofici de la Inquisició contra Jaume Axartell, p.254.
- 19-06-1649 Domingo Tarrassa y Jaume Axartell contra Dª Onofra de Verf y Sureda, p. 255.
- 19-07-1649 Geronima Gonsales contra Son Axartell, pp.256-258v.
- 05-08-1649 Joana Canaves y Axartell vídua contra Dª Onofra de Verf i el procurador fiscal, pp.259-168v.

- 31-08-1649 Miquel Torres beneficiat contra Son Axartell i creditors, p.269.
- 03-09-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell i creditors de aquella, p. 271.
- 04-09-1649 Dª Onofra de Verí i Sureda vídua contra Son Axartell, p.272.
- 06-09-1649 Dª Onofra de Verí i Sureda vídua contra Sebastià Fiol notari, p.273.
- 09-09-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.274.
- 11-09-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.275.
- 11-09-1649 Dª Onofra de Verí i Sureda vídua contra el discret Sebastià Fiol notari y creditors de Son Axartell, p.276.
- 13-09-1649 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.277.
- 13-09-1649 Els jurats de la vila de Pollença contra la ànnua mercè de Son Axartell, p.278-278v.
- 05-08-1649 Certificació amb el segell de la Universitat de la vila de Pollença, feta per Miquel Torres, escrivà, sobre el contingut del Llibre del Clavariat, p.279.
- 15-09-1649 Dª Onofra de Verí i Sureda vídua contra Sebastià Fiol notari i altres creditors de Son Axartell, p.280.
- 16-09-1649 El comú de preveres de la vila de Pollença a Sebastià Fiol notari, p.281.
- 26-09-1649 Miquel Torres beneficiat contra Son Axartell, p.282-283v.
- 22-09-1649 Fiol notari contra Son Axartell i el comú de preveres de la vila de Pollença, p.284.
- 08-10-1649 Dª Onofra de Verí y Sureda contra la curadora de la possessió dita Son Axartell, Sebastià Fiol notari i Miquel Torres, p.285.
- 09-10-1649 Domingo Terrassa procurador de Axartell de Pollença a Dª Onofra Verí i Sureda, p.286.
- 09-10-1649 J. Serra notari procurador del Tribunal del Sant Ofici de la Inquisició contra Son Axartell, p.287-287v.
- 14-10-1649 Jaume Axartell i procurador Terrassa contra creditors, p.288-288v.
- 14-10-1649 El procurador del Sant Ofici, J. Serra, notari, contra Son Axartell, p.289.
- 19-10-1649 Domingo Terrassa procurador de Canaves y Axartell contra lo fisc y creditors, p.290-291.
- 23-10-1649 Miquel Torres, diaca i beneficiat, contra Son Axartell, p.292-293.
- 23-10-1649 Dª Onofra de Verí y Sureda contra la possessió Son Axartell, p.294-295v.
- 26-10-1649 Domingo Terrassa procurador de Axartell contra Dª Onofra de Verí y Sureda, p.296.
- 27-10-1649 Dª Onofra de Verí y Sureda contra Son Axartell, p.297.
- 06-11-1649 Domingo Terrassa procurador de Axartell contra Dª Onofra de Verí y Sureda, p.298.
- 06-11-1649 Miquel Torres, beneficiat, contra Son Axartell, p.299.
- 08-11-1649 Dª Onofra de Verí y Sureda contra Miquel Torres, p.300.
- 10-11-1649 Miquel Torres, beneficiat, contra Son Axartell, p.301.
- 25-11-1649 Sebastià Fiol notari contra Miquel Torres, p.302-302v.
- 28-11-1649 Miquel Torres, beneficiat, contra Son Axartell, p.303-304.
- 10-12-1649 Geronima Gonsales contra Son Axartell, p.305.
- 11-12-1649 Sentència de graduació del Tribunal de la Inquisició per la que s'inclou a Hieronima Gonzales en la graduació de la sentència de 15 de desembre de 1648, pp.306-306v.
- 11-12-1649 Sentencia del Tribunal de la Inquisició en la que confirma la relació presentada per Miquel Torres contra el deutor Jaume Axartell, p.307-307v.
- 14-12-1649 Acte de Miquel Torres, p.308-309.
- 24-01-1650 Sebastià Fiol contra Son Axartell, p.310-310v.
- 11-02-1650 El reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença, i el seu procurador Joan Ferrer notari, contra Sebastià Fiol notari, p.311.
- 17-02-1650 Dª Onofra de Verí y Sureda contra Son Axartell, p.312.
- 21-02-1650 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.310-310v.

- 05-03-1650 El reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença, i el procurador Joan Ferrer notari, contra Sebastià Fiol notari i creditors de Son Axartell, p.314.
- 17-02-1650 Dª Onofra de Verí y Sureda contra Son Axartell, p.315.
- 14-03-1650 Domingo Terrassa procurador de Axartell contra Dª Onofra de Verí, p.316.
- 10-03-1650 Els jurats de la vila de Pollença contra Son Axartell, pp.317-318.
- 14-03-1650 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, pp.319.
- 02-05-1650 Dª Onofra de Verí y Sureda contra la possessió Son Axartell, p.320-323v.
- 03-05-1650 Acte atorgat pels jurats de Pollença en poder del notari Antoni Torres, p.321.
- 30-05-1650 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.324-324v.
- 03-06-1650 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.325-326v.
- 01-07-1650 Sebastià Fiol notari contra Son Axartell, p.327-331v.
- 19-07-1650 Lo procurador del fisc del Sant Ofici de la Inquisició contra Son Axartell, p. 332.
- 04-06-1650 El reverend comú de preveres de l'església parroquial de Pollença, i el procurador Joan Ferrer notari, contra Sebastià Fiol notari, p.333.
- 28-07-1650 Lo procurador del fisc del Sant Ofici de la Inquisició contra Son Axartell, p. 334.
- 05-08-1650 Domingo Terrassa contra lo procurador del fisc del Sant Ofici de la Inquisició, p.335.
- 12-08-1650 Jaume Axartell contra lo procurador fiscal, p.336.
- * 6 certificacions de rebuts firmades per Leonard Burgues depositari del Sant Ofici, anys 1641-1645, per un total de 362 lliures 13 sous i 9 diners, p.337 v.
- * 2 certificacions de rebuts firmades per Leonard Burgues depositari del Sant Ofici, any 1646, per un total de 210 lliures, que acumulades a les 362 lliures 13 sous i 9 diners, totalitzen 472 lliures 13 sous i 9 diners, p.338 v.
- * 7 certificacions de rebuts firmades per Leonard Burgues depositari del Sant Ofici, any 1646.
- * 15 certificacions de rebuts firmades per Leonard Burgues depositari del Sant Ofici, anys 1642-1646, p. 340.
- 10-11-1650 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, depositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 3 de juny i 7 i 8 de novembre de 1650 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 76 lliures 14 sous a Joan Ferrer notari, procurador del reverend comú de preveres de Pollença, p. 341-341v.
- 28-11-1650 Miquel Torres contra Son Axartell, pp. 342-345.
- 14-12-1650 Lo procurador del fisc del Sant Ofici contra Son Axartell, p.346-346v.
- 26-01-1651 Jurats de Pollença contra Son Axartell, p.347.
- 22-01-1651 Certificació amb el segell de la Universitat de la vila de Pollença, feta per Miquel Torres, escrivà, sobre el contingut del Llibre del Clavariat, p.348.
- 22-01-1651 Poder dels jurats de Pollença al jurat Guillem Cifre de Coloña, p.349-349v.
- 31-01-1651 Acte del jurat Guillem Cifre de Coloña, pp. 350-352v.
- 11-03-1651 Sentència del Sant Ofici sobre el procés de causa civil en concurs de creditors en que es mana passar endavant la subhasta i pública encantació de la possessió Son Axartell de Jaume Axartell, p.353.
- 16-03-1651 Dª Onofra de Verí i Sureda contra Son Axartell, p.354-355v.
- 11-05-1651 Francina Font i Cifre, vídua del notari Joan Font, contra Axartell, pp.356-358v.
- 13-05-1651 Jaume Pujol, notari, contra Jaume Axartell de Pollença, p.359-359v.

- 20-05-1651 Domingo Terrassa procurador de Son Axartell a lo procurador del fisc del Sant Ofici, pp.360-360v.
- 31-05-1651 Lo procurador del fisc del Sant Ofici a Joana Cánaves i Axartell, pp.361-363.
- 05-10-1651 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, p.364.
- 02-10-1651 Certificació amb el segell de la Universitat de la vila de Pollença, feta per Miquel Torres, escrivà, sobre cert contingut del Llibre de Determinacions del Consell de la Universitat, p.365.
- 20-10-1651 Miquel Torres, prevere, contra Son Axartell, pp.366-367v.
- 26-10-1650 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntera, dipositari del Sant Ofici, per a que del dipòsit fet en son poder el 6 d'octubre anterior per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 17 lliures 7 sous a Miquel Torres sebater, procurador del Miquel Torres prevere beneficiat en la parròquia de Pollença, pp. 368-368v.
- 01-11-1651 Poder dels jurats de Pollença al jurat Gabriel Jaume Vila, rebut per Miquel Torres, notari, i escrivà de la Universitat, pp.369-368v.
- 03-11-1651 Acte de personació del jurat de la Universitat de Pollença Gabriel Jaume Vila a la Cúria del Sant Ofici de la Inquisició de Mallorca, p.370-370v.
- 06-11-1650 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 6 d'octubre anterior per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 17 lliures 10 sous al jurat Gabriel Jaume Vila, pp. 370v-371v.
- 26-01-1652 Margarita Gonzales, donzella, contra Son Axartell, p.372.
- 27-01-1652 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder els 6 i 26 d'octubre de l'any anterior, i el 21 de gener de 1652 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 5 lliures a Ursola Sellas i Serra, vídua, successora de Hieronima Gonzales Sellas sa filla abintestata, difunta, y a Margarita Gonzales sa fillastra, pp. 373-374.
- 16-12-1651 Gabriel Bisbal, prevere de la vila de Pollença, contra Son Axartell, pp.375-375v.
- 24-11-1651 Certificació de Gabriel Fàbregues, prevere i Prior de Pollença, p.376.
- 22-12-1651 Lo reverend Gabriel Bisbal prevere contra los creditors de Son Axartell, p.377.
- 23-12-1651 Magdalena Martorell i Axartell contra Gabriel Bisbal en nom del comú de Pollença, p.376.
- 26-01-1652 Dª Onofra de Verí i Sureda contra la possessió Son Axartell, p. 379.
- 23-02-1652 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, al Molt Il·lustre Inquisidor del Sant Ofici, p.380.
- 21-02-1652 Certificació de Antoni Torres notari sobre cert contingut del Llibre de Determinacions i del Llibre del Clavariat de la Universitat de Pollença, p.381.
- 04-03-1652 Acte de personació del jurat Gabriel Jaume i Vila a la cúria del Sant Ofici, p.382-382v.
- 09-03-1652 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntera, dipositari del Sant Ofici, per a que del dipòsits fets en son poder els 6 d'octubre de l'any anterior per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 9 lliures 2 sous al jurat Gabriel Jaume i Vila, p.382v-383v.

- 11-03-1652 Miquel Amengual de Campanet, procurador Felip Pascual, contra la graduació de Son Axartell de Pollença, p.384.
- 18-03-1652 Fra Bartomeu Cifre de l'orde de Sant Domingo, ecònom del convent de nostra senyora del Roser de la vila de Pollença, al Molt Illustre Inquisidor del Sant Ofici, p.385.
- 06-03-1649 Fra Guillem Cifre de l'orde de Sant Domingo, del convent de nostra senyora del Roser de la vila de Pollença, nomena procurador a fra Bartomeu Cifre, ecònom de dit convent, en acte rebut pel notari Antoni Torrandell, p. 336-337.
- 02-04-1651 Suplicació dels dominics a la Univerisitat de Pollença per aconseguir diners per a poder continuar les obres del convent de Sant Domingo, p.337v-338.
- 18-03-1652 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 26 d'octubre de l'any anterior i 21 de gener de 1652 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 2 lliures 15 sous i 8 diners a fra Bartomeu Cifre de l'Orde de Predicadors, p.388-389v.
- 30-04-1652 Dª Onofra de Verí i Sureda contra Son Axartell, p.390-390v.
- 29-04-1652 Dª Onofra de Verí i Sureda consigna 100 lliures a Joan Serra, notari, a bon compte del que li deu l'heretat de Ferrando Gual, contra l'heretat de Son Axartell per raó de 40 lliures censals anuals li fa dita possessió, p.390v.
- 02-05-1652 Acte de personació de Dª Onofra de Verí i Sureda en la curia del Sant Ofici de la Inquisició, en la que s'obliga a pagar les 100 lliures en càrrec al que li pertoqui del dipòsit de Son Axartell, pp. 390v-391v.
- 06-05-1652 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcàntara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 26 d'octubre de l'any anterior, i 21 de gener i 24 d'abril de 1652 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 100 lliures de Dª Onofra de Verí a Joan Ferrando, p.391v-393v.
- 13-04-1652 Miquel Amengual de la vila de Campanet, i el procurador Felip Pascual, contra Son Axartell de Pollença, i documents anexas, pp. 394-415v.
- 22-04-1652 Certificació del poder atorgat per Miquel Amengual, fill de Montserrat, de la vila de Campanet, a Felip Pascual, en poder del notari Jaume Llobera, p.416.
- 18-04-1652 Domingo Terrassa, procurador de Son Axartell, contra Miquel Amengual de Campanet, p.417.
- 24-04-1652 Antoni March, fill de Antoni, de la vila de Pollença, contra Son Axartell, pp.418-426v.
- 23-05-1652 Joan Serra, notari, en cert nom, contra Son Axartell, p.427-429.
- 28-05-1652 Miquel Amengual de Campanet contra Son Axartell, p.430.
- 28-09-1652 Joana Canaves i Axartell, vídua, contra els creditors, p.431.
- 08-10-1652 Dª Honofra Sureda i Verí contra Bartomeu Roig en cert nom, p.432.
- 15-07-1652 Diversos rebuts firmats pels honorables mossens Francesc Alemany i Joan Martorell, marmassors de Jaume Axartell fadri, difunt, en raó del seu funeral, pp.433-436.
- 23-12-1652 La mare priora del convent de Sta. Teresa contra Son Axartell y creditors, per consignació de 100 lliures feta per Dª Onofra de Verí, p.437-438.
- 14-02-1653 Mateu Rotger, prevere de la vila de Pollença, contra Son Axartell, pp.439-439v.
- 12-02-1653 Certificació de Guillem Fàbregues, prevere i Prior de Pollença, sobre poder donat al reverend Mateu Rotger, prevere de dita parròquia, p.440.
- 17-02-1653 Les monges Tereses contra lo reverend Matheu Rotger en cert nom, pp.441-443.

- 13-03-1653 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 22 de gener i 11 de març de 1653 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 14 lliures 14 sous i 7 diners al reverend Matheu Rotger, pp.444-444v.
- 18-03-1653 Miquel Torres contra Son Axartell, pp.445-445v.
- 26-03-1653 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 22 de gener i 11 de març de 1653 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 11 lliures 11 sous i 11 diners a Miquel Torres, sabater, procurador del reverend Miquel Torres prevere beneficiat en la parròquia de Pollença, pp.444-444v.
- 03-04-1653 Miquel Amengual de Campanet, el procurador Felip Pascual notari, contra Son Axartell de Pollença, p.447.
- 28-05-1653 Dª Honofra Sureda i Verí, vídua, contra Son Axartell, p.448.
- 24-05-1653 Maria Campos i Axartell, muller de Jaume Axartell, contra creditors, en raó de la posta en subhastació pública de la possessió Son Axartell, p.449-449v.
- 06-06-1653 Joana Canaves, vídua, Maria Axartell i Campos, vídua, i procurador Bartomeu Roig, contra Dª Honofra de Verí, vídua, i altres, pp. 450-450v.
- 18-10-1652 Poder de Bartomeu Roig, escriptent, atorgat per Joana Canaves i Maria Axartell i Campos de la vila de Pollença, en poder de Joan Ferrer notari de Pollença, pp.451-451v.
- 03-09-1653 Domingo Terrassa, escriptent, contra lo dipòsit de la ànnua mercè de Son Axartell, pp.452-452v.
- 09-09-1653 Domingo Terrassa contra Son Axartell, p.453-454v.
- 16-09-1653 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que del dipòsit fet en son poder el 30 d'agost de 1653 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 14 lliures 11 sous i 4 diners a Domingo Terrassa, escriptent, a bon compte del crèdit de dit Terrassa per treballs de procura en la causa de concurs de creditors contra dita possessió, pp.455-455v.
- 25-09-1653 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, p.456-456v.
- 23-09-1653 Certificació amb el segell de la Universitat de la vila de Pollença, feta per Miquel Torres, notari i escrivà, sobre cert contingut del Llibre del Clavariat portat pel clavari de l'any 1653 Antoni Cabanellas dit de Sant Vicent, p.457.
- 22-09-1653 Poder atorgat pel jurats de la Universitat de Pollença l'any 1653: Josep Mas i Martorell, Guillem March, i Rafel Aulí dit de l'hort, al també jurat Pere March alies perot, en poder de Miquel Torres, notari i escrivà de la Universitat, pp 458-459.
- 26-11-1653 Los jurats de Pollença contra Son Axartell, pp. 460-460v.
- 20-10-1653 Certificació amb el segell de la Universitat de la vila de Pollença, feta per Miquel Torres, notari i escrivà, sobre cert contingut del Llibre del Clavariat, pp.461-462.
- 12-10-1653 Poder atorgat pel jurats de la Universitat de Pollença: Pere March alies perot, Guillem March, i Rafel Aulí dit de l'hort, al també jurat Josep Mas i Martorell, en poder de Miquel Torres, notari i escrivà de la Universitat, pp. 462v-463v.
- 29-11-1653 Personació del jurat Josep Mas i Martorell en la cúria del Sant Ofici, pp. 464-464v.

- 28-11-1653 Miquel Torres procurador del reverend Miquel Torres, prevere beneficiat en Pollença, contra Son Axartell, p.465.
- 28-11-1653 Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia contra Son Axartell, i documents annexes, pp.466-470v.
- 29-11-1653 Ursola Sellas, vídua, hereva i marmessora de Hieronima Sellas i Gonzales sa filla, contra Son Axartell, pp.471-471v.
- 03-12-1653 Miquel Torres sabater en lo nom com en la causa de graduació de Son Axartell, contra Ursola Sellas, vídua, pp. 472-474.
- 09-12-1653 Martí Seguí, notari, procurador de Rafel Font d'Alcúdia contra Son Axartell, pp.475-475v.
- 15-12-1653 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 30 d'agost i el 26 de novembre de 1653 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 16 lliures a Miquel Torres sabater, procurador del reverend Miquel Torres prevere, pp.476-476v.
- 16-12-1653 Personació del notari Martí Seguí, procurador de Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia, en la cúria del Sant Ofici, pp. 477-477v.
- 15-12-1653 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 30 d'agost i el 26 de novembre de 1653 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 33 lliures 15 sous i 1 dinar al notari Martí Seguí, procurador de Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia, fill i hereu de Francina Font i Cifre sa mare, pp.478-478v.
- 08-01-1654 La mare priora de les Tereses contra Son Axartell, p.479-479v.
- 10-12-1653 Cessió i consignació de 200 lliures per part de Dª Honofra de Verí i Sureda, vídua, a la mare sor Antonina de Concepció priora del convent de les descalces, contra el preu i ànnua mercè de la possessió Son Axartell per import de 40 lliures censals, p.480.
- 23-05-1654 La mare sor Antonina de la Concepció priora del convent de Sta. Teresa de Jesús de monges Carmelites descalces contra Son Axartell, p.481.
- 27-05-1654 Martí Seguí, notari, procurador de Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia contra Son Axartell, p.482.
- 30-05-1654 La mare priora de les Tereses contra Martí Seguí i el procurador Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia, p.483.
- 03-06-1654 Acte atorgat en la cúria del Sant Ofici de la Inquisició per Dª Honofra de Verí i Sureda, vídua, obligant-se sobre les 200 lliures consignades al convent de les Descalces, pp. 484-484v.
- 03-06-1654 Acte atorgat per Martí Seguí notari, procurador de Rafel Font, en la cúria del Sant Ofici de la Inquisició, pp.484v-485v.
- 03-06-1654 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 3 de març i el 21 de maig de 1654 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 65 lliures a sor Antonina de la Concepció priora del convent de Sta. Teresa de Jesús, pp. 486-486v.
- 16-06-1654 Manament dels inquisidors generals de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits fets en son poder el 3 de març i el 21 de maig de 1654 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 20 lliures 13 sous i 4 diners a Martí Seguí notari, procurador de Rafel Font de la Ciutat d'Alcúdia. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.487-488.

- 05-09-1654 Francesc Cabanelles, escrivent, contra Son Axartell i creditors, pp. 489-489v.
- 09-09-1654 Les monges Tereses contra Francesc Cabanelles, p.490.
- 16-09-1654 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Çafortesa de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de 53 lliures 3 sous fet en son poder el 5 de setembre de 1654 per Antoni Pont, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 52 lliures 5 sous a sor Antonina de la Concepció priora del convent de Sta. Teresa de Jesús. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.490v-491v.
- 22-09-1654 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Çafortesa de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de 60 lliures fet en son poder el dia present per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell, doni i pagui 59 lliures i 5 sous a la mare sor Antonina de la Concepció priora del convent de les reverendes monges descalces. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.492-493.
- 08-04-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de fet en son poder el dia 5 dels corrents per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 25 lliures i 6 sous a la reverenda mare sor Antonina de la Concepció priora del convent de les reverendes monges descalces de Sta. Teresa de Jesús. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.493-494.
- 30-04-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de fet en son poder el dia 5 dels corrents per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui a Llorenç Gaza exactor del Sant Ofici 1 lliura 3 sous i 8 diners, per son salari i bastretes dels deu encants se feren en dita vila en el mes de maig de 1653. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.494v-495.
- 24-04-1655 Francesc Cabanelles, abans procurador del comú de preveres de la parròquia de Pollença, contra Son Axartell, p.496.
- 26-04-1655 Miquel Torres en cert nom contra Son Axartell, p.497.
- 28-04-1655 Personació de Miquel Torres, sabater, procurador de Miquel Torres, prevere beneficiat de Pollença, en virtut d'acte rebut en poder del notari Nicolau Torres, en la cúria civil del Sant Ofici de la Inquisició de Mallorca, pp.497v-498.
- 28-04-1655 Personació de Francesc Cabanelles, escrivent, procurador del reverend comú de preveres de la parròquia de Pollença, en la cúria civil del Sant Ofici de la Inquisició de Mallorca, pp.498-498v.
- 11-05-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a

- que del dipòsit de 60 lliures fet en son poder el dia 5 del passat mes d'abril per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui a Miquel Torres, sabater, procurador de Miquel Torres, prevere beneficiat, 17 lliures 11 sous i 10 diners. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.499-499v.
- 13-05-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de 60 lliures fet en son poder el dia 5 del passat mes d'abril per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui a Francesc Cabanelles, escrivent, 9 lliures 8 sous i 8 diners, per les quals en sentència de concurs de creditors contra dita possessió publicada el 15 de desembre de 1648 obtingué com antic procurador del reverend comú de preveres de dita vila el grau 13, i aquelles li manen donar «per les causes i raons de nos ben vistes...». Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.499v-500v.
- 16-06-1655 La mare priora del convent de les Tereses contra Son Axartell, p. 501.
- 04-05-1655 Reconeixement fet per Dª Honofra de Verf i Sureda, vídua, obligant-se sobre 113 lliures 4 sous i 8 diners, cedides i consignades al convent de les Descalces, representat per la priora Sor Antonina de la Concepció, contra la ànnua mercè de Son Axartell, possessió segrestada i arrendada per la Cort de l'II-lustre Sr. Inquisidor, p.502
- 01-07-1655 Els jurats de Pollença contra Son Axartell, pp. 503-504v.
- 29-06-1655 Poder donat pels jurats de la Universitat de la vila de Pollença: Gabriel Jaume Vila, Antoni Cabanelles dit de St. Vicent, i Pere Vicens, al també jurat Bernat Cifre, per a rebre diners pertanyents a la Universitat «per raó de talles o qualsevol altres crèdits tinga en qualsevol personas depositarias...». Rebut per Miquel Torres, notari, i escrivà de la Universitat de la vila; pp.505-505v.
- 03-07-1655 Les monges Tereses contra los Jurats de Pollença, pp. 506-507.
- 06-07-1655 Personació del jurat Bernat Cifre en la cúria del Sant Ofici de la Inquisició, en nom i representació dels Jurats de Pollença, pp.508-509.
- 07-07-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit fet en son poder el dia 5 del passat mes d'abril per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell doni i pagui a Bernat Cifre jurat i síndic de la vila de Pollença 16 lliures i 5 sous. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.509-510.
- 07-07-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit de fet en son poder el passat dia 5 d'abril i dia 6 de juliol per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 29 lliures 10 sous i 6 diners a la reverenda mare sor Antonina de la Concepció priora del monestir i convent de les descalces de Sta. Teresa de Jesús. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.510v-511.
- 09-08-1655 Jaume Axartell contra sos creditors, pp. 512-513v.

- 11-08-1655 Manament fet pels inquisidors del St. Ofici, ateses les raons instades per Jaume Axartell,¹¹ a Antoni Pont, conductor de Son Axartell, per a que les 20 quarteres de blat que té pendents les entregui a Jaume Axartell, pp.513-513v.
- 30-08-1655 La mare priora del convent de Sta. Teresa de Jesús de Ciutat, contra Jaume Axartell, p. 514-527v.
- 08-10-1655 Les Tereses contra Jaume Axartell i creditors, pp.528-528v.
- 12-10-1655 Miquel Torres, procurador de Miquel Torres prevere, contra Son Axartell, p.529.
- 22-10-1655 Obligació i fiança de Miquel Torres, pp.529v-530.
- 23-10-1655 Obligació i fiança de Dª Honofra de Verí i Sureda, vídua, per les Tereses, pp.530-531.
- 23-10-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, procurador general del Magnífic Leonard Burgues de l'hàbit d'Alcántara son pare, dipositari del Sant Ofici, ara absent del Regne, per a que del dipòsit fet en son poder el passat dia 6 d'octubre per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de la possessió dita Son Axartell de Jaume Axartell, doni i pagui 20 lliures i 10 sous a Miquel Torres, procurador de Miquel Torres, prevere beneficiat de Pollença. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.531-533.
- 17-02-1656 La mare priora del convent de Sta. Teresa de Jesús de Ciutat, contra Jaume Axartell, p. 534.
- ??-??-1655 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits de 5 lliures fet per Joan Vaquer el passat dia 23 d'octubre per compte de Son Axartell, i de 55 lliures 5 sous fet per Antoni Pont de la vila de Pollença, conductor de dita possessió de Jaume Axartell, doni i pagui 59 lliures 4 sous i 11 diners a la mare Maria de Jesús del monestir i convent de Sta Teresa de Ciutat de Mallorca. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.534v-536.
- 13-03-1657 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsits, un de 49 lliures 19 sous fet el dia 11 de mars per Antoni Pont de la vila de Pollença, abans conductor de Son Axartell, i altre de 60 lliures fet per Miquel March, ara nou conductor de dita possessió de Jaume Axartell, doni i pagui 59 lliures 4 sous i 11 diners a la mare Maria de Jesús del monestir i convent de Sta.Teresa de Ciutat de Mallorca. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.537-537v.
- 03-07-1655 Los jurats de la vila de Pollença contra la possessió dita Son Axartell, pp.538-538v.
- 30-07-1657 Poder atorgat davant el notari Miquel Torres pels jurats de la Universitat de la vila de Pollença de l'any 1657: Jaume Martorell dit de l'hort, Jaume Vila fat, i Joan Canaves de Mastaguera, al també jurat Barthomeu Cifre «per a que pugue rebre totas y qualsevols quantitats de diners de dita nostra Universitat diguts per raho de tallas y semmanas de qualsevols personas depositarias (...) et signanter las tallas dela pocsessio dels hereus de M^o Jaume Axartell dela curia del Señor Inquisidor y de lo rebut ne pugue fer apocha, o, apochas, o, albera, o, alberans...», p.538b.
- 02-07-1657 Certificació de Miquel Torres, notari i escrivà de la Universitat de Pollença sobre cert contingut del Llibre del Clavariat, portat pel clavari Guillem

¹¹ En paraules dels inquisidors: «que son notorias y mouhen nostron animo».

- Cifre de Coloñya, en que les talles pendents sumen 22 lliures i 15 sous, (14 setmanes a raó de 32 sous i 6 diners per setmana), p.539.
- 05-07-1657 Miquel Torres, procurador, contra Son Axartell, p.540.
- 07-07-1657 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsit de 48 lliures 10 sous fet el 29 de juny per Miquel March, fill d'Antoni de la vila de Pollença, conductor de la possessió Son Axartell de la vila de Pollença, doni i pagui 22 lliures 4 sous al jurat i síndic de dita vila Barthomeu Cifre. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.541-541v.
- 07-07-1657 Obligació i fiança de Miquel Torres, pp.542-542v.
- 07-07-1657 Manament dels inquisidors generals del Sant Ofici de la Inquisició de la Ciutat Diòcesi i Regne de Mallorca al Magnífic Tomàs Quint de l'hàbit de Santiago, dipositari del Sant Ofici, per a que dels dipòsit de 48 lliures 10 sous fet el 29 de juny per Miquel March, fill d'Antoni de la vila de Pollença, conductor de la possessió Son Axartell de Jaume Axartell de la vila de Pollença, doni i pagui 17 lliures 13 sous i 10 diners a Miquel Torres sabater, procurador de Miquel Torres, beneficiat a l'església parroquial de Pollença. Firmat pel Dr. D. Mathias Santos de San Pedro, inquisidor de Mallorca; pp.543-543v.
- 14-01-1658 Jaume Axartell contra creditors, pp. 544-544v.

Apèndix B

Transcripció —parcial o completa— d'alguns dels documents continguts a l'expedient, que es citen.

DOC. 1

06-10-1644

Capbreu, fet l'any 1568, del benefici de 16 £ censals instituït per Jaume Axartell en lo altar major de la Iglesia de Pollença el 16 de juny de 1448, pp.84-86v.

«..... Item fa a dit benefici Jaume Axartell fill y hereu del honor Antoni Axartell, dit de la font, setze lliures, dich 16 £ censals tots anys en la festa de St. Michel de setembre, per la sua pcessio te en la dita vila, o, terma de Pollença, per la qual passa lo cami real per lo qual se va de la dita vila a la Ciutat. y affronta la dita possessio ab la pcessio de Matheu Vila de Binimaymo, ab carrero de Binimaymo, y de altre part ab pcessio dita den Rotger de Pere Terrassa, y de altre part ab montanya de Bernad Ciffre de Colonya y de altre part ab pcessio den Llompard are den Sureda...»

DOC. 2

22-04-1648

Carta dirigida per Sebastià Fiol, notari, oficial del Sant Ofici, al Molt Il·lustre Senyor Inquisidor General, en la que li sol·licita mani fer graduacio general entre creditors, p.94.

«Molt Ilustre Senyor Inquisidor

Sebastià Fiol notari oficial del Sant Offici, ab lo millor modo que pot, diu que ell com hereu universal que es del Rd Juan Auli prevere difunt mitjançant son ultim testament firmat en poder de Antoni Ferragut notari de Mallorca sots a 3 del med de Janer 1641. Es creditor sobre la possessio dita Son Axartell de la vila de Pollença en cent quaranta lliures per pensions digudes de 16 £ censals fa i es tinguda fer dita possessio al benefici fundat per Jaume Axertell en la esglesia parrochial de la dita vila de Pollença lo qual benefici possehy per molts anys vivint dit Auli prevere per les quals pensions li son degudes dites 140 £. I com molt Illtre. Sor. lo dit censal de dites sia lo primer y anterior censal que dita possessio fa a dit benefici que ninguna altra censal conforme los actas en la present cort ja alias exhibitos y en aquells consta clarament de la prioritat de dit censal y per quant dita possessio vuy se troba arrendada per la present cort a instancia de creditors contra de aquella y per lo dita arrendament y annua merce de aquella se troben y hajen alguns diners depositats en dita cort. Demana perço y supplica dit Fiol notari sia V.S. servit manar fer *graduatio general inter creditores* axi per la dita annua merce de la dita possessio com per tots los creditors censalistes contra de aquella oposats per declaratio dels quals se fassa dita *graduatio de primo ad ultimi* peraque chadequal tinga son grau clar y liquid y puga demanar son credit (...)

DOC. 3

14-05-1648

Joan Serra notari procurador del Tribunal del Sant Offici de la Inquisició contra Jaume Axartell i creditors. pp. 160-161v.

«Molt Illstre Senyor Inquisidor

Joan Serra notari procurador del fisc del Sant Offici de la Inquisicio del present Regne de Mallorca diu que en dit nom es creditor contra de Jaume Axertell de la vila de Pollensa en mil lliures en pagar les quals per a gastos del Sant Offici fonch condemnat en per rahó de la mort de Pere Jordi Alemany familiar del Sant Offici en dita vila de Pollensa los anys passats, o, en la qualitat que se vera de aquelles resta devent deduhit lo poch se ha cobrat: per ço al present se tract de fer *graduatio* de bens de dit Axertell concurs de creditors oposats a la annua merce que de la possessio dita Son Axertell de dit Jaume Axertell ordenada de orde y manament de l'antecessor de V.S. fa lo conductor de aquella oposantse. Per ço a dita *graduatio* supplica sia V.S. molt Ill^o servit asenyalarli per dit son credit lo lloch y grau que de dret li competeix fent per dit effecte presentacio de dita *condempnatio* y demes documents necessaris *ut ecce....*»

DOC. 4

03-10-1648

Juana Canaves vídua, curadora de l'herència de Jaume Axartell son marit i de Jaume son fill, contra els creditors de la annua mercè de Son Axartell, pp. 194-203.

«Diu Juana Canaves vidua curadora de la herentia de Jaume Axertell son marit y de Jaume Axertell son fill (...) que se ha tingut notitia que alguns pretesos creditors contra dita herentia demanen mandatos, o, grau en sententia de *graduatio* alguns dels quals son pagats, y altres no son creditors...»

DOC. 5

15-12-1648

Sentència de graduació feta per la Inquisició en el procés de causa civil dels acreedors contra Jaume Axertell, pp.220-223v.

«Visto por nos los Inquisidores Apostólicos contra la heretica pravedad y apostasia en la presente Ciudad Diocesis y Reyno de Mallorca un proceso de causa civil que ante nos ha pendido y pende entre partes de la una acrehedores contra los bienes de Jayme Axertell de la villa de Pollença actores demandantes y de la otra reo defendiente el dicho Jayme Axertell sobre y en razon ett.

Chistri nomine. invocato

Fallamos attento los autos y meritos deste dicho processo que devemos de graduar y graduamos a los suso dichos acrehedores opuestos contra la possession y annuas mercedes de Son Axertell en la forma y manera siguiente. Y en primer lugar ponemos y graduamos al scrivano de la causa por el slario del juez costas del proceso y lo demas que se deve pagar de los dichos bienes-

Item en el 2º lugar ponemos y graduamos a los jurados de la villa de Pollença por lo que revera se les deve de tallas segun las attestaciones de Antonio y Miguel Torres notarios de 4 .feb. y 30. de Abril de 1648-

Item en 3º lugar ponemos y graduamos a Miguel Torres pre. beneficiado en la Iglesia de dicha villa de Pollença por las pensiones vere devidas de aquellas 16 £ censuales que tiene derecho de recibir sobre la possession de Son Axertell por disposition testamentaria de Jayme Axertell su dueño segun que consta por el libro de capbreo fecho el año 1568-

Item en el mismo lugar ponemos y graduamos a Sebastián Fiol notario como heredero por sus medios del Reverendo Joan Auli pr. beneficiado que fue en la dicha Iglesia por aquellas 140 £ por quales se opuso y pidio grado, o, las que veramente constare deversele de pensiones discurridas el tiempo que posseio el dicho beneficio, segun se ajusta por los documentos que ha presentado-

Item en el 4º lugar ponemos y graduamos al Licenciado Guillem Barrera pr pr. comendador de San Antonio como procurador de Francina Cifre viuda de Joan Font heredera por sus medios de Miguel Roger de Alcudia por las pensiones vere devidas de aquellas 3 libras censuales que Pere Joan Axertell vendio al dicho Roger sobre el allodio de la possession de Binicreixent vulgarmente dicha y llamada den Axertell de la Font con auto de 9. março de 1572 ante Pedro Font notario-

Item en 5º lugar ponemos y graduamos a Doña Onofre de Veri y Sureda viuda sucediendo por sus medios a D. Fray Ramon de Veri del habito de San Juan comendador de Orla en el Principado de Cataluña por las pensiones vere devidas de aquellas 40 £ censuales que Pedro Juan Axertell hijo y donatario de Jayme Axertell se encargo sobre la dicha possession de Son Axertell a favor del dicho fray Ramón de Veri con auto de 13. de Junio 1572 en poder de Jayme Oliver notario-

Item en el 6º lugar ponemos y graduamos a Ramon Alemany pre. en nombre del Reverendo Comun de dicha villa de Pollença por las pensiones vere devidas dela charidad y limosna del officio cantado que Margarita Auli y Axertell dispuso se celebrara perpetuamente en la dicha Iglesia como parece por su testamento otorgado en 3. de Abril de 1581 en poder de Antonio Auli

notario con que primero asi por este credito como por los demas que se le señalaron en dicho nombre haya y deva legitimas su persona presentando procura-

Item en 7ª lugar ponemos y graduamos al dicho Ramon Alemany en dicho nombre por las pensiones que veramente huvieran discurrido devidas por la limosna del officio cantado de Jayme Axertell dicho de la Font deo y dispuso en su testamento otorgado en 17. de octubre de 1586 ante el dicho Antonio Auli notario-

Item en 8ª lugar ponemos y graduamos a Madalena Martorell y Axertell por aquellas 900 £ que Catherina Martorell su madre constituyo en dote a Jayme Axertell el tiempo y quando trato de casarse con el, segun parece por los capitulos matrimoniales otorgados ante Joan Campamar notario en 29. de Julio 1607. Las que parece recibio el dicho Jayme conforme el tenor de los sponalitos y asi bien la graduamos por ls derechos dotales en el expressados (...).

Item en el mismo lugar ponemos y graduamos a la dicha Madalena Martorell y Axertell por lo que veramente deve haver por razon de aquellas cien libras que con decreto presidal de 15. de Febrero 1628 le fueron tassados cada un año por alimentos por causa de los dichos sus creditos-

Item en el 9ª lugar ponemos y graduamos al dicho Ramon Alemany en dicho nombre por la charidad y limosna del officio cantado y aniversario perpetuo que Mº Jayme Axertell de la possession de Binicrexent ordeno y dispuso se celebrara en la dicha Iglesia mediante su testamento otorgado en priemro de Diciembre de 1616 ante Pedro Fiol notario por lo que veramente deve haver de pensiones que hayan discurrido-

Item en el 10. lugar ponemos y graduamos al dicho Ramon Alemany en dicho nombre por las pensiones vere devidas de aquellas ocho libras censuales que Blas Cifre vendio al Reverendo Viceprior y beneficiados de dicha Iglesia de Pollença con auto otorgado en 9. de febrero 1628 en poder de Antonio Torres notario a prestacion de las quales era tenido Pedro Joan Axertell al dicho Cifre como se enuntia en dicho auto atento no se ha contradicho-

Item en el 11. grado ponemos y graduamos al dicho Alemany en dicho nombre por las pensiones de aquellos nueve sueldos censuales que Pedro Joan Axertell hijo y heredero de Jayme Axertell reconocio y confesso hazer por Março de cadaun año al dicho comun por causa de sufragios como parece por attestacion de Antonio Juan Pasqual notario en 13. de Agosto 1570.-

Item en el mismo lugar ponemos y graduamos al dicho Alemany en dicho nombre por las pensiones de aquellos nueve sueldos censuales que el dicho Pedro Joan Axertell reconocio tambien dicho dia ante el dicho notario hazia cada un año por el mes de Agosto al dicho comun por razon de sufragios segun attestacion que se ha presentado-

Item en el mismo lugar ponemos y graduamos al dicho Alemany en dicho nombre por las pensiones vere devidas y no pagadas de aquellos diez sueldos censuales que por razon de sufragios confesso el dicho Pedro Joan Axertell era deudor cada un año por el mes de setiembre al dicho Reverendo comun segun consta por attestacion de dicho Antonio Joan Pasqual notario en 15. de Agosto 1570-

Item en 12. lugar ponemos y graduamos a dicho Alemany en dicho nombre por las pensiones de otros diez sueltos censuales que el dicho Pedro Joan Axertell confesso era deudor al dicho Reverendo Comun perpetuamente cada un año a primero de setiembre por razon tambien de sufragios como parece por attestacion de 6. de Enero de 1571 de dicho Antonio Joan Pasqual notario-

Item en 13. lugar ponemos y graduamos al dicho Alemany en dicho nombre por las pensiones vere devidas de aquellas dos libras ocho sueldos y

ocho maravedis censuales que Jayme Axertell parece devia al Canonigo Borrás y que pertenecen agora al dicho comun segun attestacion de Joan Antonio Torres notario de 24 de Abril de 1648, reservandole derecho pra que haziendo constar in alio juicio de la creacion de dicho censo pueda ser mejorado de grado y assibien le hazemos la misma reservation respeto de los grados 10.11. y 12. paraque haziendo constar del origen y fundacion de los dichos sufragios y creacion de censos a que tienen respeto los dichos grados pueda ser mejorado en ellos-

Item ponemos y graduamos a Matheu Reus pre. que fue de dicho Reverendo Comun los años de 1632 y 1633 por lo que veramente se le deve en dicho nombre respeto de dichos dos años por razon de dichos sufragios y censos señalandole los mesmos grados que al dicho Alemany en dicho nombre attento las 14 £ 25 s 7 d censuales porque respeto de cada un año se opone se componen de las mismas nueve partidas contenidas por menos en los grados que se han señyalado al dicho Alemany dandole empero prelación en caso de haver satisfecho por aquellas al dicho comun el tiempo que fue su procurador-

Item ponemos y graduamos a Francisco Cabanellas procurador que tambien fue del dicho Reverendo comun los años 1638 y 1639 por las 9 £ 8 s 8 d. que pide desta de su tiempo, o, lo que se vera se le deviere señalandole los mesmos grados y con prelación al dicho comun en caso de haver dado satisfaccion de su tiempo-

Item en 14. lugar ponemos y graduamos a Joan Serra notario procurador del fisco deste Santo Oficio por aquellas mil libras en que dicho Jayme Axertell de Pollença fue condenado por sentencia deffinitiva fecha y publicada en diez de diciembre de 1635 como parece por testimonio de Christoval Muños secretario desta Inquisition de 23 de mayo 1648, o, por lo que dellas veramente fuere deudor-

Y en quanto a la oposicion de Hyeronma Gonsales consignataria de Pau Blanquey y Gabriel Selles en cierto nombre por aquellas quinze libras de numero de 20 £ contenidas en la polissa entabla que hizo y firmo el dicho Jayme Axertell en 20 de noviembre 1632 a favor de Joan Domenge porque desta intencion no conta de la manera que constar deve le imponemos silencio en la dicha su pretencion reservandole derecho para mejor probarla en otro juicio y mandamos que segun la orden y firma desta graduacion se haga pago a los dichos acrehedores obligandose primero y dando fiança de estar a derecho con otros qualesquiera (...) y por esta nuestra sentencia definitiva juscando asi lo pronuntiamos, sentenciamos y mandamos en estros escritos y para ello *pro tribunali sedendo.*»

DOC. 6

31-01-1649

Poder notarial, rebut per Antoni Torres notari, dels jurats de Pollença a l'honor Miquel Aloi, p.234.

«Die xxxi mensis January Anno a natte. dmi. 1649

Nos Josephus Mas et Martorell, Agustinus Castell, Franciscus Cabanelles. et Joannes Auli Jurati anno presentí universitatís villa Pollentia de Grat fem fem sindicat al honor Miquel Aloi de dita vila absent per substitut y llevador del clavariat del present any de M^o Sebastia Martorell gallardo per a que en nom nostro de nostra universitat pugue reber lo que nos es estat adjudicat ala cort del señor Inquisidor y semmanes deuen los hereus de M^o Jaume Axertell, o, del depositari y del rebut ne puga fer albera tant com si nosaltres dits jurats fossim presents ...»

DOC. 7

02-04-1651

Suplicació dels dominics a la Universitat de Pollença per aconseguir diners per a poder continuar les obres del convent de Sant Domingo, i resposta del Consell, p.337v-338.

«Honorables Señor y Sant Consell

Diu lo P. Presentat fra Antoni Cladera Prior del Convent de Nostra Señora del Roser de la present vila de Pollença y Pares de dit Convent a vostres mercés qualment ha molts mesos que van obrant per fer la Iglesia del dit Convent y costa molta quantitat per dit efecte com a tots vostres merces es notori. Per tant dit P. Presentat Cladera y sos companions pares de dit convent supplican a tots vostres merces sien servits offerir y donar alguna quantitat de diner peraque dita obra sepa anant y sera a honra de tot el poble y ho rebran a singular merce *omni meliori modo ...*

Sobre la qual propositio y suplicacio discoreguts los vots de un a laltre com se pertany per lo que fonch conclus, resolt, y determinat per tot lo Consell (...) ques fassa una semmana per dit efecte en que hi contribuessin los franchs pagadora dita semmana per a St. Joan de Juny primer vinent.

Testimonis Antoni Pau y Joan Piza missatges de dita vila

Michael Torres *nottarius ac scriba universitatis ville Pollentia*»

DOC. 8

18-03-1652

Fra Bartomeu Cifre de l'orde de Sant Domingo al Molt Illustre Inquisidor del Sant Ofici, p.385.

«Molt Illustre Inquisidor

Fra Bartomeu Cifre de l'orde de Sant Domingo, economo del convent de Nostra Senyora del Roser de la vila de Pollença diu que ab determicacio de Concell dela Universitat de dita Vila fonch indicada y determinada una talla,o, semmana per los moradors de aquella vila pagadora, en ajuda dela fabrica dela Iglesia del Convent de dita Vila y en efecte han anat cobrant de dits particulars y com un dells sia Jaume Axartell ausent del present Regna per los bens te y posseyyex en aquella Vila per los quals li especta pagar per dit tall 1 £ 15 s la qual quantitat no ha pogut cobrar del conductor de la possessio de dit Axartell per tenirla com diu arrandada per esta Curia del Sant Ofici en a qual se ha feta graduacio entre creditors de dit Axartell, per lo que no pot pagar cosa alguna sens expressa orde y mandato de Vostra Señoria: per tant atento que los tallis en la referida Sentencia de Graduacio estan collocats en primer lloch que de jure els competex: suplica per ço sia V.I.^o servit tenir per be manar pagar a dit economo la dita quantitat, o, diners de dita annua merce si sen troban depositats o ultim provehirli una lletra ab virtud de la qual se man a dit conductor li pach la susdita quantitat a conta de la tersa haura de depositar lo que rebra a singular merce...»

DOC. 9

18-03-1652

Manament dels inquisidors generals per a que es paguin 2 lliures 15 sous i 8 diners a fra Bartomeu Cifre de l'Orde de Predicadors, p.388-389v.

«Nos los Inquisidores Apostolicos contra la heretica Pravedad y Apostasia en la present Ciutat diocesis y Regne de Mallorca ab tenor de las presents diem y manam al magnífich Leonard Burgues del habit de Alcantara depositari del St. Ofici, que dels deposits fets en son poder als 26 Octubre 1651 y 21 Janer propassat per Antoni Pont conductor de la possessio dita Son Axartell de Jaume Axartell de la vila de Pollença done y pach liberament al P. fra Barthomeu Cifre prevere de l'Orde de Predicadors de St. Domingo y Economo del Convent de Nostra Señora del Roser de dita vila, sinquanta sinch sous y vuit diners diem 2 £ 15 s 8 los quals li manam donar, ço es 1 £ 15 s per una talla de la qual en dit nom te lloch de cobrarla de dit Axartell en ajuda dela fabrica de la Iglesia de dit convent, ab determinacio del Consell de dita vila de 2 Abril 1651 y los restants 1 £ 8 diners per tants ne ha bastrets per gastos de la petitio a nos lo die present presentada, al peu de la qual fonch nos provehit *expediente mandata in continenti* (...)

Licenciado F. Miguel Lopez de Villa Eguinoa»

DOC. 10

28-09-1652

Joana Canaves i Axartell, vídua, contra els creditors, p.431.

«Molt Illustre Inquisidor

Joana Canaves y Axartell vídua de Jaume Axartell diu que estos dias pasats passa de esta millor vida Jaume Axertell son net per la funeraria del qual lo reverend Jaume Gornals prevere paga de diners seus propis 34 £ 4 s 2 conforma la llista de albarans (...) foran pagades per los mermessors de les quals li te firmat albara de debiteri é com molt Ill^o Sr. los bens de dita supplicant y del dit son net y pare de aquell consistescan tots ab una possessio dita Son Axartell sequestrada per esta curia la qual esta arrendada per annua merce de 180 £ pagadores ab tres tersas y la supplicant estiga impossibilitada de pagar a dit Gornals prevere las sobreditas 34 £ 4 s 2 gastadas per aquell ab dita funeraria y arriba de fer dir alguna missa per la anima de dit son net per ser pobrissima per tant para socorre a tan extrema necessitat demana y supplica a V.Ill^o sia de son servey manar se li entrega per lo effecte de sus dit una tersa de dita annu merce que ve a importar 60 £ la primera que caura y per dit effceta manarli despedir mandatos contra de Antoni Pont arrendador de aquella que ho rebra a singular gratia favor merce y caritat (...)

DOC. 11

14-02-1653

Mateu Rotger, prevere de la vila de Pollença, contra Son Axartell, pp.439-439v.

«Molt Illustre Senyor Inquisidor

Matheu Rotger prevere de la Vila de Pollença, diu que per la experientia ha tingut lo Rd. Comú de preveres de dita Vila en tenir procurador *ad exigendu* los censals que te dret de rebre dit Comu per los sufragis que cada die van celebrant per animas de particulars de dita vila, han elegit la via de alguns anys á esta part, repartirse aquells cada any per torn: y com molt Illustre Señor en lo repartiment ques feu lo any passat de 1652 haje tocat a la sua part entre altres censals haver de cobrar 14 £ 14 s 7 d à prestatio de las quals es tinguda fer, al dit Rd. Comú, la possessio dita Son Axartell de Jaume Axartell de dita vila, sequestrada per esta curia civil, y de la qual se ha fete graduatio entre sos creditors , un dels quals es dit Rd Comu graduat en diferents graus per diffarents censals y obras pias, y hage tengut noticia que en poder del Depositari del St. Offici hi ha diners procehits de la annua merce de dita possessio, de hont pot tenir satisfactio de dita quantitat. Perço demana y supplica sia V.S. molt Ill. servit manar despachar mandatos per ditas 14 £ 14 s 7 ates es poca quantitat que ademes sera obra de misericordia per ser el supplicant un pobre ecclesiastich necessitat sens benefici, y sols acullit en dit Comú, ho rebra a singular gratia y merce ....»

DOC. 12

24-05-1653

Maria Campos i Axartell, muller de Jaume Axartell, contra creditors, en raó de la posta en subhastació pública de la possessió Son Axartell, p.449-449v.

«Molt Ill^o Sr.

Maria Campos muller de Jaume Axartell diu que ly ha vingut a notitia que a instantia del pr. fiscal de la present curia se ha posada en publica subhastatio la possessio dita Son Axartell propia de dit Jaume Axartell son marit per occasio de cert credit preten tenir contra de aquell é com molt Ill^o Sr. la dita possessio estiga arrendada y de la annua merce de aquella puga dins breu temps esser pagat lo pr. fiscal per ser lo seu credit com preten de circum circa de 500 £ si be la supplicant enten que fet la llegitim compta sera molt menos majorment estant de per mi que los demes creditors se contentan que nes vera aquella per haver ja cobrat molt bona part de sos pretesos credits los anys propassats pertant demana y supplica a V.S. molt Ill^o sia de son servey manar que les annuas merces de dita possessio se entregan a la dit pr. fiscal axi com aniran discorrent aquellas y que los demes creditors per hara tingan passientia ates han ja cobrades las atrasades y conforme han dit se contentan se fassa ab esta forma y enconsequentia manar sobreveura la subhastatio predita per no aparexr justa que haja de vendra un immobra preciós de valor de passadas quinse milia lliuras per una tant modica quantitat que ho rebra a singular gratia merce, favor y caritat ett.»

DOC. 13

01-07-1655

Els jurats de Pollença contra Son Axartell, pp. 503-504v.

«Los Jurats de la vila de Pollensa dihuen, que Jaume Axartell de dita vila y los bens que possehex en ella es debitor a aquella Universitat en vuytanta quatre lliures y deu sous per talles fetas en los anys 1562. y 1653.

1654. y fins vuy en 1655. com resulta de les fens que presentan *ut ecce*, ço es per 1652. en 21 £ per 1653. en 10 £ 10 s per resta de 31 £ 10 s. per 1654. en 22 £ 2 s per 1655. en 16 £ 5 s. y en dit any 1653. y se ha de pagar lo tall general en 14 £. que tot son ditas 84 £ 10 s. I com molt Ille. Sr. lo credit demunt dit sia lo mes privilegiat de tots los demes creditors, i dits supplicants i aquella vila estigan vexats de diferents execucions a que no poden acudir per estar tan alcansada com es notori, supplica a V. S. sia servir manat sels pague dita quantitat, i per are lo que lo conductor de Son Axartell ha de depositar lo die de dema que amesque, ett^a ho rebran a singular merce, i gracia ett...»

DOC. 14

09-08-1655

Jaume Axartell contra sos creditors, pp. 512-513v.

«Molt Ill^o Sr Inquisidor

Jaume Axartell de la vila de Pollença diu que ha circa de vint anys se partí del present Regna per effecta de anar a servir a sa Real Magestad (que Deu guard) com en effecta en dit temps ha sempre servit fins lo corrent any que es arribat en lo present Regna y ha trobat que encontinent se parti de aquest Regna li foren seqüestrats tots los bens senyaladament una possessio dita Son Axartell situada en lo terma de dita vila de Pollensa y sempre las annuas merces de aquella se son depositadas per la present curia y distribuïdas entre creditors oposats a dit sequestra et de facto lo dia present se troba aquella arrendada per compta de la mateixa curia i aximatex de deu quarteras forment per reho de las quals se deuen las deu quarteras de lo any propassat y las deu del corrent any i com molt Ill^o Sr lo supplicant sia persona de estament y a causa del poch socorro com que acudeix sa Real Magestad a sos soldats he arribat en aquest Regna ab señora pobresa y tambe la sua familia com son muller, mara y infants que ha de (...) y per dit effecta a causa de dit sequestra nos (...) les de cosa alguna de sos bens y arriba per (...) ...guda haja patits molts gastos notoris a V.I. (...) los quals com a notoris se passen ab silenti y (...) intermedi de temps ha estat fora del Regne (...) de dita sa familia no shan poguts valer de cosa alguna de dits sos bens de talmanera que per lo enterro de un fill seu *teste processu* no fonch possible alcansar quantitat alguna per pagar dit enterro *et de jure* ... per tant demana y supplica a V.I. Molt Ill^o sia de son servey manar se li entregan las ditas vint quarteras de forment digudas per Antoni Pont arrendador y conductor de dita possessió ço es deu per raho del present any y altrás deu per occasio del any propassat y per dit effecta despachy los mandatos necessaris que a mes de a ser à justitia ho rebra a singular gratia merce favor y caritat *omni que licet ett.*»

DOC. 15

14-01-1658

Jaume Axartell contra creditors, pp. 544-544v.

«Molt II-la. S. Inquisidor

Jaume Axartell de la vila de Pollença diu que per (...) de V.I. fonch condemnat en pagar mill lliuras en conformitat de la qual condemnatio a instancia del procurador fiscal li fonch sequestrada la sua possessio dita Son Axartell situada en lo terma de dita vila a lo qual sequestra se oposaran

diversos creditors e com molt IIIº Sr lo dit provisor fiscal estiga pagat y satisfet de dita condemnatio y axibe alguns dels creditors que si oposaran y estiga averiguat ab los qui no estan cumplidament pagats y satisfets que son los infrascrits los quals se contentat que se aliber lo dit sequestra (...) facto aliberan llurs oppositions en aquell fets per tot lo qual demana y supplica a V.I. molt IIIº. sia de son servey aliberar la sobredita possessio del sequestra en que (..) paraque in inventum puga apareixer tant de la (...) los infrascrits com tambe de la aliberatio que se (...) continua en lo proces fulminat entre de dits creditors (...) es de justitia ho rebra a singular gratia y merce (...) ett.

Signatura

Signatures:

D. Honofra de Verí y Sureda vº,	Juan Serra,
Dr Fr. Domenech prevere,	El Dr. Gabriel
Martorell,	
Antoni Reig prevere y beneficiat,	rector de Petra (...)
J. Guarnals, prevere y beneficiat	Maria de
....il·legible.....	
Juan Sureda prevere y beneficiat	Jo M
Balle.....il·legible.....	
Ramon Cifre prevere y beneficiat	Miquel Torres
Pere Juan Bosch prevere	
Joan Cladera prevere y acullit .....il·legible.....	
Jaume Martorell, Jurat	
(Jaume Guarnals prevere firma per lo Jurat Joan Canaves)	
Bartomeu Cifre, Jurat »	

RESUM

El present treball estudia un lligall de l'arxiu privat de Ca'n Danús de Pollença. Es tracta d'un expedient de la primera meitat del segle XVII de gairebé cinc-cents documents, originat pel segrest d'una important possessió de Pollença al seu propietari per part de la Inquisició, per a fer efectiu el cobrament d'una multa molt elevada, a la que fou condemnat per ser sospitós en la mort d'un familiar del Sant Ofici a Pollença bàsicament conté la corresponent correspondència dels creditors o censalistes amb l'Inquisidor, datada entre 1628 i 1658. Es destacable l'impacte que aquest segrest produí en l'entramat econòmic format pels nombrosos creditors, obligant, després d'una etapa caòtica, a l'establiment d'un ordre o prelación per tal d'ordenar els drets de cadascun d'ells.

ABSTRACT

This work presents a file belonging to the private archive of Ca'n Danús of Pollença, in Mallorca. The file is composed by nearly five hundred documents, dated between 1638 and 1658, which were originated by the seizure of an important estate of Pollença in the 17th century by the Santo Oficio de la Inquisición, because his owner was accused of being suspicious in the violent death of a local member of this institution. More relevant file's aspects are the impact on the economic framework of creditors (persons or institutions who received an economic contribution from the production of the property), and how, after a chaotic period, an ordering by relative priorities was carried out in order to prevail all the individual rights.

UN DOCUMENT MÉS PER A LA HISTÒRIA DE MURO

G. ROSSELLÓ BORDOY

El document que avui presentam a l'atenció dels estudiosos fou trobat a les alforfes de Ca la Gran Cristiana, nom popular que rebia el casal dels Villalonga Desbrull i que en origen era la casa pairal dels Togores, comtes d'Ayamans. El document restà aperduat entre les restes abandonades de l'arxiu privat dels comtes d'Ayamans quan l'any 1968, ens ferem càrrec de l'edifici per tal d'adaptar-lo a la nova funció de seu del Museu de Mallorca. Pensam que al seu dia formà part de l'esmentat arxiu, retirat pels propietaris a l'hora d'entregar l'edifici a l'Ajuntament de Palma, el nou propietari. Juntament amb aquest document es pogueren salvar altres escrits referits a les possessions dels Ayamans (una trentena de cartes adreçades al comte d'Ayamans per diferents persones).

La nota que transcrivim fa referència al rentador o *lavatori* de la sagristia del convent de Santa Anna de Muro. Obra que es va mantenir intocada fins fa pocs anys. Una malhaurada intervenció a dita sagristia ocasionà que el *lavatori* fos desmembrat sense prendre les mínimes mesures de seguretat i a l'hora de reposar-lo en son lloc no fou possible per manca de plànols ni tan sols d'una simple fotografia del seu estat primitiu. La recuperació feta amb més bona voluntat que amb encert, al menys ha salvat part d'aquesta modesta obra de pedra picada, malgrat no sia possible assegurar que la reintegració fou feel a la primitiva disposició.

A partir de les dades recollides per Damià Payeras ja sabíem qui era l'autor del *lavatori* de la sagristia del convent de Mínims de Muro: Miquel Garcia, *trencador de pedra esmolada*.¹ La seva activitat, segons el testimoni esmentat, començà a principis de 1738 i fins a juliol de 1739 no es donà per acabada la feina. Per tant el document no fa més que confirmar uns fets que coneixiem a través de les paraules d'un autor que sembla va beure en un ignot llibre d'obra del qual no tenim constància d'on es conserva perquè no dóna la més mínima referència de la font utilitzada per bastir el seu estudi.

Les referències publicades són prou clares:

El 24 de juliol de 1739 es pagaren 9s *pel lloguer d'un burro per venir mestre Miquel Garcia a posar el lavatori*.²

dia 5 d'agost, es donen 5 ll. al mateix picapedrer *per tres jornals que féu a Muro per posar el lavatori, per una faixa que s'ha afagit per adorno de dit*

---

¹ Damià PAYERAS I CAPÓ: "El convent de santa Anna. Pares Mínims", *Història de Muro*, IV, Muro, 1991, 389.

² Damià PAYERAS I CAPÓ: "El convent de santa Anna. Pares Mínims", *Història de Muro*, IV, Muro, 1991, 390.

*lavatori, per una piqueta d'aigua beneita i una creu, tot de pedreny fort il·lustrat per la sagristia.*³

Endemés trobam una informació prou curiosa que ens assabenta que *el P. Poquet tracta amb el pintor mestre Pere Joan Ferrer, el pintar les armes del comte Togores al dit lavatori, cosa que no es dugué a terme; les despeses de pintar l'escut dels Togores, s'havien de sufragar, amb el cens anual que el monestir pagava al comte d'Aiamans.*⁴

El document en qüestió, conservat a l'Arxiu del Museu de Mallorca, és un albarà a partir del qual el prevere Mateu Roig testimonieja que Miquel Garcias ha rebut les diferents partides establertes en el contracte pactat entre Lluç Mesquida, fra Miquel Poquet i el propi Garcias.⁵ No tan sols es confirma l'autoria del lavatori de la sagristia de l'església de santa Anna sinó també la relació entre els Togores, titulars del comtat d'Ayamans aleshores, i la comunitat de mínims de Muro. Interesa endemés perquè en quedar consignats els diferents pagaments que es feren al mestre trencador, fins i tot la darrera partida recollida a la *Història de Muro*, sabem el preu global del lavatori en qüestió.

Cal pensar també que la relació laboral entre Miquel Garcias i Lluç Mesquida no es va limitar a una sola obra, com la documentada ara. Les semblances amb el lavatori de la sagristia de l'hospital de Sant Antoni, avui al Museu de Mallorca, pareixen evidents. Una anàlisi acurada d'altres lavatoris conservats permetria establir unes directrius estilístiques pel que fa en aquest tipus d'obra i plantejar la possibilitat d'una activitat artesanal o unes activitats de taller que fins ara no podíem intuir.

---

³ Damià PAYERAS I CAPÓ: "El convent de santa Anna. Pares Mínims", *Història de Muro*, IV, Muro, 1991, 390.

⁴ Damià PAYERAS I CAPÓ: "El convent de santa Anna. Pares Mínims", *Història de Muro*, IV, Muro, 1991, 389.

⁵ Arxiu administratiu del Museu de Mallorca. Secció històrica: fons Ayamans, s/n.

Transcripció:

Jo Matheu Roig, pre[ver]a fas fe i testimoni com M[estr]e / Miquel Garcias picapreder i trencador de pedra esmola- / da confessa haver rebut del M[ol]t R[everen]t P[are] F[ra] Miquel Poquet / de S[an]t Fran[cis+co] de Paula, Sobreintendent de la obre de la / Igl[ési]a del Con[ven]t de S[an]ta Ana de la Vila de Muro corante y / sinch lliuras, dich 45 £ per al valor de un lavatori de pedra esmolar que ha feta per la Sacristia de dita Igl[ési]a. / I Ditas las ha rebudas ab esta forma ço és als	
24 Fa- / brer 1738 sinch lliuras dich	5 £
Als 10 mars 1738 sinch lliuras dich	5 £
Als 8 Juny 1738 deu lliuras dich	10 £
Als 6 Juriol 1738 sinch lliuras dich	5 £
Als 21 D[ecem]bre 1738 sinch lliuras dich	5 £
Als 22 Mars 1739 sinch lliuras dich	5 £
Als 5 7[em]bre 1738 sinch lliuras dich	5 £
I al dia pr[esen]t als 7 Maig tres lliuras dich	<u>3 £</u>
Que tot junt fan suma de corate i sinch lliuras dich	45 £
45 £ que és el prau que havia concertat dit m[estr]e Mi / quel Garcia (sic) ab M[ester] Lluç Masquida, picapadrer, ui ab / lo dit P[are] M[iquel] Poquet en la sua selda. I per ser axí la / veritat firm la p[rese]nt escriptura a suplicas de las dos parts. / fet als 7 Maig d3 1739.	
Als 5 Agost 1739 se ha pagat a dit m[estr]e Garcí / as sinch lliuras per altres sis pedras asmola / des, que se han añadit en dit Lavatori per / major adorno, y anar a Muro per posarlo / axí com està.	<u>5 £</u>
	50 £

RESUM

La troballa d'un document aperduat a les alforfes del casal del Aiamans, avui seu del Museu de Mallorca, ens va proporcionar el compte de l'obra del *lavatori* del convent de Santa Anna de Muro. Malgrat la notícia fos coneguda consideram d'interés publicar de bell nou perquè no hi ha constància d'on es conserva el *Llibre de l'obra*, que fou utilitzat anys enrere en publicar el volum corresponent de la Història de Muro.

ABSTRACT

The find a damaged document in the entresol of the ancestral home of Aiamans, today the see of Mallorca Museum, supplied us with the account of the works in the washroom of Santa Anna Convent of Muro. In spite of the fact that this news was already known, we consider it to be interesting to publish it again because there is no certainty as to where the Book of the works (that was utilized years ago when publishing the corresponding volume of the History of Muro) has been kept.

RAFEL GINARD I BAUÇÀ I MIQUEL FERRÀ: MATERIALS D'UN DEBAT SOBRE LA POESIA

A cura de PERE ROSSELLÓ BOVER

I. INTRODUCCIÓ

L'any 1933 l'amistat entre el P. Rafel Ginard i Bauçà i el poeta Miquel Ferrà i Juan encara no havia adquirit el grau de compenetració que tendria en el temps de la postguerra. Ginard aleshores residia a Artà i Ferrà ho feia a Barcelona, on dirigia la Residència d'Estudiants de Catalunya. Això no obstant, Miquel Ferrà manifesta a Maria Antònia Salvà l'alta consideració en què té Ginard, al qual considera un *esperit dret i sincer com n'hi ha pocs*.¹ És curiós, però, com s'estableix una curiosa reflexió, motivada per la dificultat de Rafel Ginard d'admetre la poesia massa complicada intel·lectualment. Les cartes que l'escriptor de Sant Joan tramet a Miquel Ferrà són una bona mostra del seu pensament estètic, que essencialment no va variar al llarg de la seva vida. Claredat, comunicació, inefabilitat dels sentiments, inferioritat de la poesia davant la realitat... són els mots clau d'aquest debat. Com a conseqüència d'aquesta relació epistolar, Ferrà publica «Virtuts de la paraula» a *La Nostra Terra*, núm. 70 (octubre 1933), pàgs. 387-390. L'article és dedicat "A un amic poeta", endreça que amaga el nom de Ginard, i té forma de diàleg. Al capdavant, però, l'article de Miquel Ferrà no és més que una síntesi de la correspondència mantinguda amb Rafel Ginard: hi resumeix les tesis del seu interlocutor i, després, passa a explicar-nos el punt de vista propi.

Miquel Ferrà es converteix per a Rafel Ginard en una veu en què confiar les seves inquietuds literàries. Ambdós coincideixen a refusar l'avantguardisme. Però Ginard no comprèn per què es valora una poesia excessivament difícil, a la qual la majoria dels lectors no arriben. Així, la lectura de Carles Riba li fa pensar que la poesia catalana avança pels camins de la impenetrabilitat i de la dificultat gratuïta. Ell, en canvi, defensa el model poètic d'un classicisme apol·lini, els models del qual són Joan Alcover, Costa i Llobera, Joan Maragall, Jacint Verdaguer, a més de Virgili i d'Horaci. Els dubtes de l'escriptor de Sant Joan se centren en el tema de la sinceritat i de l'espontaneïtat, una qüestió central en la poètica noucentista, i en la insuficiència de la paraula per transmetre els sentiments.

Les cinc cartes del P. Ginard foren escrites l'any 1933 i han estat extretes de la plagueta *Copiodor de cartes*, conservada a l'arxivador 4, "Cartes i correspondència (II)", del fons "Fra Rafel Ginard Bauçà, T.O.R." de l'Arxiu dels Pares Franciscans a la Porciúncula (S'Arenal, Mallorca). No són, per tant, les cartes originals sinó còpies guardades per

---

¹ Miquel GAYÀ I SITJAR: *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, Mallorca, Editorial Moll, 1998, 204 [carta 240, datada el 27 de desembre de 1937].

l'autor mateix. El seu interès és doble. Per una part, com hem dit, aquestes lletres són una mostra representativa del pensament estètic del P. Ginard. Per una altra, ens mostren els inicis de l'amistat entre ell i Miquel Ferrà. Una amistat que sobretot es va desenvolupar més tard a Palma, ja durant la postguerra, quan els dos intel·lectuals residien a Palma i, en l'ambient de persecució de la llengua i la cultura catalanes, trobaren conhort un en l'altre per l'afinitat de les seves idees. Transcrivim les cartes, tot corregint-ne l'ortografia. En els casos en què manca algun element necessari, l'afegim entre claudàtors.

II. CINC CARTES DEL P. RAFEL GINARD BAUÇÀ A MIQUEL FERRÀ

[I]

Ave Maria Puríssima

Sr. D. Miquel Ferrà

Residència d'Estudiants. Universitat Industrial. Urgell 187. Barcelona.

Mon car amic: com que, després de tot, enmig dels altres trasbalsos que, encara, me preocupen més, la literatura me preocupa, voldria que vostè m'escoltàs amb tota la benignitat de què disposa —que és molta però que, ara, per a mi, crec que és tota indispensable per no enviar-me al botavant.

He vist que Carles Riba ha obtingut el premi Joaquim Folguera per son llibre *Estances* i que vostè formava part de[l] jurat qualificador. Doncs bé. Jo tenia aquest llibre i confés ma flaquesa: no l'havia llegit car me repel·lia la seva esquerpesa. Mes, amb veritat, puc dir-li que, en veure'l coronat amb un premi tan notable otorgat per persones tan discretes, de gust tan exquisit i tan amigues de la claredat —basta recordar sos llibres i els de Mestre Ruyra— vaig reptar-me: «i no te'n dones vergonya de no llegir, enc que sia torturant-te, aqueixes *Estances* flor de poesia i el millor entre el més selecte?» I, per expiar mon pecat d'omissió i desgana davant una menja espiritual tan refinada, heroicament m'he posat a llegir-les. *Heroicament* i no hi ha ironia ponderativa. He passat i repassat un pic i un altre pic la mateixa poesia, he pensat sobre cada vers, he mirat quina [sic] lligam hi havia entre les estrofes i m'he escarrassat procurant veure el sentit total de cada composició i les bel·leses que jo hi supòs ocultes i ve't aquí el resultat. En general, no he entès les *Estances*; altres vegades, les he enteses parcialment; altres —poques— me pens haver-ne agafat tot el sentit. Emperò mai no hi he trobat res d'extraordinari pel meu gust, per la meva sensibilitat i intel·ligència. Més encara: del que he comprès no n'he sabut veure la il·lació d'unes estrofes amb les altres i manco hi he vist en tot el llibre aquella savoria i frescor i suquejar pastós i melós que té el llenguatge de Ruyra, Maragall, Maria A. Salvà[,] de vostè i de casi tots els escriptors mallorquins. Vull dir aquell perfum i bravada de cosa nostra.

Estic desolat i desorientat per complet. Tot mon ésser se rebel·la —a pesar meu, cregui'm— contra aqueixa manera d'escriure, però el que en trec en net en veure-ho premiat per homes solvents, dignes de tot crèdit, honests i rectilinis és que jo no servec per l'art —ma vida, mon refugi— no servec per escriure suposat que sols no sé de llegir. Perquè llegir és *entendre*[,] no fer vibrar mecànicament les cordes vocals amb els sons que les lletres representen.

Potser sí que això sia la poesia ciutadana, polida, perfecta i que de tan perfecta i refinada pugua només ésser gustada pels déus de la literatura. Mes, és ver que l'Art, en enlairar-se, devé necessàriament més difícil, més impenetrable, més misteriós? Si és així molt enlairades deven ésser les *Estances* car són una cosa sibilílica. Jo, barbre com som, diria que l'art, com més puja, se fa més simple i més assequible. La sublimitat i la senzillesa van molt aparellades.

Llegint les *Estances* pensava: si la moda podia encegar-nos fins al punt de donar per profundes coses tèrboles, disfressant la misèria de foscúria per amagar la misèria. Pensava: el cor humà té unes ànsies infinites de novetat, perquè, infinit com és, res pot omplir-lo i en res llarg temps hi reposa. Per això canvia. És un malalt que sempre dóna tombs. Aquest desig de novetat explica les modes femenines i els errors i horrors de les belles arts. La moda, a mon judici, és una mena de microbi molt virulent que intoxica tot el cos social i ni els genis saben immunitzar-se'n per complet. Crítics, lectors i autors, tots, respirant la mateixa atmosfera, viuen en engany. I així s'expliquen les aberracions col·lectives. Però la moda, argument formidable que demostra la mobilitat, la insatisfacció i la inconstància humana, en quant és moda, no és veritat, és la superfície canviable i on s'hi congrien les tempestats de l'error. La serenitat és al fons de la mar. La moda canvia. Doncs no és la veritat. I en art hi deu haver quelcom d'etern, d'indefugible que no pot ésser violat sense pagar-ne cares les conseqüències. Podran condimentar-se les idees en altra forma amb tal de no atemptar contra els cànons eternals de l'art veritable. La base i suport de l'art són sempre els mateixos: l'home, el sentiment, la naturalesa. Podran cercar-se nous camins cap al regne de Bellesa, podran modificar-se els vestits però els vestits tenen quelcom de fonamental del que no pot prescindir-se; la Bellesa viu en son trone i tots els camins que segueisca l'art han d'anar a ella per força si és vol fer art. De manera que els camins de l'art tots han de convergir al mateix punt i no hi pot haver una diferència essencial entre ells. Si els antics trobaren l'art i certs moderns es separen radicalment dels antics, els moderns van equivocats. Ara usa el parlar fosc i per fugir de les gloses populars cauen en la poesia jeroglífica, tan jeroglífica que casi tots hi som profans.

Això pensava. Però, no! Com pot ésser, m'argüia una veu interna, que aquest llibre sia fruit de la moda en sentit pejoratiu si és estat premiat per un Jurat on hi havia En Ferrà i En Ruyra, literats eminents, de cladetat mediterrània i, més que res, insubornables? És que no es pot ésser profund, i original, i lluminós al mateix temps? Com és que En Costa no té un sol vers obscur i què hi va perdre de dir les coses clares? Què s'ha de fer per assaborir les belleses que jo no veig però que crec existents en les «*Estances*»? Com rompre llur duríssima clovella per gustar-ne el bessó del sentit on la meua ignorància hi imagina uns plaers estètics, fins al moment, inconeguts? Com s'ho arreglen per veure l'esclat dels pensaments si la seva llum està celada sota uns cortinatges tan opacs? Com entrar als palaus suprems de la poesia si el vestibul està defensat, oburat per unes ombres tan denses com aquelles d'Egipte, una de les deu plagues? Com vèncer la peresa terrible que fa envestir a aquestes obres, una espècie d'àlgebra en vers, trenca-closques rimats, triomf de la fosca i tortura, i no plaer, dels lectors? Oh qui m'ensenyàs a llegir aquests llibres!

Jo voldria que me digués amb tota franquesa si vostè troba —crec que no ho troba— que la poesia catalana ha de seguir els camins marcats per López-Picó, Esclasans, Carles Riba, Sánchez-Juan, mestres de l'enigma, o si és millor caminar darrera En Joan Alcover, En Costa, En Maragall. I per què no darrera En Verdager encara que sia de moda mirar-lo amb desdeny? Voldria me digués si Virgili i Horaci ja no figuren als rengles dels literats suposat que, segons certs crítics, la poesia ha d'ésser difícil i la d'aquests excelsos poetes llatins per mi no ho és. La impenetrabilitat d'un escrit augmenta el mèrit de l'escrit? Jo puc assegurar-li que preferesc llegir els hexàmetres de Virgili i les Odes d'Horaci «en llatí» que no les «Estances» de Carles Riba «en català» car al llatí d'aquells poetes l'entenc i al català de Carles Riba no l'entenc.

Sembla que la claredat no és cap defecte. ¿Qui maldia d'una poesia profunda, original, ben feta perquè té la qualitat d'ésser lluminosa? Fer clars els conceptes abstrusos, allò que fàcilment s'escapa a la comprensió sembla més que res digne de lloança. Doncs què hem de dir d'aquests professionals de l'obscuritat, encarats en enfosquir fins i tot allò que és clar? Obscuritat és sinònim de profunditat? Però és possible que un llibre de versos just contenga pensaments profunds? Si fos així la tenebror s'explicaria per la mateixa profunditat dels conceptes. Però si hi ha altres coses, i segurament n'hi ha, com és que són igualment impenetrables?

És o no factible expressar les idees de les *Estances* d'una manera assequible almenys als qui estam un poc preparats per la literatura? Pareix evident que sí. I si és possible, hi perdrien res aquestes idees si les posaven un ropatge transparent en comptes del que duen que les estangola?

Diran que és poesia psicològica? Doncs la psicologia m'agrada amb excés i les *Estances*, no. Com és que me agrada Dostoi[e]vski, psicòleg formidable? És poesia nova, original? Doncs, a pesar de que l'originalitat i la novetat m'embruixen no puc amb les «Estances». No convé fer poesia tan repel·lent. Cal inspirar simpatia. No vulga pendre el que va escrit com un regany perquè han concedit el premi Joaquim Folguera a Carles Riba. Aquesta carta no és més que la polseguera dels dubtes que ha aixecat davant la meua consciència literària la lectura atenta del llibre afortunat. Pressent que me deuen haver escapades moltes heretgies literàries però jo no som contumaç: cerc la veritat de bona fe i acudesc a l'amic entranyable perquè m'il·lumini. Així que, més que heretgies seran errors materials; puc equivocar-me, però no som heretge. Encara que m'agradin molt el sol i la llum i que instintivament, voldria que els escrits fossin lúcids, tant més lúcids com més difícils de copsar són les idees que crea l'artista —així com dintre una cambra s'hi augmenta la llum en proporció a la foscuria que hi regna— no obstant, qualche pic he arribat a creure que parlar clar és una vulgaritat. Sí, perquè jo, com tinc una tendència vehement a la novetat, sent, al fons del fons, una secreta simpatia per tots aquests autors que se desfan, amb un gest d'independència, de tot i de tothom inclús —supòs— dels lectors i, just per trobar maneres noves, consenten anar sols.

Moltes més coses voldria dir-li però no vull abusar de vostè més temps. I me perdoni el desordre i desconcert d'aquesta carta.

Afm. amic i servidor seu,
P. R. Ginard Bauçà
Artà 2-III-33.

[II]

Ave Maria Puríssima
Sr. D. Miquel Ferrà
Ciutat de Mallorca
Muntaner, 10

Mon bon amic: grans mercès per les correccions que ha fetes a la meua poesia i de les observacions que m'ha escrites en la carta. Li estic agraïdíssim. Com que jo som fet tan tot sol, a la bona de Déu, i tinc, per això mateix, una formació deficientíssima, necessit que me donin la mà. Mai haguera cregut trobar amics tan sincerament amics.

I, ara, m'ha de permetre, no per dur-li la contra —car estic plenament d'acord amb les esmenes que vostè ha tingut la bondat de fer en la meua composició— sinó per gust de parlar-li, que li diga el meu pensament sobre el llenguatge ja que vostè troba que jo no li guard tot el respecte que li és degut.

Quan jo deia que trobava l'idioma estret i encongit per expressar-m'hi amb tota la força amb què sentia, deia la veritat *la meua veritat subjectiva* que per mi *sols per mi* és objectiva. Sinó, hauria estat insincer, no hauria obeït, en aquell moment, a la meua convicció íntima, a la meua veu interna, cosa que, me pens, blaslava En Maragall. No erigí ell l'espontaneïtat en norma suprema del poeta? I, a mon judici, no hi ha espontaneïtat sense sinceritat. No que jo crega completa la teoria de Maragall. Crec en l'espontaneïtat quan aquesta és fruit de una saturació i d'un treball intensíssim, i en la inspiració que no és res més, potser, que esforç heroic i crec aiximateix en l'espontaneïtat tal com fou preconitzada per Maragall. De manera que si posam com a qüestió prèviament resolta que el poeta ha d'ésser sincer, no ha de falsejar sos sentiments, jo, al moment d'escriure la poesia, no podia fer-ho altrament de com ho feu. Car composta enmig d'altres, suggerida per l'enorme dificultat en què, llavors, —i sempre!— me trobava d'expressar el que volia. Aquesta poesia no és més que els meus entrebancs i obstacles de poeta més o menys poetitzats. És clar que jo quan dic *llenguatge* me referesc, no al llenguatge en general, sinó al meu, al meu especial dialecte, als mitjans de expressió de què puc dispondre, al llenguatge en quant és un instrument manejat per mi i del qual, manejat per mi, no en sé treure allò que voldria. I això de que no puc doblegar-lo a mon albir és massa ver perquè jo no estiga convençut, i, si és ver, hi haurà irreverència en dir-ho? Situats davant el problema de si el llenguatge respon sempre i exactament a tots els sentiments nostres i idees, no seria una mena d'hipocresia adoptar, estant convençuts del contrari, la posició de que el llenguatge arriba a tot, pels elogis que del verb ha escrit En Maragall?

De més a més, jo crec que, rigorosament parlant, és impossible que el llenguatge responga íntegrament i sempre a la idea. Potser que ara vaja a dir

una taringa o enfilall de desbarats però vostè me'n sabrà corregir. El llenguatge, a fi de comptes, no és més que una cosa física i material. Les idees són d'ordre espiritual. Ara bé; pot una cosa física ésser la transmissora adequada i fidel d'una cosa espiritual? Pot sempre un so, una vibració, contenir qualsevol llei de pensament amb *tota* la seva intensitat originària, sense que se'n perdi res? Més encara. Pot el llenguatge donar ben entendre allò que són les nostres sensacions físiques, els nostres sentiments morals i afectes? Jo crec que no, sinó que solament en dóna una idea aproximada en el millor dels casos. I si sols no serveix per ben descriure una sensació física de dolor o de gaudi, com podrà ésser el receptacle perfectament apropiat de les nostres concepcions artístiques? Tots sabem que els artistes s'han queixat mil vegades de que les seves obres no responien exactament a la idea que en tenien i això perquè l'instrument de què s'han servit o la matèria on han volgut encarnar la seva idea, ha posat una resistència invencible a son treball, no ha respost a tot el que ells n'exigien. Fora d'això, la mateixa matèria —llenguatge, pedra, pintura— en mans de diferents artistes, respondrà més o menys segons la llur habilitat. Doncs bé, els qui, com jo troben tantes dificultats, no els serà lícit queixar-se de la rebeldia que els oposa l'idioma —el *seu* idioma, car les possibilitats del llenguatge en general Déu sab on arriben— i lamentar-se'n en versos?

Una de les coses que més me convencen de la impotència del llenguatge és aquesta: que no hi ha res que pugui suplir l'experiència, l'haver-ho sentit, l'haver-ho vist. Ningú sap ben bé que és la gelosia, l'amor paternal, l'estar enamorats de ver, l'odi, l'enveja, per més que n'hagi llegides descripcions d'escriptors eminents que ho hagen experimentat. Hi ha «quelcom» que escapa al llenguatge, que no s'entén ni s'endevina perquè els nostres mitjans d'expressió no hi arriben. Hi ha *quelcom* en tot això que ningú ho sap mai fins que personalment ho experimenta. I aquest *quelcom* és precisament allò que és més profund i entranyable, que fa sofrir o gaudir més, allò que penetra fins al centre de l'ésser. Solem dir: *jo no sabia què era això. M'ho deien, però no ho entenien*. Si el llenguatge, doncs, podia expressar exactament aquestes coses, no importaria experimentar-les per ben conèixer-les.

Mes, si el llenguatge sols no serveix per ben descriure les coses del món físic! Qui, si no hagués vist mai la mar, o unes muntanyes, o una font, o una flor, o una fruita, qui se'n formaria una idea complida amb la descripció més ben feta? Sempre serà millor una flor que el vers que en parli. Quan un està a la vorera de mar ja en poden venir de poesies genials... tot és pàl·lid devora la realitat. I això per què? Per a mi, és que el llenguatge no és prou ample per encabir-hi ni els nostres sentiments quan són molt forts, ni les nostres idees quan són acorades, ni les visions del món exterior quan són delicades, magnífiques, grandioses.

No recorda allò que diu el P. Granada a *Guia de Pecadores* en son meravellós capítol IV? Permeti'm que li citi. *Vengamos al beneficio inestimable de nuestra redención. Para hablar de este gran misterio, verdaderamente yo me hallo tan indigno, tan corto y tan atado, que ni sé por do comience, ni dónde acabe, ni qué deje, ni qué tome para decir. Si no tuviera la torpeza del hombre necesidad de estos estímulos para bien vivir, mayor fuera*

adorar en silencio la alteza de este misterio, que borrarlo con la rudeza de nuestra lengua. Cuentan de un famoso pintor que habiendo pintado en una tabla la muerte de una doncella hija de un rey. Y dibujado en torno de ella los deudos con rostros en gran manera tristes y a la madre mucho más triste, cuando vino a querer dibujar el rostro del padre, cubriólo de industria con una sombra, para dar a entender que allí ya faltaba el arte para exprimir cosa de tan gran dolor. Pues si todo lo que sabemos no basta para explicar sólo el beneficio de la creación, ¿qué elocuencia bastará para engrandecer el de la redención? Con una simple muestra de su voluntad crió Dios todas las cosas del mundo, y quedáronle las arcas llenas y el brazo sano, acabándolo de criar; mas para haberlo de redimir sudó treinta y tres años y derramó toda su sangre, y no quedó en Él miembro ni sentido que no padeciese su dolor. Menoscabo parece de tan grandes misterios ser con lengua de carne manifestados. Pues ¿qué haré?, ¿callaré o hablaré? Ni debo callar, ni puedo hablar. ¿Como callaré tan grandes misericordias? I como hablaré misterios tan inefables? Callar es desagradecimiento, y hablar parece temeridad. Por esto suplico yo ahora, Dios mío, a vuestra infinita piedad, que entretanto que yo estuviere apocando vuestra gloria con mi rudeza (por no saber más) deseando engrandecerla y declararla, estén allá en el cielo glorificándoos los que os saben alabar; y ellos compongan lo que yo descompongo, y doren ellos lo que el hombre desdora con su poco saber. En tot aquest passatge el Pare Granada se lamenta de la impotència de l'idioma per expressar allò que voldria. I no hi ha dupte que ell tenia molts de recursos. No és estrany, doncs, si jo, en la meua mesquinesa, me lament del mateix.

I vostè també sap allò que diu Bécquer, sobre la parla humana, en la *Rima primera*.

*Yo quisiera escribirle (l'himne de què parla) del hombre
domando el rebelde mezquino idioma,
con palabras[,] etc.*

I no és que me sia inspirat en aquests autors sinó en la «meua realitat». Supòs que, després de tot això, s'explicarà vostè una mica que jo me queixi del meu llenguatge per estret i insuficient, per més que consideri el llenguatge en general com una cosa sagrada.

He escrita aquesta carta sense el més lleu desig de polemitzar amb qui consider i és mestre, sinó perquè, veient quines són les meves idees, vostè m'il·lumini i aclaresca mos errors.

Son afm. amic i servidor
P. R. Ginard Bauçà
Artà 13-IX-33.

[III]

Ave Maria Puríssima
Sr. D. Miquel Ferrà
Barcelona

Mon bon amic: no me sé estar de felicitar-lo amb motiu de la seva festa. Voldria que cada moment del dia de Sant Miquel fos per a vostè una copa plena del nèctar de sa felicitat i que, per a sempre més, l'oli de l'alegria perfecta l'ungís i penetràs fins al més profund. Molts anys!

Disponga en tot de son amic afectíssim.

P. R. Ginard Bauçà
Artà 27-IX-33.

[IV]

Ave Maria Puríssima
Sr. D. Miquel Ferrà
Barcelona

Mon bon amic: vostè insinua que potser algun dia des de *La Nostra Terra* parli del tema sobre el qual ens hem escrit les darreres cartes. N'estaré contentíssim i més encara si vostè té la bondat d'avisar-me quan hi publiqui el treball que mig promet en sa darrera lletra. Nosaltres no la tenim a aqueixa revista car ja està prou gravat el nostre pressupost amb suscripcions.

I suposat que a V. el tema li agrada, segons me diu, m'ha de permetre que hi torn insistir, prenguent peu del que V. m'escriu en la carta. Insistir, no perquè V. me pugui rectificar, si de cas, quan en parli en *La Nostra Terra*; puix jo desig molt tenir d'això idees clares. I ningú millor que V. per aclarir-me-les.

Vostè me cita uns versos de Maragall *mar brava, mar verda, mar escumejanta* i posa que al qui la conegui (la mar) maldement no sia el Cantàbric, li diran tot lo que li pogués dir la contemplació directa, i potser més. Als altres no sé que els succeïx, però, a mi, no em passa això. No hi ha cap lectura que em faci la impressió de l'experiència o visió personal i directa. Intentaré descriure-li el que em succeïx, tan exactament com sàpiga.

Per a mi, la mar és una idea, una muntanya és una idea, una flor és una idea, Déu escriu així. Per a gaudir d'aquestes idees realitzades al exterior i, per tant, plenament sotmeses a l'imperi dels sentits, canals per on afluïxen a l'ànima les emocions estètiques, jo no necessit *traduir* aquestes idees a l'idioma humà. Mes encara: aquesta traducció, per molt eminent que sia el qui la faci, sempre em fa enyorar l'original, perquè l'idioma humà, a base de sons articulats, encara que sia una meravella, mai me fa l'efecte de l'idioma de Déu —la naturalesa tota— a base de fets i de realitzacions. Els homes amb son llenguatge tergiversen el de Déu. El dir *vermell, blanc, immens, lluna* mai m'impressiona tant com *veure* el color vermell o el blanc, la immensitat de la

mar o de les muntanyes, la claror amb sordina de la lluna. (Dic amb sordina perquè no té l'esclat vibrant de la llum del sol.) Tant és així que, al camp, a la muntanya, vora l'escumeix de les ones, no sé llegir res per molt sublim que sia, sobretot si fa referència al que estic contemplant. Com tampoc no crec que hi hage cap enamorat ni enamorada —a això vostè ho sabrà més que no jo— me referesc als qui estimen de ver amb aquell amor que fa de l'estimat un altre jo— a qui un escrit que parlés de llurs amors els fos mai tan plaent, tan bell com llur amors, presència i contemplació. Qui no trobarà més bella la seva enamorada que qualsevol lectura i quin llenguatge escrit li farà gustar tantes delícies com ella? I, això, què significa sinó que el llenguatge és impotent per donar o reproduir la realitat íntegrament?

I refermant el que deia. Jo no puc llegir vora la mar, per exemple, poesies de la mar perquè, llavors, el llenguatge humà no em diu gaire cosa. M'enterboleix la visió i, per ventura, la m'espunya. Vora la mar, ho he experimentat cent vegades, jo no sé fer més que mirar. Contemplant o embadalir-me, per dir-ho més exactament. Llavors, som tot ulls i l'esperit, a través dels ulls, copsa aqueixa idea *la mar* en son idioma nadiu. L'enteniment no discorre; no me ve casi mai, vora els grans espectacles de la naturalesa, cap idea de les que expressam amb el nostre llenguatge, però, com li he dit, no em fa cap falta per a fruit de la bellesa per ningú millor realitzada que per Déu, artista únic, car ja tinc, en mon exemple, a l'abast dels ulls i, per consegüent, de l'ànima, aquella idea viva, precisa, concreta, representada, no amb sons, sinó amb fets i amb coses que són encara més expressius: immensitat, oneig, escumera, blavor, dinamisme, roquissars... I a això, almenys per a mi i segons el que he observat, el llenguatge no ho substitueix sinó amb grans deficiències. Com que el llenguatge, després de tot és una cosa convencional (m'equivoc?) i rigorosament parlant no hi ha cap relació intrínseca entre els mots i lo que representen —si exceptuam les interjeccions i les paraules onomatopeiques— no és estrany que el llenguatge mai sia tan suggeridor com els fets. Precisament la circumstància de que davant els grans espectacles de la naturalesa no me vinga cap idea me confirma en la creença de que res pot substituir la contemplació directa. No me vénen idees, me sembla, perquè aquella «idea en fets» embadalint-me, impedeix l'enteniment de discorre. Tant és el plaer estètic que l'ànima experimenta que a res més pot atendre sinó a fruit. (Les idees me vénen, si de cas, quan la visió ja és record i reaccionant sobre el record reflectit al mirall de la memòria. Per a parlar de que es vulla no ho he de veure, però m'és precís haver-ho vist. Per escriure he de mirar dins mi.) I això mai me passa llegint perquè, supòs, el nostre llenguatge mai és com el de Déu que amb elements simplicíssims ens dóna la bellesa viva, de la qual el llenguatge humà n'és, segons el meu criteri, una pobra traducció en el millor dels casos.

M'ocurreixen moltes altres coses emperò no vull abusar més de vostè. Per ventura un altre dia, si a vostè la paciència no se li acaba. Comprenc que aquestes cartes són incoherents, mes vostè sabrà endevinar el que voldria dir i perdonar el què dic.

Seu afm. amic,
P. R. Ginard Bauçà
Artà 30-X-33.

[V]

Ave Maria Puríssima
Sr. D. Miquel Ferrà
Barcelona

Mon bon amic: Acabava la lletra anterior dient-li que m'occurien, encara, altres coses. Avui, si m'ho permet, les hi diré perquè desig molt que escriga a *La Nostra Terra* el treball de que me parlava, en el qual voldria que Vostè corregís els meus judicis si fossin equivocats, com és segur que n'hi ha. Però, per corregir-me, vostè ha de conèixer, abans, tot el que pens. I, aposta, el torn molestar.

També hi ha un altre motiu. He tingut un disgust. La seva magnitud no correspon, és ver, a l'insignificància de la causa. Mes, per dissort, jo som hipersensible i tot me fa sofrir molt. Per això necessit apartar l'atenció d'aquesta cosa enutjosa refugiar-me en les regions de l'art. Me perdona aqueixa petita confidència i que, a costes i despeses seves, vulgui espassar-me el nerviosisme i mala humor?

En tot el que li diré no hi haurà, me pens, influència de ningú. Escriuré exclusivament allò que és fruit de les meves observacions i experiències personals. Això podrà explicar i, fins i tot, atenuar, potser, les meves equivocacions.

Una de les coses que me fan creure més que l'eficàcia del llenguatge i sa capacitat d'expressió és ben relativa, és la desgana que sent per la lectura. No que als llibres, en conjunt, els trobi mal escrits. No. Jo els classific així: dolents i mediocres, molts; bons i acceptables, bastants; agradables per a mi, casi cap. Llibres que m'apassionin, la lectura dels quals no pugui interrompre, cap. I si el llenguatge dels qui són mestres me fa aqueix efecte, ara figuri's quin efecte em farà el meu! Aposta me'n queixava en la poesia que li vaig enviar. És que jo deman massa, o el meu paladar literari està afollat i no pot assaborir les menges espirituals més exquisides, o serà que l'obra dels artistes sempre és mesquina comparada amb la nostra fam de bellesa? Aqueixa inapetència me té alarmadíssim i no sé bé a què atribuir-ho. Però jo ho atribuesc, almenys provisionalment, a les deficiències pròpies del llenguatge, insuperables per tothom en definitiva, i potser sia l'amor propi que m'impedesca de veure que som jo, únicament, i no l'idioma humà, qui en té la culpa. (O serà, li sembla, perquè la vida és vulgaríssim i dóna poc de si mateixa; les situacions sempre iguals i que al món de l'art només hi ha, si hi arriben, una dotzena d'idees i prou? Jo me sent aclaparat per la terrible monotonia dels nostres sentiments, de les coses del art i de tot. No hi ha res que valga res quan se tracta d'associar els nostres desigs.) Atribuesc, deia, aqueixa desgana per la lectura al llenguatge que oposa una tan invencible resistència (perquè és essencialment limitat) a enmotllar-se als sentiments, idees i passions i somnis dels artistes. El poble mateix, per instint, endevina aqueixa limitació. Així és que, després d'haver contat, per exemple, un fet tràgic sol acabar la contarella amb aqueixa frase, tan usual a Mallorca, que si quelcom significa és que el llenguatge no dóna de les coses intenses una idea acabada: *i no ho dic tot, perquè de veure-ho a contar-ho*

hi va més de la mitat. Hi va un abisme. Així és que podríem dir que *la història autèntica* no s'és escrita mai. En les converses ho he repetit molts de pics: *la història no és més que un magatzem de mentides*. La sinceritat, l'exactitud, no existeixen, perquè, quan hi hagués la voluntat d'ésser exactes i l'heroïcitat d'ésser sincers, l'instrument, el llenguatge, ens faria fallida. *Perquè de veure-ho a contar-ho hi va més de la mitat*. La naturalesa, (tota: l'home complet i tota la resta) en canvi, m'entretén i m'il·lusiona, me fa sentir i gaudir més que els llibres. Serà perquè el llenguatge li és inferior? Per a mi, sí. I ho trobo natural. La naturalesa és la font d'on l'escriptor treu ses idees. És el model. I la mostra de la qual Déu, artista suprem, n'és l'autor per força ha de superar en expressivitat a les còpies, a les imitacions que se'n treguin, a les «traduccions» que en l'idioma humà se'n facin. Tant supera la naturalesa els escrits en perfecció, que un escrit serà tant més perfecte com més a ella s'acosti. Això també és aplicable a les altres arts. No hi ha arquitectura com la d'una muntanya, o una gruta com les Coves d'Artà; no hi ha escultura com la del cos humà o els animals; no hi ha pintura com la llum o els colors naturals.² Un poema que parli d'un infant o d'una flor mai tindrà la gràcia d'una flor o d'un infant i serà tant més graciós com més a ells s'aproximi. Així, el llenguatge ideal seria el que reproduís, en aquests casos, la realitat. Mes, com això és impossible, haurem de dir que és deficient i que mai pot suplir l'experiència. Sols l'experiència és la realitat. El fet de que un paisatge, per exemple, sia susceptible de tan[tes] interpretacions —com si fos una idea-diamant de molts de cares— sembla indicar que els fets, les realitats són més fecundes i, també, per consegüent, més expressives que el llenguatge que les reproduceix. Un llibre mai inspira tantes coses com la realitat. Almenys, a mi. I és que el llenguatge, això quan és perfecte, no és més que una fotografia. Però a una fotografia li manca color, matisos, vida, palpitació i mil detalls que millor se senten a manca que no s'expliquen.

Per què és que al llenguatge hi associam, en les ocasions solemnes, el gest i la música? Perquè, en aquestes ocasions, trobam que el llenguatge per si sol no és abastament expressiu. El que seria una raó més que demostraria la seva deficiència. I no tan sols en les ocasions solemnes. El llenguatge, sense el gest que li comunica una certa corporeïtat i plasticitat, resulta com insuls; i sense el cant o el so viu del qui parla —el to i la vibració de la veu sensibilitzen les situacions de l'ànima— és poc eficaç. I si el llenguatge escrit no té aquestes ajudes i arriba al lector nu i descarnat. Doncs el llenguatge escrit —almenys aquest! encara que tots sien per a mi— deu ésser deficient.

Els grans amors, les grans penes i les grans alegries són mudes o poc parladores.

*L'amor quan és gran
té sols una nota,³*

² Des de «Això també és aplicable...» fins aquí és un afegit al peu de la pàgina manuscrita.

³ I en la repetició d'aquesta nota cerquen l'intensitat que manca al llenguatge aquells qui estimen molt. [NOTA DE L'AUTOR].

diu En Verdaguer. I, a vegades, els sentiments molt vius suprimeixen i tot aqueixa nota i apel·len al silenci com a recurs suprem. Llavors, adopten una actitud que diga el que no sap dir el llenguatge. No és això reconèixer, inconscientment i tot, la seua poca eficàcia? Jo he sentit contar penes, però quan les he millor compreses és quan he vist plorar d'una manera desolada. Jo he sentit parlar d'alegries, però llavors més clarament les he conegudes quan he vist el rostre il·luminat de la fulgor del goig intern que salta en cent brols invisibles per tots els punts de la cara. El goig o la pena emmotllen, de dintre, la cara i tot el posat de tal manera que del cos sencer en fan llengua, i solament així, no pel llenguatge, la pena i el goig se manifesten amb tota la seva força. I és, me pens, que les actituds i els gests, quan són espontanis, no tenen res de convencional, sinó que neixen de les més íntimes pregoneses del nostre ésser, i el llenguatge, en canvi, per més que sia cosa sagrada, sempre té quelcom d'artificial i arbitrari, i, per més que formi una lliga ben estreta amb nosaltres, mai s'hi arriba a fondre tan absolutament que perdi de tot el seu caràcter d'empelt i d'artifici. Endemés —i és això una altra dificultat per a expressar-los— els sentiments humans i, també, el món extern tenen tantes complicacions i matisos, tantes coses particulars i personals que al lèxic no hi ha paraules aposta per cada particularitat. Seria necessari, per dir-ho exactament, que cada escriptor tingués el seu lèxic especial. Tant ho crec així que, a vegades, he pensat que el vertader poeta just hauria d'escriure per a ell amb un llenguatge exclusivament seu perquè solament així interpretaria bé els seus sentiments i les visions externes que també sempre participen de la nostra fesomia interior. Mes com que, per a escriure així, no importa escriure he pensat, a vegades, que el poeta només actua com a tal quan prescindint del llenguatge, se lliura a la contemplació i a l'èxtasi deixant que la bellesa se reflectesca sobre la seva ànima, sense maldar per a manifestar-la als demés. No li sembla casi una profanació voler treure al carrer la Bellesa, encara que sia abillada amb els ropatges millors de l'idioma?

Jo, dins la meua insignificància, som un testimoni de lo poc que serveix el llenguatge per a dir el què són les coses. Abans de pujar el Calvari per on ara camí, jo no coneixia la vida. Deia i sentia a dir, i fins i tot n'havia escrit versos, que el món era una vall de llàgrimes i que *felicitat* era com un bell nom que amagava una cosa aquí, al món, completament inconeguda. Trobava, per trobar quelcom, que a la terra no s'hi estava gaire bé; era propens a la melancolia. Però, quina diferència de llavors a ara! Ara comprenc el sentit tràgic que té la vida. Ara comprenc que és tenir la boca calcinada de set de coses impossibles. Ara ho comprenc. Llavors, no. Qui m'ho ha revelat és l'experiència, no el llenguatge i l'experiència ha fet cobrar un nou sentit a les paraules. Per això, ningú pot ésser artista de ver fins que ha sofert molt —l'art és preu de sang— perquè solament llavors coneix la vida i la seva ànima és somoguda a fons. Ja ho diu bé vostè en la seva carta: *jo crec que l'únic que ha de fer* (el llenguatge) *és desvetlar-los* (els sentiments i idees). L'únic que ha de fer i l'únic que «pot» fer. No els pot crear. Però, això, demostra precisament la seva gran limitació. Poca eficàcia tindrà el llenguatge si hem de convenir que just pot fer reviuire allò que un ja coneix, i que si ho fa reviuire no és per la força que tingui sinó perquè refresca el seu record. A un qui sap una cosa li basta, per recordar-la, que la hi insinuï. «Al buen entendedor pocas palabras»

però és que ja està enterat, d'abans, per l'experiència, car, sinó, no seria «bon entenedor.»

Consti, per acabar, que jo del llenguatge n'estic enamoradíssim tot i reconeixent ses deficiències. I també, per si feiés falta, que jo de tot el que he escrit no n'estic gens segur i com més hi pens, manco. Comprenc que això hauria d'ésser objecte d'un estudi seriós i no de la improvisació d'una carta. Si jo som causa, per remota que sia de que V. faci aquest estudi me donaré per ben satisfet d'haver-li escrit. Me proporcionarà vostè aquest goig? Així ho espera son amic i servidor,

P. R. Ginard Bauçà
Artà 4-XI-33.

III. UN ARTICLE DE MIQUEL FERRÀ

VIRTUTS DE LA PARAULA

A UN AMIC POETA

No puc expressar tot allò que voldria. El llenguatge és un instrument tan pobre!

—No malparleu del llenguatge, que el verb és cosa sagrada. Recordau *l'Elogi de la Paraula...*

—Sí, sí, En Maragall té raó —potser és el meu art que manca de recursos—, però a mi també em sembla tenir-ne una mica. ¿Pot la paraula —un so, una vibració— transmetre'ns el pensament amb tota la seva intensitat originària? ¿Pot el llenguatge donar altra cosa que una idea aproximada dels nostres sentiments, de les nostres sensacions? Mai no podrà explicar l'experiència directa. Els mots són sempre pàl·lids devora la realitat. Hi ha quelcom que no s'entén ni s'endevina fins que personalment s'experimenta. Per a mi, el llenguatge no és prou ample per encabir-hi els nostres sentiments quan són molt forts, ni les nostres idees quan són ben acorades, ni les nostres visions del món exterior quan són massa delicades o magnífiques. Recordau allò que diu el P. Granada en aquell meravellós capítol IV de la *Guía de pecadores*, parlant de la Redempció: *Mejor sería adorar en silencio este misterio que borrarlo con la rudeza de nuestra lengua*, etc. Jo no puc llegir vora la mar poesies de la mar, perquè, llavors, el llenguatge no em diu gaire cosa; pitjor encara: m'enterboleix el que veig. Déu ha expressat les seves idees realitzant-les, i aquest idioma —la realitat— només molt pàl·lidament podem traduir-lo als nostres, convencionals i sense cap relació intrínseca entre llurs mots i allò que aquests representen. Jo, només quan les visions són ja record, puc agafar la ploma per descriure-les.

—Parlau eloqüentment, i dieu coses que, en certa manera, subscriuria. El místic castellà tenia massa raó perquè jo tracti d'impugnar-lo. Però a mi

tampoc no me'n falta... Mireu —és aquest un tema que m'interessa molt—, la paraula no crea res, no és aquesta la seva funció, dins l'ànima del qui l'escolta: la paraula suscita, evoca una idea, un sentiment, un objecte prèviament coneguts, o imaginables per comparació amb altres que coneixem en algun grau. ¿Com pot una mare —em diríeu vós— donar amb paraules una idea del seu amor maternal? Molt fàcilment, si parla a una altra mare, o només que sia a una donzella d'instints veritablement femenins.

Per això, l'escriptor deu renunciar a fer-se entendre de tothom; però que no dubti que aquells que en sien capaços l'entendran, si ell sap de veres expressar-se. La paraula és un vehicle que admet qualsevol càrrega, però només pels preparats a rebre-la. La seva virtut és tal que transporta fins el mateix inefable —és dir, allò mateix que amb mots no s'expressa—: vejau el *Cant espiritual*, de Sant Joan de la Creu, ple de músiques del cel que depassen evidentment, no sols la literalitat del sentit directe, sinó el mateix símbol.

El llenguatge no és convencional; pot ésser-ho l'esperanto, però mai una llengua viva, on cada paraula entranya un misteri d'eficàcia. Jo gosaria afirmar que, dita i rebuda en estat de gràcia, la paraula és un mitjà de comunicació perfecte, tant que una descripció inspirada —no tenc per què defugir el terme romàntic— pot, expressant-ne l'ànima, fer sentir una realitat millor que la mateixa contemplació directa —cosa que s'esdevé sovint en l'obra dels grans poetes, que revelen als lectors de sensibilitat menys afinada i de visió menys intensa que la d'ells, allò que només confusament havien sentit davant la natura.

A la memòria em ve, entre molts d'altres, aquell vers d'En Maragall:

*Mar blava, mar verda, mar escumejanta...*⁴

I aquells altres:

*Jo he escoltat ton etern ai
solitari de la nit,
aquell enrogallat crit
qui no s'acabava mai...*⁵

He dormit dos anys vora el Cantàbric, i la seva clamor en les tenebres desertes, omplenant les nits hivernals, m'ha estat una veu familiar: no sabia dir-vos el poder d'evocació que tenen per a mi aquests quatre versos.

Recordau els *Goigs a la Verge de Núria*, la *Processó de Setmana Santa*, *El romiatge dins la nit*. És dubtós que la vall pirenenca, "voltada de soledats", i "les ombres transparents" de la nit del sant Divendres, i la indicible efusió de la *Setlla matutina* sobre els alzinars de Lluç, hagen pogut fer a En Maragall, a En

⁴ Tercer vers de la secció IV del poema «Vistes al mar», d'*Enllà* (1906), de Joan Maragall.

⁵ Versos de la cinquena secció, titulada "Adéu", del poema «Festeig vora la mar Cantàbrica», del llibre *Poesies* (1895), de Joan Maragall.

Costa, a En Riber, una confiança més plena que la que trobem en aquests poemes.

Evidentment, el calfred que ens produeix a nosaltres, no el sentiran tots els lectors. Però la culpa no és del llenguatge, que ha admès i servat ben viva tota la càrrega d'emoció que el poeta li confiava. Si aquest vol ésser-nos sincer, dirà, no sols que ha restat content de la seva obra, sinó que ha romàs en èxtasi davant ella, sentint aquella emoció originària acrescuda i enriquida dins unes estrofes talment trobades, com un do gratuït del cel. D'això, Mestre Ruyra en sap i ens n'ha dit alguna cosa.

—Així, ¿creieu vós substituïble la contemplació directa per la lectura, l'objecte real per la seva expressió artística?

—Al contrari: són dues coses diferents, que com notau vós mateix, no deuen posar-se de costat. No perdeu de vista que l'expressió artística de la realitat és una altra realitat amb bellesa pròpia. Quan llegiu *El Pi de Formentor*, d'En Costa i Llobera, no admireu un tros de la costa brava: admireu la seva superba transfiguració dins l'ànima del poeta.

Però això ja ens menaria més endins i més enfora...

M. FERRÀ

RESUM

Aquest treball consisteix en una recopilació de cinc cartes de Rafel Ginard Bauçà a Miquel Ferrà sobre poesia i en la reproducció de l'article «Virtuts de la paraula», de Miquel Ferrà.

ABSTRACT

This is a collection of five letters about poetry from Rafel Ginard Bauçà to Miquel Ferrà and the article «Virtuts de la paraula», by Miquel Ferrà.

RECENSIONS

ANTONI RUBÍ: *En aquell temps... La vila abans de 1925* (I), Ajuntament de Santa Margalida, Santa Margalida, 1999, 367 pp. Coordinació i transcripció: Rafel Bordoy i Pomar, Antoni Mas i Forners. Il·lustracions: Antònia Calafat i Capó. Assessorament i correcció lingüística: Margalida Rosselló i Gayà. [Tintinabul·la col·lecció 2].

No de bades Felip Munar a la presentació del llibre ens recorda que *sortosament van apareixent, dia rere dia, publicacions que recullen l'esdevenir diari de les relacions entre les persones que habiten aquest país.*

Gosaria afegir que el recull dels escrits de Mossèn Rubí és quelcom més que una sort, és un privilegi que mai podrem agrair als editors i al mecenatge de l'Ajuntament de Santa Margalida.

Posar a l'abast del públic els records entranyables que Antoni Rubí recollia al fulls volanders, troços de paper insospitats, emperò servats amb cura, ens produeix una sensació de frescor, d'alegria que de molt de temps enrere no havíem pogut gaudir.

L'edició dels escrits del vicari Rubí està encapçalada per una sèrie de reflexions dels editors que posen a punt no tan sols la figura del prevere, cronista sense vantar-se de ser-ho, sinó l'ambient que va viure i la terra que estimà. Són reflexions adients que ens posen al dia sobre la realitat d'uns textos escrits sense cap pretensió literària, malgrat la intenció de l'autor fos testimonial en reflectir uns fets, presents a la seva memòria i desconeguts dels seus lectors.

El tarannà didàctic del capellà Rubí queda palès en la manera de trametre aquelles experiències mitjançant un llenguatge planer, contaminat en ocasions, on els castellanismes enquistats dins la parla popular han pres carta de naturalesa. Qui seria capaç d'eliminar del llenguatge col·loquial els termes *vileros* i *mureros*?

En aquest sentit les paraules de Felip Munar, juntament amb les de Mateu Amorós, Rafel Bordoy i Antoni Mas ens acosten a la vida de Mn. Rubí i a la seva activitat humana i pastoral, mentre que Margalida Rosselló, en canvi, planteja en els més estrictes termes científics el parlar del vicari, i en les seves anotacions manté el mot parlar amb el seu significat exacte i precís, perquè el llenguatge emprat a l'hora de bastir aquest llibre és, sempre, un parlar col·loquial i planer, intel·ligible per a tothom, on, malgrat reiteracions, sempre queda clara la intencionalitat d'acostar el passat esborrat a l'oïda dels actuals habitants que res saben de temps enrere. Reiteracions, d'altra banda, obligades, sens dubte, per l'especial forma de reflectir l'autor els seus records d'infantesa i joventut.

El llibre és una primera part del cabal llegat per Mossèn Antoni Rubí al seu poble, no tan sols als *vileros*, sinó també a tots els mallorquins i els editors l'han organitzat en quatre capítols de dimensions variades, acompanyats d'uns deliciosos

dibuixos de n'Antònia Calafat, que amb tendresa ha sabut captar el missatge que comporta la lletra escrita. Aquestes quatre parts són:

La Vila i Foravila
Fets, Anècdotes i Tradicions.
Costums i vida quotidiana.
Dies assenyalats i festes.

En veritat ens trobam davant un veritable costumari d'una vida pagesa, en una època no especialment polenta, en la qual els tords volaven baixos i els *vileros* tenien prou maldecaps, fins i tot quan *anar a tornar jornals* era un costum prou arrelat entre els habitants de la vila que sabien mantenir uns lligams solidaris que, avui dia no acabam d'entendre i molt menys practicar.

El recull, d'altra banda, és un vertader catàleg del que definim com a patrimoni menor on no tan sols desfilen els noms dels carrers i la seva petita història, des de les antigues denominacions, el perquè eren anomenats així i els canvis patits al llarg del temps, sinó també les descripcions primcernudes dels camins de foravila, els molins, les creus de terme, els petits detalls urbans i els indrets més insospitats de foravila, aleshores intocada, sense oblidar els pous, en especial el pou d'Hero, avui sortosament recuperat en tota la seva esponerosa grandesa, juntament amb altres referències als estris, enginys i sistemes per aconseguir l'estimada aigua. Recordem en aquest apartat les paraules de l'autor:

En aquells temps les sínies eren unes màquines tan enginyoses, tan complicades, tan artesanals i ben meritòries - donat els mitjans de què disposaven - com ens puguin parèixer ara les més complicades bombes i motors de treure aigua.

On són avui les sínies de Mallorca?

Voldria destacar el capítol dedicat als carros que porta el títol de *rodes que roden*. També caldria preguntar-nos on són els carros mallorquins? Ja no podem veure les llargues caravanes de carros tornant l'horabaixa, al compàs del caminar cansat de les mules i els llebrers, orelles baixes, tan cansats com el pagès mig endormissat, que becava sense preocupar-se del pas de les mules que xano xano pareixia que cantaven aquella dita de *germà, germà, ses rodes roden i es carro se'n va*. I es carro ja no hi és. Tal volta sia una de les planes més emblemàtiques del canvi que ha patit la ruralia nostrada.

I per què no gaudir dels coverbos dedicats a les diligències o a tantes altres coses que farien dels meus comentaris, tal volta apassionats, un sermó massa llarg, tan llarg com els dotze sermons del quaresmer de torn. Emperó per aquells que hem fruit de llargues estades a la costa margalidana no deixen de ser copsadors els comentaris sobre Son Bauló:

La vorera de mar ahir era un espai obert, aire transparent per mirar el cel, la terra plena de pins i mates, la mar moguda per ones amansides o alçurades. Era font de salut corporal, a la vegada que també confortava l'esperit de veure aquella grandiosa harmonia, regal de la mà poderosa del Creador.

La vorera de mar avui, Can Picafort, éd un espai asfaltat, sembrat d'hotels, aparadors fanals i una tira llarga d'altres coses ... ..

No cal fer cap comentari, tan sols esperar la segona part d'aquest llibre, un vertader tresor que hauríem de fruir tots el que ens sentim orgullosos de la nostra terra.

G. R. B.

MIQUEL DEYÀ BAUZÀ: *La Manufactura de la llana a la Mallorca moderna (segles XVI – XVII)*, Ed. El Tall, Palma de Mallorca, 1998.

Dins el món de la Història, sovint es treballa a partir de tòpics i d'idees preconcebudes. Una bona mostra n'és precisament el món dels artesans, gairebé sempre deixats de banda, quan no menyspreats. Obviament, el món del tèxtil i els seus menestrals no defugeix d'aquesta norma. Alguns teòrics, i en particular els economistes, quan a partir de finals del S. XVIII hagueren d'especular sobre la Revolució Industrial, publicaren certes obres que infravaloraven el món de l'artesanat en comparació al de les fàbriques. Aquesta manera de veure les coses, curiosament i contra tota raó, s'ha convertit en l'única forma de veure-ho. Es partia de l'absoluta seguretat de tenir el punt de partida i la solució del problema: no feia falta res més. En conseqüència, les investigacions sobre el món preindustrial esdevenien en un veritable desgavell i es veien sense cap fonament.

Aquest panorama, més o manco general, també es donava a Mallorca. Tothom parlava de l'empori comercial de l'antic Regne de Mallorca i es donaven pistes genèriques sobre els productes subjectes de l'intercanvi. Amb tot, la investigació que podia aportar proves reals de la vertadera dimensió eren mínimes: la publicació de determinades ordinacions i capítols artesanals; algun article antic; i, fins i tot, una sola pàgina repetida i repetida d'una obra a una altra sense confirmació ni revisió eren els grans arguments que qualsevol historiador podia usar per qualsevol època o conjuntura.

Va esser a la dècada dels 80 quan aquest panorama, poc a poc, es començà a trencar. L'horitzó que s'anava besllumant feia aparèixer un món molt més complex que els esquemes tradicionals. Tant i més, en el cas de les manufactures tèxtils que han estat usades sempre com a principi reduccionista de certes explicacions simplificadores. Sovint s'ha dit que bona part de la crisi econòmica mallorquina, a partir del S. XV, es va deure a dues causes: la primera, una sèrie successiva de males anyades que obligaren a massives importacions de cereals; la segona, a la mala qualitat endèmica dels teixits mallorquins que feren perdre mercats, tot silenciament (conscientment?) que aquest era un plany quasi constant des dels anys immediats de la conquesta feudal. El fet és que, al llarg dels anys, la balança de pagaments del comerç exterior es va trencar en favor de les importacions. D'aquí l'endeutament crònic i el malestar social.

El Dr. Miguel Deyà ha clarificat, no ara sinó en diverses aportacions, aquest panorama. Una de les darreres obres (l'objecte concret d'aquest comentari) forma part del nucli de la seva tesi doctoral. Es tracta d'un estudi fonamentat en la visió crítica de totes les publicacions anteriors tenaçment contrastada amb una important aportació documental i que sovint té cura dels paral·lels amb altres centres de producció.

En concret, el món de la manufactura de la llana que apareix a l'obra no s'assembla ni de prop a les visions tradicionals dels S. XVI i XVII. En primer lloc, no es tracta d'un muntatge homogeni ni immòbil, sinó que es destrien diversos cicles i períodes. En conseqüència, l'obratge de la llana no és una activitat residual ni en decadència. De fet, se l'ha de veure com a una activitat predominantment dinàmica, amb certs segments oberts a les innovacions, amb una producció especialitzada, amb una preocupació pels costos econòmics de la producció i de la comercialització, ... En conjunt, s'ha de dir que apareix un panorama econòmic que desdii del paisatge gris i decadent que s'ha volgut fer general per l'economia mallorquina dels segles XVI i XVII.

Una de les aportacions més remarcables, precisament, és el poder establir els preus de producció. Si amb anterioritat s'havia documentat que una peça de drap, abans d'arribar al consumidor, passava per més de trenta mans diferents, el Dr. Deyà aconsegueix esbrinar el cost de cada una de les fases productives. De manera sorprenent, la despesa més substanciosa era la dedicada al tintat. D'aquí que l'estudi d'aquestes instal·lacions i el de les companyies que els explotaven, així com la introducció de noves substàncies i noves tècniques que poguessin abaratir aquesta passa es convertiren en objectius fonamentals. Els qui no som afeccionats a l'elaboració de dades econòmiques no podem més que agrair aquesta tasca: ens permet noves reflexions.

Una altra part important de l'estudi, emperò, té a veure amb les relacions que existien entre el món de la producció i el del comerç. El tràfec comercial era fonamental no sols pel que es relaciona amb les matèries primeres com amb les exportacions dels productes acabats i d'aquells que podien entrar en competència amb la manufactura interior.

És la confluència de la dependència del mercat exterior i les transformacions del procés de producció allò que, precisament, permet entendre l'evolució del sistema i els seus ritmes. Ja en el S. XVII, l'organització laboral es trobava altament descentralitzada i allunyada de l'estereotipat model gremial de producció de manufactures. El que cal entendre és que la crisi de la producció no va ésser general, sinó que sols afectà els sistemes tradicionals, poc o gens oberts a les innovacions, i els grups de producció que no saberen o no pogueren adaptar-se als nous temps.

D'aquí que una aportació més sigui la de la documentació de figures o empreses que actuaven de model en un o altre sentit. En línies generals, aquells que sobrevisqueren varen ésser els que aconseguiren concentrar en poques mans molts de segments de la producció, abans tan atomitzada. I per això mateix, l'estudi de les xarxes familiars, de la política endogàmica i d'altres vincles de solidaritat (apuntada algunes vegades sols a tall d'hipòtesi) es converteixen en peces senyeres del trencaclosques.

En conjunt, el panorama no té res a veure amb una Mallorca allunyada del seu context de referència. Com a altres contrades, es detecten clarament un trets de protoindustrialització que, per altra banda, altres estudis demostren que no es limita a la manufactura tèxtil. Altra qüestió és com, quan i qui ho va sebre aprofitar.

MARGALIDA BERNAT I ROCA.

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: *El proceso penal en el Reino de Mallorca*, Miquel Font, Editor, Palma de Mallorca, 1998.

El Dr. Antoni Planas té la virtut de localitzar aquells documents que a mi m'hagués agradat trobar. Aquesta afirmació tan taxativa té a veure més que mai amb la present obra. Des de feia temps, s'esperava un estudi com el que aquí ens presenta. Sovint s'ha dit que la gran Història Espanyola s'ha mogut pels camins de l'institucionalisme; però, fins i tot en aquest camp, l'antic Regne de Mallorca era una excepció. Certament, existeixen obres rellevants com la tantes vegades usada de Carlos Álvarez-Novoa o la del Doctor i Mestre Roman Piña Homs; emperò, s'estava lluny d'haver assolit un nivell satisfactori en el nombre d'aportacions.

D'aquí la vàlua de tot l'allau de publicacions d'Antoni Planas. Des del seu camp d'investigació, la Història del Dret, l'anàlisi de l'origen, l'estructura i el funcionament de les institucions de l'antic Regne de Mallorca es converteix en un conjunt de peces cabdals per a tot tipus d'historiadors. Tant i més, quan les seves darreres obres han tengut com a subjectes institucions, organismes i estructures complexes, difícils i poc agràides per a l'investigador.

Un dels temes sovint menyspreat ha estat el del Procés Penal. Val la pena recordar que, malgrat existir algunes obres clàssiques, s'hagué d'esperar a la síntesi del malaurat Francisco Tomás y Valiente per tenir a l'abast una peça cabdal pel conjunt estatal. Aquest endarreriment no sorprèn a aquells investigadors que de prop o d'enfora han hagut de manejar processos penals. De manera contradictòria, tots els teòrics estan d'acord en afirmar que bona part de l'Estat modern es creà per la potenciació de la jurisdicció reial en temes que abans pertanyien a la venjança privada. En aquest sentit, l'estudi de la creació i evolució del Dret Penal i de la seva manera d'organitzar-lo hauria d'haver esdevengut en un objectiu fonamental. Però, no ha estat així.

Certament, el Dret Penal va ésser el menys evolucionat i codificat de l'Antic Règim. En el cas de Mallorca, existeix, a més a més, la dispersió legal i de les fonts jurídiques. Per si això no fos suficient, la gran expurgació que en aquests dos darrers segles han sofert els fons de l'antiga Cúria Reial i els de la Reial Audiència provoca que es tinguin fites aïllades i difícilment vinculables per tal d'oferir un panorama coherent. Precisament, l'obra d'Antoni Planas ve a cobrir aquest buit. Sens dubte, ens trobam davant el treball d'un jurista; i aquesta afirmació s'ha d'interpretar en el seu aspecte més positiu.

Algun historiador podria usar com a retret que es perd la perspectiva de les persones front al pes de les institucions; emperò, aquesta suposada crítica partiria d'una premissa errònia. En realitat, *El proceso penal en el Reino de Mallorca* incideix sobre les institucions, tot partint d'un punt de partida fonamental en Història del Dret que afirma com les institucions transcendeixen les persones. Amb tot, no es tracta d'una obra freda; jutges, advocats, processats i, fins i tot, botxins són persones reals que es mouen dins un laberint legal que tendeix d'una banda a asfixiar-ho tot i d'altra a mantenir la ficció de l'orde públic.

L'obra parteix de l'anàlisi dels òrgans jurisdiccionals i la multiplicitat de jurisdiccions en què es movia la justícia de l'Antic Règim. Aquesta multiplicitat era una

part fonamental de la teranyina on es podia perdre la justícia. D'aquí que el reforçament del poder reial es convertís en peça cabdal que, tot i que moltes vegades s'ha interpretat sols des del punt de vista de l'absolutisme, va esser un pas fonamental cap a una societat més justa i igualitària. A partir d'aquí, es desenvolupa tota l'estructura del procés penal, des de la fase d'investigació (amb la recerca de testimonis i l'aparició de les proves pericials) fins les mesures cautelars.

Seguidament, s'analitzen les fases de defensa, la sentència i les formes d'impugnació; fins i tot, les costes processals; i es conclou amb els processos d'absència. Aquest darrer punt, precisament, és el que fa retornar a la primera afirmació que s'ha fet. Quan l'obra va caure en les meves mans, vaig devorar el text amb vertadera fruïció, deixant de banda (per una posterior relectura) l'apèndix documental. L'equivocació va esser total. Si el text és admirable, el corpus documental és de primera magnitud.

Es tracta d'un conjunt que transcendeix la Història del Dret. En alguns casos, s'ha publicat per primera vegada vertaders manuals de pràctica penal. En altres, s'ha donat a la llum un conjunt de documents que han clarificat capítols sencers de la Història Social i Política de Mallorca a la primera mitat del S. XVII. Aquests darrers han permès establir les causes i respostes d'un determinat malestar que girà entorn de moviments sediciosos que feren témer una nova germania i que actuaren de detonant de fermes intents revolucionaris que es donaren a l'illa. Tot en un panorama que, una vegada més, desdiu el concepte de Mallorca com a illa de la calma.

En resum, ens trobam davant una obra molt valuosa no sols per juristes i historiadors. Aquells que vulguin apropar-se al nostre passat, des d'una postura crítica i amb arguments sòlids, per força hi hauran d'acudir sovint.

JAUME SERRA I BARCELÓ

ANTONI MAS FORNERS; GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; RAMON ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 1999, 537 pàgs.

El passat vint-i-tres d'abril es presentà al Centre Cultural de Can Torró un cabdal treball fruit de la col·laboració de tres dels més seriosos historiadors dels que gaudeix la nostra terra. El fruit de la unió entre la coherència i el rigor metodològics de Guillem Rosselló, la capacitat interpretativa d'Antoni Mas i l'ample bagatge documental de Ramon Rosselló no és sols un llibre, és endemés una fita que ens permet afirmar que la llarga tradició mallorquina d'història local ha entrat en una nova -i esperem que vivificadora- etapa. El model d'històries locals que des de les darreries del segle passat han anat apareixent, i que tanta utilitat han tingut per a historiadors ja amb formació universitària, ha sofert en els darrers anys una transformació que garanteix que Mallorca segueixi destacant, precisament, per la vitalitat que presenta la història local. Quelcom d'això ja es veia a la *Història d'Esportes* realitzada per Jaume Albertí i el propi Ramon Rosselló i que ja tinguèrem oportunitat de comentar en aquestes mateixes planes. Aquests nous enfocaments que està adoptant la història local no desmereixen gens les aportacions anteriors, més bé al contrari. Renovacions com la que s'està produint indiquen que els treballs ja antics sobre Muro, Felanitx, Sóller o la pròpia Alcúdia encetaren una linia ben acertada.

L'aportació que en aquesta obra fa Guillem Rosselló s'inclou dins una llarga tasca caracteritzada no sols per l'estudi de la Mallorca islàmica, sinó sobretot per l'ús de criteris metodològics força constants. L'aproximació a l'Alcúdia i la Mallorca musulmanes no és gens fàcil atesa la falta de fonts directes i les precaucions amb què s'han d'abordar les fonts de la immediata post-conquesta cristiana. Com ja ens té habituats, Guillem Rosselló s'aproxima al món musulmà illenc des de la toponímia, la qual cosa li permet la reconstrucció -si més no parcial- del terme d'Alcúdia en època musulmana. La combinació entre la toponímia, les informacions provinents del *Llibre del Repartiment* i informacions dels primer anys de la post-conquesta són les eines emprades -com en altres ocasions- per Guillem Rosselló a l'hora de dur a terme aquesta reconstrucció. De tota manera el propi autor ens avisa, un cop més, de que la toponímia és un terreny molt relliscós i que, per tant, es fa indispensable recórrer a les excavacions. És aquest un punt cabdal i que ens demostra la indolència de bona part dels dirigents que tenen responsabilitat en matèria cultural. Ateses les informacions que ens aporta la toponímia no caldrien grans esforços -ni molts diners- per a dur a terme excavacions, si més no selectives, per conèixer millor la forma de vida *de les mallorquines i mallorquins que parlaven l'àrab i consideraven que no hi ha més déu que Allà i Mahoma és el seu profeta*. De fet el treball de Guillem Rosselló és -entre d'altres coses- un autèntic avantprojecte de treball per a la realització d'aquestes excavacions en el moment en què les institucions siguin més receptives a aquestes necessitats. L'Ajuntament d'Alcúdia, amb la inserció del treball de Guillem Rosselló en aquest llibre, ha donat ja una primera passa.

La resta del llibre és fruit de la col·laboració ben entesa entre Ramon Rosselló, per ventura la persona que millor coneix la documentació medieval referent a Mallorca dipositada en arxius de l'illa i d'altres llocs, i Antoni Mas, destacat investigador de la història rural mallorquina i en particular de la del període anterior a la Germania. El volum de la informació manejada i la capacitat d'anàlisi d'Antoni Mas és simplement aclaparadora. Partint de trets generals de la Conquesta de Mallorca, poc a poc, l'autor ens va endinsant en les circumstàncies específiques d'Alcúdia, de manera que la redacció se'ns presenta molt ordenada i, a la vegada, s'aconsegueix defugir d'un excessiu localisme. En tot moment el lector pot seguir el paral·lelisme entre la història general de Mallorca i la pròpia d'Alcúdia. Malgrat que no s'obvien els aspectes polítics, és en els aspectes econòmics on el treball arriba a la seva més alta originalitat. L'autor sempre conjumina les fonts quantitatives (dret del morabatí, recaptacions dels delmes, etc.) amb fonts qualitatives, la qual cosa no sols demostra el treball d'arxiu realitzat per Antoni Mas i Ramon Rosselló, sinó que endemés evita que la lectura se faci excessivament àrida.

Per ventura els tres aspectes més transcendents del treball d'Antoni Mas són:

- l'esforç per dissenyar una cronologia clara de cada tema que estudia
- el tractament que es dona a tot allò referent a la mar i el comerç
- aconseguir donar una visió de la diversitat del món rural, allunyant-se de reduccionismes fàcils.

L'estudiós trobarà en aquest treball una cronologia força clara sobre temes com l'evolució de la població, de la producció cerealícola... Especial transcendència tenen les referències a l'evolució de la viticultura, aspecte en què es corregeixen impressions que venien, per exemple, des dels temps de Pere Ventayol. Les referències conjuntes a l'evolució de la vinya i dels conreus cerealícoles, tot i necessitar estudis més amples pel conjunt de Mallorca, ens aporten una visió de l'agricultura mallorquina molt més

dinàmica del que s'acostuma, car habitualment els cereals i, en ocasions, les ovelles són els protagonistes gairebé exclusius d'aquesta mena de treballs. Precisament la falta de referències a la ramaderia és un tret que requeriria alguna explicació per part dels autors, sobretot pel que fa a la segona meitat del segle XIV i bona part del XV. De fet les referències que es fan a les comandes de bestiar són sempre anteriors a la Pesta Negra. Atesa la importància de les dades referides a altres sectors, estranyen les escasses mencions que l'autor fa a la ramaderia en un moment en què aquesta activitat era força important a la resta de Mallorca. L'evolució de la recaptació del delme del bestiar entre 1351 i 1521, evolució que confecciona el propi Antoni Mas i presenta al lector en una prova més de la sòlida base documental del treball, indica una creixent activitat ramadera després de l'epidèmia. Per ventura l'explicació es trobi en què el tret més pròpiament al·ludient és més la dedicació vitícola que no pas una major dedicació ramadera, solució que s'hauria adoptat un poc per tota l'illa i que, a més, és prou coneguda per tots els que ens hem endinsat en l'economia baixmedieval. Cal assenyalar que l'evolució de l'agricultura al·ludienca, amb el canvis de conreu i del paisatge agrari que es donaren, no se'ns presenten com un món tancat. Més bé al contrari, Antoni Mas s'esforça per explicar com, per exemple, la menor dedicació cereal·lòica i la intensificació del conreu de la vinya des de mitjans del segle XIV són respostes pròpies d'una economia on els intercanvis eren un element a tenir molt present a l'hora de prendre decisions econòmiques i, de forma més concreta, de determinar la dedicació cap un tipus de conreu no destinat a l'autoconsum de les famílies camperoles. En altres paraules, per intensificar la dedicació vitícola calien uns fluxos comercials que assegurassin el subministrament de cereal.

Aquesta vinculació entre el món rural i el comerç es completa amb el capítol dedicat a la mar. En gran part degut a que les notícies sobre els ports de la part forana són escasses i, sobretot, disperses per sèries documentals molt variades, els estudis que fins el moment s'han realitzat sobre el comerç mallorquí a l'Edat Mitjana i a l'Edat Moderna es centren gairebé exclusivament en el port de Ciutat. Ningú nega la importància aclaparadora del port de Ciutat en el conjunt del comerç exterior mallorquí medieval i modern. El que sí és més estrany és el poc interès demostrat per l'activitat d'altres ports mallorquins, els quals pareix que no sols eren peces de primer ordre pel que fa a la integració del mercat interior, sinó que -com ens demostra aquest estudi- participaven de forma important en el comerç exterior. Ateses recents experiències, per ventura fa falta que algun investigador forà, preferentment anglosaxò, *descobreixi* la importància dels ports de la part forana de Mallorca. Mentrestant ens haurem de conformar amb el tractament que es fa en aquest treball de l'activitat portuària. Una activitat portuària que Antoni Mas relaciona directament i de forma ordenada amb altres aspectes de la vida d'Alcúdia, de manera que l'activitat mercantil no se'ns presenta com la causant d'un empori, sinó com a part integrant d'una dinàmica economia. Des d'aquest punt de vista l'anàlisi de l'activitat del moll d'Alcúdia i les seves relacions amb l'economia real -amb la vida de la localitat en definitiva- no sols omplen una llacuna, sinó que endemés adquireixen la categoria de model susceptible d'aplicar-se a altres *ports menors* de Mallorca, com ara i sobretot el de Sóller. En el cas concret d'Alcúdia l'estudi del seu port aporta una nova perspectiva de les relacions entre Mallorca i Menorca. Per altra banda les referències al port d'Alcúdia contribueixen a presentar i explicar els trets econòmics definidors no sols d'una localitat, sinó de tota una contrada, remarcant així la diversitat que es pot trobar dins *les Mallorques* medievals.

El caràcter innovador del treball no es limita al tractament del port. Pel que fa a un aspecte estrictament agrari cal assenyalar el tractament que es fa del tema de les comunes

d'Alcúdia. Un tema, el de les terres comunals, que darrerament pareix -ara sí- redescobert per historiadors illenes -cal recordar l'estudi sobre les comunes de Muro i Santa Margalida realitzat per Guillem Barceló i publicat en el *Bolletí* corresponent a 1997. Es tracta d'un aspecte important no sols per entendre en la seva totalitat la forma de vida de les comunitats rurals, sinó també per la conflictivitat que molt prest sorgiria al voltant de les comunes. El treball reflecteix, també, com el paper de les terres comunals no sempre ha estat el mateix. En concret es fa referència a les primeres experiències de roturació de les comunes ja en el segle XVI, quan la necessitat de cereal havia augmentat en relació a etapes immediatament anteriors.

Tant l'estudi de l'activitat del port com les referències a les comunes i aspectes més lligats al case urbà d'Alcúdia (vida quotidiana, delictes, funcionament de la parròquia, etc. es beneficien d'un documentari de primera línia, fruit del treball d'anys de Ramon Rosselló i que en cap cas es pot considerar un simple apèndix documental. Com historiador he d'agrair la generositat amb que s'han confeccionat aquestes planes, plenes de dades utilíssimes, i no sols per a una història local. És evident que aquest documentari contribueix decisivament a que aquesta *Història d'Alcúdia*, com deïem al principi, serveixi per a una revitalització i modernització de la llarga i fecunda tradició d'històries locals mallorquines.

MIQUEL J. DEYÀ BAUZÀ

PERE ROSSELLÓ BOVER: *Els camins de la cançó: vida i obra del P. Rafel Ginard Bauçà*. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver / 11. Universitat de les Illes Balears- Departament de Filologia catalana i lingüística general. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, 294 p.

L'autor d'aquesta biografia del P. Rafel Ginard i Bauçà (Sant Joan 1899 - Artà 1976), afirma de bon començament que "a primera vista, el P. Ginard era un home sense biografia", un home «que potser ningú no va arribar a conèixer mai (*Mots preliminars*). El P. Ginard Bauçà feiner com una formiga, va consumir la major part de la seva existència recollint de l'oblit el copiós patrimoni de la cançó popular de Mallorca, patrimoni que espigolà per tots els sementers de l'illa i ordenà en el recés silencios de la seva cel·la conventual, que va ser en bona part tot el seu món.

Amb aquest treball del *Cançoner popular de Mallorca*, iniciat abans dels catorze anys i venturosament publicat per l'Editorial Moll ja cap al final de la seva vida (1966-1975), simultaniejà una abundantíssima producció literària en prosa i en vers, de la qual n'ha arribat fins ara als lectors sols una petita part, publicada originàriament en forma dispersa, a revistes i impresos efímers. L'any 1995, la UIB i l'Abadia de Montserrat publicaren conjuntament la seva *Obra poètica*, recopilada d'una manera pràcticament exhaustiva per Pere Rosselló Bover, i l'any 1996, l'Editorial Moll va donar a llum els *Croquis artanencs*, a cura de Jaume Guiscafrè, que va reunir en un sol volum els *croquis* d'una primera sèrie publicada a la revista artanenca *Llevant* (1927-1929) i editats en forma de llibre pel mateix Rafel Ginard el 1929, i els d'una segona sèrie, publicats a *Llevant* (1929-1931) i a *Bellpuig* (1960-1967). Aquestes dues publicacions han posat a l'abast dels amants de les lletres la poesia refinada i la prosa saborosa del P. Ginard Bauçà. El material inèdit del voluminós "Fons Fra Rafel Ginard Bauçà", de l'arxiu franciscà de la Porciúncula, classificat i ordenat laboriosament per l'arxiver fra Nicolau Sastre, potser,

diu Rosselló Bover, la font "de moltes altres publicacions, edicions de textos i estudis que es poden realitzar"(Ib.). Amb aquests treballs es pot presumir que de dia en dia s'estendrà i aprofundirà el coneixement de l'obra literària del P. Ginard.

Però més enllà del folklorista, del poeta, del prosista, és interessant i estimulants descobrir i conèixer l'home, la persona humana en totes les dimensions del seu pensament, els seus sentiments, les seves currolles, els seus somnis, la seva lluita, els seus reeiximents i les seves frustracions... i tot el teixit de senderes per on va transcórrer la seva vida. I aquest és l'homenatge que ret al pare Ginard - i és també el present que fa als amics i lectors del pare Ginard - en el centenari del seu naixement, Pere Rosselló Bover, l'autor de *Els camins de la cançó: vida i obra del P. Rafel Ginard Bauçà*.

Per a la tasca que es va imposar, Rosselló Bover confessa haver comptat amb una ajuda insubstituïble, "el P. Rafel Ginard i Bauçà que va dedicar hores i hores durant tota la seva existència a l'exercici solitari d'escriure les vivències i els pensaments, els fets que ocorrien al seu voltant o a mantenir la correspondència amb els amics (Ib.) Amb tota aquesta informació autobiogràfica, recollida en la font més genuïna que un biògraf pugui desitjar, Pere Rosselló ha anat dibuixant el retrat autèntic de l'autor del *Cançoner*, un retrat viu, fresc, batagant, la *vera effigies* del P. Rafel Ginard, quasi un autoretrat directe i espontani sense els retocs que, involuntàriament o voluntària, solen escapar-se del pinzell de qui s'autoretrata, la vertadera imatge d'aquell home parc en gests i paraules, d'aparença tranquil·la i parsimoniosa, però d'una vida interior intensa i pregona, que el modest franciscà mantingué tota la vida pudorosament oculta fins als seus germans religiosos i als seus amics més íntims.

Pere Rosselló, que no va conèixer personalment el P. Ginard, ha tengut el privilegi d'accedir al clos de la seva intimitat i, amb el respecte i la delicadesa habitual en el seu tracte, informa el lector de la trajectòria vital del biografat: les seves tribulacions d'infant inadaptat a l'ambient rústic del seu poble natal a principis de segle, el plaer idíl·lic que li oferiren els paisatges artanencs, el desassossec i les molèsties físiques i psicològiques que acompanyaren els seus anys d'estudiant, les diverses successives reaccions del seu ànim davant la incertesa política de la República, l'alçament militar i la repressió subsegüent, la persecució de la llengua catalana, el refús de la dictadura i el totalitarisme, la seva actitud crítica enfront de l'església espanyola pel seu compromís amb el franquisme, per la intolerància, el luxe i ostentació, i el secretisme financer de la jerarquia eclesiàstica...

De la mà de l'autor, podem repassar la gestació del *Cançoner popular* des dels seus inicis amb el recull de les primeres cançons abans de 1915 fins a la publicació del darrer volum l'any 1975, podem conèixer les conviccions del pare Rafel sobre la creació literària, la seva vinculació amb l'*Escola mallorquina* i el seu judici sobre la nova estètica de la generació d'escriptors dels anys 50, i, en definitiva, podem contemplar la peripècia vital d'un home honest, sincer amb ell mateix, coherent amb els seus principis i conviccions, un retrat en clarobscur de llums i ombres, com tota vida humana.

Reconstruir la vida d'un home, fer-lo reviure en el record dels altres, és potser una de les labors més gratificants de l'escriptura, manifesta l'autor d'aquesta biografia (Ib.). I certament, al llarg de la lectura del llibre no sols es percep la sensació gratificant de què ha gaudit l'autor, sinó que aquest plaer es traspasa al lector, que segueix pàgina rere pàgina l'aventura d'una vida aparentment monòtona, plana i plàcida, però que, en realitat,

es descobreix intensa i vehement, consumida en l'esforç diari per a culminar l'obra del *Cançoner* i per assolir la perfecció literària en els seus escrits i parlaments.

A tot això, cal afegir-hi el regal d'una allau de textos inèdits del P. Rafel Ginard, amb la seva prosa exquisida i succulenta, que l'autor transcriu com a suport del seu discurs, i uns apèndix amb alguns documents també inèdits de Rafel Ginard, una llista de col·laboradors i informadors del *Cançoner popular*, una relació de conferències, parlaments, pregons i sermons principals, l'índex general del "Fons Fra Rafel Ginard Bauçà T.O.R" de l'Arxiu provincial de la Porciúncula, i una extensa bibliografia d'obres del pare Ginard i d'obres sobre el pare Ginard.

Una nova aportació de Pere Rosselló Bover a un major coneixement del P. Rafel Ginard, que els seus admiradors i lectors hem d'agrair.

JOSEP ESTELRICH I COSTA

RAMON ROSSELLÓ VAQUER; JAUME BOVER PUJOL *Història d'Andratx. Segle XVI*, Ajuntament d'Andratx, Andratx, 1999.

Vint anys després que els mateixos autors d'aquest volum ens oferissin els toms corresponents a l'Edat Mitjana (segles XIII-XIV primer i XV el segon) veu la llum una nova aportació sobre la història d'Andratx, en aquesta ocasió referida a la setzena centúria. Durant les dues últimes dècades el coneixement històric de la vila en aquesta època no ha romàs estancat. D'una banda, s'han publicat un cert nombre de treballs (una part considerable a càrrec dels mateixos Ramon Rosselló i Jaume Bover) que han fet noves aportacions a la història medieval andritxola i, sobretot, el 1983 es reedità la *Historia de la baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca* que havia publicat mossèn Joan Baptista Ensenyat entre 1919-1920 i que durant molts anys va ésser, amb les seves virtuts -moltes- i defectes, gairebé l'única eina que tenien a mà aquelles persones que volien atansar-se a la història local. Unes persones que no sé si devien ésser moltes, ja que les cases de la vila que disposen dels dos volums d'Ensenyat, *es capellà Joanillo*, com era conegut al poble, que jo sàpiga són ben poques. És clar que érem en uns temps on allò que ara deim història local no gaudia de gaire bona premsa, sobretot si la localitat en qüestió era una vila mallorquina... Era quan qualsevol nin sabia perfectament qui havia estat el Cid o don Pelayo (personatges absolutament aliens a la història mallorquina) però ignoraven per complet aspectes tan transcendents de la història andritxola com el senyoriu exercit durant sis-cents anys pels bisbes de Barcelona, el pariatge, l'existència de famílies que algun dia foren tan influents com els Serriols o personatges de l'envergadura de Rafel Joan de Son Corso, almenys, en aquest últim cas, per la memòria que en perdurà durant molts anys. I, encara, per acabar-ho d'arreglar, hi va haver qui es va passar tota la vida destralejant contra la *Historia de la baronía* i dient que ell escrivia la vertadera història del poble. Una història de la qual ningú no en va arribar a veure ni un sol mot, cosa que no hauria d'haver sobtat els qui debades cercaren els escrits, ja que el senyor que esmentam no se sap que entràs mai a un arxiu. Per les paradoxes de la vida, aquesta persona, també un home d'Església, té dedicat un carrer (i ben cèntric) a Andratx, mentre que mossèn Joan Baptista Ensenyat roman en un oblit tan immerescut com injust. I això que no fa més que un parell d'anys que l'Ajuntament encara va canviar noms de carrers però, un cop més, s'oblidà del primer historiador del poble. Això sí, va substituir sense escrúpols una denominació històrica com era la de "carrer de la Torre", que recordava on hi havia hagut

una de les torres de defensa de la vila (documentada bé en el present volum), per la de "carrer de Sant Josep" (sic). Si no fos perquè un està segur que hom féu el canvi guiat només per la ignorància, hi hauria per pensar en una actitud per part de segons quines autoritats d'esborrar les arrels històriques del poble, precisament quan més falta fa de refermar-les, en ple procés de substitució cultural i lingüística.

En fi, hem comentat aquestes qüestions perquè en una vila culturalment òrfena de tot, on l'única preocupació sembla esser la d'acabar de destruir el paisatge, amb grues i montacargues que proliferen com a bolets, de tres en tres (com un calvari, en expressió d' un compatrici meu), la publicació d'un llibre que parli de la història local al segle XVI és tot un esdeveniment inusual. I positiu: allà on el context és desfavorable, el simple fet de preocupar-se per una cosa a més tan poc de moda arreu i avui com el passat històric ja mereix esser destacat. A més, i ja centrant-nos en el llibre en concret, en el cas d'Andratx a l'hora d'escometre una tasca d'aquest tipus hi ha una dificultat afegida: l'escassetat documental en què ens trobam. L'arxiu local, que no sabem si era molt ric o no, fou destruït al segle passat (i, dit sigui de passada, l'arxiu modern ho serà aviat si continua la incúria). Això fa que hom hagi de recórrer a arxius generals (els autors del volum han extret referències documentals de deu arxius, de Mallorca i de fora) pero, sobretot pel que fa a l'Edat Mitjana -i ara parl per experiència-, les referències a Andratx surten en comptagotes. Per això quan es tracta d' Andratx, el que cal és molta recerca, cosa que vol dir molt de temps i paciència, virtuts que avui dia són a la baixa.

Pel que fa a l'obra, és escrita en forma de registres, a l'inrevés dels altres dos volums anteriors. Hom pot discutir la conveniència d'aquest mètode de treball, però el que és inqüestionable és que aporta un gran nombre de dades, utilíssimes per a qui en un futur -esperem que no gaire llunyà, sobretot ara que alguns andritxols i andritxoles cursen la carrera d'Història a la UIB o a d'altres universitats- vulgui enllestir treballs més monogràfics. Hi ha, però, un retret a fer i és que no sempre s'indica en nota la procedència documental de la informació aportada.

Quant a les nombroses qüestions tractades, el tema més sovintejat és el de la pirateria, que ocupa un dels dos capítols més extensos del llibre (l'altre és el de les propietats agràries). No podia esser altrament en una obra referida a una vila costanera mallorquina del segle XVI. A causa de la seva situació estratègica, Andratx va esser castigat amb duresa pels atacs piràtics de moros, tures i altra gent enemiga. D'aquests temps d'inseguretat tan gran, en resta un perllongat record en la memòria col·lectiva, fins al punt que les històries de pirates que escometien el poble perduraren a través de l'oralitat fins gairebé fa dues dècades. Dels atacs, el més conegut, i de bon tros, és el del 2 d' agost de 1578, commemorat altre temps de manera solemne. Com bé diuen els autors, és *el fet més famós de tota la història d'Andratx*, que quedà gravat permanentment dins la tradició popular i ens en deixà una de les peces artístiques més importants de la comarca i única en el seu gènere a Mallorca, a més d'esser un testimoni històric de gran valor: el *quadro dels moros*. Com a conseqüència d'aquesta realitat, que explica en part la poca població que hi havia al terme, i que al segle XVI culminà en l'abandó definitiu del nucli de la Palomera, observam una preocupació constant per la defensa, amb guaites contínues al litoral marítim i esforços per bastir la vila de murades. Això últim no s'arribà mai a aconseguir, tot i les obres de fortificació continuades. Així, el bastió més important era l'anomenada torre de la vila, demolida a principis del segle XX, on les famílies disposaven d'una caixa permanent amb objectes personals per tenir a mà quan s'hi

refugiaven. D' altra banda, abunden altre tipus de notícies relacionades amb la qüestió: convocatòries d' homes d'armes, captiveris i rescats, etc.

Evidentment, la pirateria no era l'única preocupació d'aquella gent. La fam és l'altra gran dificultat a què havien de fer front. En aquest sentit, la necessitat de comprar blat i altres cereals era també freqüent, en un indret de terres de poca qualitat. Si observam els delmes, veim el poc conreu d'hortalissa, la producció de vi -que no falta en aquella època enlloc a Mallorca-, que a Andratx després gairebé va desaparèixer, i la major abundor de l'oli i el blat, tot i així sovint deficitari.

Quant a la propietat de la terra, de la qual aquest llibre ens ofereix una extensa relació, amb les diferents alqueries i finques menors, cal destacar el que ja va escriure J. L. Ensenyat al seu moment, això és, que *los andragenses fueron siempre dueños de la casi totalidad de su término y sólo una mínima parte perteneció a propietarios ciudadanos*.

Precisament en el segle XVI trobam un exponent del que sembla que era una voluntat popular de mantenir el control del territori: la unió dels andritxols davant l'intent d'adquisició de l'alqueria del Port per part de ciutadans, frustrant un projecte de fer-hi establiments.

Per contra, aquesta unió es veié trasbalsada a causa de l'existència de bàndols, existents en tot Mallorca, però que a Andratx assoliren un vessant propi, derivant del règim de pariatge, entre realistes (els Alemany) i bisbalistes (els Viguets).

Hi ha, per altra banda, notícies interessants, com l'existència d'una comuna, que després desaparegué i no se n'ha conservat el topònim. En canvi, sí que se n'han conservat d'altres: el petit barri encara avui anomenat *del cós* deu correspondre al lloc on al segle XVI hi havia un cós en el qual es feien exercicis esportius i de tir. És curiós trobar un saboner documentat el 1545, tenint en compte que en el segle passat Andratx gaudí d'una indústria sabonera de gran magnitud. Així mateix, tenen molt interès els nombrosos llistats que incorporen els autors al llibre: d'homes d'armes, càrrecs públics, agermanants, integrants de bàndols, etc. També, i per acabar, són destacables les observacions que hi trobam sobre l'escut i el topònim mateix d'Andratx, així com la toponímia menor i els sobrenoms.

En conclusió, cal congratular-se de l'aparició d'aquesta obra, que ens permet conèixer moltes coses del segle XVI andritxol. N'hem de valorar l'edició correcta que n'ha fet l'Ajuntament, que hom desitjaria que fos l'inici d'una política cultural que malhauradament no ha existit mai en aquesta vila, i que aquesta política fos compromesa en la defensa de la identitat del poble, tan malmenada. Tenim la impressió, però, que l'obra és simplement el fruit de la voluntat dels autors, compromesos des de sempre a donar a conèixer el nostre passat.

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

VV. AA.: *Banyalbufar i la seva història*, Associació Amics de Banyalbufar, Banyalbufar, 1998.

El propòsit d'aquest llibre és oferir una visió històrica de conjunt del terme de Banyalbufar. El plantejament es fa des d'una òptica global i interdisciplinària, per la qual cosa es tracten aspectes geogràfics, històrics, econòmics i patrimonials. D'això, en resulta una perspectiva àmplia de la vida plurisecular del poble i el seu entorn. La tasca s'ha duit a terme amb participació d'un equip de geògrafs, prehistoriadors, historiadors de les diferents èpoques i historiadors de l'art, sota la direcció del professor de la UIB Sebastià Serra.

En la primera part és tractat el medi geogràfic d'aquest bell indret, que, com diuen els autors, malgrat esser situat *al bell mig de la part sudoccidental de la Serra de Tramuntana, no veu la Muntanya; Banyalbufar veu la Mar*. Aquesta és precisament una de les característiques de la contrada: la seva orientació marítima, tallada de sobte per un litoral dominat per penya-segats. L'entorn és, en conjunt, magnífic, amb el paisatge emblemàtic de la vall central, amb el nucli de població i les marjades circumdants. A partir d'ací, hom fa una descripció acurada, tècnica, de les característiques geològiques del terme: trets fisiogràfics, el clima i la vegetació, població, activitats econòmiques, serveis, etc.

A continuació segueix l'estudi del patrimoni històric i artístic, on destacaríem els aspectes referits als actuals nuclis d'assentament (Es Penyal, la Vila, el Port des Canonge i el nucli de la Punta des Verger), amb els seus habitatges característics, les possessions, repartides per les diferents valls del municipi. Aquestes cases de possessió són descrites de manera individualitzada i hom en fa també una evolució històrica, juntament amb les torres i talaies de defensa, tan importants altre temps per a la salvaguarda de les poblacions del litoral mallorquí. Després s'exposa allò que, sens dubte, constitueix un dels elements peculiars de Banyalbufar: el sistema hidràulic (el ma'ýil) que regula tota la distribució de l'aigua, amb els elements que el caracteritzen: el qanat, les síquies, el safareig, les marjades i els molins. Com sabem a través d'anteriors estudis, sobretot realitzats per Maria Antònia Carbonero, es tracta d'un tipus d'organització per a la utilització de l'aigua, d'arrels aràbigues i, en aquest cas concret, de procedència iemenita i introduïda just després de la conquesta islàmica, a principis del segle X. A banda de la seva peculiaritat, hom no pot deixar de destacar el fet que el sistema hagi perdurat fins avui, desafiant conquestes, repartiments i canvis de tot tipus. La darrera part d'aquest estudi patrimonial es dedica al patrimoni eclesiàstic: l'església, tot fent-ne una evolució històrica, amb els seus retaules, orgue (que prové del convent de Sant Domingo, on era l'orgue *minor*) i tresor.

Els capítols següents ofereixen una evolució històrica de Banyalbufar fins a l'actualitat. Pel que fa a l'època prehistòrica i l'antiguitat, els coneixements en són escassos, ja que els quatre jaciments coneguts d'aquests períodes no s'han excavat. En tot cas, cal remarcar aquesta presència d'assentaments talaiòtics en ambients muntanyosos, que hom havia considerat fins fa poc temps com a marginals.

Quant a l'època islàmica, ens trobam amb dos assentaments: l'Alqueria de la Torre i l'Alqueria Roja, els quals encara es diferencien durant els segles posteriors a la conquesta catalana, ja que la documentació distingeix entre la vall de Banyalbufar i Bunyola de Banyalbufar.

Després de 1229 l'eix entorn del qual giren tot el seguit de relacions econòmiques i socials és la baronia, sorgida arran de la conquesta i que va esser posseïda per persones de diferents famílies al llarg del temps. El moment en què va néixer l'actual nucli és una incògnita; en tot cas, ho hagué de fer al voltant d'una església. Es caracteritza per l'absència de cap traçat urbà planificat, amb les cases adaptades a les condicions del terreny. Un altre factor a destacar és que a nivell administratiu i de govern local Banyalbufar i Esporles constituïren un sol conjunt. Aquesta gestió administrativa al segle XVI va rebre un tomb, ja que si fins aleshores la supremacia era d'Esporles ara passà a Banyalbufar, on se celebraven ordinàriament les sessions i d'on eren dos dels tres Jurats de la Universitat. El fet, que no és fàcil d'explicar, donà lloc a un plet i com a resultat de tot plegat la unitat administrativa Esporles-Banyalbufar començà a esser qüestionada, a voltes des d'una vila i a voltes des de l'altra, caracteritzà l'administració local durant tota l'edat moderna fins a la separació moderna de 1836.

D'aquests segles, una altra preocupació constant de la població fou la pirateria que, entre altres coses, obligà a construir una nova església, més protegida que l'anterior, el 1545.

Amb l'entrada del segle XX tengueren lloc canvis importants. La fil·loxera acabà pràcticament amb el que era una de les especialitats del lloc, la malvasia, un vi de gran prestigi arreu de Mallorca per la seva qualitat i les propietats curatives que se li atribuïen. El lloc de les vinyes fou ocupat pel conreu de la tomàtiga, que es va estendre a través de les terres de reguiu, regades per una completa xarxa de síquies. L'expansió de la tomàtiga, que s'arribà a exportar, va anar acompanyada d'un increment de la població, que assolí el màxim demogràfic el 1930, amb 913 habitants. A partir d'ací inicià un descens, característic dels pobles que no varen viure de ple el boom turístic, tot i que des d'abans de la guerra va gaudir d'alguns establiments hotelers. Actualment, amb només un 0'5 per cent de la població dedicada al sector primari (*el paisatge agropecuari és més important com a realitat geogràfica que el que significa econòmicament*, llegim) ens trobam davant un cas més d'allò que constitueix la tònica d'una bona part de la Mallorca forana d'avui: un poble de segona residència amb un notable traspass de les propietats a mans estrangeres.

En definitiva, el llibre ofereix una perspectiva àmplia i global del terme de Banyalbufar i ho fa combinant bé, tal com és el seu propòsit, els aspectes científic i divulgatiu. Evidentment, qualsevol treball de síntesi sempre deixa buits (posem per cas, els aspectes culturals) i per això queda obert a monografies futures que ampliïn el contingut del que ací s'ha tractat. No debades una bona síntesi, entre d'altres coses, ha de servir d'estímul per a la realització de noves recerques.

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

Antònia MOREY TOUS: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*. Biblioteca Abat Oliba, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat de les Illes Balears, 1999, 454 pàgs.

Va ser als anys 70 quan un estudi de Bartolomé Clavero sobre la propietat feudal a Castella encetà l'interès investigador per la vinculació de les terres nobiliàries, des d'un punt de vista econòmic (com ara la recerca de Maria Teresa Pérez Picazo sobre el

mayorazgo a la regió murciana) i jurídic (com fou l'estudi sobre el fideïcomís balear, de Luz Zaforteza, a qui Antònia Morey dedica aquest llibre).

La substitució fideïcomissària és una institució de dret successori que consisteix en el nomenament de dos o més hereus, un després de l'altre, sota les condicions imposades pel testador i obligant el primer hereu o fiduciari a conservar-ne els béns. Originada a Roma i Bizanci per a evitar la dispersió patrimonial, aquesta institució es desenvolupà a la Corona d'Aragó (a Mallorca, des del s. XIV), amb notables diferències en relació al mayorazgo castellà. Per exemple, no es regia per les lleis de Toro sinó pel dret comú de cadascun dels seus territoris; permetia detreure diners per dots, lligítimes,...; podia ser temporal; i possibilitava al fiduciari quedar-se la quarta trebel·liànica.

Com recorda al pròleg Maria Teresa Pérez Picazo, a mitjan segle XVIII, dues tercers parts de les terres de la Corona de Castella -i probablement de la d'Aragó- no circulaven lliurement, unides de forma perpètua a una família, o institució eclesiàstica o laica. Per ço, és obvi l'interès per la seva anàlisi.

Per tal de dur a terme el seu estudi, Antònia Morey ha treballat amb profunditat els llibres de les comptadores d'hipoteques, confirmant que si es basàs tan sols en els seus índex seria incomplet i erroni, a causa del desfasament entre les dates d'inscripció i les d'atorgament d'escriptures (desequilibri cada vegada menor, sobretot a partir de mitjan segle XIX).

Entre les tasques que calia emprendre a l'hora d'establir una base de dades històriques d'aquesta naturalesa, l'autora ha destriat les distintes famílies que conservaven el mateix llinatge a pesar d'haver constituït cases diferents. Un entrebanc a superar ha estat la normalització onomàstica més adequada, imprescindible per a facilitar-ne la identificació, resolt amb un criteri original, a mig camí entre les perspectives de l'historiador i del filòleg.

Emperò la comptadoria d'hipoteques no ha estat, en absolut, l'única font utilitzada: testaments, inventaris, al·legacions jurídiques, plets i sentències constitueixen una documentació variada, imprescindible per a entendre la complexitat de les transmissions hereditàries anteriors a l'abolició definitiva dels vincles i els fideïcomisos. Dins d'aquesta diversitat, destaca l'ús que fa l'autora de les respostes dels municipis mallorquins a l'Interrogatorio Político de Miquel Gaietà Soler (1802). Es tracta d'una font no gaire fiable des d'un punt de vista quantitatiu, però de gran vàlua a l'hora de conèixer l'abast de la vinculació a diferents zones de l'illa.

Després d'efectuar una acurada crítica de les fonts utilitzades, l'autora es demana si el fideïcomís resultava una institució destinada a ser abolida o si era a bastament reformar-la, com a conseqüència de les successives mesures liberalitzadores preses amb el canvi de segle. A continuació, analitza la composició de la noblesa mallorquina com grup terratinent hegemònic, fent especial esment en els efectes de la desvinculació sobre els traspassos i la transmissió hereditària de la propietat nobiliària. En aquest sentit, ha posat al descobert, mitjançant diversos testimonis, que la noblesa illenca arribà a veure la limitació dels vincles i dels fideïcomisos com una possible sortida a la seva manca de liquiditat, causada pel seu endeutament progressiu.

Un gran encert de l'obra és la reflexió que presenta al final de cada capítol, un recurs que no és gaire freqüent als llibres d'història que es publiquen entre nosaltres. Aiximateix, al final del llibre trobam unes oportunes recapitulacions, mot que reflecteix la desconfiança que molts tenim vers la utilització abusiva de termes com "conclusions", quan la recerca encara resta, en molts sentits, oberta (en aquest cas, a futures investigacions sobre el final del Vuit-cents). Algunes d'aquestes idees finals ajudaran a desfer certs tòpics: així, per exemple, la dinamització del mercat de la terra no significà, de cap manera, que la noblesa perdés el control de les grans possessions, i moltes cases només intervingueren testimonialment en el procés desvinculador.

El llibre és la primera mostra de la col·laboració editorial entre les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i la Universitat de les Illes Balears, emmarcada dins l'excel·lent Biblioteca Abat Oliba. Aquesta acurada edició (on mancaria, per ventura, un índex onomàstic-toponímic i un altre dels nombrosos gràfics, mapes i taules) ha comptat amb el suport del Consell de Mallorca i de Sa Nostra. Es tracta, doncs, d'un magnífic exemple del que pot significar la coedició, entre diverses institucions, del treball científic dels nostres historiadors i, lògicament, és d'esperar que tenguí continuïtat en la mateixa direcció.

BARTOMEU ORELL I VILLALONGA

RAIMONDO ZUCCA: *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*. Prefazione di Marc Mayer. Carocci editore, Roma, 1998, X + 292 pp.

La obra de R. Zucca nos ha llegado de modo inesperado a través de una simple referencia bibliográfica en un catálogo de ventas que nos enteró de su existencia. Como es lógico el orden de compra fue inmediata, si bien poco después, antes de materializarse la adquisición, a través de envío editorial recibimos ejemplares de la misma. De este modo fue posible gustar no sólo del libro sino admirar la intensa labor realizada por el autor en el estudio de una época que, para nosotros, es esencial.

Raimondo Zucca es profesor de Historia Romana en la Universidad de Sassari y codirector del Museo Arqueológico de Oristano y en esta obra ha sabido conjugar la escasa información documental que hasta ahora hemos tenido a nuestro alcance con las más recientes noticias aportadas por la investigación arqueológica. La bibliografía consultada alcanza publicaciones aparecidas hasta 1994, con ello podemos afirmar que prácticamente el corpus documental está plenamente al día. El resultado es magistral pues ha conseguido transmutar una de las épocas de la historia balear más desconocida en algo por completo luminoso.

La obra se ha dividido en nueve capítulos que abarcan aspectos muy diferentes desde las referencias escritas más arcaicas, a las que dedica la *Introduzione*, para seguir con un encuadre ambiental dedicado a la geografía del archipiélago, los nombres de las islas, su entorno marítimo y la evolución histórica de este marco geográfico, tratados todos estos temas a partir de la menguada información de los escritores clásicos, que, pese a lo escaso de las mismas, el autor ha sabido expresar en todas sus consecuencias (Cap. 1). Sigue un apartado introductorio sobre los pueblos indígenas en el que se utilizan las fuentes escritas y arqueológicas (Cap. 2). Singular importancia para mí es ver como se

accepta sin complejos la propuesta del maestro Pericot, volviendo a su terminología de pretalayótico, talayótico y postalayótico tan denostada por investigadores locales. Los contactos con el mundo grecopúnico, romano y bizantino se analizan en dos densos capítulos extraídos básicamente a partir de las fuentes escritas (Caps. 3 y 4).

Tal vez la parte más interesante corresponda al estudio del papel de las Baleares dentro de la administración provincial romana, desde su paso administrativo por la *Tarraconensis*, *Carthaginiensis* hasta convertirse en provincia exenta con el nombre de *Baliares* (Cap. 5) y, sin lugar a dudas al minucioso tratamiento que dedica al estudio de la administración municipal (Cap. 6). Concluye la obra con una visión sobre la economía de las islas (Cap. 7), organización militar (Cap. 8) y la problemática religiosa desde el paganismo al cristianismo, sin olvidar el tema del judaísmo (Cap. 9). Apartado éste en el que la tesis doctoral de Josep Amengual Batle ha sido diseccionada y analizada con todo cariño por su valor específico en el estudio de este último período. Concluye la obra con un completo apéndice epigráfico, detallado y sistemático en su presentación que revitaliza los trabajos anteriores de Veny y otros especialistas.

Marc Mayer en la presentación a la obra dice *que el libro de Zucca no es propiamente un repertorio, sino una obra histórica original abierta a todos los horizontes, y fruto de una excepcional experiencia metodológica*. Es un criterio que comparto plenamente, pues considero que este trabajo supone para la historiografía de las Baleares un hito fundamental.

G. R. B.

ANTONI RIERA JAUME: *Així xerram a Mallorca. Aplec d'expressions populars en sentit figurat*, Hora Nova S. A., Palma de Mallorca, 1999, 208 pp.

Un altre llibre que compareix a la palestra intel·lectual mallorquina és el saborós recull que Antoni Riera Jaume ens ha oferit, passa a passa, cada diumenge. La recollida en volum independent és d'agrair per deixar-nos a l'abast immediat una obra mereixedora de totes les lloances. Antoni Riera, arquitecte de professió, ha sabut entretenir els seus ocis amb una recerca acurada d'una fraseologia popular, avui en plena decadència i en perill evident de desaparició.

Com molt bé expressa en el pròleg, l'autor ho ha fet sense pretensions científiques i en conseqüència en exposar el cabal copiós de termes, refranys i acudits ens acosta a un món curiós, viu, on ironia i sarcasme es conjuguen de manera deliciosa on, malgrat l'afirmació abans esmentada, ens mostra un tresor lèxic digne dels filòlegs més avesats. Recull que suposa el salvament de tal tresor que en molts de casos és, endemés, una descoberta feliç, d'una riquesa en vies d'oblit. No tan sols és recomanable la seva lectura com a testimoni d'un patrimoni lingüístic, sinó també per la frescor del text i la possibilitat de reintegrar tal tresor en el llenguatge actual, tan contaminat de barbarismes que, una injecció d'arcaïsmes no li vendria malament del tot. No esmentar els deliciosos dibuixos de Tomeu Matemales seria imperdonable. Són un complement adient a l'obra i les al·lusions a temes actuals confirmen la necessitat de recuperar tot aquest cabal d'una vegada per totes.

G. R. B.

SECCIÒ OFICIAL I
DE NOTÍCIES

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA DE SOCIS DE LA S.A.L. CELEBRADA DIA 17 DE FEBRER DE 1998

A les 19'00 hores del dia abans indicat té lloc al local social l'Assemblea General Ordinària de la S.A.L. amb l'assistència dels socis següents:

Cosme Aguiló Adrover
Santiago Alemany Fuster
Guillem Barceló i Ramis
Concepció Bauçà de Mirabò Gralla
Margalida Bernat i Roca
Bartomeu Bestard Cladera
Josep Maria Buades i Juan
Miquel Duran Pastor
Gabriel Ensenyat Pujol
Josep Estelrich Costa
Miquel Ferrer Flórez
Joan Fullana i Juan
Gabriel Fuster Sureda
Antoni Gili Ferrer
Josep Grimalt Gomila
Antoni Juan Horrach
Gabriel Llompарт Moragues
Jorge Maiz Chacón
Joan Mas i Adrover

Antonio J. Masegosa Galán
Fausto Orlandis Morell
Catalina Pizà Arbona
Antoni Planas Rosselló
Joan Pou Muntaner
Gabriel Ramis Miquel
Maria Magdalena Riera Frau
Manuel Ripoll Billón
Guillem Rosselló Bordoy
Jaume Serra i Barceló
Nicolau Tous Escoubet
Josep Carles Tous Prades
Jaume Tugores Frau
Ricard Urgell Hernández
Antoni Vallespir Bonet
Alberto Vélez Cantó
Fernando Vidal de Villalonga
Damià Vidal i Rodríguez
Jordi Vidal Reynés

S'han excusat:

Maria Barceló Crespí
Nicolau Dameto i Esquella

Joan Mas i Vives
Baltasar Morey Carbonell

Una vegada oberta la sessió per part del President en funcions, el Sr. Manuel Ripoll, que actua com a tal a causa de la indisponibilitat de la Presidenta per qüestions de salut, el Secretari procedeix a la lectura de les dues actes, l'ordinària i una d'extraordinària, de l'anterior assemblea, que són aprovades per assentiment.

A continuació pren la paraula el Sr. Ripoll per informar sobre els següents punts:

- En primer lloc lamenta les defuncions de tres socis, la Sra. Remígia Caubet i els Srs. Nadal Batle i Gabriel Alomar Esteve, aquest últim, a més, Soci d'Honor de la Societat Arqueològica Lul·liana.

- Tot seguit, com a aspectes dignes de menció especial, remarca els següents:

- Les commemoracions fetes durant l'any anterior a la la Societat Arqueològica Lul·liana del 75 aniversari de la mort de Costa i Llobera, el centenari de la de Marià Aguiló i el cinquantenari de la de Miquel Ferrà, amb tot un seguit de conferències, taules rodones i exposicions.

- La campanya endegada per tal de donar a conèixer les publicacions d'història local dutes a terme a Mallorca durant el bienni 1996-1997, el resultat de la qual figura com a apèndix al Bolletí del 1997.

- Les ajudes econòmiques rebudes per part de les institucions que, sense entrar a fer-ne cap valoració, han estat les següents: l'habitual de Sa Nostra per a la publicació del Bolletí, la contribució nul·la de la Conselleria de Cultura i la cada vegada més creixent del Consell Insular de Mallorca.

- La concessió a l'Arqueològica del premi *Francesc de Borja Moll* per part de l'Obra Cultural Balear, a la qual vol expressar en públic l'agraïment.

Tot seguit el Secretari exposa les activitats realitzades durant el 1997, que han estat les següents:

- Els encontres mensuals del primer dilluns de cada mes, dedicats a l'intercanvi i exposició d'experiències de recerca o difusió de la història, coordinació de grups de treball i recollida de propostes. Aquests intercanvis es començaren a fer a partir del mes de març i, després del parèntesi estiuenc, han continuat a la tardor, amb una programació enllestida fins al juny de 1998 i amb propostes fetes ja per al proper curs.

- El cicle sobre Costa i Llobera, ja comentat.

- El préstec de diverses peces i obres d'art amb motiu de l'organització d'exposicions.

- La commemoració del centenari de la mort de Marià Aguiló, ja remarcat.

- La commemoració del cinquantenari de la mort de Miquel Ferrà, també ja comentat.

- La publicació del *BSAL* número 52.

- Diverses adhesions, felicitacions, tasques d'assessorament, peticions, queixes i presentació d'esmenes a l'avantprojecte de la llei del Patrimoni Cultural elaborat pel Govern Balear.

- Ampliació dels intercanvis amb d'altres publicacions.

- Inici de la informatització de l'índex de la tercera etapa del Bolletí, tasca en vies de realització gràcies a la UIB.

- Participació en la *Confederación Española de Centros de Estudios Locales* CECEL i en la publicació d'un repertori d'investigadors locals.

Tot seguit, el Secretari passa a exposar els projectes que de moment la Societat Arqueològica Lul·liana té en perspectiva per al 1998 i que són els següents:

- Continuar el cicle ja esmentat del primer dilluns de cada mes.

- Presentació de les actes del *IV Congrés en defensa del nostre patrimoni: El català, patrimoni de Mallorca*, que tengué lloc dia 5 de febrer.

- Dur a terme un cicle de visites culturals guiades als castells roquers de Mallorca (Felanitx, Pollença i Alaró) més el de Capdepera.

- La celebració d'un nou congrés sobre el patrimoni.

Així mateix, com és habitual, es duran a terme activitats més puntuals a mesura que es plantegin.

A continuació el Secretari exposa el moviment de socis que s'ha produït durant l'any 1997 i que ha estat el següent: 17 altes i 8 baixes (3 de les quals són per defunció).

Quant a l'estat de comptes, el vocal Sr. Antoni Vallespir, ajudant del tesorero, informa del balanç econòmic del 1997, que ha estat el següent:

INGRESSOS		DESPESES	
Quotes socis	2.060.000	Manteniment edifici	387.544
Publicacions	53.180	Aigua	22.582
Subvencions	1.499.711	Electricitat	67.648
Interessos	961	Telèfon	31.835
		Neteja	158.822
		Despeses oficina	145.941
		Conferències	320.000
		Impremta	1.088.492
		Beques biblioteca	480.000
		Rebuts tornats	353.000
		Despeses devolució	4.524
		Despeses cobrament	33.176
		Publicacions	105.000
		Imposts (IBI)	143.692
		Retenció interessos	81
		Manteniment c/c banc	2.600
		Altres	17.452
Suma	<u>3.613.852</u>	Suma	<u>3.362.389</u>
Existències		Existències	31/12/97
01/01/97			
Sa Nostra	852.475	Sa Nostra	779.237
La Caixa	52.922	La Caixa	363.067
		La Caixa	47.218
Sa Nostra	28.219	Sa Nostra	27.836
Efectiu	<u>71.734</u>	Efectiu	<u>39.455</u>
SUMA	4.619.202	SUMA	4.619.202

Tot seguit es passa a un nou punt de l'ordre del dia que és la proposta que fa la Junta a aquesta assemblea per tal d'incrementar la quota de soci de 5.000 a 7.000 pessetes i de 2.000 a 3.000 pessetes per als estudiants. El Sr. Manuel Ripoll explica les causes que aconsellen el predit increment i que, en resum, són: l'augment de les despeses i la congelació de la quota d'ençà del 1994. Intervé el Sr. Vicenç Furió que proposa que la quota augmenti de manera proporcional i progressiva cada any i així no caldrà haver de revisar-la periòdicament, proposta que el Sr. Ripoll traslladarà a la Junta de Govern. La proposta d'augment plantejada per la Junta és aprovada per assentiment.

I com que no hi ha cap assumpte de tràmit es passa a l'últim punt de l'ordre del dia, el de precís i preguntes, que són les següents:

Intervé en primer lloc el Sr. Faust Orlandis que considera que cal fer un esforç per tal de publicar les *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, i així concloure aquesta col·lecció. Els Srs. Manuel Ripoll i Guillem Rosselló l'informen de les gestions fetes i la feina realitzada per tal d'informatitzar-lo i expressen la seva convicció que en un termini no molt llarg de temps l'obra es podrà publicar.

A continuació el Sr. Damià Vidal demana si és possible cobrar els rebuts retornats pel banc de les quotes d'un nombrós grup de socis. Els Srs. Guillem Rosselló i Gabriel Ensenyat expliquen la tasca feta amb la finalitat d'actualitzar les adreces dels socis morosos o desconeguts i la impossibilitat de dur-la a terme en un cent per cent ja que n'hi ha que són il·localitzables. El Sr. Andreu Muntaner sol·licita que com a mesura cautelar no es faci entrega de les publicacions de la Societat Arqueològica Lul·liana a aquelles persones que no tenen al dia la quota.

De bell nou intervé el Sr. Furió que s'ofereix per indexar les notícies del *Bolletí* i de les *Noticias y relaciones históricas*, de manera que siguin fàcilment a l'abast dels interessats, però sol·licita l'assessoria d'alguna persona entesa en la matèria. El Sr. Ripoll li prega que a tal efecte es posi en contacte amb el Sr. Guillem Rosselló.

Tot seguit el Sr. Santiago Alemany proposa que mentre no es publiquin les *Noticias y relaciones históricas* hom en disposi a la Societat Arqueològica Lul·liana d'algun text fotocopiats a fi de poder-lo consultar, i el Sr. Ripoll li sol·licita un marge fins d'aquí un any ja que durant aquest temps podria dur-se'n a terme la publicació. També el Sr. Alemany demana, només a tall de curiositat, la causa d'incloure un resum en anglès dels articles del *Bolletí* i el Sr. Guillem Rosselló li respon que es fa així d'acord amb la normativa internacional actual, que recomana incloure als articles un resum en la llengua en què s'han escrit i un altre en anglès.

Finalment, el Sr. Andreu Muntaner es preocupa per la manca de seguretat que hi ha a la S.A.L. davant l'avinentsa d'un incendi i proposa l'adquisició d'algun extintor i que es prohibesqui fumar al local social.

I a les 19'55 hores i sense haver-hi altres qüestions per tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretari don fe.

EL SECRETARI

Gabriel Ensenyat Pujol

V. i P.

EL PRESIDENT EN FUNCIONS

Manuel Ripoll Billón

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL EXTRAORDINÀRIA DE SOCIS DE LA S.A.L. CELEBRADA DIA 17 DE FEBRER DE 1998

A continuació de l'Assemblea General Ordinària i amb l'assistència dels mateixos socis se celebra l'Assemblea General Extraordinària amb un únic punt a l'ordre del dia, que és la modificació de l'article II. B. 3 dels Estatuts (referent a la convocatòria dels congressos en defensa del patrimoni cultural illenc). El Sr. Ripoll explica que la proposta de la Junta és de passar de la periodicitat bianual en la celebració dels predits congressos que actualment contempen els estatuts a una periodicitat de 4 anys atès el volum de feina que significa preparar cada congrés i després les actes corresponents, així com les despeses que se'n deriven. El Sr. Guillem Rosselló comenta que, en qualsevol cas, per a enguany ja s'ha previst la celebració d'un congrés que tractarà sobre el patrimoni menor i s'estructurarà en quatre temes que seran els següents: escuts heràldics, creus de terme, pous públics i rellotges de sol. Entre els socis intervé el Sr. Damià Vidal que demana si no és excessiu el termini intercongressual de quatre anys i no seria millor que es fessin cada tres anys. El Sr. Vicenç Furió, en canvi, considera que tres anys és un termini massa breu i que l'ideal són quatre anys, de manera que es puguin debatre amb anterioritat els temes de cada congrés. La proposta de la Junta de Govern és aprovada per assentiment.

I a les 20'05 hores i sense haver-hi altres assumptes per tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretari don fe.

EL SECRETARI

Gabriel Ensenyat Pujol

V. i P.

EL PRESIDENT EN FUNCIONS

Manuel Ripoll Billón

VIDA DE LA SOCIETAT

Nous socis

Relació de socis admesos durant l'any 1999:

1166	Antònia Maria Mas Ferrer
1167	Joana Maria Pujades Mora
1168	Santiago Sobreviela Sirvent
1169	Magdalena Rosselló Pons
1170	Sebastiana Sabater Rebassa
1171	Agustí Cañellas Vidal
1172	Josep Maria Cortès Verdaguer
1173	Alexandre Font i Jaume
1174	Maria Isabel Perales Capó

Baixes

Voluntàries:

- Joan Mayol Serra
- Mn. Gabriel Adrover Barceló

Per defunció:

- Joan Pou Muntaner
- Rafael Alcover Gonzàlez
- Luz Zaforteza de Corral
- P. Miquel Colom Mateu
- Camil·la Blanes Sureda

Assemblea General Ordinària

Dia 9 de febrer de 1999 tengué lloc l'Assemblea General Ordinària de socis, de la qual, com és costum, es publicarà, una vegada aprovada, l'Acta corresponent.

Assemblea General Extraordinària

El mateix dia, i a continuació de l'anterior, se celebrà l'Assemblea General Extraordinària de socis, on es procedí a la renovació de la Junta, d'acord amb els estatuts, i de la qual es publicarà, quan sigui aprovada, l'acta corresponent. La nova Junta de Govern quedà constituïda de la manera següent:

Presidenta: Dª MARIA BARCELÓ CRESPI
 Vicepresident D. MANUEL RIPOLL BILLON
 Secretari: D. GABRIEL ENSENYAT PUJOL
 Tresorer: D. ANTONI VALLESPÍR BONET
 Conservador: D. JOSEP CARLES TOUS PRADES
 Bibliotecari: D. JOAN MAS I VIVES
 Director de publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY
 Vocals: D^a ISABEL GARAU LLOMPART
           D. BARTOMEU BESTARD CLADERA
           D. PERE FULLANA PUIGSERVER
           D. JOSEP ESTELRICH I COSTA
           D. ANTONI PLANAS ROSSELLÓ
           D. FRANCESC BUJOSA HOMAR
           D. MIQUEL DEYÀ BAUZÀ
           D. MIGUEL FERRER FLÓREZ

Visites culturals

Dia 14 de març es va dur a terme una visita cultural a la vila de Selva, guiada pel consoci Sr. Arnau Amer.

Cicle de visites a les esglésies gòtiques de Palma

Durant la primavera es varen fer les següents visites comentades a les esglésies gòtiques de Ciutat:

13 d'abril: Santa Margalida
 20 d'abril: Santa Eulàlia
 27 d'abril: Sant Jaume
 4 de maig: La Sang
 11 de maig: Santa Creu
 18 de maig: Sant Francesc

Taula rodona

Dia 16 de febrer tengué lloc una taula rodona sobre la llei de patrimoni que el Govern de les Illes Balears tenia en aquell moment en tramitació. La taula rodona fou moderada pel Sr. Andreu Manresa i hi participaren els Srs. Miquel Coca i Josep Massot.

Presentacions

- Dia 23 de febrer les Sres. Miquela Sacarès Taberner i Caterina Maria Veny Riera varen presentar la seva obra *La retaulística dels segles XVI-XVIII a l'església parroquial de Porreres*.

- Dia 2 de març tengué lloc la presentació del darrer tom de les *Notícies y relacions històriques de Mallorca*, elaborat pel Sr. Joan Pou Muntaner. Malhauradament l'autor ens havia deixat poques setmanes abans. La presentació va anar a càrrec del Sr. Pere Fullana. Al lloc corresponent publicam les paraules que Pere Fullana pronuncià amb tal motiu.

- Dia 17 de juny es dugué a terme la presentació del llibre de Miquel Forteza *El meu temps*, que fou a cura de la Sra. Antònia Sabater, i dels Srs. Joan Mas i Vives, Josep Massot i Pere Fullana.

- El dimarts 14 de desembre es presentà el llibre del Sr. Manel Santana Morro i de la Sra. Margalida Pujals sota el títol *Classificació 3R. El cinema a Mallorca*. Documentada iniciació a la història del cinema a Mallorca on s'analitza la gestió de la Comissió de censura durant els anys del franquisme entre molts altres temes relatius al desenvolupament del cinema a Mallorca.

- El mateix dia, en roda de premsa, es presentà als medis de comunicació social les Actes del Ve Congrés *El Nostre Patrimoni Cultural: el patrimoni menor* (ENPC, V) fent-se una presentació pública el dilluns dia 20 de desembre, amb assistència dels ponents i comunicants que hi participaren. Amb tal motiu es comunicà la convocatòria del VIe Congrés a celebrar el novembre de l'any 2000 i que versarà sobre el Patrimoni Marítim. La coordinació correrà a càrrec dels consocis Joan Manel Pons i Mª M. Riera.

Publicacions

- El número 54 del *BSAL*, corresponent a l'any 1998.
- Tom IX de les *Noticias y relaciones históricas de Mallorca (1896-1900)*. Obra pòstuma del nostre recordat consoci Joan Pou Muntaner.
- Les Actes corresponents al *Ve Congrés El Nostre Patrimoni Cultural: el patrimoni menor* (ENPC V).

Adhesions

- A totes les distincions a socis de la S.A.L. que figuren ressenyades més avall.
- A l'homenatge fet per l'Escola de Mallorquí de Manacor al consoci Sr. Joan Veny.
- Concessió de la medalla d'or de la vila de Santanyí al consoci Sr. Miquel Pons i Bonet.

Queixa adreçada a la Conselleria de Cultura

Amb data de 8 d'abril de 1999, la SAL va enviar un escrit de protesta a la Conselleria de Cultura pel tracte en general que havia rebut l'Arqueològica per part d'aquesta Institució fins a aquell moment. A la carta, s'exposaren els següents motius:

- A l'exposició sobre *L'art gòtic mallorquí*, a les peces cedides per la SAL, no hi constava enlloc aquesta circumstància.
- A l'exposició *1998. La fi d'un món*, es va cometre el mateix oblit i, a més, no es va enviar la publicació generada per dita exposició per a la biblioteca de l'Arqueològica.
- El conveni proposat per la Conselleria per a l'edició del *Cançoner Aguiló*, i que al seu dia va ésser acceptat per part de la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana, ha quedat oblidat, sense haver-ne rebut cap mena d'explicació.
- De l'ajut concertat per a la publicació de les actes del *IV Congrés en defensa del nostre patrimoni: el català, patrimoni de Mallorca* tampoc no se n'ha sabut res més, tot i que la SAL va complir amb la part que li pertocava: incloure el logotip de

la Conselleria a la relació de patrocinadors del volum i entregar a la Conselleria els volums sol·licitats.

- El *BSAL*, tot i ser una publicació antiga i de prestigi, no rep cap mena d'ajut per a la publicació per part de la Conselleria.

Aquesta carta, tot i que va passar pel registre d'entrada de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, no va rebre cap tipus de resposta per part dels responsables de la predita Conselleria.

Felicitació al nou Govern de les Illes Balears

Cal destacar que l'atenció del nou Govern envers la SAL ha canviat radicalment respecte a l'anterior. En conseqüència la Junta de Govern va acordar transmetre diversos escrits de felicitació al President del Govern de les Illes Balears i al Conseller i al Director General de Cultura per la iniciativa d'instal·lar, al poc temps de la seva presa de possessió, el retaule de *Sant Nicolau*, obra de Pere Terrencs, al Museu de Mallorca.

Al seu dia l'Arqueològica ja havia expressat per escrit als responsables de l'anterior Govern Balear el seu parer que una obra d'aquestes característiques havia de romandre en un lloc adequat i no allà on fou depositada, suggeriment que no va ser atès en aquella ocasió.

Participació a la CECEL

Durant l'any ha continuat la presència activa de la Societat a la *Confederación Española de Centros de Estudios Locales* CECEL. Així mateix l'Arqueològica prendrà part en una exposició itinerant que farà aquest organisme a diversos indrets de l'Estat Espanyol mitjançant la tramesa de publicacions, fotografies i informació diversa.

Participació en altres activitats

- La SAL va donar suport al programa de visites als museus de Mallorca organitzat pel Centre de professors i Recursos CEPR de Manacor. Es visitaren el Museu de Mallorca, La Secció Etnològica de Muro i la Col·lecció d'Escultura Contemporània de Cala Ratjada, propietat de la Fundació Bartomeu March.

- Com ocorre des de fa uns anys, l'Arqueològica ha participat durant tot l'any, a través dels seus representants, en le Ronència tècnica de la Comissió de Patrimoni del Consell Insular de Mallorca i a la Comissió de Centre Històric i Catàleg de l'Ajuntament de Palma.

Intercanvis

Al llarg de l'any el nombre d'intercanvis s'ha incrementat amb el següent: "Arys", revista d'història antiga de la Universidad de Huelva.

Préstec de peces i obres d'art

La SAL ha cedit temporalment, amb motiu de l'organització de diverses exposicions, els següents objectes:

- Els fragments del retaule de Santa Magdalena i Llúcia i el Díptic del rei Martí, depositats al Museu de Mallorca, per a l'exposició *L'art gòtic mallorquí*, duita a terme a Palma, i que anteriorment ja s'havia realitzada a Barcelona, tal com informàrem al Bolletí de l'any passat.

Distincions

Diversos consocis de la SAL han estat objecte de merescudes distincions, a les quals, al seu moment, ens vàrem adherir. Es tracta dels següents:

- El Reverendíssim Sr. Teodor Úbeda, bisbe de Mallorca, Soci d'Honor de la SAL, fou distingit amb la Medalla d'Or de la Ciutat de Palma.

- Al Sr. Francesc de Borja Moll, també Soci d'Honor de l'Arqueològica, li fou concedida a títol pòstum la mateixa distinció.

- El Sr. D. Miquel Ferrer Flòrez fou nomenat Acadèmic de l'Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.

- Igualment el Sr. Jocelyn N. Hillgarth, Soci d'Honor de la SAL, fou nomenat Acadèmic Honorari de l'esmentada Acadèmia.

- A la Sra. Remígia Caubet igualment li fou atorgada pòstumament la Medalla d'Or de la Ciutat de Palma.

- Mossèn Pere Xamena fou nomenat Fill Predilecte de Felanitx.

- El Sr. Bartomeu Font Obrador va ésser nomenat Fill Il·lustre de Lluçmajor.

- El P. Josep Massot i Muntaner fou nomenat Doctor Honoris Causa de la U.I.B.

- El Sr. Miquel Pons i Bonet va ésser guardonat amb la Medalla d'Or de Santanyí.

A tots ells, els volem reiterar la nostra felicitació.

Felicitacions

Diversos consocis de la SAL han entrat a formar part del Govern de les Illes Balears, als quals al seu moment vàrem expressar la nostra felicitació. Es tracta de:

- El Sr. Damià Pons i Pons, Conseller d'Educació i Cultura.
- El Sr. Pere Fullana Puigserver, Director General de Relacions Institucionals.
- El Sr. Arnau Amer Sastre, Director General de Personal Docent.
- El Sr. Bartomeu Llinàs, Director General d'Inspecció.
- El Sr. Antoni Torres, Director General d'Interior.

Reforma al casal Aguiló

Durant aquest any, gràcies a un generós ajut obtingut del Consell Insular de Mallorca a través de la corresponent Conselleria de Cultura, ha estat possible iniciar un programa de reformes infraestructurals al Casal Aguiló.

Aquest ajut, de 25 milions de pessetes, s'ha programat per a un termini de 4 anys i enguany ha permès la rehabilitació de les dependències de la planta baixa que no foren acondicionades en l'anterior reforma, que a partir d'ara seran aprofitades com a hemeroteca.

Hem d'expressar el nostre agraïment més sincer al consoci Sr. Damià Pons i Pons, aleshores President de la Comissió de Cultura del C.I.M., la disposició del qual fou fonamental per poder concretar aquest programa escalonat de reformes al Casal Aguiló.

Definitiva desintegració de la Col·lecció Despuig

Els dies 24 i 25 de maig d'enguany sota l'eufemístic encapçalament de: *Ca'n Puig y Castillo de Bendinat, Mallorca. Pintura, mueble, plata, porcelana y obras de arte pertenecientes a una familia de la nobleza mallorquina* la casa CHRISTIE'S procedí en pública subhasta a la venda de 818 lots de béns culturals que, en una gran majoria, altre temps formaren part de la col·lecció de pintura que fou del Cardenal Antoni Despuig.

Autoritzada per la *Junta de Calificación, Valoración y Exportación de Bienes del Patrimonio Histórico Artístico Español* la sortida a l'extranger de tots els lots, tan sols es pogué exercitar el corresponent dret de tanteig per part del Govern de les Illes Balears. Dret que va permetre la recuperació d'una sèrie important d'obres d'autors mallorquins que foren de l'esmentada col·lecció, així com altres que, posteriors a l'activitat del cardenal Despuig, formaren part de la pinacoteca del comtes de Montenegro. Així i tot una llarga sèrie de peces cabdals tals com un quadre de tema mitològic obra de Fra Joaquim Juncosa, atribuït, erròniament, al catàleg com obra de Giuseppe Simonelli (lot 726), les pintures de Gabriel Femenia (lots 657 i 658) i l'adarga del segle XV amb les armes dels Pacs de Conilleres (lot 166), classificada com: *Escudo Español S. XVII /S. XVIII. Con el escudo de armas de familia de la nobleza mallorquina*, no identificades pels experts de CHRISTIE'S, no pogueren ser recuperades pel poble mallorquí.

Les obres d'art recuperades són les següents:

Lot 205.- Bres de fusta de mòguin, forma oval suportada per columnes tornejades. Primera meitat del segle XIX.

Lot 487.- Dues taces de ceràmica *buccherina*, de cos lobulat amb anses i flor aplicada al centre. Segles XVII-XVIII.

Lot 509.- Dos vasos de vidre bufat amb decoració esmaltada en blau, verd, blanc, vermell i ocre. Obra catalana del segle XVIII.

Lot 642.- Miquel Bestard. *Retrat de Joan Baptista Despuig, rodejat de figures alegòriques tals com la Justícia, la Caritat i altres virtuts*. Estava catalogat erròniament com obra d'escola espanyola del segle XVII.

Lot 655.- Anònim mallorquí del segle XVII. *La Sagrada Família amb San Joanet adorant al Nin*.

Lot 656.- Guillem Mesquida (1675-1747). *L'expulsió del Paradís*.

Lot 659.- Pere Antoni Umbert (1786-1818). *La Verge en oració*.

Lot 651.- Guillem Mesquida. *Pietat*. Catalogat erròniament com obra del cercle de Valerio Castello (1625-1659).

Lot 652.- Gaspar Homs I (Segle XVII). *La Transfiguració*. Còpia de l'original de Rafaello Sanzio. Obra signada.

Lot 722.- Miquel Bestard (Segle XVII). *El saqueig de Troia*. Catalogat com obra del cercle de Juan de la Corte (1597-1660).

Lot 770.- Francisco Agustín y Grande (1753-800). *Retrat de mig cos de D. Ramon Despuig y Zaforteza*, nebot i hereu del Cardenal Despuig.

Lot 773.- Francisco Agustín y Grande (1753-1800). *Retrat de D. Joan Despuig y Zaforteza*, pintat a Roma l'any 1778. Obra signada.

Lot 777.- Anònim mallorquí d'inicis del segle XIX. *Retrat de Don Joan Despuig i Dameto*, germà del Cardenal Antoni Despuig. Podria ser obra de Joan Torres, segons el testimoni de J. Mª de Bover.

Lot 798.- Pere Antoni Umbert (1786-1818) *Immaculada Concepció de Bendinat*. No consta en el catàleg de Bover com obra de la col·lecció Despuig.

Lot 801.- Joan Mestre i Bosch. *La Verge de l'Esperança*. Signat i datat l'any 1868. No fou de la Col·lecció Despuig.

Lot 814.- Nicolau Sureda i Ferrer. *Paisatge amb monjos caputxins vora una ermita*. Signat i datat l'any 1868. No formà part de la Col·lecció Despuig. El catàleg el dona com obra de Bartomeu Sureda i Ferrer.

L'esmentada subhasta, duta a bon termini, dins de la més estricta legalitat, sempre d'acord amb la legislació vigent, ha suposat pel tresor patrimonial de la nostra terra una pèrdua irremeiable, no tan sols per la desintegració definitiva d'una col·lecció emblemàtica, sinó per la sortida legal del territori nacional d'un esbós sense que el Govern Central, representat per la abans citada *Junta de Calificación ...* s'informàs degudament de les característiques i circumstàncies històriques que condicionaren la seva creació.

Si a finals del segle XIX i inicis del present les peces més importants d'escultura clàssica i una part important de les obres pictòriques, foren venudes, bé a la menuda, bé en pública subhasta a París, fet que de bades suposà un clam de protestes, ara a finals del segle XX la resta ha sortit, en silenci, i amb plena impunitat sense cap tipus de lament. Creïm que Antoni Despuig pot romandre en pau pels segles dels segles.

**Estrena d'una obra
de teatre**

El dia 10 de desembre va tenir lloc al Monestir de la Real l'estrena de l'obra teatral *Comedia del beato Remon Llull, doctor il·luminat y màrtir de Jesuchristo nòstron patricio*. El text original conservat al fons Jeroni Rosselló de la Societat Arqueològica Lul·liana fou recuperat per Ramon Díaz i Villalonga que ha cuidat de la seva edició i estudi. La posta en escena a cura de Jaume Falconer i de l'entusiasta grup Teatre M fou un vertader èxit de públic que, malgrat les dificultats acústiques, va seguir amb interès la representació. Cal destacar l'acompanyament musical obra de Xavier Carbonell. El mateix dia es presentà l'edició del text.

<p>XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals</p>

Enguany del 15 al 17 de desembre s'han celebrat les esmentades Jornades, baix dels auspicis de l'*Institut d'Estudis Baleàrics*, dedicades a l'estudi del canvi cultural baix el títol de *Al tombant de l'edat mitjana: tradició medieval i cultura humanista*. Fou la coordinadora la nostra Presidenta i els ponents el Dr. Joan Fortuny de la Universitat de Barcelona, la Dra. Mercè Gambús i el Dr. Jaume Sastre de la UIB i la Dra Maria Àngels Vilallonga de la Universitat de Girona. El professor Dr. Salvador Claramunt de la Universitat de Barcelona, per motius professionals, va excusar la seva assistència. La conferència de cloenda va correr a càrrec del Dr. Jon Arrizabalaga de la Institució Milà i Fontanals del CSIC de Barcelona.

Al llarg de les presents Jornades es presentà també el volum d'Actes de les XVII Jornades, com ja és habitual. Les aportacions queden consignades a la Bibliografia 1998-1999 que acompanya aquest volum.

RAFAEL ALCOVER GONZÁLEZ

(Barcelona, 1926 - Palma de Mallorca, 1999)

El día 10 de febrero de 1999 falleció en Palma D. Rafael Alcover González socio de nuestra entidad a la que siempre distinguió con su amistad y consideración.

Nacido en Barcelona el 27 de junio de 1926 en el seno de una familia donde el estudio de las leyes era tradicional, fue nieto e hijo de notario y su padre ejercía esta función en Barcelona. Por línea paterna descendía de una familia de raigambre mallorquina puesto que era sobrino-nieto del poeta D. Joan Alcover i Maspons. Por su madre procedía de Andalucía, concretamente de la familia Miura, si bien vinculada también a Mallorca donde antecesores suyos destacaron en el comercio y en la vida deportiva de Palma.

Verificó sus estudios primarios y secundarios en centros religiosos de enseñanza en Barcelona y en la universidad de esta ciudad obtuvo la licenciatura en Derecho. Ello le permitió acceder por oposición a la plaza de Secretario de la CÁMARA OFICIAL DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACIÓN DE MALLORCA, EIVISSA I FORMENTERA (1957). Amplió sus estudios hasta ser Diplomado PADE e IESE.

Residenciado en Palma, el 4 de julio de 1957 se casó con doña Amanda Garau Sagristá de cuyo matrimonio nacieron cinco hijos; Guillermo, Carlos, Rafael, Pedro y Emilia, arraigando así su entorno familiar y social en nuestra ciudad

En su estamento profesional desarrolló una intensa actividad ocupando los cargos de Presidente de la Cooperativa de Fabricantes de Calzado de Mallorca (1957-1977), Secretario de la sociedad Fomento de Turismo de Mallorca (1960-1968), Apoderado-administrador de la empresa constructora del Pueblo Español de Palma, y además participó en la creación y gestión del Patronato Económico de Estudios Universitarios y superiores, germen o principio de la futura Universidad de las Islas Baleares. También intervino decisivamente en la fundación del Instituto Ferial de Baleares y representó a la mencionada CÁMARA OFICIAL DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACIÓN DE MALLORCA, EIVISSA Y FORMENTERA en los Estados Unidos de América, Francia, Austria, Turquía, Yugoslavia y otros países.

Su amor a Mallorca y su afición a las letras le inclinó a fomentar la divulgación de sus conocimientos acerca de nuestra historia. Publicó numerosos escritos aparecidos en la prensa local y en el BOLETÍN DE LA CÁMARA (BCOCIN) y precisamente por sus escritos referentes a nuestra historia recibió el premio CIUDAD DE PALMA. Destaquemos entre sus estudios "El turismo como fuente de riqueza" (1958), "Baleares, España en paz" (1964), "Evolución del turismo en Mallorca desde el siglo XVIII" (1970) y el dedicado al Archiduque Luis Salvador de Habsburgo-Lorena.

Su dedicación al conocimiento de Mallorca y de su problemática le incitó a reunir importante documentación que junto con la totalidad de su obra escrita se conserva en su archivo particular. La Biblioteca BARTOLOMÉ MARCH SERVERA inició su publicación bajo el título "Documentos del Archivo Alcover González".

MIGUEL FERRER FLÓREZ.

CAMIL·LA BLANES I SUREDA

(Palma, 1928-1999)

El passat dia 2 de desembre de 1999 ens deixà na Camil·la Blanes. Nascuda a Palma el 1928, es llicencià en història a la Universitat de les Illes Balears, el 1975. Els anys següents es dedicà sobretot a l'estudi del maurisme a Mallorca i dugué a terme la seva docència al col·legi de Monri-Sion, fins a sa jubilació. Va esser coautora d'un dels treballs emblemàtics que recollia els fruits dels primers tempteigs per assolir una història illenca inserida en el seu marc nacional, la *Història de Mallorca*, publicada en dos volums el 1982 per l'Editorial Moll. Més recentment, el 1998, en coordinà, amb Antoni Marimon, un tercer volum, dedicat al període 1975-1998. També va esser autora de *L'Estatut. Procés històric de l'autonomia* (1987). Així mateix, fou membre de la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana entre els anys 1985-1994. Però, per damunt de tot, na Camil·la era una persona afable i molt cordial, compromesa en la defensa de la identitat del país, a qui els qui la coneguérem i en fórem amics recordarem sempre per la senzillesa amb què envoltava qualssevol dels aspectes de la seva vida.

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

JOSEP MARIA COSTA GISPERT

(Centelles - Barcelona, 1910 - Palma de Mallorca, 1999)

Després d'una molt llarga absència del cercle dels seus amics, motivada per un irremeiable mal, de sobte ens arribà la notícia del traspàs de Josep Maria Costa Gispert.

Home humil, d'humilitat, gosaria dir que casi malaltissa, Josep Maria, un dels més veterans socis de l'Arqueològica, passà pel món de les arts mallorquines de manera callada, emperò la seva obra, malgrat silencis i actuacions rere el teló, fou de bon de veres important.

Va ser l'hereu i continuador de l'obra del pare Josep Costa Ferrer, el mític Picarol de l'*Esquella de la Torratxa* o el don Pep, creador d'una Cala d'Or que va néixer amb vocació de meravella, meravella que va saber mantenir, per acabar després de la seva mort en la trista realitat actual.

Josep Maria concentrà els seus esforços i sabers en les GALERIES COSTA que durant decennis fou l'eix de l'activitat artística de Mallorca.

La Societat Arqueològica Lul·liana té proves de la magnanimitat del seu soci que al llarg de la seva vida, sense renous ni bulles, sense fotografies a la premsa ni declaracions de mecenatge, tan freqüents ara, contribuí amb importants donacions, una rere l'altra, sempre fetes sota l'eufemística frase: *Això en nom de mon pare...*

Entre elles cal destacar els sis fragments del retaule de Santa Llúcia i Santa Magdalena i la sèrie de fragments d'enteixinat mudejar que provinent de Medinasidonia fou adquirida pel pare per enaltir una casa bona de Ciutat que, en no ser del gust del propietari, va romandre dins els magatzems de les Galeries Costa, fins a l'entrega a la SAL.

D'igual manera l'afecció envers el Museu de Mallorca fou pregona i en diferents ocasions ingressaren donacions d'obres cabdals sempre en memòria de don Josep, el pare, o com deixa que Picarol, en vida no pogué complir, segons ens comunicava amb insistència, Josep Maria quan, de temps en temps, telefonava per asabentar-nos que noves donacions estaven a punt i calia recollir-les. Voldria destacar l'escaparata popular amb la història de la beata Catalina encaçada pel dimoni que *dins un pou vos vol tirar*, com ens recorda la cançó popular, o bé el capitell califal de l'estil de Madîna al-Zahrâ', la munyeca púnica de ceràmica, la taula representant Sant Pere obra atribuïble a Pere Terrencs, juntament amb la Verge del Roser d'Alonso Cano o els tres plafons figuratius provinents d'un antic enteixinat gòtic de l'Almudaina de Mallorca.

En una d'aquestes cridades el beneficiat va ser el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera que va rebre una important col·lecció de vidres púnics formada per 37 peces de formes i grandàries diferents.

Desprendiment semblant no sol ésser freqüent a la nostra terra i en conseqüència la imatge eixuta, el posat senzill, la veu pausada, un poc esquerdada, de Josep Maria serà per sempre un record que mai s'esborrarà.

G.R.B.

ANTONI COLOM MATEU

(Bunyola 1900 - Inca 1999)

En Junta General Extraordinària celebrada el dia 2 d'abril de 1992 la Societat Arqueològica Lul·liana acordà nomenar Soci d'Honor de la nostra entitat el Pare Miquel Colom Mateu. Els motius que fonamentaren aquest acord unànim foren la seva vàlua com a lul·lista, llur col·laboració amb Mossèn Alcover, destacant, endemés, que al llarg de la seva, aleshores ja llarga vida, la seva activitat com a filòleg, lul·lista i poeta quasi bé havia romàs sempre en una modesta foscor, allunyat de distincions oficials i culturals. Aquestes raons, feliçment foren obviades molt poc després del nostre reconeixement i la Universitat de les Illes Balears va retre públic homenatge a fra Miquel nomenant-lo públicament i solemne *doctor honoris causa*.

Va ser en aquesta ocasió la darrera volta que abraçarem al Pare Miquel Colom Mateu, l'abraç acadèmic suposà quelcom més que el ritual costum acadèmic perquè en els darrers anys de la seva vida la relació amical amb el Pare Colom fou intensa. Des del seu retir conventual, símbol d'una vida dedicada a la investigació callada, emperò constant, les misives escrites en una venerable màquina de l'any de la picor, foren continuades on les preocupacions i dèries del bon amic quedaven ben reflectides, sense mostres de senectut, ans al contrari amb una clara lucidesa d'esperit insospitable en un home de la seva edat.

L'Homenatge que la SAL va retre al Pare Colom va tenir com a portantveu de la Societat al bon amic Sebastià Trias Mercant que va glosar la vida i obra del mestre. Poc podem afegir a les paraules emocionades del nostre company, reproduïdes al Bolletí corresponent a l'any 1992. Tan sols un comentari nascut de la relació amical mantinguda entre el Pare Colom i la SAL, arrel de l'homenatge que li vàrem retre.

Any rere any en rebre el volum del Bolletí que li fèiem arribar personalment ens comentava amb la claredat d'esperit que el caracteritzà fins als darrers moments de la seva vida, detalls i aspectes del volum anterior, prova que l'havia fruit amb gust i que, malgrat el caràcter miscel·làni de la nostra publicació no deixava de banda mai els aspectes més allunyats de la seva activitat investigadora.

Un dels caires més desconeguts del Pare Miquel Colom fou la seva formació arabista, assolida a conseqüència del servei militar servit a terres magrebines i després consolidada a l'emparedat del prof. Montilla de l'Escola de Comerç de Palma. Des del seu retir franciscà al convent d'Inca exercí la docència de la llengua àrab preparant als estudiants que aleshores realitzaven els seus estudis comercials. Una mostra de la seva preocupació foren les notes volanderes que en els fulls dominicals del convent franciscà anà publicant sobre temes de toponímia i lingüística aràbiga i les seves relacions amb el català de Mallorca. Seria oportú una recollida exhaustiva d'aquest textos per a una publicació definitiva, perquè, sens dubte, és un vertader tresor que no podem deixar predre.

El comiat de fra Miquel sempre va ser el mateix: alegria en veure'ns i tristor com si aquella fos la darrera vegada que li podíem aportar noves de la SAL. Des d'ara ja no podrem pus mai acomiadar-nos del Soci d'Honor i del bon amic, tan sols ens queda el record i la seva obra ingent que sempre ens acompanyarà.

G. R. B.

BIBLIOGRAFIA
1998 - 1999

BIBLIOGRAFIA

(1998-1999)

- ACTES del Col·loqui Llorenç Villalonga*, Palma, 1999.
- ACTES del Vè Congrés. El Nostre patrimoni Cultural: el patrimoni menor*, ENPC, V [Edició a cura de G. Rosselló Bordoy], Palma de Mallorca, 1999.
- Rosa AGUILÓ FIOI; Elvira GONZÁLEZ GOZALO; Helena INGLADA GRAU: "El molí d'en Carreres (Camp Rodó, Palma). Un exemple de l'ús de l'aigua de la sèquia de la Vila", *ENPC*, V, 1999, 131-154.
- Jaume ALBERTÍ; Ramon ROSSELLÓ: *Història de Costitx (1868-1979)*, Palma, 1999.
- Gabriel ALOMAR I SERRA: "El cultiu de la vinya a Llubí a finals del segle XIX", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 27-30.
- Antoni I. ALOMAR: *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa*, Palma, 1998.
- M. Antonia AMENGUAL COMES; Mònica COCERA GRAU: "L'emigració mallorquina a America del Sud als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 89-94.
- José Luis AMORÓS: *Al creuer de la història. L'època i la vida de Bernat Josep Olives de Nadal*, Palma, 1999.
- Jaume ANDREU GALMÉS: "Relloges de sol antics a la vila i terme de Petra", *ENPC*, V, 1999, 69-74.
- Joan ANDREU VIVES; Joan BORRAS REYNÉS: "L'emigració balear cap a Algèria als anys vint a partir de la font *Movimiento de buques y pasajeros*. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: el cas francès i americà", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 95-106.
- Javier ARAMBURU-ZABALA HIGUERA: *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*, Palma, 1998.
- Javier ARAMBURU-ZABALA HIGUERA: "Adiciones al inventario de yacimientos arqueológicos del término de Palma", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 399-406.
- Maria BARCELÓ CRESPI: "Els estudis sobre Porreres: un estat de la qüestió", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 61-68.
- Maria BARCELÓ CRESPI: "Alguns aspectes de la vida quotidiana a Manresa (Lloret de Vistalegre) (1522-1579)", *Terceres Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat del Pla de Mallorca*, Palma, 1999, 85-95.
- Maria BARCELÓ CRESPI: "La síquia de l'aigua de la Ciutat (segle XV)", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 33-42.
- Maria BARCELÓ CRESPI; BARTOMEU SERVERA SITJAR: "Els pous públics de Porreres: un patrimoni a conservar", *ENPC*, V, 1999, 93-107.
- Maria BARCELÓ CRESPI; G. LLOMPART I MORAGUES: "Quaranta dades d'Art Medieval mallorquí", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 85.104.
- Guillem BARCELÓ I RAMIS: "La difusió del conreu de la vinya en el terme de Llubí a finals del segle XVI i inicis del XVII", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 17-26.

- Guillem BARCELÓ, Maria CERDÓ, Pau MATEU; Sebastià RIUTORT: "Conèixer per conservar: Inventari heràldic, i dels pous públics del terme de Muro", *ENPC*, V, 1999, 235-248.
- José Luis BARRIO MOYA: "La carta de dote del hidalgo mallorquí Don Diego Bravo de Villasante y Mesquida (1728)" *BSAL*, 54, Palma, 1998, 433-438.
- Joan BAUÇÀ BARCELÓ: *La música a Sant Joan*, Sant Joan, 1998. [Monografies santjoaneres, 8]
- Magdalena BENNÀSSAR BINIMELIS: "El tern verd de Porreres i el brodat tardomedieval a Mallorca", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 141-148.
- Margalida BERNAT I ROCA; Jaume SERRA BARCELÓ: *Els teixits a les Illes Balears (Segles XIII-XVIII)*, Barcelona, 1998, 220 pp.
- Margalida BERNAT I ROCA; Jaume SERRA I BARCELÓ: "Aygardent, sustento y medicina de cos humà", (Mallorca, segles XVI-XVII)", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 41-60.
- Bartomeu BESTARD CLADERA; María Luisa ALOMAR HENRÍQUEZ: "Els escuts medievals de Can Feliu (Palma)", *ENPC*, V, 1999, 191-198.
- Bartomeu BESTARD CLADERA; Mateu RAMON LIDÓN: "Els retaules del segle XVIII de l'església parroquial de Sóller", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 201-218.
- Gabriel BIBILONI TROBAT; Miquel Àngel CAPELLÀ I GALMÉS; Joan MULET CERDÀ: "Inventari del patrimoni menor al terme d'Algaida. Estat de la qüestió", *ENPC*, V, 1999, 249-262.
- Jaume BINIMELIS SEBASTIAN: "Evolució recent, panoràmica actual i perspectives de futur del cultiu de la vinya a l'illa de Mallorca", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 5-16-
- J. BINIMELIS SEBASTIÁN; A. RIERA BARCELÓ; B. SASTRE CANALS: "Propietat estrangera i transformació de l'espai rural a Lloret de Vistalegre", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 281-285.
- Àngel Genís BONAFÈ HEREDIA: "Relotges de sol, pous i escuts de Biniamar, Caimari i Moscarí", *ENPC*, V, 1999, 45-62.
- María José BORDOY; Sonia MARTÍNEZ: "L'emigració d'Andratx cap a Cuba als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 107-126.
- Tomas BOSCH; Andreu RAMIS: "Molins de vent fariners a Llorito. El molí de Paixari", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 129-149.
- Jaume BOVER I PUJOL: "La biblioteca d'un confessor i predicador dominicà del segle XVIII: Miquel Oliver", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 109-112.
- Jaume BOVER PUJOL; Ramon ROSSELLÓ VAQUER: "Notes disperses sobre Gibraltar, Ceuta, Tànger, Arzila, Salé, etc. en documents mallorquins. SS. XIV-XVI", *Al-Andalus Magreb*, V, Cádiz, 1997, 345-353.
- Maria Magdalena BROTONS: "L'escultura a Mallorca en la dècada dels anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 127-140.
- Josep Maria BUADES I JUAN: "Les fonts britàniques per a l'estudi dels anys de la Segona Guerra Mundial a les Illes Balears. La vida quotidiana", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 101-116.
- Josep Maria BUADES I JUAN: "El corporativisme catòlic en el pensament de Bartomeu Quetglas Gayà", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 353-368.

- Bartomeu CAIMARI CALAFAT; Carles A. QUINTANA ABRAHAM: "Aproximació a l'estudi de la dictadura de Primo de Rivera a través del diari *La Almudaina*", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 159-172.
- Bartomeu CAIMARI CALAFAT; Maria Victòria MESTRE OLIVER: "Els emigrants balears a Amèrica en els anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 141-158.
- Manuel CALVO; M. M. RIERA FRAU: "El pou poal de Binisalem", *ENPC*, V, 1999, 107-110.
- Joan CAMPS; Antoni VALLESPÍR: *Excavacions a Santa Ponça. Mallorca. El turó de les abelles*, Palma, 1999.
- Francesc CANUTO BAUZÀ: "La toponímia dels Pagos", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres, Mancomunitat del Pla*, Palma, 1999, 169-182.
- Francesc CANUTO: "La toponímia des Puig Moltó (Montuiri)", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 267-280.
- José A. CAÑABATE VECINA: "Les Falanges juveniles de Franco a Mallorca: 1942-1950", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 369-396
- Miquel Àngel CAPELLÀ GALMÉS: *Els retaules de l'Església d'Algaida*, Palma, 1999.
- Xavier CARBONELL I CASTELL; Joan PARETS I SERRA; "Una dansa a l'arxiu parroquial de Llorito", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 161-164.
- Felix CARMONA MORENO: *Iglesia de Ntra. Sra. del Socorro (Agustinos). Palma de Mallorca, historia y arte*, El Escorial, 1998.
- Francesc CASADESÚS (ed.): *II Curs de pensament i cultura clàssica. la mitologia. Octubre 1997 - Maig 1998*, Palma, 1999.
- Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS: "Crisis agràries i comerç blader a Menorca (1558 - 1600)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 141-162.
- Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS: "Las Islas Adyacentes al Reino de Mallorca en la época de Felipe II", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid, 1999, IV, 293-311.
- Pau CATEURA BENNASSER: "Ara fa trenta anys", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 7-8.
- Pau CATEURA BENNASSER: "En los precedentes de la fiscalidad indirecta: la sisa de 1245 en el reino de Mallorca", *Acta historica et archaeologica medievalia*, 19, Barcelona, 1998, 9-17.
- Damià CERDÀ I JUAN: *El vi en l'ager pollentinus i en el seu entorn*, Palma, 1999.
- Miquel CIFRE; Pere SALAS: "Les aigües públiques a Pollença", *ENPC*, V, 1999, 111-130.
- Joan C. CIRER: *L'economia d'Eivissa i Formentera en el segle XIX*, Palma, 1998.
- Baltasar COLL TOMÀS; Jaume GARCÍA SASTRE; G. ROSSELLÓ BORDOY; Natàlia SOBERATS SAGRERAS: "Un document heràldic destruït: la làpida funerària de Miquel Garau (1654)", *ENPC*, V, 1999, 231-234.
- Mateu COLOM PLOMER: "El Tribunal de la Inquisició a Mallorca a l'època de Felip II. Crisi i Reformes", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, IV, 65-77.
- Arnau COMPANYY: "El comportament electoral dels lloretans durant la segona república en el context del Pla de Mallorca", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 243-258.
- Santiago CORTÉS I FORTEZA: "Cronicó de l'església de Llorito dels anys 1860-1960 a partir del Bolletí oficial del Bisbat de Mallorca", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 209-216.

- Santiago CORTÈS I FORTEZA: "Aportacions musicals impreses des de Porreres: balls, cançons i tonades. Catàleg de goigs de les parròquies del pla de Mallorca", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 189-198.
- Maria Elena COSTA GISPERT; Esther GOZÁLBEZ FERRER: "*Picarol y sus Galerías Costa*", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 173-178.
- Esther CRUZ; Natàlia FIGUEROA; Cati MAS: "La pintura dels anys vint: un vincle d'unió entre Mallorca i Argentina", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 179-196.
- Paula DEMERSON: "Miguel Camariles, descendiente heleno y médico ibicenco (1716-1791)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 261-300.
- Miguel J. DEYÁ BAUZÁ: "El comercio exterior medieval en un emporio", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, Revista de Història Medieval, 8, València, 1997, 343-356.
- Miguel J. DEYÁ BAUZÁ: "La manufactura en el reino de Mallorca durante el reinado de Felipe II", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, I, 311-332.
- Ramon DÍAZ I VILLALONGA. *Comèdia del beato Remon Llull*. Edició a cura de ..., Barcelona, 1999. [Col·lecció Biblioteca Marian Aguiló].
- Antoni DOMINGO PONS; Glòria DRUGUET TANTINYÀ: *Can Castell d'Alcúdia*, Alcúdia, 1998, 190.
- Gabriel ENSENYAT PUJOL: "Els primers estudis sobre Ausiàs March: Josep Maria Quadrado", *Canelobre*, hivern 1998-1999, 39-40, 77-90.
- Gabriel ENSENYAT PUJOL: "La poesia històrica de Miquel Costa i Llobera", *Cala Murta*, 20, octubre 1999, 7-18.
- Rafael FERRÀ MARTORELL: "La premsa local a Porreres durant la segona república", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 129-140.
- Miguel FERRER FLÓREZ: "Irlandesos a Mallorca (Els O'Ryan i els O'Neill)", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 25-38.
- Miguel FERRER FLÓREZ: "Aportaciones al conocimiento del socialismo utópico de Jerónimo Bibiloni", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 317-342.
- Pere FERRER GUASP: "Un treball d'investigació sobre Joan March (1900-1924). Les fonts i les deduccions", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 89.100.
- Pere FERRER GUASP: "Joan March: política i economia en el decenni de 1920-1930", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 11-20.
- Joan FLORIT HORRACH: "Aiguardent, palo i resolis de Sencelles", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 31-40.
- Bartolomé FONT OBRADOR: "Fray Junípero Serra: de doctor de gentes a doctor de gentiles", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 231-242.
- Alexandre FONT; Francesca Trobat: *Antics receptaris de cuina mallorquina*, Palma, 1999.
- Miquela FORTEZA; Mercè GAMBÚS: "Oficis, gremis i confreries a la tradició xilogràfica mallorquina", *ENPC*, V, 1999, 263-272.
- Pere FULLANA PUIGSERVER: "Apunts sobre la religiositat a Lloret durant el segle XIX", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 149-160.

- Pere FULLANA PUISERVER: "El conservadurisme polític mallorquí davant el 1898", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 57-70.
- Domingo GARCÍA ESTELRICH: *Teatro y Sociedad en la Mallorca del siglo XVIII*, Palma, 1998.
- Ramon GARCÍA I VILLALONGA: "Santa Margalida, una comedia hagiogràfica de Llorito", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 113-120.
- E. GARCÍA RIAZA: "La presencia cartaginesa en Hispania (237-206 A. C.): aspectos diplomático-militares.", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 17-32.
- E. GARCÍA RIAZA: "Notas sobre el topónimo de la *Civitas Bocchoritana*", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 163-168.
- Aina GARCÍA: "El retaule de la Mare de Déu del Roser", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 141-148.
- Domingo GARCÍAS ESTELRICH: "Luis Foco (1699-1767) y la defensa del teatro neoclásico", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 243-260.
- Domingo GARCÍAS ESTELRICH: *Teatro y sociedad en la Mallorca de siglo XVIII*, Palma, 1998.
- Antoni GILI FERRER, Nicolau PONS LLINÀS: *Llorenç Lliteras, ecònom i historiador d'Artà (1893-1973)*, Palma, 1999.
- Antoni GILI FERRER: "Les cases pairals d'Artà en temps de la visita de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 89-93.
- Antoni GILI FERRER: *Sant Antoni a Artà. Imatges d'una festa*, Palma, 1998.
- Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Manresa, Llorito, Lloret de Vistalegre", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 43-72.
- David GINARD I FERON: *L'economia balear (1929-1959)*, Palma, 1999.
- David GINARD I FERON: *El moviment obrer a Mallorca i la guerra civil (1936-1939)*, Palma, 1999.
- Mari Carmen GÓMEZ MUNTANÉ: "Una fuente desatendida con repertorio sacro mensural de fines del medioevo: el cantoral del convento de la Concepción de Palma de Mallorca [EPm]", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 45-64.
- Elvira GONZÁLEZ GOZALO: "La col·lecció de figuretes de fang cuit (segles XVIII i XIX). Aspectes tècnics i morfològics", *La petita imatgeria devota de les Caputxines*, Palma, 1999, 30-41.
- A. GOURON: "Administration d'Aragon / Majorque et administration capetienne: le cas de Montpellier autour de 1293", *El dret comú i Catalunya, Actes de VII Simposi Internacional, Barcelona, 1997*, A. Iglesias Ferreiros (ed.) Barcelona, 1998.
- Isabel GRAÑA I ZAPATA: "Miquel Ferrà i Joan Pons i Marquès: memòria d'una amistat de poetes contemporanis", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 467-478.
- Joana Mª GUAL CERDÓ: "Bronzes antics de Llorito", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 73-78.
- Simón GUAL TRUYOL: *Siete siglos de las murallas de Alcudia*, Alcudia, 1998, 182 pp.
- Jaume GUASP PÉREZ: "La col·lecció de ferros de la S.A.L. dipositada al Museu de Mallorca (II)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 407-418.
- Víctor M. GUERRERO AYUSO: *Arquitectura y poder en la prehistoria de Mallorca*, Palma, 1999.

- Víctor M. GUERRERO AYUSO: "Las importaciones cerámicas en la protohistoria de Mallorca", *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüesses durant el segle III i primera meitat del segle II a. C.*, Barcelona, 1999, 175-192.
- Víctor M. GUERRERO AYUSO: *Cerámica a torno en la protohistoria de Mallorca (S. VI-I a. C.)*, BAR, *Int. series 770 Western Mediterranean Series* nº 3, Oxford, 1999.
- Enric GUINOT RODRÍGUEZ (ED.): *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, València, 1998.
- Jordi HERNÁNDEZ GASCH: *Son Real. Necrópolis talayótica de la Edad del Hierro*, Barcelona, 1998, 2 vols.
- Pau JAUME; Francisca NIELL: "L'emigració a Llorito 1890-1940", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 189-198.
- Gabriel JOVER AVELLÀ: "Nobleza terrateniente y crecimiento agrario. Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, I, 195-227.
- Gabriel JOVER; RICARD SOTO: "Els dominis feudals a la Mallorca baixmedieval (segles XIII - XVI)", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, *Revista de Història Medieval*, 8, València, 1997, 217-274
- H. KIRCHNER: "Husun y alquerías campesinas en las islas orientales de al-Andalus", M. Barceló; P. Toubert (eds.) *L'Incastellamento*, 1998.
- J.LENS TUERO: "El influjo de la cultura grecorromana sobre la 'Vida de fray Junípero Serra' de Francisco Palou y la 'Historia de la Antigua o Baja California' de Francisco Xavier Clavijero", *VII Congreso Internacional de Historia de America*, II, 1998, J.A. Armillas Vicente (ed.), Madrid, 1999.
- Francesc LLADÓ: "Miquel Ferrà, líder de la intel·lectualitat mallorquina de la primera meitat del segle", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 449-466.
- Gabriel LLOMPART MORAGUES: "Sants i santets en la nostra devoció tradicional", *La petita imatgeria devota de les Caputxines*, Palma, 1999, 19-29.
- Gabriel LLOMPART: "Registro de los cartógrafos medievales activos en el puerto de Mallorca", *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2, Barcelona, 1997, 1.117-1.128.
- Gabriel LLOMPART: *Miscelánea documental de pintura y picapedrería medieval mallorquina*, Palma de Mallorca, 1999. [Trabajos del Museo de Mallorca, 55].
- Antoni LLULL MARTÍ: *Notes d'Onomàstica i hagiografia (Llinatges usuals a a Mallorca que es corresponen amb noms de sants desconeguts)*, Palma, 1999.
- J. F.LÓPEZ BONET: "Apuntes acerca de la comunidad rural en España e Italia en la Alta Edad Media.", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 53-70.
- G. LÓPEZ NADAL: "Corsarismo y esclavitud en el Mediterráneo Occidental (ss. XVI - XVII)", *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern. Actes del XIX col·loqui internacional del Girea*, Palma, 1996.
- Vicente LULL et alii: *La cova des Mussol, un lugar de culto en la Menorca prehistórica*, Barcelona, 1999.
- Vicente LULL et alii: *Rituales de vida y muerte en la Menorca prehistórica. La cova des Càrritx*, Barcelona, 1999.
- Vicente LULL et alii: *Ideología y sociedad en la prehistoria de Menorca. La cova des Càrritx y la cova des Mussol*, Barcelona, 1999.
- Carles MANERA: "L'inseriment de la indústria mallorquina en els mercats internacionals durant el període convulsiu d'entreguerres, 1914-1930", *XVII Jornades*

- d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 21-42.
- Antoni MARIMON RIUTORT: "Les repercussions de la guerra hispano-americana a les Illes Balears (Abril - agost de 1898)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 343-352.
- Antoni MARIMON RIUTORT: "Els Porrerencs a les guerres de Cuba i de les Filipines (1895-1898)", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 123-128.
- Antoni MARIMON RIUTORT: "Nota sobre algunes repercussions de la guerra del Marroc a Mallorca i Menorca", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 197-204
- Antoni MARIMÓN RIUTORT: "La contribució humana de les Illes Balears a les campanyes d'Ultramar de 1895-1898", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 71-80.
- M. MARÍN GELABERT: "Estado, historiografía e institucionalización local: una primera aproximación al Patronato Cuadrado", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 133-156.
- M. A. MARQUÈS SINTES: "Conèixer els capbreus. Una aproximació a una font documental", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 301-316.
- R. M. MARTÍNEZ DE CODES: "La contribución de un mallorquín, Miguel Cayetano Soler, al proceso desamortizador de la monarquía hispana", *VII Congreso Internacional de Historia de America*, I, 1998, J.A. Armillas Vicente (ed.), Madrid, 1999.
- Olga MARTÍNEZ GONZÁLEZ; Rosa RAMOS RODRÍGUEZ: "Arte, sociedad y prensa ilustrada. Una aproximación al panorama cultural de la Mallorca de los veinte", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 205-212.
- Antoni MARTORELL I MIRALLES: "La dansa popular contemporània, rebrot de l'art forà peninsular", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 219-230.
- Antoni MAS FORNERS; Guillem ROSSELLÓ BORDOY; Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la germania*, Alcúdia, 1999.
- Joan MAS I ADROVER: "La mortalitat infantil a Lloret i Sineu durant la segona meitat del segle XVIII", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 121-128.
- Guillem MAS MIRALLES: "Montuïri: notícies sobre la desamortització de Mendizabal", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 31-39.
- Joan J. MATAS PASTOR: "El moviment associatiu catòlic a Mallorca entre la fi de la Restauració i finals de la dictadura de Primo de Rivera (1920-1930)", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 213-234.
- Fernando Guillermo MENOR VIVES: *Anàlisi de l'estructura de la propietat a Valldemossa i Deià als segles XVI i XVII*, Palma, 1997.
- Llorenç MIQUEL I JAUME: *Sant Miquel de Son Carrió. Vol. I*, Palma, 1998.
- I. MOLL BLANES: "El espacio rural del municipio de Palma en 1816", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 79-88.
- Lina MONER I MORA: "Joventut Escolar, un intent d'associació juvenil", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 235-242
- Pedro de MONTANER ALONSO: "El patrimoni heràldic mallorquí: la seva protecció i el seu estudi", *ENPC*, V, 1999, 169-190.

- Pedro de MONTANER ALONSO: "Amos y esclavos en la Mallorca moderna", *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern. Actes del XIX col·loqui internacional del Girea*, Palma, 1996.
- Carles MORANTA JAUME: "El patrimoni de l'aigua: treballs de restauració del Consell de Mallorca", *ENPC*, V, 1999, 165-166.
- Antònia MOREY TOUS: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Barcelona, 1999.
- Antònia MOREY TOUS: "L'abast de la propietat amortitzada a Mallorca al final de l'antic regim", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 19-30.
- Guillem MORRO VENY: "La Vila de Porreres i la defensa del regne", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 77-90.
- Maria Josep MULET GUTIÉRREZ: "La fotografia a la premsa il·lustrada mallorquina de la dècada de 1920", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 243-250.
- Felip MUNAR I MUNAR: "Un contracte d'arrendament de la possessió de Son Joan Arnau de l'any 1898", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 165-177.
- Felip MUNAR I MUNAR: "La cultura popular oral en alguns esdeveniments col·lectius del nostre poble", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 217-242.
- Andrés MUNTANER DARDER: *Memoria gráfica de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1997-1998, 3 vols.
- Antoni MUT CALAFELL: *La Història de Lluçmajor del Dr. Font Obrador. Consideracions entorn a l'obra i a les històries locals a Mallorca*, Lluçmajor, 1999, 123.
- Antoni NADAL: *Teatre modern a Mallorca*, Barcelona, 1998.
- Mª Esperanza NICOLAU MARTÍNEZ: "La col·lecció de bacines de la parròquia de Porreres", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres, Mancomunitat del Pla*, Palma, 1999, 159-168.
- Gabriel ORDINES I MARCÉ: "Notes sobre els noms de les cases de neu a Mallorca", *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, 74, Barcelona, 1998, 45-48.
- Gabriel ORDINES I MARCÉ: "Els pous públics de Llorito", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999.
- Gabriel ORDINES MARCÉ: "Els aljubs i els pous públics", *ENPC*, V, 1999, 75-88.
- José ORLANDIS ROVIRA: "Don Pedro Orlandis y Maroto, un mallorquí abad de la Trapa en França", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 81-88.
- Jaume PALOU SANTANDREU; Joana Maria PUJADES I MORA: "La premsa mallorquina i el crac de 1929", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*,
- Joan PARETS I SERRA: Documents per a la història de la música a Mallorca, *BSAL*, 54, Palma, 1998, 419-424.
- Margalida PASCUAL MARTÍNEZ; Susana PONS CAMPINS: "L'evolució urbana de Palma als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 267-276.
- Aina PASCUAL; Jaume LLABRÉS: *La petita imatgeria devota de les Caputxines* Palma, 1999.
- Aina PASCUAL; Jaume LLABRÉS: "Les devocions en els altars interiors", *La petita imatgeria devota de les Caputxines*, Palma, 1999, 9-18.

- Bartomeu PASTOR SUREDA: "Els aljubs i pous públics a Maria de la Salut", *ENPC*, V, 1999, 89-92.
- Gracia de PAZ SANZ: "El 'Obrero Balear'. Conflictos laborales durante el período 1918-1923", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 277-290.
- M. J. PENA GIMENO: "Reflexiones sobre la condición jurídica y social de la población rural de Mallorca en época romana", *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern. Actes del XIX col·loqui internacional del Girea*, Palma, 1996.
- Jaume PERALTA APARICIO: "La publicitat en els mitjans de comunicació a les illes Balears durant els anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 291-300.
- Antoni PICAZO I MUNTANER: "La crisi del 1929 i la repercussió en la Hisenda local", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 301-308.
- A. PICAZO MUNTANER: "El viraje en la política colonial de Felipe II: el caso de Nuevo México", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 71-78.
- Joan PICORNELL AMENGUAL: "La banda de música de Llorito", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 199-208.
- Margalida PICORNELL VAQUER: "Turisme a Porreres: Via de progrés o de destrucció. Controvèrsia per al debat", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 183-188.
- Roman PIÑA HOMS: "La seguridad del Mediterráneo, clave de la participación de las Baleares en la colonización de América", *VII Congreso Internacional de Historia de America*, I, 1998, J. A. Armillas Vicente (ed.), Madrid, 1999.
- Román PIÑA HOMS: "El Gran y General Consell y la creación de la Audiencia de Mallorca en la política de Felipe II", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, III, 631-642.
- Romàn PIÑA HOMS: "La pérdida de Ultramar desde la perspectiva de la España Mediterránea" *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 39-56.
- Antonio PLANAS ROSSELLÓ: "Los bailes reales de las villas de Mallorca", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 7-44.
- Antonio PLANAS ROSSELLÓ: "Derecho, venganza y duelo en la Mallorca medieval y moderna", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 9, Palma, 1999, 7-24.
- Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al pretalaiòtic final i al talaiòtic I de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1999.
- Jerònia PONS PONS: *El sector seguros en Baleares. Empresas y empresarios en los siglos XIX y XX*, Palma, 1999.
- J. PORTELLA COMAS: "Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca", M. Barceló; P. Toubert (eds.) *L'Incastellamento*, 1998.
- Margalida PUJALS I MAS: "El cinema a Mallorca als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 309-320.
- Margalida PUJALS; MANEL SANTANA: *Classificació 3R. El cinema a Mallorca*, Palma, 1999.
- Ferran PUJALTE. *Transports i comunicacions a les Balears durant el segle XIX (1800.1890)*, Palma, 1999.
- Magdalena de QUIROGA CONRADO: "Catálogo de la heráldica gentilicia en los retablos de las iglesias de Palma", *ENPC*, V, 1999, 273-348.

- Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Toponímia lloretana en el segle XVII", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 97-108.
- Gabriel RAMIS: "Aproximació a Sor Maria Rafela del Sagrat Cor i l seu entorn religiós i històric (1814-1899)", *I Simposium d'Història Social del segle XIX*, Palma, 1999.
- Mateu RAMON I LIDON; MANEL SANTANA MORRO: "Es pous públics del municipi de Calvià", *ENPC*, V, 1999, 155-164
- Miquel ROIG ADROVER: *Miscel·lània campanera*, Campos, 1999.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Algunas reflexiones sobre el cúfico toledano en base a un nuevo texto de fundación", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos (RIEEI)*, XXX, Madrid, 1999, 155-180.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "La relación Italia - Mallorca: comercio y cerámica (siglos XIII a XVII)", *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona, 1990*, Cagliari, 1997 (1999), 527-538, *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona, 1990*, Cagliari, 1997 (1999), 527-538.
- G.ROSSELLÓ BORDOY (ed.): *Actes del Ve Congrès El Nostre Patrimoni Cultural, el patrimoni menor*, ENPC, V, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1999, pp. 348 + 106 l.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Algunes observacions sobre topografia i toponímia d'Alcúdia en època musulmana", Antoni MAS FORNERS, Guillem ROSSELLÓ BORDOY i Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la germania*, Alcúdia, 199, 13-40.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Miquel Ferrà i la defensa del patrimoni", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 479-498.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: *Porreres i el patrimoni cultural*. Pregó de festes de Sant Roc 1999, Porreres, 1999.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Semblança de Jaume Lladó i Ferragut", Selva, 1998.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Un intent de reconstrucció arqueològica de l'aixovar de la rectoria de Porreres (1598)", *Jornades d'Estudis locals a Porreres*, Palma, 1999, 69-78.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "La decoración heráldica incorporada al Consulado de Mar a consecuencia de la reforma de 1951", *ENPC*, V, 1999, 225-230.
- Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Un lloretà a l'exili", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 79-84.
- Pere ROSSELLÓ BOVER: *Els camins de la cançó: vida i obra del P. Rafel Ginard Bauçà*, Barcelona, 1999.
- Pere ROSSELLÓ BOVER: "La literatura a Mallorca als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 43-56.
- V. Mª ROSSELLÓ I VERGER: "Terres, convents i especuladors", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 7-18.
- Joan ROSSELLÓ LLITERAS: *Els pergamins de les monjes jerónimes de Sant Bartomeu d'Inca*, Palma, 1998.
- Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Noticiari d'Algaida (Castellitx a l'Edat Mitjana)*, Felanitx, 1998.
- Ramon ROSSELLÓ VAQUER; Jaume BOVER PUJOL: *La Dragonera: notes històriques*, Palma, 1998, 2^a ed.
- Ramon ROSSELLÓ VAQUER; Jaume BOVER PUJOL: *Història d'Andratx. Segle XVI*, Andratx, 1999.
- Antoni RUBÍ: *Aquell temps pasat... La vila abans de 1925*, Santa Margalida, 1999.
- Manuel RUZAFÀ GARCÍA: "El emporio comercial mediterráneo diseñado por David Abulafia para el reino catalán de Mallorca", *Les senyories medievals. Una*

visió sobre les formes de poder feudal, Revista de Història Medieval, 8, València, 1997, 339-356.

- Miquela SACARES TABERNER; Catalina Maria VENY RIERA: "Sobre l'antic retaule de Sant Sebastià de l'església parroquial de Porreres", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 425-432.
- Josep M. SALOM SANCHO: "Sineu-Lloret: les colzades de principis de segle", *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999, 177-188.
- Gabriel SALVÀ I MERCADAL: *Estudio histórico de la iglesia parroquial de Santa Maria del Camí*, Santa Maria del Camí, 1998.
- María Jesús SAMPIETRO Y SOLANES: "Una aportació farmacèutica mallorquina: la *confectio infantium* o confits d'en Cases", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 65-84.
- M. L. SÁNCHEZ LEÓN: "Financiando la ciudad. Un benefactor anónimo de Ebusus.", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 9-16.
- M. L. SÁNCHEZ LEÓN: "L. Fabius L. f. Quir. Fabullus, un notable magontano", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 157-162.
- M.L. SÁNCHEZ LEÓN; G. LÓPEZ NADAL (eds.): *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern. Actes del XIX col·loqui internacional del Girea*, Palma, 1996, viii + 444 pp.
- Francisco SANLLORENTE BARRAGÁN: *La masonería en las islas Baleares (1800-1940)*, Palma, 1999.
- Joan SANS; Jordi LLABRÉS: *Son Ferriol, es nostre poble. 100 anys de Can Tunis*, Palma, 1998.
- Álvaro SANTAMARÍA: *Sobre la condición de los conversos y chuetas en Mallorca*, Madrid, 1997.
- Manel SANTANA I MORRO: *Associacionisme i ideologies en el municipi de Selva 1923-1950*, Selva, 1998.
- Manel SANTANA I MORRO: "El mutualisme a Mallorca en els anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 321-334.
- Manel SANTANA I MORRO: "L'associacionisme i la sociabilitat de les poblacions pesqueres: els pòsits de pescadors", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 335-343.
- Alejandro SANZ DE LA TORRE: "La reivindicación de la monarquía privativa mallorquina durante el romanticismo", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 439-448.
- J. SASTRE MOLL: "L'organització de Menorca el 1301", *Mayurqa*, 24, Palma, 1997-1998, 43-52.
- Miquel SEGUÍ AZNAR: "L'arquitectura i l'urbanisme en el canvi de decada (1920-1930). El programa municipal de l'Assemblea dels partits Autonomista i Regionalista", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 57-68.
- Josep SEGURA I SALADO: "Els Comelles de Son Mas (Porreres)", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 113-122.
- Josep SEGURA I SALADO: "Escuts i làpides a los murades de Ciutat i a altres fortificacions", *ENPC*, V, 1999, 199-224.
- Sebastià SERRA BUSQUETS: "Dinàmica social als anys vint", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 69-86.
- Sebastià SERRA BUSQUETS; Antoni MARIMÓN RIUTORD (Coord.), *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999, 345 pp.

- Jaume SERRA I BARCELÓ: "La perifèria des del centre: Uns comentaris a Zurita (1676-1680)", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 163-200.
- Jaume SERRA I BARCELÓ: "El bandolerismo en Mallorca durante el reinado de Felipe II", *Actas del Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, II, 443-478.
- Bartomeu SERVERA I SITJAR: "La mà major porrerenca: el poder de la pagesia terratinent durant el segle XVII", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999, 91-100.
- Rafel SOLER GAYÀ; DAMIÀ GARCÍAS SERRA: *Els rellotges de sol del terme de Llucmajor*, Llucmajor, 1999.
- Rafel SOLER GAYÀ; Miguel GARCÍA ARRANDO: "Els rellotges de sol a Mallorca", *ENPC*, V, 1999, 15-44.
- Francesca SORO; Pedro de MONTANER (coord.): *Gafsa: une medine oassienne en Tunisie*, Palma, 1998.
- Gabriel TORRES RAMIS: *Els retaules de l'Edat Moderna a Alcúdia*, Alcúdia, 1998.
- Francesca TUGORES TRUYOL; Margalida RUIZ PÉREZ: "Els quadrants del terme municipal d'Inca", *ENPC*, V, 1999, 63-68.
- Gaspar VALERO: *Sancelles. Guia de passeig*, Palma, 1999.
- Onofre VAQUER BENNÀSSAR: "El Regne de Mallorca a l'Edat Mitjana: algunes observacions sobre l'estudi d'Abulafia", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, Revista de Història Medieval, 8, València, 1997, 357-359.
- Onofre VAQUER: "Immigrants a Mallorca 1500-1550", *BSAL*, 54, Palma, 1998, 105-140.
- Catalina VENY RIERA; Miquela SACARÈS TABERNER: "La retaulística barroca de l'església parroquial de Porreres: el retaule de les Animes", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 149-158.
- Tomàs VIBOT: *Son Bunyola, una mar de noms*, Banyalbufar, 1999.
- Damià VIDAL RODRÍGUEZ: "La subhasta de la possessió Son Servera de Porreres (1653)", *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 101-112.
- VV. AA.: *Ajuntament de Palma. Historia, Arquitectura y ciudad*, Palma, 1998, 166 pp.
- VV. AA.: *Mallorca Gòtica*, Barcelona-Palma, 1998, 337 pp.
- VV. AA.: *Banyalbufar i la seva història*, Banyalbufar, 1998.
- VV. AA.: *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Els anys 20 a les illes Balears*, Palma, 1999.
- VV. AA.: *Jornades d'Estudis Locals a Porreres*, Mancomunitat del Pla, Palma, 1999.
- VV. AA.: *Terceres Jornades d'Estudis locals. Lloret de Vistalegre*, Palma, 1999.
- VV. AA.: *Joan Ramis i Josep Maria Quadrado. De la Il·lustració al Romanticisme*, Mahó, 1999.
- R. ZUCCA: *Insulae Baliares: le isole baleari soto il dominio romano*, Roma, 1998, x + 293 pp.

ÍNDIX

MONOGRAFIES

JOSEP AMENGUAL BATLE: Tres concilis, tres models d'església i tres estils sinodals	7
MARÍA LUISA SÁNCHEZ LEÓN: <i>Ebusus</i> , municipio flavio	55
ALEXANDRE FONT JAUME: Nòtules de toponímia llatina preislàmica. Composts i derivats de <i>villa</i> a Mallorca	65
ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: Las penas en el derecho histórico de Mallorca	85
FRANCESC BELTRAN SERRANO; MARGALIDA BERNAT ROCA: "Dels peys, ne en qual manera los deu hom usar". Alimentació i consum de peix a la Mallorca del segle XIV	119
JERÒNIA PONS PONS: La normativa asseguradora mallorquina de 1492 i la influència de les ordinacions barcelonines	145
AINA PASCUAL: Notas históricas sobre el barrio de Santa Creu y la tipología de sus casas de mercaderes: el ejemplo de Can Xambo (ss. XVII al XX)	163
MARIÀ CARBONELL BUADES: El pintor Miquel Pont Cantallops (1678-1755) i el viatge d'estudis a Roma	195
DOMINGO GARCÍAS ESTELRICH: Diez calas en el teatro mallorquín setecentista de Mallorca - 1785.	211
MARGALIDA BERNAT I ROCA: "Molenderos de chocolate" (Ciutat de Mallorca - 1785)	227
PERE FULLANA PUIGSERVER: L'Església de Mallorca a la vigília de la guerra del francès	239
MIGUEL FERRER FLÓREZ: Vicisitudes agràries. El cultivo de la vid en Mallorca (1800-1850)	249
ISABEL MARIA PASCUAL SASTRE: La democracia mallorquina del ochocientos y Garibaldi	281
JOAN JOSEP MATAS PASTOR: L'Acció Catòlica a Mallorca a través de la revista <i>PROA</i> (1939-1961)	301

VÀRIA

COSME AGUILÓ: Un monument prehistòric poc atès per la bibliografia especialitzada: sa Cova des Teixidor o des Milans (Santanyí)	323
JAVIER ARAMBURU-ZABALA HIGUERA: Los yacimientos arqueológicos del valle del Galatzó (Mallorca)	327
M. RIERA RULLÁN, M. ORFILA PONS, M. CAU ONTIVEROS: Els últims segles de Pollentia	335
CATALINA VANRELL BERGA: Unes notícies referides a Mallorca d'Abd Al-Mun'im al-Himyari	347
ONOFRE VAQUER: Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle XV	353
ONOFRE VAQUER: Unes notes sobre Joanot Colom	363

EMILIO BEJARANO GALDINO: Los abastos a Palma en el siglo XVI y la distribución de carnes	365
JOSÉ LUIS BARRIO MOYA: El hidalgo mallorquín don Agustín de Anglés Rullàn, aposentador de Carlos III en la Real Casa de Borgoña (1691)	373
JOAN PARETS I SERRA: Notes per a la història de la música a Mallorca (III)	381
ALEJANDRO SANZ DE LA TORRE: Las casas señoriales de Palma y los viajeros románticos	389
JOSEP NOGUEROL MULET: Alguns topònims històrics de la costa calvianera	399
PERE FULLANA PUIGSERVER: Presentació de <i>NOTICIAS Y RELACIONES HISTÓRICAS DE MALLORCA (Siglo XIX)</i> , tom IX (1896-1900), de Juan POU MUNTANER	407

DOCUMENTACIÓ

GABRIEL LLOMPART: Dos alquerías medievales de la Sierra de Mallorca	413
DAMIÀ VIDAL I RODRÍGUEZ: El segrest de la possessió d'Axartell de Pollença (Segle XVII)	429
G. ROSSELLÓ BORDOY: Un document més per a la història de Muro	455
PERE ROSSELLÓ BOVER: Rafel Ginard i Bauçà i Miquel Ferrà: materials d'un debat sobre poesia	459

RECENSIONS	477
SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES	497
NECROLOGIES	512
BIBLIOGRAFIA (1998-1999)	519
ÍNDIX	531
LÀMINES	1 - 38

LÀMINES

fig. 1: M. Pont, *Escultures del palau Verospi de Roma (Hèrcules, Jupiter i Apol·lo)*, dibuix a sanguina (A 170). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).

fig. 2: M. Pont, *Els inicis de la construcció de Roma*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 181). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).

fig. 3: M. Pont, *Les sabinas s'interposen entre sabins i romans*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 189). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).

fig. 4: M. Pont, *Rapte de Prosèrpina*, dibuix a sanguina i llapis de plom (A 190). Roma, Accademia Nazionale di San Luca (foto Accademia di S. Luca, Roma).

fig. 5: M. Pont, *Oració a l'Hort*, oli sobre tela. Església parroquial de la Mare de Déu dels Dolors, Manacor (foto Joan Torres, GEPEB).

fig. 6: M. Pont: *Adoració dels Reis*, oli sobre tela. Sant Llorenç des Cardassar, església parroquial de Sant Llorenç (foto Joan Torres, GEPEB).

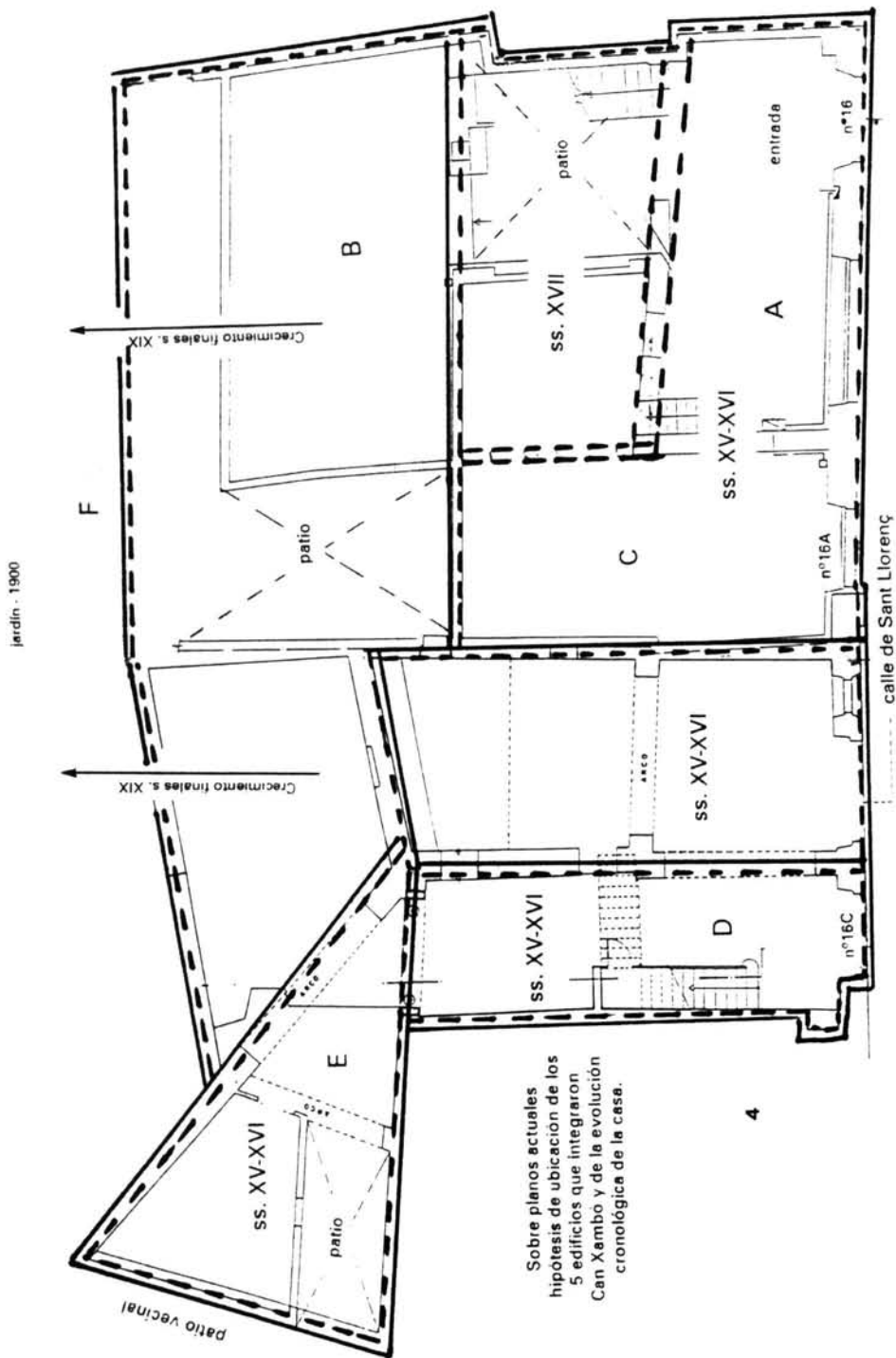

fig. 7: M. Pont: *Presentació de Jesús al Temple*, oli sobre tela. Sant Llorenç des Cardessar, església parroquial de Sant Llorenç (foto Joan Torres, GEPEB).

4.- Sobre los planos actuales hipótesis de ubicación de los 5 edificios que integraron Can Xambó / Can Calafell. (Plano actual de Antoni Juncosa, arquitecto).

5.- Plano del Canónigo Garau, de 1644. Detalle de la manzana "de la Església de Santa Creu". Se puede apreciar la ubicación del templo parroquial, de los dos cementerios (superior e inferior), la calle de Sant Llorenç y la casa de los Thomàs con entrada por la calle de Corralasses.

6.- Foto del patio de entrada de Can Calafell. Tanto aquí como en el interior, perviven vestigios medievales pero en la actualidad sobresalen las reformas superpuestas en los siglos XVII, XIX y principios del siglo XX.

7.- Fachada de Can Calafell, antes Can Xambó, dividida hoy en tres propiedades: nº 16, 16a, 16c. A la derecha, en primer término el actual nº 14, la casa de *Mossèn Castanyer* en el s. XVI.

8.- Calle de Corralasses. Al fondo se ven los vestigios del *Forn den Parets* y, a la izquierda, la tapia del jardín de Can Calafell.

9.- Portal de entrada a 'la casa del callejón'. Estaba situado al fondo del callejón de la Mestra y hoy da paso a un patio de propiedad vecinal. Por el fondo se comunica con Can Calafell. El portal de entrada es muy antiguo, ss. XV-XVI.

10.- Interior del patio comentado antes. Arriba, en el muro de la izquierda pueden verse restos de los portales que tenían salida a la c/ Corralasses (Ver ilustración 8).

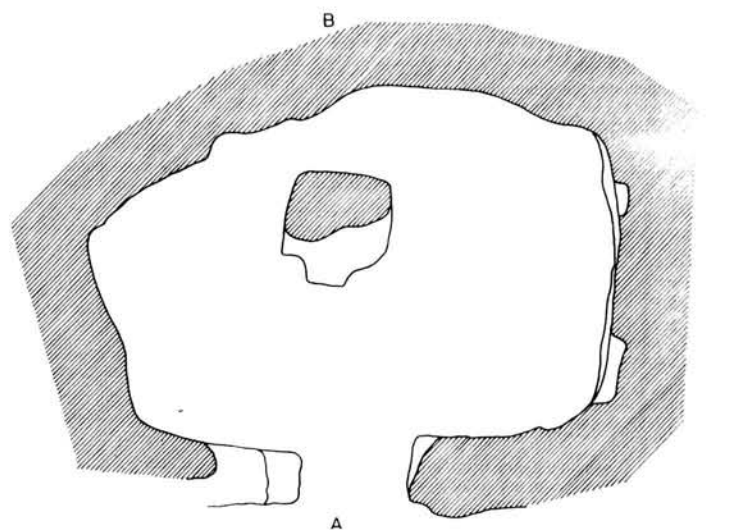
11.- Parte baja de Can Calafell, al fondo del zaguán de entrada (c. Sant Llorenç 16c).
A la izquierda de la foto puede verse la tapia que bloquea el paso desde el patio.
Como se ha explicado en el texto, creemos que aquí estaba la *botiga* de 'la casa del caliejón'.

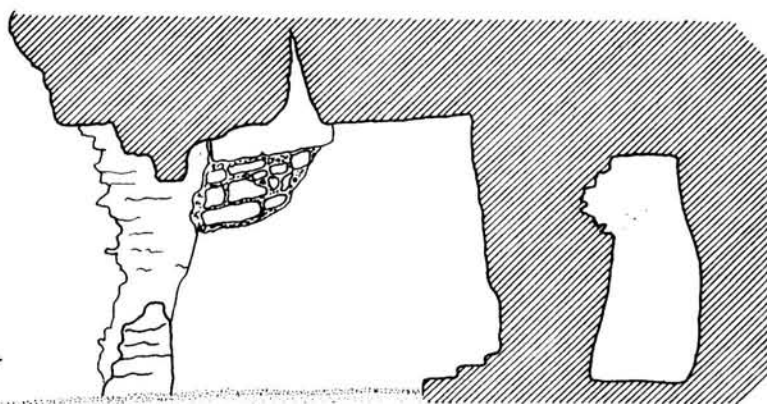
12.- La calle del Forn de l'Olivera nº 16: ejemplo de las casas comentadas en este artículo

13.- Otro ejemplo de casa estudiada en este artículo: calle de Sant Llorenç nº 10-10a.

SA COVA DES TEIXIDOR
o SA COVA DES MILANS
PLANIMETRIA C. AGUILÓ i A. MESTRE
amb l'ajut de J. MESTRE

1.- Planta i alçat de Sa cova des Teixidor o des Milans (Santanyí)
Segons C. Aguiló i A. Mestre, amb l'ajut de J. Mestre.

2.- La porta d'accès a la cova vista des de l'interior
(Fotografia C. Aguiló).

3.- Interior de la cova
(Fotografia C. Aguiló).

4.- Detall de la columna excavada a la roca
(Fotografia C. Aguiló).

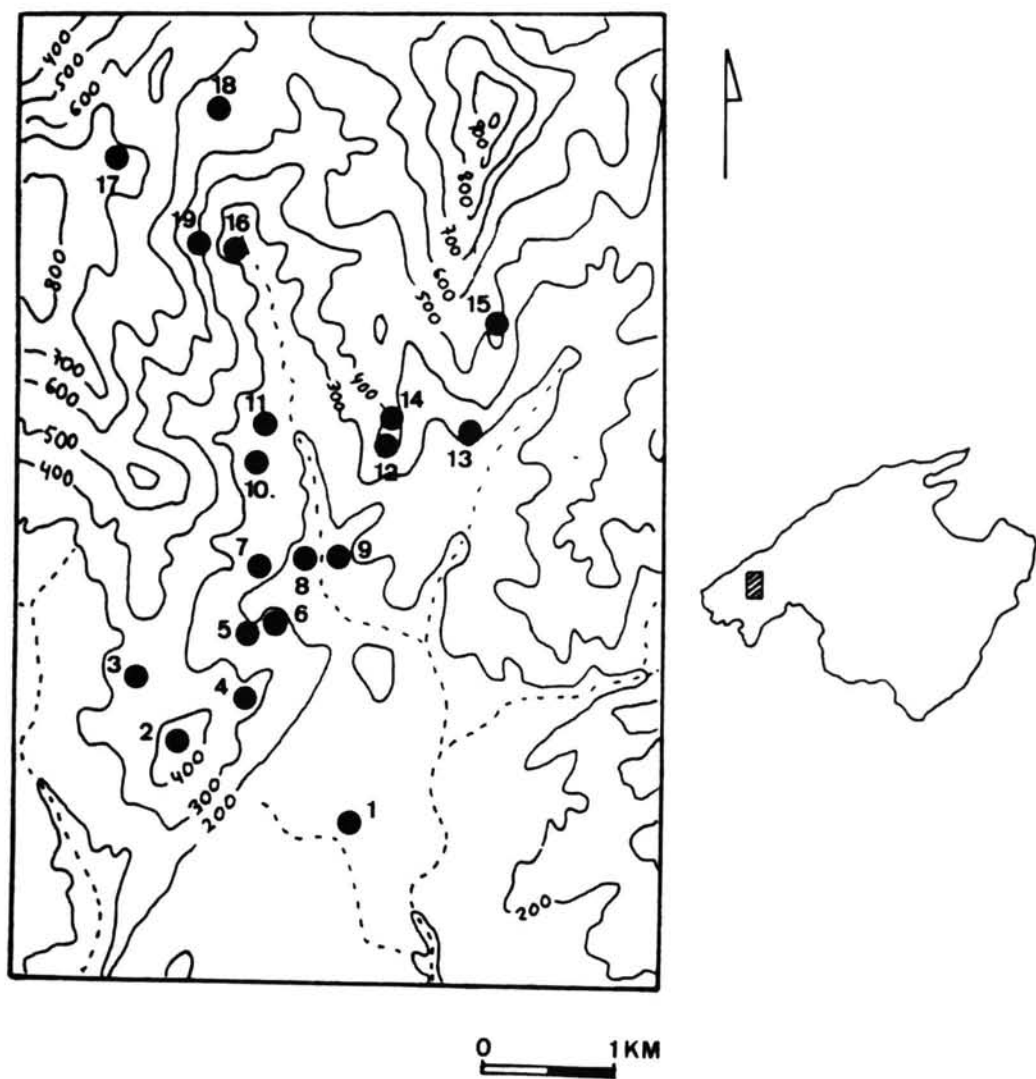

Figura 1.- Mapa del valle del Galatzó.

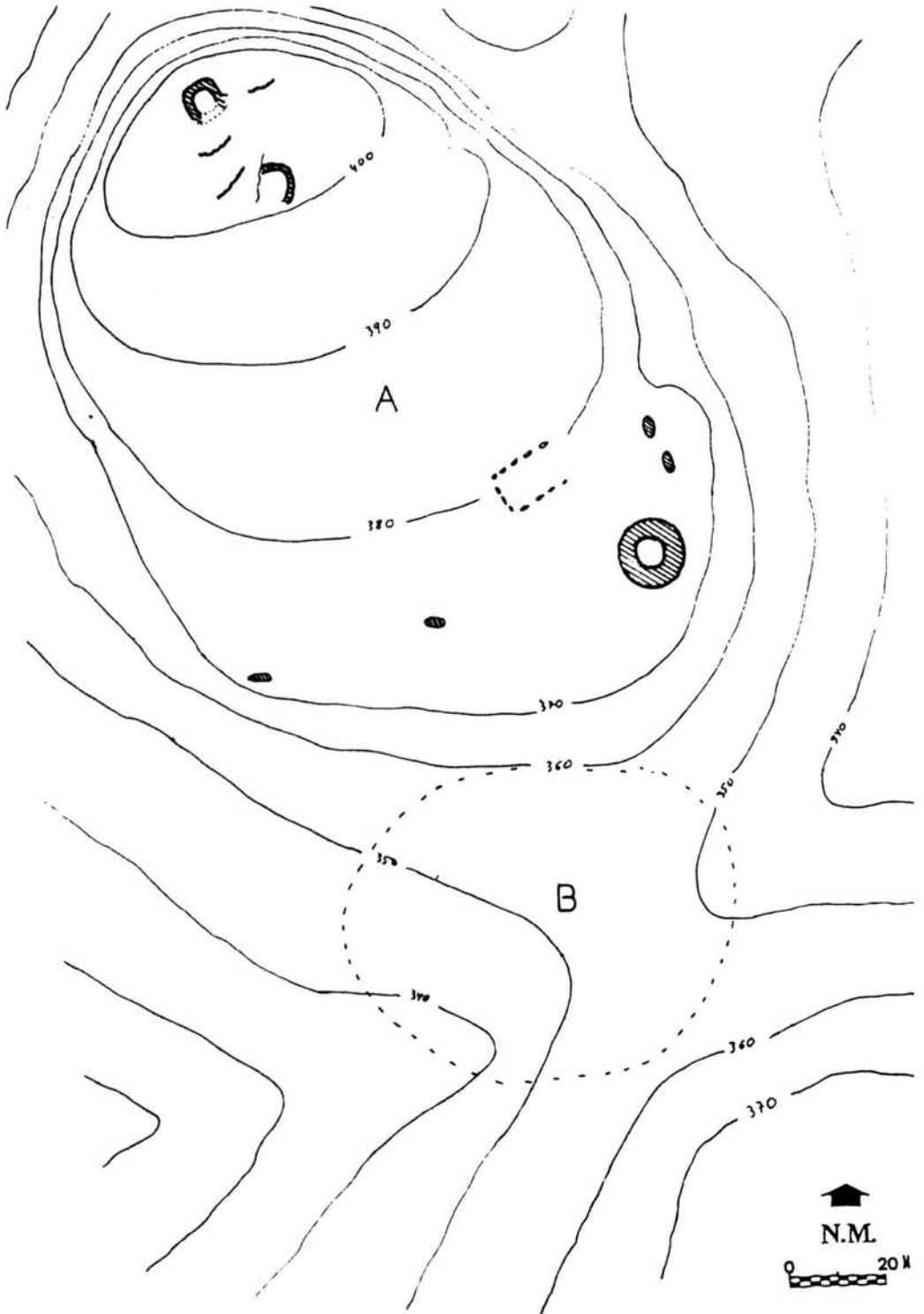

Figura 2.- Es Castellot de s'Alqueria.

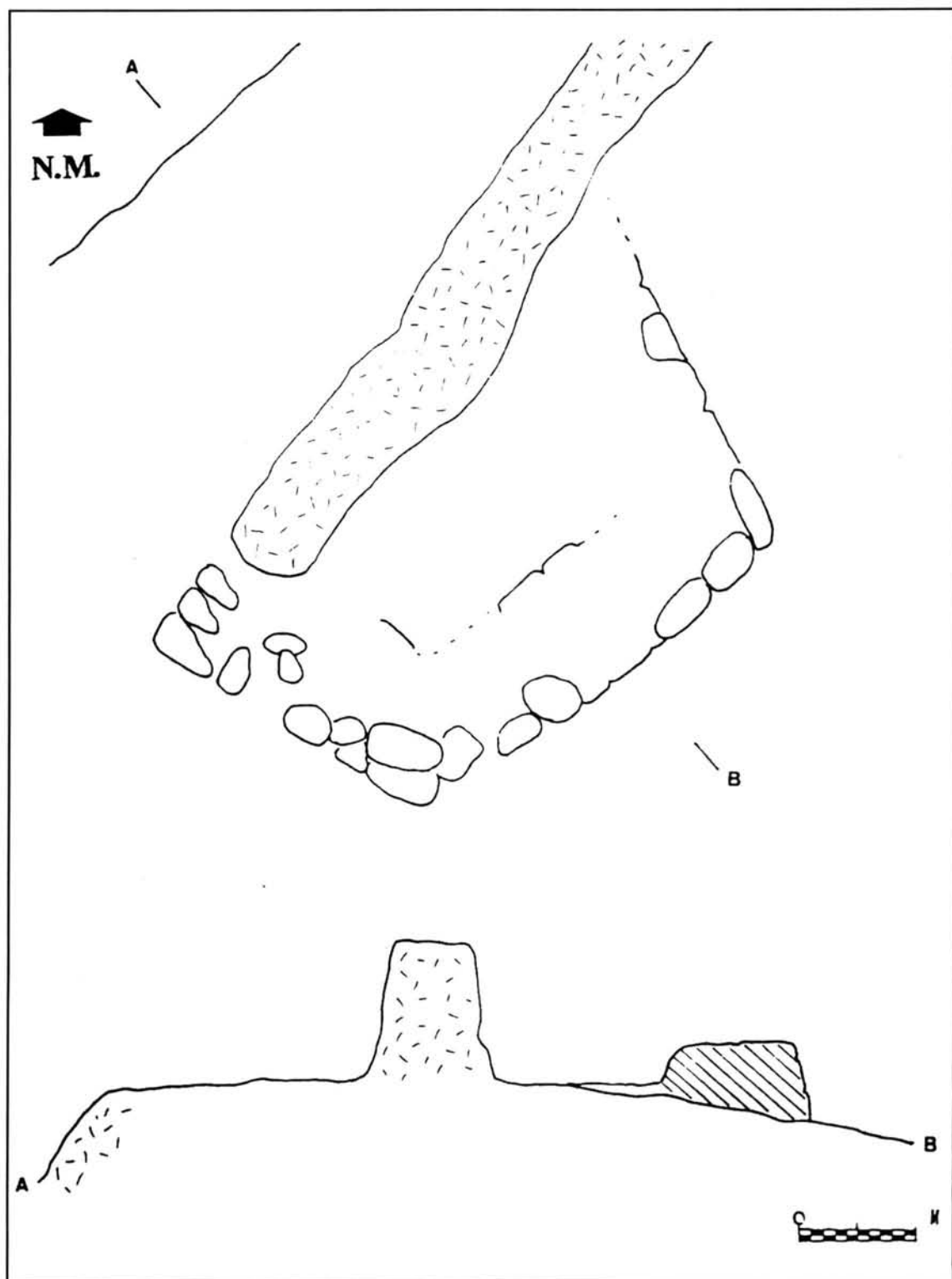

Figura 3.- Ses Rotes llargues.

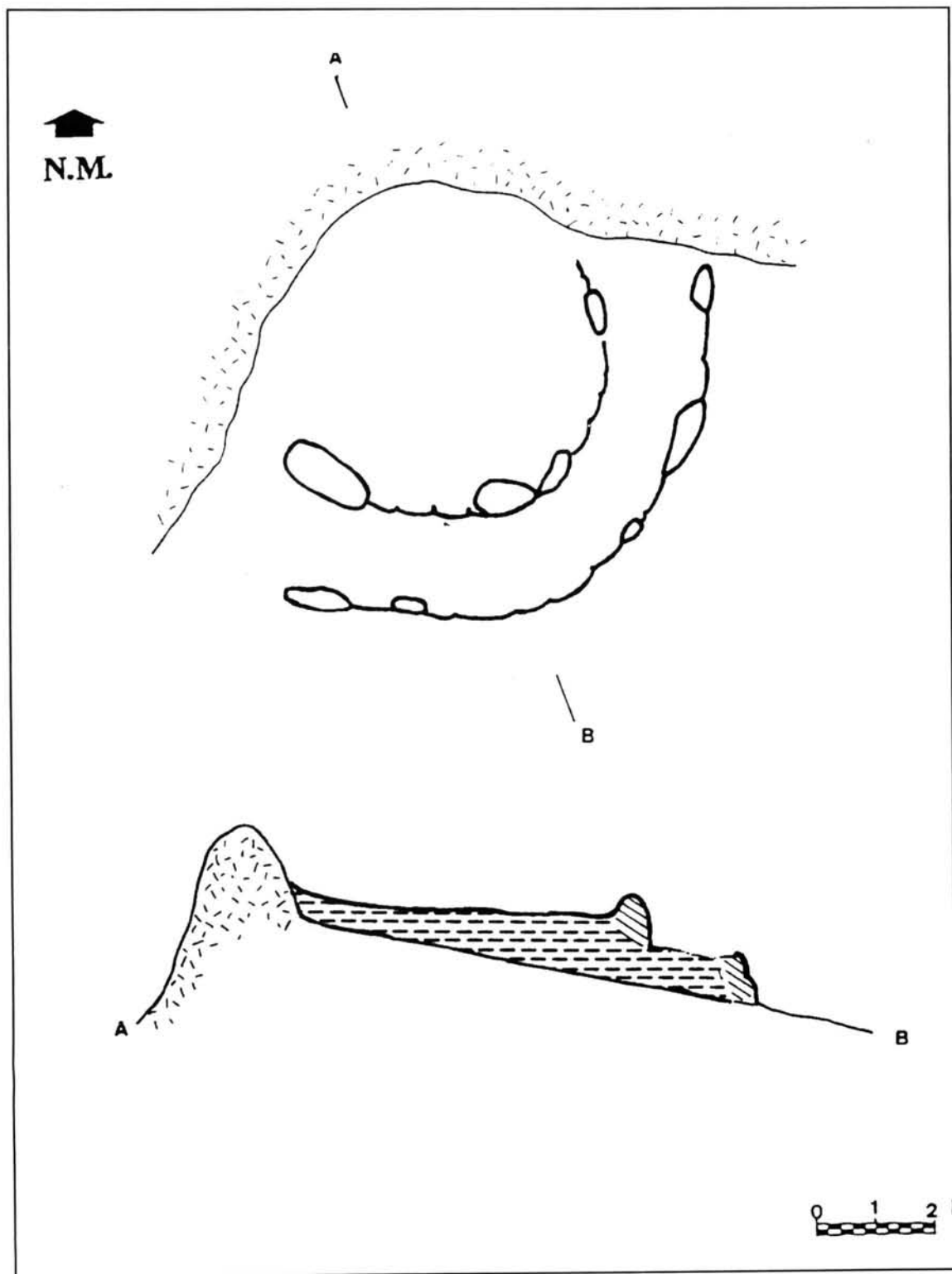

Figura 4.- S'Argolla.

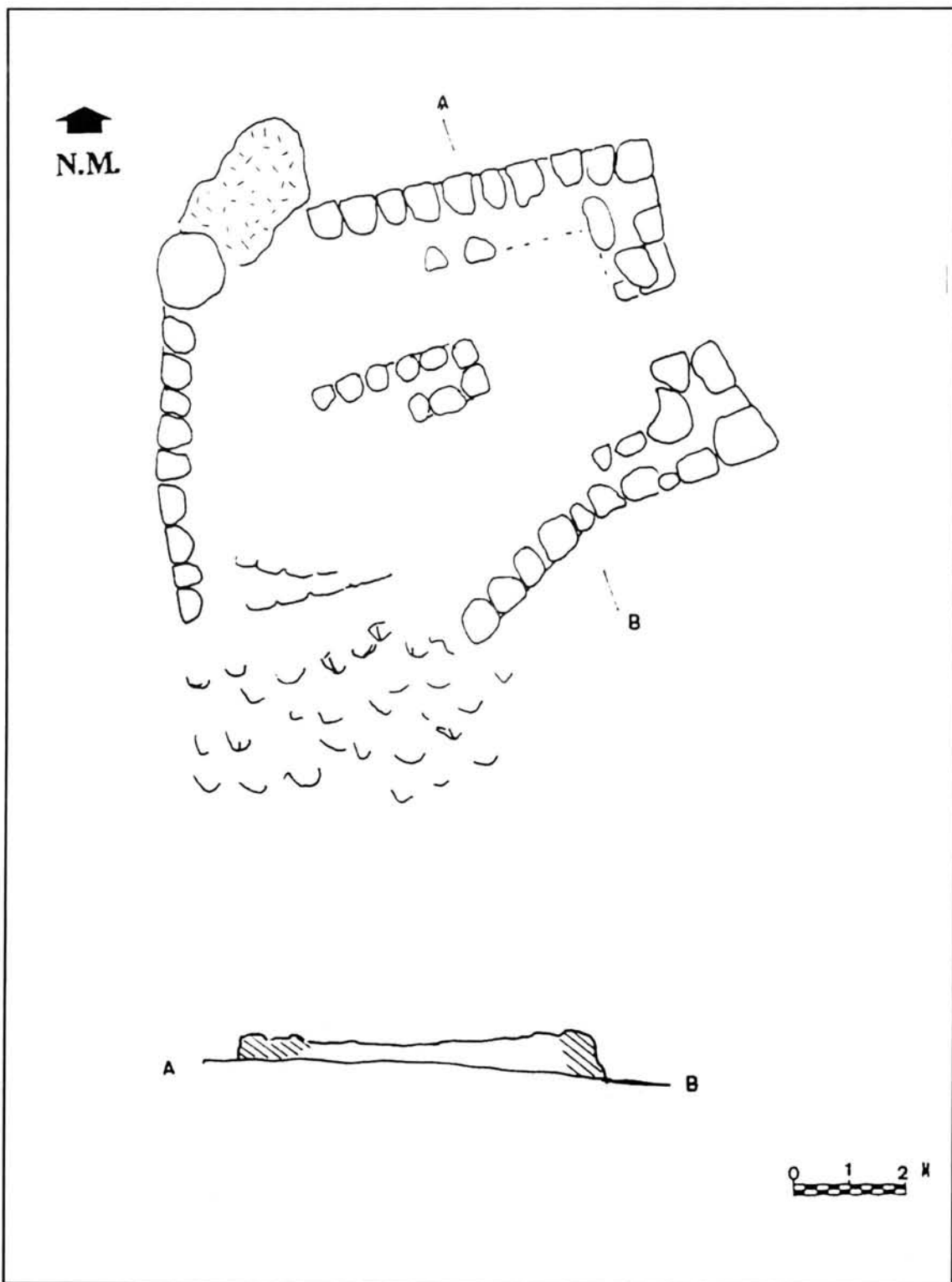

Figura 5.- Dalt sa Coma de s'almangre.

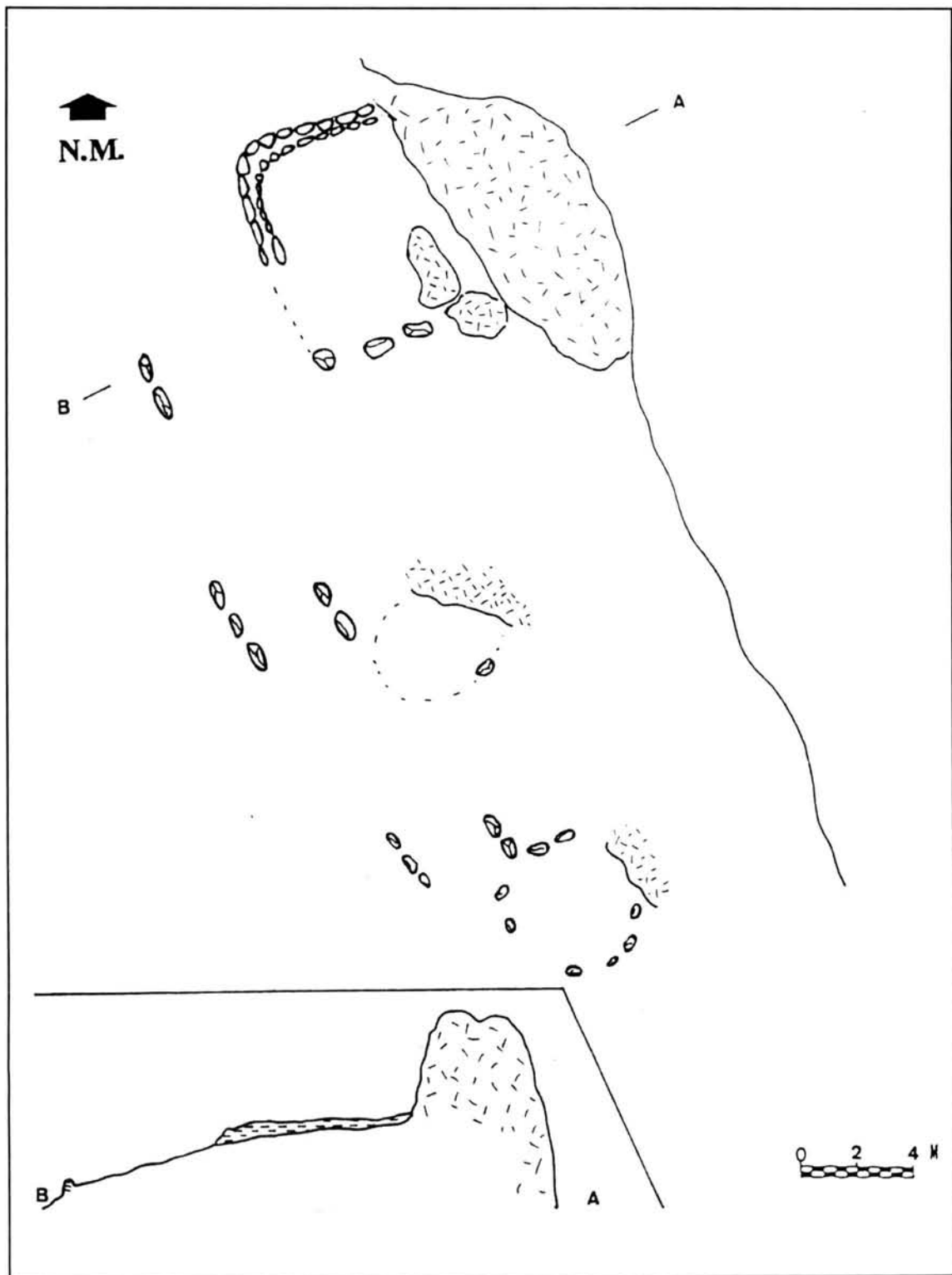
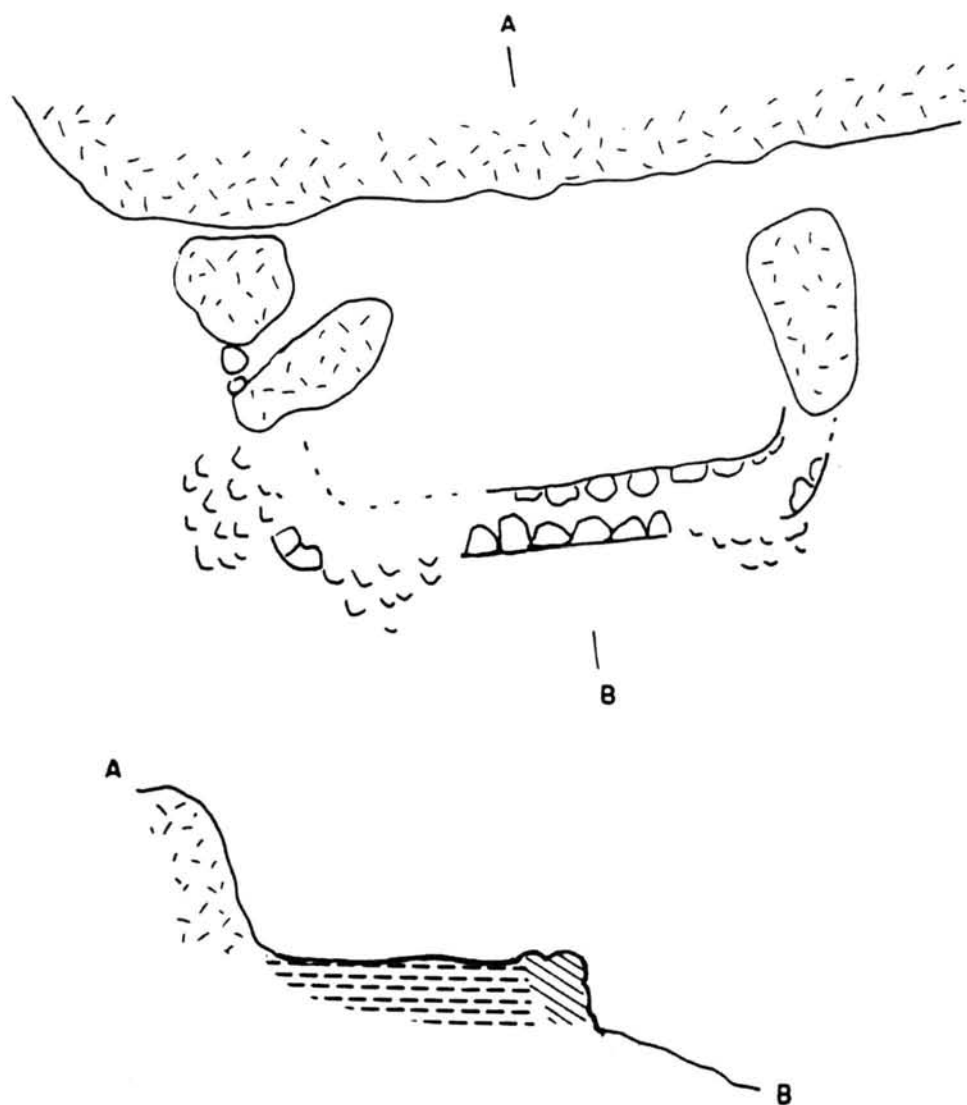

Figura 6.- Puig des Senyor.

N.M.

0 1 2 M

Figura 7.- Font d'en Debades.

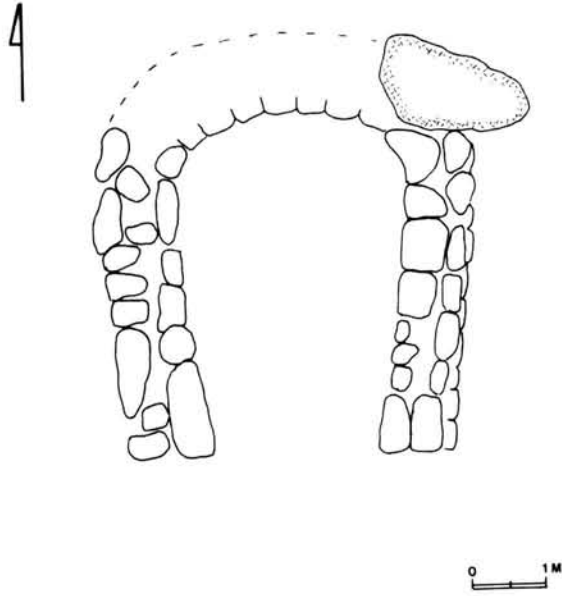

Figura 8.- Es Caragol 2.

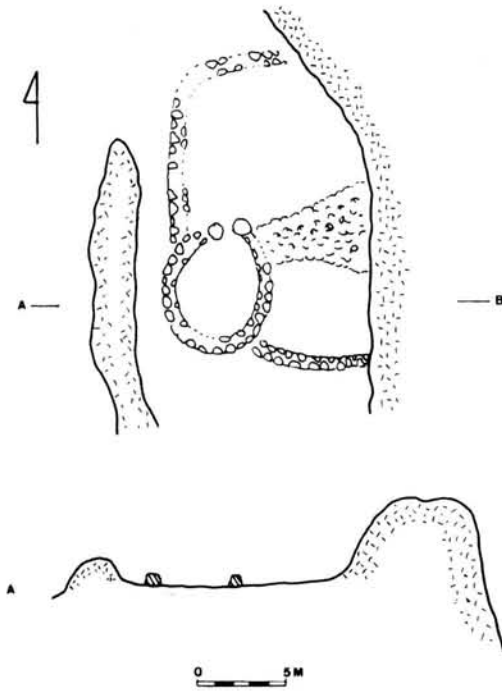
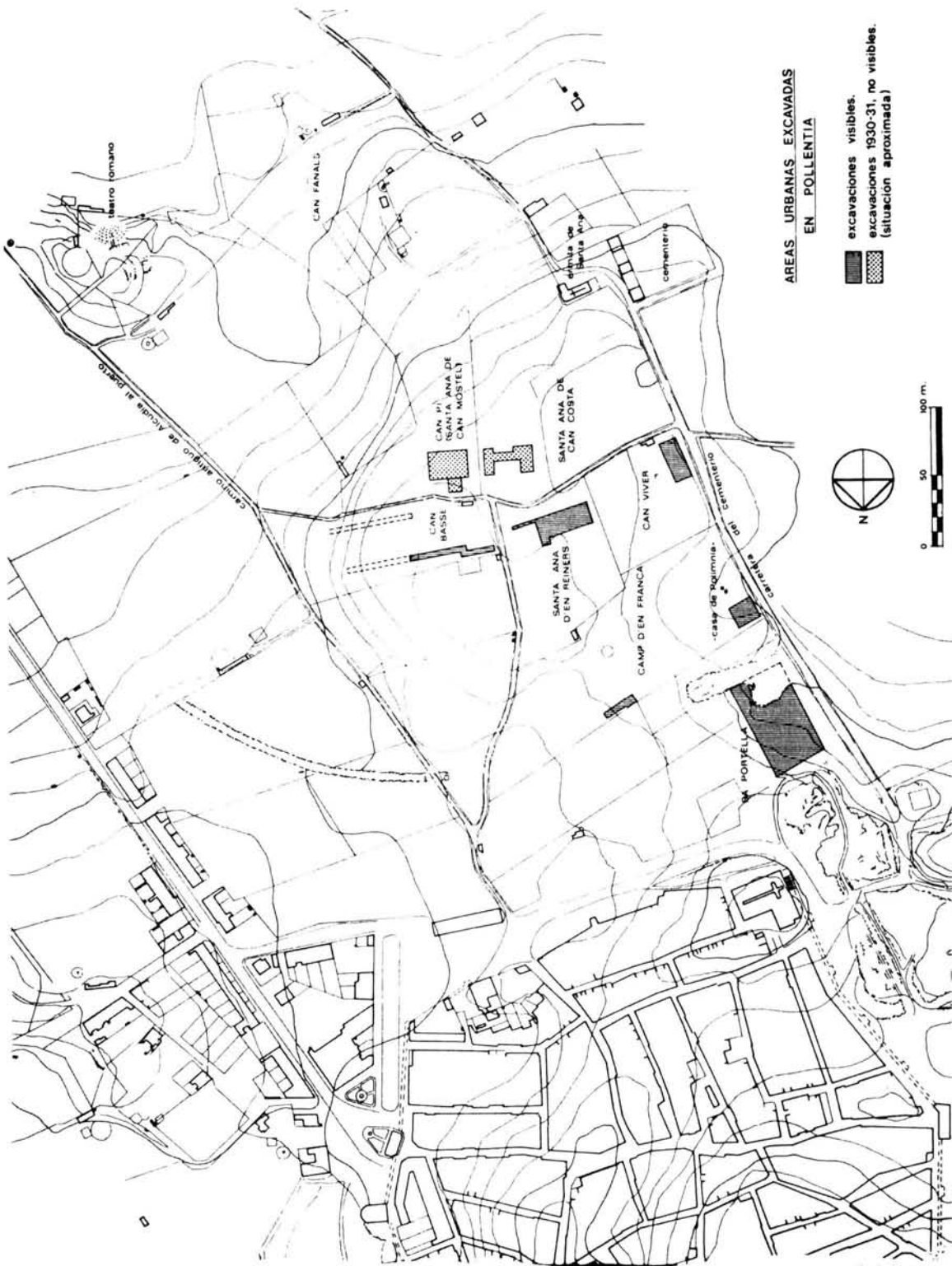

Figura 9. Es puntal d'es Ratxo.

AREAS URBANAS EXCAVADAS
EN POLLENTIA

■ excavaciones visibles.
▨ excavaciones 1930-31, no visibles.
(situación aproximada)

Figura 1.- Planta general de las excavaciones de Pollentia.

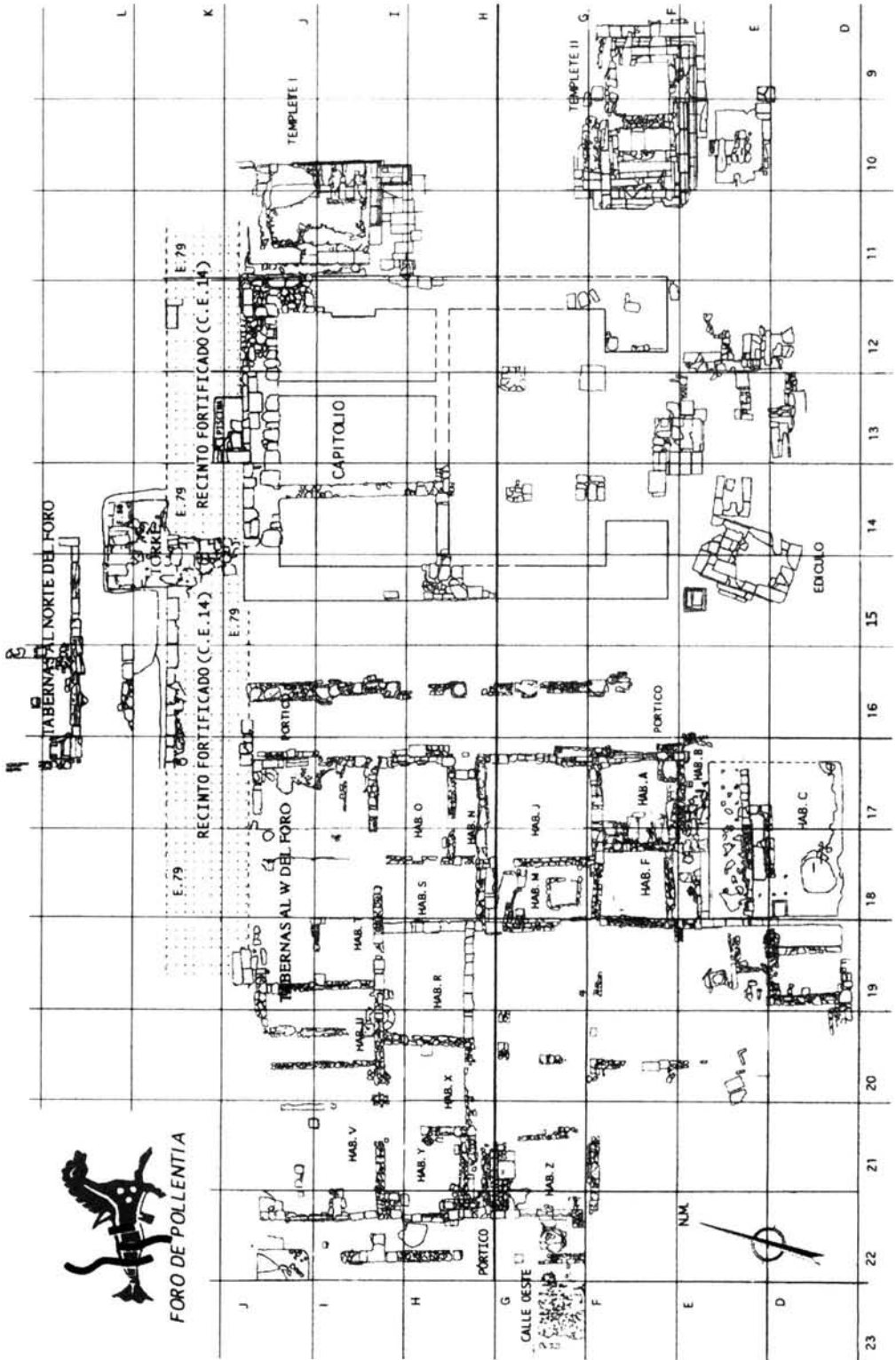

Figura 3.- Planta del sector excavado del foro de Pollentia.

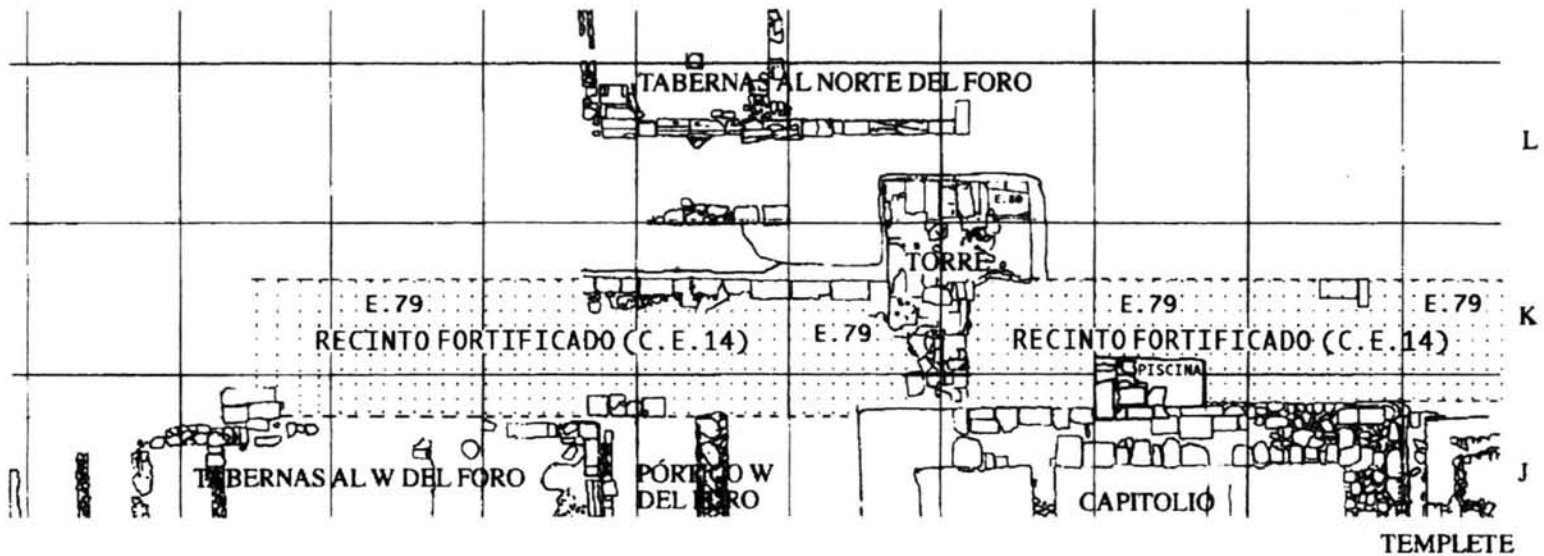

Figura 4.- Detalle de la zona Norte del Foro de Pollentia.

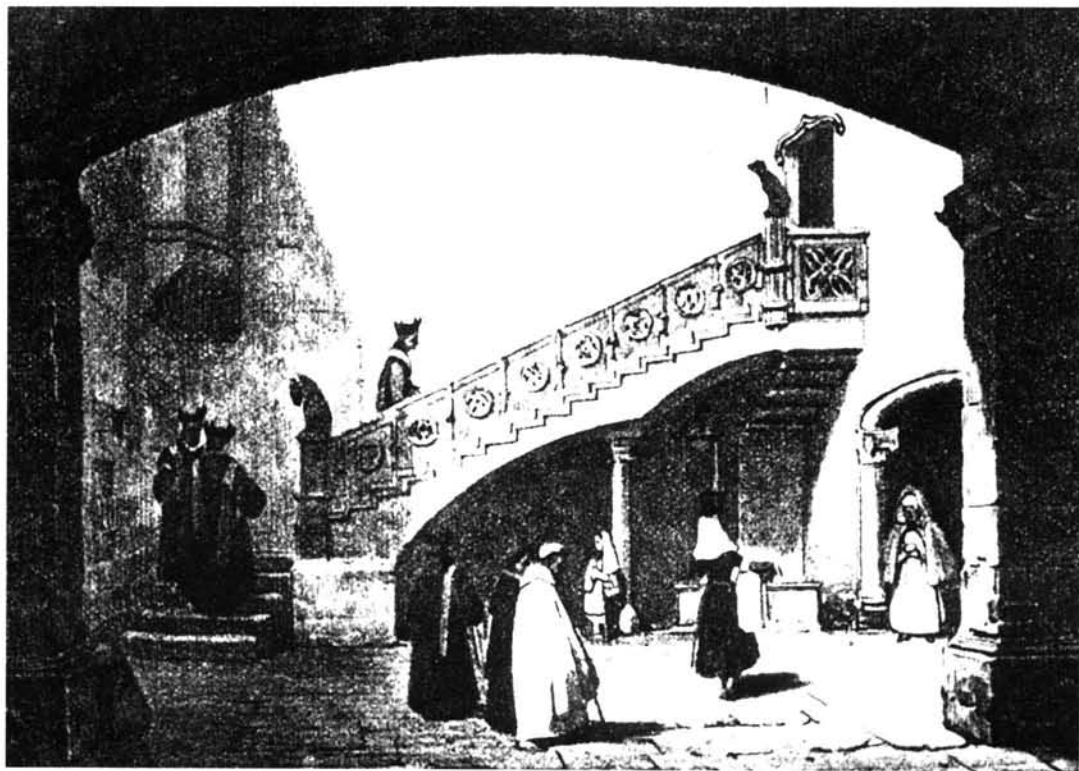

Figura 1.- Patio interior de una casa de Palma (siglos XV-XVI). Litog. de
Donnadiieu hijo. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art
à l'île de Majorque*, Paris, 1840.

Figura 2.- Interior de una casa de Palma del siglo XVIII. Litog. de Donnadiou hijo. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art à l'île de Majorque*, Paris. 1840.

Figura 3.- Patio de Casa Vivot. Dib. y litog. de Francisco Javier Parcerisa, Litog. de Segur. En Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España*. Mallorca, Barcelona, 1842.

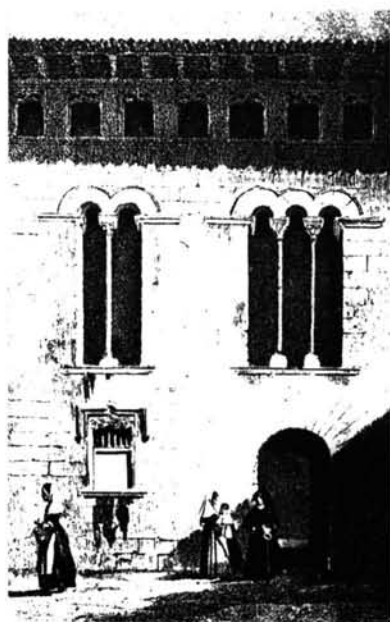

Figura 4.- Casa particular del siglo XVI. exterior. En Joseph Bonaventure LAURENS: *Souvenirs d'un voyage d'art à l'île de Majorque*, Paris, 1840.

Figura 5.- Calle de la Virgen de la Teta. Dib. y litog. de Francisco Javier Parcerisa, Litog. de Segur. En Pablo PIFERRER: *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, Barcelona, 1842.

Làmina 2, a.- Portal forà de la planta noble.

Làmina 2, b.- Portal de mig punt en planta baixa i permòdols que sostenen un embant.

Lámina 1, a.- La façana posterior de Santa Eulàlia a l'actualitat.

Lámina 1, b.- Façana principal i escala d'accés a la planta noble.

Figura 1.- Emplaçament original del lavatori del convent de Santa Anna de Muro. Estat actual (Fotografia Pau Mateu).

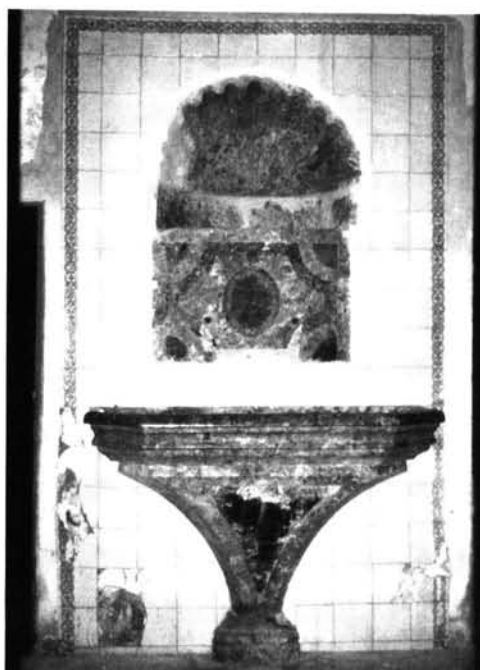

Figura 2.- Reconstrucció, prou aventurada, del lavatori després de les actuacions incontrolades (Fotografia Pau Mateu).

Figura 3.- Lavatori de la sacristia de Sant Antoniet de Palma, avui al Museu de Mallorca.
És una obra de la mateixa època i relacionable amb el lavatori de Muro
(Arxiu fotogràfic del Museu de Mallorca)

VÀRIA

COSME AGUILÓ: Un monument prehistòric poc atès per la bibliografia especialitzada: sa Cova des Teixidor o des Milans (Santanyí)	323
JAVIER ARAMBURU-ZABALA HIGUERA: Los yacimientos arqueológicos del valle del Galatzó (Mallorca)	327
M. RIERA RULLÁN, M. ORFILA PONS, M. CAU ONTIVEROS: Els últims segles de Pollentia	335
CATALINA VANRELL BERGA: Unes notícies referides a Mallorca d'Abd Al-Mun'im al-Himyari	347
ONOFRE VAQUER: Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle XV	353
ONOFRE VAQUER: Unes notes sobre Joanot Colom	363
EMILIO BEJARANO GALDINO: Los abastos a Palma en el siglo XVI y la distribución de carnes	365
JOSÉ LUIS BARRIO MOYA: El hidalgo mallorquín don Agustín de Anglés Rullán, aposentador de Carlos III en la Real Casa de Borgoña (1691)	373
JOAN PARETS I SERRA: Notes per a la història de la música a Mallorca (III)	381
ALEJANDRO SANZ DE LA TORRE: Las casa señoriales de Palma y los viajeros románticos	389
JOSEP NOGUEROL MULET: Alguns topònims històrics de la costa calvianera	399
PERE FULLANA PUIGSERVER: Presentació de <i>NOTICIAS Y RELACIONES HISTÓRICAS DE MALLORCA (Siglo XIX)</i> , tom IX (1896-1900). de Juan POU MUNTANER	407

DOCUMENTACIÓ

GABRIEL LLOMPART: Dos alquerías medievales de la Sierra de Mallorca	413
DAMIÀ VIDAL I RODRÍGUEZ: El segrest de la possessió d'Axartell de Pollença (Segle XVII)	429
G. ROSSELLÓ BORDOY: Un document més per a la història de Muro	455
PERE ROSSELLÓ BOVER: Rafel Ginard i Bauçà i Miquel Ferrà: materials d'un debat sobre poesia	459

RECENSIONS	477
SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES	497
NECROLOGIES	512
BIBLIOGRAFIA (1998-1999)	519
ÍNDIX	531
LÀMINES	1 - 38

A l'aparició d'aquest número del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* formaven la seva Junta de Govern les següents persones: Presidenta: Dª MARIA BARCELÓ CRESPI; Vicepresident D. MANUEL RIPOLL BILLON; Secretari: D. GABRIEL ENSENYAT PUJOL; Tresorer: D. ANTONI VALLESPIR BONET; Conservador: D. JOSEP CARLES TOUS PRADES; Bibliotecari: D. JOAN MAS I VIVES; Director de publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; Vocals: Dª ISABEL GARAU LLOMPART; D. BARTOMEU BESTARD CLADERA, D. PERE FULLANA PUIGSERVER; D. JOSEP ESTELRICH I COSTA; D. ANTONI PLANAS ROSSELLÓ; D. FRANCESC BUJOSA HOMAR; D. MIQUEL DEYÀ BAUZÀ; D. MIGUEL FERRER FLÓREZ.

ASSOCIADA A LA

CONFEDERACIÓN ESPAÑOLA DE
CENTROS DE ESTUDIOS LOCALES

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lul·liana, gràcies a les subvencions de la Caixa d'Estalvis de les Balears SA NOSTRA i del Consell de Mallorca

**"SA
NOS
TRA"**

CAIXA DE BALEARS

Consell de Mallorca
Cultura i Patrimoni